

อภิธรรม
สำหรับคนรุ่นใหม่

ศ.กิตติคุณ ดร.ระวี ภาวิไล

อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่

โดย

ศ.กิตติคุณ ดร.ระวี ภาวิไล

มูลนิธิธรรมวิหาร

พระภาสกร ภูริวฑฺฒโน ภาวิไล

สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ

การให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง

อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่

ศ.กิตติคุณ ดร.ระวี ภาวิไล

ISBN : 974-93415-7-0
พิมพ์ครั้งที่ ๔ - มกราคม ๒๕๕๙
จำนวน ๖,๕๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย

มูลนิธิธรรมวิหาร
พระภาสกร ภูริวฑฺฒโน ภาวิไล

เลขทะเบียนเลขที่ ชม 294
อาคารธรรมสถาน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
วัดฝายหิน มช. 67 หมู่ 1 บ.ฝายหิน ถ.สุเทพ
ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ 50200
โทร : 053-943690

พิมพ์ที่

บริษัท พิมพ์สวย จำกัด
5/5 ถ.เทศบาลรังสฤษฎ์เหนือ
ลาดยาว จตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทร : 0-2953-9600 โทรสาร : 0-2953-9606
www.DhammaBookstore.com

คำนำ

หนังสือเล่มนี้เป็นที่รวมบทความสืบเนื่อง ซึ่งผู้เขียนส่งลงพิมพ์ในวารสารรายเดือน "สมาธิ" ตามคำเชิญของบรรณาธิการ ตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๒๙ จนถึง พ.ศ. ๒๕๓๕ ผู้เขียนมีความมุ่งหมายที่จะเสนอเนื้อหาของหลักอภิธรรมขั้นพื้นฐาน สำหรับผู้สนใจที่คุ้นเคยกับวิธีการของระบบการศึกษาปัจจุบัน ผู้เขียนจึงได้ใช้แผนผัง ตาราง กราฟและแบบจำลองในการนี้ สำหรับแบบจำลองจิตเจตสิกที่นำเสนอ ผู้เขียนได้คิดประดิษฐ์ขึ้น และตีพิมพ์เสนอเป็นครั้งแรกในวารสารการศึกษาของชาติ ฉบับเมษายน-พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ และต่อมาก็ปรากฏในหนังสือ "หัวใจของศาสนาพุทธ" ซึ่งกลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรมจัดพิมพ์เมื่อ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ พร้อมกับแผนผังรูปปรมัตถ์

ผู้เขียนได้ทดลองใช้แบบจำลองและแผนผังดังกล่าว ในการบรรยายวิชาอภิธรรมประจำที่ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นต้นมา ปรากฏว่ามีผลเกื้อกูลให้การศึกษาเรื่องจิตเจตสิกและรูปปรมัตถ์ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของวิชาอภิธรรม ง่าย สะดวกและชัดเจนกระจ่าง ทำให้เข้าใจรวดเร็วและดียิ่งขึ้น

ในการนำบทความมารวบรวมตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือนี้ ผู้เขียนได้รักษารูปแบบของการเป็นบทความ ซึ่งแต่ละบทมีความยาวใกล้เคียงกันและอาจใช้ศึกษาพิจารณาในครั้งเดียวเสร็จเป็นตอนๆ ไป สมมุติว่าผู้ศึกษากำหนดว่าจะใช้เวลาศึกษาวันละบททุกวันสืบเนื่องกันไป ก็จะรวมเวลาได้ประมาณ ๗ สัปดาห์ เท่ากับเวลาที่กล่าวกันว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุข พิจารณาธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้นเอง

ผู้เขียนหวังว่าผู้อ่านจะได้รับประโยชน์จากหนังสือเล่มนี้ตามสมควร สำหรับผู้ที่ประสงค์จะศึกษาเรื่องของโลกและชีวิตตามแนวทางพระอภิธรรมขั้นสูงขึ้นไปนั้น ผู้เขียนขอเสนอให้ท่านศึกษาพิจารณาหนังสือนี้ เปรียบเทียบกับตำรามาตรฐานทางอภิธรรมขั้นต้น กล่าวคือ หนังสือปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖ เรื่อง จิต เจตสิก รูป นิพพาน รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะด้วย

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ บรรจุเรื่องจิต เจตสิก รูป ปรมัตถ์และบัญญัติธรรม โดยเปรียบเทียบกับวิชาการปัจจุบัน เช่น วิทยาศาสตร์ในความสอดคล้องและแตกต่างด้วย ทั้งนี้ด้วยมุ่งหมายให้ผู้ศึกษาเห็นชัดถึงความเป็นพิเศษของพระอภิธรรม ซึ่งเป็นหลักวิชารากฐานของพระพุทธศาสนา สำหรับเรื่องนิพพาน ซึ่งเป็นหลักธรรมสูงสุด และเป็นข้ออภิปรายถกเถียงกันมากมายตลอดมานั้น ผู้เขียนเห็นว่า จะประจักษ์ชัดต่อบุคคลได้ ก็ต่อเมื่อเข้าใจ และก้าวล่วงสังขตธรรมและบัญญัติธรรมได้เสียก่อน จึงยังไม่ได้มีบทกล่าวถึงโดยเฉพาะในขั้นนี้ แต่ก็ได้มีนัยบ่งถึงไว้มากมายในเล่ม และโดยเฉพาะบทที่ ๔๐, ๔๑ และ ๔๒ ซึ่งว่าด้วย โลกุตตรจิต และปรมัตถ์บัญญัติ และความว่าง เรื่องนิพพานโดยตรงน่าจะเป็นการเสนอแง่มุมหลากหลาย เพื่อพิจารณาอย่างพิสดารโดยเฉพาะในโอกาสอันควรต่อไป

๒๔ สิงหาคม ๒๕๓๕

สารบัญ

บทที่ ๑
ข้อพิจารณาเบื้องต้น

๑.๑ พุทธศาสนาชี้ทางแก้ปัญหาของมนุษย์ ด้วยความรู้ที่ถูกต้อง สอดคล้องกับสภาพตามเป็นจริงของชีวิตและโลก ระบบความรู้นี้เริ่มต้นที่การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และตกทอดมาถึงปัจจุบันในรูปของพระไตรปิฎกหรือพระบาลี รวมทั้งคำอธิบายขยายความชั้นหลัง คือ อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกา สิ่งเหล่านี้เป็นหลักฐานที่ผู้ปรารถนาจะแสวงหาความจริงเกี่ยวกับชีวิตและโลก จะใช้สติปัญญาของตนค้นคว้าวิเคราะห์ นำมาตรวจสอบกับประสบการณ์ และใช้ประโยชน์แก้ปัญหาชีวิตของตนได้

๑.๒ มนุษย์มีความสามารถที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับโลกและชีวิตได้กว้างขวางไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่ปรากฏในการขยายตัวอย่างรวดเร็วของวิชาการปัจจุบัน แต่ความรู้ที่มีความหมายแท้จริงนั้น ก็เฉพาะที่มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์เกื้อกูลการดำรงชีวิต และพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม อนึ่งชีวิตของแต่ละคนที่มาปรากฏในโลกก็มีช่วงเวลาจำกัด บุคคลจึงควรรู้จักใช้เวลาในชีวิตของตนอย่างฉลาด หากจะแสวงหาความรู้ ก็เพื่อนำมาใช้ประโยชน์อย่างแท้จริงในชีวิต

๑.๓ ครั้งหนึ่ง ที่ป่าสีสปาวันใกล้นครโกสัมพี พระพุทธเจ้าทรงถือใบประดู่ลายจำนวนเล็กน้อยไว้ด้วยฝ่าพระหัตถ์ ตรัสให้ภิกษุสาวกเปรียบเทียบกับใบที่อยู่บนต้นทั้งป่า แล้วทรงประกาศว่า สิ่งที่ทรงรู้นั้นมีมากมาย แต่ทรงเลือกนำมาเทศนาเผยแผ่เฉพาะที่เป็นประโยชน์ ชี้นำให้บุคคลรู้ทันโลกและชีวิต เกิดความหน่าย คลายกำหนัด ดับความทะยานอยาก บรรลุความสงบ เกิดความรู้ยิ่ง และสิ้นความมัวหมองของชีวิต

๑.๔ แต่ผู้คนในโลกมีมากมายหลากหลาย แตกต่างกันด้วยพื้นฐานสติปัญญา และประสบการณ์ชีวิต เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีบทบาทหน้าที่การงานเฉพาะตนในสังคม ธรรมวินัยที่ทรงเทศนาบัญญัติไว้ในระหว่าง ๔๕ ปี ของการจาริกประกาศพระศาสนาจึงมีความหลากหลาย เพราะทรงเลือกเฟ้นให้เหมาะสมกับสถานการณ์ เพื่อประโยชน์ของผู้ฟังและแต่ละกรณี ในสมัยต่อมา ธรรมวินัยนี้ได้ถูกรวบรวม จัดแยกและแบ่งหมวดหมู่ โดยเรียกรวมว่าพระไตรปิฎก จัดแยกเป็น วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และ **อภิธรรมปิฎก**

๑.๕ อภิธรรมเป็นเนื้อหาวิชาการของพุทธศาสนา ซึ่งได้มีการจัดจำแนกเป็นหัวข้อย่อยอย่างเป็นระบบ โดยไม่พาดพิงถึงบุคคลและเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ นับว่าเป็นหลักความรู้เรื่องชีวิตและโลก ซึ่งละเอียดลุ่มลึกและครอบคลุมกว้างขวางทุกแง่มุม โลกทัศน์ ชีวทัศน์ตามแนวอภิธรรม เป็นรากฐานของหลักประพฤติปฏิบัติหรือจริยธรรมในพุทธศาสนา เพราะอภิธรรมเป็นความรู้ที่ถูกต้องตามความจริงแท้ของธรรมชาติ จึงเป็นหลักและเป็นแก่นที่มั่นคง และยืนยงของพุทธศาสนา ทำให้พุทธธรรมท้าทายการพิสูจน์ทดสอบได้ ไม่ว่าในยุคสมัยและสภาพแวดล้อมใดๆ

๑.๖ ในกระบวนการศึกษาและวิเคราะห์โลกและชีวิตตามแบบพระอภิธรรมนั้น ลักษณะสามัญคืออนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ปรากฏอยู่ทุกขั้นตอนตั้งแต่ต้น จนถึงระดับความรู้ความเข้าใจที่ละเอียดลึกซึ้งที่สุด ทั้งนี้เพราะอภิธรรมพิจารณาธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้น ตามความจริงแท้ซึ่งโลกและชีวิตแสดงอาการแปรเปลี่ยนอยู่ทุกขณะ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และไร้สิ่งซึ่งจะยึดถือเอาได้ว่าเป็นแก่นสารตัวตนบุคคล โดยนัยนี้ การศึกษาอภิธรรมที่ถูกต้องสมบูรณ์ ควรเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาไปด้วยพร้อมกัน

๑.๗ ในประวัติศาสตร์ของพัฒนาการทางสติปัญญาของมนุษย์ ได้ปรากฏหลักฐานมากมายหลากหลาย ถึงความพยายามเข้าใจโลกและชีวิต เพื่อใช้เป็นรากฐานกำหนดแนวทางประพฤติปฏิบัติ ทั้งต่อตนเอง ต่อเพื่อนมนุษย์ และต่อโลก กิจกรรมทางสติปัญญาเช่นนี้ทำให้เกิดศาสนาและระบบปรัชญาต่างๆ ขึ้น มีโลกทัศน์ ชีวทัศน์ต่างๆ กัน ข้อนี้รวมถึงวิชาการปัจจุบัน คือ วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ด้วย ระบบความรู้ความเข้าใจต่างๆ เหล่านี้ พิจารณากว้างๆ ได้ว่า เป็นผลผลิตจากปฏิกิริยา ที่จิตใจของมนุษย์มีต่อปรากฏการณ์แห่งโลกและชีวิตที่เขาเผชิญ ประกอบกับความรู้สึก จำเป็นต้องมีหลักยึดให้มั่นใจว่า กำลังดำเนินชีวิตอยู่อย่างถูกต้อง

๑.๘ ศาสดาของลัทธิศาสนาต่างๆ ได้ปรากฏขึ้น ประกาศคำสอน เรียกร้องความเชื่อมั่น ทั้งนี้อาจโดยอ้างอิงประสบการณ์ส่วนตน ปรัชญาเมธีสืบต่อประเพณีการใช้ความคิดเป็นเหตุผล แสวงหาสิ่งที่เรียกว่า **สัจธรรม** เพื่อชี้นำให้ผู้คนเห็นว่า ชีวิตและโลกเป็นอย่างไร และควรประพฤติปฏิบัติอย่างไร วิทยาศาสตร์อาศัยการแสวงหาข้อมูลจากสังเกตการณ์อย่างมีระบบ เป็นทั้งจุดเริ่มต้น และในการทดสอบสมมุติฐานที่ตั้งขึ้น เพื่อเก็งว่าธรรมชาติมีหลักเกณฑ์อย่างไร และจะนำไปใช้ประโยชน์อย่างไร ความรู้ความเข้าใจธรรมชาติของศาสนา ปรัชญา และวิทยาศาสตร์ของมนุษย์ มีที่มาแตกต่างกันดังนี้

๑.๙ พุทธธรรมถือมติว่า ธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้นมีกฎเกณฑ์เป็นหลักกำหนดปรากฏการณ์ต่างๆ และมนุษย์ที่พัฒนาคุณภาพทางจิตและสติปัญญาเพียงพอแล้ว สามารถรู้ประจักษ์กฎธรรมชาติได้ ความรู้แจ้งเรื่องธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้น ซึ่งครอบคลุมเรื่องโลกและชีวิตในแง่มุมต่างๆ โดยบุคคล อันนี้เรียกว่า **การตรัสรู้**

ผู้ตรัสรู้โดยการพัฒนาชีวิตจิตใจและปัญญาของตนเอง ไม่มีใครสอน คือ **พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า** หรือพระตถาคต ความเชื่อมั่นว่าการตรัสรู้เป็นไปได้ และ **พระพุทธเจ้า** มีจริง เรียกว่า **ตถาคตโพธิ-สัทธา**

๑.๑๐ โดยหลักการสำคัญ **ตถาคตโพธิสัทธา** คือความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ทุกรูปนาม ว่ามีความสามารถแฝงอยู่ ในอันที่จะใช้พัฒนาชีวิตของตนให้บรรลุถึงความหมายสูงสุดได้ สิ่งนั้นก็คือ ความรู้เท่าทันโลกและชีวิต ความล่วงรู้กฎเกณฑ์ในธรรมชาติ เพียงพอที่จะใช้แก้ปัญหาความทุกข์ได้สิ้นเชิง แต่ทั้งนี้มนุษย์จะต้องอบรมตนเองอย่างยิ่งยวดด้วยความเพียร สร้างคุณภาพสำคัญทางจิตและปัญญาให้สมบูรณ์ก่อน สรุปว่าตถาคตโพธิสัทธา หรือความเชื่อมั่นในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็คือความเชื่อมั่นว่า มนุษย์สามารถบรรลุความรู้แจ้งและขจัดทุกข์ได้ด้วยตนเอง

๑.๑๑ เมื่อนักบวชสิทธัตถะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และจาริกประกาศพระสัทธรรมแล้ว ก็นับว่าความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องของโลกและชีวิต ได้ถูกมอบให้เป็นสมบัติและมรดกของมนุษย์ทั้งหลาย ชาวพุทธมีหน้าที่ศึกษาพิจารณาคำสอนที่ตกทอดมาถึงยุคสมัยของตน เพื่อนำไปตรวจสอบให้เห็นจริง โดยการประพฤติปฏิบัติในชีวิตของแต่ละบุคคล ทั้งนี้คำสอนทางพุทธศาสนาเป็นการประกาศว่า ธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้นกล่าวคือชีวิตเป็นเช่นนี้ๆ โลกเป็นเช่นนี้ๆ และเป็นการเชื้อเชิญว่า ท่านทั้งหลายจงมาพิจารณาให้เห็นจริงด้วยตนเองเถิด การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าจึงนับว่าเป็นโชคลาภมหาศาลของชาวโลก เพราะมนุษย์ได้รับแสงสว่างแห่งปัญญารู้แจ้ง เป็นมรดกที่จะขจัดความโง่เขลามืดมนและส่องนำทางชีวิตที่ถูกต้อง

๑.๑๒ ในสังคมที่ยังไม่ได้รับรู้และเข้าใจความหมายอันสำคัญยิ่งของพุทธธรรม มนุษย์ที่เผชิญปัญหาต่างๆของชีวิต และปรารถนาจะเข้าใจธรรมชาติ ก็ได้ขวนขวายหาความรู้โดยใช้สติปัญญาของตนเท่าที่จะทำได้ ประกอบกับสังเกตการณ์ปรากฏการณ์ต่างๆ ในระเบียบวิธีการหาความรู้ที่ยอมรับและใช้กันแพร่หลายในปัจจุบัน มีการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่างๆ ถัดจากนั่นก็พยายามเก็งว่า ความสัมพันธ์เหล่านั้นจะมีหลักเกณฑ์อย่างไร โดยเสนอเป็นสมมุติฐานขึ้น แล้วก็ทดสอบสมมุติฐานนั้น ว่าน่าจะถูกต้องหรือไม่เพียงใด

๑.๑๓ สมมุติฐานซึ่งตั้งขึ้นโดยอาศัยข้อมูลที่เก็บมาวิเคราะห์แล้วนั้น ทดสอบโดยนำเอาไปใช้พยากรณ์ว่า ในสถานการณ์ต่างๆ นั้นปรากฏการณ์ในอนาคตจะเกิดขึ้นอย่างไร แล้วคอยตรวจสอบโดยสังเกตการณ์ ถ้าหากปรากฏการณ์เกิดขึ้นสอดคล้องกับที่พยากรณ์ไว้ ก็อาจถือเอาว่า ข้อเก็งหรือสมมุติฐานนั้นใกล้เคียงกับกฎเกณฑ์ที่เป็นจริงในธรรมชาติ ถ้าหากการพยากรณ์คลาดเคลื่อนไปมาก ก็พยายามปรับปรุงแก้ไขสมมุติฐานนั้นเพื่อทดสอบใหม่ สมมุติฐานที่ได้ทดสอบมากพอที่จะมั่นใจได้ อาจยกระดับเรียกว่าทฤษฎี ถือเอาว่าเป็นสรุปความเข้าใจของมนุษย์ในเรื่องนั้นๆ ถ้าหากประสบการณ์ของมนุษย์แผ่ขยายกว้างออกไปพบว่ามีปรากฏการณ์มากขึ้น ที่ใช้สมมุติฐานทฤษฎี ไม่สามารถครอบคลุมอธิบายได้ ก็จำเป็นต้องมีการปรับปรุงแก้ไขกันอีก

๑.๑๔ ทฤษฎีใหม่ที่สร้างขึ้นนั้น มักครอบคลุมทฤษฎีเก่าไว้เป็นกรณีพิเศษเฉพาะ หรือเป็นสิ่งที่ใช้ได้ในระดับที่สังเกตการณ์ยังไม่ละเอียดแม่นยำนัก และทฤษฎีใหม่ แสดงกฎเกณฑ์ของธรรมชาติในขอบเขตที่กว้างขวางและลึกซึ้งว่า วิชาการปัจจุบันของมนุษย์ เช่นวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ มีลักษณะความเป็นมาเช่นนี้ จึงนับว่าเป็นผลจากการที่มนุษย์ใช้สติปัญญา พยายามเก็งหรือทายว่า ธรรมชาติมีกฎเกณฑ์อย่างไร

๑.๑๕ พุทธธรรมไม่ใช่การเก็งการทายว่า กฎธรรมชาติเป็นอย่างไร ข้อธรรมต่างๆ จึงไม่ใช่ทฤษฎีหรือสมมุติฐานแบบวิทยาศาสตร์หรือวิชาการปัจจุบัน แต่เป็นข้อรู้อันเป็นมรดกตกทอดมาจากความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เพื่อให้เราตรวจสอบความถูกต้องและใช้ประโยชน์ได้ในชีวิตปัจจุบัน **พระพุทธเจ้าทรงรู้สิ่งทั้งหลายทั้งสิ้นตามเป็นจริง มิใช่ทรงเก็งทายว่าธรรมชาติน่าจะมีกฎเกณฑ์อย่างไร เช่น นักวิชาการยุคปัจจุบัน** ความแตกต่างนี้ ผู้ศึกษาควรกำหนดให้ชัดเจนในขั้นต้น เพื่อป้องกันการเปรียบเทียบที่จะทำให้เข้าใจผิด หรือคลาดเคลื่อน จนถึงในบางกรณีใช้คำว่าทฤษฎีกับข้อธรรมในพุทธศาสนา เป็นต้น

๑.๑๖ อภิธรรมเป็นระบบความรู้เรื่องธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้นที่เป็นปรากฏการณ์อันมนุษย์จะล่วงรู้ได้ในระดับสติปัญญาต่างๆ ซึ่งคนสามารถพัฒนาให้บรรลุถึง ระบบความรู้นี้มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ไม่ต้องอิงอาศัยหลักวิชาการอื่นสนับสนุน ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นที่ผู้ศึกษาจะต้องเป็นกังวลว่า ในข้อธรรมใดตรงกับหลักวิทยาศาสตร์ ทฤษฎีวิทยาศาสตร์หรือไม่อย่างไร อันที่จริงนั้นมีเรื่องราวมากมายที่วิทยาศาสตร์ยังไม่เข้าใจ โดยเฉพาะในขั้นเริ่มต้นศึกษาอภิธรรมแล้ว ก็ควรพิจารณาหลักธรรมตามระบบวิธีของอภิธรรม จะป้องกันความสับสนเข้าใจผิดเพราะการเทียบเคียงได้มาก

๑.๑๗ บุคคลรับรู้ความมีอยู่ของสิ่งทั้งหลายทั้งสิ้นโดยทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ความรู้ที่กล่าวถึงในอภิธรรมตรวจสอบได้ เพราะมิใช่สิ่งที่อยู่นอกวิสัยของทวาร ๖ นี้ อย่างไรก็ตาม ธรรมชาติจำแนกออกได้มากมายหลายระดับ มีความหยาบละเอียดแตกต่างกัน แต่ละประเภทเป็นวิสัยของแต่ละทวาร ความรู้จะเกิดก็ต่อตามทวารที่เหมาะสมแก่กัน

เนื่องจากเป็นวิชาที่ว่าด้วยเรื่องของธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้น และต้องมีการตรวจสอบ ดังนั้นการศึกษาอภิธรรมที่สมบูรณ์จึงต้องควบคู่ไปกับการปฏิบัติ ซึ่งหมายความถึงการพัฒนาคุณภาพทางจิตและสติปัญญาเพื่อใช้สังเกตพิจารณาสิ่งที่กล่าวถึงโดยชัดเจน

๑.๑๘ การเชื้อเชิญท้าทายให้บุคคลตรวจสอบความจริงของข้อธรรมด้วยตนเองนี้ เป็นลักษณะที่ทำให้อภิธรรมแตกต่างจากระบบปรัชญาต่างๆ ซึ่งโดยทั่วไปเป็นการใช้ความคิดเป็นเหตุเป็นผล เก็งว่าความจริงเป็นอย่างไร อภิธรรมมีหลักการทำนองเดียวกับวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน ก็โดยที่จะต้องทดสอบตรวจสอบข้อเสนอ โดยการทดลองและสังเกตการณ์เช่นกัน ปฏิบัติการทางอภิธรรม หรือการปฏิบัติธรรมจึงได้แก่ การใช้สติปัญญาที่พัฒนาแล้ว ตรวจสอบสภาวะในชีวิตจริง ตามความสามารถใน แต่ละระดับของความลึกซึ้ง

๑.๑๙ วิชาอภิธรรมกำหนดเริ่มต้นวางรากฐาน โดยการพิจารณาวิเคราะห์ปรากฏการณ์โลกและชีวิตในปัจจุบันขณะ ว่าจำแนกออกได้เป็นสององค์ประกอบ คือธรรมชาติที่เป็นตัวรู้ กับธรรมชาติฝ่ายที่ถูกรู้ ทั้งนี้เพราะการมีโลกปรากฏก็ดี หรือมองอีกแง่หนึ่งว่า เป็นการได้มีชีวิตมารับรู้ความมีอยู่ของสิ่งทั้งหลายก็ดี สรุปในขั้นต้นได้ว่า เป็นเรื่องของการรับรู้ ซึ่งโดยเหตุผลตามตรง ก็จะต้องมี (๑) ผู้รู้ และ (๒) สิ่งที่ถูกรู้หรือความรู้ ธรรมชาติประการแรกนั้น อภิธรรมเสนอว่าเป็นสิ่งที่มีลักษณะอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือไม่เที่ยงเปลี่ยนแปรอยู่เสมอ ถูกบีบคั้นให้ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้แม้ขณะหนึ่ง และไร้ความเป็นแก่นสารตัวตน วิชาอภิธรรมเรียกธรรมชาตินี้ว่า **จิต**

๑.๒๐ สำหรับธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบอีกส่วนหนึ่งคือ สิ่งที่ถูกรู้ มีชื่อเรียกในอภิธรรมว่า **อารมณ์** ซึ่งจำแนกเป็นประเภทย่อยออกไปได้อีก ในขั้นต้นนี้เราอาจกล่าวได้ว่า ปรากฏการณ์ที่เป็นโลกเป็นชีวิต วิเคราะห์ได้ว่าคือ **จิตรู้อารมณ์**

เมื่อเป็นเช่นนี้เห็นได้ว่า การเกิดขึ้นของจิตก็เพื่อรู้อารมณ์ และอารมณ์ก็คือสิ่งที่จิตรู้ ดังนั้นจิตที่ไม่กำลังรู้อารมณ์อยู่ก็มีไม่ได้

๑.๒๑ ข้อเสนอขั้นพื้นฐานที่ว่า **โลกและชีวิตคือจิตรู้อารมณ์** นี้ ผู้ศึกษาอภิธรรม จำเป็นต้องนำไปใคร่ครวญ พิจารณาให้เห็นชัดเจนที่สุดตั้งแต่ในขั้นต้นเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้โดยตรวจสอบพิสูจน์กับประสบการณ์จริงในชีวิต ไม่ใช่เพียงแต่ท่องจำไว้ หรือแม้คิดตามด้วยการใช้เหตุผลแล้วยอมรับไว้ก่อน

อนึ่ง การที่จะเริ่มพิจารณา ควรทบทวนให้ชัดเจนเสียก่อนว่า **จิต** นั้นหมายถึงธรรมชาติฝ่ายรู้ และ **อารมณ์** คือธรรมชาติฝ่ายที่ถูกรู้ ในขณะเดียวกันจะต้องระมัดระวังไม่นำเอาความหมายอื่น จากระบบความคิดอื่น ที่จะอธิบายคำว่าจิตและอารมณ์นี้แตกต่างออกไป มาปะปนให้เกิดความสับสนด้วย

๑.๒๒ ความแน่วแน่และแจ่มชัดของความคิด มีความสำคัญมากในการศึกษาพิจารณาข้อธรรม เพื่อจะตามพิจารณาสภาพชีวิตอันเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดดับสืบเนื่องอยู่ทุกขณะ ให้ทันได้เห็นลักษณะต่างๆ ที่อภิธรรมกล่าวถึง ผู้ศึกษาควรพัฒนาความสามารถที่ตนรู้ทันขณะแห่งชีวิตซึ่งกำลังปรากฏอยู่หรือเพิ่งผ่านไปให้ทันท่วงที ความสามารถนี้พัฒนาได้ตามระบบปฏิบัติธรรมที่เรียกว่า การฝึกสติ...

ดังนั้น การศึกษาอภิธรรม กับการปฏิบัติธรรมแบบฝึกสติควรควบคู่ขนานกันไป

บทที่ ๒
จิต

๒.๑ ข้อพิจารณาเบื้องต้นที่ว่า ปรากฏการณ์ชีวิตและโลก วิเคราะห์ได้ว่าเป็น **จิตรู้อารมณ์** นี้ ผู้ศึกษาควรทำความเข้าใจให้ชัดเจน และตรวจสอบให้เห็นชัดด้วยประสบการณ์ก่อนที่จะยอมรับ จึงจะเป็นการศึกษาและปฏิบัติธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนา ถ้าหากว่าเอาแต่เพียงฟังเพื่อจดจำไว้นึกคิดตามทฤษฎี ก็จะไม่แตกต่างจากแนวทางของนักปราชญ์หลากหลาย ที่ได้พยายามขบคิดปัญหาเดียวกันนี้ ตามกำลังสติปัญญาของตน ได้ผลสร้างเป็นระบบปรัชญาต่างๆ ที่มีอยู่มากมายในวงวิชาการปัจจุบัน

๒.๒ ขั้นต้นของการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดก็ตาม ผู้ศึกษาจะต้องทำความคุ้นเคยกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ โดยใช้อุปกรณ์แห่งความรับรู้เท่าที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ มนุษย์เรามีช่องทางรับรู้โลกและชีวิต ๖ ทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ นับว่าเป็นแดนเชื่อมต่อหรือแดนเกิดของความรู้ที่อยู่ภายในร่างกาย เรียกว่า **อายตนะภายใน ๖** ทั้งจิตและอารมณ์ซึ่งจะได้พรรณนาจำแนกต่อไป เป็นสิ่งรู้ได้โดยตรงด้วยอายตนะ ๖ เหล่านี้ ตามความเหมาะสมต่อกันเป็นกรณีไป ดังนั้นการฝึกฝนอบรมพัฒนาอายตนะ ๖ ให้เป็นฐานที่ตั้งแห่งความรับรู้ที่ชัดเจน เฉียบคม และถูกต้อง จึงเป็นเงื่อนไขของการเรียนรู้เรื่องชีวิต

ภาพ ๑

ภาพแผนผังประกอบหัวข้อ ๒.๒, ๒.๓, ๒.๔

อายตนะภายนอกหรืออารมณ์	***อายตนะภายในหรือทวาร***	***จิต***
รูป	ตา	รู้
เสียง	หู	รู้
กลิ่น	จมูก	รู้
รส	ลิ้น	รู้
สิ่งต้องกาย	กาย	รู้
ธรรมารมณ์	ใจ	รู้

แสดงความสัมพันธ์ระหว่างอารมณ์ (สิ่งที่ถูกรู้) กับจิต (สิ่งที่รู้) โดยการกระทบทางอายตนะหรือทวาร (ช่องทางรับรู้โลก) ๖ ชนิดด้วยกัน จิตที่รับรู้อารมณ์ต่างชนิดทางทวารต่างๆ มีความแตกต่างกัน ธรรมารมณ์ ได้แก่ จิต เจตสิก ประสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน บัญญัติ ทวารใจ ได้แก่ ภวังคจิต ๑๙ จิตซึ่งเป็นสิ่งที่รู้หรือธรรมชาติรู้ มี ๘๙ หรือ ๑๒๑ ชนิด ซึ่งจะได้อธิบายขยายความต่อไป

๒.๓ ในการดำเนินชีวิตประจำวันนั้น ผู้คนปัจจุบันคุ้นเคยกับสิ่งที่ปรากฏให้รับรู้ทางทวาร ๕ หรืออายตนะ ๕ กล่าวคือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งใจได้รับช่วงมาปรุงแต่งให้เป็นชีวิตและโลกอันวิจิตรพิสดารกว้างขวาง มีมนุษย์ สัตว์ ดำเนินบทบาทเกิดแก่เจ็บตาย ฯลฯ

เมื่อบุคคลไม่รู้ทัน ไม่เข้าใจโลกที่ใจปรุงแต่งขึ้นนี้ ก็ย่อมหลงโลดแล่นเข้าไขว่คว้า มุ่งกอดรัดมายาภาพที่ปรารถนา และสะดุ้งกลัวหลีกหนีหรือทำลายสิ่งที่ชิงชัง พร้อมกันนั้นสุขและทุกข์ก็เกิดให้รับรู้และเสพเสวยทางใจ ผู้คนก็หลงใหลอยู่ในโลกที่จิตใจปรุงแต่งขึ้นนั้น ตราบใดที่ยังไม่เกิดความรู้ทันเข้าใจกลไกความเป็นไปตามธรรมชาตินี้

๒.๔ เมื่อสำรวจและพิจารณาสัตว์อื่นจากมนุษย์ ซึ่งปรากฏอยู่มากมายหลากหลายในธรรมชาติรอบด้าน เราจะพบว่าสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นต่างก็มีทวาร ๕ เป็นช่องทางรับรู้เช่นกัน ส่วนการที่จะมีครบถ้วนและมีลักษณะคุณภาพอย่างใดนั้น นักวิชาการปัจจุบันอธิบายว่า ขึ้นกับระดับวิวัฒนาการของสัตว์นั้นๆ ข้อสำคัญที่ผู้ศึกษาควรสังเกดในขั้นนี้ก็คือ ทวาร ๕ หรือ อายตนะ ๕ รวมทั้งทวารที่ ๖ คือใจนั้น เป็นช่องทางรับรู้โลกและชีวิตเช่นกัน ทั้งในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ข้อพิจารณาในเรื่องนี้ย่อมให้ความรู้ความเข้าใจทั้งในเรื่องของมนุษย์ และสัตว์พร้อมกัน

๒.๕ สิ่งที่เข้ามาสู่ทวารทั้ง ๖ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ที่จิตรู้นั้น มีมากมายหลากหลายและวิจิตรพิสดาร เพียงแต่เราลืมตาหันมองไปรอบด้าน ก็จะเห็นสีสันสรรพสิ่งทั้งใกล้และไกลไม่สิ้นสุด มีความเคลื่อนไหวแปรเปลี่ยนอยู่ทุกขณะ อนึ่ง แม้เมื่อความรับรู้ทางทวาร ๕ ขาดตอนลง จะเป็นในขณะหลับหรือในขณะที่ใช้ความคิดลึกซึ้งจนไม่รับรู้เรื่องอื่น เราก็ยังมีโลกของความฝันและจินตนาการ ทั้งที่แจ่มชัดและเลือนรางให้รับรู้อีก

ปรากฏการณ์อันหลากหลายทั้งหมดทั้งสิ้น ทุกแง่มุมอันอาจเรียกว่าธรรมชาติ หรือโลก หรือชีวิตนี้เอง ที่ระบบปรัชญาอันมนุษย์คิดค้นขึ้นพยายามทำความเข้าใจตลอดมา ทำให้เกิดมีทฤษฎีต่างๆ ที่โต้แย้งแข่งขันกัน หรือส่งเสริมประสานกัน เป็นกิจกรรมทางสติปัญญาของมนุษย์ในความกระหายใคร่รู้

เมื่อวิทยาศาสตร์ได้พัฒนาขึ้น ก็มีการนำเอาระเบียบวิธีการ รวมทั้งอุปกรณ์มาใช้วิเคราะห์วิจัย เพื่อแสวงหากฎเกณฑ์ของปรากฏการณ์เหล่านี้ด้วย เรื่องของธรรมชาติของโลกและชีวิต จึงเป็นเนื้อหาวิชาของทั้งปรัชญาและวิทยาศาสตร์ มนุษย์ก็ได้พยายามประมวลความรู้ความเข้าใจลงเป็นข้อสรุป เพื่อใช้ประโยชน์ในการชี้นำแนวทางปฏิบัติทั้งในระดับบุคคลและสังคม

๒.๖ ในความพยายามที่จะแสวงหาแก่นแท้ หรือสัจธรรม หรือกฎของธรรมชาตินั้น ทั้งปรัชญาและวิทยาศาสตร์ อาศัยใช้ความสามารถคิดเป็นเหตุเป็นผลของสติปัญญามนุษย์เช่นกัน โดยวิทยาศาสตร์เน้นบทบาทสำคัญของการทดลอง และสังเกตการณ์ ในการรวบรวมข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ ก่อนสร้างสมมุติฐาน และในการตรวจสอบสมมุติฐานหรือทฤษฎี ซึ่งเป็นการเก็งว่ากฎธรรมชาติในเรื่องนั้นๆ เป็นอย่างไร ในแง่นี้อาจถือได้ว่า วิทยาศาสตร์เป็นปรัชญาชนิดปฏิบัติการ ซึ่งมีผลนำไปใช้พัฒนาประยุกต์วิทยาหรือเทคโนโลยี ให้ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม โดยที่วิทยาศาสตร์ได้เอาใจใส่เน้นการศึกษาด้านสสารธรรมและละเลยด้านนามธรรมตลอดมา ความสำเร็จผลจึงจำกัดไม่อาจตอบสนองให้ประโยชน์ในขอบเขตกว้างของโลกและชีวิตได้ สำหรับปรัชญานั้นกำหนดขอบเขตของการศึกษาค้นคว้ากว้างขวาง ครอบคลุมทุกแง่มุมของธรรมชาติ ทั้งรูปธรรมนามธรรม มนุษย์ในต่างยุคสมัย และสภาพภูมิศาสตร์สังคมวัฒนธรรม ต่างก็ได้ระดมสติปัญญาทุ่มเทขบปัญหาเรื่องโลกและชีวิต โดยใช้วิธีการพิจารณาวิเคราะห์อย่างหลากหลาย สร้างสรรค์ระบบปรัชญาต่างๆ ขึ้น เพื่อแสดงสัจธรรมหรือกฎธรรมชาติ เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ มากมายหลายรูปแบบ และพยายามใช้ประโยชน์เพื่อชี้นำแนวทางปฏิบัติ ทั้งในส่วนบุคคลและสังคมตลอดมา

ภาพ ๒

ภาพแผนผังแสดงการวิเคราะห์โลกและชีวิตตามแนวอภิธรรม

ภาพ ๒ ก

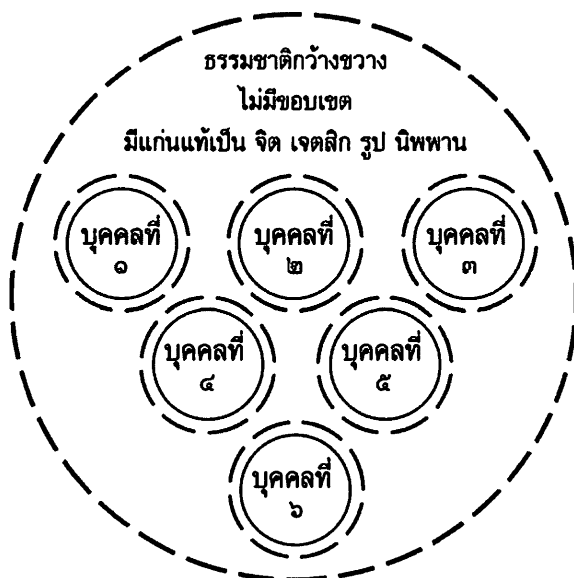
จิตของบุคคล เกิดดับรู้อารมณ์

ในธรรมชาติกว้างใหญ่ไร้ขอบเขต ทั้งในกาละและเทศะนั้น จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์อันใดอันหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นแก่นแท้ของธรรมชาติหรือเป็นบัญญัติก็ตาม แล้วดับไป มีอายุอยู่ชั่วขณะสั้น แต่ก็เกิดดับสืบเนื่องกันไปไม่หยุด ตามกฎที่เป็นเหตุผลในธรรมชาติ ทั้งนี้อารมณ์ที่จิตรู้ก็เปลี่ยนไปด้วย ดังนั้นตามภาพนี้ สำหรับชีวิตของบุคคลหนึ่ง วงกลมซ้อนที่เขียนเป็นเส้นแทนจิตกับไข่ปลาซึ่งแทนอารมณ์ที่จิตรู้ ก็จะเป็นภาพเคลื่อนไหว ที่จิตเกิดดับในที่หนึ่ง แล้วเลื่อนไปเกิดดับในที่อื่นต่อไปอีก โดยสืบเนื่องกันไปไม่หยุด ถ้าพิจารณาจำนวนบุคคลเพิ่มขึ้นในแต่ละขณะ ก็จะมีดวงจิตเท่าจำนวนนั้น เกิดดับอยู่ทั่วไปในธรรมชาติ โดยทุกจิตก็จะรู้อารมณ์ของตนแต่ละดวงตามภาพ ๒ ข (คำอธิบายรายละเอียดในเรื่องนี้ จะได้เพิ่มเติมในตอนต่อๆ ไป)

ภาพ ๒ ข

จิตของบุคคล ๖ คน เกิดดับรู้อารมณ์

๒.๗ จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า อภิธรรม ปรัชญา และวิทยาศาสตร์ ต่างก็พิจารณาปัญหาเรื่องธรรมชาติ โลก และชีวิตเช่นเดียวกัน สิ่งที่ผู้ศึกษาจะต้องกระทำก็คือ พิเคราะห์ให้เห็นชัดเจนถึงความสอดคล้องหรือความแตกต่างในแง่มุมต่างๆ นับตั้งแต่การเริ่มต้นกำหนดจำแนกปัญหา วิธีการที่ใช้วิเคราะห์และแสวงหาความรู้ความเข้าใจ ตลอดถึงข้อสรุป ข้อระมัดระวังก็คือ จะต้องแยกแต่ละระบบความคิดออกจากกันไม่ให้เกิดความสับสนปนเป โดยเฉพาะที่เนื่องจากการนำเอาศัพท์ในระบบหนึ่งไปใช้อีกระบบหนึ่ง ทำให้การให้เหตุผลคลาดเคลื่อน

ตัวอย่างเช่น คำว่า "พลังงาน" เป็นศัพท์บัญญัติทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีการให้คำจำกัดความอย่างชัดเจน ซึ่งคำนี้ไม่มีใช้ และไม่จำเป็นต้องใช้ในวิชาอภิธรรม การนำเอาคำศัพท์นี้ไปใช้กล่าวว่า **"จิตเป็นพลังงาน"** เป็นการนำแนวความคิดสองระบบมาประสานกัน โดยจะไม่ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของจิต หรือเรื่องของพลังงานกระจ่างขึ้น แต่ในทางตรงข้าม จะทำให้เกิดความเข้าใจผิดและสับสน *(หลักอภิธรรมถือว่าจิตเป็นของจริงแท้ ตรวจสอบได้ ส่วนพลังงานนั้นเป็นสมมุติฐานประการหนึ่งทางวิทยาศาสตร์ จึงนับว่าเป็นของคนละประเภท อยู่คนละระบบความคิด)*

๒.๘ การปรากฏทั้งความหลากหลายและความแปรเปลี่ยนไม่จบสิ้นในธรรมชาติ ทำให้นักคิดในทุกระบบพยายามแสวงหาความเข้าใจในทางใดทางหนึ่งที่จะขจัดความงุนงงสงสัย เป็นต้นว่า เกิดมีคำถามว่า ในท่ามกลางความไม่คงที่ของสรรพสิ่งนี้ จะมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เที่ยงแท้ไม่แปรเปลี่ยนหรือไม่ ถ้ามีอยู่ สิ่งนั้นก็ควรเป็นแก่นแท้ของจริงเบื้องหลัง ที่มีคุณค่าในธรรมชาติ หรือคำถามอาจเป็นว่า การเปลี่ยนแปลงแปรปรวนดังที่ปรากฏสังเกตได้นี้ เป็นไปตามกฎเกณฑ์อย่างไร มีกฎเกณฑ์หรือไม่ ถ้ามีกฎเกณฑ์นั้นๆ หรือเหล่านั้น มีความคงที่แน่นอนเพียงใด ถ้าคงที่แน่นอนก็ควรนับว่ากฎเกณฑ์นั้นแหละเป็นตัวแก่นแท้ของธรรมชาติ

ทั้งวิทยาศาสตร์และปรัชญาระบบต่างๆ ส่วนใหญ่ก็มักจะแสวงหาสิ่งจริงแท้แน่นอน ซึ่งเชื่อว่ามีอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ชีวิตและโลก โดยจะเรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ หรือสัจธรรม หรือความจริงแท้ หรือโดยชื่ออื่นใดก็ตาม นอกจากนี้ยังเชื่อด้วยว่า กฎธรรมชาติเป็นไปตามหลักการที่มนุษย์จะเรียนรู้ได้ โดยการใช้ความคิดเป็นเหตุเป็นผล และการตรวจสอบด้วยสังเกตการณ์ (ในกรณีของวิทยาศาสตร์) วิชาอภิธรรมแสดงหลักความจริงที่สนับสนุนความเชื่อเช่นนี้โดยบางส่วน

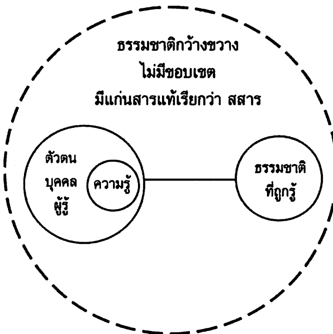
๒.๙ ในการแสวงหาความรู้ความเข้าใจเรื่องของธรรมชาติ นักวิทยาศาสตร์หันความสนใจไปสู่ปรากฏการณ์ต่างๆ ซึ่งเป็น **สิ่งที่ถูกรู้** โดยละเลยที่จะพิจารณาธรรมชาติ ซึ่งเป็น **สิ่งที่รู้** มาตั้งแต่ระยะต้นของพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ ข้อเสนอของวิทยาศาสตร์ก็คือ เบื้องหลังปรากฏการณ์ทั้งหลายทั้งสิ้นนั้น มีสิ่งที่เป็นสาระหรือเป็นแก่นแท้เรียกว่า **สสาร** หน้าที่ของนักวิทยาศาสตร์ ก็คือเรียนรู้ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับสสารนี้ เพราะสสารก็คือสัจธรรม สสารคือสภาวะทั้งหมดทั้งสิ้น สสารคือธรรมชาติ ถ้าเข้าใจกฎเกณฑ์ของสสารแล้ว ก็คือเข้าใจกฎธรรมชาติ และก็จะสามารถอธิบายความหมายของโลกและชีวิตได้ เมื่อเริ่มต้นด้วยข้อเสนอเช่นนี้แล้ว วิทยาศาสตร์ก็วิเคราะห์ลักษณะโครงสร้างพฤติกรรมของสสารในทุกแง่ทุกมุม เพื่อหากฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่เกี่ยวกับสสาร โดยวิธีการซึ่งพัฒนาขึ้นมา อันเรียกว่า **ระเบียบวิธีวิทยาศาสตร์ สมมติฐาน** และ **ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์** ซึ่งถูกตรวจสอบทดสอบเป็นที่ยอมรับแล้ว รวบรวมกันเป็นสมบัติทางสติปัญญาของมนุษย์ ก็ได้ถูกถ่ายทอดและนำมาใช้ประโยชน์ สร้างสรรค์สิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิต และเป็นรากฐานอารยธรรมวิทยาศาสตร์

๒.๑๐ เช่นเดียวกับที่อภิธรรมจำแนกโลกและชีวิตในขั้นต้น เป็น **จิต** (ธรรมชาติฝ่ายรู้) และ **อารมณ์** (ธรรมชาติที่ถูกรู้) ปรัชญาหลายระบบก็วิเคราะห์คล้ายคลึงกัน โดยจำแนกออกเป็นผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้ ทั้งนี้มักกำหนดให้ผู้รู้เป็นตัวตนบุคคล และสิ่งที่ถูกรู้คือโลกหรือธรรมชาติ และสิ่งอื่นๆ ที่แวดล้อมบุคคลหรือตัวตนนั้น อนึ่ง โดยทั่วไปในระบบปรัชญาเหล่านี้มักถือว่าเอาว่า ตัวตนบุคคลซึ่งเป็นผู้รู้นั้น เป็นสิ่งมีจริง และดำรงอยู่อย่างจีรัง อย่างน้อยก็ในช่วงเวลาหนึ่ง ส่วนโลกหรือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่อยู่ภายนอกจากตัวตนและถูกรู้โดยตัวตน

เมื่อได้จำแนกโดยการแบ่งแยกออกจากกันเช่นนี้แล้ว ก็จำเป็นต้องอธิบายว่า ส่วนใดส่วนหนึ่งของโลก จะเข้ามามีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นความรู้ของตัวตนได้อย่างไร ข้อนี้นับว่าเป็นปัญหาใหญ่ทางปรัชญา จนถึงกับทำให้เกิดสาขาของปรัชญาตัวตนขึ้น ที่นักวิชาการบัญญัติศัพท์ตั้งชื่อเรียกว่า **ญาณวิทยา** โดยหยิบยืมคำ **ญาณ** ทางอภิธรรมไปใช้แปลคำภาษาต่างประเทศที่เป็นต้นตอปรัชญา *(ซึ่งควรระวังความสับสนปนเป ให้เข้าใจผิดดังกล่าวแล้ว)*

ภาพ ๓

ภาพแผนผังประกอบหัวข้อ ๒.๑๐

แสดงแนววิเคราะห์โลกและชีวิตแบบปรัชญาสสารนิยม ส่วนใหญ่กำหนดว่ามีตัวตน บุคคลเป็นผู้รู้ และสิ่งที่ถูกรู้นั้นอยู่ภายนอกบุคคล เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ตัวตนมีความสัมพันธ์กับสิ่งนั้น โดยสะท้อนสภาวะของสิ่งนั้น เป็นความรู้ในตน

๒.๑๑ การจำแนกว่า **ธรรมชาติฝ่ายรู้** คือตัวตนบุคคลผู้รู้ ของปรัชญาเช่นนี้ เป็นผลจากการวิเคราะห์ปรากฏการณ์แท้จริง โดยการนำเอาบัญญัติความเป็นตัวตนเข้ามาประกอบ ทั้งนี้จะโดยความเคยชินของการยึดถือในชีวิตประจำตัว หรือเพราะยึดติดกับความเชื่อทางศาสนาพื้นฐานดั้งเดิมโดยไม่รู้ตัวก็ตาม อาจนับได้ว่าเป็นความบกพร่อง หรือพลาดในความสามารถวิเคราะห์ประการหนึ่ง อภิธรรมพ้นจากข้อผิดพลาดอันนี้เพราะ (๑) กำหนดเพียงว่ามีธรรมชาติฝ่ายรู้ เรียกชื่อว่าจิต (๒) ขยายความต่อไปว่า จิตมีลักษณะเกิด ดับ รวดเร็ว (๓) จิตที่ดับไปนั้น เป็นปัจจัยให้จิตใหม่เกิดดับสืบต่อกันไม่ขาดสาย ตามหลักการแห่งความเป็นเหตุเป็นผลในธรรมชาติ เป็นต้น ดังนั้น **จิต ในเชิงอภิธรรมจึงมีลักษณะแปรเปลี่ยนและไร้ความเป็นตัวตน** เป็นแต่เพียงธรรมชาติรู้ที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์กับสิ่งที่ถูกรู้

อภิธรรมจึงไม่ได้ยืนยันความมีอยู่ของตัวตน หรือบุคคลที่เป็นผู้รู้ที่เป็นเจ้าของความรู้ อภิธรรมจึงพ้นจากการที่จะต้องอธิบายว่าผู้รู้ จะรู้โลกหรือธรรมชาติรอบตัวตนได้อย่างไร ดังเช่นระบบปรัชญา ที่ถือเอาความมีตัวตนเป็นจุดเริ่มต้น ที่กล่าวมานี้แสดงความแตกต่างที่สำคัญประการหนึ่งระหว่าง **อภิธรรม** กับ **ปรัชญา** โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีรากฐานทางศาสนา ที่ยึดถือตัวตนอมตะ

๒.๑๒ จิตซึ่งเกิดขึ้นรู้อารมณ์แต่ละครั้งแล้วดับไปนั้น กำหนดเรียกเพื่อความสะดวกว่า "จิตดวงหนึ่ง" คำว่าดวงนี้ไม่ใช่เป็นการบอกรูปร่างลักษณะของจิต ซึ่งเป็นไปไม่ได้ เพราะจิตเป็นนามธรรมมิใช่รูปธรรม เป็นเพียงข้อกำหนดเพื่อแยกจิตแต่ละดวงอันเกิดสืบเนื่องกันไป และแตกต่างกันด้วยเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ ให้ชัดเจน

จิตแตกต่างกันไปตามอารมณ์ที่จิตรู้ และแตกต่างกันตามองค์ประกอบของจิต ที่มีชื่อบัญญัติเรียก "เจตสิก" นอกจากนั้นจิตยังแตกต่างกันตามสภาพชีวิตที่เกิดขึ้น เช่น ในมนุษย์ หรือเดียรัจฉาน เป็นต้น

สำหรับเจตสิก อันเป็นองค์ประกอบของจิตนั้น อภิธรรมจำแนกไว้ ๕๒ ชนิด หรือเรียกว่าดวงเช่นกับที่เรียกจิต และถือว่าเป็นธรรมชาติที่มีความสำคัญ เพราะเป็นเงื่อนไขจำแนกประเภทของจิตออกเป็นชนิด จิตดี จิตชั่ว หรือจิตที่เป็นกลางๆ ทางจริยธรรม เจตสิกแต่ละดวงมีบทบาทเฉพาะตนในการเข้าประกอบกับจิต บ้างก็เป็นเงื่อนไขปัจจัยในการเกิดขึ้นของจิต บ้างแสดงลักษณะพิเศษเฉพาะ เป็นต้น

๒.๑๓ อภิธรรมวิเคราะห์สิ่งซึ่งปรากฏเป็นชีวิตเป็นโลก โดยแยกแยะออกเป็นช่วงเวลาที่สั้นที่สุดคือ "ขณะจิต" อันได้แก่อายุของจิตดวงหนึ่งๆ ซึ่งกำหนดว่าเท่ากัน ชีวิตของบุคคลใดบุคคลหนึ่งก็คือ การเกิดขึ้นตั้งอยู่ และดับลงอย่างรวดเร็วยิ่งของจิตทีละดวง สืบเนื่องกันไปไม่มีสิ้นสุดจากอดีตกาลไปสู่อนาคตกาล จนกว่าจะปรินิพพานสิ้นภพสิ้นชีวิต จิตแต่ละดวงแตกต่างกันไปตามเจตสิกที่เข้าประกอบ อารมณ์ที่จิตนั้นยึดหน่วงและเงื่อนไขอื่นๆ ความสัมพันธ์สืบเนื่องของจิตและเจตสิกในกระแสชีวิตนี้เป็นไปตามกฎแห่งความเป็นเหตุเป็นผลในธรรมชาติ

ท่านโบราณาจารย์ได้อุปมาความสั้นของขณะจิตไว้ว่า **"ในช่วงเวลากำหนดโดยการดีดนิ้วมือหนเดียวนั้น จิตเกิดดับไปแล้วนับแสนล้านดวง"** ในปัจจุบันยังไม่มีการพิสูจน์เรื่องนี้โดยอุปกรณ์ทางวิทยาศาสตร์ แต่บุคคลผู้ฝึกฝน "สติ" จะตรวจสอบได้โดยประสบการณ์ของตนเอง ถึงความรวดเร็วยิ่งของการเกิดดับของจิต

สำหรับในชีวิตประจำวันของคนทั่วไปนั้น บุคคลไม่ล่วงรู้ปรากฏการณ์ในแต่ละขณะจิต แต่รับรู้ผลรวมซึ่งเป็นความรู้สึกนึกคิดเป็นธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้นของโลกและชีวิตที่เผชิญอยู่

บทที่ ๓
จิต (ต่อ)

๓.๑ ธรรมชาติกว้างขวาง ไร้ขอบเขตทั้งในกาละและเทศะ อันเป็นเวทีปรากฏของโลกและชีวิต หรือจิตรู้อารมณ์นั้น บุคคลจะรู้ได้ก็ต่อเมื่อเข้ามาเป็นอารมณ์ของจิต โดยที่จิตเป็นสิ่งที่บุคคลสามารถรู้ได้โดยตรง

ดังนั้นการศึกษาพิจารณาจิตของตนเอง จึงเป็นบันไดขั้นแรกที่จำเป็นความรู้เรื่องจิต ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามีอยู่อย่างละเอียดลึกซึ้งในวิชาอภิธรรม ดังนั้นการศึกษาเรื่องชีวิต จึงควรมีองค์ประกอบคือ (๑) การรับรู้ และทำความเข้าใจเนื้อหาวิชา และ (๒) นำเอาไปตรวจสอบว่า เป็นเช่นนั้นหรือไม่ โดยประสบการณ์ของตนเองเท่าที่จะทำได้

๓.๒ ในการที่นักวิทยาศาสตร์จะใช้อุปกรณ์ใดประกอบการค้นคว้าหาความรู้ เกี่ยวกับวัตถุหนึ่งใดนั้น เขาจะต้องมีความเข้าใจละเอียดชัดเจน ในเรื่องโครงสร้างและกลไกการทำงานของอุปกรณ์นั้น เขาจึงจะสามารถวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการใช้อุปกรณ์นั้น ตรวจสอบวัตถุที่ศึกษา และ กลั่นกรองออกมาเป็นความรู้ที่ต้องการ

ในด้านของชีวิตจิตใจ การที่ผู้ศึกษาจะรู้และเข้าใจได้นั้น จะต้องเรียนรู้เรื่อง "จิต" ซึ่งเป็นอุปกรณ์รู้โลกและชีวิตก่อน

๓.๓ เช่นเดียวกับที่อุปกรณ์วิทยาศาสตร์แต่ละเครื่อง มีขอบเขตความสามารถแตกต่างกัน เช่น แว่นขยายธรรมดากับกล้องจุลทรรศน์ ทำให้เกิดความรู้ในระดับละเอียดลึกซึ้งต่างกัน จิตแต่ละดวงก็มีบทบาทความสามารถที่จะรู้อารมณ์แตกต่างกันไป ทั้งในความหลากหลาย และในระดับต่างๆ ของโลกและชีวิต ความรู้ความเข้าใจของแต่ละบุคคลจึงแตกต่างกันได้ตามประเภทของจิตที่สามารถเกิดขึ้นได้ ดังนั้นการเรียนรู้เรื่องจิตในแง่มุมต่างๆ จึงถือเป็นบทเรียนแรกของการศึกษาอภิธรรม

๓.๔ ข้อสำคัญซึ่งจำเป็นต้องเน้นอีกครั้งในขั้นนี้ คือ ด้าน "ปฏิบัติ" ซึ่งควรดำเนินการควบคู่กันไป ในด้านนี้ **การทำสติปัฏฐาน** เหมาะสมสอดคล้องมาก เพราะเป็นการสร้างความสามารถตามรู้ และสังเกตจิตเจตสิกของตนเองตามที่เป็นจริง เป็นการตรวจสอบกับความรู้จากตำราด้วย หลักปฏิบัติในเรื่องนี้มีอยู่เป็นพุทธพจน์ อย่างครอบคลุมกว้างขวางแล้ว กล่าวคือ **มหาสติปัฏฐานสูตร** ซึ่งผู้ศึกษาอาจหาฉบับแปลเป็นภาษาไทยอ่านศึกษาและปฏิบัติตามได้ **สติปัฏฐาน** แปลว่าที่ตั้งมั่นของสติ สำหรับคำว่า **สติ** อาจแปลในขั้นต้นว่า "ความระลึกรู้" มีความหมายครอบคลุมกว้าง ซึ่งจะได้ขยายความในโอกาสต่อไป

๓.๕ สิ่งทั้งหลายทั้งสิ้น ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตประเภทต่างๆ จำแนกออกได้ ๒ จำพวก คือ

(๑) สิ่งจริงแท้ เป็นของมีตามธรรมชาติ เป็นแก่นแท้ของปรากฏการณ์ ตรวจสอบยืนยันได้ด้วยจิตที่ฝึกแล้วโดยทางทวาร ๖ สิ่งจำพวกนี้เรียกว่า **ปรมัตถ์**

คำว่าปรมัตถ์มีที่มาจากคำ ๒ คำ คือ **บรม** ซึ่งหมายความว่า ยอดประเสริฐ เป็นประธานฯ และ **อัตถ์** ซึ่งหมายถึง เนื้อความ ใจความ ความหมาย ฯลฯ

(๒) สิ่งซึ่งมนุษย์คิดขึ้น โดยความสามารถสร้างสรรค์ของจิต ทั้งนี้อาจเป็นไปเองหรือตั้งใจก็ตาม เรียกว่า **บัญญัติ** เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริงในธรรมชาติ แต่อาจชี้บ่งถึงสิ่งจริงแท้คือ ปรมัตถ์ หรือไม่ หรือเพียงบางส่วนก็ได้ คำซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับบัญญัติอีกคำหนึ่ง คือคำว่า **สมมุติ** ผู้ศึกษามีหน้าที่แสวงหาความรู้ความเข้าใจ ที่จะทำให้สามารถพิจารณาแยกแยะปรมัตถ์ กับสมมุติหรือบัญญัติ ออกจากกันได้ และให้รู้ว่าเป็นปรมัตถ์หรือบัญญัติประเภทใดด้วย ในประสบการณ์ชีวิต มีทั้งปรมัตถ์และบัญญัติเป็นอารมณ์ของจิต

๓.๖ ปรมัตถ์มี ๔ อย่าง คือ **จิต เจตสิก รูป** และ **นิพพาน** จิต เจตสิก รวมเรียกว่า **นามธรรม** หรือโดยย่อว่า **นาม,** รูป เรียกเต็มว่า **รูปธรรม,** จิต เจตสิก รูป เป็นธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นตามการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย จึงดำรงอยู่ชั่วขณะ และดับไปได้ตามเหตุปัจจัย จึงรวมเรียกว่าเป็น **สังขตธรรม** หรือ **สังขาร**

นิพพาน เป็นธรรมชาติซึ่งพ้นจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย ดำรงอยู่เป็นนิรันดร์ เรียกว่าเป็น **อสังขตธรรม** หรือ **วิสังขาร** สำหรับ **บัญญัติ** นั้นไม่ได้เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง จึงไม่เป็นสังขตธรรม เป็นสิ่งซึ่งไม่ใช่ปรมัตถ์ บัญญัติบางประเภทดูคล้ายว่าดำรงอยู่อย่างยืนยง จึงสงเคราะห์เป็น **อสังขตะ** ด้วย

๓.๗ การเทียบเคียงว่ารูปตามแนวอภิธรรม คือ "สสาร" ตามแนววิทยาศาสตร์ เป็นการคิดคลาดเคลื่อน อาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดได้เช่นกับที่ว่าจิตเป็นพลังงาน

สสาร เป็นสมมุติฐานทางวิทยาศาสตร์ กล่าวถึงสิ่งที่เชื่อว่าเป็นสาระพื้นฐานของปรากฏการณ์ทั้งหลาย ส่วน **รูป** หรือ **รูปธรรม** เป็นปรมัตถ์หรือปรมัตถธรรม กล่าวคือ ของจริงแท้ ซึ่งรู้ได้ทางอายตนะ

๓.๘ **รูป** เป็นธรรมชาติซึ่งแปรเปลี่ยนสลายไปได้ โดยการกระทบกับเหตุปัจจัยซึ่งขัดแย้งกับสภาพความดำรงอยู่ของมัน เช่น ความแข็งของน้ำสลายไปเพราะเหตุความร้อน เป็นต้น อนึ่ง รูปเป็นอารมณ์ของจิต เจตสิก กล่าวคือ เป็นสิ่งที่ถูกรู้ แต่รูปเองไม่ใช่ธรรมชาติฝ่ายรู้ คือ รูปไม่สามารถยึดรูปอื่นหรือนามธรรมใด หรือบัญญัติใดเป็นอารมณ์ได้ ส่วนจิต เจตสิก เป็นได้ทั้งฝ่ายรู้ และเป็นอารมณ์ของเจตสิกอื่นได้ด้วย

๓.๙ **นิพพาน** จัดเข้าฝ่ายนามธรรมไม่ใช่รูปธรรม และไม่ใช่ธรรมชาติฝ่ายรู้ นิพพานเป็นอารมณ์ของจิต เจตสิกได้ แต่ก็เฉพาะในกรณีพิเศษ ซึ่งจิต เจตสิกของบุคคลยึดหน่วงนิพพานเป็นอารมณ์ในขณะเกิดขึ้นประหารกิเลสขาดถึงรากเหง้า และขณะเสพผลจากการนั้น กล่าวคือ ขณะเกิดเป็น **มรรคจิต** และ **ผลจิต** ปรากฏการณ์เช่นนั้นเป็นการเลื่อนชั้นบุคคล จากความเป็นปุถุชน สู่ความเป็นผู้เจริญหรือ **อริยบุคคล** นิพพานเป็นปรมัตถ์ที่ปุถุชนยังไม่รู้และยังไม่เข้าใจ

๓.๑๐ พุทธพจน์ที่ว่า **เห็น สักแต่ว่าเห็น** นั้นมุ่งหมายให้เห็นรูปปรมัตถ์ในประสบการณ์ทางตา และ **ได้ยิน สักแต่ว่าได้ยิน** ก็หมายความว่าให้ได้ยินเสียงปรมัตถ์ ไม่ใช่ยึดบัญญัติสมมุติที่จิตปรุงแต่งขึ้นสืบต่อจากเสียงนั้น ปรากฏการณ์ทางทวารหรืออายตนะอื่นก็เช่นเดียวกัน พุทธพจน์มุ่งชี้แนะให้บุคคลฝึกตนให้สามารถแยกปรมัตถ์และบัญญัติออกจากกันได้ในประสบการณ์ชีวิต เมื่อทำได้เช่นนั้นเนือง ๆ แล้ว ก็จะเริ่มต้นเรียนรู้จัก และรู้เท่าทันวิถีทางของโลกและชีวิต โดยจะรู้เห็นการเกิดดับสืบเนื่องของสังขตธรรม คือนามรูป และรู้ถึงความไร้แก่นสารตัวตนของนามรูปด้วย

๓.๑๑ อภิธรรมวิเคราะห์ช่วงเวลาในชีวิตโดยแยกแยะอย่างละเอียดที่สุด เป็นขณะเวลาที่แสนสั้น ที่จิต เจตสิก เกิดรู้อารมณ์และดับลง แล้วเกิดอีกสืบเนื่องกันไป ตามกฎธรรมชาติของความเป็นเหตุปัจจัย

ผู้ศึกษามีหน้าที่เรียนรู้ และตรวจสอบพิสูจน์ในปรากฏการณ์ชีวิตจิตใจของตนเอง โดยพัฒนาจิต เจตสิกที่เหมาะแก่งานให้เกิดขึ้น อันประกอบด้วยสติ สมาธิ และปัญญา กระบวนการอันนี้ คือ **วิปัสสนา** ดังนั้น การศึกษาอภิธรรมและปฏิบัติวิปัสสนา จึงต้องควบคู่กันไปเสมอ

๓.๑๒ จิตปรมัตถ์นั้น เมื่อกำหนดว่าเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ ก็อาจถือได้ว่ามีอยู่ประการเดียว อย่างไรก็ตาม จิตที่เกิดดับติดต่อกันแต่ละครั้งหรือที่เรียกว่าดวงหนึ่งๆ นั้น ย่อมแตกต่างจากกันตามเงื่อนไขปัจจัยซึ่งประชุมปรุงแต่งมันขึ้น เป็นต้นว่า ชนิด และจำนวนเจตสิกซึ่งปรากฏประกอบกับจิตนั้นๆ ดังนั้นเอง จึงมีการจำแนกจิตเป็นประเภทต่างๆ ตามเงื่อนไขปัจจัยซึ่งมากำหนด เพื่อสะดวกต่อการศึกษา

๓.๑๓ จิตซึ่งยึดหน่วงเอานิพพานเป็นอารมณ์ได้เฉพาะอย่างเดียว เรียกว่า **โลกุตตรจิต** (จิตเหนือโลก) จิตนอกจากนั้นเรียกว่า **โลกียจิต** (จิตในโลก) โลกุตตรจิตจำแนกออกเป็น **มรรคจิต ๔** (หรือ ๒๐) และ **ผลจิต ๔** (หรือ ๒๐) รวมเป็น ๘ (หรือ ๔๐) โลกียจิตมี ๘๑ รวมจิตทุกประเภท ๘๙ (หรือ ๑๒๑) ซึ่งจะได้พรรณนาและอธิบายขยายความในโอกาสต่อไป

๓.๑๔ สรรพชีพที่มีจิตใจ จำแนกตามระดับชีวิตหรือขั้นของจิต ได้ ๔ ขั้น ที่เรียกว่า **ภูมิ ๔** คือ (๑) **กามาวจรภูมิ** คือ ระดับจิตใจที่ยึดหน่วงรูป รส กลิ่น เสียง สิ่งต้องกาย และความคิดนึกอันเนื่องด้วยสิ่งเหล่านี้เป็นอารมณ์ (๒) **รูปาวจรภูมิ** คือระดับจิตใจที่ท่องเที่ยว ยึดหน่วงบัญญัติของรูปธรรมเป็นอารมณ์ (๓) **อรูปาวจรภูมิ** คือระดับจิตใจที่ท่องเที่ยวยึดหน่วงบัญญัติของอรูปธรรม และจิต (วิญญาณ) เป็นอารมณ์ และ (๔) **โลกุตตรภูมิ** คือ ระดับจิตใจของผู้พ้นแล้วจากภูมิทั้ง ๓ ข้างต้น

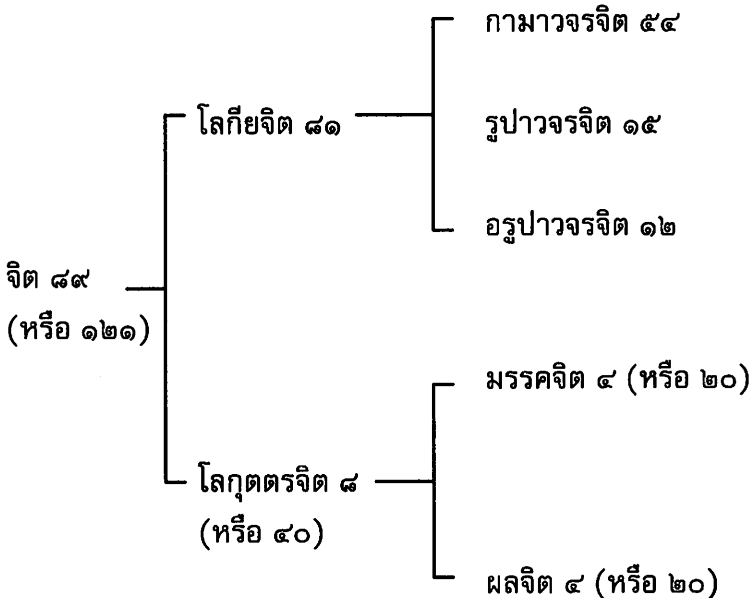
๓.๑๕ ในบรรดาโลกียจิต ๘๑ เป็น **กามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕** และ **อรูปาวจรจิต ๑๒**

กามาวจรจิตจำแนกออกเป็น **โสภณจิต** (จิตดีงาม) **๒๔** และ **อโสภณจิต** (จิตไม่ดีงาม) ๓๐

หลักการสากลในเรื่องคุณธรรมมีว่า ความดีนั้นมีความงามด้วย และก็เป็นความจริงหรือสัจธรรมด้วย ในเรื่องจิตก็เช่นกัน จิตดีงาม คือ จิตที่ประกอบด้วยสิ่งดีงาม คือเจตสิกฝ่ายดีงาม จิตไม่ดีงาม คือ จิตซึ่งไม่ประกอบด้วยเจตสิกฝ่ายดีงาม

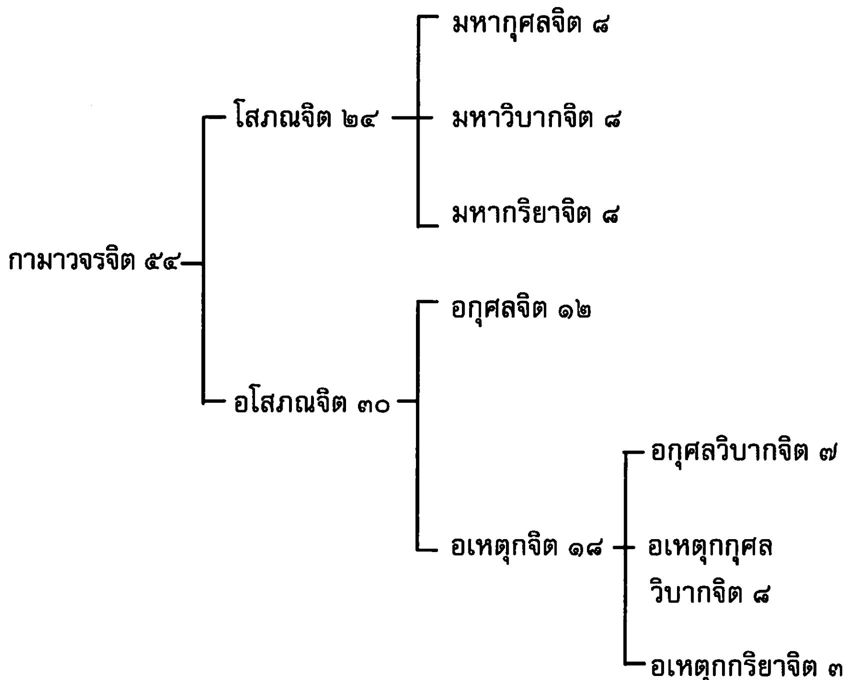
ภาพ ๓.๑

แผนผังการจำแนกจิต เป็นประเภทใหญ่
โดยความอยู่ในโลก หรืออยู่เหนือโลก
และโดยระดับของจิตใจตามภูมิ ๔ ตามหัวข้อ ๓.๑๓, ๓.๑๔, ๓.๑๕

ภาพ ๓.๒

แผนผังการจำแนกกามาวจรจิต ๕๔ ดวง โดยความเป็นจิตดีงาม, ไม่ดีงาม โดยความเป็นกุศล, อกุศล, วิบาก และกริยา และโดยความเป็น อเหตุก และสเหตุก ตามคำอธิบายข้อ ๓.๑๕, ๓.๑๖, ๓.๑๗

๓.๑๖ หลักความเป็นเหตุเป็นผลในธรรมชาติ ปรากฏอยู่ในการเกิดดับสืบเนื่องของจิต ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ชีวิตและโลก การกระทำมีทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจเป็นเหตุ ที่จะทำให้เกิดผลในโอกาสต่อไป การกระทำทางใจ หรือมโนกรรม ได้แก่การเกิดขึ้นของจิตประเภทหนึ่ง **(ชวนจิต)** ซึ่งทำหน้าที่เสพอารมณ์

ผลของการกระทำหรือผลของกรรม มีศัพท์วิชาการเรียกว่า **วิบาก** สำหรับในด้านจิตใจก็คือ จิตประเภทที่เป็นผลของกรรมหรือ **วิบากจิต** เกิดขึ้นในวิถีแทรกสลับกับชวนจิตด้วย ตามหลักเกณฑ์ซึ่งจะได้กล่าวถึงข้างหน้า

๓.๑๗ การเรียกชื่อประเภทของจิตที่จำแนกตามแนวอภิธรรม มีการใช้ศัพท์ว่า วิบาก ประกอบด้วย เพื่อบ่งชัดว่าเป็นผลของอดีตกรรม ตัวอย่างที่จะยกมาแสดงในขั้นนี้ก็คือ อโสภณจิต ๓๐ นั้น จำแนกเป็น **อกุศลจิต ๑๒** และ **อเหตุกจิต ๑๘** จิตที่เป็นอกุศลนั้น เพราะมีเจตสิกที่ไม่ดี (อกุศล เจตสิก) เข้าประกอบด้วย ส่วนอเหตุกจิตนั้น ไม่มีทั้งเจตสิกดีงามและเจตสิกที่ไม่ดีเป็นเหตุประกอบ สำหรับอเหตุกจิต ก็จำแนกออกเป็น **อกุศลวิบาก ๗ อเหตุกกุศลวิบาก ๘** และ **อเหตุกกริยา ๓**

๓.๑๘ **อกุศลวิบากจิต ๗** เป็นจิตประเภทที่กล่าวว่า เกิดเป็นผลจากอกุศลกรรมในอดีต แจกแจงออกได้เป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ที่ไม่ดี (ไม่เป็นที่พอใจ) ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย (ทวาร ๕) จำนวน ๕ ดวง เรียกชื่อรวมว่า **ปัญจวิญญาณจิต** ฝ่ายอกุศล อารมณ์ทางทวาร ๕ นั้น เรียกชื่อรวมว่า การรู้ปัญจารมณ์ การที่นับจิต ๕ ดวงนี้ว่าเป็นอกุศลวิบาก ก็เพราะถือว่าปัญจารมณ์ที่ไม่ดี เป็นผลจากอกุศลกรรมในอดีต อกุศลวิบากจิตอีก ๒ ดวง คือ จิตทำหน้าที่รับปัญจารมณ์ที่ไม่ดี ต่อจากปัญจวิญญาณจิต เรียกว่า สัมปฏิจฉันจิต ฝ่ายอกุศล ๑ ดวง และจิตทำหน้าที่ไต่ส่วนปัญจารมณ์ (ที่ไม่ดี) โดยรับช่วงต่อจากสัมปฏิจฉันจิตอีกทีหนึ่ง เรียกว่า สันตีรณจิต ฝ่ายอกุศล ๑ ดวง รวม อกุศลวิบากจิต (ซึ่งเป็นอเหตุกจิตส่วนหนึ่ง) ๗ ดวง จิตประเภทนี้หากจะเรียกชื่อให้เต็มที่ก็อาจได้ว่า อเหตุกอกุศลวิบากจิต แต่ก็ไม่จำเป็น เพราะแม้เว้นคำอเหตุก ที่นำหน้าเสีย ก็เข้าใจได้ ไม่สับสนกับจิตประเภทอื่น

๓.๑๙ ขณะเมื่อจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ จะมีธรรมชาติที่สำคัญอันหนึ่งเกิดขึ้นพร้อมกันเพื่อเสวยอารมณ์นั้นด้วย โดยเกิดดับพร้อมกับจิตเสมอไป สิ่งนั้นคือ **เวทนาเจตสิก** ซึ่งอันที่จริงในขณะจิตเดียวกันนั้นก็มีเจตสิกอื่นๆ เกิดพร้อมด้วย แต่ในขั้นนี้จะเน้นพิจารณาเฉพาะเวทนาเจตสิกนี้ก่อน เวทนาเจตสิกมีความสำคัญในชีวิตและในการปฏิบัติธรรมเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงยกแยกออกมาจากเจตสิกอื่นๆ นำมาบัญญัติเป็น **เวทนาขันธ์** ในขันธ์ ๕ เมื่อเทศนาจำแนกองค์ประกอบของชีวิต เพื่อเป็นรากฐานการปฏิบัติ

๓.๒๐ **เวทนา** แปลในอภิธรรมว่า ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ขณะเมื่อรับรู้ทางทวาร ๕ และทางใจ การจำแนกประเภทของเวทนาเพื่อนำมาประกอบการเรียกชื่อจิตนั้น จำแนกเป็น ๕ คือ สุข หรือสบายทางกาย เรียกว่า **สุขเวทนา** ๑ ทุกข์ หรือไม่สบายทางกาย เรียกว่า **ทุกขเวทนา** ๑ สุขหรือสบายทางใจ เรียกว่า **โสมนัสเวทนา** ๑ ทุกข์หรือไม่สบายทางใจ เรียกว่า **โทมนัสเวทนา** ๑ และความรู้สึกเฉยๆ เรียกว่า **อุเบกขาเวทนา** ๑

๓.๒๑ เวทนาเป็นสิ่งสำคัญในชีวิตมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งต่างก็ดิ้นรนแสวงหาเพื่อเสวยสุขเวทนา และชิงชังหลีกหนีทุกขเวทนา เมื่อพิเคราะห์ดูพฤติกรรมของมนุษย์สัตว์โดยทั่วไปแล้ว ก็อาจกล่าวได้กว้างๆ ว่า ท่าทีต่อเวทนานี้ เป็นสิ่งจูงใจผลักดันให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ขึ้น ดังนั้นในวิชาอภิธรรม จึงเรียกชื่อจิตที่เกิดในระดับกามาวจรภูมิ ๕๔ ดวง โดยแสดงประเภทของเวทนาเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตนั้นไว้ในส่วนต้นของชื่อ ดังจะเห็นได้ต่อไปนี้

๓.๒๒ แจกแจง อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง

(๑) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวารตา รู้อารมณ์ที่ไม่ดี นับว่าเป็นผลของอกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ

(๒) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวารหู รู้อารมณ์ที่ไม่ดี นับว่าเป็นผลของอกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ โสตวิญฺญาณํ

(๓) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวารจมูก รู้อารมณ์ที่ไม่ดี นับว่าเป็นผลของอกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ฆานวิญฺญาณํ

(๔) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวารลิ้น รู้อารมณ์ที่ไม่ดี นับว่าเป็นผลของอกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ

(๕) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกทุกข์ เป็นธรรมชาติรู้ทางกายทวาร รู้อารมณ์ที่ไม่ดี นับว่าเป็นผลของอกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ

(๖) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวาร ๕ รับอารมณ์ที่ไม่ดี นับว่าเป็นผลของอกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ

(๗) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวาร ๕ ไต่สวนอารมณ์ที่ไม่ดี นับว่าเป็นผลของอกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ

บทที่ ๔
จิต (ต่อ)

๔.๑ แจกแจง อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง

(๑) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวารตา รู้อารมณ์ที่ดี นับว่าเป็นผลของกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ

(๒) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวารหู รู้อารมณ์ที่ดี นับว่าเป็นผลของกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ โสตวิญฺญาณํ

(๓) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวารจมูก รู้อารมณ์ที่ดี นับว่าเป็นผลของกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ฆานวิญฺญาณํ

(๔) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวารลิ้น รู้อารมณ์ที่ดี นับว่าเป็นผลของกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ

(๕) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกสุข เป็นธรรมชาติรู้ทางกายทวาร รู้อารมณ์ที่ดี นับว่าเป็นผลของกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ

(๖) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวาร ๕ รับอารมณ์ที่ดี นับว่าเป็นผลของกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ

(๗) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวาร ๕ ไต่สวน อารมณ์ดี นับว่าเป็นผลของกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ

(๘) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกสุขใจ เป็นธรรมชาติรู้ทางทวาร ๕ ไต่สวน อารมณ์ที่ดีมาก นับว่าเป็นผลของกุศลกรรมในอดีต มีชื่อบาลีว่า :

โสมนสฺสสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ

อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวงนี้เป็นวิบาก คือเป็นผลของกรรม เป็นกุศลวิบาก คือเป็นผลของกรรมดี เป็นอเหตุก เพราะเจตสิกที่มาประกอบไม่ใช่สิ่งซึ่งเป็นเหตุที่จะทำให้เกิดผลต่อไปในอนาคตอีก จิตประเภทนี้ ๗ ดวงแรก เป็นคู่ฝ่ายกุศลของ อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง ที่กล่าวมาแล้ว (หัวข้อ ๓.๒๒) ซึ่งเป็นฝ่ายอกุศล คือเป็นผลของกรรมที่ไม่ดี

๔.๒ จะเห็นได้ว่า กรรมที่ดีนั้น มีผลให้รับรู้อารมณ์ที่ดี และกรรมที่ไม่ดี มีผลให้รับรู้อารมณ์ที่ไม่ดี

อนึ่ง จิต ๕ ดวงแรกของทั้งอกุศลวิบาก และกุศลวิบากที่กล่าวมาเป็นการรู้อารมณ์ทางทวาร ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งใน ๔ ทวารแรกนั้น ไม่ว่าอารมณ์ดีหรือไม่ก็ตาม ความรู้สึกจะเป็นเฉยๆ แต่สำหรับทาง **กายทวาร** ถ้าอารมณ์ไม่ดี ความรู้สึกจะเป็นทุกข์ (ทางกาย) และถ้าอารมณ์ดี ความรู้สึกจะเป็นสุข (ทางกาย) ซึ่งควรสังเกตุไว้ว่า ต่างจากทวาร ๔ อนึ่งจิต ๕ คู่ หรือ ๑๐ ดวง ทางทวาร ๕ นี้ มีชื่อเรียกเฉพาะว่า **ปัญจวิญญาณจิต** หรืออาจแปลว่า จิตทวาร ๕ ด้วย

อกุศลวิบาก จิต ๗ ดวง

เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ที่ไม่ดี เนื่องจากอกุศลกรรมในอดีต

จิตดวงที่	ความรู้สึก (เวทนา)	ทวาร	ทำหน้าที่กับอารมณ์ (ที่ไม่ดี)
๑	๐	ตา	รู้
๒	๐	หู	รู้
๓	๐	จมูก	รู้
๔	๐	ลิ้น	รู้
๕	-	กาย	รู้
๖	๐	๕	รับ
๗	๐	๕	ไต่สวน

อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง

เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ที่ดี เนื่องจากกุศลกรรมในอดีต

จิตดวงที่	ความรู้สึก (เวทนา)	ทวาร	ทำหน้าที่กับอารมณ์ (ที่ดี)
๑	๐	ตา	รู้
๒	๐	หู	รู้
๓	๐	จมูก	รู้
๔	๐	ลิ้น	รู้
๕	+	กาย	รู้
๖	๐	๕	รับ
๗	๐	๕	ไต่สวน
๘	+	๕	ไต่สวน (อารมณ์ ที่ดีมากเป็นพิเศษ)

ความหมาย : ความรู้สึก ๐ เฉยๆ (อุเบกขา), - ทุกข์,
\+ สุขกาย (ดวงที่ ๕), + สุขใจ (ดวงที่ ๘)

๔.๓ จิตรับอารมณ์ หรือ **สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ** และจิตไต่สวนอารมณ์ หรือ **สนฺตีรณจิตฺตํ** ตามข้อ (๖) และ (๗) นั้น รับช่วงอารมณ์จากจิตทวาร ๕ และเกิดขึ้นในทวารนั้นๆ ตามชนิดของอารมณ์ ว่าดีหรือไม่ โดยเป็นกุศลวิบากหรืออกุศลวิบาก

อนึ่ง ในกรณีที่อารมณ์ดีมากเป็นพิเศษ จิตไต่สวนอารมณ์ชนิดประกอบด้วยความรู้สึกสุขใจจะเกิดขึ้นเป็นพิเศษคือ อเหตุกกุศลวิบากดวงที่ ๘ ซึ่งมีเพิ่มต่างหาก

๔.๔ อเหตุกจิตอีกประเภทหนึ่ง มิได้เกี่ยวกับกรรม เกิดขึ้นโดยลำพัง ไม่เป็นบุญหรือบาป ไม่ประกอบด้วยเหตุ เรียกว่า **อเหตุกกริยาจิต** มี ๓ ดวง คือ

(๑) จิตที่เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ใหม่ทางทวาร ๕ มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ปญฺจทวาราวชฺชนจิตฺตํ

(๒) จิตที่เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ใหม่ทางทวารใจ มีชื่อบาลี ว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ มโนทวาราวชฺชนจิตฺตํ

(๓) จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความรู้สึกสุขใจ เป็นจิตที่เกิดกับพระอรหันต์เมื่อเสพอารมณ์ที่ไม่ดี และพระอรหันต์จะแสดงอาการยิ้ม ขณะเมื่อจิตประเภทนี้เกิดขึ้น มีชื่อบาลีว่า :

โสมนสฺสสหคตํ หสิตุปฺปาทจิตฺตํ

อเหตุกกริยาจิต ๓ ดวง

จิตดวงที่	ความรู้สึก (เวทนา)	ทวาร	ทำหน้าที่กับอารมณ์
๑	๐	๕	พิจารณา
๒	๐	ใจ	พิจารณา
๓	+	ใจ (เฉพาะพระอรหันต์)	เสพ (อารมณ์ที่ไม่ดี)

ความหมาย : ความรู้สึก ๐ เฉยๆ (อุเบกขา), + สุขใจ (โสมนัส)

เมื่ออารมณ์ ๕ มาปรากฏทางทวาร ๕ นั้น **อเหตุกกริยาจิต ดวงที่ (๑)** จะเกิดขึ้นพิจารณาอารมณ์ใหม่นี้ก่อน แล้วจึงจะส่งต่อให้ **ปัญจวิญญาณจิต** รับรู้ และเมื่อธรรมารมณ์มาปรากฏทางทวารใจ **อเหตุกกริยาจิต ดวงที่ (๒)** ก็จะเกิดขึ้นพิจารณา ก่อนที่จะส่งต่อให้ **ชวนจิต** เสพอารมณ์ต่อไป

๔.๕ อโสภณจิต หรือจิตไม่ดีงาม ซึ่งได้เริ่มกล่าวถึงไว้ตามหัวข้อ ๓.๑๕ และ ๓.๑๗ ว่ามี ๓๐ ดวงนั้น ที่เป็นอเหตุกจิต ๑๘ ดวง ก็ได้แจกแจงแล้วข้างบน สำหรับที่เป็นอกุศลจิต ๑๒ ดวงจะได้กล่าวถึงดังต่อไปนี้

คำว่า **อกุศล** แปลว่า บาป ชั่ว ไม่ฉลาด ความชั่ว กรรมชั่ว คำว่า **อกุศลจิต** จึงใช้หมายความถึง จิตที่เกิดขึ้นเสพอารมณ์ขณะเมื่อบุคคลกำลังกระทำกรรมชั่ว ซึ่งจะมีผลในอนาคต อกุศลจิตทำหน้าที่เสพอารมณ์ คือเป็น **ชวน (อ่านว่าชะวะนะ)** จำแนกออกเป็นโลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒ ตามมูลหรือเหตุที่เด่นชัดในจิตประเภทนั้นๆ

๔.๖ คำว่า **กุศล** แปลว่า บุญ ความดี ฉลาด สิ่งที่ดี กรรมดี ดังนั้น จิตที่เกิดขึ้นเสพอารมณ์ ขณะบุคคลกำลังกระทำกรรมดี ก็น่าจะเรียกว่า **กุศลจิต** แต่คงเนื่องด้วยป้องกันการสับสนกับ**อเหตุกกุศลวิบากจิต** ซึ่งกล่าวถึงแล้ว ท่านจึงเรียกให้แตกต่างชัดเจนขึ้นว่า **มหากุศลจิต** ซึ่งจิตประเภทนี้มี ๘ ดวง

๔.๗ ในกามาวจรภูมิ หรือระดับจิตใจที่ยึดหน่วงรูป รส กลิ่น เสียง สิ่งต้องกาย และความคิดนึกอันเนื่องด้วยสิ่งเหล่านี้เป็นอารมณ์ สำหรับผู้ที่มิใช่พระอรหันต์ ชวนจิตที่เกิดขึ้นเสพอารมณ์ในขณะต่างๆ ของชีวิต คือ อกุศลจิต ๑๒ และมหากุศลจิต ๘

ความรู้สึกนึกคิดของบุคคล คือ การปรากฏขึ้นให้รับรู้ได้ของจิตในชีวิตประจำวัน เมื่อเราปรารถนาจะศึกษาเรื่องจิต ก็อาจเริ่มต้นได้ง่ายๆ คือ ฝึกการติดตามรู้ทันความรู้สึกนึกคิดของตนเองเสมอๆ บ่อยๆ จนเป็นความเคยชิน ก็จะได้คุ้นเคย รู้เห็น และเข้าใจจิตประเภทต่างๆ ซึ่งจำแนกไว้ตามวิชาอภิธรรมนี้มากขึ้นตามลำดับ

๔.๘ การเรียกชื่อ **อกุศลจิต นั้น** อาศัยหลักการกล่าวถึงองค์ประกอบและเงื่อนไข หรือปัจจัยสำคัญที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับจิตนั้นๆ คือ

(๑) ส่วนต้นของชื่อ แสดงประเภทของเวทนาเจตสิก ซึ่งเกิดพร้อมกับจิตนั้น ว่า เป็นสุขใจ (โสมนัส) เป็นทุกข์ใจ (โทมนัส) หรือเฉยๆ (อุเบกขา)

(๒) ส่วนที่สองของชื่อ กล่าวถึงเจตสิกฝ่ายอกุศลที่เข้ามาประกอบที่มีบทบาทสำคัญในจิตประเภทนั้น

สำหรับในโลภมูลจิต กล่าวถึงความเห็นผิด (ทิฐิ) ว่ามีหรือไม่

สำหรับในโทสมูลจิต กล่าวแสดงอย่างชัดเจนว่า ประกอบด้วยความขัดใจ แค้นเคือง ขึ้งเคียด ความกระทบกระทั่งแห่งจิต อันเกิดจากอำนาจโทสะ (ปฏิฆะ)

สำหรับในโมหมูลจิต กล่าวถึง อกุศลเจตสิกที่มีบทบาทสำคัญ คือ ความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา) หรือความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ)

(๓) ส่วนที่สามของชื่อ ในกรณีของโลภมูลจิต ๘ และโทสมูลจิต ๒ กล่าวถึงเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับสังคมหรือบุคคลอื่น หรืออิทธิพลของการชักจูงจากภายนอกว่ามีหรือไม่ ในเรื่องนี้อาจพิจารณาง่ายๆ ได้ว่า

ถ้าจิตหรือความรู้สึกนึกคิดเกิดขึ้นเอง ไม่ได้รับแรงจูงใจจากภายนอกเลย ก็แสดงว่าพลังของเจตสิก หรือพลังภายในมีมากเพียงพอให้เกิดความโลภหรือความโกรธขึ้นเอง

ถ้าหากเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงจากภายนอก จะเป็นโดยการโฆษณาชวนเชื่อ ให้อยากได้อยากซื้อหาสินค้าสิ่งนั้นสิ่งนี้ก็ดี หรือมีผู้มาออกปากชักชวนให้เห็นดีเห็นงาม หรือยุยงให้เกิดความโกรธเกลียดผู้หนึ่งผู้ใดก็ดี แสดงว่าพลังเจตสิกภายในไม่แรงพอ ต้องอาศัยอิทธิพลภายนอกมาช่วย ชักจูงด้วย

การจำแนกจิตโดยการกล่าวถึงเงื่อนไขการชักจูงให้เกิดขึ้นจากภายนอก โดยสังคม หรือบุคคลอื่นนี้ แสดงถึงหลักเกณฑ์ในธรรมชาติของจิตว่ามีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางสังคม หรือกับบุคคลอื่นอยู่เสมอ โดยเฉพาะในระดับของกามาวจรภูมิ คือในชีวิตประจำวัน ซึ่งรับรู้และเสพอารมณ์เป็นรูป รส กลิ่น เสียง สิ่งต้องกาย และความรู้สึกนึกคิดอันเนื่องด้วยสิ่งเหล่านี้

จิตโลภ ๘ ดวง

รายการแสดงองค์ประกอบและเงื่อนไขการเกิด
ของโลภมูลจิต ๘ ดวง ซึ่งนำมาใช้เรียกชื่อในภาษาบาลี

จิตโลภดวงที่	ความรู้สึก (เวทนา)	ความเห็นผิด (ทิฏฐิ)	การชักจูง (สังขาริกัง)
๑	+	/	x
๒	+	/	/
๓	+	x	x
๔	+	x	/
๕	o	/	x
๖	o	/	/
๗	o	x	x
๘	o	x	/

ความหมาย : ความรู้สึก + สุขใจ (โสมนัส),
o เฉยๆ (อุเบกขา)
ความเห็นผิด / ประกอบด้วยความเห็นผิด,
x ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด
การชักจูง x ไม่มีการชักจูง,
/ มีการชักจูง

๔.๙ แจกแจงโลภมูลจิต ๘ ดวง

(๑) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกสุขใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง มีชื่อบาลีว่า :

โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

(๒) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกสุขใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง มีชื่อบาลีว่า :

โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

(๓) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกสุขใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง มีชื่อบาลีว่า :

โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

(๔) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกสุขใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง มีชื่อบาลีว่า :

โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

(๕) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

(๖) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

(๗) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

(๘) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

จิตโกรธ ๒ ดวง

รายการแสดงองค์ประกอบ และเงื่อนไขการเกิด
ของโทสมูลจิต ๒ ดวง ซึ่งนำมาใช้เรียกชื่อภาษาบาลี

จิตโกรธดวงที่	ความรู้สึก (เวทนา)	อกุศลเจตสิกประกอบ	การชักจูง (สังขาริกัง)
๑	-	ความขัดเคือง	x
๒	-	ความขัดเคือง	/

ความหมาย : ความรู้สึก - ทุกข์ใจ (โทมนัส)
การชักจูง x ไม่มีการชักจูง,
/ มีการชักจูง

๔.๑๐ แจกแจงโทสมูลจิต ๒ ดวง

(๑) จิตที่เกิดพร้อมกับความทุกข์ใจ ประกอบด้วยความขัดเคือง เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง มีชื่อบาลีว่า :

โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

(๒) จิตที่เกิดพร้อมกับความทุกข์ใจ ประกอบด้วยความขัดเคือง เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง มีชื่อบาลีว่า :

โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

ในบรรดาจิตทุกประเภท มีจิตโกรธ ๒ ดวงนี้เท่านั้น ที่เกิดขึ้นพร้อมกับความทุกข์ทางใจ ไม่ว่าในลักษณะใดก็ตาม นับได้ว่าเพราะมีจิตดวงใดดวงหนึ่งในสองดวงนี้เกิดขึ้นเสพอารมณ์ จิตโกรธนี้ครอบคลุมอาการกว้างขวาง ตั้งแต่ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ริษยา หวงแหน เสียใจ ถึงความขุ่นใจ หรือแม้ความคิดมองโลกมองคนในแง่ร้าย ฯลฯ

จิตโกรธดวงแรกนั้นเกิดขึ้นเอง ไม่ต้องมีใครมายุยงชักจูง เพราะอำนาจของเจตสิกที่ประกอบมีอยู่เต็มที่ แต่ถ้าหากว่าอำนาจเจตสิกถูกบั่นทอน เป็นต้นว่า โดยความหดหู่ ซึมเซา หรือเจตสิกไม่มีพลังแรงพอก็อาจต้องอาศัยความจูงใจ หรือยุยงยั่วยุภายนอกมาช่วยจึงจะเกิดขึ้นได้ ในแง่ของกรรม จิตโกรธดวงแรกจึงมีผลแรงกว่าดวงที่สอง

จิตหลง ๒ ดวง

รายการแสดงองค์ประกอบของโมหมูลจิต ๒ ดวง
ซึ่งนำมาใช้เรียกชื่อภาษาบาลี

จิตหลงดวงที่	ความรู้สึก (เวทนา)	อกุศลเจตสิกประกอบ ที่มีบทบาทเด่น
๑	๐	ความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา)
๒	๐	ความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ)

ความหมาย : ความรู้สึก ๐ เฉยๆ (อุเบกขา)

๔.๑๑ แจกแจงโมหมูลจิต ๒ ดวง

(๑) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยความลังเลสงสัย มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ

มูลหรือเหตุที่ประกอบกับจิตดวงนี้ คือความหลงผิด หรือความโง่เขลา (โมหะ) เป็นพื้นฐาน และมีความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา) ซึ่งเป็นเจตสิกฝ่ายชั่ว (อกุศลเจตสิก) เข้าประกอบ ในฐานะบทบาทเป็นตัวเด่น จึงอาจเรียกว่า จิตลังเลสงสัย

(๒) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ

เช่นเดียวกันกับจิตดวงข้างบน มูลหรือเหตุที่ประกอบกับจิตดวงนี้ คือความหลงผิด หรือความโง่เขลา (โมหะ) แต่ในกรณีความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) ซึ่งเป็นเจตสิกบริวารของความหลงผิด แสดงบทบาทโดดเด่นขึ้นมา ให้ปรากฏชัด จึงเรียกได้ว่า จิตฟุ้งซ่าน

โมหมูลจิต หรือจิตหลง ๒ ดวงนี้ จะเกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉย ๆ ไม่ยินดียินร้าย คือ ไม่มีความสุขใจหรือทุกข์ใจ

บทที่ ๕
จิต (ต่อ) และเจตสิก

๕.๑ ในลำดับที่ผ่านมา ได้กล่าวถึง อโสภณจิต ๓๐ ซึ่งจำแนกออกเป็น อกุศลจิต ๑๒ และอเหตุกจิต ๑๘ ดังนั้น กามาวจรจิตซึ่งยังคงจะต้องแจกแจงต่อไปก็คือ โสภณจิต ๒๔ อันจำแนกออกเป็น มหากุศลจิต ๘ มหาวิบากจิต ๘ และมหากริยาจิต ๘ (ภาพ ๓.๒)

สำหรับปุถุชนทั่วไป ผู้ยังไม่ได้ปฏิบัติธรรมกระทำความเพียร อบรมจิตจนถึงขั้นได้ฌานหรือมรรคผล จะไม่มีจิตชนิดรูปาวจร อรูปาวจร หรือโลกุตตรเกิดขึ้น และถึงแม้ในกามาวจรจิต ๕๔ ดวง ก็ไม่มีสิทธิในหสิตุปปาทจิต (๔.๔ ข้อ (๓)) และมหากิริยาจิต ๘ ซึ่งเป็นสิทธิของพระอรหันต์เท่านั้น

มหากุศลจิต ๘ เป็นจิตพื้นฐานของคุณความดีทั้งปวง และเป็นจิตซึ่งเกิดได้ในปุถุชนทั่วไป ที่ว่าเป็นพื้นฐานของคุณความดี นั่นคือ ไม่ว่าบุคคลจะปรารถนาปฏิบัติพัฒนาตนเอง ให้ก้าวหน้าไปไกลเพียงใดก็ตาม จะต้องเริ่มต้นด้วยการเจริญให้เกิดมหากุศลจิตนี้ขึ้นก่อน เป็นปัจจัยเงื่อนไขนำไปสู่การเกิดขึ้นของจิตที่เป็นฌานหรือเป็นมรรคผลต่อไป

เราจะเรียกมหากุศลจิตเป็นภาษาไทยสามัญว่า จิตดี จิตประเภทนี้ยึดหน่วง รูป รส กลิ่น เสียง สิ่งต้องกาย และความนึกอันเนื่องด้วยสิ่งเหล่านี้เป็นอารมณ์ ขณะเมื่อไม่มีสิ่งมัวหมองคือกิเลสเข้าครอบงำ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อใจเป็นบุญเป็นกุศล ตัวอย่างเช่น ขณะบำเพ็ญทาน รักษาศีล สำรวมกายวาจา หรือปฏิบัติสมถวิปัสสนาภาวนา ฯลฯ

๕.๒ การเรียกชื่อมหากุศลจิตหรือจิตดี ในภาษาบาลีก็อาศัยหลักเช่นเดียวกับอกุศลจิต หรือจิตชั่ว คือ การกล่าวถึงองค์ประกอบและเงื่อนไข หรือปัจจัยสำคัญที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับจิตตามลำดับ คือ

(๑) ส่วนต้นของชื่อ แสดงประเภทของเวทนาเจตสิก ซึ่งเกิดพร้อมกับจิตประเภทนี้ ซึ่งจะมีสองประเภท คือ สุขใจ (โสมนัส) และ เฉยๆ (อุเบกขา) แต่ไม่มีทุกข์ใจ (โทมนัส)

(๒) ส่วนที่สองของชื่อ กล่าวถึงเจตสิกฝ่ายกุศลอันมีบทบาทสำคัญในจิตประเภทนี้ คือ ปัญญินทรีย์เจตสิก หรือปัญญา แต่ในที่นี้ใช้ศัพท์เรียกว่า ญาณ ว่ามีหรือไม่ ทั้งนี้เพราะในจิตดี หรือใจบุญนั้น อาจประกอบด้วยปัญญาหรือไม่ก็ได้

อย่างไรก็ตาม คำว่าญาณหรือปัญญาในที่นี้ ความหมายจำเพาะถึงความรู้ ความเข้าใจ ในเรื่องของชีวิตและโลกอย่างถูกต้อง กล่าวคือ รู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้อริยสัจ รู้ปฏิจจสมุปบาท รู้หลักกรรมและผลของกรรม ซึ่งมีขั้นต่างๆ ตั้งแต่โดยได้ยิน ได้ฟัง ได้อ่านมา ตรองด้วยเหตุผลของตน ถึงมีประสบการณ์โดยตนเองในการปฏิบัติธรรม การมีความรู้ทางวิชาการ และวิชาชีพปัจจุบัน จึงไม่จัดเข้าข่ายญาณ หรือ ปัญญา

(๓) ส่วนที่สามของชื่อ กล่าวถึงเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับสังคมหรือบุคคลอื่น กล่าวคือ การชักจูง เช่นเดียวกับในกรณีของโลภมูลจิต และโทสมูลจิต แต่เป็นการชักจูงไปในฝ่ายกุศลหรือฝ่ายดี ใช้คำว่า สสังขาริกัง และ อสังขาริกัง ซึ่งหมายความว่า มีการชักจูง หรือไม่มีการชักจูง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูงนั้น นับว่าพลังความแรงของเจตสิกต่างๆ มีเพียงพอ จึงไม่จำเป็น แต่ในกรณีที่พลังเจตสิกไม่เพียงพอ เงื่อนไขการจูงใจจากภายนอกจึงจำเป็น

อย่างไรก็ตามในกรณีจิตดีหรือมหากุศลจิตนี้ จะไม่มีเจตสิกฝ่ายไม่ดีเข้ามาเกี่ยวข้องหน่วงเหนี่ยวให้เจตสิกฝ่ายดีลดถอยพลัง เพราะเป็นไปตามหลักที่ว่า ในขณะจิตหนึ่งใด หรือในจิตดวงหนึ่งใด เจตสิกฝ่ายดีงามกับเจตสิกฝ่ายชั่ว จะไม่เข้ามาปรากฏพร้อมกัน

(๔) ส่วนที่สี่ของชื่อ จะเหมือนกันหมดสำหรับจิตดีทั้ง ๘ ดวง คือชื่อที่บอกว่าเป็นมหากุศลจิต หรือ มหากุศลจิตฺตํ เพื่อแยกออกจากมหาวิบากจิต และมหากิริยาจิต ซึ่งจะได้กล่าวถึงในอันดับต่อไป

๕.๓ แจกแจงจิตดี หรือมหากุศลจิต ๘ ดวง

(๑) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกสุขใจ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง เป็นจิตดี มีชื่อบาลีว่า :

โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ มหากุสลจิตฺตํ

(๒) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกสุขใจ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นจิตดี มีชื่อบาลีว่า :

โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ มหากุสลจิตฺตํ

(๓) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกสุขใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง เป็นจิตดี มีชื่อบาลีว่า :

โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ มหากุสลจิตฺตํ

(๔) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกสุขใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นจิตดี มีชื่อบาลีว่า :

โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ มหากุสลจิตฺตํ

(๕) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง เป็นจิตดี มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ มหากุสลจิตฺตํ

จิตดี ๘ ดวง

รายการแสดงองค์ประกอบ และเงื่อนไขการเกิด ของมหากุศลจิต ๘ ดวง ซึ่งนำมาใช้เรียกชื่อในภาษาบาลี

จิตดีดวงที่	ความรู้สึก (เวทนา)	ปัญญา (ญาณ)	การชักจูง (สังขาริกัง)
๑	+	/	x
๒	+	/	/
๓	+	x	x
๔	+	x	/
๕	o	/	x
๖	o	/	/
๗	o	x	x
๘	o	x	/

ความหมาย : ความรู้สึก + สุขใจ (โสมนัส),
o เฉยๆ (อุเบกขา)
ปัญญา / ประกอบด้วยปัญญา (ญาณ),
x ไม่ประกอบด้วยปัญญา(ญาณ)
การชักจูง x ไม่มีการชักจูง (อสังขาริกัง),
/ มีการชักจูง (สสังขาริกัง)

(๖) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นจิตดี มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ มหากุสลจิตฺตํ

(๗) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง เป็นจิตดี มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ มหากุสลจิตฺตํ

(๘) จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นจิตดี มีชื่อบาลีว่า :

อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ มหากุสลจิตฺตํ

๕.๔ จิตซึ่งเป็นผลของจิตดี เรียกชื่อในภาษาบาลีว่า **มหาวิบากจิต** มี ๘ ดวง จับเป็นคู่ เทียบเคียงกันได้กับมหากุศลจิตแต่ละดวง โดยเกิดพร้อมกับความรู้สึกเช่นเดียวกัน ประกอบด้วยปัญญาหรือไม่ และมีการชักจูงหรือไม่ เช่นเดียวกันกับจิตดี ดังนั้นการเรียกชื่อส่วนต้น ส่วนที่สองและส่วนที่สาม จึงเหมือนกับจิตดีทุกประการ ส่วนที่สี่ของชื่อ ในภาษาบาลีว่า **มหาวิปากจิตฺตํ** เพื่อให้รู้ชัดเจนว่าเป็นจิตประเภทนี้ สำหรับชื่อในภาษาไทยจะเรียกว่า **จิตมหาวิบาก**

ในกรณีพระอรหันต์ซึ่งท่านสิ้นกิเลสแล้ว แต่ยังดำเนินชีวิตอยู่ในโลกรับรู้รูป รส กลิ่น เสียง สิ่งต้องกาย และความนึกคิดเนื่องด้วยสิ่งเหล่านี้ จะมีชวนจิต ๗ ดวงเช่นเดียวกับจิตดีของปุถุชน ๘ ดวงทุกประการ แต่มีความแตกต่างสำคัญคือ เป็นจิตซึ่งไม่สร้างผลใดๆ ให้เกิดในอนาคต จิตของพระอรหันต์ประเภทนี้เรียกว่า **มหากิริยาจิตฺตํ** ชื่อในภาษาไทยจะเรียกว่า **จิตมหากิริยา**

๕.๕ ถึงขั้นนี้ ได้กล่าวถึงกามาวจรจิต ๕๔ ดวง อันเป็นจิตซึ่งเกิดในระดับจิตใจ ที่ยึดหน่วงรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และความคิดนึกเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ ซึ่งรวมเรียกว่ากาม เป็นอารมณ์ เพียงพอสำหรับทำความเข้าใจขั้นต้นแล้ว จิตที่ยังไม่ได้แจกแจง คือ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปจรจิต ๑๒ โลกุตตรจิต ๘ (หรือ ๔๐) จะได้กล่าวถึงหลังจากที่ทำความเข้าใจกับเจตสิก อันเป็นธรรมชาติที่เกิดประกอบกับจิตเสียก่อน ซึ่งจะทำให้เข้าใจเรื่องราวของจิตได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๕.๖ ในการที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น จะต้องมีเจตสิกอย่างน้อยที่สุดจำนวนหนึ่ง เกิดประกอบ ร่วมรู้อารมณ์ด้วยเสมอไป จิตซึ่งไม่มีเจตสิกประกอบด้วยเลยมีไม่ได้ เจตสิกเป็นธรรมชาติรู้เช่นเดียวกับจิต ดังนั้นจึงมีลักษณะ ๔ ประการคือ (๑) เกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดขึ้นของจิต (๒) ดับลงพร้อมกับการดับลงของจิต (๓) ในขณะซึ่งดำรงอยู่นั้น มีอารมณ์อันเดียวกับจิต และ (๔) มีที่อาศัยเกิดอย่างเดียวกับจิตดวงซึ่งตนเกิดดับมีอารมณ์ร่วมด้วยนั้น

โดยสรุปแล้ว เจตสิกกับจิตแยกกันไม่ได้ มีจิตต้องมีเจตสิกประกอบอยู่ด้วย และรับรู้กระทำหน้าที่ต่ออารมณ์เดียวกัน ส่วนเจตสิกจะเกิดขึ้นลำพังไม่มีจิตเป็นประธานก็ไม่ได้ นับว่าปรมัตถธรรม ๒ ประเภทนี้อิงอาศัยกัน

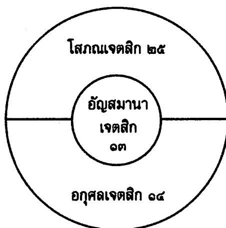
๕.๗ เจตสิกจำแนกออกเป็น ๕๒ ชนิดหรือประเภท เราเรียกว่าเจตสิก มี ๕๒ ดวง ธรรมชาติประกอบจิตหรือเจตสิกนี้กล่าวได้ว่าเป็นรากฐานของจริยธรรม เพราะเมื่อแบ่งออกเป็นพวกแล้ว ปรากฏชัดเจนว่า แบ่งเป็น ๓ พวก หรือ ๓ ชนิด ซึ่งมีคุณค่าทางจริยธรรม พูดง่ายๆ ว่า เป็นพวกกลาง ที่เข้าข้างใครก็ได้ ๑๓ เป็นพวกชั่ว ๑๔ และเป็นพวกดีงาม ๒๕ ชื่อภาษาบาลีของเจตสิกทั้ง ๓ พวกนี้คือ : พวกกลางเรียกว่า **อัญญสมานาเจตสิก** พวกชั่วเรียกว่า **อกุศลเจตสิก** และพวกดีงามเรียกว่า **โสภณเจตสิก**

๕.๘ การพัฒนาแบบจำลองจิตเจตสิก เพื่อเป็นการเกื้อกูลการศึกษาอภิธรรม ผู้เขียนได้พัฒนาแบบจำลองจิตเจตสิกขึ้น เป็นโครงสร้างแสดงเจตสิกที่ประกอบกับจิต ในการปรากฏเป็นจิตดวงหนึ่งๆ โดยให้สามารถแสดงลักษณะองค์ประกอบของจิตทุกประเภท คือ ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง ใช้เป็นอุปกรณ์ช่วยคิด เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเจตสิกประเภทต่างๆ และการรวมกลุ่มกันตามธรรมชาติเมื่อเกิดประกอบกับจิต และแสดงให้เห็นความแตกต่างของจิตต่างๆ โดยการที่ประกอบด้วยเจตสิกต่างกัน แบบจำลองจิตเจตสิกซึ่งสร้างขึ้นนี้ ทำให้การศึกษาเรื่องจิตเจตสิกตามแนวอภิธรรมสะดวกขึ้น เพราะช่วยให้เข้าใจและจดจำทั้งหลักเกณฑ์และรายละเอียดได้รวดเร็วแม่นยำขึ้น

ในขั้นต้น แทนจิตดวงหนึ่งด้วยวงกลม (ภาพ ๕.๑) การใช้วงกลมแทนจิตเช่นนี้ มิได้หมายความว่าเพราะจิตมีรูปร่างสัณฐานกลม จิตเป็นนามธรรมย่อมไม่มีรูปลักษณ์เช่นวัตถุ อย่างไรก็ตาม วงกลมนับว่าเป็นรูปแบบเหมาะสมกว่าเรขาคณิตอื่นๆ สำหรับเป็นเครื่องหมายแทนจิต เจตสิก

ภาพ ๕.๑

กำหนดอาณาบริเวณปรากฏของเจตสิก ๓ พวก
ในแบบจำลองจิตเจตสิก

ขั้นต่อมาการบรรจุเจตสิกลงในจิต โดยแยกเป็น ๓ พวกหรือกลุ่มนั้น ก็ใช้หลักการสามัญของการบัญญัติ คือฝ่ายกลาง หรืออัญญสมานาเจตสิก ๑๓ นั้น เขียนเป็นวงกลมเล็กอยู่ภายใน และตรงกลางของวงกลมเจตสิก ฝ่ายชั่ว หรืออกุศลเจตสิก ๑๔ แบ่งครึ่งซีกล่างให้ ส่วนฝ่ายดีงาม คือ โสภณเจตสิก ๒๕ นั้น กำหนดให้อยู่ซีกบนของวงกลม ในขั้นนี้ เราก็ได้กำหนดอาณาบริเวณที่จะแสดงเจตสิกทั้ง ๓ ประเภท เมื่อเกิดขึ้นในจิตดวงใดดวงหนึ่ง

๕.๙ เจตสิกแต่ละพวกนั้นยังแบ่งย่อยออกไปได้อีกดังต่อไปนี้ ในบรรดา อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวงนั้น มีอยู่ ๗ ดวง ซึ่งจะพร้อมกันมาปรากฏอยู่เสมอ ไม่ว่าจิตประเภทใดเกิดขึ้น หมายความว่า ๗ ดวงนี้เกิดในจิตทุกดวงไม่เว้นเลย นับว่าเป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตโดยทั่วไป จึงมีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า **สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗** ธรรมชาติเหล่านี้ คือ :

(๑) **ผัสสะ** กระทบอารมณ์

(๒) **เวทนา** เสวยอารมณ์

(๓) **สัญญา** จำอารมณ์

(๔) **เจตนา** กระตุ้นชักชวนให้ธรรมชาติที่เกิดร่วม ทำหน้าที่กับอารมณ์

(๕) **เอกัคคตา** แน่วแน่ในอารมณ์เดียว

(๖) **ชีวิตินทรีย์** รักษาธรรมชาติที่เกิดร่วม

(๗) **มนสิการ** มุ่งและนำธรรมชาติที่เกิดร่วมสู่อารมณ์

เจตสิกแต่ละดวงเป็นธรรมชาติประกอบจิต และมีหน้าที่เฉพาะของตนต่ออารมณ์ ดังที่ได้แสดงไว้อย่างย่อมาข้างบน จะเห็นได้ว่าในกรณีเจตสิก ๗ ดวงข้างบนนี้ แต่ละดวงก็มีความสำคัญต่อการเกิดขึ้นของจิตอย่างที่จะขาดเสียมิได้ จึงเกิดขึ้นพร้อมกันในจิตทุกประเภท

๕.๑๐ อัญญสมานาเจตสิกที่เหลืออีก ๖ ดวงนั้น อาจแยกย้ายกันเกิดประกอบกับจิตบางประเภท เว้นไม่เข้าประกอบกับจิตบางประเภท แต่ก็สามารถประกอบกับจิตทั่วไป ทั้งที่เป็นโลกียะ โลกุตตร โสภณ อโสภณ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา แต่ไม่ใช่ทุกดวง เจตสิกพวกนี้มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า **ปกิณณกเจตสิก** ๖ ได้แก่

(๘) **วิตก**	นำธรรมชาติที่เกิดร่วมขึ้นสู่อารมณ์ได้แก่ คิด หรือตรึก
(๙) **วิจาร**	เคล้าคลึงอารมณ์ หรือตรอง
(๑๐) **อธิโมกข์**	ตัดสิน ปักใจลงในอารมณ์
(๑๑) **วิริยะ**	ความเพียรพยายาม แรงใจ
(๑๒) **ปีติ**	ความชื่นชม อิ่มใจ
(๑๓) **ฉันทะ**	พอใจ ปรารถนาอารมณ์

สรุปความในขั้นนี้ว่า เจตสิกที่เป็นกลางไม่ดีไม่ชั่วในตัวเอง ๑๓ ดวง (แต่พร้อมที่จะเข้าข้างฝ่ายดี หรือฝ่ายชั่วอย่างเต็มที่ เมื่อเกิดร่วมด้วยฝ่ายใดก็ตาม) นั้น ๗ ดวง คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ เกิดในจิตทุกดวง อีก ๖ ดวงคือ วิตก วิจาร อธิโมกข์ วิริยะ ปีติ ฉันทะ อาจเกิดในจิตเฉพาะบางดวง

๕.๑๑ เมื่อนำเอาการแยกพวก อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ มาแสดงในแบบจำลอง วงกลมตรงกลางจึงแยกออกเป็นสองชั้น คือเกิดวงในขึ้นแทนกลุ่ม สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ (ภาพ ๕.๒) ส่วนวงแหวนรอบถัดออกมานั้น แบ่งเป็น ๖ ช่อง สำหรับแสดง ปกิณณกเจตสิก ๖ ทั้งนี้เพื่อความชัดเจนไม่สับสน กำหนดตำแหน่งของเจตสิกแต่ละดวงไว้อย่างเป็นที่แน่นอน โดยให้ช่องบนขวาที่มีเครื่องหมายดอกจันไว้เป็นของ วิตกเจตสิก แล้วนับเวียนตามเข็มนาฬิกาเป็น วิจาร อธิโมกข์ ฯลฯ ตามลำดับ

อกุศลเจตสิก ๑๔ นั้น จำแนกออกเป็น ๕ กลุ่ม คือ กลุ่มหลงผิด ๔ กลุ่มโลภ ๓ กลุ่มโกรธ ๔ กลุ่มหดหู่ ๒ และลังแล ๑ ครึ่งซีกวงแหวนใหญ่ด้านล่างของวงกลมแทนจิต จึงถูกแบ่งออกเป็น ๕ ช่อง กำหนดให้เป็นของกลุ่มหลงผิดที่ช่องซ้ายที่สุดก่อน แล้วเรียงลำดับมาทางขวา (ตามภาพ ๕.๒) ช่องของกลุ่มโลภ ๓ ถูกแบ่งออกเป็น ๓ ช่องเล็ก ซึ่งจะได้ชี้แจงต่อไป

โสภณเจตสิก ๒๕ จำแนกออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ กลุ่มคุณธรรมพื้นฐานทั่วไป ๑๙ กลุ่มพื้นฐานปฏิบัติ ๓ กลุ่มความสัมพันธ์ดีงาม ๒ และปัญญา ๑ จึงแบ่งด้านบนของวงแหวนใหญ่เป็น ๔ ช่วง กำหนดตำแหน่งของกลุ่มตามตัวเลขบอกจำนวนในภาพ ๕.๒

ภาพ ๕.๒

การพัฒนาแบบจำลองจิตเจตสิก

จำแนกเจตสิกออกเป็นกลุ่มย่อยตามธรรมชาติ

๓ ๒ ๑๙ ๑ *๑ ๑ ๑ ๗ ๑ ๔ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๔

บทที่ ๖
เจตสิก และแบบจำลองจิตเจตสิก

๖.๑ **อกุศลเจตสิก** เป็นธรรมชาติรู้ฝ่ายชั่ว ซึ่งประกอบกับอกุศลจิต เจตสิกฝ่ายชั่วนี้จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ที่เกิดโดยทั่วไปกับอกุศลจิตทุกดวง เรียกชื่อภาษาบาลีว่า **สัพพากุสลสาธารณเจตสิก** มี ๔ ดวง และ (๒) ที่เลือกเกิดกับอกุศลจิตเฉพาะบางดวง เรียกชื่อภาษาบาลีว่า **ปกิณณกอกุสลเจตสิก** มี ๑๐ ดวง

๖.๒ อกุศลเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตทุกดวง คือ **โมหะ** (ความหลง) **อหิริกกะ** (ความไม่ละอายต่อบาป) **อโนตตัปปะ** (ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป) และ **อุทธัจจะ** (ความฟุ้งซ่าน) ซึ่งจะได้อธิบายขยายความต่อไปนี้

สำหรับตัวเลขในวงเล็บข้างหน้าชื่อเจตสิกนั้น เป็นเลขที่เรียงลำดับนับมาแต่หัวข้อ ๕.๙ ซึ่งกำหนดเจตสิก ผัสสะ เป็นเลขที่ ๑

(๑๔) **โมหะ** หรือความหลง เป็นธรรมชาติรากเหง้าของอกุศลทั้งปวง มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อวิชชา หรือความไม่รู้แจ้งไม่รู้จริง โมหะนี้คือตัวเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้ความชั่วอื่นเกิดขึ้น จึงเป็นเจตสิกซึ่งประกอบกับ สเหตุกจิต ที่เป็นอกุศลทุกดวง

โมหะหรือความหลงนี้ ขยายความในขั้นต้นได้ว่า คือความไม่รู้ไม่เข้าใจในหลักความเป็นเหตุเป็นผลสืบเนื่องของชีวิต ซึ่งในระดับต้นกล่าวถึงกันในเรื่อง กรรมและผลของกรรม และในระดับสูงขึ้นไปคือ อริยสัจ และปฏิจจสมุปบาท รวมทั้งปัฏฐาน

โมหะนี้รวมถึงความไม่สำนึกรู้ชัดเจน ในสามัญลักษณะของชีวิต คือ ความไม่คงทนถาวร ความที่ถูกบีบคั้นดำรงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และ ความไร้แก่นสารตัวตนที่บังคับบัญชาไม่ได้ ซึ่งเรียกตามภาษาบาลีว่า อนิจจลักขณะ ทุกขลักขณะ และ อนัตตลักขณะ นั้นด้วย

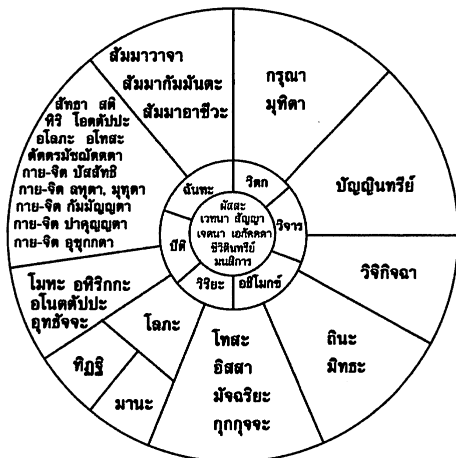
๖.๓ (๑๕) **อหิริกกะ** หรือความไม่ละอายต่อบาป กับเจตสิกที่จะกล่าวถึงต่อไปอีก ๒ ดวง เป็นธรรมชาติรู้ฝ่ายอกุศลที่จะเกิดร่วมกับโมหะเสมอไป ซึ่งก็เป็นที่ชัดเจนว่า ตราบใดที่ความหลงคือไม่รู้แจ้ง ไม่รู้จริงยังมีอยู่ ความหลงนั้นก็เป็นเหตุหรือปัจจัยให้แก่ความไม่ละอายต่อบาป ไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป และความฟุ้งซ่าน เกิดขึ้นพร้อมกันในขณะจิตเดียวกันอย่างแน่นอน ส่วนที่ว่าองค์ประกอบใดจะปรากฏขึ้นมากน้อย เด่นชัดเพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยอย่างอื่นด้วย เป็นกรณีๆ ไป

การได้ถือกำเนิด คือเกิดเป็นมนุษย์นั้น ตามแนวคิดทางธรรมนับว่าเป็นสิ่งประเสริฐ เพราะจิตที่ทำหน้าที่รักษาระดับของสภาพชีวิต (ในกรณีที่เป็นมนุษย์สามัญ ไม่วิกลพิการ ปัญญาอ่อนฯ) เป็นจิตที่มี โสภณธรรม (ความดีงาม) เป็นองค์ประกอบ มนุษย์จึงได้ชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ สูงกว่าสัตว์ที่เกิดในภูมิต่ำกว่า เช่น เดียรัจฉาน ความรู้และตระหนักในภูมิธรรมของมนุษย์เช่นนี้ ซึ่งสืบเนื่องกับความรู้ความเข้าใจในเรื่องกรรมและผลของกรรม ถ้าหากไม่มีอยู่ในบุคคลใด ผู้นั้นย่อมไม่ละอายที่จะเกลือกกลั้วกับความชั่วต่ำทราม ซึ่งไม่สมกับภูมิธรรมของมนุษย์ แต่เป็นธรรมดาของภูมิธรรมต่ำกว่า เช่น เดียรัจฉาน

ภาพ ๖.๑

แบบจำลองจิตเจตสิก พัฒนาจากภาพ ๕.๒

เขียนชื่อของเจตสิก ๕.๒ ลงในช่องของกลุ่ม

๖.๔ (๑๖) **อโนตตัปปะ** หรือความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป เป็นอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นเพราะไม่รู้ชัดเจนถึงความเฉียบขาดของกฎธรรมชาติ ในเรื่องความเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งปรากฏอย่างแน่นอนในชีวิต เรื่องกรรมหรือการกระทำและวิบากหรือผลของกรรมอันเกิดสืบเนื่องในชีวิต เป็นกลไกธรรมชาติที่ละเอียดอ่อนซับซ้อนลึกซึ้ง ซึ่งจะเข้าใจได้ชัดเจนก็ต่อเมื่อบุคคลได้พัฒนาทางจิตและสติปัญญามากเพียงพอ การขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องนี้ ทำให้มีความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป แม้ในระดับที่หยาบต่ำทราม แผ่คลุมแพร่หลายในโลก เป็นสาเหตุของพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดทุกข์ภัยขึ้นอย่างมากมาย

พุทธพจน์แสดง ปฏิจจสมุปบาท หรือหลักการที่สิ่งทั้งหลายเกิดมีขึ้นเพราะอาศัยกันและกัน เป็นเหตุเป็นผลในรูปของ อิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่ง แปลว่า ภาวะที่มีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย ในฐานะเป็นกฎธรรมชาติซึ่งดำรงอยู่ ไม่ว่าจะมีท่านผู้ตรัสรู้มาค้นพบหรือไม่ก็ตาม มีเนื้อหาโดยสรุปแก่นที่สำคัญว่า : "ภิกษุทั้งหลาย **ตถตา** (ภาวะที่เป็นอย่างนั้น) **อวิตถตา** (ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้) **อนัญญถตา** (ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น) คือหลัก *อิทัปปัจยตา* ดังกล่าวมานี้ และเรียกว่า *ปฏิจจสมุปบาท*"

เพื่อพิเคราะห์ให้ชัดเจนถึงกฎธรรมชาตินี้ โดยคิดถึงความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ ๒ อัน คือ (ก) ซึ่งเป็นการกระทำ หรือ กรรม ซึ่งทำให้ (ข) ซึ่งเป็นผล หรือวิบากซึ่งอาศัย (ก) จึงเกิดขึ้น

คำว่า **ตถตา** หมายความว่า เมื่อ (ก) เกิดขึ้น (ข) จะต้องเกิดขึ้นตามมาเสมอ คำ "ตถตา" นี้ แปลว่า **เป็นเช่นนั้นเอง** (ตามกฎธรรมชาติ)

ในคำว่า **อวิตถตา นั้น** มีทั้งคำ **อ** และคำ **วิ** ซึ่งมีความหมายปฏิเสธเข้ามาเรียงลำดับ เป็นการปฏิเสธซ้อนปฏิเสธ ซึ่งทำให้แปลความว่า **ไม่เป็นเช่นนั้นไม่ได้**

ดังนั้นการกล่าวว่า อวิตถตา นี้ จึงมีความเน้นลงไปว่า เมื่อมี (ก) หรือเมื่อ (ก) เกิดขึ้น จะต้องมี (ข) หรือ (ข) จะต้องเกิดตามโดยแน่นอน ไม่เป็นเช่นนี้ไม่ได้ นับว่าเป็นการเน้นความเฉียบขาดของหลักการแห่งความเป็นเหตุเป็นผล

เพียงเท่านี้คล้ายกับว่ายังไม่เพียงพอ ยังเสริมด้วยคำว่า **อนัญญถตา** ซึ่งเป็นสมาสของ **อ + อัญญ + ตถตา** อีกด้วย คำ อัญญ แปลว่า *อย่างอื่น สิ่งอื่น*, คำ อ เป็นคำปฏิเสธว่า ไม่ได้ ดังนั้นคำ อนัญญา จึงหมายความว่า เมื่อมี (ก) หรือ (ก) เกิดขึ้น ต้องมี (ข) หรือ (ข) ต้องเกิดขึ้น จะมี (ค) หรือ (ง) หรือสิ่งอื่นใด ฯลฯ เกิดขึ้นตามไม่ได้

จึงเป็นการยืนยันสำทับความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุเป็นผล ระหว่าง (ก) กับ (ข) อย่างชัดเจนว่า กฏธรรมชาติของความเป็นเหตุเป็นผล เป็นเช่นนี้

ดังนั้นการกล่าวคำ ตถตา ตามเน้นด้วย อวิตถตา และสำทับด้วย อนัญญาถตา ในพุทธพจน์ที่แสดงหลักความจริงพื้นฐานสำคัญของชีวิต จึงเป็นการแสดงความเฉียบขาดของกฏธรรมชาติ ที่ไม่มีข้อยกเว้น ไม่โอนอ่อนตามความปรารถนาของผู้หนึ่งผู้ใด

ในสภาพชีวิตจริงนั้นมีความละเอียดซับซ้อนลุ่มลึก โดยที่เหตุการณ์อันหนึ่งอันใด ในขณะชีวิตอันหนึ่งอันใด เช่น (ข) จะเกิดขึ้นนั้น เป็นผลรวมจากเหตุปัจจัยเงื่อนไขเช่น (ก) จำนวนมาก ซึ่งการที่จะล่วงรู้เข้าใจได้ชัดเจนเพียงใด ขึ้นอยู่กับระดับของจิตใจและสติปัญญาของบุคคล แต่จะอย่างไรก็ตาม ความแน่นอนอย่างเฉียบขาดรุนแรงของกฏธรรมชาติ จะเป็นไปตามหลักการที่กล่าวมาโดยไม่มีข้อยกเว้น

ความตระหนักในแง่มุมดังกล่าว เมื่อประกอบกับความรู้ในพุทธพจน์ที่สรุปหลักธรรมและผลของกรรมที่ปรากฏมากมายในพระสูตร ควรจะทำให้บุคคลเกิดความสะดุ้งกลัวต่อบาป เพราะผลร้ายที่จะเกิดอย่างแน่นอน พุทธพจน์เหล่านั้นเป็นต้นว่า :

"หว่านพืชเช่นใด ได้ผลเช่นนั้น (ผู้) ทำดีได้ดี (ผู้) ทำชั่วได้ชั่ว"

"สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นที่กำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้ทรามและประณีต"

"บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี

บุคคลมีหน้าชุ่มด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ ย่อมเสพผลของกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี

บุคคลทำกรรมใดแล้วย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นแลทำแล้วเป็นดี"

"ถ้าท่านกลัวทุกข์ ก็อย่าทำกรรมชั่ว ทั้งในที่ลับที่แจ้ง ถ้าท่านจักทำ หรือทำอยู่ซึ่งกรรมชั่ว ถึงแม้จะเหาะหนีไป ก็ย่อมไม่พ้นจากความทุกข์ได้เลย"

สรุปได้ว่า อโนตตัปปะ หรือความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป อันเป็นพฤติกรรมทางกายวาจาใจที่ต่ำทราม มีผลเป็นความทุกข์นั้น เป็นเพราะบุคคลมีโมหะหรือความหลงผิด ไม่ล่วงรู้ ไม่เข้าใจในกฎแห่งความเป็นเหตุเป็นผลอันเฉียบขาดของธรรมชาติ ที่ว่าบาปอกุศลนั้นเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ นำชีวิตไปในทางต่ำทรามแน่นอน อโนตตัปปะ ก็เช่นเดียวกับอหิริกะ จึงเป็นธรรมชาติรู้ หรือเจตสิก ซึ่งเกิดขึ้นเป็นองค์ประกอบของจิตร่วมกับโมหะในทุกกรณี

๖.๕ (๑๗) **อุทธัจจะ** หรือความฟุ้งซ่าน เป็นธรรมชาติซึ่งทำให้จิตขาดความสงบระงับ โดยคิดพล่าน ไม่มั่นอยู่ในอารมณ์เดียว จิตใจหวั่นไหวเลื่อนลอย มีกำลังอ่อน ถูกชักจูงไปตามอารมณ์ที่มาปรากฏทางทวารต่างๆ ได้โดยง่าย ทำให้เพลิดเพลินรับรู้และคิดนึกเรื่อยไปอย่างไม่รู้สึกตัว ทั้งนี้เพราะขาดวิธีรับรู้อารมณ์และขาดวิธีคิดอย่างถูกต้อง ความคิดไม่เป็นระบบ ไม่มีขั้นตอน ซึ่งทางธรรมเรียกว่า ขาด **โยนิโสมนสิการ** แปลว่าขาดความเอาใจใส่อารมณ์เป็นอันดี หรือความไม่กำหนดในใจโดยอุบายอันแยบคาย

ตราบใดที่โมหะยังเกิดขึ้นในจิต อุทธัจจะหรือความฟุ้งซ่านก็จะเข้าประกอบด้วยเสมอไป เพราะความหลงนั้นเอง เป็นเหตุของความฟุ้งซ่าน ความหลง ซึ่งเป็นความไม่รู้แจ้งไม่รู้จริงนั้นเอง ทำให้รับรู้อารมณ์และคิดนึกอย่างไม่ถูกต้อง ไม่แยบคาย จึงเกิดความฟุ้งซ่านขึ้นเป็นเงาตามตัว อนึ่ง เนื่องจากโมหะจะถูกถอนรากถอนโคนหมดสิ้นจากจิต ก็แต่ในกรณีของพระอรหันต์ ดังนั้นปุถุชนทั้งหลายและอริยบุคคลซึ่งยังไม่ถึงระดับพระอรหันต์ ต่างก็จะยังมีความฟุ้งซ่านอยู่ แต่จะหนาแน่นมากน้อยอย่างไรก็สุดแต่ระดับภูมิธรรม

๖.๖ จากที่ได้พรรณนามาแล้ว จะเห็นได้ว่า โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ และอุทธัจจะ *(หรือความหลง ความไม่ละอายต่อบาป ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป และความฟุ้งซ่าน)* มีโมหะเป็นหัวหน้า บริวารทั้ง ๓ ติดตามมาปรากฏพร้อมกันในจิต และจิตซึ่งมีเจตสิก ๔ ดวงนี้เข้าประกอบ ย่อมเป็นจิตชั่วหรืออกุศลจิต อนึ่ง เนื่องจากโมหะหรืออวิชชา เป็นราก หรือมูล หรือเหตุของอกุศลอื่นทั้งปวง ดังนี้จิตชนิดมีเหตุประกอบ และเป็นอกุศล หรือที่เรียกว่า **สเหตุกอกุศลจิต** (เรียกย่อว่า อกุศลจิต) จะต้องมีเจตสิกอกุศล ๔ ดวงนี้ (ซึ่งทางอภิธรรมเรียกย่อว่า โมจตุกะ หรือ "พวกโมหะ ๔ ดวง") เข้าประกอบด้วยเสมอไป ดังที่จะเห็นได้ในการพิจารณาต่อไป ซึ่งทำให้ โมจตุกเจตสิก มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **สัพพากุสลสาธารณเจตสิก** อันหมายความว่า เป็นเจตสิกที่เข้าประกอบกับสเหตุกอกุศลจิตโดยทั่วไป ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด ๑๒ ดวง สรุปว่า เจตสิกพวกโมหะ ๔ ดวงนี้ เป็นกลุ่มธรรมชาติพื้นฐานของจิตชั่วที่มีเหตุประกอบ

๖.๗ ในขั้นนี้ยังจะไม่อธิบายขยายความวิเคราะห์เจตสิกแต่ละดวงอย่างพิสดาร การกล่าวถึงแง่มุมบางประการของ โมจตุกเจตสิก ข้างบนก็เพื่อให้เห็นชัดถึงความสำคัญ ที่เจตสิกกลุ่มนี้เป็นพื้นฐานของอกุศลอื่นๆ โดยมีอวิชชาหรือโมหะเจตสิก เป็นรากมูลหรือเหตุ

เพื่อพิจารณาการพัฒนาแบบจำลองจิต เจตสิก ต่อจากหัวข้อ ๕.๑๑ จะกล่าวถึงเจตสิกที่เหลือโดยจำแนกเป็นกลุ่ม แต่ยังไม่พรรณนาถึงลักษณะธรรมชาติ เพราะความมุ่งหมายในขั้นนี้เพียงเพื่อกำหนดตำแหน่งของกลุ่มในแบบจำลอง ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นอุปกรณ์เกื้อกูลการศึกษา และวิเคราะห์ในวิชาอภิธรรม โดยจะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจความสัมพันธ์ของเจตสิกต่างๆ ในจิต และกับจิตได้โดยชัดเจนและรวดเร็ว

๖.๘ อกุศลเจตสิก กลุ่มโลภ ๓ หรือ โลติกเจตสิก มีโลภเป็นประธาน ประกอบด้วย :

(๑๘) **โลภะ** ความอยากได้อารมณ์

(๑๙) **ทิฏฐิ** ความเห็นผิด

(๒๐) **มานะ** ความถือตัว

หลักการเข้าประกอบกับจิตของเจตสิกกลุ่มนี้ก็คือ โลภะ อาจเข้าประกอบดวงเดียวจากกลุ่มนี้ หรืออาจพร้อมด้วยบริวาร คือ ทิฏฐิ หรือ มานะ ดวงใดดวงหนึ่ง แต่ทิฏฐิและมานะจะไม่ปรากฏ ในจิตดวงเดียวกัน

๖.๙ อกุศลเจตสิก กลุ่มโท ๔ หรือ โทจตุกเจตสิก มีโทสะเป็นประธาน ประกอบด้วย :

(๒๑) **โทสะ** ความคิดประทุษร้าย

(๒๒) **อิสสา** ความริษยา

(๒๓) **มัจฉริยะ** ความตระหนี่

(๒๔) **กุกกุจจะ** ความเดือดร้อนใจ

ในการเข้าประกอบกับจิต โทสะอาจเข้าประกอบแต่ดวงเดียวจากกลุ่มนี้ โดยมี อัญญสมานาเจตสิก เข้าร่วมส่งเสริมด้วยทุกตวง เว้นปีติเจตสิก ในโทสมูลจิต อิสสา มัจฉริยะ หรือ กุกกุจจะ ดวงใดดวงหนึ่งอาจเข้าร่วมด้วย โดยมีโทสะเป็นประธาน แต่ก็ไม่พร้อมกัน ๒-๓ ดวง.

๖.๑๐ อกุศลเจตสิกกลุ่มโลภ ๓ กับ กลุ่มโกรธ ๔ จะไม่เข้าประกอบจิตพร้อมกัน คือ ไม่อยู่ในจิตดวงเดียวกัน หมายความว่า ขณะเมื่อบุคคลมีโลภหรือราคะ จะไม่มีโทสะ กล่าวคือ ขณะอยากในอารมณ์ ก็ย่อมปรารถนาจะได้อารมณ์นั้นมาชื่นชมหวงแหนไว้เป็นของตน ขณะโกรธนั้นตรงข้ามคือ ปรารถนาจะทำลายสิ่งที่เป็นอารมณ์นั้นให้สิ้นไป สรุปว่าความโลภกับความโกรธเป็นธรรมชาติที่ขัดแย้งกันในตัว ไม่อาจอยู่ร่วมในขณะเดียวกันได้

๖.๑๑ อกุศลเจตสิกกลุ่มหดหู่ ๒ หรือ ถีทุกะ เป็นเจตสิกที่จะมาปรากฏในอกุศลจิตพร้อมกัน คือ :

(๒๕) **ถีนะ** ความหดหู่

(๒๖) **มิทธะ** ความง่วงเหงา ถดถอย

จิตที่อกุศลเจตสิก ๒ ดวงนี้อาจมาประกอบได้ คือ จิตโลภและจิตโกรธ มีผลบั่นทอนกำลังความคิดแรงของจิตนั้นๆ ซึ่งทำให้จะต้องมีการชักจูง กล่าวคือเป็นสังขาริก จึงจะเกิดขึ้นได้ นี่เป็นอีกกรณีหนึ่งที่อกุศลธรรมขัดแย้งบั่นทอนกันเอง นอกเหนือจากที่ความโลภและความโกรธก็เกิดพร้อมกันไม่ได้ เพราะขัดแย้งกันเอง

๖.๑๒ อกุศลเจตสิกดวงสุดท้ายที่แยกตัวจากกลุ่มอื่นคือ :

(๒๗) **วิจิกิจฉา** ความคลางแคลง สงสัย

เป็นอกุศลที่ทำให้เกิดความลังเล รวนเร ไม่มั่นใจ ตัดสินใจไม่ได้ จึงไม่เกิดร่วมในจิตโลภหรือจิตโกรธ แต่เกิดในจิตหลง คือมีโมหะดวงเดียว

๖.๑๓ เจตสิกฝ่ายดีงาม หรือโสภณเจตสิก ๒๕ ซึ่งเข้าประกอบกับจิตเป็น โสภณจิต ๒๔ (ตามข้อ๕.๑) จำแนกออกได้เป็น ๔ กลุ่ม

กลุ่มแรกคือ **โสภณสาธารณเจตสิก** หรือเจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตดีงามทุกดวง เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด คือมี ๑๙ ดวง นับว่าเป็นรากฐานของความดี คือในจิตดีงามที่มีเหตุ จะต้องมีเจตสิกทุกดวงในกลุ่มนี้ประกอบ ส่วนเจตสิกใดจะมีความแรงมากน้อยอย่างไร ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยในแต่ละกรณี อย่างไรก็ตามต้องถือว่าเจตสิก ๑๙ ดวงในกลุ่มนี้ เกื้อกูล ชักจูง ส่งเสริมกัน จึงเกิดพร้อมกันในจิตดีงาม คือ :

(๒๘) **สัทธา** ความเชื่อ

(๒๙) **สติ** ความสำนึกพร้อมอยู่

(๓๐) **หิริ** ความละอายต่อบาป

(๓๑) **โอตตัปปะ** ความสะดุ้งกลัวต่อบาป

(๓๒) **อโลภะ** ความไม่อยากได้อารมณ์

(๓๓) **อโทสะ** ความไม่คิดประทุษร้าย

(๓๔) **ตัตตรมัชฌัตตตา** ความเที่ยงตรง

(๓๕) **กายปัสสัทธิ** ความสงบแห่งกองเจตสิก

(๓๖) **จิตตปัสสัทธิ** ความสงบแห่งจิต

(๓๗) **กายลหุตา** ความเบาแห่งกองเจตสิก

(๓๘) **จิตตลหุตา** ความเบาแห่งจิต

(๓๙) **กายมุทุตา** ความนุ่มนวลแห่งกองเจตสิก

(๔๐) **จิตตมุทุตา** ความนุ่มนวลแห่งจิต

(๔๑) **กายกัมมัญญตา** ความควรแก่การงานแห่งกองเจตสิก

(๔๒) **จิตตกัมมัญญตา** ความควรแก่การงานแห่งจิต

(๔๓) **กายปาคุญญตา** ความคล่องแคล่วแห่งกองเจตสิก

(๔๔) **จิตตปาคุญญตา** ความคล่องแคล่วแห่งจิต

(๔๕) **กายุชุกตา** ความซื่อตรงแห่งกองเจตสิก

(๔๖) **จิตตุชุกตา** ความซื่อตรงแห่งจิต

๖.๑๔ กลุ่มเจตสิกฝ่ายดีงามกลุ่มที่ ๒ เป็นธรรมชาติที่รองรับการปฏิบัติดีในชีวิตประจำวัน เกิดขึ้นในจิตดีงามที่กระทำการ กล่าวคือการพูดหรือทำ หรือประกอบกิจการอาชีพ โดยละเว้นอกุศล จึงเรียกว่า **วิรตีเจตสิก** ๓ หรือเจตสิกซึ่งเป็นตัวความงดเว้น ๓ ได้แก่ :

(๔๗) **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ

(๔๘) **สัมมากัมมันตะ** กระทำชอบ

(๔๙) **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีพชอบ

วิรตีเจตสิก ๓ นี้ เมื่อมาปรากฏในจิตดีงามโดยทั่วไป จะไม่ปรากฏพร้อมกัน แต่ปรากฏเฉพาะดวงใดดวงหนึ่ง ในขณะบุคคลกระทำการที่เจตสิกเป็นพื้นฐาน เช่น พูด หรือทำการด้วยกาย มีกรณีที่เจตสิกทั้ง ๓ นี้ปรากฏพร้อมกัน คือ โลกุตตรจิต ๘ ดวงเท่านั้น

๖.๑๕ เจตสิกดีงามกลุ่มที่ ๓ มี ๒ ดวง ได้แก่ **อัปปมัญญาเจตสิก** หรือเจตสิกที่กำหนดสภาวะอันไร้ขอบเขตกล่าวคือ :

(๕๐) **กรุณา** ความสงสารสัตว์ผู้มีทุกข์

(๕๑) **มุทิตา** ความยินดีต่อสัตว์ผู้ได้สุข

๖.๑๖ สำหรับเจตสิกดีงามกลุ่มที่ ๔ นั้น มีดวงเดียว คือ :

(๕๒) **ปัญญินทรีย์** หรือ อโมหะ ความรู้เข้าใจไม่หลง เป็นธรรมชาติตรงข้ามกับโมหะหรืออวิชชา

๖.๑๗ ในลำดับนี้จะได้พัฒนาแบบจำลองจิต เจตสิก สืบต่อจากที่แสดงไว้ตามหัวข้อ ๕.๘ ถึง ๕.๑๑

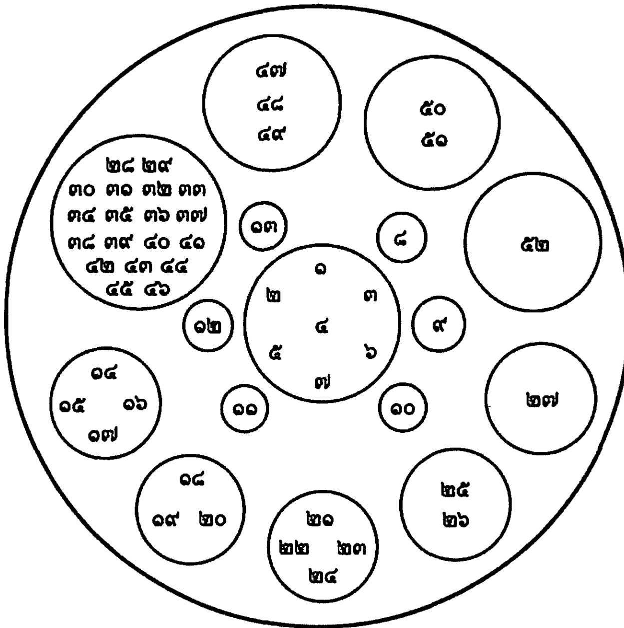
ภาพ ๖.๑ เป็นผลจากการนำเอาเจตสิก ๕๒ ดวง ซึ่งจำแนกกลุ่มแล้วตามข้างบน มาเขียนลงในแบบวงกลมซึ่งเป็นภาพ ๕.๒ ใช้ชื่อเจตสิกตามศัพท์บาลี เขียนลงในช่องที่กำหนดตำแหน่งของกลุ่ม

ภาพ ๖.๒ เป็นการพัฒนาต่อจากภาพ ๖.๑ ในขั้นนี้เปลี่ยนช่องกำหนดตำแหน่งของกลุ่มเจตสิกแต่ละพวกให้เป็นวงกลม

อัญญสมานาเจตสิก ในบริเวณกลางนั้นแยกเป็น ๒ ส่วน คือ *สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗* ยังคงใช้วงกลมตรงกลาง และชื่อเจตสิกเขียนแทนด้วยเลขหมาย ๑ ถึง ๗ ตามลำดับ สำหรับ *ปกิณณกเจตสิก* ๖ ดวง แยกตัวออกเป็นวงกลมเล็กๆ ล้อมรอบ และยังคงอยู่ตามตำแหน่งเดิม กำหนดด้วยเลขหมาย ๘ ถึง ๑๓ คือจากวิตกถึงฉันทะ นับเรียงตัววนรอบวงกลมกลางตามเข็มนาฬิกา

ภาพ ๖.๒

แบบจำลองจิตเจตสิกพัฒนาจากภาพ ๖.๑ เขียนวงกลมแทนช่องเหลี่ยม และใช้เลขลำดับ แทนชื่อเจตสิกตั้งแต่ ๑ ถึง ๕๒

อกุศลเจตสิก ๕ กลุ่ม ยังคงอยู่ในซีกล่างของวงกลมใหญ่ ซึ่งแทนจิตทั้งดวง แต่ช่องที่กำหนดตำแหน่งเปลี่ยนรูปเป็นวงกลม ๕ วง เรียงลำดับจากซ้ายไปขวาทวนเข็มนาฬิกา และก็เขียนเลขหมายแทนชื่อเจตสิกในแต่ละวงด้วย ดังนั้นวงกลมในซีกล่างซ้ายสุดจึงเป็นตำแหน่งของ **สัพพากุสล-สาธารณเจตสิก** หรือโมจตุกะ ๔ ดวง แล้วถัดมาทางขวาในซีกโค้งล่างนั้นจึงเป็นพวก **ปกิณณกอกุศลเจตสิก ๑๐ ดวง** คือ โลติกะ ๓ โทจตุกะ ๔ ถีทุกะ ๒ และ วิจิกิจฉา ๑ ตามลำดับ รวมเป็นวงกลม ๕ วงด้วยกัน

สำหรับซีกโค้งบนของวงกลมแทนจิต ก็เขียนวงกลม ๔ วง แทนโสภณเจตสิก ๒๕ ซึ่งแต่ละวงแทนตำแหน่งของ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ วิรตีเจตสิก ๓ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ และปัญญินทรีย์ ๑ ตามลำดับจากซ้ายไปขวาตามเข็มนาฬิกา สำหรับตัวเลขนั้นเป็นหมายเลขของเจตสิกที่กำหนดไว้ รวมทั้งหมดในวงกลมแทนจิต จะมีตัวเลขถึง ๕๒ ซึ่งแทนเจตสิก ๕๒ ดวงด้วยกัน

การใช้วงกลมเล็กแทนช่องเหลี่ยมที่มีขอบเขตติดกัน จะช่วยให้สามารถแยกกลุ่มเจตสิกออกจากกันได้ชัดเจน เมื่อใช้แบบจำลองนี้แสดงองค์ประกอบทางเจตสิกของจิตประเภทต่างๆ ซึ่งประกอบด้วยเจตสิกแตกต่างกลุ่มกัน.

บทที่ ๗
แบบจำลองจิตเจตสิกและขยายความเจตสิก (ต่อ)

๗.๑ ขอทบทวนการวิเคราะห์โลกและชีวิตตามแนวอภิธรรม เริ่มต้นด้วยข้อพิจารณาจากประสบการณ์ว่า โลกและชีวิต คือ จิตรู้อารมณ์ การวิเคราะห์ในขั้นต้น เพ่งเล็งเน้นให้เข้าใจชัดเจนถึงธรรมชาติของจิตและเจตสิก อันเป็นองค์ประกอบของจิตก่อน ทั้งนี้เพราะถือหลักที่ว่า จิตเจตสิกเป็นธรรมชาติฝ่ายรู้ ซึ่งจำเป็นต้องทำความเข้าใจก่อน ถ้าหากไม่รู้จักจิตเจตสิกดีพอเพียงแล้ว ก็ไม่อาจเข้าใจสิ่งที่จิตรู้ คืออารมณ์ ซึ่งจำแนกออกเป็นจิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ อันหมายความถึงชีวิตและโลกทั้งสิ้นได้

๗.๒ โดยเหตุผลดังกล่าวนี้ ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า เมื่อครั้งท่าน **พระอนุรุทธาจารย์** นำเอาเนื้อความแห่งพระอภิธรรมปิฎกมาประมวลแต่งตำรา **อภิธัมมัตถสังคห** ขึ้น ท่านจึงแสดงเรื่อง **จิต เจตสิก** ก่อนตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงขยายความใน ๕ บทแรก ให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมชาติฝ่ายรู้อย่างละเอียดชัดเจนเพียงพอก่อน แล้วจึงกล่าวถึงเรื่อง **รูป** และ **นิพพาน** ซึ่งเป็นธรรมชาติฝ่ายถูกรู้ด้านเดียว ทั้งนี้เป็นเพราะ ถ้าหากผู้ศึกษาไม่เข้าใจ จิต เจตสิก ซึ่งเป็นอุปกรณ์รู้ก่อนแล้ว จะไม่เข้าใจเรื่องของสิ่งที่ถูกรู้ได้ถูกต้อง หรืออาจเข้าใจอย่างผิด ๆ ได้

๗.๓ หลักการอันนี้แตกต่างตรงข้ามกับแนวทางหาความรู้ของวิชาการทางโลกปัจจุบัน ซึ่งผู้ศึกษาไม่สนใจให้ความเอาใจใส่กับจิตใจและสติปัญญาของตนเองเพียงพอ แต่พุ่งความสนใจไปสู่สภาวะภายนอก และพยายามหาความเข้าใจโดยวิธีเก็งดูว่า ธรรมชาติน่าจะมีกฎเกณฑ์หรือหลักการอย่างไร ทั้งนี้โดยอาศัยความรู้จากการวิเคราะห์ข้อมูล ที่รวบรวมมาจากสังเกตการณ์หรือการทดลอง นี้คือการสร้างสมมุติฐานหรือทฤษฎี ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักของวิชาการสมัยใหม่ ซึ่งนับว่ามีผลใช้ได้กับพวกแร่ธาตุ แต่มีผลน้อยเมื่อใช้กับสิ่งที่มีชีวิตจิตใจ ทั้งนี้เพราะการขาดความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องของ จิต เจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติรู้นั้น ทำให้การตีความหมาย ประสบการณ์ และการวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ คลาดเคลื่อนไปจากสภาพที่เป็นจริงได้เป็นอย่างมาก

๗.๔ วิชาอภิธรรม วิเคราะห์ชีวิตออกเป็นขณะจิตที่เกิดดับสืบเนื่องกันอย่างรวดเร็ว โดยมีความสัมพันธ์แห่งความเป็นเหตุผล ในทัศนะอันนี้ ชีวิตมิใช่สิ่งคงตัว แต่เป็นสภาวะที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ไม่หยุดหย่อน ดังนั้นชีวิตไม่แยกอยู่ต่างหากจากกาลเวลา แต่เป็นสภาวะที่ดำรงอยู่ในมิติแห่งกาลเวลา ช่วงชีวิตที่สั้นที่สุด คือ **ขณะจิต** หรือ อายุขัยของจิตดวงหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไป ในขบวนวิถีการเกิดดับ ที่สืบเนื่องมาจากอดีตอันหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ และจะดำเนินเรื่อยไปสู่อนาคตไม่สิ้นสุด ถ้าหากขบวนจิตนั้นยังไม่ผ่านขั้นตอนของพัฒนาการที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นเรื่องที่จะได้กล่าวถึงต่อไปในโอกาสอันควร

๗.๕ กระบวนการเกิดดับสืบเนื่องของ จิต เจตสิก ที่รู้อารมณ์ในขณะเดียวกันกระบวนหนึ่งๆ ได้ถูกยึดถือเป็นตัวตนบุคคลหนึ่ง ดำรงชีวิตอยู่ในโลกอันผสมผสานระหว่างสภาวะแท้จริงและบัญญัติ อันถูก จิต เจตสิก นั้นเองสร้างขึ้น ทั้งนี้การปรากฏเป็นตัวตนบุคคลก็เป็นบัญญัติด้วยเช่นกัน

บุคคลที่ยังเป็นปุถุชนจึงได้ชื่อว่า มีชีวิตอยู่อย่างหลงผิดในโลกมายาที่ตนสร้างขึ้น และมีความทุกข์อยู่ในโลกมายานี้ เพื่อจะให้เกิดความรู้ถูกต้อง รู้เท่าทันความหลงผิดนี้ บุคคลจึงต้องศึกษาเรียนรู้จักจิตของตนเองตามเป็นจริง ซึ่งจะเป็นกุญแจให้รู้จักทั้งโลกที่เป็นจริงและโลกมายาอันจิตสร้างขึ้น ความรู้ที่กระจ่างชัดเจนนั้นเอง จะไปทำลายความหลงผิดและความทุกข์ให้สิ้นไปได้

๗.๖ ข้อควรย้ำในขั้นนี้อีกก็คือ อภิธรรมแสดงว่า **ชีวิตเป็นกระบวนการสืบเนื่องของการเกิดดับตามธรรมชาติ** ซึ่งเป็นอนัตตา คือ ไร้แก่นสาร ตัวตนซึ่งจะยึดถือเอาได้ว่าเที่ยงแท้แน่นอน โลกทัศน์ ชีวทัศน์ทางวิชาการปัจจุบันก็ตาม หรือสามัญสำนึกของปุถุชนโดยทั่วไปก็ตาม ถือเอาว่าตัวตนมีอยู่ และเป็นผู้รู้สิ่งต่างๆ เป็นผู้สังเกตการณ์และวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทั้งหลาย ถือเอาตัวตนนั้นเป็นศูนย์กลาง ที่จะตัดสินกำหนดสภาวะของสิ่งทั้งหลาย โลกทัศน์ ชีวทัศน์เช่นนี้ ซึ่งยึดมั่นหลงผิดว่าอัตตามีอยู่ทางใดทางหนึ่ง จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม เมื่อพัฒนาระบบความคิดถึงขั้นที่จะต้องวิเคราะห์ปัญหาระดับลึกซึ้งละเอียดอ่อนของชีวิตจิตใจก็เผชิญปริศนาที่ตอบไม่ได้ว่า ตัวตนหรืออัตตาที่เป็นผู้รู้โลกและชีวิตนั้นจะมีธรรมชาติที่แท้จริงอย่างไร เป็นต้น

ลัทธิปรัชญาต่างๆ ที่เกิดขึ้นมากมาย แสดงถึงความพยายามของมนุษย์ที่จะใช้สติปัญญา ขบคิดปัญหาเช่นนี้ ซึ่งเริ่มต้นจากโลกทัศน์ชีวทัศน์ที่คลาดเคลื่อน จึงไม่สามารถบรรลุความเข้าใจที่ถูกต้องได้

๗.๗ หลักการศึกษาทางอภิธรรมเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์ จิต เจตสิก อันเป็นปรากฏการณ์ที่ประจักษ์ได้โดยตรง เมื่อบุคคลพัฒนาสติของตนให้ว่องไว เฉียบคม ทันการที่จะตามรู้สภาวะอันเป็นปัจจุบัน

วิชาอภิธรรมมิใช่เป็นการเก็งทายโดยตั้งสมมติฐานหรือทฤษฎีว่า จิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติเป็นอย่างไร แต่เป็นการแสดงข้อรู้จริงในเรื่องลักษณะธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้น เพื่อให้บุคคลตรวจสอบความถูกต้องด้วยประสบการณ์ของตนเอง โดยการประพฤติปฏิบัติในรูปแบบที่เรียกว่า **สติปัฏฐาน** ซึ่งควรปฏิบัติควบคู่กันไปกับการศึกษาอภิธรรมเสมอ ดังได้เคยกล่าวมาแล้วในหัวข้อ ๑.๒๒ และ ๓.๔

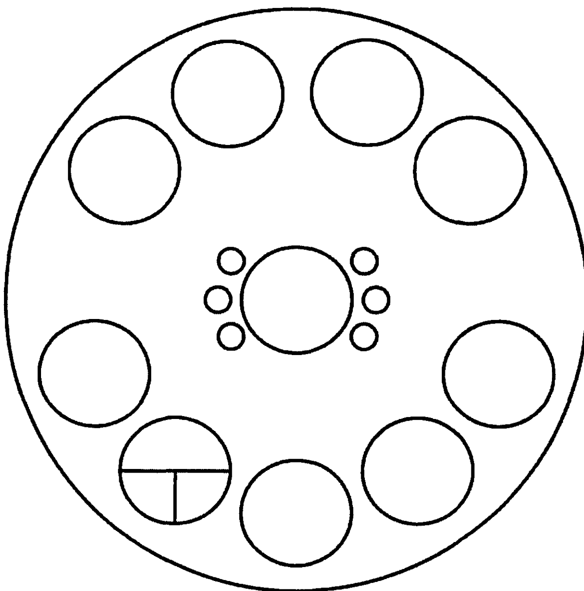
แม้ว่าจิตจะจำแนกออกได้เป็น ๘๙ ประเภท *(ตามหัวข้อ ๓.๑๓ และที่สืบเนื่อง)* แต่ในช่วงชีวิตของบุคคลที่เกิดในระดับชีวิตอันใดอันหนึ่งนั้น จำนวนประเภทของจิตที่จะเกิดดับในวิถีที่สืบเนื่องติดต่อกันนั้นมีจำกัด ตามปัจจัยเงื่อนไขอันเป็นไปตามกฎธรรมชาติของนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งจะยังกล่าวถึงในโอกาสต่อไป ในขั้นนี้จะได้นำเอาแผนผังโครงสร้างแบบจำลองจิตเจตสิก ที่ได้พัฒนาขึ้นตามภาพ ๖.๒ มาใช้แสดงแบบจำลองของจิตประเภทต่างๆ เพื่อเป็นอุปกรณ์เกื้อกูลการศึกษา ให้สะดวกเข้าใจ และจดจำนำเอาไปใช้ในการวิเคราะห์ง่ายขึ้น

๗.๘ ในภาพ ๗.๑ ได้นำเอาโครงสร้างแบบจำลองจิตเจตสิก ซึ่งปรากฏตามภาพ ๖.๒ มาปรับปรุงเพิ่มเติม โดยจัดให้กลุ่มโสภณเจตสิก *(ซีกบน)* และกลุ่มอกุศลเจตสิก *(ซีกล่าง)* แยกจากกันอย่างชัดเจน สำหรับ อัญญสมานาเจตสิก จำพวก ปกิณณก ๖ ดวง *(หัวข้อ ๕.๑๐)* จัดเลื่อนตำแหน่งเล็กน้อย ช่องกลมที่ ๒ ในซีกล่างนับจากซ้าย ซึ่งกำหนดตำแหน่งของอกุศลเจตสิกกลุ่มโลภ ๓ นั้น แบ่งออกเป็น ๓ ช่อง แตกต่างจากกลุ่มอื่น กำหนดให้ครึ่งซีกบนแทน โลภะ ซีกเล็กล่างขวาแทน ทิฏฐิ และซีกเล็กล่างซ้ายแทน มานะ ส่วนเจตสิกกลุ่มอื่นๆ นอกจาก ปกิณณก ๖ ดวง ไม่แสดงแยกให้เห็นเจตสิกในกลุ่ม เจตสิกกลุ่มใดมีอะไรบ้างและอยู่ที่ใดนั้น ถือตามรูปภาพ ๖.๑ และ ๖.๒

ในการนำโครงสร้างตามภาพ ๗.๑ ไปใช้แสดงแบบจำลองของจิตแต่ละดวง (หรือประเภท) ถ้าจิตดวงนั้นมีเจตสิกกลุ่มใดหรือดวงใดประกอบอยู่ ก็เติมที่ว่างในวงกลมที่กำหนดตำแหน่งของเจตสิกกลุ่มนั้นหรือดวงนั้น ทั้งนี้ยกเว้นวงกลางดวงซึ่งกำหนดตำแหน่งของ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง เพราะเป็นที่รู้ดีว่า เจตสิก ๗ ดวงนี้ กล่าวคือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ และมนสิการ ประกอบจิตทุกดวงโดยไม่ละเว้น (ข้อ ๕.๙) อนึ่ง ในขณะเดียวกันก็อาจให้ตัวอักษรเป็นสัญลักษณ์ แสดงถึงชนิดของเวทนาที่เกิดประกอบจิตนั้นๆ ได้ด้วย คือ ทุ *(ทุกข์)*, สุ *(สุข)*, ท *(โทมนัส)*, ส *(โสมนัส)* และ อ *(อุเบกขา)*

ภาพ ๗.๑

โครงสร้างแบบจำลองจิตเจตสิก ที่พัฒนาจากภาพ ๖.๒

๗.๙ ในการแสดงแบบจำลองจิตเจตสิกนี้ จะได้เริ่มต้นจากจิตประเภทที่มีเจตสิกจำนวนน้อยเข้าประกอบก่อน กล่าวคือ พวกอเหตุกจิต ๑๘ (ข้อ ๓.๑๗) ซึ่งจะพิจารณา อกุศลวิบากจิต ๗ และ กุศลวิบากจิต ๘ ไปพร้อมกัน ภาพ ๗.๒ แสดงแบบจำลองของจิตที่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก และลิ้น ทั้งที่เป็นผลของอกุศล และที่เป็นผลของกุศล รวม ๘ ดวง ใช้แบบจำลองเหมือนกัน (ข้อ ๓.๒๒ และ ๔.๑) เวทนาที่เกิดขึ้นประกอบจิต ๘ ดวง เป็นอุเบกขาเวทนา กล่าวคือเป็นความรู้สึกเฉยๆ จึงเขียนอักษร อ ไว้ในวงกลมเล็กตรงกลาง จิต ๘ ดวงนี้ ต่างก็ประกอบด้วย สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงเท่านั้น ไม่มีเจตสิกอื่น วงกลมต่างๆ ที่แทนเจตสิกอื่นจึงไม่ถูกเติมให้เต็มด้วยหมึก เพื่อความเข้าใจที่ชัดเจน ผู้ศึกษาควรย้อนไปพิจารณาหัวข้อ ๓.๒๒ ข้อ (๑) (๒) (๓) และ(๔) สำหรับจิตที่เป็นกุศลวิบาก ๔ ดวง ซึ่งใช้แบบจำลองเดียวกันนี้

สำหรับจิตที่รู้อารมณ์ทางกายทวาร ๒ ดวง คือเป็นอกุศลวิบาก และกุศลวิบาก มีเวทนาชนิดที่แตกต่างออกไป จะได้พิจารณาภายหลัง

๗.๑๐ มติทางอภิธรรมแสดงว่า การที่มีรูปารมณ์ *(แสงสี)* มากระทบจักขุทวาร *(ประสาทตา)* เกิดความรู้อารมณ์ทางตา *(จักขุวิญญาณจิต)* ขึ้นนั้น เป็นผลจากกรรม *(เจตนาเจตสิก)* ในอดีต ถ้าหากกรรมนั้นเป็นอกุศล จิตก็เป็นอกุศลวิบาก ตามหัวข้อ ๓.๑๑ (๑) ถ้าหากกรรมนั้นเป็นกุศล จิตก็เป็นกุศลวิบากตามหัวข้อ ๔.๑ (๑) จิตทั้ง ๒ ดวงต่างก็ทำหน้าที่รู้รูปารมณ์ โดยมีเจตสิก ๗ ดวงเข้าประกอบเหมือนกัน เจตสิกเหลานี้เกิดพร้อมกับจิต ร่วมรู้อารมณ์เดียวกันกับจิต เกิดในจักขุทวารเช่นเดียวกับจิต และดับไปพร้อมกับการดับของจิต

๗.๑๑ ในระบบการศึกษาอภิธรรม มีการอธิบายขยายความองค์ธรรม โดยกล่าวถึง อรรถ ๔ ประการขององค์ธรรมนั้น คำว่า **อรรถ** นี้ ตามศัพท์แปลว่า ความหมาย จุดหมาย เป้าประสงค์ ประโยชน์ สำหรับอรรถ ๔ ประการขององค์ธรรม คือ จิต เจตสิก รูป มีจำแนกไว้ดังนี้ :

(๑) **ลักษณะ** ซึ่งเป็นสิ่งเฉพาะของตน แตกต่างจากองค์ธรรมอื่น

(๒) **รส หรือ กิจ** กำหนดบทบาทในความสัมพันธ์กับองค์ธรรมอื่นซึ่งเกิดร่วม

(๓) **ปัจจุปัฏฐาน** หรือ **ผล** ที่เกิดขึ้นจากองค์ธรรมนี้

(๔) **ปทัฏฐาน** คือ **เหตุใกล้** ที่ทำให้องค์ธรรมนี้เกิดขึ้น

จะเห็นได้ว่า เมื่อพิจารณาองค์ธรรมใด เช่น เจตสิก เป็นต้น โดยอรรถ ๔ ประการดังกล่าวนี้แล้ว ก็จะมีความเข้าใจชัดเจนเกี่ยวกับองค์ธรรมนั้นๆ เพียงพอที่จะตรวจสอบได้ ในประสบการณ์จริงของชีวิต

๗.๑๒ เจตสิกโดยส่วนรวมทั้ง ๕๒ ดวง มีอรรถ ๔ ประการคือ

(๑) *มีลักษณะอาศัยร่วมเกิดกับจิต*

(๒) *มีกิจ หรือ หน้าที่บทบาท คือ เกิดพร้อมกับจิตเสมอ*

(๓) *ทำให้เกิดผล คือ รู้อารมณ์เดียวกันกับจิต*

(๔) *มีเหตุใกล้ให้เกิดขึ้น คือ ความเกิดขึ้นของจิต*

จากอรรถ ๔ ประการนี้ เมื่อผู้ศึกษาพิจารณาเข้าใจชัดเจนแล้ว ก็จะรู้ชัดว่า เจตสิกคืออะไร

ในลำดับนี้จะได้พิจารณาอรรถของ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ซึ่งนอกจากจะทำให้เข้าใจลักษณะ บทบาท และความหมายขององค์ธรรมแต่ละชนิดแล้ว จะช่วยให้เข้าใจลักษณะธรรมชาติของจิตประเภทต่างๆ ดีขึ้นด้วย เพราะเจตสิก ๗ ดวงนี้ ประกอบจิตทุกดวงโดยไม่ละเว้น

๗.๑๓ ผัสสะเจตสิก (๑) ลักษณะ คือ การกระทบอารมณ์ (๒) กิจ คือ ประสาน ทวาร อารมณ์ กับจิตเข้าด้วยกัน (๓) ผลที่เกิดขึ้น คือ การประชุมพร้อมกันของทวารอารมณ์กับจิต (๔) อารมณ์ที่ปรากฏทางทวารเป็นเหตุใกล้ให้เกิดผัสสะขึ้น

เพื่อความชัดเจนยิ่งขึ้น จะพิจารณายกเฉพาะกรณี สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ที่เกิดกับ จักขุวิญญาณจิต หรือจิตที่รู้รูปารมณ์ทางจักขุทวาร ซึ่งมีแบบจำลองตามภาพ ๗.๒ ก่อน และยกจิตที่เป็นอกุศลวิบาก ตามหัวข้อ ๓.๒๒ (๑) มาพิจารณา

ในที่นี้ จักขุทวาร จักขุปสาท จักขุวัตถุ จักขายตนะ ถือว่าเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุวิญญาณจิต หรือธรรมชาติรู้ทางตา

สิ่งที่มากระทบจักขุปสาท และทำให้เกิดความรับรู้ทางตาขึ้นได้ เรียกว่า รูปารมณ์ เป็นอารมณ์ชนิดหนึ่งที่จะรับรู้ได้เฉพาะทางตาเท่านั้น อารมณ์ชนิดอื่นที่รับรู้ทางทวารตาไม่ได้ เช่น เสียงหรือกลิ่น ไม่ใช่รูปารมณ์ สำหรับรูปารมณ์นี้ได้แก่ ความสว่างที่เป็นสีต่างๆ เป็นสิ่งที่มีจริงตามธรรมชาติ ตรวจสอบได้ คือ เป็นปรมัตถธรรมชนิดหนึ่ง อาจกล่าวสรุปโดยย่อในขั้นนี้ได้ว่า อารมณ์ทางตา หรือ รูปารมณ์ คือ แสงสี ส่วนการที่คิดว่า เห็นเป็นต้นไม้ คน สัตว์ ภูเขา ทะเล ฯลฯ นั้น เป็นกระบวนการของจิตอื่นๆ ที่กำหนดอารมณ์บัญญัติเข้ามาตีความหมายสืบต่อกันไป ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาในภายหน้า

ในกรณีของอกุศลวิบากจักขุวิญญาณจิตนี้ รูปารมณ์ที่มาปรากฏทางจักขุทวารเป็นผล (วิบาก) จากอกุศลกรรมในอดีต จึงเป็นรูปารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับสภาพที่ไม่น่าพึงพอใจ เช่น ภาพอุบัติเหตุที่มีผู้คนล้มตาย ไฟไหม้ ซากศพ สิ่งน่าเกลียดน่าชัง ฯลฯ

เมื่อจักขุวิญญาณจิตดวงนี้เกิดขึ้น **ผัสสะ** ก็คือ (๑) การกระทบรูปารมณ์นั้น (๒) การประสาน จักขุปสาทรูปารมณ์ กับจักขุวิญญาณจิตเข้าด้วยกัน (๓) เกิดผลเป็นการประชุมพร้อมของปสาท อารมณ์ กับจิต (๔) ผัสสะนี้เกิดขึ้นโดยมีรูปารมณ์เป็นเหตุใกล้ (การกล่าวถึงเหตุใกล้นี้เป็นนัยบ่งถึงว่า องค์ธรรมใดๆ เช่น ผัสสะ มีเหตุปัจจัยเงื่อนไขให้เกิดขึ้นหลายประการ ทั้งใกล้ ไกล ฯลฯ)

๗.๑๔ เวทนาเจตสิก หรือความเสวยอารมณ์ที่ประกอบกับจิตดวงเดียวกันนี้ เป็นอุเบกขา เวทนา มีอรรถคือ (๑) ลักษณะเป็นการเสวยอารมณ์ปานกลาง ไม่ถือว่าอารมณ์นั้นเลวหรือดีนัก (๒) มีบทบาทหน้าที่คือ รักษาองค์ธรรมอื่นที่เกิดพร้อมกัน อันได้แก่ จิต และเจตสิกอื่น (เรียกรวมว่า สัมปยุตตธรรม) ไว้ไม่ให้เศร้าหมอง ไม่ให้เจริญฟูขึ้น (๓) ทำให้เกิดผลคือ ความรู้สึกเฉยๆ (๔) เหตุใกล้ให้เกิดคือ จิต อันไม่ยินดียินร้าย

ควรสังเกตุด้วยว่า ในจิตรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก และลิ้น ทั้งที่เป็นอกุศลวิบาก และกุศลวิบาก เวทนาจะเป็นอุเบกขา คือ เฉยๆ ทำให้จิตไม่ยินดียินร้าย ไม่ว่าอารมณ์จะไม่ดีหรือดีก็ตาม ทั้งนี้มีคำอธิบายว่า อารมณ์ทางทวารเหล่านี้ ไม่มีกำลังแรงพอที่จะทำให้เกิดเวทนาอื่นได้ในขั้นนี้

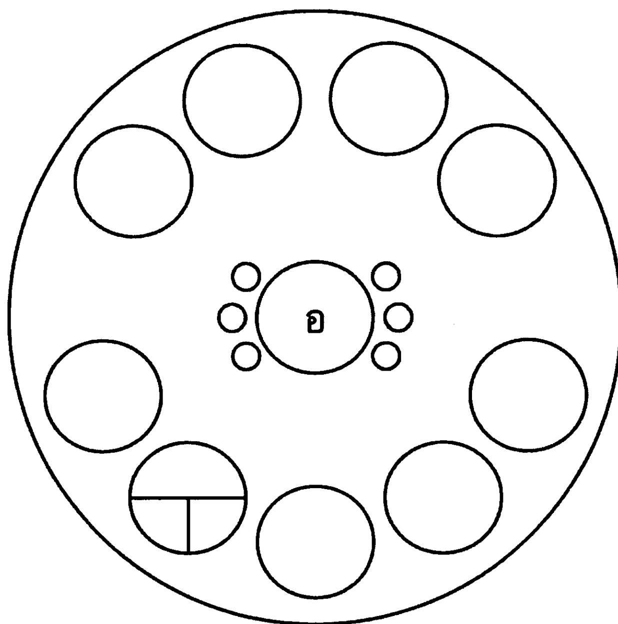
๗.๑๕ สัญญาเจตสิก คือ ความจำอารมณ์ (๑) มีลักษณะเป็นความทรงจำ (๒) มีหน้าที่คือ กำหนดหมายและจำได้ (๓) มีผลคือ จำได้ในที่ซึ่งหมายไว้ (๔) เหตุใกล้ให้เกิดคือ อารมณ์ที่มาปรากฏ

ในกรณีที่รูปารมณ์มาปรากฏทางจักขุทวาร ก็เป็นเหตุให้รูปสัญญาคือความจำรูปารมณ์นี้เกิดขึ้น โดยมีลักษณะเป็น ความจำตามหน้าที่อันได้กำหนดหมายไว้ว่า นี่คือ สีแสง ไม่ใช่อย่างอื่น สรุปว่า สัญญาเจตสิกนี้ ทำให้จิตที่เกิดขึ้นรับรู้รูปารมณ์ จำได้หมายรู้พร้อมกันทันทีว่า เป็นสีแสงเช่นนี้ อย่างนี้ ไม่ใช่อารมณ์อย่างอื่น

ภาพ ๗.๒

แบบจำลองจิต

ที่รู้อารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น

๗.๑๖ เจตนาเจตสิกนั้น (๑) มีลักษณะเป็นการกระตุ้น ชักชวนองค์ธรรมที่เกิดพร้อมกับตน ให้กระทำกิจกับอารมณ์ (๒) มีหน้าที่ขวนขวาย เพื่อกระทำกับอารมณ์ (๓) ทำให้เกิดผล คือ การจัดแจงดำเนินการ (๔) เหตุใกล้ที่ทำให้เกิดเจตนาเจตสิกนี้ คือ เวทนา สัญญา และจิต

เมื่อรูปารมณ์มาปรากฏ เจตนานี้คือ ความจงใจกระตุ้นขวนขวายให้มีการจัดแจงดำเนินการกับรูปารมณ์นั้นโดยทันที พร้อมกับจิตรับรู้รูปารมณ์นั้น

๗.๑๗ เอกัคคตาเจตสิก (๑) มีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน (๒) มีหน้าที่รวบรวมองค์ธรรมที่เกิดร่วม ให้เป็นอันหนึ่งเดียว (๓) ทำให้เกิดผลเป็นความสงบ (๔) มีเหตุใกล้คือ สุขเวทนา

เมื่อรูปารมณ์มาปรากฏ จิตที่เกิดขึ้นรู้รูปารมณ์นี้ และเจตสิกที่เกิดประกอบ ต่างก็จะร่วมกันรู้อารมณ์เดียวนี้ โดยไม่ฟุ้งซ่านกระจัดกระจาย เพราะบทบาทของเอกัคคตาเจตสิก และมีความสงบอยู่กับรูปารมณ์อันเดียวนั้น

๗.๑๘ ชีวิตินทรีย์เจตสิก (๑) มีลักษณะหล่อเลี้ยงรักษาองค์ธรรมที่เกิดร่วม (๒) มีหน้าที่ทำให้องค์ธรรมที่เกิดร่วมนั้นตั้งอยู่ และทำกิจของตนได้ (๓) ทำให้เกิดผลคือ การทรงอยู่ได้ขององค์ธรรมเหล่านั้น (๔) มีเหตุใกล้คือ เวทนา สัญญา และจิต

จิตที่เกิดขึ้นรู้รูปารมณ์พร้อมด้วยเจตสิก จะต้องมีธรรมชาติที่มีหน้าที่เลี้ยงรักษาให้ตั้งอยู่และเป็นไป ซึ่งได้แก่ชีวิตินทรีย์เจตสิกนี้ อันเป็นใหญ่ในการรักษาชีวิตทางนามธรรมให้เป็นไปได้ จึงจะมีการรู้รูปารมณ์เกิดขึ้นได้

๗.๑๙ มนสิการเจตสิก (๑) มีลักษณะทำให้องค์ธรรมที่เกิดร่วมระลึกในอารมณ์ (๒) มีหน้าที่ทำให้องค์ธรรมที่เกิดร่วม เข้าประกอบกับจิตและรู้อารมณ์ (๓) มีผลคือ องค์ธรรมที่เกิดร่วมต่างก็กระทำหน้าที่ของตนต่ออารมณ์ (๔) เหตุใกล้ที่ทำให้มนสิการเกิดขึ้น คือ อารมณ์

เมื่อรูปารมณ์มาปรากฏที่จักขุทวารมนสิการ อันเกิดประกอบจิตรู้รูปารมณ์ จะทำให้จิตและเจตสิกอื่นที่เกิดร่วม ระลึกรู้รูปารมณ์นั้น และเป็นผลให้ต่างก็กระทำกิจของตนต่อรูปารมณ์นั้น ทั้งนี้ รูปารมณ์ที่มาปรากฏนั้นเอง เป็นเหตุใกล้ให้เกิดมนสิการนี้ขึ้น

๗.๒๐ การพิจารณาอรรถ ๔ ของสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ดังได้แสดงมาโดยสังเขปนี้ ควรจะเพียงพอให้ผู้ศึกษาตระหนักถึงความสำคัญขององค์ธรรมเหล่านี้ในการประกอบกับจิต โดยเป็นปัจจัยอิงอาศัยกันและกัน เกิดพร้อมกับจิตทุกประเภท ไม่เพียงเฉพาะจิตที่รู้รูปารมณ์ ดังตัวอย่างที่ยกขึ้นมาพิจารณาในขั้นนี้

บทที่ ๘

แบบจำลองจิตเจตสิก และอรรถของเจตสิก (ต่อ)

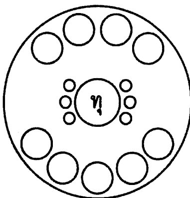
๘.๑ จิตรู้อารมณ์ทางกาย มีแบบจำลองเช่นเดียวกับของจิตรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น แต่มีเวทนาแตกต่างออกไป คือ ดวงที่เป็นผลของ **อกุศลกรรม** *(หัวข้อ ๓.๒๒ (๖))* เกิดพร้อมกับ ทุกขเวทนา จึงเขียนสัญลักษณ์ **ทุ** ลงดวงกลาง ตามรูป ๘.๑ (ก) ส่วนจิตดวงที่เป็นผลของ **กุศลกรรม** *(หัวข้อ ๔.๑ (๕))* เกิดพร้อมกับสุขเวทนา จึงเขียนสัญลักษณ์ สุ ลงตรงดวงกลาง ตามรูป ๘.๑ (ข)

ภาพ ๘.๑

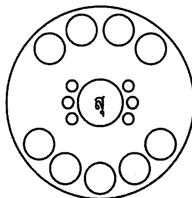
แบบจำลองจิตที่รู้อารมณ์ทางกาย

(ก) เป็นผลของอกุศลกรรม ประกอบด้วยทุกขเวทนา

(ข) เป็นผลของกุศลกรรม ประกอบด้วยสุขเวทนา

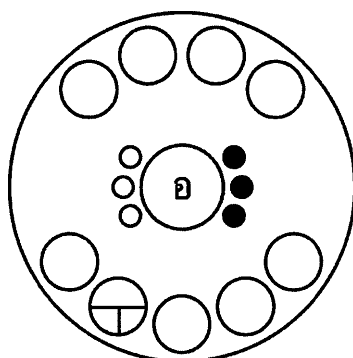
(ก)

(ข)

ในบรรดาจิตทั้งหมด ๘๙ ดวง ที่เกิดพร้อมทุกขเวทนาทางกายมีดวงเดียว และที่เกิดพร้อมสุขเวทนาทางกายก็มีเพียงดวงเดียว ดังที่กล่าวมานี้ ซึ่งเป็นเรื่องที่ควรสังเกตและพิจารณาความเป็นพิเศษไว้ว่า สิ่งต้องกายนั้นทำให้เกิดทุกข์หรือสุขโดยตรงทันที ส่วนอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น นั้น รับรู้โดยจิตที่ประกอบด้วยความรู้สึกเฉยๆ หรืออุเบกขาเวทนาก่อน แล้วจึงเสพด้วยจิตที่เกิดพร้อมกับความทุกข์ใจ **(โทมนัส)** ความสุขใจ **(โสมนัส)** หรือ เฉยๆ หรือ **(อุเบกขา)** ต่อไปในวิถี

๘.๒ เมื่ออารมณ์มาปรากฏทางทวาร ๕ ทวารใดทวารหนึ่ง กระบวนเกิดดับสืบเนื่องกันของภวังคจิต ซึ่งทำหน้าที่รักษาภพหรือสภาวะชีวิต จะต้องถูกตัดให้ขาดลงก่อน แล้วมีจิตดวงหนึ่งทำหน้าที่เปิดทวารรับอารมณ์ ๕ ซึ่งนับว่าเป็นอารมณ์ใหม่แตกต่างจากที่ภวังคจิตจับอยู่ จิตดวงนี้มีชื่อว่า **ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ** (๔.๕ (๑)) มีเจตสิกประกอบ ๑๐ ดวง กล่าวคือ นอกจาก สัพพจิตต-สาธารณเจตสิก ๗ ดวงแล้ว ก็มี ปกิณณกเจตสิก อีก ๓ ดวง เพิ่มขึ้นมา คือ วิตก วิจาร และอธิโมกข์ แบบจำลองจิตดวงนี้จึงแสดงได้ตามภาพ ๘.๒ จิตดวงนี้เกิดพร้อมกับอุเบกขาเวทนา และเป็นอเหตุกกิริยาจิต

ภาพ ๘.๒
แบบจำลองของ
ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง
สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง
อุเบกขาสันตีรณจิต ๒ ดวง

๘.๓ **วิตก** แปลว่า ตรึก ควรสังเกตว่า คำแปลทางวิชาการนี้แตกต่างจากความหมายที่ได้มีการนำเอาคำวิตกมาใช้ในภาษาพูดโดยทั่วไป

อรรถ ๔ ประการของวิตกคือ

(๑) มีลักษณะยกจิตขึ้นสู่อารมณ์

(๒) มีหน้าที่ทำให้จิตกระทบอารมณ์

(๓) ทำให้เกิดผลคือ จิตทรงอยู่ในอารมณ์

(๔) เหตุใกล้ให้เกิด คือ เวทนา สัญญา วิญญาณ

ทั้งนี้ควรทบทวนความจำไว้ด้วยว่า จิตเกี่ยวกับอารมณ์ใด เจตสิกทั้งหลายที่เกิดประกอบกับจิตดวงนั้น ก็เข้าเกี่ยวข้องกับอารมณ์นั้นด้วยพร้อมกัน

อนึ่ง วิตกเจตสิกก็มีความแตกต่างกันไปตามอารมณ์ที่เข้าเกี่ยวข้องด้วย ตรึกถึงรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และความรู้สึกนึกคิดต่างๆ จึงมีชื่อเรียกจำแนกออกเป็น รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โผฏฐัพพวิตก และธัมมวิตก

เมื่อจำแนกประเภทโดยความดีความชั่ว ก็เป็นดังต่อไปนี้ :

กุศลวิตก ๓ มี

เนกขัมมวิตก ตรึกหรือดำริออกจากกาม

อัพยาปาทวิตก ตรึกหรือดำริไม่พยาบาท

อวิหิงสาวิตก ตรึกหรือดำริไม่เบียดเบียน

อกุศลวิตก ๓ มี

กามวิตก ตรึกหรือดำริเรื่องกาม

พยาบาทวิตก ตรึกหรือดำริพยาบาท

วิหิงสาวิตก ตรึกหรือดำริเบียดเบียน

๘.๔ **วิจาร** แปลว่า ตรอง มีอรรถ ๔ ประการคือ

(๑) ลักษณะ พิจารณาอารมณ์

(๒) หน้าที่ ทำให้จิตเจตสิกที่เกิดพร้อมกับตน ร่วมกระทำการกับอารมณ์

(๓) ผลคือ จิตอยู่กับอารมณ์

(๔) เหตุใกล้ให้เกิดคือ เวทนา สัญญา วิญญาณ

เมื่อวิตกยกจิตขึ้นสู่อารมณ์แล้ว วิจารก็ประคองยกจิตให้คลอเคลียลูบคลำพิจารณาอารมณ์นั้น ทั้งนี้มีคำเทียบเคียงเพื่อให้เข้าใจชัดเจนเป็นต้นว่า วิตกเหมือนการที่นกบินขึ้นสู่อากาศ วิจารเหมือนการที่นกกางปีกร่อนวนเวียนอยู่ในอากาศ หรือเมื่อเราเคาะระฆัง เสียงระฆังแห่งแรกนั้นเทียบได้กับวิตก เสียงครางที่สืบเนื่องต่อไปนั้นเทียบได้กับวิจาร เราจำแนกวิจารตามอารมณ์เช่นเดียวกับวิตก เช่น รูปวิจาร สัททวิจาร คันธวิจาร รสวิจาร โผฏฐัพพวิจาร และ ธัมมวิจาร

๘.๕ **อธิโมกข์** แปลว่า ปักใจลงในอารมณ์ มีอรรถ ๔ คือ

(๑) ลักษณะ น้อมใจ หยั่งมั่น เด็ดขาด

(๒) หน้าที่ จับอารมณ์อย่างไม่โยกคลอน

(๓) ผลคือ การตัดสินใจอารมณ์

(๔) เหตุใกล้ให้เกิดคือ การคาดคะเนอารมณ์

อธิโมกข์ หรือความปักใจ เป็นธรรมตรงข้ามกับวิจิกิจฉา หรือความลังเลสงสัย เกิดร่วมในจิตดวงเดียวกันไม่ได้ การคาดคะเนอารมณ์จะเป็นเหตุใกล้ให้เกิดอธิโมกข์ได้ ก็ต่อเมื่อไม่มีความลังเลสงสัยเข้าเกี่ยวข้อง

๘.๖ เมื่อจิตที่ทำหน้าที่เปิดทวาร ๕ ทวารใดทวารหนึ่ง หรือ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ ดับลงแล้ว จิตรู้อารมณ์ทางทวาร ๕ ก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์ขณะหนึ่งแล้วก็ดับลง ในอันดับต่อจากนั้น จิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์ ๕ ที่ดีและไม่ดีอย่างละดวงก็เกิดขึ้นสืบต่ออีกขณะหนึ่ง จิตคู่นี้เรียกชื่อว่า **สมฺปฏิจฺฉนฺนจิตฺตํ** (๓.๒๒ (๗) ๔.๑ (๗)) และประกอบด้วยเจตสิก ๑๐ ดวง เช่นเดียวกับจิตเปิดทวาร ๕ (๘.๒) ดังนั้นแบบจำลองจึงใช้ภาพ ๘.๒ ด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้องค์ประกอบของ สมฺปฏิจฺฉนฺนจิตฺตํ จะเหมือนกับ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ แต่ก็เป็นจิตคนละดวง มีหน้าที่คนละอย่างแตกต่างกันไป และจิตที่รับอารมณ์ดีและไม่ดีก็เป็นคนละดวงด้วย

ทั้งจิตเปิดทวาร ๕ และจิตรับอารมณ์ ๕ รวม ๓ ดวงนี้เป็นมโนธาตุ และจะเกิดในกระบวนของวิถีจิตทางทวาร ๕ เท่านั้น

๘.๗ เมื่อจิตรับอารมณ์หรือสัมปฏิจฉันนจิตดับลง มีจิตอีกคู่หนึ่งเกิดขึ้นไต่สวนอารมณ์นั้นต่อ คือ **สนฺตีรณจิตฺตํ** ซึ่งมีทั้งที่เป็นผลของอกุศลไต่สวนอารมณ์ที่ไม่ดี (๓.๒๒ (๗)) และที่เป็นผลของกุศล ไต่สวนอารมณ์ที่ดี (๔.๑ (๗)) สันตีรณจิตนี้ประกอบด้วยเจตสิก ๑๐ ดวง เช่นเดียวกับปัญจทวาราวัชชนจิต และสัมปฏิจฉันนจิต จึงใช้แบบจำลองตามภาพ ๘.๒ ด้วย แต่ก็พึงทำความเข้าใจว่า เป็นจิตคนละประเภท อนึ่งสันตีรณจิต ๒ ดวงนี้ เกิดพร้อมกับอุเบกขาเวทนา มีเงื่อนไขให้อุบัติขึ้นคือ อารมณ์ ๕ ทวาร ๕ วัตถุที่ตั้งของจิต และสัมปฏิจฉันนจิต ในกรณีที่ทำหน้าที่ไต่สวนอารมณ์ ๕

นอกจากนี้ อุเบกขาสันตีรณจิตทั้งสอง ยังทำหน้าที่ตายหรือจุติ คือ เป็นดวงสุดท้ายในภพ ทำหน้าที่เกิดหรือปฏิสนธิ คือ เป็นดวงแรกในภพ

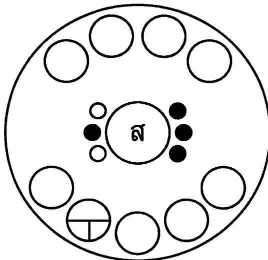
ทำหน้าที่ภวังค์ ก็คือ รักษาสภาพชีวิตในภพ หรือเป็นองค์ของภพ และทำหน้าที่เก็บอารมณ์ที่เหลือจากชวนะเสพแล้ว เรียกว่า ตทาลัมพนกิจ โดยมีเงื่อนไขของการเกิดคือ ภวังคจิต ซึ่งทำหน้าที่มโนทวาร อารมณ์ ๖ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์) วัตถุที่ตั้งของจิต และมนสิการหรือความเอาใจใส่ ซึ่งทั้งหมดนี้ เป็นเรื่องที่จะได้อธิบายขยายความให้ชัดเจนต่อไป

สันตีรณจิต ๒ ดวงนี้เป็น มโนวิญญาณธาตุ

๘.๘ ในกรณีที่อารมณ์นั้นดีมากเป็นพิเศษ เพราะเป็นผลของกุศลกรรม หรือบุญที่สร้างสมอบรมมาอย่างแรงในอดีต ก็จะมีจิตไต่สวนอารมณ์ที่เกิดพร้อมด้วยความยินดีสุขใจ คือ โสมนัส ได้แก่ โสมนสฺสสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ (๔.๑ (๘)) เกิดขึ้นไต่สวนอารมณ์ ๕ นั้น โดยมีเงื่อนไขให้เกิดขึ้นคือ อารมณ์ ๕ ทวาร ๕ วัตถุที่ตั้งของจิต และสัมปฏิจฉันนจิต.

ภาพ ๘.๓

แบบจำลองของ โสมนัสสันตีรณจิต ๑ ดวง

จิตดวงนี้ประกอบด้วยเจตสิก ๑๑ ดวง คือเพิ่ม ปีติเจตสิกเข้าอีก ๑ ดวง ส่วนเวทนาที่เกิดประกอบเป็นโสมนัสเวทนา แบบจำลองของโสมนัสสันตีรณจิตดวงนี้ จึงเป็นไปตามภาพ ๘.๓

อนึ่ง จิตดวงนี้ทำหน้าที่ ตทาลัมพนกิจ คือเก็บอารมณ์ที่เหลือจากการเสพของชวนจิตด้วย โดยมีเงื่อนไขของการเกิดขึ้น คือ มโนทวาร อารมณ์ ๖ วัตถุที่ตั้งของจิต และมนสิการ

โสมนัสสันตีรณจิตดวงนี้ เป็นมโนวิญญาณธาตุ

๘.๙ ในขั้นนี้จะได้พิจารณาอรรถ ๔ ของปีติเจตสิก ซึ่งเพิ่มเข้ามาในกรณีของ โสมนัสสันตีรณจิต **ปีติ** แปลว่า อิ่มใจ ปลาบปลื้ม ยินดี อิ่มเอิบซาบซ่าน มีอรรถคือ

(๑) ลักษณะ เอิบอิ่ม

(๒) หน้าที่ ทำให้จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมเอิบอิ่ม

(๓) ผลที่เกิดคือ จิตและกองเจตสิกเฟื่องฟู

(๔) เหตุใกล้ให้เกิดคือ เวทนา สัญญา และวิญญาณ

ปีติจะเกิดขึ้นประกอบ เมื่อจิตเกิดพร้อมกับโสมนัสเวทนาเท่านั้น ไม่ประกอบกับจิตที่เกิดพร้อมกับเวทนาอื่นๆ และปีติจะไม่เกิดพร้อมกับโสมนัสเวทนา ก็เฉพาะในจตุตถฌาน จิตที่มีองค์ฌานเป็นสุขกับเอกัคคตา แต่ละปีติไปแล้ว ซึ่งจะได้ขยายความในโอกาสต่อไป

๘.๑๐ จิตซึ่งประกอบด้วยปีติ เป็นสมุฏฐานให้เกิด **จิตตชรูป** (รูปที่เกิดจากจิต) ที่ประณีต จึงมีผลทางรูปกายหรือร่างกายของบุคคล เช่น ทำให้เกิดความรู้สึกซาบซ่านแผ่ไปทั่วกาย หน้าตาเอิบอิ่ม ยิ้มแย้มแจ่มใส ปลาบปลื้ม อาจเปล่งอุทานด้วยวาจาเป็นพิเศษ เป็นต้น จำแนกได้ดังนี้

(๑) *ขุททกาปีติ* เป็นปิติอย่างอ่อน ขนลุก น้ำตาไหล

(๒) *ขณิกาปีติ* ปีติชั่วขณะสั้น รู้สึกเหมือนฟ้าแลบ

(๓) *โอกกันติกาปีติ* ปีติเป็นช่วงๆ เหมือนคลื่นสาดซ่ากระทบฝั่ง

(๔) *อุพเพคาปีติ* นับเป็นปีติแรงโลดโผน เกิดอาการกายใจเฟื่องฟู อาจทำการต่างๆ อย่างลืมตัว เปล่งคำอุทาน อาจทำให้ร่างกายโลดลอยไป

(๕) *ผรณาปีติ* เป็นความซาบซ่านแผ่ไปทั่วสรรพางค์กาย

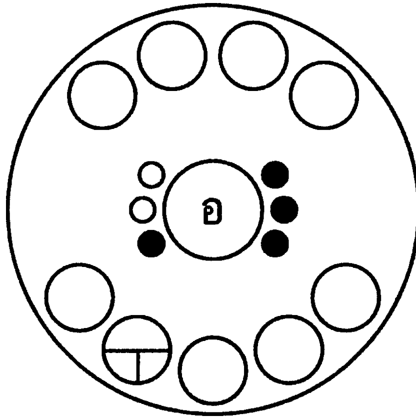
๘.๑๑ จิตที่ทำหน้าที่เปิดมโนทวารรับอารมณ์ ๖ เรียกว่า **มโน-ทวาราวชฺชนจิตฺตํ** เป็น อเหตุกกริยาจิต ที่เกิดพร้อมกับอุเบกขาเวทนา (๔.๔ (๒)) จิตดวงนี้มีเจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณ-เจตสิก ๗ กับปกิณณกเจตสิก ๔ ดวง คือ วิตก วิจาร อธิโมกข์ และวิริยะ

จิตที่ทำหน้าที่ทางทวาร ๕ นั้น อาศัยกำลังจากความแรงของอารมณ์ที่มากระทบปสาท ๕ จึงไม่ต้องมีวิริยเจตสิกซึ่งเป็นธรรมที่ให้พลังเข้าประกอบ ส่วนจิตที่ทำหน้าที่ทางมโนทวาร เป็นจิตที่ต้องมีกำลังมาก ดังนั้นจึงต้องมีวิริยเจตสิกเกิดขึ้นประกอบทุกดวง **มโนทวาราวัชชนจิต** หรือจิตเปิดมโนทวารรับอารมณ์ใหม่นี้ ในกรณีที่เป็นอารมณ์ ๕ ปรากฏทางทวาร ๕ จะทำหน้าที่ โวฏฐัพพนกิจ คือ ตัดสินอารมณ์ ก่อนส่งให้ชวนจิตทำหน้าที่เสพอารมณ์ต่อไป

จิตดวงนี้มีเงื่อนไขให้เกิดขึ้น คือ ภวังคจิต อารมณ์ ๖ วัตถุที่ตั้งของจิต และมนสิการ แบบจำลองของมโนทวาราวัชชนจิตนี้ เป็นไปตามภาพ ๘.๔

ภาพ ๘.๔

แบบจำลองของ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง

๘.๑๒ **วิริยะ** เป็นเจตสิกที่มีความสำคัญมากดวงหนึ่ง ประกอบด้วยอรรถ ๔ ประการดังนี้

(๑) ลักษณะ คือ อุตสาหะ

(๒) หน้าที่ คือ อุดหนุนค้ำชู จิตเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย

(๓) ผลที่เกิดขึ้น คือ ทำให้ไม่ย่อท้อถดถอย

(๔) เหตุใกล้ให้เกิด ได้แก่ ความสลดใจ หรือความสังวร ๘ ประการในความทุกข์แห่งสังสารวัฏ และหรือสิ่งที่ทำให้ปรารภความเพียรอีก ๘ ประการ

วิริยะเจตสิกนี้เป็นกำลังอุดหนุนค้ำชู จิตเจตสิกที่เกิดร่วมกับตน ให้เพียรพยายามแกล้วกล้า ไม่ย่อท้อถดถอย ให้องอาจกล้าหาญในการประกอบกรรม ทั้งฝ่ายบุญและฝ่ายบาป โดยอดทนต่อความลำบากต่างๆ ทำให้การงานลุล่วงไปได้

๘.๑๓ สิ่งที่ทำให้เกิดความสังเวช เป็นเหตุใกล้ให้เกิดวิริยะเจตสิก เรียกว่า สังเวควัตถุ มี ๘ ประการคือ

(๑) *ชาติทุกข์* พิจารณาความเกิดว่าเป็นทุกข์ เกิดความสังเวช เป็นเหตุให้กระทำความเพียร

(๒) *ชราทุกข์* พิจารณาความแก่ว่าเป็นทุกข์...

(๓) *พยาธิทุกข์* พิจารณาความเจ็บไข้ว่าเป็นทุกข์...

(๔) *มรณทุกข์* พิจารณาความตายว่าเป็นทุกข์...

(๕) *นิรยทุกข์* พิจารณาความทุกข์ในนรก...

(๖)*ติรัจฉานทุกข์*พิจารณาความทุกข์ของความเป็นสัตว์เดียรัจฉาน...

(๗) *เปตติทุกข์* พิจารณาทุกข์ในภูมิแห่งเปรต...

(๘) *อสุรกายทุกข์* พิจารณาทุกข์ในภูมิอสุรกาย...

ทั้ง ๘ ประการนี้ เมื่อเกิดความสังเวช ย่อมทำให้พากเพียร คือ เกิดวิริยะเจตสิกในฝ่ายกุศลขึ้น

๘.๑๔ นอกจากนี้ยังมีเงื่อนไขที่อาจทำให้เกิดความเพียร หรืออาจทำให้เกิดความเกียจคร้าน อันเป็นสิ่งตรงข้ามกับความเพียรก็ได้ เรียกว่า วิริยรัมภวัตถุ หรือสิ่งทำให้ปรารภความเพียร ๘ ประการคือ

(๑) พิจารณางานที่ทำเสร็จไปแล้วขั้นหนึ่ง เพื่อจะเพียรทำต่อไป

(๒) พิจารณางานที่จะเริ่มทำ เพื่อจะเพียรทำให้สำเร็จ

(๓) พิจารณาทางเดินที่ผ่านมาแล้วเพื่อจะดำเนินต่อไปด้วยความเพียร

(๔) พิจารณาทางที่จะก้าวต่อไป เพื่อให้เกิดความเพียร

(๕) พิจารณาความสบายทางกายที่เริ่มมี เพื่อให้เกิดความเพียร

(๖) พิจารณาความไม่สบายทางกายที่กำลังเกิดขึ้น เพื่อให้เพียรเร่งรีบทำงาน

(๗) พิจารณาความไม่สมบูรณ์ของอาหาร เพื่อรีบทำความเพียร

(๘) พิจารณาความสมบูรณ์ของอาหาร เพื่อรีบทำความเพียร

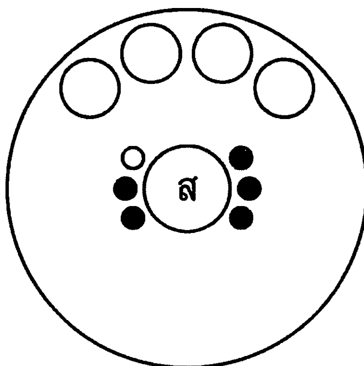
๘.๑๕ **พระอรหันต์** คือท่านผู้สิ้นกิเลส ในที่นี้อาจวิเคราะห์ความหมายว่า อกุศลเจตสิก ๑๔ ได้สูญสิ้นไปจากชีวิตของท่านแล้วอย่างถอนรากถอนโคน ดังนั้น อกุศลจิตที่เป็นชวนะคือ เสพอารมณ์จะไม่เกิดแก่ท่าน อนึ่ง แม้กุศลจิตที่เป็นชวนะก็ไม่เกิดแก่ท่าน เพราะท่านจะไม่ทำกรรมอันจะมีผลในอนาคตอีก ชวนจิตของท่านเรียกว่าเป็น กิริยาจิต

เนื่องจากโลภ โกรธ หลงสิ้นไป ดังนั้นเมื่อพระอรหันต์พบปรากฏการณ์ที่เลวร้าย ปฏิกิริยาของท่านจะแตกต่างจากปุถุชน หรืออริยบุคคลผู้ยังไม่ใช่พระอรหันต์ ในกรณีเช่นนี้ จิตดวงหนึ่งอาจเกิดขึ้นเสพอารมณ์อันไม่ดีงามนั้น เช่น การปรากฏของสิ่งที่น่าขยะแขยง หรือน่าเกลียดกลัว เป็นกิริยาจิตที่ประกอบด้วยอัญญสมานาเจตสิกทุกดวง เว้นฉันทะเจตสิก มีชื่อว่า หสิตุปปาทจิต (๔.๔ (๓)) และมีแบบจำลองเขียนได้ตามภาพ ๘.๕ จิตดวงนี้เป็นสมุฏฐานของรูป ซึ่งปรากฏให้เห็นเป็นการยิ้มแย้ม จึงได้ชื่อซึ่งแปลว่า จิตยิ้มแย้มของพรอรหันต์ มีเงื่อนไขที่ทำให้เกิดขึ้น คือ มโนทวาร (ภวังคจิต) อารมณ์ ๖ วัตถุที่อาศัยเกิดของจิต และความใส่ใจ (มนสิการ)

ภาพ ๘.๕

แบบจำลอง หสิตุปปาทจิต ๑ ดวง

(จิตยิ้มแย้มของพระอรหันต์)

บทที่ ๙
แบบจำลองจิตเจตสิก และอรรถของเจตสิก (ต่อ)

๙.๑ โลภมูลจิต ๘ ดวง ซึ่งได้แจกแจงไว้ในหัวข้อ ๔.๙ โดยสังเขป จะได้นำมาแสดงขยายความ โดยใช้แบบจำลองประกอบ ทั้งนี้ในขั้นต้น จะพิจารณาจิตโลภดวงที่๑ ซึ่งเกิดพร้อมกับความรู้สึกสุขใจหรือยินดี (โสมนัสเวทนา) ประกอบด้วยความเห็นผิด (ทิฏฐิ) เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง

เพื่อเป็นการทบทวน และให้ผู้ศึกษามีความชัดเจนในการกำหนดตำแหน่งของกลุ่มเจตสิกในแบบจำลอง จึงนำเอาภาพ ๖.๑, ๖.๒ และ ๗.๑ มาเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ขึ้น เป็นภาพ ๙.๑ ซึ่งจะช่วยให้พิจารณาได้ทันทีว่าเจตสิก ๕๒ นั้น รวมกลุ่มกันอยู่อย่างไรในแบบจำลอง

นอกจากนั้นได้เพิ่มตำแหน่ง กำหนดเครื่องหมายพิเศษ แสดงเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับสังคมและบุคคลอื่นๆ คือ มีการชักจูง (สสังขาริกัง) หรือ ไม่มีการชักจูง (อสังขาริกัง) ซึ่งกล่าวถึงไว้ในหัวข้อ ๕.๒ (๓) ในแบบจำลองนี้ ซึ่งการชักจูง แสดงไว้โดยเส้นหนาสั้น ขีดขวางกลางทางด้านขวาของดวง ซึ่งถ้าเป็นจิตที่เกิดโดยไม่มีการชักจูง ก็ทิ้งไว้ว่างๆ ไม่มีขีด

ภาพ ๙.๑

แผนผังแบบจำลอง จิตเจตสิก

๑. สัทธา
๒. สติ
๓. หิริ
๔. โอตตัปปะ
๕. อโลภะ
๖. อโทสะ
๗. ตัตตรมัชฌัตตตา

๘.-๙. กาย-จิต ปัสสัทธิ
๑๐.-๑๑. กาย-จิต ลหุตา
๑๒.-๑๓. กาย-จิต มุทุตา
๑๔.-๑๕. กาย-จิต กัมมัญญตา
๑๖.-๑๗. กาย-จิต ปาคุญญตา
๑๘.-๑๙. กาย-จิต อุชุกกตา

สัมมาวาจา
สัมมากัมมันตะ
สัมมาอาชีวะ

กรุณา
มุทิตา

ปัญญา (อโมหะ)

วิตก
วิจาร
อธิโมกข์

การชักจูง
(สังขาริกัง)

วิจิกิจฉา

๑. ผัสสะ
๒. เวทนา
๓. สัญญา
๔. เจตนา
๕. เอกัคคตา
๖. ชีวิตินทรีย์
๗. มนสิการ

ฉันทะ
ปีติ
วิริยะ

๑๙ ๓ ๒ ๑ ๗ ๔ ๓ ๔ ๒ ๑

โมหะ
อหิริกะ
อโนตตัปปะ
อุทธัจจะ

โลภะ
ทิฏฐิ
มานะ

โทสะ อิสสา
มัจฉริยะ กุกกุจจะ

ถีนะ
มิทธะ

๙.๒ จิตโลภดวงที่ ๑ เกิดพร้อมกับความรู้สึกสุขใจ หรือยินดี กล่าวคือ เวทนาเจตสิกเป็นโสมนัส มีความเห็นผิดหรือ (มิจฉา) ทิฏฐิประกอบ และเกิดขึ้นเองโดยไม่มีการชักจูงจากสังคมหรือบุคคลอื่น

เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้จิตดวงนี้เกิดขึ้น ซึ่งเรียกว่าเหตุปัจจัย ได้แก่ โมหะเจตสิก และโลภะเจตสิก และเหตุปัจจัยทั้งสองนี้ ก็เป็นเงื่อนไขของจิตโลภทั้ง ๘ ดวง โลภมูลจิตจึงเป็น ทวิเหตุกจิต คือมีเหตุ ๒

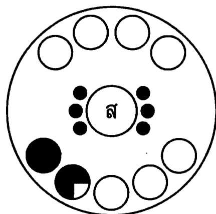
ภาพ ๙.๒ แสดงแบบจำลองของ จิตโลภดวงที่ ๑ (ซึ่งควรใช้ภาพ ๙.๑ เป็นกุญแจเปรียบเทียบ) ที่วงกลมเล็กตรงกลาง ซึ่งกำหนดตำแหน่งของสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ นั้น เขียนอักษร ส ไว้ เพื่อแสดงว่าเวทนาเจตสิก เป็นโสมนัส ปกิณณกเจตสิก ๖ นั้น (ดูหัวข้อ ๕.๑๐) อยู่รอบๆ วงกลมเล็ก เป็นวงกลมแสดงตำแหน่งขนาดจิ๋ว ได้ถูกระบายหมึกทุกวง เพื่อแสดงว่าเข้าประกอบหมดทุกดวง

ภาพ ๙.๒

จิตโลภ ดวงที่ ๑

ชื่อบาลี : โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

แสดงลักษณะสำคัญคือ : แส่อยาก ยินดี เห็นผิด อยากเอง

อัญญสมานาเจตสิก ๗ + ๖ = ๑๓ ดวง ตรงกลุ่มกลาง เข้าร่วมประกอบในจิตดวงนี้ทั้งหมด ไม่ละเว้น โดยเวทนาเจตสิกเป็นโสมนัส (ความยินดี) ซึ่งแสดงโดยอักษรย่อ ส ในวงกลาง ซึ่งกำหนดตำแหน่งของสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง

สัพพากุศลสาธารณเจตสิก ซึ่งเกิดกับอกุศลจิตทุกดวง อันได้แก่ ความหลง ความไม่ละอายต่อบาป ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป และความฟุ้งซ่าน แสดงตรงซีกล่างซ้ายสุด

โลภะ หรือความแส่อยาก แสดงเป็นครึ่งซีกบนของวงกลมเล็กที่สอง ในซีกล่างของดวงใหญ่ ส่วนทิฏฐิ แสดงเป็นเสี้ยวขวาล่างของวงกลมเล็กเดียวกัน (ดูเปรียบเทียบกับภาพ ๙.๓ เพื่อความเข้าใจชัดเจน)

หลักสำคัญที่ควรระลึกก็คือ โมหะเจตสิกเป็นเหตุปัจจัยของอกุศลจิตทั้งหมด คือ ๑๒ ดวง นอกจากนั้น โมหะเจตสิกมาปรากฏครั้งใด ก็จะมีบริวารของมันอีก ๓ ดวงคือ อหิริกะ อโนตตัปปะ และอุทธัจจะ ติดตามมาปรากฏด้วยพร้อมกันเสมอไป ในแบบจำลองตามภาพ ๙.๒ วงกลมกำหนดตำแหน่งของกลุ่มเจตสิกโมจตุกะ (ดูหัวข้อ ๖.๑-๖.๕) นี้ อยู่ทางซีกล่างซ้ายสุด

๙.๓ ธรรมชาติซึ่งเป็นเหตุปัจจัย และกำหนดลักษณะอย่างเด่นชัดของจิตดวงนี้ หรือจำพวกนี้ คือ โลภะเจตสิก ซึ่งเป็นอกุศลธรรม มีชื่อเรียกอย่างอื่นด้วย เช่น ตัณหา หรือความแส่อยาก ฯลฯ โลภะเจตสิกนี้แสดงในแบบจำลองตรงวงกลมเล็ก ถัดจากตำแหน่งของกลุ่มโมจตุกะ วงกลมนี้แบ่งเป็น ๓ ส่วน สำหรับเจตสิก ๓ ดวง คือ โลภะ ทิฏฐิ และมานะ (๖.๘ และภาพ ๗.๑) ทั้งนี้กำหนด ครึ่งซีกบนให้เป็นของโลภะ ซึ่งเป็นประธาน สำหรับ **ทิฏฐิ** เป็นเสี้ยวซ้ายล่าง และ **มานะ** เป็นเสี้ยวขวาล่าง

ในกรณีของจิตโลภดวงที่ ๑ ประกอบด้วยโลภะและทิฏฐิ โดยมานะไม่ปรากฏ ดังนั้นจึงระบายหมึกในช่อง ตามรูป

เจตสิกอื่นจากที่กล่าวมาแล้ว ไม่เข้าประกอบจิตดวงนี้ วงกลมอื่นๆ จึงเว้นไว้ไม่ระบายหมึก

แบบจำลองนี้ช่วยให้พิจารณาได้โดยทันทีว่า จิตโลภดวงที่ ๑ นี้ ประกอบด้วยเจตสิกอะไรบ้าง รวมกลุ่มกันอย่างไร ทั้งนี้ผู้ศึกษาควรท่องจำ ชื่อและตำแหน่งของเจตสิกต่างๆ ในภาพ ๙.๑ ซึ่งเป็นเสมือนกุญแจของแบบจำลองของจิตทุกประเภท ทั้งที่ได้พรรณนามาแล้ว และที่จะกล่าวถึงในขั้นต่อไป

จากภาพ ๙.๒ จะนับจำนวนเจตสิกที่เข้าประกอบ โลภมูลจิตดวงที่ ๑ นี้ ได้ทันทีว่า มี ๗+๖+๔+๒ = ๑๙ ดวง

๙.๔ ในขั้นนี้มีเจตสิกซึ่งควรจะพิจารณาโดยอรรถ เพิ่มขึ้นจากที่ได้ผ่านมาแล้วคือฉันทะ โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ โลภะ และทิฏฐิ

อรรถ ๔ ประการของ **ฉันทะเจตสิก** คือ

(๑) *ลักษณะ* ใคร่เพื่อจะทำ

(๒) *หน้าที่* แสวงหาอารมณ์

(๓) *ผลคือ* การต้องการอารมณ์

(๔) *เหตุใกล้ให้เกิด* คือ ตัวอารมณ์ของฉันทะนั้นเอง (ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิต ที่ฉันทะเข้าประกอบด้วย)

ควรสังเกตุว่า ฉันทะเจตสิกนี้ไม่เกิดกับอเหตุกจิต ๑๘ ดวง ที่พิจารณามาแล้วในบทที่ ๘ แต่จะเข้าประกอบกับสเหตุกจิตทุกดวง ซึ่งจะพิจารณาต่อไป จึงควรสันนิษฐานว่า เหตุปัจจัยคือ โลภะ โทสะ โมหะ และอโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นธรรมที่ชักนำให้เกิดฉันทะขึ้น โดยจะเป็นตัวใดนั้นขึ้นอยู่ที่เป็นอกุศลจิตหรือกุศลจิตประเภทใด

เช่นเดียวกับอัญญสมานาเจตสิกอื่นๆ อีก ๑๒ ดวง เมื่อฉันทะเกิดในอกุศลจิต ก็แสดงบทบาทเป็นฝ่ายชั่ว และเมื่อเกิดประกอบกุศลจิต ก็มีบทบาทเป็นฝ่ายดี ดังนั้นฉันทะในจิตโลภจึงมีลักษณะใคร่จะได้อารมณ์ แล้วแสวงหาอารมณ์ ต้องการอารมณ์ โดยมีอารมณ์ที่พึงปรารถนานั้นเอง เป็นเหตุใกล้ให้เกิดขึ้นด้วย

๙.๕ **โมหะ** มีอรรถคือ

(๑) *ลักษณะ* เป็นความมืดมนแห่งจิต หรือความไม่รู้สภาวะตามเป็นจริง

(๒) *หน้าที่* ทำให้มีความไม่รู้แจ้งแทงตลอด เพราะปกปิดสภาวะ

(๓) *ผล* คือ การไม่ปฏิบัติโดยชอบ

(๔) *เหตุใกล้* ได้แก่ การคิดไม่ถูกต้อง หรืออโยนิโสมนสิการ

๙.๖ **อหิริกะ** มีอรรถ คือ

(๑) *ลักษณะ* ไม่ละอายที่จะเกลือกกลั้วกับความชั่ว

(๒) *หน้าที่* นำให้ทำชั่ว

(๓) *ผล* ไม่สะดุ้งสะเทือนต่อความชั่ว

(๔) *เหตุใกล้* คือ ความไม่เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเอง

๙.๗ **อโนตตัปปะ** มีอรรถคือ

(๑) *ลักษณะ* ไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป อกุศล หรือความชั่ว

(๒) *หน้าที่* นำให้ทำชั่ว

(๓) *ผล* ไม่กลัวเกรงบาปกรรม

(๔) *เหตุใกล้* คือความไม่เกรงกลัวต่อการลงโทษ หรือการติเตียนของสังคม

๙.๘ **อุทธัจจะ** มีอรรถคือ

(๑) *ลักษณะ* เป็นความไม่สงบของจิต

(๒) *หน้าที่* ทำให้จิตไม่ตั้งมั่นในอารมณ์เดียว

(๓) *ผล* เป็นความหวั่นไหว

(๔) *เหตุใกล้* ได้แก่ การคิดไม่ถูกต้อง

๙.๙ **โลภะ** มีอรรถคือ

(๑) *ลักษณะ* ถือเอามั่นซึ่งอารมณ์

(๒) *หน้าที่* ทำให้ติดใจในอารมณ์

(๓) *ผล* ไม่ยอมสละอารมณ์

(๔) *เหตุใกล้ให้เกิด* คือ การมองเห็นคุณในอกุศลธรรมที่ผูกสัตว์ไว้ในวัฏฏทุกข์ กล่าวคือ เห็นว่าสังโยชน์เป็นของดี

๙.๑๐ **ทิฏฐิ** (มิจฉาทิฏฐิ) มีอรรถคือ

(๑) *ลักษณะ* คือ การยึดถือมั่น โดยคิดเห็นไม่ถูกต้อง (เพราะขาดโยนิโสมนสิการ)

(๒) *หน้าที่* ทำให้ยึดมั่นผิดสภาวะ

(๓) *ผล* มีความยึดถือผิดเกิดขึ้น

(๔) *เหตุใกล้ให้เกิด* คือ ความไม่ปรารถนาที่จะได้พบเห็นท่านผู้บรรลุสัจธรรม เพื่อฟังธรรมจากท่านเหล่านั้น

๙.๑๑ การพิจารณาอรรถของ อกุศลเจตสิก ๖ ดวง ประกอบกับอรรถของ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง จะช่วยให้เข้าใจลักษณะธรรมชาติของจิตโลภดวงนี้ หรือประเภทนี้ ซึ่งในชีวิตจริงเกิดขึ้นในปุถุชนโดยทั่วไป ทั้งนี้จะมีความแตกต่างหลากหลายตามชนิดของอารมณ์ ระดับของภพภูมิ และอื่นๆ ฯลฯ

สำหรับตัว **โลภมูลจิตดวงที่ ๑** นี้มีอรรถคือ

(๑) *ลักษณะ* รู้อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งในใจ ซึ่งได้แก่โลกียจิต เจตสิก ปสาทรูป สุขุมรูป สัททบัญญัติ อัตถบัญญัติ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุตต์ คือ ไม่ขึ้นต่อกาล ซึ่งเรื่องรายละเอียดจะต้องยกไว้กล่าวถึงภายหลัง

(๒) *หน้าที่* เกิดขึ้นเป็นประธานของธรรมชาติที่เกิดร่วม คือเจตสิก ๑๙ ดวง ที่เป็นอกุศล

(๓) *ผลปรากฏ* คือ การรับรู้อารมณ์ เสพอารมณ์นั้นๆ

(๔) *เหตุใกล้ให้เกิด* คือ นาม และรูป

๙.๑๒ อนึ่ง อกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง อาจพิจารณาได้ว่า เกิดขึ้นเพราะ...

(๑) คิดไม่ถูกทาง ไม่ใช้ปัญญา กล่าวคือขาดโยนิโสมนสิการ หรือการใช้เหตุผลโดยแยบคาย

(๒) คบหาสมาคมกับผู้ที่มีความคิดเห็นผิด ถูกชักจูงให้เห็นผิดอยู่เสมอ กล่าวโดยสรุปสั้นๆ ว่า คบคนพาล

(๓) อยู่ในสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ขาดผู้รู้ธรรม มีแต่บรรยากาศของความคิดเห็นผิด

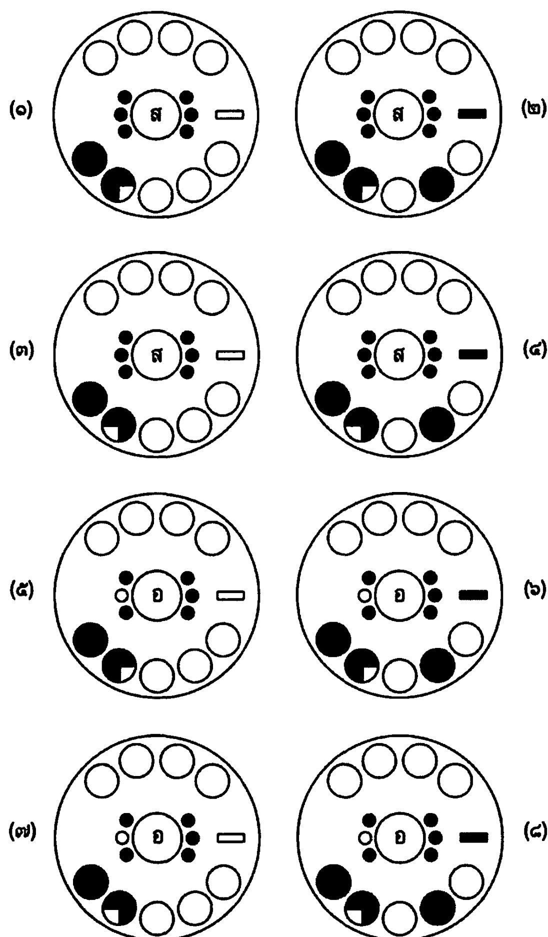
(๔) ในอดีต ไม่ได้สร้างสมอบรมพัฒนาจิตใจให้มีคุณความดีพอเพียง

(๕) ตั้งตนอยู่ในแนวทางดำเนินชีวิตที่ผิด

๙.๑๓ จิตโลภดวงที่ ๑ นี้ เกิดขึ้นด้วยความอยากใคร่ในกามอารมณ์ด้วยความดีใจ มีกำลังแรงขององค์ธรรมที่เข้าประกอบเพียงพอ ที่เกิดขึ้นได้เองโดยไม่ต้องมีการชักจูง ด้วยความเห็นผิดจากสภาวะว่า กามอารมณ์นี้เป็นสิ่งมีคุณค่าเที่ยงแท้ยั่งยืน เพราะโมหะปกปิดสภาวะของกามอารมณ์นั้นไว้ มีความไม่ละอายบาป ไม่กลัวเกรงบาป และจิตใจหวั่นไหวอยากเสพกามอารมณ์นั้น สภาพธรรมที่เป็นเงื่อนไขปัจจัยและพลังพื้นฐาน คือการกระทบความเสวยอารมณ์ด้วยความดีใจ ความหมายรู้ ความตั้งใจแน่วแน่ พลังหล่อเลี้ยงรักษาสภาพธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมและความเอาใจใส่ ก็พุ่งไปสู่กามอารมณ์นั้น ประกอบกับความอยากในลักษณะอันเป็นอกุศล ทั้งตรึกและตรอง ปักใจพากเพียร อิ่มใจ และความพึงพอใจก็ประมวลลงในความลุ่มหลงและแส่อยากต่อกามอารมณ์ ในขณะจิตโลภที่เป็นอกุศลอย่างแรงนี้

ภาพ ๙.๓

จิตโลภ ๘ ดวง

(อ่านหัวข้อ ๔.๙ และรายการประกอบหัวข้อนั้น พร้อมกับคำอธิบายในหัวข้อ ๙.๑๔ ถึง ๙.๒๑ ด้วย)

๙.๑๔ ภาพ ๙.๓ แสดงแบบจำลองของจิตโลภทั้ง ๘ ดวง พร้อมกัน เพื่อประโยชน์ของการศึกษาเทียบเคียงองค์ประกอบและเงื่อนไขการชักจูง ทั้งนี้ควรอ่านหัวข้อ ๔.๙ และพิจารณาตารางรายการจิตโลภ ๘ ดวงในหัวข้อนั้นประกอบด้วย ตัวเลขที่เขียนพร้อมกับวงเล็บ เช่น (๑) (๒) เป็นต้น กำกับอยู่ข้างๆ เพื่อแสดงว่าเป็นจิตโลภดวงที่ ๑, ๒ ตามลำดับ

โดยการพิจารณาเทียบเคียงรูปแบบ ผู้ศึกษาจะเข้าใจวิธีการจำแนกจิตโลภออกเป็น ๘ ดวง หรือ ๘ ประเภท โดยอาศัยกำหนดความแตกต่างของเวทนา การมีทิฏฐิประกอบหรือไม่ และมีการชักจูงโดยสังคมหรือบุคคลอื่นหรือไม่

๙.๑๕ จิตโลภดวงที่ ๒ (ภาพ ๙.๓ (๒)) เกิดพร้อมกับความดีใจและประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เช่นเดียวกับจิตโลภดวงที่ ๑ แต่เกิดขึ้นได้โดยการชักจูง ซึ่งแสดงไว้ในแบบจำลอง โดยเส้นขีดสั้นๆ หนาตรงช่วงกลางข้างขวามือ การที่ต้องมีการชักจูงนั้น อธิบายว่า อาจเป็นเพราะ

(๑) พลังอำนาจของเจตสิกต่างๆ ที่เข้าประกอบ ไม่เพียงพอที่จะทำให้จิตดวงนี้เกิดขึ้นได้เอง แต่ต้องอาศัยการชักจูง กระตุ้น ตัวอย่างในชีวิตจริง เช่น บุคคลผู้หนึ่งได้เห็นเสื้อผ้าสวยงามแสดงไว้เพื่อขาย แต่ยังไม่เกิดความอยากได้โดยลำพัง ต่อเมื่อมีเพื่อนชี้แนะว่าเหมาะกับตน หรือบอกว่าเป็นของดี ก็เกิดความยินดีอยากได้ขึ้น และหรือ

(๒) ในขณะเดียวกันที่อารมณ์นั้นปรากฏ มีอกุศลธรรม ซึ่งบั่นทอนอำนาจของอกุศลด้วยกัน คือ ถีนะและมิทธะ หรือความหดหู่ ง่วงเหงาเกิดขึ้นด้วย ดังนั้นถ้าขาดการกระตุ้นหรือชักจูงแล้วจิตโลภก็จะไม่เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น ขณะที่เดินชมสินค้าอยู่นั้น บุคคลผู้นั้นมีจิตใจหดหู่ ประกอบด้วยถีนะมิทธะอยู่แล้ว ความอยากก็เกิดขึ้นได้ยาก แต่ก็จะเกิดขึ้นได้โดยการพูดชักจูงของคนขาย หรือของเพื่อน หรือวิธีการโฆษณาสินค้าในสถานที่นั้น ในขณะนั้น

๙.๑๖ **ถีนะ** มีอรรถคือ

(๑) *ลักษณะ* เกียจคร้านขาดความเพียร

(๒) *หน้าที่หรือกิจ* ทำลายความเพียร

(๓) *ผลที่ปรากฏ* คือ ความท้อถอย

(๔) *เหตุใกล้ให้เกิด* คือ ขาดโยนิโสมนสิการ หรือการใช้ความคิดถูกต้อง แยบคาย

๙.๑๗ **มิทธะ** มีอรรถคือ

(๑) *ลักษณะ* จิตใจไม่เหมาะแก่การงาน

(๒) *กิจหรือหน้าที่* ปิดกั้นการทำความดี

(๓) *ผลที่ปรากฏ* คือ ความท้อถอย

(๔) *เหตุใกล้* คือ ขาดโยนิโสมนสิการ

๙.๑๘ หลักการสำคัญของการเกิดจิตโลภดวงที่ ๒ คือ ต้องมีการชักจูง (สสงฺขาริกํ) โดยอาจมีถีนะ มิทธะ เข้าประกอบด้วยหรือไม่ก็ได้ อย่างไรก็ตาม ในแบบจำลองได้แสดงการประกอบของถีนะ มิทธะ ไว้ด้วย โดยกำหนดจำไว้เป็นที่เข้าใจไว้ว่า อาจไม่มีก็ได้

๙.๑๙ จิตโลภดวงที่ ๓ และดวงที่ ๔ นั้น ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ คือ เป็นความอยากได้ที่เกิดขึ้นได้โดยไม่มีความยึดถือ หรือความเห็นผิดจากสภาวะ แต่ก็เป็นความอยากได้ในกามอารมณ์ตรงไปตรงมา ทั้งนี้เพราะอำนาจของพลังเจตสิก และความแรงของอารมณ์

อนึ่ง ในจิตใจโลภที่ไม่ประกอบด้วยทิฏฐินี้ อาจมีอกุศลเจตสิกอีกดวงหนึ่งคือ มานะ เข้าประกอบด้วยหรือไม่ก็ได้ แต่ในแบบจำลองนี้ได้แสดงตำแหน่งของมานะไว้ (และลบส่วนที่แสดงทิฏฐิออก) โดยให้เป็นที่เข้าใจว่า มานะอาจมีหรือไม่ก็ได้

โลภจิตดวงที่ ๓ เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องมีการชักจูงเช่นดวงที่ ๑ ส่วนดวงที่ ๔ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เช่นเดียวกับดวงที่ ๒

๙.๒๐ มานะเจตสิก มีอรรถดังนี้ คือ

(๑) ลักษณะ เป็นความทะนงตน

(๒) หน้าที่หรือกิจ ทำให้ยกย่องเชิดชูสิ่งที่คิดว่าเป็นคุณธรรมของตน

(๓) มีผลปรากฏ คือ ความมักใหญ่ใฝ่สูง

(๔) เหตุใกล้ให้เกิด คือ ความอยากที่ปราศจากทิฏฐิ

เมื่อนำอรรถของมานะเข้าพิจารณา โดยยกเอาทิฏฐิออกจากจิตโลภดวงที่ ๑ และ ๒ ก็จะเข้าใจธรรมชาติของจิตโลภดวงที่ ๓ และ ๔ ได้

๙.๒๑ ความแตกต่างของจิตโลภดวงที่ ๕, ๖, ๗ และ ๘ จากจิตโลภดวงที่ ๑, ๒, ๓, ๔ อยู่ที่ความแตกต่างของเวทนาหรือความเสวยอารมณ์ โดยกลุ่ม ๕, ๖, ๗, ๘ นั้น เวทนาเป็นอุเบกขา คือ ความรู้สึกเฉยๆ จึงเขียนอักษร อ แสดงในวงกลมเล็กตรงกลาง และเนื่องจากเวทนาเป็นอุเบกขา ปีติเจตสิกจึงไม่เข้าประกอบในจิตโลภดวงที่ ๕, ๖, ๗, ๘

ซึ่งรายละเอียดนั้น ผู้ศึกษาจะพิจารณาเทียบเคียงเข้าใจได้โดยไม่ยาก จากแบบจำลอง

บทที่ ๑๐
แบบจำลองจิตเจตสิก และอรรถของเจตสิก (ต่อ)

๑๐.๑ **โทสมูลจิต** หรือจิตโกรธ ข้อพิจารณาทั่วไป :

ธรรมชาติรู้หรือจิต ซึ่งจำแนกออกเป็น ๘๙ ประเภท หรือ ๘๙ ดวงนั้น มีเพียง ๒ ดวงที่เกิดพร้อมด้วยความไม่สบายใจ หรือความทุกข์ใจ และมีดวงเดียวซึ่งเกิดพร้อมด้วยความไม่สบายกาย หรือความทุกข์กาย ซึ่งประเภทหลังนี้ได้กล่าวถึงมาแล้ว *(หัวข้อ ๘.๑)*

สำหรับจิตที่เกิดพร้อมกับความทุกข์ใจ *(โทมนัสเวทนา)* ได้แก่ โทสมูลจิต หรือจิตโกรธ ซึ่งเป็นอกุศลจิตเช่นเดียวกับโลภมูลจิต ๘ ดวง ที่กล่าวถึงมาแล้ว การจำแนกออกเป็น ๒ ดวงนั้น โดยพิจารณาแยกระหว่างจิตที่เกิดขึ้นเองโดยกำลังแรงของเจตสิกที่มาประกอบ รวมทั้งเงื่อนไขอื่นๆ เช่น อารมณ์ เป็นต้น กับจิตที่เกิดขึ้นโดยอำนาจของการชักจูงจากบุคคลอื่น หรือสภาพแวดล้อม

ข้อควรสังเกตก็คือ ในเชิงปฏิบัติ ถ้าหากว่าตรวจพบว่าในขณะใดโทมนัสเวทนาเกิดขึ้น ตรวจสอบได้ชัดเจน ก็พึงทราบว่าจิตในขณะนั้นเป็นโทสมูลจิต หรือจิตโกรธ ซึ่งอาจเป็นความโกรธหรือโทสะอย่างเดียวก็ได้ หรืออาจเป็นความโกรธประกอบกับความริษยา ความตระหนี่ หรือความหงุดหงิดรำคาญใจ อย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้ โดยองค์ประกอบสามประการนี้อาจเป็นตัวเด่น จนผู้คนโดยทั่วไปอาจไม่เฉลียวใจว่า ความริษยาเป็นต้นนั้นจะต้องประกอบอยู่กับความโกรธเสมอไป สำหรับความตระหนี่และความหงุดหงิดรำคาญใจก็เช่นกัน

๑๐.๒ ในชีวิตประจำวันของเราโดยทั่วไป จิตโกรธเกิดขึ้นบ่อยๆ เช่นเดียวกับจิตโลภ และอาจเกิดสลับกันไป ในขณะเมื่อบุคคลมีจิตโลภนั้น เขาอาจสบายใจ สุขในความโลภ หรืออาจจะโลภเฉยๆ แต่ก็ไม่มีความทุกข์ใจ ต่อเมื่อถูกขัดขวาง ไม่สมปรารถนาในความต้องการ จิตก็จะเกิดขึ้นในลักษณะของจิตโกรธ และประกอบด้วยความทุกข์ใจ หรือโทมนัสเสมอไป

การศึกษาและปฏิบัติธรรมนั้น แท้จริงคือ การอ่าน หรือสดับฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องธรรมชาติต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นชีวิตของเรา และนำมาไตร่ตรองด้วยเหตุผล ให้เข้าใจถูกต้องแจ้งชัด แล้วก็ตรวจสอบให้เห็นในชีวิตของตนเอง ตามแนวทางของสติปัฏฐาน ดังนั้นเมื่อเราศึกษาถึงเรื่องของจิตโกรธนี้เป็นต้น ก็ควรจะให้สติปัญญาตามพิจารณา ให้เห็นและเข้าใจชัดในชีวิตประจำวันของเรานี้เอง

วิชาอภิธรรม ชี้นำให้ผู้ศึกษาและปฏิบัติ พิจารณารู้จักปรมัตถธรรมต่างๆ โดยอรรถ โดยเหตุที่โทมนัสเวทนา หรือความทุกข์ใจ เป็นเครื่องบ่งชี้ว่า จิตในขณะนั้นเป็นจิตโกรธ การปฏิบัติ เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน พิจารณาเวทนา เมื่อเห็นว่าเป็นโทมนัสเวทนา ก็จะรู้ชัดว่าจิตขณะนั้นเป็นโทสมูลจิตโดยทันที

อรรถของ **โทมนัสเวทนา** มีดังนี้ :

(๑) *ลักษณะ* เป็นการเสพอารมณ์อันไม่เป็นที่พอใจ

(๒) *หน้าที่* ทำให้เสพอารมณ์ที่ไม่ดี

(๓) *ผล* คือ ความป่วยไข้ทางใจ

(๔) *เหตุใกล้* คือ หทัยวัตถุ หรืออีกนัยหนึ่งระบบประสาทกลางของตนเอง

ซึ่งผู้ศึกษาจะได้อาศัยอรรถเหล่านี้ ประกอบการพิจารณาว่า เวทนาที่เกิดอยู่นี้ เป็นโทมนัสเวทนาหรือไม่

๑๐.๓ **โทสะเจตสิก** มีอรรถคือ

(๑) *ลักษณะ* เป็นความดุร้ายหยาบกระด้าง

(๒) *กิจ* ทำให้ร้อนรนกระสับกระส่าย

(๓) *ผล* เป็นการประทุษร้าย การทำลาย

(๔) *เหตุใกล้* คือข้อปรารภว่า บุคคลอื่นอันเป็นอารมณ์ของโทสะนั้นล่วงละเมิดตนในทางใดทางหนึ่ง ข้อปรารภเหล่านั้นเรียกว่า **อาฆาตวัตถุ** จำแนกได้เป็น ๙ ประการ กล่าวคือปรารภว่า :

๑) ผู้นั้นเคยประทุษร้ายตนด้วยกายวาจาในอดีต

๒) ผู้นั้นเคยอ้างพยานโกงชนะตนในศาลในอดีต

๓) ผู้นั้นเคยลักขโมยทรัพย์ตนในอดีต

๔) ผู้นั้นกำลังประทุษร้ายตนด้วยกายวาจาในปัจจุบัน

๕) ผู้นั้นกำลังอ้างพยานโกงชนะตนในศาลในปัจจุบัน

๖) ผู้นั้นกำลังลักขโมยทรัพย์ตนในปัจจุบัน

๗) ผู้นั้นจะประทุษร้ายตนด้วยกายวาจาใจในอนาคต

๘) ผู้นั้นจะอ้างพยานโกงชนะตนในศาลในอนาคต

๙) ผู้นั้นจะลักขโมยทรัพย์ตนในอนาคต

ดังนั้นเครื่องหมายแสดงการเกิดของจิตโกรธก็คือ เป็นจิตที่มีความหยาบกระด้างดุร้ายเป็นลักษณะ เกิดพร้อมกับความไม่สบายใจ หมายความว่า ผู้ที่กำลังโกรธอยู่นั้นจะไม่มีความสุขใจ หรือไม่มีแม้แต่ความรู้สึกเฉย ๆ แต่จะต้องมีความร้อนรนเป็นทุกข์ร้อนใจเสมอไป จะมากน้อยปรากฏให้เห็นชัดเจน หรือไม่อย่างนั้น ก็ขึ้นอยู่กับโทสะเจตสิกว่า มีกำลังมากน้อยเพียงใด ทั้งนี้โทสะอาจมีชื่อเรียกคล้ายกับเป็นการจำแนกชนิดออกไป ตามเหตุปัจจัย เงื่อนไข ซึ่งทำให้มันเกิดขึ้น และเน้นลักษณะย่อยออกไปให้เห็นชัด เช่น

ปฏิฆะ คือ การกระทบกระทั่งอารมณ์ที่ไม่พอใจ

โกธะ คือ ความโกรธ

อุปนาหะ คือ ความผูกโกรธไว้

พยาปาทะ คือ ความอาฆาตปองร้าย

ทั้งหมดนี้ องค์ธรรมปรมัตถ์ได้แก่ โทสะเจตสิกนั่นเอง

๑๐.๔ **อิสสาเจตสิก** อันเป็นองค์ธรรมของความริษยา มีอรรถคือ :

(๑) *ลักษณะ* คือ ริษยาในสมบัติของผู้อื่น

(๒) *กิจ* คือ ทำให้ไม่ชอบใจในสมบัติของผู้อื่น

(๓) *ผล* คือ ทำให้เบือนหน้าจากสมบัติของผู้อื่น

(๔) *เหตุใกล้* คือ สมบัติของผู้อื่น

จากอรรถเหล่านี้ เห็นได้ว่า ความริษยานั้นถือเอาผู้อื่นเป็นอารมณ์ด้วยความไม่สบายใจ หรือความทุกข์ใจ หมายความว่า ความสำเร็จหรือความมั่งคั่งที่ผู้อื่นได้รับ ทำให้ตนมีความทุกข์ทนไม่ได้

ความริษยานี้จะเกิดขึ้น ก็โดยมีโทสะหรือความโกรธเป็นตัวร่วมด้วยเสมอไป จิตที่มีริษยาจึงเป็นจิตที่มีโทสะ หรือเป็นโทสมูลจิตนั่นเอง

๑๐.๕ **มัจฉริยเจตสิก** อันเป็นองค์ธรรมของความตระหนี่ มีอรรถคือ

(๑) *ลักษณะ* คือ การปกปิดสมบัติของตนที่มีอยู่ หรือที่จะได้ โดยไม่ให้ผู้อื่นรู้เห็น

(๒) *กิจ* คือ ทำให้ไม่ชอบใจที่จะให้สมบัติของตน เป็นสิ่งที่ผู้อื่นทั่วไปจะใช้ประโยชน์

(๓) *ผล* คือ ทำให้มีความหดหู่หวงแหน ไม่เผื่อแผ่

(๔) *เหตุใกล้* ได้แก่สมบัติของตน

ดังนั้น ความตระหนี่ ถือเอาผู้อื่นเป็นอารมณ์ของจิตโกรธ หรือโทสมูลจิต โดยความไม่ชอบใจ เป็นทุกข์ใจ ที่สมบัติของตนจะถูกผู้อื่นมาใช้สอย เรียกได้ว่าเป็นความหวงแหน จำแนกได้เป็น ๕ ประการคือ

๑) *อาวาสมัจฉริยะ* คือหวงบ้านที่อยู่ ต้องการใช้อยู่เฉพาะตนคนเดียว

๒) *กุลมัจฉริยะ* หวงแหนวงศ์ตระกูลของตน ไม่ชอบให้ผู้อื่นเข้ามาร่วมวงศ์ตระกูล

๓) *ลาภมัจฉริยะ* มีลาภเกิดขึ้น หวงกันไว้ใช้ประโยชน์ส่วนตนคนเดียว ไม่ชอบแบ่งปันให้ผู้อื่นได้ด้วย

๔) *วัณณมัจฉริยะ* หวงแหนระดับชั้นในสังคมของตน ไม่ให้คนต่างชั้นเข้ามาร่วมสังคมด้วย

๕) *ธัมมมัจฉริยะ* หวงแหนความรู้ความเข้าใจในเรื่องของชีวิตและโลก ไม่ยอมเปิดเผยให้ผู้อื่นได้รู้และรับประโยชน์ด้วย

ความตระหนี่นี้จะเข้าประกอบกับโทสมูลจิต เช่นเดียวกับความริษยา แต่คนละวาระกัน คือจะไม่เข้าประกอบกับจิตโกรธดวงเดียวกัน และจิตใจที่มีความตระหนี่นี้ เป็นอกุศลจิตที่มีความทุกข์ใจ จะมีความสุขใจ หรือเป็นกลางเฉยๆ ก็ไม่ได้

ผู้มีความตระหนี่ ย่อมมีความร้อนใจเพราะโทสะเป็นประจำ เพราะสมบัติของตนเองที่ไม่ยอมเผื่อแผ่ ทำให้ไม่สามารถบริจาคได้ เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตเศร้าหมอง

๑๐.๖ **กุกกุจจเจตสิก** อันเป็นองค์ธรรมของความหงุดหงิด เดือดร้อนรำคาญใจ มีอรรถคือ :

(๑) *ลักษณะ* คือ หงุดหงิด เดือดร้อนใจในภายหลัง

(๒) *กิจ* ทำให้เกิดความทุกข์ใจ เมื่อคิดถึงบาปที่ตนได้ทำมาแล้ว และบุญที่ตนเว้นไม่ได้ทำ

(๓) *ผล* คือ ทำให้หงุดหงิด เดือดร้อน รำคาญใจอยู่เนืองๆ ซึ่งในบางครั้ง ตนเองอาจหาสาเหตุไม่ได้

(๔) *เหตุใกล้ให้เกิด* คือ บาป หรือความชั่วที่ได้กระทำไปแล้ว ไม่ว่าจะปกปิดไว้ได้หรือไม่ และบุญ หรือความดีที่ไม่ได้ทำ เมื่อมีโอกาสที่จะทำแล้วในชีวิต

บุคคลที่ได้ก่อบาปกรรม คือทำชั่วไว้มาก แม้ว่ายังไม่ได้รับการลงโทษจากสังคม เพราะเงื่อนไขยังไม่เหมาะสมด้วยประการใดก็ตาม กรรมเหล่านั้น ย่อมสามารถยังผลให้เกิดความหงุดหงิด หรือความเครียดในจิตใจ ทำให้เดือดร้อนใจ เป็นทุกข์ทางใจได้อย่างคล้ายจะไม่มีเหตุผล ทำให้เกิดอาการที่แพทย์วินิจฉัยว่า เป็นโรคประสาทได้

เมื่อกุกกุจจเจตสิกเข้าประกอบกับโทสมูลจิตนั้น เป็นคนละวาระกับอิสสาเจตสิกและมัจฉริยเจตสิก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เจตสิกทั้งสามนี้จะไม่เข้าประกอบกับโทสมูลจิตพร้อมกัน แต่อย่างไรก็ตาม จะเข้าประกอบได้ก็แต่กับโทสมูลจิตเท่านั้น

ดังนั้นผู้ศึกษาอาจถือได้ว่า อิสสามัจฉริยะ และกุกกุจจะ เป็นบริวารของโทสะ รวมกันอยู่ในอกุศลเจตสิกหมวดซึ่งมีโทสะเป็นประธาน เรียกชื่อว่าโทจตุกเจตสิก และเกิดประกอบโทสมูลจิต หรือจิตโกรธประเภทย่อยต่างๆ

๑๐.๗ แบบจำลองของโทสมูลจิตดวงที่ ๑ (ภาพ ๑๐.๑) หลักที่ควรจำในเรื่องโทสมูลจิต มีดังต่อไปนี้ :

(๑) เวทนาที่เกิดพร้อมกับจิตดวงนี้เป็นโทมนัส ดังนั้นในแบบจำลองจึงเขียนอักษร ท ไว้ในวงเล็บเล็กตรงกลาง ซึ่งแสดงตำแหน่ง สัพพจิตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง

(๒) เนื่องจากเวทนาเป็นโทมนัส ดังนั้นในกลุ่มปกิณณกเจตสิก ๖ จึงต้องไม่มีปีติเจตสิก และเหลือเพียง ๕ ดวง

(๓) สัพพากุศลสาธารณเจตสิก ซึ่งมีอยู่ในอกุศลจิตทุกดวง มีครบ ๔ พร้อมกันในจิตดวงนี้ ดังแสดงไว้โดยวงกลมซ้ายสุด ของซีกล่างของดวงแบบจำลอง

(๔) เจตสิกกลุ่มโลภไม่มี เพราะโลภกับโกรธจะไม่เข้าประกอบในจิตดวงเดียวกัน

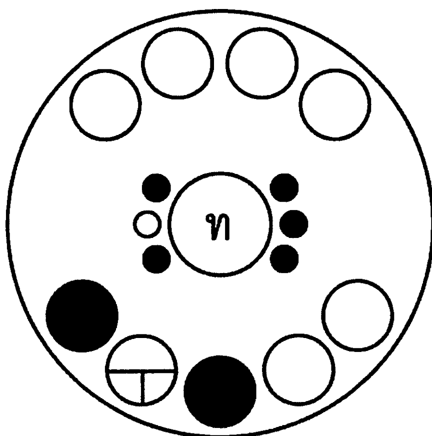
(๕) วงกลมล่างซึ่งเป็นดวงที่ ๓ นับจากซ้ายมือ เป็นตำแหน่งแสดงเจตสิกหมวดโทสะนั้น ระบายหมึกเต็มไว้ ทั้งนี้เป็นที่เข้าใจว่า โทสะเจตสิกเข้าประกอบ ทำให้จิตดวงนี้เป็นโทสมูลจิต

ภาพที่ ๑๐.๑

จิตโกรธดวงที่ ๑

ชื่อบาลี : โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

แสดงลักษณะคือ : เป็นทุกข์ใจ ไม่ชอบ โดยไม่มีการชักจูง

เวทนาเป็นโทมนัส, ไม่ประกอบด้วยปีติ, เจตสิกหลงผิด ๔ มีครบ

เจตสิกหมวดโกรธ ๔ อาจมี โทสะดวงเดียว หรือ โทสะกับอิสสา หรือ โทสะกับมัจฉริยะ หรือ โทสะกับกุกกุจจะ

ส่วนเจตสิกบริวาร คือ อิสสา มัจฉริยะ และกุกกุจจะ จะเข้าประกอบด้วยหรือไม่ และจะเป็นเจตสิกดวงใดดวงหนึ่งใน ๓ ดวงนี้ ไม่ได้มีกำหนดแยกไว้ในแบบจำลอง เพราะจะทำให้มีความซับซ้อนจนเกินไป จึงเป็นเรื่องที่ผู้ศึกษาควรกำหนดหมายไว้ในใจ เผื่อว่าหากประสงค์จะแจกแจงให้ละเอียดยิ่งขึ้น ก็อาจเพิ่มเติมได้โดยบันทึกประกอบเพิ่มอีกได้

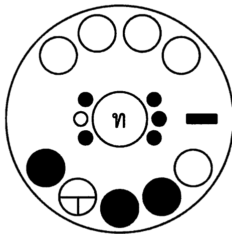
จิตดวงนี้เกิดขึ้นเอง โดยไม่มีการชักจูงจากผู้อื่น หรือสภาพแวดล้อมทางสังคม เพราะความแรงของพลังเจตสิกและเงื่อนไขต่างๆ เพียงพอทำให้เกิดขึ้นเองได้

ภาพที่ ๑๐.๒

จิตโกรธดวงที่ ๒

ชื่อบาลี : โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

แสดงลักษณะคือ : เป็นทุกข์ใจ ไม่ชอบ โดยมีการชักจูง

เจตสิกที่ประกอบเช่นเดียวกับจิตโกรธดวงแรก
โดยอาจมี ถีนมิทธะ (วงเล็กที่ ๔ จากซ้ายในซีกล่าง) เข้าประกอบด้วย
เกิดขึ้นโดยการชักจูง ซึ่งแสดงโดยเส้นขีดหนาข้างขวาของแบบจำลอง

๑๐.๘ แบบจำลองของโทสมูลจิตดวงที่ ๒ *(ภาพ ๑๐.๒)* โทสมูลจิตดวงนี้ มีหลักฐานเช่นเดียวกับโทสมูลจิตดวงที่ ๑ โดยมีข้อเพิ่มเติมดังต่อไปนี้ :

(๑) จิตดวงนี้จะเกิดขึ้นได้ก็โดยมีการชักจูงจากบุคคลอื่น หรือโดยเงื่อนไขการจูงใจทางสังคม เช่น การปลูกระดมให้เกิดความเกลียดชังจนเป็นความโกรธ ดังนั้นหมายความว่า ตามลำพังแล้วเจตสิกของบุคคลที่จะเข้ามาประกอบ ยังไม่มีพลังแรงพอที่จะทำให้เกิดจิตโกรธดวงที่ ๑ ได้

เพื่อแสดงเงื่อนไขการจูงใจหรือชักจูง (สสังขาริกัง) ได้ใช้เส้นหนาสั้นขีดขวางกลาง ทางด้านขวาของดวง *(ตามหัวข้อ ๙.๑)*

(๒) แม้ในกรณีที่พลังของเจตสิกต่างๆ แรงพอ แต่หากมีอกุศลเจตสิก หมวด ถีนมิทธะ *(หัวข้อ ๙.๑๖ และ ๙.๑๗)* เข้ามาร่วมแทรกแซงด้วย ก็เป็นการบั่นทอนพลังอำนาจลงไป จำเป็นต้องมีการ ชักจูง จิตโกรธดวงนี้ จึงจะเกิดขึ้นได้

ตัวอย่างเช่น บุคคลผู้หนึ่งถูกวิจารณ์กล่าวร้ายซึ่งๆ หน้า แต่ขณะนั้นมีจิตใจหดหู่ง่วงเหงาอยู่ ก็ไม่รู้สึกโกรธ แต่ถ้าหากมีเพื่อนมาคอยยุยงว่าทำไมไม่โกรธ เขาด่าว่าถึงบรรพบุรุษ ก็อาจโกรธเป็นฟืนเป็นไฟขึ้นมาด้วยจิตโกรธดวงที่ ๒ นี้

๑๐.๙ จิตโกรธกับจิตโลภเกิดต่างวาระกัน บุคคลขณะเมื่อโลภ จึงไม่โกรธ และขณะโกรธ จึงไม่โลภ ความโลภนั้นเป็นความปรารถนาครอบครอง ความโกรธเป็นความปรารถนาทำลายอารมณ์ซึ่งจิตเสพอยู่

อย่างไรก็ตาม ความโลภกับความโกรธมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งต่อกัน อย่างที่อาจเปรียบเทียบได้ว่า เป็นสองด้านของเหรียญเดียวกัน เมื่อหน้าหนึ่งปรากฏให้เห็น อีกหน้าหนึ่งซ่อนอยู่ตรงข้าม แต่ไม่ได้หายไป และเป็นธรรมชาติที่เป็นเหตุผลเกื้อกูลกัน

ในระดับของจิตที่ท่องเที่ยวไปในกาม คือ รูป รส กลิ่น เสียง สิ่งที่ต้องกาย จิตโลภก็คือจิตที่ประกอบด้วยกามราคะ ในขณะนั้นบุคคลอาจมีความยินดี คือ โสมนัสในราคะนั้น แต่เมื่อถูกขัดขวาง ไม่ให้ได้วัตถุอันเป็น อารมณ์ของราคะมาเสพ ก็จะเกิดจิตโกรธ ปรารถนาจะทำลายผู้ขัดขวางนั้น โดยทันที โดยความแรงของพลังเจตสิกที่เคยสนับสนุนความโลภหรือราคะนั้นเอง ราคะยิ่งแรงจัดเท่าใด โทสะจิตก็ร้อนแรงยิ่งขึ้นตามกัน

ในโลกปัจจุบัน ซึ่งกามาวจรจิตมีบทบาทสูง กำหนดพฤติกรรมของผู้คน กามราคะจึงเป็นสาเหตุของพฤติกรรมรุนแรงมากมาย

บทที่ ๑๑
แบบจำลองจิตเจตสิก และอรรถของเจตสิก (ต่อ)

๑๑.๑ **โมหมูลจิต** หรือจิตหลง ข้อพิจารณาทั่วไป :

เราได้พิจารณาอกุศลจิตมาแล้ว ๑๐ ดวง ในบทที่ ๙ และ ๑๐ คือ โลภมูลจิต ๘ ดวง และ โทสมูลจิต ๒ ดวง ในบทนี้จะได้พิจารณา โมหมูลจิต ๒ ดวง ซึ่งรวมครบอกุศลจิตชนิดประกอบด้วยเหตุ (คือโลภะ โทสะ โมหะ) รวม ๑๒ ดวงด้วยกัน คำว่าเหตุนี้ หมายความถึง ธรรมอัน เป็นเครื่องเกื้อหนุนธรรมอื่น *(ซึ่งในกรณีนี้คือ จิต)* ให้เกิดขึ้นในลักษณะ เป็นหลักรากฐานสำคัญ เปรียบเทียบได้กับการที่รากแก้ว เป็นหลักฐาน สำคัญของต้นไม้

โลภมูลจิตมีเหตุ ๒ คือ โลภเหตุ กับ โมหเหตุ โทสมูลจิตมีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ กับ โมหเหตุ สำหรับโมหมูลจิตซึ่งจะกล่าวถึงในที่นี้มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุประการเดียว จะเห็นได้ว่าโมหะเป็นธรรมรากฐานของอกุศลจิต ทั้ง ๑๒ ประเภท สอดคล้องกับหลักปฏิจจสมุปบาทที่แสดงว่า อวิชชา (โมหะ) เป็นปัจจัยให้เกิดวงวัฏฏแห่งทุกข์

๑๑.๒ ได้กล่าวมาแล้วว่า โมหะเจตสิกนั้นเมื่อเกิดขึ้น จะมีบริวาร ร่วมเกิดขึ้นพร้อมกันเป็นกลุ่ม ที่เรียกว่า สัพพากุสลสาธารณเจตสิก ๔ (โมจตุกเจตสิก ๔) เสมอไป อรรถของเจตสิก ๔ ดวง กล่าวคือ โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ และอุทธัจจะ ได้แสดงแล้วในหัวข้อ ๙.๘ ซึ่งผู้ศึกษา ควรทบทวนประกอบกับเรื่องโมหมูลจิตนี้อีกครั้งหนึ่ง

โมหะมีชื่อเรียกว่า "อวิชชา" ด้วย เป็นอกุศลธรรมรากแก้วของอกุศลทั้งปวง แม้โลภะและโทสะก็เกิดขึ้นเพราะโมหะหรืออวิชชาเป็นเหตุ ดังนั้นตราบใดที่บุคคลยังไม่ประหารอวิชชา หรือโมหะอย่างสิ้นเชิง โดยปัญญาระดับอรหัตตมรรคจิต ก็ยังจะเกิดมีอกุศลกลุ่มโมหะนี้เกิดในจิต ของตนได้ สำหรับชื่ออื่นของโมหะก็มีอีก เป็นต้นว่า **อญฺญาณ** (ความปราศจากปัญญา) **สมฺมุฬฺห** (ความหลง) และ **ปมาท** (ความประมาท)

๑๑.๓ เมื่อเราพิจารณาอวิชชาหรือโมหะ โดยชื่อที่หมายถึงความประมาท แล้วนำไปใช้ในการทบทวนพระดำรัสครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้า เมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน อันกล่าวถึงความไม่ประมาท อันมีความว่า :

"สิ่งทั้งหลายที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้นย่อมมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ที่มุ่งหมายให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท"

ก็จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเตือนให้พุทธบริษัทเจริญสิ่งตรงข้ามกับความประมาท คือ สติปัญญาให้เกิดขึ้น เพื่อให้อวิชชาอันเป็นความหลงลืม มัวเมา ประมาท ขาดสติ สิ้นไป และการดับไปอย่างสิ้นเชิงของโมหะหรืออวิชชานี้ ก็คือการบรรลุความสำเร็จอย่างสูงสุดของชีวิต กล่าวคือการเกิดขึ้นของอรหัตตมรรค อรหัตตผล ซึ่งจะได้กล่าวถึงในโอกาสต่อไป

สรุปในขั้นนี้ว่า พระอรหันต์เท่านั้นที่ดับอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง ซึ่งมีโมหมูลจิตด้วยได้อย่างสิ้นเชิง

๑๑.๔ เจตสิกกลุ่มโลภ ๓ และเจตสิกกลุ่มโกรธ ๔ รวมทั้งเจตสิกหดหู่ง่วงเหงา (๙.๑๕, ๙.๑๖, ๙.๑๗) จะไม่เข้าประกอบในจิตหลง และจิตที่หลงมีความประมาทมัวเมา หลงลืมเป็นใหญ่ ขาดทั้งสติและปัญญานี้ย่อมไม่ประกอบด้วยความเสวยอารมณ์ (เวทนา) ซึ่งเป็นโสมนัส (ดีใจ) หรือโทมนัส (เสียใจ) แต่จะประกอบด้วยอุเบกขาเวทนา (อทุกขมสุขเวทนา)

จิตหลงมี ๒ ประเภท หรือ ๒ ดวง จิตหลงดวงที่ ๑ เป็นจิตหลงซึ่งมีเจตสิกเคลือบแคลงสงสัย (วิจิกิจฉา) เข้าประกอบอยู่ด้วย และแสดงลักษณะเด่น โดยเสริมพลังของเจตสิกกลุ่มหลงอย่างออกหน้าออกตา สำหรับจิตหลงดวงที่ ๒ เนื่องจากไม่มีวิจิกิจฉา หรืออกุศลเจตสิกกลุ่มอื่นใดเข้าประกอบ ลักษณะเด่นซึ่งปรากฏชัดเจนออกมาก็คือ ความฟุ้งซ่านอันได้แก่อุทธัจจะเจตสิก อันเป็นบริวารเกิดพร้อมกับโมหะนั่นเอง

๑๑.๕ วิจิกิจฉาเจตสิก อันเข้าประกอบกับจิตหลงดวงที่ ๑ มีอรรถดังนี้ :

(๑) *ลักษณะ* คือ ความเคลือบแคลงสงสัย

(๒) *กิจ* ทำให้เกิดความหวั่นไหว ความคิดส่ายพร่าไป

(๓) *ผล* คือ ไม่สามารถก้าวหน้าไปได้ เพราะตัดสินเลือกทางเดินชีวิตที่ถูกต้องไม่ได้

(๔) *เหตุใกล้* คือ ขาดโยนิโสมนสิการ (ขาดความคิดที่ถูกต้องแยบคาย)

๑๑.๖ วิจิกิจฉา เป็นอกุศลธรรมที่ผูกมัดจิตใจของบุคคลไว้ในระดับชีวิตเบื้องต่ำ คือระดับที่ยังไม่มีความละเอียดลึกซึ้งเท่าใด จะเห็นได้ว่าปุถุชนในโลกโดยทั่วไป เต็มไปด้วยความเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับโลกและชีวิต ไม่เข้าใจในความเป็นมาและความหมายทั้งความมุ่งหมายของชีวิต บ้างก็มีความประมาทไม่ยอมเชื่อฟังพิจารณาคำกล่าวคำสอนของผู้รู้ใด ๆ ปล่อยชีวิตไปตามอารมณ์ที่มากระตุ้น บ้างก็ลังเลไม่แน่ใจว่าแนวทางชีวิตใดถูกผิด ไม่กล้าก้าวไปในทางใดทางหนึ่งต้องหยุดอยู่กับที่ไม่พัฒนาตนเอง

๑๑.๗ ความเคลือบแคลงสงสัยซึ่งเกิดแก่บุคคลโดยทั่วไป ที่มีโมหะหรืออวิชชาหนาแน่น เมื่อจำแนกโดยกาละ เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ก็อาจแจกแจงได้ดังนี้ : (สงฺสยฺย ๑๖)

(ก) ความเคลือบแคลงสงสัยเกี่ยวกับอดีตกาล:

(๑) เรา เคยเกิดมาแล้วในอดีตหรือ?

(๒) เรา ไม่เคยเกิดมาแล้วในอดีตหรือ?

(๓) เรา เคยเกิดเป็นชาติใด? (กล่าวคือ เป็นบุคคลในภพภูมิใด)

(๔) เรา เคยเกิดเป็นอย่างไร?

(๕) เรา เคยเวียนเกิดเวียนตายสืบต่อเป็นใครบ้าง?

(ข) ความเคลือบแคลงสงสัยที่เกี่ยวกับอนาคตกาล:

(๑) เรา จะไปเกิดอีกหรือ?

(๒) เรา จะไม่ได้ไปเกิดอีกหรือ?

(๓) เรา จะไปเกิดเป็นชาติใด? (กล่าวคือ จะไปเกิดในภพภูมิใด)

(๔) เรา จะได้เกิดเป็นอย่างไร?

(๕) เรา จะเวียนเกิดเวียนตายต่อไปเป็นใครบ้าง?

(ค) ความเคลือบแคลงสงสัยเกี่ยวกับปัจจุบันกาล

(๑) เรา เป็นตัวเราหรือ?

(๒) เรา ไม่ใช่ตัวเราหรือ?

(๓) เรา เป็นอย่างไร?

(๔) เรา เป็นประการใด?

(๕) เรา เป็นสัตว์หรือ?

(๖) เรา มาจากไหนและจะไปไหนอีก?

๑๑.๘ ไม่มีปุถุชนใด ที่จะกล้าอ้างอวดตนได้อย่างจริงใจว่า ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยดังแจกแจงมาตามข้อ ๑๑.๗ ข้างบน การศึกษาและปฏิบัติพุทธธรรมอย่างถูกต้อง จะนำบุคคลให้ลดและในที่สุดละวิจิกิจฉานี้ ได้อย่างสิ้นเชิง เมื่อโสดาปัตติมรรคญาณเกิดขึ้น จิตหลงดวงที่ ๑ ซึ่งประกอบด้วยวิจิกิจฉา จึงเป็นอกุศลจิต ที่พระโสดาบันซึ่งเป็นพระอริยบุคคลระดับแรก ละได้โดยเด็ดขาดจากชีวิตของท่าน

๑๑.๙ ในลำดับแห่งการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นนามรูปโดยปรมัตถ์ คือตามสภาพเป็นจริง ไม่ใช่คิดนึกเอาตามบัญญัติของภาษา เป็นต้น และสามารถแยกนามและรูปออกจากกัน ก็จะเห็นลักษณะอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา แล้วในลำดับต่อจากนั้น เมื่อพิจารณาเหตุปัจจัยของนามรูป จนเข้าใจปฏิจจสมุปบาทโดยชัดแจ้งแล้ว ก็จะขจัดความลังเลสงสัยเคลือบแคลงทั้ง ๑๖ ประการที่กล่าวมา และเมื่อเจริญวิปัสสนากรรมฐานก้าวหน้าไป จนบรรลุโสดาปัตติมรรค ก็จะละวิจิกิจฉาได้โดยเด็ดขาดสิ้นเชิง

๑๑.๑๐ แบบจำลองของโมหมูลจิตดวงที่ ๑ *(ภาพ ๑๑.๑)*

จิตดวงนี้นับเป็นอกุศลจิตดวงที่ ๑๑ มีชื่อตามภาษาบาลีว่า : อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยวิจิกิจฉา มีแบบจำลองตามภาพ ๑๑.๑

วงกลมเล็กตรงกลาง ซึ่งแสดงอัญญสมานาเจตสิก เฉพาะกลุ่มสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ นั้น เขียนอักษร อ ไว้ เพื่อแสดงว่าเวทนาเป็นอุเบกขาในจิตนี้

การที่มีความลังเลสงสัยเคลือบแคลง (วิจิกิจฉา) เข้าประกอบ ทำให้จิตดวงนี้ขาดความปลงใจหรือปักใจในอารมณ์ กล่าวคือไม่มีอธิโมกข์เจตสิก นอกจากนั้นวิจิกิจฉาก็ทำให้ไม่สามารถจะมีความพอใจในอารมณ์ คือไม่มีฉันทะเจตสิกด้วย และโดยเหตุที่เวทนาเป็นอุเบกขา จิตดวงนี้จึงไม่มีความอิ่มเอมใจประกอบ กล่าวคือ ไม่มีปีติเจตสิก

สรุปว่าในบรรดา ปกิณณกเจตสิก ๖ ก็มีอยู่เพียง ๓ ดวง ที่เข้าประกอบกับจิตหลงดวงที่ ๑ นี้ กล่าวคือ วิตก วิจาร และวิริยะ ดังจะเห็นได้จากวงกลมจิ๋ว ๓ วงที่เติมเต็มด้วยหมึก

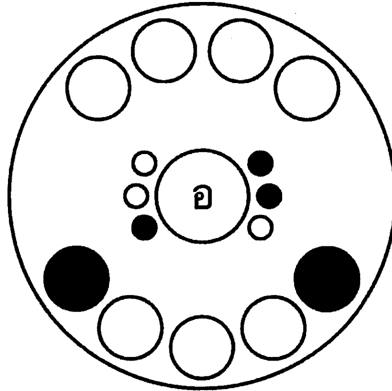
สำหรับกลุ่มอกุศลเจตสิก ก็เติมเต็มเฉพาะ โมจตุก ๔ และวิจิกิจฉาตามรูป (ภาพ ๑๑.๑)

ภาพ ๑๑.๑

จิตหลงดวงที่ ๑

ชื่อบาลี : อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ

แสดงลักษณะสำคัญคือ ความคลางแคลงสงสัย

เวทนาที่เกิดประกอบ เป็นอุเบกขา

เป็นจิตปราศจากปีติหรือความอิ่มใจ

เจตสิกหมวดหลงผิด มีครบ ๔ ดวง

เมื่อความคลางแคลงสงสัย (วิจิกิจฉา) เป็นตัวเด่น ก็ทำให้จิตดวงนี้ ขาดความปักใจในอารมณ์ (อธิโมกข์) และก็ขาดความพอใจในอารมณ์ (ฉันทะ) ด้วย

๑๑.๑๑ แบบจำลองของโมหมูลจิต ดวงที่ ๒ (ภาพ ๑๑.๒)

จิตดวงนี้เป็นอกุศลจิตดวงที่ ๑๒ หรือดวงสุดท้าย มีชื่อตามภาษาบาลีว่า : อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยอุทธัจจะ มีแบบจำลองตามภาพ ๑๑.๒

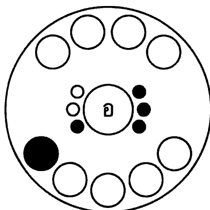
วงกลมเล็กตรงกลางเขียนอักษร อ เพื่อแสดงว่า เวทนาเป็นอุเบกขา และด้วยเหตุนั้น ปกิณณก-เจตสิกที่เกิดประกอบ ก็ไม่มีปีติ (ความอิ่มใจ)

ภาพ ๑๑.๒

จิตหลงดวงที่ ๒

ชื่อบาลี : อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ

แสดงลักษณะสำคัญคือ ความฟุ้งซ่าน

อกุศลเจตสิกที่เกิดกับจิตดวงนี้มีหมวดเดียว คือ สัพพากุสลสาธารณ-เจตสิก ๔ ได้แก่ (๑) ความหลง (โมหะ) (๒) ความไม่ละอายต่อบาป (อหิริกะ) (๓) ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป (อโนตตัปปะ) และ (๔) ความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) ซึ่งแสดงตัวเด่น

เวทนาที่เกิดประกอบ เป็นอุเบกขา

จึงไม่มีความอิ่มใจ (ปีติ)

และก็เป็นจิตที่ขาดฉันทะด้วย

ความฟุ้งซ่าน หรืออุทธัจจะ ซึ่งเป็นเจตสิกบริวารของโมหะในกลุ่มโมจตุก ๔ ซึ่งแสดงบทบาทเด่นในจิตดวงนี้ เป็นความไม่สงบ ซัดส่ายหมุนพล่านไป ทำให้ไม่มีความพอใจในอารมณ์ ดังนั้นก็ไม่มีฉันทะเจตสิก

อุทธัจจะไม่เป็นปรปักษ์โดยตรงกับความปลงใจหรือปักใจในอารมณ์ ดังนั้นในจิตนี้จึงมีอธิโมกข์เจตสิกเข้าประกอบได้

สรุปว่า ปกิณณกเจตสิกที่เกิดประกอบจิตหลงแบบฟุ้งซ่านนี้มี ๔ ดวง คือ วิตก วิจาร อธิโมกข์ และวิริยะ ดังแสดงไว้ในแบบจำลองด้วยวงกลมจิ๋ว ที่เติมเต็มตามตำแหน่งรอบๆ วงกลมเล็กตรงกลาง ซึ่งแสดงสัพพจิตต-สาธารณเจตสิก ๗

๑๑.๑๒ ในขณะเมื่อโมหมูลจิตดวงที่ ๑ ถูกประหารให้หมดไปโดยสิ้นเชิง ด้วยมรรคแรก คือ โสดาปัตติมรรค โมหมูลจิตดวงที่ ๒ จะถูกประหาร ก็แต่โดยมรรคสุดท้าย คือ อรหัตตมรรคเท่านั้น โดยเหตุนี้ปุถุชนและพระอริยบุคคล ๓ ขั้น อันได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี ก็จะยังมีโมหมูลจิต หรือจิตหลงดวงที่ ๒ เกิดขึ้นในชีวิตของตนได้ จะแตกต่างกันไปก็โดยความหยาบละเอียดของกุศล ที่เกิดประกอบกับจิตนั้น การประหารอกุศลจิต ๑๒ โดยมรรค ๔ ขั้น มีดังนี้

(๑) โสดาปัตติมรรค ประหารโลภมูลจิตดวงที่ ๑, ๒, ๕, ๖ อันมีมิจฉาทิฏฐิประกอบ (ภาพ ๙.๓) และโมหมูลจิตดวงที่ ๑ รวมอกุศล ๕ ดวง

(๒) สกทาคามิมรรค ทำให้อกุศลในจิตที่เหลือ จากที่ถูกทำลายโดยมรรคขั้นแรกเบาบางลง

(๓) อนาคามิมรรค ประหารอกุศลจิตเพิ่มขึ้นอีก 2 ดวง คือ โทสมูลจิต ๒ ดวง (บทที่ ๑๐)

(๔) อรหัตตมรรค ประหารอกุศลจิตที่เหลือ ๕ ดวง คือ โลภมูลจิตดวงที่ ๓, ๔, ๗, ๘ อันไม่มีมิจฉาทิฏฐิประกอบ และโมหมูลจิตดวงที่ ๒ (ภาพ ๑๑.๒)

บทที่ ๑๒
แบบจำลองจิตเจตสิก–มหากุศลจิต

๑๒.๑ มหากุศลจิต หรือจิตดี ๘ ดวง

ข้อพิจารณาทั่วไป :

ภาพ ๓.๒ แสดงแผนผังการจำแนก กามาวจรจิต ๕๔ ดวง ออกเป็นอโสภณจิต (จิตไม่งาม) ๓๐ ดวง ซึ่งได้แสดงแบบจำลองมาแล้วในบทที่ ๖ ถึง ๑๑ สำหรับโสภณจิต ๒๔ ดวง เป็นเรื่องที่จะพิจารณาแบบจำลองต่อไป

มหากุศลจิต ๘ ได้พรรณนาไว้แล้วในหัวข้อ ๕.๑ ถึง ๕.๓ ซึ่งควรย้อนกลับไปทบทวนให้เข้าใจชัดเจนอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะที่เป็นรายการแสดงองค์ประกอบ และเงื่อนไขการเกิดขึ้นของส่วนที่นำมาใช้เรียกชื่อในภาษาบาลีของจิตแต่ละดวง องค์ประกอบเหล่านั้น คือ เวทนาเจตสิก *(ความรู้สึกโสมนัสหรืออุเบกขา)* ปัญญินทรีย์เจตสิก *(ญาณ)* และการชักจูงมีหรือไม่ *(สสังขาริกัง หรือ อสังขาริกัง)*

๑๒.๒ โสภณจิต ๒๔ จำแนกออกเป็นมหากุศลจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘ และ มหากิริยาจิต ๘ จิตที่ดีงามเหล่านี้มีองค์ประกอบหลัก คือ เจตสิกฝ่ายดีงาม หรือ โสภณเจตสิก ๒๕ ซึ่งจำแนกออกเป็น ๔ กลุ่ม *(ดูทบทวนหัวข้อ ๖.๑๓ ถึง ๖.๑๖)* ดังต่อไปนี้

(๑) เจตสิกที่เกิดขึ้นกับจิตดีงามทุกดวง *(โสภณสาธารณเจตสิก)* ๑๙ ดวง

(๒) เจตสิกที่รองรับการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิตทางกาย วาจา โดยการงดเว้นอกุศล *(วิรตีเจตสิก)* ๓ ดวง

(๓) เจตสิกที่กำหนดท่าทีทางใจที่ดีงาม และไร้ขอบเขตในความสัมพันธ์ต่อบุคคลอื่นๆ *(อัปปมัญญาเจตสิก)* ๒ ดวง

(๔) เจตสิกอันเป็นตัวบทบาทสำคัญแห่งการหยั่งรู้ ถึงโลกและชีวิตตามเป็นจริง (ปัญญินทรีย์เจตสิก) ๑ ดวง

เพื่อจะเข้าใจลักษณะความหมายของ จิตดีงาม หรือกามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง และแม้จิตที่เป็นฝ่ายดีงามอื่น คือ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ รวมถึง โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ด้วย (ตามภาพ ๓.๑) เราจำเป็นจะต้องเข้าใจชัดเจนถึงลักษณะความหมายของ โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง ดังจะได้พรรณนาต่อไป

๑๒.๓ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง เป็นกลุ่มเจตสิกที่เกิดพร้อมกันในจิตดีงามทุกดวง จึงนับว่าเป็นองค์ธรรมรากฐานของความดีงาม ชื่อบาลีและคำแปลเป็นชื่อภาษาไทย ได้แสดงไว้แล้วในหัวข้อ ๖.๑๓ ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงโดยใช้ชื่อบาลี เมื่อนำมาอธิบายขยายความเจตสิกกลุ่มนี้อาจแยกออกเป็นกลุ่มย่อย เพื่อความสะดวกในการศึกษาพิจารณา ๒ กลุ่มคือ

(๑) สัทธา สติ หิริ โอตัปปะ อโลภะ อโทสะ และตัตรมัชฌัตตตา รวม ๗ ดวง

(๒) กาย-และจิตต- ปัสสัทธิ ลหุตา มุทุตา กัมมัญญตา ปาคุญญตา และ อุชุกตา รวม ๖ คู่ หรือ ๑๒ ดวง

เมื่อแยกออกเช่นนี้แล้ว ก็จะสะดวกต่อการท่องจำ เพื่อทบทวนพิจารณาในโอกาสต่างๆ ให้เข้าใจแจ้งชัดยิ่งขึ้นด้วย การอธิบายขยายความ เพื่อให้จับพิจารณาได้ในเชิงปฏิบัตินั้น อาศัยกล่าวถึงอรรถ หรือความหมาย ซึ่งจำแนกออกเป็น ๔ ประการ ดังที่เคยใช้มาแล้วคือ (ก) **ลักษณะ** หรือสภาวะ (ข) **รส** หรือกิจหน้าที่การงาน (ค) **ปัจจุปัฏฐาน** หรือผลที่ปรากฏ และ (ง) **ปทัฏฐาน** หรือเหตุใกล้ที่นำให้เกิด

รายการ ๑๒.๑

อรรถของโสภณสาธารณเจตสิกกลุ่มย่อย (ก)

เจตสิก	ลักษณะ (สภาวะ)	รส (กิจ หรือหน้าที่)	ปัจจุปัฏฐาน (ผล)	ปทัฏฐาน (เหตุใกล้)
สัทธา	เชื่อถือ มั่นใจ	เลื่อมใส	น้อมใจ ไม่ขุ่นมัว	สิ่งที่น่าเชื่อ
สติ	ระลึกได้ ไม่ประมาท	ไม่หลงลืม	รักษา อารมณ์	มุ่งต่อ อารมณ์
หิริ	เชื่อฟัง เคารพ	เว้นบาป	ละอายบาป	เคารพ ตนเอง
โอตตัปปะ	กลัวโทษ เห็นภัย	เว้นบาป	กลัวบาป	เคารพ ผู้อื่น
อโลภะ	ไม่กำหนัด ไม่ติดอารมณ์	ไม่หวงแหน	ไม่ติดใจ	คิดถูกต้อง แยบคาย
อโทสะ	ไม่ดุร้าย ไม่โกรธ	กำจัดความ อาฆาตเร่าร้อน	ความร่มเย็น	คิดถูกต้อง แยบคาย
ตัตรมัชฌัตตตา	ทำให้จิต เจตสิกเสมอกัน	ห้ามความยิ่งหย่อน ของจิตเจตสิก	ความเป็นกลาง เพราะวางเฉย ต่อจิตเจตสิก	ธรรมที่เกิด ร่วมกัน

รายการ ๑๒.๒
อรรถของโสภณสาธารณเจตสิกกลุ่มย่อย (ข)

เจตสิก	ลักษณะ (สภาวะ)	รส (กิจหรือหน้าที่)	ปัจจุปัฏฐาน (ผล)	ปทัฏฐาน (เหตุใกล้)
กายปัสสัทธิ	ระงับความกระวนกระวายของกองเจตสิก	กำจัดความกระวนกระวายของกองเจตสิก	เยือกเย็นไม่เร่าร้อน	กองเจตสิก
จิตตปัสสัทธิ	ระงับความกระวนกระวายของจิต	กำจัดความกระวนกระวายของจิต	เยือกเย็นไม่เร่าร้อน	จิต
กายลหุตา	ระงับความหนักของกองเจตสิก	กำจัดความหนักของกองเจตสิก	ไม่ชักช้า	กองเจตสิก
จิตตลหุตา	ระงับความหนักของจิต	กำจัดความหนักของจิต	ไม่ชักช้า	จิต
กายมุทุตา	ระงับความกระด้างของกองเจตสิก	กำจัดความกระด้างของกองเจตสิก	ไม่คับแค้นใจ	กองเจตสิก
จิตตมุทุตา	ระงับความกระด้างของจิต	กำจัดความกระด้างของจิต	ไม่คับแค้นใจ	จิต
กายกัมมัญญตา	ระงับความไม่ควรแก่งานของกองเจตสิก	กำจัดความไม่ควรแก่งานของกองเจตสิก	ทำกองเจตสิกให้เหมาะแก่อารมณ์	กองเจตสิก
จิตตกัมมัญญตา	ระงับความไม่ควรแก่งานของจิต	กำจัดความไม่ควรแก่งานของจิต	ทำจิตให้เหมาะแก่อารมณ์	จิต
กายปาคุญญตา	ความไม่ขัดข้องของกองเจตสิก	กำจัดความขัดข้องของกองเจตสิก	ความปราศจากโทษของกองเจตสิก	กองเจตสิก
จิตตปาคุญญตา	ความไม่ขัดข้องของจิต	กำจัดความขัดข้องของจิต	ความปราศจากโทษของจิต	จิต
กายุชุกตา	ความตรงของกองเจตสิก	กำจัดความคดของกองเจตสิก	ความซื่อตรง	กองเจตสิก
จิตตุชุกตา	ความตรงของจิต	กำจัดความคดของจิต	ความซื่อตรง	จิต

อรรถ ๔ ประการของโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวงนี้ รวบรวมแสดงไว้เป็นรายการ ๑๒.๑ และ ๑๒.๒ ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะทำให้เข้าใจได้ว่า จิตซึ่งมีเจตสิกเหล่านี้เข้าประกอบ พร้อมด้วยอำนาจเกื้อหนุนของ อัญญสมานาเจตสิก จะมีคุณภาพอย่างไร ผู้ศึกษาจะเห็นได้ว่าองค์ธรรมทั้ง ๑๙ ประการนี้เป็นรากฐานทางใจที่สำคัญของจริยธรรมอันดีงาม ที่สังคมมนุษย์ใฝ่หานั่นเอง

ภาพที่ ๑๒.๑

แบบจำลอง มหากุศลจิต ๘ ดวง

เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกสุขใจ (โสมนสฺสสหคตํ)	ส (๑)	ส (๒)	ประกอบด้วยปัญญา (ญาณสมฺปยุตฺตํ)
	ส (๓)	ส (๔)	ไม่ประกอบด้วยปัญญา (ญาณวิปฺปยุตฺตํ)
เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ (อุเปกฺขาสหคตํ)	อ (๕)	อ (๖)	ประกอบด้วยปัญญา (ญาณสมฺปยุตฺตํ)
	อ (๗)	อ (๘)	ไม่ประกอบด้วยปัญญา (ญาณวิปฺปยุตฺตํ)
	เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง (อสงฺขาริกํ)	เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง (สสงฺขาริกํ)	

๑๒.๔ วิรตีเจตสิก ๓ ดวง คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ มีอรรถดังแสดงไว้ในรายการ ๑๒.๓ (ก) เจตสิก ๓ ดวงนี้ ดวงใดดวงหนึ่งจะเข้าประกอบกับมหากุศลจิตที่เกิดขึ้น ในขณะเมื่อพูด หรือกระทำการ หรือพูดและกระทำการในการหาเลี้ยงชีพ โดยละเว้นไม่กระทำทุจริตตามลำดับ และจะไม่เข้าประกอบกับจิตในขณะเมื่อไม่ได้กระทำการเหล่านี้ แม้ว่าจะรู้สึกตัวและมี มหากุศลจิตดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้นเสพอารมณ์อยู่ก็ตาม

รายการ ๑๒.๓

อรรถของ (ก) วิรตีเจตสิก ๓ (ข) อัปปมัญญาเจตสิก ๒ (ค) ปัญญินทรีย์

เจตสิก	ลักษณะ (สภาวะ)	รส (กิจ/หน้าที่)	ปัจจุปัฏฐาน (ผล)	ปทัฏฐาน (เหตุใกล้)
สัมมาวาจา	ไม่ล่วง วจีทุจริต	เว้น วจีทุจริต	ไม่กระทำทุจริต	สัทธา, หิริ, โอตตัปปะ
สัมมากัมมันตะ	ไม่ล่วง กายทุจริต	เว้น กายทุจริต	ไม่กระทำทุจริต	สัทธา, หิริ, โอตตัปปะ
สัมมาอาชีวะ	ไม่ล่วง กาย-วจีทุจริต	เว้น กาย-วจีทุจริต	ไม่กระทำทุจริต	สัทธา, หิริ, โอตตัปปะ
กรุณา	สงสาร ผู้มีทุกข์	ไม่ชอบเห็น ความทุกข์ ของผู้อื่น	ไม่เบียดเบียน	ได้เห็น สัตว์ บุคคล ผู้ถูก ทุกข์ครอบงำ
มุทิตา	ยินดีด้วย ในสุข ของผู้อื่น	ไม่ริษยา	ปรารถนาให้ ผู้อื่นเจริญ	ได้เห็น สัตว์ บุคคล มีสุข สำเร็จผล
ปัญญินทรีย์	รู้แจ้งซึ่ง สภาวธรรม	กำจัดอวิชชา	ไม่หลงผิด	สมาธิ

๑๒.๕ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง คือ กรุณา และมุทิตา มีอรรถดังแสดงไว้ในรายการ ๑๒.๓ (ข) เจตสิกคู่นี้เป็นส่วนหนึ่งของพรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา การที่เหลือมาปรากฏในที่นี้เพียง ๒ ดวง ก็เพราะเมตตา แฝงอยู่ในอโทสะ และอุเบกขา แฝงอยู่ในตัตรมัชฌัตตตา ซึ่งทั้ง อโทสะ และ ตัตรมัชฌัตตตา นั้น เป็นส่วนหนึ่งของโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวงที่กล่าวมาแล้ว

พรหมวิหาร หรืออัปปมัญญา ๔ นั้น ยึดเอาบัญญัติ สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นอารมณ์ ส่วนอโทสะ และตัตรมัชฌัตตตา มีอารมณ์เป็น ปรมัตถธรรม ซึ่งก้าวล่วงความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้ จึงครอบคลุมกว้างกว่า

อัปปมัญญา ๒ ดวงนี้ ดวงใดดวงหนึ่งอาจเกิดประกอบกับ มหากุศลจิต ของบุคคลผู้ยึดสัตว์ บุคคล เป็นอารมณ์ ในขณะมีกรุณาหรือมุทิตา อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงอาจมีหรือไม่ก็ได้ในมหากุศลจิต อนึ่ง กรุณาและมุทิตาเจตสิก อาจเกิดร่วมกับรูปาวจรจิต ในบุคคลที่เข้าสู่รูปฌานก็ได้

๑๒.๖ ปัญญินทรีย์เจตสิก หรือปัญญา มีอรรถดังแสดงในรายการ ๑๒.๓ (ค) และจะเกิดประกอบกับมหากุศลจิตที่เป็นญาณสัมปยุต ๔ ดวง เจตสิกดวงนี้อาจมีชื่อเรียกอื่นอีก เป็นต้นว่า ญาณ, วิชชา, วิปัสสนา ฯลฯ มีธรรมชาติเป็นใหญ่เป็นกำลัง ให้รู้แจ้งตามเหตุผลของสิ่งทั้งหลาย เปรียบได้กับแสงสว่างซึ่งมีอำนาจขับความมืดให้หมดสิ้นไป ปัญญานี้มีหลายระดับ อาจจำแนกได้เป็น ๓ ขั้นคือ

(ก) **สุตามยปัญญา** เกิดจากการได้ยิน ได้ฟัง ได้ศึกษาเล่าเรียนจากประสบการณ์ของผู้อื่น

(ข) **จินตามยปัญญา** เกิดจากการนำความรู้ขั้น (ก) ไปพิจารณาใคร่ครวญด้วยเหตุผลของตนเอง

(ค) **ภาวนามยปัญญา** เกิดจากการแสวงหาประสบการณ์ด้วยตนเอง โดยการปฏิบัติ เป็นความรู้ความเข้าใจลึกซึ้ง แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นตามลำดับ ที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณ

๑๒.๗ แบบจำลองมหากุศลจิต ๘ ดวง ได้แสดงไว้ครบตามภาพ ๑๒.๑ ซึ่งควรใช้พิจารณาประกอบกับข้อความในหัวข้อ ๕.๑ ถึง ๕.๓ และคำอธิบายขยายความต่อไปนี้.

(๑) มหากุศลจิตดวงที่ ๑, ๒... ถึง ๘ แสดงไว้ในช่องสี่เหลี่ยมที่มีตัวเลข (๑), (๒)... ถึง (๘) ตามลำดับ

(๒) ถ้าประสงค์จะอ่านชื่อของมหากุศลจิตแต่ละดวง ให้อ่านตัวหนังสือที่เขียนไว้ทางช่องซ้ายมือ ทางช่องขวามือ และช่องข้างล่าง ที่ตรงกับรูปแบบจำลองของจิตดวงนั้นๆ ตามลำดับ เช่น

จิตดวงที่ ๕ จะอ่านชื่อว่า : จิตเกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง

หรืออ่านชื่อเป็นภาษาบาลีว่า : *อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ*

(๓) อักษร ส และ อ ตรงวงกลมเล็กกลางดวง ซึ่งเป็นตำแหน่งของสัพพจิตตสาธารณเจตสิก หมายความถึงโสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนา

(๔) ในจิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา คือ ดวงที่ ๕, ๖, ๗ และ ๘ นั้น ปีติเจตสิกไม่เข้าประกอบ

(๕) เครื่องหมายเส้นขีดดำทางขวามือ ในดวงของจิตดวงที่ ๒, ๔, ๖ และ ๘ แสดงการชักจูงให้เกิดขึ้น

(๖) เครื่องหมายวงกลมดำเล็ก ในตำแหน่งของกลุ่มวิรตี และอัปปมัญญาเจตสิก เพื่อแสดงว่า มีเพียง ๑ ดวง หรืออาจไม่มีก็ได้

บทที่ ๑๓
แบบจำลองจิตเจตสิก-มหาวิปากจิต

๑๓.๑ มหาวิปากจิต หรือจิตผลดี ๘ ดวง

จิตประเภทนี้ จัดอยู่ในพวกกามาวจรโสภณจิต เช่นเดียวกับมหากุศลจิต และนับว่าเป็นผลงานของมหากุศลจิต เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยที่สมควร อันประกอบในมหากุศลจิต ที่ทำให้มหาวิปากจิตนั้นๆ เกิดขึ้น กล่าวคือ เมื่อกุศลจิตเกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง ก็เป็นปัจจัยให้เกิดมหาวิปากจิตที่ไม่มีการชักจูง และเป็นเช่นเดียวกัน ในกรณีที่มีการชักจูง หรือมหากุศลจิตเกิดพร้อมด้วยความสุขใจ มหาวิปากจิตซึ่งเป็นผล ก็จะเกิดพร้อมด้วยความสุขใจเช่นกัน มหาวิปากจิตจึงมีจำนวน ๘ ดวง เช่นกับมหากุศลจิต

มหาวิปากจิตดวงที่ ๑, ๒... ๘ จึงเทียบเคียงได้กับ มหากุศลจิตดวงที่ ๑, ๒... ๘ ตามลำดับ แบบจำลองของมหาวิปากจิต ๘ ดวง แสดงไว้ในภาพ ๑๓.๑ ซึ่งควรนำไปเปรียบเทียบกับ แบบจำลองของมหากุศลจิต ๘ ดวง ซึ่งแสดงไว้ในภาพ ๑๒.๑ ประกอบกับการพิจารณาในลำดับต่อไป

๑๓.๒ มหาวิปากจิต ไม่ประกอบด้วยวิรตีเจตสิก ๓

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง กล่าวคือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เป็นเจตสิกองค์ธรรมกำหนดการประพฤติในการดำเนินชีวิตขณะตื่น โดยเข้าประกอบกับมหากุศลจิตร่วมเสพควบอารมณ์ในขณะนั้นๆ มหาวิปากจิตไม่ได้เกิดแก่บุคคลในขณะตื่น เป็นขณะที่บุคคลนั้นไม่ได้พูด ไม่กระทำการ หรือไม่หาเลี้ยงชีพ จึงไม่มีวิรตีเจตสิกแม้ดวงใดดวงหนึ่ง เข้าประกอบ

๑๓.๓ มหาวิปากจิต ไม่ประกอบด้วยอัปมัญญาเจตสิก ๒

มหาวิปากจิตเกิดขึ้นในบุคคลขณะไม่รู้สึกตัว จึงไม่รับรู้บัญญัติ ความเป็นตัวตนบุคคล สำหรับ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง คือ กรุณาและมุทิตานั้นมีอารมณ์เป็นสัตว์บุคคล ตัวตน จึงไม่เกิดประกอบมหาวิปากจิต

ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบแบบจำลองของมหาวิปากจิต *(ภาพ ๑๓.๑)* กับแบบจำลองของมหากุศลจิต *(ภาพ ๑๒.๑)* จะเห็นได้ชัดเจนถึงความแตกต่างที่สำคัญ ควรจดจำ ตามที่กล่าวมาข้างบน คือ มหาวิปากจิตนั้นแบบจำลองแสดงไว้ชัดเจนว่า ไม่มีวิรตีเจตสิก *(วงกลมที่ ๒ ด้านบนว่างไว้)* และไม่มีอัปปมัญญเจตสิก *(วงกลมที่ ๓ ด้านบนว่างไว้)*

๑๓.๔ การเรียกชื่อมหาวิปากจิต *(ภาพ ๑๓.๑)*

ใช้ระบบการเรียกชื่อ เช่นเดียวกับมหากุศลจิตทุกประการ *(ทบทวนหัวข้อ ๑๒.๗)* อย่างไรก็ตาม เพื่อแยกแยะให้ชัดเจนว่าเป็น มหาวิปากจิต ก็อาจต่อท้ายว่า วิปากจิตฺตํ ตัวอย่างเช่น มหาวิปากจิต ดวงที่ ๒ จะเรียกชื่อว่า : *โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ วิปากจิตฺตํ*

หรือเรียกชื่อในภาษาไทยว่า : *มหาวิปากจิต เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกสุขใจ ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง*

อีกตัวอย่างหนึ่ง มหาวิปากจิตดวงที่ ๗ จะเรียกว่า : *อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ วิปากจิตฺตํ*

หรือในภาษาไทย : *มหาวิบากจิต เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง*

ภาพที่ ๑๓.๑

แบบจำลอง มหาวิปากจิต ๘ ดวง

เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกสุขใจ (โสมนสสหคต)	ส (๑)	ส (๒)	ประกอบด้วยปัญญา (ญาณสมปยุตต์)
	ส (๓)	ส (๔)	ไม่ประกอบด้วยปัญญา (ญาณวิปปยุตต์)
เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ (อุเปกขาสหคต)	อ (๕)	อ (๖)	ประกอบด้วยปัญญา (ญาณสมปยุตต์)
	อ (๗)	อ (๘)	ไม่ประกอบด้วยปัญญา (ญาณวิปปยุตต์)
	เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง (อสงขาริก)	เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง (สสงขาริก)	

๑๓.๕ กิจ หรือหน้าที่ของมหาวิปากจิต มี ๔ ประการ

(๑) **ปฏิสนธิกิจ** คือ ทำหน้าที่เกิด หมายความว่า เป็นจิตดวงแรกที่ปรากฏขึ้นในภพใหม่

(๒) **ภวังคกิจ** คือ ทำหน้าที่เป็นภวังค์ หรือเป็นองค์ของภพ หมายความว่า เป็นจิตที่เกิดสืบเนื่อง กำหนดพื้นฐานของความเป็นอยู่ในภพนั้นๆ นอกวิถีของจิต

(๓) **ตทาลัมพนกิจ** คือ ทำหน้าที่เก็บอารมณ์ หมายความว่า เกิดขึ้นถัดจากชวนจิต เพื่อเก็บอารมณ์ที่ชวนจิตเสพแล้วยังเหลืออยู่อีก ๒ ขณะ คือ ตทาลัมพนจิตจะเกิดขึ้น ๒ ขณะติดต่อกัน แล้วภวังคจิตก็จะเกิดต่อไป จิตที่ทำหน้าที่ตทาลัมพนนี้ นอกจากมหาวิปากจิต ๘ ดวงนี้แล้ว ก็มีอุเบกขา-สันตีรณจิต ๒ ดวง และโสมนัสสันตีรณจิตอีก ๑ ดวง รวมเป็น ๑๑ ดวงด้วยกัน

(๔) **จุติกิจ** คือ ทำหน้าที่ตาย หมายความว่า เป็นจิตดวงสุดท้ายที่เกิดขึ้นและดับไปในภพเก่า ก่อนที่ปฏิสนธิจิตจะเกิดขึ้น สืบเนื่องในภพใหม่ต่อไปโดยไม่มีระหว่างคั่น กล่าวคือโดยทันที ในกรณีของปุถุชนและพระเสขบุคคล (พระอริยบุคคลที่ไม่ใช่พระอรหันต์) ในกรณีของพระอรหันต์ จุติจิตก็เป็นจิตดวงสุดท้ายของภพชาติ ซึ่งจะไม่มีจิตเจตสิก หรือรูป เกิดสืบเนื่องต่อไปในภพใดๆ

จิตดวงใดที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิในภพใด จะทำหน้าที่ภวังค์ และจุติในภพนั้นด้วย สำหรับหน้าที่เก็บอารมณ์หรือตทาลัมพนกิจนั้น มีหลักเกณฑ์เพิ่มพิเศษ ซึ่งจะกล่าวถึงภายหลัง

บทที่ ๑๔
แบบจำลองจิตเจตสิก-มหากิริยาจิต

๑๔.๑ ข้อพิจารณาเบื้องต้นเกี่ยวกับจิตของพระอรหันต์

พระอรหันต์ คือท่านผู้ซึ่งอกุศลทั้งปวงได้ถูกทำลายสิ้นไปอย่างถอนรากถอนโคนแล้วในชีวิตของท่าน ซึ่งหมายความทางอภิธรรมว่า อกุศลเจตสิกทั้ง ๑๔ ดวงได้สูญสิ้นไปแล้ว และไม่อาจเกิดประกอบจิตของท่านได้อีก ดังนั้น ไม่ว่าพระอรหันต์จะประสบเหตุการณ์อย่างไรก็ตาม จะไม่มีอกุศลจิต ๑๒ ดวงเกิดขึ้นในวิถีจิตของท่านเลย

ขอให้เราลองพิจารณาบุคคลที่อยู่ในระดับกามาวจรภูมิ คือ รับรู้เสพอารมณ์อันเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และความคิดนึกอันเนื่องด้วยสิ่งเหล่านี้ พระอรหันต์ที่ยังไม่ดับขันธปรินิพพาน ย่อมรับรู้เสพอารมณ์เหล่านี้ด้วย

จิตที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ ในบุคคลทุกประเภทรวมทั้งพระอรหันต์นั้น ในกรณีของอารมณ์ ๕ จะเป็น ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ดวง เป็นต้นว่า จักขุวิญญาณจิต ๒ ดวง อันเป็นผลจากอกุศลธรรมในอดีต ๑ ดวง และที่เป็นผลจากกุศลกรรมในอดีต ๑ ดวง ฯลฯ จิตเหล่านี้เป็นผลของอดีตกรรม ซึ่งแม้เป็นพระอรหันต์ แต่ถ้ายังมีชีวิตอยู่ ก็เกิดขึ้นได้ เมื่อผลกรรมมาถึงเป็นปัจจัยให้เกิด

๑๔.๒ เพื่อประโยชน์ของการพิจารณาเรื่องจิตของพระอรหันต์ ในขันธ์นี้ จะจำแนกประเภทของบุคคลต่างๆ โดยสังเขปคือ :

ปุถุชน หมายความถึงบุคคลซึ่งยังไม่บรรลุมรรคผล อันเป็นการตัดรากถอนโคนธรรมชาติฝ่ายชั่ว หรืออกุศล ในองค์ประกอบของชีวิต แม้อาจสามารถระงับอกุศล ด้วยการเจริญกุศลข่มไว้ชั่วคราวได้ก็ตาม

การเกิดขึ้นของมรรคและผล อันเป็นการทำลายล้างอกุศลนั้น เกิดขึ้นเป็นขั้นๆ ๔ ครั้ง ในแต่ละครั้งนั้น รากเหง้าของอกุศลจะถูกทำลายไปตามลำดับ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในตอน โลกุตตรจิต

เสขบุคคล คือ ท่านผู้ซึ่งอกุศลได้ถูกทำลายถึงรากเหง้าไปแล้ว แต่ยังไม่หมดสิ้น ยังจะต้องศึกษาปฏิบัติธรรมต่อไปอีก เพื่อทำลายอกุศลให้หมดสิ้น ได้แก่พระอริยบุคคล ๓ ประเภท คือ โสดาบัน สกทาคามี และอนาคามี

อเสขบุคคล คือ พระอรหันต์ ซึ่งเป็นพระอริยบุคคลขั้นสูงสุด เป็นผู้สิ้นกิเลสแล้ว ไม่ต้องศึกษาอีก

เราอาจพิจารณาพฤติกรรมของปุถุชน เสขบุคคล และอเสขบุคคล เมื่อเผชิญกับเหตุการณ์ต่างๆ ในการดำเนินชีวิตได้ โดยการวิเคราะห์ทางอภิธรรม

๑๔.๓ เหตุของความชั่วในจิตของบุคคล กล่าวคือ โมหะ โลภะ และโทสะ ได้สูญสิ้นไปแล้วจากชีวิตของพระอรหันต์ ท่านไม่มีความโง่เขลาหลงผิดในเรื่องของโลกและชีวิต จึงเป็นอยู่ด้วยความรู้เท่ารู้ทันวิถีทางของปรากฏการณ์ทั้งปวงอย่างที่เป็นจริง ท่านวินิจฉัยเหตุการณ์ที่เผชิญ และดำเนินการตามหลักการที่สอดคล้องกับความถูกต้อง และยังประโยชน์แก่โลกและสังคมอย่างแท้จริง ท่านไม่มีความคิดที่จะแสวงหาประโยชน์ใดเพื่อตนเอง เพราะหมดความแส่อยาก และยึดติดในอารมณ์ทั้งหลายโดยสิ้นเชิงแล้ว

ท่านไม่มีความโกรธ เกลียด กลัว ริษยา หวงแหน หงุดหงิด ซึมเซา หรือลังเล เป็นต้น หลงเหลืออยู่อีก ลักษณะเหล่านี้ของพระอรหันต์พิจารณาได้จากการที่อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวงสิ้นไป และอกุศลจิต ๑๒ ดวงไม่เกิดอีกต่อไปในพระอรหันต์

ภาพ ๑๔.๑

แบบจำลองมหากิริยาจิต ๘ ดวง

		เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูง (อสงฺขาริก)	เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง (สสงฺขาริก)
เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกสุขใจ (โสมนสฺสสหคต)	ประกอบด้วยปัญญา (ญาณสมฺปยุตฺต)	ส (๑)	ส (๒)
	ไม่ประกอบด้วยปัญญา (ญาณวิปฺปยุตฺต)	ส (๓)	ส (๔)
เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ (อุเปกฺขาสหคต)	ประกอบด้วยปัญญา (ญาณสมฺปยุตฺต)	อ (๕)	อ (๖)
	ไม่ประกอบด้วยปัญญา (ญาณวิปฺปยุตฺต)	อ (๗)	อ (๘)

๑๙.๔ ในกระบวนการเกิดดับสืบเนื่องกันของจิตในวิถี อันเป็นช่วงที่กระบวนจิตจับอารมณ์ของสภาวะชีวิตปัจจุบันพิจารณา จะมีจิตประเภทหนึ่งทำหน้าที่เสพอารมณ์นั้นๆ โดยมีชื่อเรียกว่า ชวนจิต (อ่านว่า ชะวะนะจิต) หรือเรียกสั้นๆ ว่า ชวนะ โดยทั่วไปในช่วงชีวิตธรรมดา ชวนจิตของบุคคลในกามภูมิจะเกิดสืบเนื่องกันเป็นชุด ๗ ดวง แต่ใน มรณาสันนวิถี คือกระบวนสุดท้ายของชีวิต เมื่อจุติจิตจะเกิดต่อนั้น ชวนจิตจะเกิดสืบเนื่องกัน ๕ ดวง

๑๙.๕ ในกรณีของปุถุชนและเสขบุคคลในกามภูมิ จิตซึ่งทำหน้าที่ชวนะ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ และมหากุศลจิต ๘ ซึ่งในเสขบุคคลนั้น อกุศลจิตที่เกิดขึ้นได้ จะมีจำนวนลดลงตามลำดับขั้นที่สูงขึ้น กล่าวคือ

โสดาบันบุคคล มีโลภมูลจิต ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง โทสมูลจิต ๒ ดวง โมหมูลจิต ซึ่งประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน ๑ ดวง

สกทาคามีบุคคล มีอกุศลจิตรวม ๗ ดวง เช่นโสดาบัน แต่อกุศลเจตสิกที่ประกอบอ่อนกำลังลง

อนาคามีบุคคล มีโลภมูลจิต ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง โมหมูลจิตซึ่งประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน ๑ ดวง อนึ่ง ทั้งปุถุชนและเสขบุคคลทุกขั้น มีมหากุศลจิตทั้ง ๘ ดวง เมื่อจิตดวงใดทำหน้าที่ชวนะ จิตดวงนั้นจะเกิดซ้ำสืบเนื่องกัน ๗ ครั้ง

๑๙.๖ ในขณะหรือช่วงเวลาที่ชวนจิตเกิดขึ้นนี้เอง เป็นช่วงที่บุคคลกระทำกรรม คือเจตนาเจตสิกในชวนจิต เป็นตัวกรรมซึ่งจะสุกงอม ส่งผลไปสู่อนาคต เมื่ออกุศลจิตเกิดขึ้น บุคคลผู้นั้นได้ชื่อว่า กระทำกรรมอันจะยังให้เกิดอกุศลวิบากขึ้นในอนาคต และในทำนองเดียวกัน เมื่อกุศลจิตเกิดขึ้น เขาก็สร้างกุศลกรรม อันจะยังให้เกิดกุศลวิบากขึ้นในอนาคตด้วย

๑๔.๗ สำหรับพระอรหันต์นั้น ทั้งอกุศลจิต ๑๒ และมหากุศลจิต ๘ จะไม่เกิดในท่านอีก ซึ่งหมายความว่า ท่านจะไม่กระทำกรรมซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดผลหรือวิบากขึ้นในอนาคต แต่ท่านก็มีจิตที่ทำหน้าที่ชวนะ คือ เสพอารมณ์ในกามภูมิ เรียกว่ามหากิริยาจิต ๘ มีแบบจำลองดังแสดงในภาพ ๑๔.๑ ซึ่งควรพิจารณาเปรียบเทียบกับมหากุศลจิต ๘ (ภาพ ๑๒.๑) และมหาวิปากจิต ๘ (ภาพ ๑๓.๑) ซึ่งเป็นกามาวจรโสภณจิตเช่นกัน

๑๔.๘ จิตของพระอรหันต์ซึ่งทำหน้าที่เสพอารมณ์ในกามภูมิ มีอีกดวงหนึ่ง ซึ่งเคยกล่าวถึงมาแล้ว (ในหัวข้อ ๘.๑๔ และหัวข้อ ๔.๔ (๓)) คือ หสิตุปาทจิต ซึ่งเป็น อเหตุกกิริยาจิต ดังนั้น ชวนะ ของพระอรหันต์ที่เสพกามอารมณ์ จึงมีอยู่รวม ๙ ดวงด้วยกัน

คำพูดข้างบนนี้ อาจทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจผิดไปได้ว่า **พระอรหันต์เสพกาม** ตามความหมายของภาษาชาวบ้าน ขอชี้แจงในที่นี้ว่า คำว่า **กามอารมณ์** หมายถึงรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และความคิดนึกอันเนื่องด้วยอารมณ์ ๕ ทางทวาร ๕ นั้น ซึ่งบุคคลที่อยู่ในกามาวจรภูมิเช่นมนุษย์จะต้องได้พบเห็นในชีวิตประจำวัน

๑๔.๙ ตามแบบจำลองของ กามาวจรโสภณจิตทั้ง ๓ ประเภท (ภาพ ๑๒.๑, ๑๓.๑ และ ๑๔.๑) จะเห็นได้ว่า มหากิริยาจิตดวงที่ ๑, ๒... ๘ เทียบได้กับ มหากุศลจิต ดวงที่ ๑, ๒... ๘ และ มหาวิปากจิต ดวงที่ ๑, ๒... ๘ ด้วย

ควรสังเกตุความแตกต่างที่สำคัญ คือ ซีกล่างของมหากิริยาจิตทุกดวงเว้นว่างไว้ เพื่อแสดงว่า อกุศลเจตสิก ได้ถูกลบล้างสิ้นไปถึงรากเหง้าอย่างไม่เหลืออยู่ที่จะย้อนกลับมาปรากฏได้อีก

๑๔.๑๐ มหากิริยาจิตไม่ประกอบด้วยวิรตีเจตสิก ๓

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง กล่าวคือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เป็นองค์ธรรมที่กำหนดการประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของปุถุชนและเสขบุคคล และเป็นองค์มรรคร่วมในมรรคจิต ที่เกิดทำลายล้างอกุศลด้วย วีรตีเจตสิกนี้ ทำหน้าที่ควบคุมไม่ให้อกุศลเกิดขึ้นครอบงำจิตและประพฤติปฏิบัติผิด แต่สำหรับพระอรหันต์นั้นรากเหง้าของอกุศลสิ้นไปแล้ว จิตของพระอรหันต์จึงเป็นอิสระโปร่งโล่ง ไม่จำเป็นต้องมีวิรตีเจตสิกคอยควบคุมป้องกันอกุศล มหากิริยาจิตทั้ง ๘ ดวง จึงไม่มีวีรตีเจตสิกประกอบ

๑๔.๑๑ มหากิริยาจิตมีทั้งที่ประกอบด้วยปัญญา และที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา

ตามภาพ ๑๔.๑ จะเห็นได้ว่า มหากิริยาจิตดวงที่ ๑, ๒, ๕ และ ๖ ประกอบด้วยปัญญา ส่วน ดวงที่ ๓, ๔, ๗ และ ๘ ไม่ประกอบด้วยปัญญา (หรือ ปัญญินทรีย์เจตสิก) ซึ่งอาจทำให้เกิดความสงสัยขึ้นได้ว่า พระอรหันต์ท่านได้ตรัสรู้ ทำลายอวิชชา ตัณหา อุปาทานสิ้นเชิงแล้วด้วยอรหัตตมรรคอันมีสัมมาทิฏฐิ หรือ ปัญญินทรีย์เจตสิกเป็นองค์มรรคข้อหนึ่ง ดังนั้นท่านก็น่าจะดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญาทุกขณะ

คำอธิบายชี้แจงก็คือ การเกิดดับของจิตเป็นกระบวนสืบเนื่อง ทั้งในวิถี และพ้นวิถีของบุคคล ย่อมเป็นไปตามกฎของธรรมชาติของนามธรรม (จิตตนิยาม) ชวนจิตของพระอรหันต์ก็ดี ของเสขบุคคลก็ดี ของปุถุชนก็ดี ย่อมเกิดขึ้นตามเงื่อนไขปัจจัย ที่ปรุงแต่งตามกฎของนามธรรม เมื่อพระอรหันต์เสพอารมณ์ ซึ่งควรแก่การเกิดของปัญญินทรีย์ จิตที่เกิดขึ้นเสพก็ประกอบด้วยปัญญา เช่น ในขณะท่านแสดงธรรม เป็นต้น

แต่ในกรณีเช่นขณะท่านมีกรุณา ปรารถนาจะให้ผู้ป่วยเจ็บพ้นจากทุกข์ จิตที่เกิดขึ้นเสพอารมณ์นั้น ก็ไม่จำเป็นจะต้องประกอบด้วยปัญญินทรีย์เจตสิก

๑๔.๑๒ เวทนาที่เกิดกับพระอรหันต์ กิริยาจิตดวงที่ ๑, ๒, ๓, และ ๔ เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกสุขใจ (โสมนัส) ส่วนกิริยาจิตดวงที่ ๕, ๖, ๗ และ ๘ เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ (อุเบกขา) ข้อพิจารณานี้ ควรขจัดความเข้าใจผิดที่ว่า พระอรหันต์มีจิตใจที่ว่างเปล่า ไม่มีความรู้สึกอะไรเหมือนกับพระอิฐพระปูน แต่จะเห็นได้ว่า พระอรหันต์ก็มีความสุขใจประกอบด้วยปีติ คือความอิ่มใจในบางอารมณ์ และอุเบกขาในบางอารมณ์ แต่ท่านจะไม่มีความเสียใจ (โทมนัส) ซึ่งจะเกิดร่วมกับโทสมูลจิต ซึ่งไม่เกิดได้อีกในพระอรหันต์

อย่างไรก็ตาม พระอรหันต์ยังต้องรับรู้ความสุขทางกาย และความทุกข์ทางกาย เพราะเวทนาทั้ง ๒ ประเภทนี้ เกิดกับจิตรู้อารมณ์ทางกาย (หัวข้อ ๘.๑) ซึ่งเป็นผล หรือวิบากของกุศลกรรม และอกุศลกรรมในอดีตตราบใดที่ท่านยังไม่ดับขันธปรินิพพาน

๑๔.๑๓ เงื่อนไขทางการชักจูง มหากิริยาจิตดวงที่ ๑, ๓, ๕ และ ๗ เกิดขึ้นได้โดยไม่มีการชักจูง ส่วนดวงที่ ๒, ๔, ๖ และ ๘ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ตัวอย่างเช่น พระอรหันต์ท่านวางจิตเป็นอุเบกขา ตั้งใจแสดงธรรมเพื่อแก้ความเห็นผิดของผู้ไม่เชื่อ ในขณะนั้นมหากิริยาจิตดวงที่ ๕ เกิดขึ้น และเมื่อมีผู้ศรัทธามาอาราธนา และท่านแสดงธรรมโปรดด้วยความยินดีอนุโมทนา ขณะนั้นมหากิริยาจิตดวงที่ ๒ ก็เกิดขึ้น

บทที่ ๑๕
ทบทวนแนวคิดทางอภิธรรม

๑๕.๑ ในระยะที่ผ่านมาแล้ว เราได้พิจารณาธรรมชาติรู้ กล่าวคือ จิต เจตสิก ในระดับที่เรียกว่า กามาวจรภูมิ หรือกามาวจรจิต ๕๔ ดวง ซึ่งจำแนกออกได้ตามแผนผัง ภาพ ๓.๒ การเกิดเป็นมนุษย์ นับว่าเกิดอยู่ในกามาวจรภูมิระดับหนึ่ง ดังนั้นโดยทั่วไปสำหรับปุถุชนที่ยังไม่บรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคล ก็ย่อมมีโอกาสที่กามาวจรจิต ๔๕ ดวง *(เว้นมหากิริยาจิต ๘ ดวง และหสิตุปาทจิต ๑ ดวง ซึ่งมีได้เฉพาะพระอรหันต์)* จะเกิดขึ้นได้ตามสมควร ทั้งนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมอาจตรวจสอบพิสูจน์ได้ในประสบการณ์ชีวิตของตนเอง เมื่อได้พัฒนาความสามารถที่จะติดตามพิจารณา เช่น ในการปฏิบัติ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นต้น

สำหรับ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ และโลกุตตรจิต ๘ (หรือ ๔๐) นั้น จะได้พิจารณาในโอกาสต่อไป

๑๕.๒ ในขั้นนี้ ผู้เขียนประสงค์จะย้อนกลับไปทบทวนแนวคิดพื้นฐาน ของอภิธรรม เพิ่มเติมจากที่ได้พิจารณาไว้ในตอน ๑ ให้เกิดความกระจ่าง ชัดเจนขึ้น หัวข้อ ๑.๑๙ และ ๑.๒๐ ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า **จิต** คือ ธรรมชาติรู้ และ **อารมณ์** คือ สิ่งที่ถูกรู้ ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ของโลกและชีวิตออกเป็น ๒ องค์ประกอบ แล้วในหัวข้อ ๑.๒๑ ก็ได้เสนอหลักการว่า **"โลกและชีวิตคือ จิตรู้อารมณ์"**

ข้อที่ควรเน้นให้ชัดเจนอีกครั้งหนึ่งในขั้นนี้ก็คือ *"นอกจากเป็นจิตรู้อารมณ์ โดยจิตนั้นเกิดดับสืบเนื่องกันเรื่อยไปเป็นขบวนแถว ในมิติแห่งเวลาแล้ว ก็ไม่มีอะไรอีกนอกเหนือจากนั้น ซึ่งปรากฏเป็นโลกและเป็นชีวิต"*

อนึ่ง แม้แต่ตัว "เวลา" นั้นเอง ก็เป็นการปรากฏของโลกและชีวิตในอีกแง่มุมหนึ่ง โดยมีความสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกจากโลกและชีวิต เพราะอันที่จริงนั้น ทั้งโลก ชีวิต และเวลา ก็อาจวิเคราะห์รวมกันได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ของ **"จิตรู้อารมณ์"** นั่นเอง

๑๕.๓ อาจมีคำถามเกิดขึ้นว่า "ขณะเมื่อบุคคลหลับสนิท ไม่รู้สึกตัวเลย ไม่รู้แม้ว่ามีเวลาผ่านไปหรือเปล่านั้น มีจิตเกิดดับรู้อารมณ์ สืบเนื่องกันไปด้วยหรือ"

คำตอบทางอภิธรรมก็คือ *"แน่นอน แม้ในขณะหลับสนิท หรือสลบไปเป็นต้น ก็มีจิตเกิดดับสืบเนื่องกันตลอดเวลา และรับรู้อารมณ์ด้วย"*

อารมณ์ที่จิตรู้ขณะหลับสนิทนั้น ไม่ใช่อารมณ์หรือสิ่งที่ถูกรู้ ซึ่งมีอยู่ในสภาพชีวิตปัจจุบัน เป็นอารมณ์ซึ่งสืบเนื่องมาจากเหตุปัจจัยในอดีตภพ เรื่องนี้จะพิจารณาได้ชัดเจน เมื่อถึงตอนที่วิเคราะห์เรื่องอารมณ์ และเรื่องการเกิดดับของจิตสืบเนื่องข้ามภพข้ามชาติโดยละเอียด

อนึ่ง แม้ในขณะเมื่อบุคคลคิดว่าตนเองตื่นเต็มที่อยู่ และกำลังรับรู้อารมณ์ของโลกนี้ภพนี้ เป็นต้นว่า ขณะเมื่อเขาลืมตามองดูสีสันของท้องฟ้าภาคตะวันออกในยามรุ่งอรุณอยู่ ขบวนแถวของจิตที่เกิดดับสืบเนื่องกันนั้น จะมีที่รับรู้ รูปารมณ์ คือสีสันต่างๆ นั้น สลับกันอยู่กับขบวนแถวของจิตที่กลับไปรับอารมณ์จากอดีตภพอย่างรวดเร็ว แต่บุคคลผู้นั้นจะไม่รู้สึกตัว เพราะการเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมานั้นรวดเร็วมาก เขาจะคิดว่า เขากำลังรับรู้สีสันอันงดงามของท้องฟ้าอยู่เท่านั้น

๑๕.๔ ท่านเคยฉงนสนเท่ห์บ้างหรือไม่ว่า เวลาคืออะไร? นาฬิกาบอกอะไร? หากไม่มีนาฬิกาเลย เวลาจะยังมีหรือไม่? วันคืน เดือนปี ฤดูกาล เกี่ยวข้องอะไร? เวลามีเริ่มต้นและสิ้นสุดหรือไม่? เวลาเกี่ยวข้องกับชีวิตและโลกอย่างไร?

คำถามเช่นนี้ ดูคล้ายจะตอบยาก แต่ก็ควรเป็นข้อกระตุ้นเตือนให้คิด และหากปรารถนาหาคำตอบอย่างจริงจัง ก็ควรฝึกฝนพัฒนาสติปัญญา เฝ้าพินิจพิจารณาปรากฏการณ์ในชีวิต ที่เกิดขึ้นและแปรไปในขณะปัจจุบัน โลก ชีวิต และเวลาสัมพันธ์กัน ชีวิตอุบัติในโลกและรับรู้โลก ถ้าไม่มีตา กับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายปสาทกับสิ่งต้องกาย และใจกับความรู้สึกนึกคิด แล้วจะมีโลกและชีวิตปรากฏหรือ และถ้าสิ่งทั้งหลายอยู่นิ่ง ไม่แปรเปลี่ยนเลย เวลาจะปรากฏให้รับรู้ได้หรือ

๑๕.๕ เมื่อมีสติกำหนดรู้ขณะปัจจุบัน และติดตามพิจารณาปรากฏการณ์ชีวิต จะพบขณะแห่งความรับรู้อันแปรเปลี่ยน เป็นกระบวนการเกิดดับสลับกันรวดเร็ว รู้สีสัน สว่างมืดทางตาขณะหนึ่ง ได้ยินเสียงสูงต่ำดังแผ่วทางหูอีกขณะ รู้แข็งอ่อนเย็นร้อนและตึงไหว รู้รสและรู้กลิ่น ครั้งละขณะ ความรับรู้เหล่านี้ แปรเปลี่ยนรวดเร็วนัก ต่อเมื่อสติรวดเร็วทันปัญญา คนจึงรู้ทันว่าโลกและชีวิต คือกระบวนแถวของขณะแห่งการรับรู้ ที่เปลี่ยนอยู่ไม่หยุดหย่อน ถ้าหากโลกและชีวิตหยุดนิ่งไม่แปรเปลี่ยน เวลาก็ไม่อาจปรากฏ คือ ไม่มีให้รับรู้ แต่ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนไปไม่หยุดอยู่ กาลเวลาจึงปรากฏให้รู้ได้ ดังนั้น ชีวิต โลก และเวลาสอดคล้องกันอิงอาศัยกัน ปรากฏชีวิตและโลกดำรงอยู่ในกาลเวลา อันที่จริงนั้น ชีวิต โลก และเวลา เป็นสิ่งเดียวกัน

๑๕.๖ ความจริงของโลกและชีวิต อย่างที่เป็นอยู่เช่นนั้นเอง ดำรงอยู่เฉพาะหน้า แต่ผู้คนมองไม่เห็น เปรียบเหมือนภูเขาที่ถูกปิดบังด้วยฝุ่นผงที่เข้าตา หรือด้วยม่านตาที่ยังปิด เพราะยังหลับและฝันอยู่ ยังเพลิดเพลินกับภูตพรายในความฝัน เมื่อลืมตาเห็นความสว่างกลางวัน ภาพฝันมลายสูญไป ก็จะได้รู้เห็นโลกและชีวิตอย่างเป็นจริง หากปรารถนาจะเข้าใจชีวิต พึงฝึกตามพินิจด้วยสติระลึกรู้ แต่ละขณะที่ผ่านไปในปัจจุบัน ไม่ว่าในสถานการณ์อันใด เมื่ออยู่เฉย ก็ให้รู้ว่าหายใจอยู่ รู้ชัดว่าหายใจเข้าหรือออก เมื่อเคลื่อนไหวร่างกาย ก็รู้ชัดว่าคู้เหยียดก้าวเดินไปอย่างไร

๑๕.๗ ขณะเมื่อเดินอยู่กลางแดดจ้า ร้อนระอุ เหงื่อออกไม่สบายกาย กำหนดรู้ให้ชัดเจนถึงความรู้สึกไม่เป็นที่ชอบใจ ในขณะชีวิตเช่นนั้น และเมื่อได้หลบอยู่ใต้ร่มไม้เย็นสบาย ดับกระหายด้วยเครื่องดื่มชุ่มคอ ก็กำหนดรู้ให้ชัดเจนด้วย ถึงความรู้สึกอันเป็นที่ชอบใจ อันต่างก็เป็นแต่ละขณะของความรับรู้ ซึ่งเกิดขึ้นตามเงื่อนไขวิถีทางธรรมชาติ เป็นขณะแห่งชีวิต สืบเนื่องสลับกันไป ส่วนสำคัญของชีวิตคือจิตใจ อันได้แก่ความรู้สึกนึกคิดทั้งที่ปรากฏชัดเจนและที่แฝงเร้น แม้ตนเองก็ไม่รู้เท่าทัน แต่ก็เป็นสิ่งพึงตามกำหนดรู้ด้วยสติ รู้ระลึกทันท่วงทีในแต่ละขณะ ที่โลภ หลง รัก เกลียด โกรธ เป็นต้น เป็นหนทางเกิดปัญญาเข้าใจโลกและชีวิต

๑๕.๘ แทนที่จะมองดูและถือเอาว่า ชีวิตเป็นก้อนเนื้อหุ้มกระดูกที่เติบโตขึ้นมาด้วยอาหาร และยึดถือว่าเป็นตัวตน เป็นบุคคล แตกต่างจากโลกแวดล้อม อันเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ ขอให้ทดลองมองโลกและชีวิตในแง่ใหม่ ในลักษณะที่เป็นขณะแห่งการรับรู้ ที่แปรเปลี่ยนสืบเนื่องกันไป เพราะแต่ละขณะเกิดขึ้น ปรากฏชั่วครู่สั้น แล้วดับลง เพื่อให้ขณะต่อไปเกิดสืบต่อ โดยเป็นไปอย่างรวดเร็วเหลือประมาณ

ทบทวนดูถึง เมื่อเราไปชมภาพยนตร์ มีจอว่างขึงอยู่ในความมืด เริ่มต้นด้วยความมืดที่ว่างเปล่าไม่มีอะไร แล้วเขาก็ฉายแสงสีสว่างมืดไปบนจอ เป็นภาพที่เกิดโดยปรากฏทีละภาพ แต่ละภาพฉายติดจอในขณะเวลาสั้น สว่างวาบขึ้น แล้วกลับมืดสนิท เพื่อให้โอกาสแก่ภาพต่อไปได้ปรากฏ

๑๕.๙ ขบวนแถวของภาพอันเป็นสีสันสว่างมืด เกิดดับสลับสืบเนื่องบนจอว่าง เป็นขบวนแถวของขณะแห่งความรับรู้ ที่ตามความเป็นจริงไร้แก่นสารตัวตน เพราะเป็นเพียงเงามืดสว่างเคลื่อนไหวบนจอว่าง แต่ภายในเสี้ยวนาที จิตสำนึกของผู้ดูก็ช่วยสร้างเป็นโลกใหม่ที่ดึงดูด และครอบงำความนึกคิด ให้ผู้ดูหลงติดและเพลิดเพลิน เป็นโลกสมมุติมายาอันจริงจัง นั้นต้นไม้ โน่นภูเขา และเมฆ นี่หญิงชาย พระเอกนางเอก แล้วก็พลอยตื่นเต้นดีใจเสียใจไปกับเงา นั่นเป็นโรงหนังที่เรายินดีให้เขาหลอกเพราะเป็นการพักผ่อนบันเทิงใจ แต่เมื่อออกมาสู่โลกและชีวิตประจำวันขอให้พินิจพิเคราะห์ดูให้ดีว่า ขณะแห่งความรับรู้ในชีวิตจริง ที่เห็นทางตาได้ยินทางหู เป็นต้นนั้น แท้จริงแตกต่างอย่างไร แตกต่างหรือไม่จากที่เรารู้เห็นเพลิดเพลินในโรงหนัง

๑๕.๑๐ เพราะว่าโลกและชีวิตคือเหตุการณ์ผ่านไป เป็นขบวนแถวความรับรู้ แต่ละขณะจึงแฝงความหมายสำคัญสำหรับผู้รู้ทันประจักษ์แจ้ง ดังนั้นผู้ปรารถนาจะเรียนรู้จักชีวิต จึงควรฝึกตั้งสติตามรู้ปัจจุบัน แม้ขั้นต้นจะตามทันเพียงขณะที่ล่วงไปแล้ว แต่สิ้นไปไม่นานนัก พอทบทวนได้ชัดเจน ทั้งนี้เพื่อจะเริ่มเข้าใจบางแง่มุมของชีวิต อันเป็นส่วนของขบวนแถวเกิดดับสืบเนื่อง

ถ้าหากลองทำครั้งแรกๆ ยังไม่เห็นแจ้งชัด ก็ขออย่าเพิกละความพยายาม อย่ามองข้ามเหตุการณ์แม้ดูเล็กน้อย เช่นเพียงขณะเมื่อเคลื่อนไหวร่างกาย เอื้อมมือไปหยิบสิ่งของ ก็ควรรู้ระลึกถึงความตึงไหวในเนื้อกล้าม หรือเมื่อลืมตาเห็นสีสันสว่างมืดหลากหลาย แม้ยังไม่ทันมีความคิดว่า นั่นแดง นี่เขียว ก็รู้ระลึกว่า แต่ละปรากฏการณ์ ก็คือขณะชีวิต ที่ตามกันมาเป็นขบวนแถว

๑๕.๑๑ ความโง่เขลารู้ไม่เท่าทันชีวิต ความแส่อยากติดใจในสิ่งที่รู้เห็น กับความยึดติดถือมั่นทุกประการ ครอบงำให้ผู้คนรู้เห็นผิดว่า ชีวิตคือการมีตัวตนเผชิญโลก ต้องต่อสู้สิ่งแวดล้อมเพื่ออยู่รอด เมื่อมองโลกอีกแบบหนึ่งตามเป็นจริง คือเป็นขบวนแถวของเหตุการณ์ซึ่งเกิดดับสืบต่อกันตามลำดับ เหมือนภาพฉายบนจอว่างในโรงภาพยนตร์ เป็นฐานให้จินตนาการเป็นโลกมายา ก็จะเห็นว่าชีวิตและโลกนั้นโดยแท้จริง ว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน บุคคล ที่จะแบกภาระและความทุกข์ของตัวตนไว้ต้องแก่งแย่งช่วงชิงจากเพื่อนร่วมโลก เพื่อให้ได้สิ่งปรารถนามาบำเรอความอยาก เมื่อเห็นว่ามีตัวมีตนเป็นตัวเป็นตนเช่นนี้ ผู้คนก็แบกภาระคือ ตัวตนนั้นเอง เหนื่อยยาก รักษาความเป็นตัวตนไว้ และยิ่งกว่านั้นคือเห็นแก่ตัวอย่างรุนแรง

บทที่ ๑๖
โลกทัศน์ ชีวทัศน์ ทางอภิธรรม เปรียบเทียบกับโลกทัศน์ ชีวทัศน์ ทางวิทยาศาสตร์ เรื่องอวกาศ เวลา และขณะจิต

๑๖.๑ หลักที่ควรกล่าวเน้นทบทวนไว้เสมอ ในทุกขั้นตอนของการศึกษาอภิธรรม คือ **อนัตตตา** กล่าวคือ ลักษณะความเป็นของไม่ใช่ตัวตนของธรรมทั้งปวง ซึ่งเมื่อพิจารณาข้อนี้แล้ว ย่อมครอบคลุมถึง **อนิจจตา** ซึ่งเป็นลักษณะความเป็นของไม่เที่ยง และ **ทุกขตา** อันได้แก่ลักษณะความทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ด้วย

ทั้งนี้เพราะ โลกทัศน์ ชีวทัศน์ของอภิธรรมนั้น เป็นการวิเคราะห์หรือแยกแยะปรากฏการณ์อันเรียกว่าโลกเรียกว่าชีวิต ออกเป็นกระบวนการขององค์ธรรมย่อยแห่งนามรูปอันเกิดดับ มีปฏิสัมพันธ์เป็นลูกโซ่แห่งความเป็นเหตุผล สืบต่อกันไปโดยความไร้แก่นสารตัวตน การเกิดขึ้นเป็นสัตว์บุคคลนั้น เป็นผลจากการกำหนดหมาย ภายใต้อำนาจของความหลงผิด กล่าวคือ โมหะ หรืออวิชชา ซึ่งบังเกิดอยู่ในสันดานของปุถุชนโดยทั่วไป

อภิธรรม พิจารณาวิเคราะห์โลกและชีวิต เป็นจิต ซึ่งรู้อารมณ์ ทั้งจิตและอารมณ์ ต่างก็เป็นสิ่งที่มีลักษณะ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ด้วยกันทั้งสองฝ่าย

๑๖.๒ ทุกขั้นตอนของเนื้อหาวิชาอภิธรรม กล่าวถึงกฎธรรมชาติอันกำหนดความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ระหว่างปรมัตถธรรม กล่าวคือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติธรรม ซึ่งมีผลทำให้เกิดเป็นปรากฏการณ์โลกและชีวิตขึ้น วิชาอภิธรรมเป็นการประมวลความรู้ ที่สืบเนื่องมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งกล่าวในความหมายของภาษาสามัญได้ว่า เป็นความรู้ในสภาพตามเป็นจริงจากการประจักษ์ คือ ประสบการณ์โดยตรง **ความรู้ทางอภิธรรมจึงไม่ใช่สมมุติฐานหรือทฤษฎี เช่นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ หรือวิชาการปัจจุบัน ซึ่งเป็นเรื่องของการเก็งการทายว่า กฎเกณฑ์ของธรรมชาติน่าจะเป็นอย่างไร เราจึงไม่ควรใช้คำว่าทฤษฎีหรือสมมุติฐาน กับหลักอภิธรรม** หรือหลักธรรมทางพุทธศาสนา ข้อนี้เป็นความแตกต่างสำคัญ ระหว่าง พุทธธรรม กับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ รวมทั้งความรู้ทางศาสตร์ "สมัยใหม่" ทั้งหลายที่ยึดถือระเบียบวิธีการของวิทยาศาสตร์ เป็นแบบฉบับ

๑๖.๓ โลกและชีวิตปรากฏต่อจิตในกรอบของอวกาศและเวลา เราทำการวัดขนาดของสิ่งของ โดยอาศัยการวัดระยะใน ๓ ทิศทางที่ตั้งฉากกัน คือ กว้าง ยาว สูง มีตัวอย่างเช่น ขนาดของห้อง เราอาจกำหนดตำแหน่งของสิ่งของในห้อง เช่น หลอดไฟฟ้าที่ห้อยจากเพดาน โดยวัดและกล่าวถึงระยะตั้งฉากของสิ่งนั้นจากกำแพง ๒ ด้านที่ทำมุมฉากกัน และจากพื้นห้อง ดังนั้นเราใช้ตัวเลขที่วัดได้ อันแสดงปริมาณระยะทาง ๓ ตัว เพื่อกำหนดตำแหน่งของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ระยะทางคือ ช่องว่างระหว่างของ เราจึงใช้คำว่า อวกาศ *(บาลี : อากาโส)* แทนระยะทาง หรือช่องว่าง หรือที่ว่างที่ถูกสิ่งของแทนที่ เมื่อการวัดปริมาตร ซึ่งเป็น "ความกินที่ว่าง" ของสิ่งของก็ดี หรือการกำหนดตำแหน่งของสิ่งของ ในที่ว่างก็ดี ต้องอาศัยการวัดระยะ ๓ ทิศทาง หรือการวัด ๓ ครั้ง เราจึงกำหนดว่า อวกาศมี ๓ มิติในความรับรู้ของเรา

๑๖.๔ การกำหนดตำแหน่งของวัตถุก็ดี ขนาด เช่น ความกว้าง ยาว สูง หรือปริมาตรก็ดี เพื่อความแม่นยำชัดเจนในสภาพชีวิตจริง จะต้องกำหนดเวลาไว้ด้วย ทั้งนี้เพราะปริมาณเหล่านั้นเปลี่ยนแปรไปได้ เห็นได้ชัดว่า สิ่งต่างๆ ไม่อยู่นิ่ง การเปลี่ยนตำแหน่ง คือการเคลื่อนที่ มีความเร็ว คือ อัตราการเปลี่ยนตำแหน่งต่อหน่วยเวลา ดังนั้น ในการพิจารณาโลกและชีวิตนั้น นอกจากจะต้องกำหนดกรอบอวกาศ ๓ มิติแล้ว จึงจำเป็นต้องนำเอามิติหรือการวัดเวลาเข้ามาเป็นมิติที่ ๔ ด้วย สรุปได้ว่า โลกและชีวิต หรือสิ่งทั้งหลายทั้งสิ้น ปรากฏแก่จิตในกรอบ อวกาศ-เวลา ๓+๑ = ๔ มิติ

๑๖.๕ ข้อควรสังเกตในเบื้องต้นคือ ความแตกต่างระหว่างมิติอวกาศกับมิติเวลา การวัดระยะทางในอวกาศจากจุดเริ่มต้นใดๆ จะทำได้ใน ๒ ทิศทางตรงข้ามกัน พูดตามภาษาคณิตศาสตร์ก็คือ เราวัดได้ทั้งระยะทางที่เป็น + และ - และเลือกกำหนดเอาได้ สำหรับเวลานั้น แตกต่างจากระยะทาง เพราะมีทิศทางจากอดีต ผ่านปัจจุบัน ไปสู่อนาคต ได้ทิศทางเดียว ย้อนกลับไม่ได้

๑๖.๖ การวิเคราะห์โลกและชีวิต โดยกำหนดให้อยู่ในกรอบแห่งอวกาศเวลา ๔ มิติดังกล่าวมานี้ อาศัยรากฐานตามประสบการณ์สามัญของบุคคล โลกทัศน์ ชีวทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ ก็อาศัยรากฐานเช่นเดียวกันนี้ ควรสังเกตว่า โลก และชีวิต หรือธรรมชาติด้านที่ปรากฏเช่นนี้เข้ามาสู่ความรับรู้ของบุคคล ทางตา หู จมูก ลิ้น และกายประสาท คือเป็นอารมณ์ของทวาร ๕ และได้รับการปรุงแต่งตีความหมายทางทวารที่ ๖ คือทางมโนทวาร วิชาอภิธรรมวิเคราะห์ขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการเช่นนี้โดยละเอียดลึกซึ้ง ดังที่จะได้พิจารณาต่อไปข้างหน้า มีผลซึ่งอาจนำมาเสนอสรุปล่วงหน้าในขั้นนี้ได้ว่า...

"อวกาศ-เวลา ๔ มิตินี้ เป็น **บัญญัติ** ที่จิตสร้างขึ้น เพื่อรับรู้และสื่อสารเรื่องของโลกและชีวิต ในรูปลักษณ์ที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิต บัญญัติ มิใช่สภาพตามเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งสิ้น เพราะเป็นผลจากการปรุงแต่งโดยจิต แต่ก็มีส่วนเป็นตัวแทน ของสภาพตามเป็นจริง ซึ่งเป็นสิ่งที่บุคคลจะต้องวิเคราะห์แยกแยะให้ออกจากกัน"

๑๖.๗ เนื่องจากอวกาศ-เวลา หรือกาลอวกาศ ๔ มิติ เป็นผลจากการรับรู้ทางอายตนะ ๕ ดังนั้นจึงเป็นการปรากฏของโลกและชีวิตทางด้านรูปธรรมต่อจิต สำหรับโลกและชีวิตทางด้านนามธรรมนั้น ย่อมปรากฏต่อจิตได้แตกต่างออกไป แม้ว่าในประสบการณ์ของมนุษย์จะไม่แยกออกจากโลกแห่งรูปธรรมโดยเด็ดขาดก็ตาม

ได้กล่าวมาแล้วว่า สิ่งของในโลกแห่งรูปธรรมนั้น กินที่ในมิติแห่งอวกาศ ของ ๒ สิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น เก้าอี้ ๒ ตัว จะอยู่ที่ตำแหน่งเดียวกันไม่ได้ คน ๒ คน จะนั่งบนเก้าอี้ตัวเดียวกันโดยใช้อวกาศแห่งเดียวกันไม่ได้ ที่ว่างหรืออวกาศในห้องใดห้องหนึ่งมีจำกัด จึงสามารถบรรจุคนได้เป็นจำนวนจำกัด ฯลฯ

ส่วนนามธรรม อันได้แก่ความรู้สึกนึกคิดหรือจิตเจตสิกนั้น ไม่ปรากฏชัดว่ากินที่ในอวกาศ หรือมีปริมาตร หรือมวลสาร แม้ผู้คนจะมาประชุมร่วมกันอยู่มากมายเท่าใด ก็ไม่เบียดเสียดยัดเยียด ในด้านความรู้สึกนึกคิด ว่าอัดแน่นเหมือนทางรูปธรรม แต่ละบุคคลก็ยังเสรีที่จะคิดฝันไปอย่างไรก็ได้ อย่างไรก็ตาม ในประสบการณ์ของบุคคลโดยทั่วไปนั้น นามธรรมก็มีที่อยู่อาศัยสัมพันธ์กับรูปธรรม กล่าวคือ ความรู้สึกนึกคิดกับรูปกายอยู่ด้วยกันเสมอ แม้อาจไม่ชัดเจนว่าอยู่ "ตรงไหน" แห่งเดียวในรูปกายนั้นๆ ก็ตาม

๑๖.๘ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ จิตเจตสิกซึ่งเป็นนามธรรมประเภทสังขตะ คือ มีปัจจัยปรุงแต่ง จึงไม่อาจกำหนดได้แน่นอนในกรอบอวกาศ ๓ มิติ แต่พอจะกำหนดได้ในกรอบเวลา ในขั้นต้นเราอาจจำแนกเวลาออกเป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ตามความเคยชินในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ ความรู้สึกนึกคิดของเรานั้น มีที่ล่วงไปแล้ว สิ้นสุดไปแล้ว นั่นคือจิตเจตสิกในอดีต ความรู้สึกนึกคิดในขณะปัจจุบัน คือ จิตเจตสิกที่กำลังเกิดอยู่ และอีกประเภทหนึ่ง คือ ความรู้สึกนึกคิดหรือจิตเจตสิก ที่กำลังจะเกิดต่อไปในอนาคต

๑๖.๙ เมื่อเรากำหนดว่า จิตเจตสิกเป็นสิ่งซึ่งปรากฏในมิติแห่งเวลา และจากประสบการณ์ เราทราบว่า จิตเจตสิกหรืออีกนัยหนึ่ง คือความรู้สึกนึกคิดของเรานี้ เปลี่ยนแปรอยู่เรื่อย เราก็อาจใช้วิธีการแบ่งช่วงเวลาย่อยออกให้เป็นช่วงสั้นลงทุกที เพื่อให้ถึงช่วงสั้นที่สุดที่จิตเจตสิกดำรงอยู่ เป็นหน่วยเล็กที่สุด กล่าวคือ ปรากฏเป็นความรู้สึกนึกคิดเรื่องเดียวอันเดียว ยังไม่ทันเปลี่ยนแปลงไปสู่จิตเจตสิก หรือความรู้สึกนึกคิดอันใหม่ หน่วยเล็กที่สุดนี้ก็คือการปรากฏของจิตเจตสิกดวงหนึ่งนั่นเอง ซึ่งกินเวลาในขนาดเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ล้านล้านวินาที หรืออย่างที่กล่าวในคัมภีร์อภิธรรมรุ่นหลังว่า ในขณะดีดนิ้วหนึ่งครั้งนั้น จิตเจตสิกเกิดดับได้แสนโกฏิดวง

๑๖.๑๐ ทฤษฎีอะตอมทางวิทยาศาสตร์ แยกแยะอวกาศออกเป็นขนาดที่เล็กที่สุด ซึ่งได้แก่ขนาดของสิ่งที่เรียกว่า อนุภาคมูลฐาน วิชาอภิธรรมชี้ให้เห็นว่า ตามธรรมชาตินั้น **เวลา** ปรากฏเป็นหน่วยย่อยที่สุด คือ ช่วงอายุของจิตดวงหนึ่ง หรือจะกล่าวให้แม่นยำขึ้นไปอีกก็คือ ช่วงเวลาระหว่างการปรากฏของจิต ๒ ดวงที่เกิดขึ้นสืบเนื่องกัน เราอาจให้ชื่อช่วงเวลานี้ว่า ขณะจิต (ใหญ่) ซึ่งแบ่งย่อยออกเป็น ๓ ขณะจิต (เล็ก) คือ ขณะเกิดขึ้น (อุปาทะ) ขณะตั้งอยู่ (ฐิติ) และขณะดับไป (ภังคะ)

ในเรื่องการวิเคราะห์ออกเป็นมิติย่อยนี้ จะเห็นได้ว่าโลกทัศน์ ชีวทัศน์วิทยาศาสตร์ เน้นการศึกษาแยกแยะอวกาศ หรือระยะทาง ในขณะที่โลกทัศน์ ชีวทัศน์อภิธรรม เน้นการแยกแยะมิติเวลาออกเป็นขณะจิตใหญ่ และขณะจิตเล็ก

๑๖.๑๑ การเพ่งพิจารณาปรากฏการณ์ชีวิตและโลก ควรจะทำให้บุคคลตระหนักว่า มิติเวลา มีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับโลกและชีวิต ทั้งนี้เพราะจิตเจตสิก ที่เป็นธรรมชาติรู้โลก-รู้ชีวิตนั่นเอง ปรากฏเป็นหน่วยเล็กที่สุดของเวลา ในขั้นต้น เราพิจารณาศึกษาเรื่องเวลา โดยการเทียบเคียงกับมิติอวกาศ ซึ่งเราคิดว่าคุ้นเคยอยู่มากกว่า

๑๖.๑๒ อันที่จริงนั้น ถ้าหากเราทำความคุ้นเคยกับด้านนามธรรมของชีวิต กล่าวคือ จิตเจตสิกของเราเอง โดยการปฏิบัติสติปัฏฐานแล้ว ก็จะมีความเข้าใจเรื่องมิติเวลายิ่งขึ้นตามลำดับ เมื่อการปฏิบัติก้าวหน้าไป การศึกษาอภิธรรม จึงจำเป็นที่จะต้องควบคู่กันไปกับการปฏิบัติสติปัฏฐาน ดังได้เคยกล่าวเน้นมาแล้ว ตั้งแต่ตอนต้นๆ

๑๖.๑๓ ภาพ ๑๖.๑ เป็นแผนผังแสดงแถวของการเกิดดับของจิตเจตสิกในมิติเวลา แผนผังนี้กำหนดทิศทางของเวลา จากอดีตไปสู่อนาคต จากซ้ายไปทางขวา แกนนอนในภาพ แบ่งช่วงเวลาออกเป็นช่วงเล็กเท่าๆ กัน เพื่อกำหนดว่า ช่วงเวลาระหว่างขณะเกิดขึ้น (ก) ขณะกลางของการตั้งอยู่ (ต) และขณะดับไป (ด) นั้นเท่ากัน นอกจากนั้นก็เท่ากับช่วงเวลา ระหว่างขณะดับไปของจิตดวงหนึ่ง กับขณะเกิดขึ้นของจิตดวงใหม่ด้วย

ภาพ 16.1

แผนผังแสดงการปรากฏเกิด ตั้งอยู่ และดับไป ของจิตเจตสิกในมิติเวลา

อดีต ปัจจุบัน อนาคต

๑ ๒ ๓ ๔ ๕

ก ต ด ก ต ด ก ด ต ก ต ด ก ต ด

ขณะจิตใหญ่ หรือ อายุของจิต

๑๖.๑ (ก)

อดีต ปัจจุบัน อนาคต

๒ ๓ ๔ ๕

ต ด ก ต ด ก ต ด ก ต ต ก ต ด

๑๖.๑ (ข)

อดีต ปัจจุบัน อนาคต

๒ ๓ ๔ ๕ ๖

ก ต ด ก ต ต ก ต ด ก ต ต ก ต

๑๖.๑ (ค)

ในภาพ ๑๖.๑ (ก) สมมุติเขียนขบวนแถวของจิต ๕ ดวง ที่เกิดดับสืบเนื่องกัน โดยกำหนดว่าดวงกลาง (ดวงที่ ๓) กำลัง "ตั้งอยู่" ใน "ปัจจุบัน" เราอาจทำความเข้าใจให้ชัดเจน โดยนึกถึงช่องแคบตั้งยาวเจาะไว้บนแผ่นกระดาษทึบ วางไว้ข้างหน้าของแผนผังขบวนแถวจิตนี้อีกทีหนึ่ง

ช่องแคบ "ขณะปัจจุบัน" อาจมีความแคบกว้างเท่าใดนั้น ขึ้นอยู่กับสติของบุคคล ว่ากำหนดขณะปัจจุบันของชีวิตได้ชัดเจนเพียงใด สภาพชีวิตจริง เทียบเคียงได้โดยการเลื่อนแผ่นแผนผัง จากขวาไปซ้าย ด้วยความเร็วสม่ำเสมอ จิตแต่ละดวงจะปรากฏที่ช่อง "ขณะปัจจุบัน" ในขณะเกิดขึ้น (ก) ตั้งอยู่ (ต) และดับลง (ด) สลับสืบเนื่องกันไป จิตที่ผ่านช่องแคบนี้ไปแล้ว จะเป็นอดีต ไม่กลับมาอีก จิตที่เป็นอนาคตนั้น นับว่ายังไม่ปรากฏ และตามสภาพเป็นจริงแล้ว ยังไม่มีอยู่ ชีวิตจึงเป็นปรากฏการณ์เฉพาะ ใน "ขณะปัจจุบัน" แต่ทว่าเปลี่ยนแปรอยู่เรื่อยไป

๑๖.๑๔ ในภาพ ๑๖.๑ (ข) จิตดวงที่เป็นปัจจุบัน ได้ถึงขณะดับลง (ด) และในภาพ ๑๖.๑ (ค) จิตดวงใหม่ปรากฏเกิดขึ้น (ก) ในขณะปัจจุบันอีก จิตดวงที่ปรากฏในช่องแคบ "ปัจจุบัน" ของภาพ ๑๖.๑ (ก) และ ๑๖.๑ (ข) ได้เคลื่อนเข้าสู่อดีตในมิติเวลาแล้ว คือ ดับไปแล้วเช่นกับจิตที่ได้เกิดแล้ว และดับไปแล้วนับไม่ถ้วน แต่ก็ยังสามารถส่งผลถึงจิตในขณะปัจจุบันได้ เป็นต้นว่า :

(๑) ถ้าจิตดวงที่เกิดขึ้นแล้วยังไม่ดับลง จิตดวงปัจจุบันก็เกิดไม่ได้

(๒) จิตในอดีตที่เป็นจิตเสพอารมณ์ มีเจตนาเจตสิกที่เป็นตัวกรรมส่งผลกระทบ คือวิบาก มายังจิตที่เกิดทีหลังได้

ซึ่งเรื่องเหล่านี้จะได้พิจารณาในโอกาสต่อๆ ไปภายหลัง

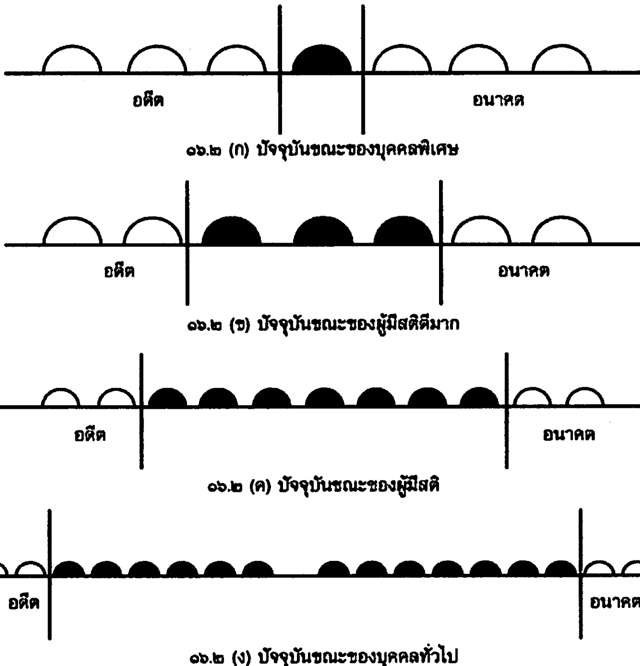
๑๖.๑๕ การพิจารณาวิเคราะห์แยกแยะ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยเปรียบเทียบกับขณะจิตดังกล่าวมาข้างบน เป็นไปตามหลักวิชา โดยเชิงปฏิบัติการแล้ว เป็นการยากยิ่งที่สติของบุคคลจะเฉียบคม จนสามารถแยกแยะได้ละเอียดถึงขณะเกิด ตั้งอยู่ และขณะดับไปของจิตแต่ละดวง แม้การที่จะกำหนดปัจจุบันขณะ ให้แยกรับรู้จิตทีละดวง ก็ต้องเป็นสติของบุคคลพิเศษ (ภาพ ๑๖.๒ (ก))

สำหรับผู้ที่ฝึกสติดีมาก อาจกำหนดรวมช่วงเวลาปรากฏของจิตมากกว่าหนึ่งดวงเป็นปัจจุบันขณะของตน เช่นที่แสดงตามแผนผังภาพ ๑๖.๒ (ข) ผู้ที่มีสติดีพอประมาณนั้น อาจรับรู้ผลรวมของจิตหลายดวงที่เกิดดับสืบเนื่องกันเป็นขบวน เช่นภาพ ๑๖.๒ (ค) ส่วนบุคคลโดยทั่วไปนั้น เมื่อรับรู้ "ปัจจุบันขณะ" อาจกล่าวได้ว่า เป็นการรับรู้ผลรวมของจิตที่เกิดดับเป็นขบวนมากมายหลายวิถี

ซึ่งถ้าสมมุติว่า "ปัจจุบันขณะ" นั้น กินเวลาเศษหนึ่งส่วนสิบล้านวินาที มันก็ครอบคลุมจิตที่เกิดดับรวมกันแล้วแสนดวง!

ภาพ ๑๖.๒

แสดง "ปัจจุบันขณะ" ของบุคคลผู้มีสติเฉียบคมต่างกัน
โดยเทียบเคียงกับขณะจิต

๑๖.๒ (ก) ปัจจุบันขณะของบุคคลพิเศษ

๑๖.๒ (ข) ปัจจุบันขณะของผู้มีสติดีมาก

๑๖.๒ (ค) ปัจจุบันขณะของผู้มีสติ

๑๖.๒ (ง) ปัจจุบันขณะของบุคคลทั่วไป

บทที่ ๑๗
โลกทัศน์ ชีวทัศน์ทางอภิธรรม (ต่อ)

๑๗.๑ คัมภีร์อัฏฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี กล่าวถึงปัจจุบันกาล ๓ ประการ จึงจะได้นำมาเปรียบเทียบกับเรื่องของขณะจิต ซึ่งได้พิจารณาวิเคราะห์ไว้ในหัวข้อ ๑๖.๑๓ ถึง ๑๖.๑๕ ตามอัฏฐสาลินีนั้น ปัจจุบันมี ๓ อย่าง คือ *ขณะปัจจุบัน สันตติปัจจุบัน และอัทธาปัจจุบัน*

๑๗.๒ **ขณะปัจจุบัน** คือปัจจุบัน ที่ถึงอุปปาทขณะ ฐีติขณะ และภังคขณะ (ของจิตดวงหนึ่ง)

ดังนั้น ตามคำจำกัดความนี้ ขณะปัจจุบันก็หมายความถึง ปัจจุบันที่อธิบายไว้ตามข้อ ๑๖.๑๓ และแสดงด้วยภาพแผนผัง ๑๖.๑ ของหัวข้อ ๑๖ ที่ผ่านมาแล้วนั่นเอง *(กล่าวคือ เป็นปัจจุบันที่กำหนด ขณะเกิดขึ้น ขณะตั้งอยู่ หรือขณะสิ้นสุดของจิตดวงหนึ่ง ๆ ได้)*

๑๗.๓ **สันตติปัจจุบัน** คือ ปัจจุบันเนื่องด้วยวาระเป็นไปติดต่อกันสิ้นวาระหนึ่ง หรือสองวาระ

ในคัมภีร์นั้นยกตัวอย่าง เพื่อแสดงความหมายของ "วาระการสืบต่อหนึ่งหรือสองวาระ" ว่า เมื่อบุคคลเดินจากที่ว่างเข้าไปในห้องมืด เช่น การที่เราเดินเข้าไปในโรงภาพยนตร์ มีช่วงเวลาที่จะยังมองไม่เห็นอะไร จนกว่าสายตาจะคุ้นกับความมืด จึงจะเริ่มเห็น กล่าวคือ รูปารมณ์จึงจะปรากฏ ช่วงเวลาดังกล่าว คือ "วาระการสืบต่อหนึ่งหรือสองวาระ" นั้น ถือเป็นสันตติปัจจุบัน ข้อนี้อ้างว่าเป็นมติของอรรถกถาจารย์ท่านหนึ่ง

อรรถกถาอาจารย์อีกท่านหนึ่ง จำแนก **สันตติปัจจุบัน** ออกเป็น

(๑) **รูปสันตติ** (ความสืบต่อแห่งรูป) โดยยกตัวอย่างช่วงเวลาที่ระลอกน้ำในลำธารอันบุคคลลุยข้ามไป จะต้องใช้เวลาในการกลับคืนใสดังเดิม หรือช่วงเวลาที่นัยน์ตา จะต้องปรับให้เข้ากับความมืด เช่นตัวอย่างข้างบน

(๒) **อรูปสันตติ** คือ วาระหรือช่วงเวลาที่ชวนจิต (จิตที่เสพอารมณ์) เกิดขึ้น ๒-๓ ดวงติดต่อกัน

๑๗.๔ ผู้เขียนมีความเห็นว่า ตามมติของทั้งสองท่าน ก็นับว่า **สันตติปัจจุบัน** ครอบคลุมระยะเวลานาน ตั้งแต่ที่จิต ๒ ดวงเกิดขึ้นเป็นต้นไปจนถึงที่จิตเกิดขึ้นมากมายหลายดวง แต่อารมณ์ที่จิตเหล่านั้นจับยังไม่เปลี่ยนไป ดังนั้นก็น่าจะเป็นปัจจุบันขณะตามที่แสดงในรูป ๑๖.๒ (ข) และ ๑๖.๒ (ค) และอาจรวม ๑๖.๒ (ง) ไว้ด้วย ในกรณีที่อารมณ์ยังไม่เปลี่ยน

อนึ่ง การพิจารณาวิเคราะห์เรื่องนี้ ที่จะให้ชัดเจนทีเดียว ควรจะต้องนำเอาเรื่องการเกิดดับของจิตในวิถี และจิตพ้นวิถีสืบเนื่องกัน เข้ามาพิจารณาด้วย ซึ่งจะละไว้ก่อนในขั้นนี้

๑๗.๕ **อัทธาปัจจุบัน** คือ ปัจจุบันที่กำหนดด้วยภพหนึ่ง ข้อนี้ท่านขยายความโดยยกพุทธพจน์กล่าวถึง บุคคลที่มีราคะยึดติด เพลิดเพลินในอารมณ์อยู่ ยังไม่ยอมปล่อยวาง ถือเอาช่วงเวลาอันนั้นว่า เป็นอัทธาปัจจุบัน จะพิจารณาเห็นได้ว่า คำว่า *"ภพ"* ในที่นี้หมายความถึง ช่วงเวลาค่อนข้างยาว ที่ความเพลิดเพลินยิ่งนักในอารมณ์ ทำให้วิถีจิตมากมายเกิดสืบเนื่องกัน รับและเสพอารมณ์เติมติดต่อกันไป ดังนั้น **อัทธาปัจจุบัน** จึงอาจครอบคลุมวิถีจิตนับล้านวิถีก็เป็นได้ และนับว่าเป็นปัจจุบัน ของผู้ขาดสติเป็นส่วนใหญ่

๑๗.๖ เรากล่าวโดยทั่วไปว่า จิตมีลักษณะรู้อารมณ์ การจำแนกจิตเป็นประเภทต่างๆ นั้น ก็เพราะจิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้น ทำหน้าที่ หรือกิจแตกต่างกันต่ออารมณ์ (ที่แตกต่างกันออกไปด้วย) ซึ่งจำแนกออกได้เป็น ๑๔ กิจดังต่อไปนี้.

(๑) **ปฏิสนธิกิจ** จิตทำหน้าที่เกิด คือ เป็นจิตดวงแรกที่ปรากฏขึ้นในสภาพชีวิตใหม่ กำหนดพื้นฐานของสภาพชีวิตใหม่ กำหนดพื้นฐานของสภาพชีวิตนั้นๆ ตลอดไปจนกว่าจะตาย

(๒) **ภวังคกิจ** จิตทำหน้าที่เกิดดับสืบเนื่องเป็นพื้นฐานสภาพชีวิตในระดับใดระดับหนึ่ง คือ เป็นองค์ของภพ (ภวังคะ = ภว+องค) ในขณะเมื่อบุคคลหลับสนิท “ไม่รู้สึกตัว” หรือ สลบ “สิ้นสติ” ไป จิตที่ทำหน้าที่ภวังคกิจ หรือภวังคจิตนี้จะเกิดดับสืบเนื่องกันไปไม่หยุด

(๓) **อาวัชชนกิจ** จิตทำหน้าที่จับอารมณ์ใหม่ ในภพภูมิที่ตนอยู่ขึ้นมาพิจารณา

(๔) **ทัสสนกิจ** จิตทำหน้าที่เห็นรูป (รูปารมณ์)

(๕) **สวนกิจ** จิตทำหน้าที่ได้ยินเสียง (สัททารมณ์)

(๖) **ฆายนกิจ** จิตทำหน้าที่รู้กลิ่น (คันธารมณ์)

(๗) **สายนกิจ** จิตทำหน้าที่รู้รส (รสารมณ์)

(๘) **ผุสนกิจ** จิตทำหน้าที่รู้สิ่งต้องกาย (โผฏฐัพพารมณ์)

(๙) **สัมปฏิจฉันนกิจ** จิตทำหน้าที่รับอารมณ์ ๕ ต่อจากจิตที่รับรู้ทางทวาร ๕ ตามข้อ (๔) ถึง (๘) ทวารใดทวารหนึ่ง

(๑๐) **สันตีรณกิจ** จิตทำหน้าที่ไต่สวนอารมณ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งที่รับช่วงต่อจากสัมปฏิจฉันนจิต

(๑๑) **โวฏฐัพพนกิจ** จิตทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ ๕ ที่สันตีรณจิตไต่สวนแล้ว

(๑๒) **ชวนกิจ** จิตทำหน้าที่เสพอารมณ์ ในขณะเดียวกัน เจตนาเจตสิกที่เกิดประกอบจิตนี้ ก็เป็นตัวกรรม ที่จะยังผล คือ วิบากในอนาคต

(๑๓) **ตทาลัมพนกิจ** จิตทำหน้าที่รับช่วงอารมณ์ ต่อจากที่ชวนจิตเสพแล้ว

(๑๔) **จุติกิจ** จิตทำหน้าที่ปรากฏเป็นจิตดวงสุดท้ายของภพ คือ ทำหน้าที่สิ้นไปจากภพเก่า หรือทำหน้าที่ตาย

๑๗.๗ ในบรรดาจิต ๘๙ ดวง (หรือจำแนกโดยพิสดาร ๑๒๑ ดวง) ที่เคยได้กล่าวถึงมาแล้วนั้น แต่ละดวงๆ ก็มีกิจหรือหน้าที่ของตนต่ออารมณ์เฉพาะตน ไม่สับสนก้าวก่ายกัน เช่น จักขุวิญญาณจิต ๒ ดวง จะทำหน้าที่เห็น รูปารมณ์ เท่านั้น ไม่สามารถรับรู้อารมณ์อื่นๆ เช่น เสียง หรือกลิ่น หรือธรรมารมณ์ ฯลฯ ถ้าเป็นกายวิญญาณจิต ๒ ดวง ก็จะรู้สิ่งต้องกาย คือ แข็งอ่อน ร้อนเย็น หรือตึงไหว แต่จะไม่สามารถรู้รูปารมณ์ (สีสัน) หรือเสียง ฯลฯ ได้

อนึ่ง จิตดวงใดดวงหนึ่งที่เกิดขึ้น จะรู้อารมณ์เพียงอย่างเดียว จะรู้อารมณ์ ๒ อย่างขึ้นไปไม่ได้ ดังได้เคยกล่าวมาแล้ว องค์ธรรมที่เกิดประกอบจิตที่กำหนดเงื่อนไขนี้ คือ เอกัคคตาเจตสิก ซึ่งประกอบกับจิตทุกดวง

๑๗.๘ จิตที่ทำหน้าที่ **ปฏิสนธิ** (เกิด) ภวังค์ (เป็นองค์ของภพ) และจุติ (ตาย) นั้น จัดเป็นประเภท **วิถีมุตตจิต** คือเป็นจิตที่เกิดพ้นวิถี จิตจำพวกนี้จะไม่จับอารมณ์ของภพปัจจุบัน แต่จับอารมณ์ที่สืบเนื่องมาจากอดีตภพ และโดยเหตุที่เป็นจิตพ้นวิถีของภพปัจจุบัน จึงเป็นส่วนพื้นฐานชีวิต ที่คนทั่วไปไม่อาจรับรู้ได้ในขณะตื่น เรื่องของจิตพ้นวิถีจึงเป็นสิ่งลี้ลับสำหรับคนทั่วไป

เราอาจเทียบเคียง **ภวังคจิต** และจิตพ้นวิถีทางอภิธรรม ได้กับจิตใต้สำนึก (subconscious mind) หรือ จิตไร้สำนึก (unconscious mind) ตามหลักวิชาการจิตวิทยาวิเคราะห์ของตะวันตก อย่างไรก็ตาม การเปรียบเทียบเช่นนี้ควรกระทำการด้วยความระมัดระวัง เพราะคำว่าจิตในอภิธรรม กับคำว่า mind ใน analytical psychology ตะวันตกนั้น มีคำจำกัดความแตกต่างกันอยู่

๑๗.๙ การศึกษาอภิธรรมในสมัยปัจจุบัน ผู้ศึกษาควรระมัดระวังความสับสน อันเนื่องจากการนำเอาเนื้อหา หรือบัญญัติของวิชาการอื่นเข้ามาปะปน จะโดยความตั้งใจจงใจหรือไม่ก็ตาม ความสับสนที่กล่าวถึงนี้ ส่วนหนึ่งเกิดจากการบัญญัติศัพท์วิชาการสมัยใหม่ของไทย ได้มีการนำเอาคำภาษาบาลีสันสกฤต มาใช้เป็นคำแปลของศัพท์วิชาการในภาษาอังกฤษ เป็นต้น เช่นคำว่า mysticism แปลว่า **ฌานนิยม** โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างของระบบความคิด และวัฒนธรรม ที่เป็นรากฐานที่มาของคำว่า mysticism กับคำว่าฌาน หรือความสับสนอาจเกิดจากนักวิชาการบางท่าน เปรียบเทียบความรู้ ๒ ระบบ โดยใช้มติส่วนตนสรุปเอา เช่นเทียบว่ารูปในอภิธรรม คือ **สสาร** (ซึ่งเป็นศัพท์วิทยาศาสตร์ แปลจากคำว่า matter) หรือคำว่า soul ในภาษาอังกฤษ แปลว่า วิญญาณ โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างของความหมายในคำทั้งสอง

ดังนั้น ในการเริ่มต้นศึกษาอภิธรรม ควรพิจารณาศัพท์ต่างๆ ตามความหมายที่กำหนดไว้ให้ชัดเจน โดยไม่ต้องนำไปเปรียบเทียบกับแนวคิดในระบบความคิดอื่นโดยไม่จำเป็น จนกว่าจะมีความเข้าใจถูกต้องมั่นคงเสียก่อน

๑๗.๑๐ **วิถีจิต** คือจิตจำพวกที่เกิดขึ้นทำหน้าที่ต่ออารมณ์ใหม่ในภพปัจจุบัน การเกิดเป็นวิถีในชีวิตประจำวัน คือการที่ **อาวัชชนจิต** จับอารมณ์ใหม่ขึ้น แล้วส่งต่อให้จิตที่เกิดดับโดยลำดับ กระทำกิจของตนๆ ตามสมควรแก่อารมณ์นั้น สืบต่อกันเป็นแถว จนเมื่อชวนจิตเสพอารมณ์แล้ว **ตทาลัมพนจิต** รับช่วงสุดท้ายเสร็จแล้ว จิตพ้นวิถี คือภวังคจิต ก็จะเกิดสลับไป จนกว่า **อาวัชชนจิต** จะเกิดขึ้นทำหน้าที่อีก

การมีชีวิตอยู่ตามทรรศนะของอภิธรรม ก็คือหลังจากปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น ๑ ดวงแล้ว ภวังคจิตก็จะรับช่วงเกิดดับสืบเนื่องโดยลำดับ สืบต่อกันเป็นแถวของจิตพ้นวิถี เป็นการกำหนดพื้นฐานของชีวิต (ว่าเป็นมนุษย์ชนิดใด หรือเป็นเดียรัจฉาน หรือเป็นสัตว์ในภพภูมิใด ฯลฯ) ในขณะที่จิตพ้นวิถี หรือภวังคจิตเกิดสืบเนื่องกันอยู่นี้ บุคคลจะไม่รู้สึกตัว เช่น ขณะหลับสนิท หรือขณะสลบสิ้นสติ

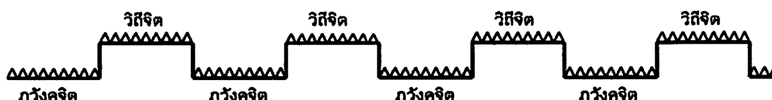
การรู้สึกตัว เช่น รับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือรู้สึกนึกคิดนั้นเกิดขึ้นโดย **อาวัชชนจิต** เกิดขึ้นเปิดทวาร คือ เริ่มวิถีจิตรับอารมณ์ใหม่ของภพ หลังจากภวังคจิตดวงสุดท้ายก่อนนั้น ตัดอารมณ์เก่าที่รับมาจากภพก่อนชาติก่อน และส่งต่อกันมาในสภาพพ้นวิถี เมื่ออาวัชชนจิตดับลง จิตในวิถีดวงอื่นๆ ก็รับช่วงอารมณ์และทำหน้าที่ของตนๆ จนถึงจิตดวงสุดท้ายในวิถี ทำหน้าที่กับอารมณ์นั้นเรียบร้อยแล้วดับไป ภวังคจิตก็เกิดขึ้นสืบต่อ เป็น **จิตพ้นวิถี** จนกว่าวิถีจิตขบวนใหม่จะเกิดขึ้นอีก

๑๗.๑๑ ในลักษณะที่ได้กล่าวมาข้างบนนี้ จะเห็นได้ว่า ชีวิตคือการเกิดเป็นขบวนแถว สลับกันระหว่างขบวนของวิถีมุตตจิต หรือจิตพ้นวิถี (ภวังจิต) กับขบวนของ **วิถีจิต**

ซึ่งอาจเขียนแผนผังเพื่อความเข้าใจในขั้นต้นได้ตามภาพ ๑๗.๑ โดยแสดงระดับของ **วิถีจิต** ให้เห็นแตกต่างจากระดับของ **วิถีมุตตจิต** การเปลี่ยนไปมาระหว่างระดับทั้งสองนี้ เป็นไปตลอดเวลา แม้ในขณะที่บุคคลคิดเอาว่า ตนกำลังตื่นเต็มที่อยู่

ภาพ ๑๗.๑

แสดงการเกิดสลับกันของขบวนวิถีจิต กับขบวนภวังคจิต ซึ่งเป็นไปอยู่ตลอดเวลาในชีวิตของบุคคล ภาพผังนี้แสดงเพียงความแตกต่างของระดับปรากฏ ว่าวิถีจิตนั้น จับอารมณ์ที่รู้ได้ ส่วนภวังคจิต จับอารมณ์ที่ลี้ลับ อันสืบเนื่องมาจากภพก่อน ทั้งขบวนของวิถีจิตและภวังคจิต ประกอบด้วยจิต ที่เกิดดับ สืบต่อกันเป็นขบวนแถว

๑๗.๑๒ วิถีจิต จำแนกออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ

(๑) **ปัญจทวารวิถี** หรือความเป็นไปของจิตเจตสิกที่เกิดทางทวาร ๕ คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือเรียกว่า จักขุทวารวิถี โสตทวารวิถี ฆานทวารวิถี ชิวหาทวารวิถี และกายทวารวิถี จิตดวงแรกที่เกิดในวิถีนี้ เรียกว่า ปัญจทวารวัชชนจิต (อาวัชชนจิตทางปัญจทวาร)

(๒) **มโนทวารวิถี** หรือความเป็นไปของจิตเจตสิกที่เกิดขึ้นทางใจ จิตดวงแรกที่เกิดในวิถีนี้ เรียกว่า มโนทวาราวัชชนจิต (อาวัชชนจิตทางมโนทวาร)

๑๗.๑๓ วาระ คือ การสิ้นสุดของวิถีจิตนั้น มีได้ ๔ อย่างด้วยกัน แล้วแต่ว่า จิตดวงสุดท้ายที่เกิดขึ้นในวิถี ก่อนที่ภวังจิต หรือจิตนอกวิถีจะเกิดขึ้นนั้น เป็นจิตที่ทำหน้าที่หรือทำกิจใด คือ

(๑) **ตทาลัมพนวาระ ตทาลัมพนจิต** เกิดเป็นดวงสุดท้ายในวิถี

(๒) **ชวนวาระ ชวนจิต** เกิดเป็นดวงสุดท้ายในวิถี

(๓) **โวฏฐัพพนวาระ โวฏฐัพพนะจิต** เกิดเป็นดวงสุดท้ายในวิถี ในกรณีนี้ไม่มีการเสพอารมณ์โดยชวนจิต แม้ว่ามีวิถีจิตเกิดขึ้นบางดวง จึงไม่มีการทำกรรม และไม่มีผลของกรรมวิบากในอนาคต

(๔) **โมฆะวาระ** อารมณ์มากระทำ เพียงแต่ให้ภวังคจิตไหว วิถีจิตไม่เกิดขึ้นเลย นับว่าการรับรู้นั้นเป็นโมฆะ

๑๗.๑๔ เราจะพิจารณาการเกิดขึ้นของวิถีจิต โดยยกตัวอย่างกระบวนการรับรู้ทางตา (หรือทางจักขุทวาร) สมมุติว่า บุคคลผู้หนึ่งยืนลืมตาอยู่ในที่มืดสนิท แล้วในทิศทางข้างหน้าของเขาห่างออกไป มีผู้กดสวิตช์ให้หลอดไฟฟ้าหลอดหนึ่ง สว่างขึ้นแวบหนึ่ง ในช่วงเวลาที่สั้นมาก ในขณะนั้นเองรูปารมณ์ กล่าวคือ แสงสว่าง สีสัน ก็จะมาเป็นอารมณ์ของวิถีจิตในจักขุทวารวิถี ซึ่งจะเขียนแผนผังลำดับการเกิดดับสืบเนื่องของจิตได้ดังนี้ :

ความหมายของอักษรย่อ ที่กำหนดดวงจิตแต่ละดวงเป็นดังนี้ :

ภ ภวังค์

ตี อดีตภวังค์ คือ ภวังคจิตดวงที่เริ่ม นับว่าเกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดของรูปารมณ์ที่มาสู่ทวาร

น ภวังคจลน์ คือ ภวังคจิตที่ไหวด้วยอำนาจของรูปารมณ์ แม้ว่ายังจับอารมณ์เดิมของตนอยู่

ท ภวังคุปัจเฉท คือ ภวังคจิตดวงสุดท้ายที่เกิดและดับไป เป็นภวังคจิตที่ตัดตัวเองจากอารมณ์เก่า แล้วดับไป เพื่อให้วิถีจิตที่รับอารมณ์ใหม่ ซึ่งในกรณีนี้คือ รูปารมณ์ เกิดขึ้น

ป ปัญจทวาราวัชชนจิต เป็นจิตดวงแรกที่รับอารมณ์ใหม่ทางทวาร ๕ (ในกรณีนี้คือ จักขุทวาร)

วิ จักขุวิญญาณจิต เป็นจิตที่เห็น รูปารมณ์ ที่จิตดวงที่ดับไปแล้วส่งต่อให้

สํ สัมปฏิจฉันนจิต รับอารมณ์ต่อจากจักขุวิญญาณจิต

ณ สันตีรณจิต เกิดขึ้นไต่ส่วนอารมณ์นั้นแล้วดับไป

วุ โวฏฐัพพนจิต ตัดสินรูปารมณ์นั้นแล้วดับไป

ช ชวนจิต เกิดขึ้นเสพอามรณ์นั้น โดยจะเกิดขึ้น ๗ ครั้งหรือ ๗ ดวงติดต่อกันเสมอ ในช่วงชีวิตประจำวันธรรมดา แต่อาจเกิดเพียง ๕ ดวงในขณะใกล้ตาย เป็นต้น เมื่อบุคคลอ่อนกำลังลง

ต ตทาลัมพนจิต เกิดขึ้นรับช่วงรูปารมณ์จากชวนจิต ในเมื่ออารมณ์ยังไม่ดับ อีกสองขณะ แล้วจึงดับไปพร้อมกับการดับของรูปารมณ์นั้น นับเป็นจิตดวงสุดท้ายในตทาลัมพนวารวิถี ต่อจากนั้น จิตพ้นวิถี คือ ภวังคจิต ก็กลับจับอารมณ์เก่าของตน เกิดดับสืบเนื่องกันไปจนกว่าอาวัชชนจิต จะเกิดขึ้นรับอารมณ์ใหม่ขึ้นสู่วิถีอีก

ภาพ ๑๗.๒

แสดงวิถีจิต ชนิด ตทารัมมณวาระ

๑๗.๑๕ ข้อที่ควรทราบโดยสังเขปในขั้นนี้คือ รูปารมณ์มีช่วงชีวิตยาวเท่ากับ ๑๗ ขณะจิตใหญ่ คือ มีอายุเทียบเท่ากับอายุรวมของจิต ๑๗ ดวง ดังนั้นเมื่อนับ อดีตภวังค์ เป็นจิตดวงที่ ๑ ซึ่งเกิดพร้อมกับรูปารมณ์นั้นเรื่อยมา แล้ว ตทาลัมพนจิตดวงที่ ๒ จะเป็นดวงที่ ๑๗ พอดี การดับของมัน จึงพร้อมกับการดับของรูปารมณ์ ที่วิถีจิตกระบวนนี้รับรู้

สมมุติว่าหลอดไฟฟ้าสว่างวาบขึ้นนาน ๑/๑๐ วินาที และอยู่ห่างออกไปจนพอมองเห็นได้เป็นเพียงจุดสว่าง ในช่วงเวลาเพียง ๑/๑๐ วินาทีนั้น จิตเจตสิกเกิดดับได้ถึงแสนล้านดวง รูปารมณ์ หรือแสงสีสว่างที่เกิดขึ้นจากหลอดไฟฟ้านั้นจะมีมากมาย ที่เกิดดับสืบเนื่องกันในช่วงเวลานั้น จะมีมากกว่าห้าพันล้านดวง วิถีจิตที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น จะมีนับพันล้านวิถี ซึ่งเกิดดับสลับกับจิตพ้นวิถีหรือกระบวนภวังคจิต ส่วนหนึ่งของวิถีจิตเหล่านั้น จะรับรู้รูปารมณ์ คือแสงสว่างแวบนั้น ครั้งแล้วครั้งเล่าซ้ำๆ กัน โดยจะมีวิถีจิตชนิดอื่น (ซึ่งจะกล่าวถึงในภายหลัง) เกิดคั่น

ผลจากการประมวลวิถีจิตทั้งหลาย ในช่วงเวลานั้น ก็คือ บุคคลผู้นั้นเกิดความคิดในใจว่า "เราเห็นแสงสว่างแวบหนึ่ง"

บทที่ ๑๘
ปรมัตถธรรม

๑๘.๑ ได้มีการพิจารณามาแล้วในเบื้องต้นว่า คนเรามีช่องทางสำหรับรับรู้โลกและชีวิต หรืออายตนะ ๖ ประการด้วยกัน กล่าวคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทั้งนี้โดยการกระทบกับอายตนะภายนอก ๖ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และธรรมารมณ์ (สิ่งในใจ) ในวงการผู้แสวงหาความรู้ความเข้าใจ เช่น นักปรัชญา เป็นต้น ได้เกิดปัญหาขบคิดโต้เถียงกันขึ้นว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นตามช่องทางทั้ง ๖ นั้น เป็นความรู้ที่ถูกต้องแท้จริงหรือไม่ และถ้าไม่ใช่แล้ว คนเราจะแสวงหาความรู้แท้จริง ซึ่งอาจเรียกว่าสัจธรรม หรือสัจจะ ได้อย่างไร และในช่องทางไหน

ความพยายามที่จะตอบปัญหาสำคัญนี้ ได้เป็นรากฐานนำให้เกิดระบบปรัชญา ศาสนา และลัทธิต่างๆ ขึ้นมากมาย ในประวัติศาสตร์ของพัฒนาการทางความคิดและสติปัญญาของมนุษย์ อภิธรรมมีคำตอบซึ่งกระจ่างชัดเจน ซึ่งผู้ศึกษาจะเรียนรู้เป็นขั้นตอนได้อย่างสมบูรณ์

๑๘.๒ เรื่องที่สมควรหยิบยกขึ้นมาพิจารณาในลำดับนี้ คือเรื่อง **ความจริง** ตามแนวอภิธรรม ซึ่งจะได้เสนอเป็นขั้นตอน จากความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไป จนถึงความหมายที่ลึกซึ้งที่สุด ที่เป็นไปในธรรมชาติของโลกและชีวิต

ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เราย่อมต้องการความรู้ที่ถูกต้องสอดคล้องกับที่ปรากฏขึ้น ถ้าหากเรื่องหรือปรากฏการณ์ที่เราปรารถนาจะทราบนั้น เราไม่สามารถรับรู้ด้วยอายตนะของตนเองได้ ก็ย่อมต้องอาศัยคำบอกเล่าจากผู้อื่น ถ้าคำบอกเล่านั้น ให้ความรู้ตรงตามที่เราจะตรวจสอบได้ด้วยตนเอง คำบอกเล่านั้นก็นับว่าเป็นความจริง แต่ถ้าหากคำบอกเล่านั้น ทำให้ได้รับความรู้ที่ไม่ตรงตามที่จะตรวจสอบได้ คำบอกเล่านั้นก็นับว่าเป็นความเท็จ

นาย ก อยู่ในบ้าน นาย ข มาที่หน้าบ้านของนาย ก ถามนาง ค ว่า "นาย ก อยู่หรือเปล่า" ถ้านาง ค ตอบว่า "อยู่ค่ะ" นับว่านาง ค พูดตามความจริง แต่ถ้านาง ค ตอบว่า "ไม่อยู่ค่ะ" นับว่านาง ค พูดความเท็จ เพราะถ้ามีการตรวจสอบแล้ว ปรากฏการณ์จะเป็นไปตามกรณีแรก

อย่างไรก็ตาม เรื่องความจริงกับความเท็จ มีความละเอียดซับซ้อนกว่าตัวอย่างง่ายๆ นี้มาก แม้ว่าจะมีหลักการรากฐานเช่นเดียวกัน

๑๘.๓ **ความสำคัญของความจริงแท้** ตามปกติเราให้ความหมายต่อปรากฏการณ์ในโลกและชีวิต ตามความสะดวกของการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยไม่รู้สึกความจำเป็นที่จะต้องวิเคราะห์ถึงแก่นแท้ หรือสภาพตามความเป็นจริงโดยแท้แบบนักปรัชญา เมื่อเราลืมตามองดูสิ่งต่างๆ เราก็ถือว่า สิ่งที่ได้เห็นนั้นเป็น คน สัตว์ บ้าน ต้นไม้ ท้องฟ้า ฯลฯ และชีวิตของเราก็คือ การที่มีตัวตนของเรา อันประกอบด้วยรูปกายและความรู้สึกนึกคิด ดำเนินบทบาท คือ กิน อยู่ หลับนอน และแสวงหาความสุข หนีความทุกข์ โดยการงานต่างๆ พร้อมทั้งมีความสัมพันธ์ กับทั้งสิ่งมีชีวิตจิตใจ และสิ่งไร้ชีวิตจิตใจ

อย่างไรก็ตาม ในโลกและชีวิตที่เราได้มารู้จักเช่นนี้ ปรากฏว่าเราต้องเผชิญปัญหาต่างๆ รวมทั้งอุปสรรคที่ทำให้เกิดความฉงนสนเท่ห์ และเกิดความรู้สึกว่า ตนยังมีความไม่เข้าใจในความเป็นไปต่างๆ อีกมากมาย

ผู้คนรู้สึกว่า ตนมีความไม่รู้ เป็นเหตุให้ไม่สามารถเผชิญเหตุการณ์ต่างๆ ในชีวิตได้ถูกต้อง และมักทำให้เกิดความเดือดร้อนหรือความทุกข์ มนุษย์หาทางแก้ไข หรือหลบหลีกจากปัญหาในชีวิตโดยวิธีต่างๆ มากมาย และวิธีการที่ดูคล้ายจะมีผลดีแบบหนึ่งคือ พยายามหาความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องจริงแท้ เกี่ยวกับกลไกของปรากฏการณ์ของโลกและชีวิต

๑๘.๔ **เปรียบเทียบโลกทัศน์วิทยาศาสตร์กับอภิธรรม** ดังที่ได้เคยกล่าวถึงมาแล้ว วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ มองเห็นโลกและชีวิตเป็นปรากฏการณ์ของสสารและพลังงาน ดำเนินบทบาทในมิติแห่ง กาล-อวกาศ และได้พยายามแสวงหาความเข้าใจ โดยการแยกแยะมิติของอวกาศย่อยออกเป็นหน่วยเล็กที่สุด โดยเสนอทฤษฎีอะตอม หรืออาจเรียกว่า **ปรมาณูวาทะ** การมองและวิเคราะห์โลกและชีวิตโดยวิธีนี้ สามารถอธิบายกลไกของปรากฏการณ์ต่างๆ และทฤษฎีอะตอม สามารถนำเอาไปใช้พยากรณ์ปรากฏการณ์ซึ่งอาจเกิดขึ้นในสถานการณ์ต่างๆ ได้แม่นยำ เพียงพอที่จะใช้เป็นรากฐานของปฏิบัติการจริงในชีวิตได้ ซึ่งนับว่าเป็นความสำเร็จของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีปัจจุบัน

และบทความนี้ ในบทที่ผ่านมาแล้ว ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า โลกทัศน์ชีวทัศน์ ของอภิธรรมนั้น วิเคราะห์แยกแยะปรากฏการณ์โลกและชีวิตออกเป็นการเกิดดับสืบเนื่องของขณะเวลาที่สั้นมาก ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น **ขณิกวาทะ** ขณะเวลาที่แสนสั้นนั้น ได้แก่ ช่วงชีวิตของจิต หรือธรรมชาติรู้ดวงหนึ่ง การวิเคราะห์อย่างละเอียดลึกซึ้งที่สุดนี้ จะแสดงองค์ประกอบและกลไกของจิตแต่ละดวง หรือแต่ละขณะ เมื่อเข้าใจกลไกในระดับรากฐานแล้วอย่างถูกต้อง ความเข้าใจนั้นก็จะนำไปสู่ความเข้าใจที่ถูกต้องในวิถีทางของชีวิตและโลก ในระดับประสบการณ์ประจำวันได้

๑๘.๕ **ตถาคตโพธิสัทธา–ความเชื่อมั่นในศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์** ผู้ศึกษาควรตระหนักอยู่เสมอ ถึงความแตกต่างระหว่างความรู้ทางวิทยาศาสตร์ กับความรู้อภิธรรม เพราะความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นประมวลทฤษฎีสมมุติฐาน หรืออีกนัยหนึ่งคือ ข้อคาดคะเนของมนุษย์ ว่าธรรมชาติมีหลักเกณฑ์อย่างไร ส่วนอภิธรรม เป็นความรู้โดยตรงในเรื่องหลักเกณฑ์ของธรรมชาติ หรือโลกและชีวิตทั้งหมดทั้งสิ้น ความรู้นี้เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ ในความตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ความเชื่อมั่นที่สำคัญทางพุทธศาสนา หรือที่เรียกว่าตถาคตโพธิสัทธานั้น คือความเชื่อมั่นว่า พระพุทธเจ้ามีจริง พระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง พระพุทธเจ้าคือมนุษย์ผู้ได้พัฒนาศักยภาพในตนอย่างสูงสุด ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือการผลิบานของศักยภาพในมนุษย์ ที่จะรู้ตามเป็นจริงได้โดยตรง ไม่ใช่ความรู้โดยการเก็งความจริง เช่น ปรัชญา หรือวิทยาศาสตร์ หรือวิทยาการตะวันตก ซึ่งยังคงครอบงำบรรยากาศของสติปัญญา ของคนส่วนใหญ่ในโลกปัจจุบัน

ตามโลกทัศน์ ชีวทัศน์ของอภิธรรมนั้น ความรู้ที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ ของมนุษย์ มีส่วนที่เป็นความจริงแท้ตามธรรมชาติ แต่มนุษย์ได้ใช้ช่องทางที่ ๖ นั้นเอง สร้างสรรค์และรับรู้ความรู้ที่ปรุงแต่งขึ้นเองมาครอบงำ ทำให้การรู้เห็นและเข้าใจโลกและชีวิต คลาดเคลื่อนไปจากสภาพจริงแท้ตามธรรมชาตินั้น

๑๘.๖ **โลกทัศน์ชีวทัศน์อภิธรรม จิตกับอารมณ์** อภิธรรมเป็นความรู้ครอบจักรวาล หมายความว่า กล่าวถึงสิ่งทั้งหลายทั้งสิ้น กล่าวคือปรากฏการณ์ทุกชนิดในธรรมชาติ ครอบคลุมตลอดทั้งในกาละและเทศะไม่มีข้อละเว้น

ดังนั้นจึงมีข้อเสนอรากฐานว่า หลักอภิธรรมเป็นกฎ หรือหลักการในธรรมชาติ ที่เป็นสิ่งแน่แท้ ยืนยง ไม่เปลี่ยนแปร ดำรงอยู่ ไม่เสื่อมสลาย เป็นหลักกำหนดความดำรงอยู่ และความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรม และสิ่งนอกเหนือนั้น ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

ได้เคยกล่าวถึงแล้วว่า โลกและชีวิตหรือสิ่งทั้งหลายทั้งสิ้น วิเคราะห์ได้เป็น **จิตรู้อารมณ์** โดยให้คำจำกัดความว่า **จิตคือธรรมชาติรู้** ส่วน**อารมณ์นั้นได้แก่สิ่งที่ถูกรู้** ไม่มีอะไรนอกเหนือไปกว่านี้ อนึ่ง สิ่งที่ถูกรู้หรืออารมณ์ ก็ได้แก่สภาวะทั้งหมดทั้งสิ้น หรือโลกและชีวิตนี้เอง ดังนั้นถ้าเราได้ทำการวิเคราะห์เรื่อง **อารมณ์** อย่างกว้างขวางละเอียดที่สุดแล้ว ก็นับว่า ได้วิเคราะห์โลกและชีวิตอย่างกว้างขวางละเอียดนั่นเอง.

๑๘.๗ **ปรมัตถ์กับบัญญัติ** หลักอภิธรรมเสนอว่า สิ่งที่จิตรู้ หรืออารมณ์นั้น จำแนกขั้นต้นได้เป็น ๒ ประเภทคือ (๑) **ปรมัตถอารมณ์** ได้แก่สิ่งที่มีอยู่จริงแท้ตามธรรมชาติ กล่าวคือเป็นอารมณ์ประเภทที่มีองค์สภาวะธรรมรองรับ และ (๒) **บัญญัติอารมณ์** เป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดสร้างสรรค์หรือสมมุติขึ้น ในการใช้ความคิดนึกถึงธรรมชาติ หรือในการถ่ายทอดความคิดต่างๆ ในเรื่องของโลกและชีวิต ขณะเมื่อดำเนินชีวิตประจำวันโดยทั่วไป

แนวทางการศึกษาอภิธรรม ที่สำคัญควรเน้นก็คือ ให้ผู้ศึกษาเข้าใจชัดเจนว่า สิ่งใดเป็นปรมัตถธรรม สิ่งใดเป็นบัญญัติธรรม เพราะชีวิตของเราแต่ละคน จะต้องเผชิญกับทั้งปรมัตถ์ บัญญัติ ปัญหาที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดความทุกข์และอุปสรรคต่างๆ มีสาเหตุจากความเขลา ไม่รู้เท่าทันบัญญัติหรือสมมุติ มองไม่เห็นไม่เข้าใจปรมัตถ์ และก็ไม่เห็นไม่รู้สภาวะตามเป็นจริงของโลกและชีวิต จึงไม่อาจประจักษ์หลักธรรมที่จะช่วยให้แก้ปัญหาของชีวิตและโลกได้

๑๘.๘ **ภาษาเป็นบัญญัติ** ภาษาทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นภาษาพูด หรือภาษาเขียน (ซึ่งก็มีรากฐานจากภาษาพูด) จัดเข้าอยู่ในประเภท บัญญัติธรรม ทั้งนี้ในขั้นต่อๆ ไป เราจะพิจารณาละเอียดลงไปว่า ศัพท์ต่างๆ ในภาษานั้น ที่บ่งถึงสภาวะปรมัตถ์ก็มี ที่ไม่บ่งถึงก็มี ทั้งนี้เพราะในกรณีที่มีภาษาบ่งถึงปรมัตถธรรมนั้น ก็เพื่อประโยชน์ของการสื่อสาร ความเข้าใจในระหว่างผู้ศึกษาด้วยกันเป็นต้น

๑๘.๙ **ปรมัตถธรรม ๔** หลักอภิธรรม กล่าวจำแนกปรมัตถธรรมออกเป็น ๔ ประเภทคือ

(๑) *จิตปรมัตถ์ เรียกโดยย่อว่า จิต*

(๒) *เจตสิกปรมัตถ์ เรียกโดยย่อว่า เจตสิก*

(๓) *รูปปรมัตถ์ เรียกโดยย่อว่า รูป*

(๔) *นิพพานปรมัตถ์ เรียกโดยย่อว่า นิพพาน*

คำว่าจิต เจตสิก รูป และนิพพานนั้น เป็นศัพท์ในภาษาซึ่งเป็นบทบัญญัติธรรม แต่เป็นสิ่งที่ใช้ด้วยความประสงค์จะบ่งถึงปรมัตถธรรมที่เป็นสิ่งมีจริงในธรรมชาติ จึงใช้คำว่า ปรมัตถ์ ประกอบด้วยในชื่อเต็มข้างบน

๑๘.๑๐ **ปรมัตถธรรมนั้นตรวจสอบได้** ข้อเสนอสำคัญของอภิธรรมซึ่งควรพิจารณากันในขั้นนี้ก็คือ ธรรมชาติ กล่าวคือ โลกและชีวิต หรือสรรพสิ่ง ซึ่งปรากฏมากมายหลากหลาย แผ่กระจายทั่วไปตลอดสากลจักรวาล ทั้งที่ถือว่าไร้ชีวิตจิตใจ และมีชีวิตจิตใจนั้น เมื่อวิเคราะห์โดยละเอียดลึกซึ้งที่สุดแล้ว ล้วนแต่เป็นการปรากฏของสิ่งที่เป็นสาระ รู้ได้โดยลักษณะของสภาวะของสิ่งนั้นๆ ซึ่งจำแนกได้เป็น ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งเรียกรวมว่าปรมัตถธรรม หรือปรมัตถสัจจะ ซึ่งคำหลังหมายความว่า เป็นสิ่งซึ่งเป็นจริงตามสภาวลักษณะ

ข้อเสนอดังกล่าวนี้ อภิธรรมยืนยันว่า เป็นความรู้ที่เป็นพื้นฐานในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จึงเป็นความรู้ที่ถูกต้อง สอดคล้องกับสภาพเป็นจริงแท้ตามธรรมชาติ มิใช่ทฤษฎีหรือสมมุติฐานแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นการคาดคะเนว่า ธรรมชาติน่าจะมีกฎเกณฑ์หรือหลักการอย่างไร ความรู้ทางอภิธรรมได้กล่าวมาแล้วว่า สามารถตรวจสอบได้โดยการปฏิบัติวิปัสนากรรมฐาน เช่น ในระบบสติปัฏฐาน เป็นต้น

๑๘.๑๑ **จิตปรมัตถ์ และเจตสิกปรมัตถ์** จิตเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์และเป็นประธานนำ **เจตสิก** ซึ่งเป็นองค์ประกอบของจิตเอง ให้รู้อารมณ์นั้นๆ ตามไปด้วย เมื่อมีขบวนวิถีจิตเกิดขึ้น รับรู้อารมณ์อันหนึ่งอันใดแล้วดับไป จะมีขบวนวิถีจิตซึ่งเกิดตามมา ปรุงแต่งสมมุติ หรือบัญญัติเกี่ยวกับอารมณ์นั้น เพื่อจับยึด และเกิดเป็นขบวนการรับรู้สืบเนื่องต่อไปได้อีกมากมาย กลไกเช่นนี้ เกิดอยู่เป็นปกติในชีวิตของบุคคลทั่วไป ดังนั้นแม้ในการเริ่มต้นรับรู้ทางอายตนะต่างๆ นั้น อารมณ์จะเป็นปรมัตถธรรม เช่น จักขุวิญญาณจิต รู้รูปารมณ์ คือ สีสันทางจักขุทวาร แต่วิถีจิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นขบวนภายหลัง ก็จับบัญญัติ ความเป็นตัวตนบุคคล เป็นต้น ฯลฯ และบัญญัติชื่อเรียกเป็นอารมณ์ให้ยึดถือ ด้วยทิฏฐิ ตัณหา และอุปาทานต่อไปได้

จิตเจตสิก นั้น นอกจากจะแสดงบทบาทเป็นธรรมชาติฝ่ายรู้แล้ว ยังแสดงบทบาทเป็นอารมณ์ คือสิ่งที่ถูกรู้ได้ด้วย เช่น จิตโกรธที่เกิดขึ้นและได้ดับไปแล้ว โดยในขณะเกิดอยู่นั้น ไม่มีสติรู้ตัวเอง อาจกลับมาเป็นอารมณ์ถูกรู้ โดยมหากุสลจิตที่เกิดภายหลัง และมีสติรู้ว่า “เมื่อกี้เราได้เกิดความโกรธขึ้น”

๑๘.๑๒ **รูปปรมัตถ์หรือรูปธรรม** รูปปรมัตถ์ หรือรูป ตามหลักอภิธรรม เป็นธรรมชาติที่ผันแปรเปลี่ยนแปลง และสลายไปโดยการกระทบกับสิ่งที่ขัดแย้งกัน (วิโรธปัจจัย) ซึ่งได้แก่ ความเย็นร้อน ความหิวกระหาย สภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยทุกด้าน ฯลฯ รูปไม่ใช่ธรรมชาติรู้ เป็นเฉพาะอารมณ์ คือฝ่ายที่ถูกรู้อย่างเดียว เกิดขึ้นโดยมีปัจจัยเกื้อหนุน อันได้แก่ กรรม จิต อุตุ อาหาร ซึ่งรายละเอียด รวมทั้งความหมายของปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ จะได้พิจารณาในโอกาสต่อไปข้างหน้า

รูปปรมัตถ์ รูป หรือ รูปธรรม นี้ ผู้ศึกษาเคยได้เรียนรู้วิชาวิทยาศาสตร์มาบ้าง อาจถือเอาว่า ตรงกับสิ่งที่ทางวิทยาศาสตร์เรียกว่า สสาร (matter) หรือบางครั้งก็รวมพลังงาน (energy) เข้าด้วย ผู้เขียนเห็นว่า การเปรียบเทียบให้เหมือนกันนี้ไม่ถูกต้อง และจะทำให้เกิดความเข้าใจผิด และเข้าใจหลักอภิธรรมคลาดเคลื่อนไป วิทยาศาสตร์เสนอสมมุติฐานขั้นต้นไว้ว่า ปรากฏการณ์ของโลกและชีวิตอันหลากหลายจะอธิบายได้โดยสมมุติว่า มีเนื้อหาสาระ ที่เรียกว่า **สสาร** (matter) ซึ่งเปลี่ยนแปรและเคลื่อนไหวไปโดยอำนาจของ **พลังงาน** (energy) และจากหลักการนี้ ประกอบกับแนวคิด ปรมาณูวาทะ (atomic theory) ก็พยายามอธิบายปรากฏการณ์ทั้งปวงในโลกและในชีวิต

๑๘.๑๓ **อายุของสสารกับอายุของรูปธรรม** ปรมาณูวาทะทางวิทยาศาสตร์เสนอสมมุติฐาน จำแนกแยกแยะสสารออกเป็นองค์ประกอบย่อยถึงระดับเล็กจิ๋วที่สุด ที่เรียกว่า อนุภาคมูลฐาน จนในปัจจุบันกำลังพิจารณาองค์ประกอบของอนุภาคโปรตอนและนิวตรอนเป็นต้นว่า เป็นพวกควาร์ก (Quark) สำหรับโปรตอนเองนั้นกะว่ามีอายุยืนยาวขนาด ๑๐^{๓๐} ปี (ล้านล้านล้านล้านล้านปี)

ส่วนรูปทางอภิธรรมนั้น แม้มีอายุเท่ากับ ๑๗ ขณะจิต ก็เกิดขึ้นดำรงอยู่เพียงประมาณเวลา เศษหนึ่งส่วนห้าหมื่นล้านวินาทีเท่านั้น ดังนั้นรูปทางอภิธรรมไม่ใช่สสารซึ่งเป็นสิ่งสมมุติบัญญัติของวิทยาศาสตร์แน่ๆ

๑๘.๑๔ **สิ่งมีใจครอง และสิ่งไม่มีใจครอง** จิตเจตสิก รวมเรียกว่านาม หรือนามธรรม ส่วนรูปนั้นเรียกว่า รูปธรรม จิตเจตสิก อาจเรียกรวมว่าใจ เมื่อเราพิจารณาปรากฏการณ์ของโลกและชีวิตโดยทั่วไป ก็พอแยกแยะได้เป็นสิ่งที่มีใจครอง กับสิ่งที่ไม่มีใจครอง ธรรมชาติจำพวกแรกนั้น มีทั้งจิตเจตสิกและรูปประกอบกันอยู่ ส่วนจำพวกหลังมีแต่รูปธรรม สิ่งที่ใจครอง เช่น มนุษย์ สัตว์ ถือว่าเป็นนามรูป และสิ่งที่ไม่มีใจครอง เป็นรูปประการเดียว

๑๘.๑๕ **นิพพานปรมัตถ์** ปรมัตถธรรมประเภทที่ ๔ กล่าวคือ นิพพานปรมัตถ์ หรือเรียกโดยย่อว่า นิพพาน เป็นธรรมชาติที่แตกต่างจากจิต เจตสิก รูป หรือนามรูป โดยประการสำคัญคือ ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง (อสังขตะ) จึงไม่มีการเกิดขึ้นและดับไป ดังเช่น นามรูป (สังขตะ) และเป็นธรรมชาติที่ดำรงอยู่นอกขอบข่ายแห่งกาล (กาลวิมุตติ) อย่างไรก็ตาม นิพพานเป็นอารมณ์ของจิตบางประเภทได้ ซึ่งหมายความว่า บุคคลสามารถรู้นิพพานได้ ในเมื่อจิตประเภทรู้นิพพานเกิดขึ้น สำหรับผู้ที่ยังไม่เคยล่วงรู้นิพพานนั้น จิตดวงแรกที่เกิดขึ้นในบุคคลผู้นั้นและจับนิพพานเป็นอารมณ์ ได้แก่ โสดาปัตติมรรคจิต และโสดาปัตติผลจิต ซึ่งเกิดตามกันโดยไม่มีระหว่างคั่น เรียกว่าเป็นการได้มรรคผลขั้นแรก หรือการเกิดดวงตาเห็นธรรม ภายหลังต่อจากนั้น ในบุคคลผู้นั้นก็เกิดวิถีจิตที่ทบทวนการเห็น (ปัจจเวกขณะ) โดยมีชวนจิต เป็นมหากุศลจิตจับนิพพานที่รู้แล้วเป็นอารมณ์ได้อีก หรืออาจเข้าผลสมาบัติ ถือเอานิพพานเป็นอารมณ์อีกก็ได้ ส่วนผู้ยังไม่ได้มรรคผลนั้น ย่อมไม่อาจล่วงรู้นิพพานได้ว่าเป็นอย่างไร

บทที่ ๑๙
อภิธรรมในโรงภาพยนตร์

๑๙.๑ ภาพยนตร์เป็นผลผลิตของเทคโนโลยี ประกอบกับความสามารถสร้างสรรค์ศิลปการแสดงของมนุษย์ การเข้าไปพักผ่อนหาความบันเทิงในโรงภาพยนตร์ อันเป็นพฤติกรรมสามัญของผู้คนยุคปัจจุบัน เมื่อศึกษาวิเคราะห์เพื่อหาความเข้าใจ ในเรื่องการทำงานของจิตใจตนเองในขณะนั้นๆ จะช่วยให้เราเข้าใจปรากฏการณ์โลกและชีวิต ชัดเจนขึ้น

๑๙.๒ เราเข้าไปนั่งมองดูจอผ้า หรือโลหะแผ่นขาวกว้างใหญ่ ซึ่งว่างเปล่า เมื่อดับไฟในโรงมืดลงแล้ว มีลำแสงสว่างจากเครื่องฉาย ส่องข้ามศีรษะของเราไปตกบนจอ ระบบทัศนศาสตร์ของเครื่อง จัดไว้เพื่อฉายภาพที่ถ่ายและอัดไว้บนม้วนฟิล์ม ไปตกบนจอทีละกรอบ หรือทีละภาพ แสงสว่างซึ่งมีสีสันและความเข้มมากน้อย ซึ่งตกบนจอว่างนั้น เมื่อเรารับรู้ทางตา วิถีจิตรู้ทางตาก็เกิดขึ้นมากมายนับล้านวิถี แม้ในเสี้ยวของวินาที โดยจับแต่ละจุดบนจอ เกิดวิถีซ้ำกัน รับช่วงสีสันสว่างมืดของจุดนั้นมาพิจารณาซ้ำแล้วซ้ำอีก

๑๙.๓ ถัดจากนั้น จักขุวิญญาณก็เกิดขึ้น รับรู้สีสันสว่างมืดของจุดอื่นถัดไปเช่นกัน โดยเกิดวิถีจิตขึ้นอีกนับล้านวิถี... แต่ละขบวนของวิถีจิต รับรู้สีสันสว่างมืดของแต่ละจุดบนแผ่นจอ แล้วในช่วงต่อมา ก็เกิดขบวนวิถีจิตที่ประมวลรวมแต่ละส่วนของผืนจอ ซึ่งจิตอาจจับเอาเป็นรูปร่างได้ด้วยความหมายรู้ (สัญญา) ว่านั่นคน นี่ต้นไม้ โน่นก้อนเมฆ ฯลฯ ต่อจากนั้นก็เกิดขบวนวิถีจิตที่ความหมายรู้นั้นๆ ตามที่ผู้คนทั้งหลายกำหนดหมายในใจ โดยชัดเจนว่า เป็นคน ต้นไม้ ก้อนเมฆ แต่ยังไม่มีถ้อยคำเรียกชื่อใดๆ ก่อน

ในขั้นสุดท้ายของการรับรู้ และกำหนดหมายเบื้องต้นนี้ จึงเกิดชื่อเรียกตามภาษาพูดของผู้ชมขึ้นในใจว่า "คน" "ต้นไม้" และ "ก้อนเมฆ" เป็นต้น

๑๙.๔ สรุปว่าในการเห็นครั้งหนึ่งๆ นั้น มีขบวนวิถีจิตเกิดขึ้น ๕ ประเภทคือ

(ก) ขบวนวิถีจิตเกิดรับรู้สีสันสว่างมืดของแต่ละจุดบนภาพ และรับช่วง รูปารมณ์ที่เป็นอดีตอารมณ์ แล้วมาพิจารณาซ้ำอีกเป็นขบวนวิถี

(ข) ขบวนวิถีจิตประมวลจุดทั้งหลายประกอบกันเป็นรูปร่าง

(ค) ขบวนวิถีจิตหมายรู้ แต่ละรูปร่างว่าเป็นอะไร

(ง) ขบวนวิถีจิตชี้ชื่อสิ่งนั้นๆ ในภาษาของตนในใจ

๑๙.๕ ในเสี้ยวของวินาที วิถีจิตแต่ละขั้นเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า มากมาย นับล้านวิถี หรือเป็นร้อยล้าน พันล้านวิถี เป็นการรับรู้ภาพฉายบนจอภาพหนึ่ง และกำหนดหมายในใจว่า นี่คน นี่ต้นไม้ โน่นก้อนเมฆ ฯลฯ

แล้วแสงสว่างมืดสีสันบนจอก็ดับลง ภาพนั้นหมดไป มีภาพใหม่ปรากฏแทนที่ สีสันสว่างมืดบนจอ แม้จะคล้ายเดิม ก็เปลี่ยนแปลงไปแล้วเล็กน้อยบางส่วน ผู้ดูไม่ทันรู้สึกว่าภาพเปลี่ยนไปแล้ว และไม่ทันรู้สึกว่าจอมืดลงชั่วขณะ เพราะเร็วเกินไปกว่าที่จะรับรู้ได้

๑๙.๖ ผู้ประดิษฐ์เครื่องฉายภาพยนตร์ ได้ออกแบบให้มีใบพัดมาตัดลำแสงไว้ชั่วขณะหนึ่ง และในตอนลำแสงไม่ลอดมาตกบนจอนั้นเอง มีกลไกเลื่อนแถบฟิล์มไป ๑ ช่อง มีแสงกลับฉายลอดช่องใบพัดมาอีก ภาพที่ปรากฏบนจอจึงเป็นภาพจากกรอบถัดไป

ใน ๑ วินาที จะมีภาพจาก ๒๔ กรอบไปตกลงบนจอ แต่ละกรอบเป็นฟิล์มภาพ ที่ถ่ายมาจากนักแสดง และจากภูมิประเทศที่เคลื่อนไหว

ตาของเราผู้ดูนั้น จับการกะพริบมืดสว่างของจอ ซึ่งเป็นไปวินาทีละ ๒๔ ครั้งไม่ทัน จึงนึกว่าจอสว่างอยู่เรื่อย (ไม่เห็นสันตติขาด) กลับเห็นว่าเป็นรูปร่าง "สิ่ง" ต่างๆ บนจอนั้นเคลื่อนไหว เช่น ภาพ "คน" เดินไป "ต้นไม้" โยกกิ่งก้าน (ซึ่งตีความหมายว่ามีลมพัดอยู่ในจอ) "เมฆ" ลอยไปบนท้องฟ้า เป็นต้น ฯลฯ.

๑๙.๗ ภายในเวลาเพียงไม่ถึง ๒-๓ วินาที เราผู้ชมภาพยนตร์ ก็ลืมไปว่ากำลังมองดูจอว่าง ซึ่งมีเพียงแสงสีสันสว่างมืดฉายไปกระทบ และดับๆ เปิดๆ มืดสว่าง พร้อมกับแสงสีสันสว่างมืด เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ โดยม้วนฟิล์มและเครื่องฉายภาพยนตร์

แต่เรากลับมีความบันเทิง ชื่นชมโสมนัสที่จะยอมรับว่า โลกมายาที่ปรากฏเฉพาะหน้า เป็นจริงในขณะนั้น เราส่งจิตใจเข้าไปจับบางส่วนของเงามืดสว่างบนจอว่างนั้น ราวกับว่าเป็นตัวตนของเราเอง พร้อมที่จะร่วมผจญภัย ตื่นเต้น เป็นทุกข์เป็นสุขไปกับเงาที่เป็นพระเอกนางเอกบนจอนั้นด้วย

๑๙.๘ ขณะที่เราบันเทิงด้วยความสนุกสนาน ไปในโลกมายาแห่งจอภาพยนตร์นั้น เป็นขณะที่เราลืมและหลงไป ไม่มีสติรู้ระลึกว่า ที่แท้เรากำลังนั่งมองแผ่นจอว่าง ซึ่งมีเพียงสีสันสว่างมืด เปลี่ยนแปรอยู่เป็นห้วงๆ เท่านั้นเอง แต่เราก็พร้อมที่จะขาดสติเช่นนี้ ตลอดเวลา ๒ ชั่วโมง หรือประมาณนั้นอย่างเต็มใจ เพราะเราได้จ่ายเงินค่าชมเข้าไปนั่ง ก็เพื่อจะก้าวเข้าไปสู่โลกมายานั้น เพื่อความสนุกสนานบันเทิง

ในช่วงเวลานั้น ความลืมหลงขาดสติ ซึ่งนับได้ว่าเป็นโมหะหรืออวิชชาประเภทหนึ่ง ก็เป็นปัจจัย คือ เครื่องเกื้อหนุนเกิดการปรุงแต่งให้สีสันสว่างมืดนั้น ปรากฏเป็นแร่ พืช สัตว์ บุคคล และสิ่งของนานาชนิดที่มีพฤติกรรมต่างๆ เหมือนกับในชีวิตประจำวัน

พระเอก นางเอก กับผู้ร้าย ฯลฯ ในเรื่องบนจอ มีเลือดเนื้อ ความรู้สึกนึกคิด ความรับรู้ มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สัมผัส เสพเสวยสุข ทุกข์ เกิดราคะ โทสะ ฯลฯ เช่นเดียวกับเรา

๑๙.๙ การมีเสียงประกอบด้วย เพิ่มความจริงจัง ทำให้การลวงแนบเนียนยิ่งขึ้น เมื่อผู้ดูเห็นคนในจออ้าปาก แล้วได้ยินเสียง เป็นต้น ก็เคลิบเคลิ้มไปโดยง่ายว่า เงาบนจอว่างนั้นพูดได้จริงๆ ทั้งที่ต้นเสียงคือลำโพงก็อยู่แห่งหนึ่ง ปากของรูปกายบนจอที่อ้าหุบก็อยู่อีกแห่งหนึ่ง เมื่อกล่าวว่าทั้งหมดนี้ เป็นระบบมอมเมาหลอกลวง ผู้ชมภาพยนตร์ คือ เราท่าน ก็พร้อมที่จะรับความมอมเมาหลอกลวงนี้อยู่แล้ว

ข้อควรระลึกในการวิเคราะห์ก็คือ วิถีจิตที่รับรู้เสียง เป็นคนละวิถีกับที่รับรู้สีสัน คือ ขณะเมื่อมองเห็นรูปารมณ์นั้น ไม่ได้ยินสัทธารมณ์ และกลับกัน เมื่อได้ยินเสียง ก็ไม่เห็นภาพ แต่การเปลี่ยนสลับระหว่างความรับรู้ ๒ ทวารของผู้ชม จะเป็นไปอย่างรวดเร็ว เช่นเดียวกับในชีวิตประจำวันเหมือนกัน

๑๙.๑๐ ในโลกมายาของจอภาพยนต์ ขณะดูอยู่นั้น โมหะ หรืออวิชชา อันได้แก่ความลืมหลงว่านั่งดูจอว่างอยู่ ปรุงแต่งให้ภาพเงามีสังขาร คือ เจตนา พร้อมทั้งความรับรู้ (วิญญาณ) เป็นนามรูป มีอายตนะ ผัสสะ เสวยทุกข์ สุข คือ เวทนา เกิดตัณหา มีความยึดมั่นถือมั่นในภาวะชีวิต เกิดเป็นตัวตน ดำเนินบทบาทแก่เจ็บตาย ซึ่งผู้ชมพลอยหลงเอาตัวเองเข้าติดพัน ร่วมรู้ทุกข์สุขเหล่านั้นไปด้วย ในวงเวียนชีวิตที่ผู้สร้างผู้กำกับ สมมุติขึ้น

๑๙.๑๑ เมื่อภาพยนตร์จบลง ความหลงลืมขาดสติก็สิ้นสุดลง ผู้ชมแต่ละคนเดินออกจากโรงอย่างไม่สนใจใยดีจอว่างอีกต่อไป เพราะรู้อยู่ว่าปรากฏการณ์ที่ผ่านไปนั้น ไม่ได้มีอยู่จริง เป็นเพียงสีสันมืดสว่างบนจอว่างที่มีเสียงประกอบ เป็นผลผลิตจากเทคโนโลยี และความสามารถสร้างสรรค์ของศิลปินเท่านั้น เมื่ออวิชชาคือความหลงลืมขาดสติสิ้นลง โลกมายาอันนี้ ซึ่งมีโมหะเป็นปัจจัยก็สิ้นสุดลง โดยไม่เหลือเยื่อใย ผู้ชมส่วนใหญ่จะไม่ติดใจกลับไปดูภาพยนตร์เรื่องเดิมซ้ำอีก

ผู้สร้างผู้กำกับภาพยนตร์เรื่องใด คงจะไม่สามารถสนุกสนานในการชมภาพยนตร์เรื่องที่ตนสร้าง หรือกำกับเองได้ เช่นกับผู้ชมทั่วไป เพราะมองเห็นและตระหนักรู้เบื้องหลังของการปรากฏสีสัน และเสียงประกอบมากเกินไป

๑๙.๑๒ เราอาจเรียนรู้และเข้าใจอะไรบ้าง ในการพิจารณาวิเคราะห์ความบันเทิงในการชมภาพยนตร์ดังกล่าวมานี้ โลกมายาตามเรื่องสมมุตินั้น เกิดจากภาพสีสันสว่างมืดที่ฉายไปตกบนจอว่าง โดยสว่างขึ้น และดับมืด เพื่อเปลี่ยนเป็นภาพใหม่สืบเนื่องกันไป ๒๔ ภาพ/วินาที ซึ่งเร็วพอที่ตาของมนุษย์จะไม่ทันสังเกตรู้การดับกะพริบ

แม้ในแต่ละภาพซึ่งปรากฏอยู่บนจอ นานไม่ถึง ๑/๒๔ วินาที วิถีจิตของผู้ชม ก็เลือกรับรู้สีสันสว่างมืดบนผืนจอนั้น ที่ละจุด แล้วประมวลรวมกันกำหนดหมายเป็นสรรพสิ่งที่คุ้นเคยรู้จักในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้โดยจิตที่ขาดสติระลึกรู้ ลืมหลงไปจากความรู้ที่ว่า สิ่งที่ปรากฏอยู่ข้างหน้านั้นเป็นเพียงสีสันสว่างมืดบนจอ ว่างเปล่าจากสิ่งของที่เป็นก้อนเป็นแท่ง เป็นตัวตนบุคคล

จิตของผู้ดูทุกคนต่างก็ปรุงแต่ง ให้กลุ่มเงาสีสันสว่างมืดบนจอแต่ละกลุ่ม เป็นตัวตนบุคคล มีรูปกาย มีจิตใจ เลือดเนื้อ รู้รูป รส กลิ่น เสียง สิ่งต้องกาย และความรู้สึกนึกคิดในใจ แสดงบทบาทยังกับว่ามีชีวิตจริง จนกว่าภาพยนตร์จะจบเรื่อง

โดยลืมตัวไปชั่วคราว ผู้ชมสวมจิตใจของตนเองเข้ากับตัวละครในจอ พลอยเป็นสุขเป็นทุกข์ ดีใจ เสียใจ ตื่นเต้นไปด้วย กล่าวคือ ก้าวเข้าไปร่วมชีวิตอยู่ในโลกมายานั้นด้วย บางครั้งอาจถึงขั้นสะอึกสะอื้นร่ำไห้ เมื่อถึงบทโศก บางคราวอาจได้สติเตือนตัวเองว่า "นั่นมันเรื่องสมมุติในหนัง" อย่างไรก็ตาม ผู้ชมย่อมตัดสินคุณภาพของภาพยนตร์ด้วยความประทับใจที่เกิดขึ้นจากความสามารถให้รู้สึกจริงจังได้มากน้อยเพียงใด

๑๙.๑๓ ข้อควรเน้นก็คือ ภาพยนตร์นั้นอาศัยการปรุงแต่งที่เกิดขึ้นในขบวนวิถีจิตของผู้ดู เนื่องจากความหลงลืมเข้าใจผิด หรือโมหะที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่นั่งดูอยู่ ถ้าปราศจากการปรุงแต่งด้วยโมหะดังกล่าวนี้แล้ว โลกมายาที่ผู้ชมมีความบันเทิงเข้าไปผจญภัยใช้ชีวิต ชั่วระยะเวลาที่ภาพยนตร์ฉายอยู่นั้น ก็เป็นไปไม่ได้

เมื่อเดินออกมาจากโรงแล้ว ผู้ดูอาจทบทวน และสามารถบอกแก่ตนเองว่า ประสบการณ์ที่เพิ่งผ่านมานั้น เป็นเรื่องสมมุติทั้งสิ้น เป็นแต่เพียงกลุ่มเงาสีสันสว่างมืดบนผืนจอว่างที่เปลี่ยนแปรไป และมีเสียงประกอบ ไม่มีทั้งคน สัตว์ ภูเขา ต้นไม้ ก้อนเมฆ ฯลฯ สิ่งทั้งหลายที่คิดว่ามี ไม่มีอยู่จริงเลยในโรงภาพยนตร์ที่เพิ่งเดินออกมา ไม่มีใครเกิด ไม่มีใครตายในจอนั้น เรียกได้ว่าเป็นของลมๆ แล้งๆ เป็นสภาพสูญเปล่า จากบุคคลตัวตน คือเป็น **สุญญตา**

ความทุกข์ร้อน ความวิตกกังวล ความยึดติดถือมั่น ฯลฯ ที่มีอยู่ในขณะนั่งดูภาพยนตร์อยู่ จะคลายสลายหมดไป เพราะมีความรู้ชัดเกิดขึ้นว่า *"นั่นมันเรื่องหนัง เรื่องสมมุติทั้งเพ!"*

ความหลุดพ้นจากทุกข์สมมุติของโลกมายานี้ มีเพราะความรู้แจ้งชัดเจนในกลไกของระบบภาพยนตร์ว่า เป็นเพียงภาพฉายสีสันสว่างมืดบนจอว่างเท่านั้นเอง

เรื่องนี้ถือได้ว่าเป็นอุปมา แสดงวงเวียนชีวิตทุกข์ (ปฏิจจสมุปบาท) และการหลุดพ้นจากวงวัฏจักรนี้ด้วยปัญญา อันขจัดอวิชชาให้สิ้นไปพร้อมด้วยตัณหาอุปทาน

๑๙.๑๔ ตามข้อพิจารณาในบทความที่ผ่านมาแล้ว (บทที่ ๑๕, ๑๖, ๑๗ และ ๑๘) ผู้เขียนได้กล่าวอุปมาเช่นเดียวกันในแง่มุมต่างๆ ซึ่งเมื่อถึงขั้นนี้ ก็อาจพิจารณาได้ว่า แม้ชีวิดประจำวันอย่างที่เป็นอยู่ ก็เป็นปรากฏการณ์ไม่แตกต่างมากมายจากในโรงภาพยนตร์ เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งสิ้นในโลกและชีวิต ก็เป็นผลจากการประมวลปรุงแต่งประสบการณ์รู้ของแต่ละขณะจิต ซึ่งเกิดดับสืบเนื่องกันอย่างรวดเร็ว โดย **ชีวิตและโลก มีเพียงขณะจิตเดียว** อันได้แก่ ขณะจิตที่กำลังเกิดเป็นปัจจุบันอยู่

๑๙.๑๕ อย่างไรก็ตาม ในขณะอันแสนสั้น *(ราวเศษหนึ่งส่วนล้านล้านวินาที)* ที่จิตดวงหนึ่งอุบัติขึ้น รู้อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนั้น ก็ยังมิใช่สภาวะลึกซึ้งแท้จริงที่สุด เพราะเรายังไม่เข้าสู่ขณะปัจจุบันที่แท้จริง ที่ช่วงเวลาสั้นลงสู่สูญ ซึ่งความกำหนดหมายเรื่องกาลอวกาศ หรือเวลา กับตำแหน่งแห่งที่หมดสิ้นลง

ณ จุดนี้ จิตกับอารมณ์แยกกันไม่ออก และก็เป็นสภาวะที่นอกเหนือขอบเขตที่ปัญญาสามัญของเราจะรับรู้ได้ จึงไม่มีสิ่งหรือลักษณะให้กำหนดหมายเพื่อกล่าวถึง แต่ก็น่าจะเป็นข้อบ่งชี้ถึง "ความจริงแท้" ที่รองรับ และให้ความหมายแก่ปรมัตถธรรม คือ จิต เจตสิก และรูปธรรมที่ประกอบกัน แสดงบทบาทเป็นชีวิตและโลก อย่างที่เรารู้จักและปรุงแต่งเป็นโลกในชีวิตประจำวัน

๑๙.๑๖ ความแตกต่างของโลกในชีวิตประจำวัน กับโลกมายาของโรงภาพยนตร์ก็คือ ในโลกชนิดแรกนั้น ความรู้แจ้งชัดในเรื่องกลไกของการปรุงแต่งให้เกิดขึ้น ไม่มีอยู่ในผู้คนทั่วไป ปุถุชนทั้งหลายจึงดำเนินบทบาทบนเวทีชีวิตนี้ด้วยความหลงผิด *(โมหะ=อวิชชา)* ว่ามันมีความจริงอย่างที่ปรากฏให้รู้เห็น จึงดิ้นรนทนทุกข์ทรมาน *(ซึ่งปรุงแต่งขึ้นเอง)* ในโลกที่ปรุงแต่งขึ้นเองด้วยอวิชชา แต่ไม่มีอยู่จริง

๑๙.๑๗ เมื่อโลกมายาในจอภาพยนตร์กำลังสิ้นสุดลง คือ ภาพยนตร์จบเรื่อง ผู้ชมถอนความยึดติดถือมั่นเรื่องตัวตนบุคคลในโลกมายานั้นได้โดยง่าย เพราะมีความรู้ชัดเจนตั้งแต่เริ่มแรกแล้วว่า เป็นนิยายสมมุติ แต่ในโลกและชีวิตจริง ปุถุชนอุบัติขึ้นมาดำเนินบทบาทพร้อมด้วยอวิชชาคือโมหะ คือไม่รู้เท่าทันโลกและชีวิต ดังนั้น เมื่อถึงวาระสุดท้ายของชีวิตในภพชาตินี้ ถ้าหากยังไม่เกิดดวงตาเห็นธรรม และเกิดปัญญาประหารอวิชชาได้สิ้นเชิง ก็ย่อมไม่สามารถขจัดความหลงผิดยึดถือ โลกที่สมมุติปรุงแต่งขึ้นว่าเป็นจริงจัง จุติจิตที่เกิดขึ้นเป็นจิตดวงสุดท้ายในภพชาติก็ยังจะเป็นปัจจัยให้เกิดปฏิสนธิจิตในภพชาติต่อไปอีก เพราะยังไม่สามารถดับตัณหา อุปาทานให้สิ้นไปได้

สำหรับ "อภิธรรมในจอโทรทัศน์" ก็อาจพิจารณาศึกษาวิเคราะห์ได้โดยนัยเดียวกันกับ "อภิธรรมในโรงภาพยนตร์" ดังพรรณนามาข้างบนนี้

บทที่ ๒๐
รูปาวจรจิต

๒๐.๑ ตั้งแต่บทที่ ๓ เราได้พิจารณาการจำแนกจิต ๘๙ (หรือ ๑๒๑) ออกเป็นโลกียจิต ๘๑ กับโลกุตตรจิต ๘ (หรือ ๔๐) ตามภาพ ๓.๑ สำหรับ โลกียจิต ๘๑ นั้น จำแนกย่อยออกเป็น กามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕ และอรูปาวจรจิต ๑๒

ในบทต่างๆ ที่ผ่านมา ได้พรรณนาแจกแจงแสดงแบบจำลองของกามาวจรจิต ๕๔ แล้วทุกดวง ในขั้นนี้จะได้พิจารณา รูปาวจรจิต ต่อไป

๒๐.๒ เพื่อจะเข้าใจ **รูปาวจรจิต** ควรจะได้ทบทวนลักษณะบางประการของกามาวจรจิตให้เข้าใจชัดเจนเสียก่อน **จิต** คือ ธรรมชาติรู้อารมณ์ กามาวจรจิต หรือเรียกโดยย่อว่ากามจิตนั้น ก็คือจิตที่เกิดขึ้นรู้กามอารมณ์เป็นส่วนมาก กามอารมณ์ได้แก่ (๑) **กามจิต ๕๔** นั่นเอง (๒) **เจตสิก ๕๒** ซึ่งประกอบกามจิตแต่ละดวง และ (๓) **รูป ๒๘** (ซึ่งจะได้พิจารณาแจกแจงโดยละเอียดต่อไป) ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า วัตถุกาม

(มีกรณีพิเศษที่กามจิตบางดวงรู้อารมณ์ที่ไม่ใช่กามอารมณ์ เช่น กรณีที่ผู้ได้ฌานแล้ว หรือผู้ได้มรรคผลนิพพานแล้ว ย้อนกลับมาพิจารณาธรรมซึ่งบรรลุ เรียกว่าเกิด ปัจจเวกขณวิถี มหากุศลจิต หรือมหากิริยาจิต ตามสมควร จะเกิดขึ้นยึดฌานจิต หรือมรรคจิต ผลจิต และ นิพพาน ซึ่งไม่ใช่กามอารมณ์ เป็นอารมณ์ได้ในปัจจเวกขณวิถีนั้นๆ)

๒๐.๓ **กิเลสกาม** คือกามตัณหา หรือโลภะเจตสิกที่ในกามจิต ในขณะเมื่อจิตนั้นยึดหน่วงกามอารมณ์อยู่ ไม่ว่ากามอารมณ์ในขณะจิตนั้นจะเป็นกามจิต หรือเจตสิกที่ประกอบ หรือรูปใดรูปหนึ่งก็ตาม ด้วยความพอใจ

ตราบใดที่ยังไม่มีการสละวางวัตถุกามและกิเลสกาม การเกิดขึ้นของรูปาวจรจิตก็ยังเป็นไปไม่ได้ เพราะกามาวจรจิตยังจะเกิดขึ้นในวิถี ที่สืบเนื่องติดต่อกันไป เมื่อใดการรบกวนของวัตถุกามและกิเลสกามสงบสงัดลง มีภาวะที่เรียกว่า วิเวก เกิดขึ้น รูปาวจรจิตก็อาจมีโอกาสเกิดขึ้นได้

๒๐.๔ **วิเวก** จำแนกเป็น ๓ คือ (๑) **กายวิเวก** ได้แก่ความสงัดจากวัตถุกามทั้งหลาย ทั้งนี้อาจทำได้โดยการ หลีกออกจากวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องพัวพันกับสิ่งเหล่านั้น เมื่อทำได้เช่นนั้นก็อาจบรรลุ (๒) **จิตตวิเวก** คือจิตใจสงัดจากกามตัณหาหรือกิเลสกาม เกิดสุขในเนกขัมมะ กล่าวคือในวิถีชีวิตที่ปลอดจากกาม เมื่อวิเวกทั้งสองมีกำลังยิ่งขึ้นก็อาจบรรลุ (๓) **วิกขัมภนวิเวก** อันเป็นความสงัดจากกาม เนื่องจากรูปาวจรจิต (หรืออีกชื่อหนึ่งเรียกว่า รูปฌานจิต) เกิดขึ้นข่มกามตัณหา รวมทั้งอกุศลจำพวกเดียวกัน ให้สงบราบคาบลงด้วย

๒๐.๕ **นิวรณ์** คือ อกุศลธรรม ซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับฌาน และขัดขวางไม่ให้บุคคลเจริญขึ้นในทางคุณธรรม ตราบใดที่นิวรณ์ ซึ่งจำแนกเป็น ๕ ประการ ยังไม่ถูกสละหรือข่มให้ราบคาบไป รูปาวจรจิต หรือฌาน ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ **นิวรณ์ ๕** ได้แก่ (๑) **กามฉันทะ** (๒) **พยาบาท** (๓) **ถีนมิทธะ** (๔) **อุทธัจจกุกกุจจะ** (๕) **วิจิกิจฉา**

๒๐.๖ ในเชิงองค์ประกอบ อันได้แก่ เจตสิก รูปาวจรกุศลจิต หรือปฐมฌานจิตของปุถุชน ดวงแรกมีรูปแบบเช่นเดียวกับมหากุศลจิต ดวงที่ ๑ ต่างแต่ที่ไม่มีเจตสิกกลุ่มวิรตี ๓ กล่าวคือสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ (ภาพ ๒๐.๑) อย่างไรก็ตาม จิต ๒ ประเภทนี้มีความแตกต่างกันในลักษณะอื่นอีกมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องอารมณ์ เพราะมหากุศลจิตดวงที่ ๑ สามารถรู้อารมณ์ใดๆ ทั้งปวง เว้นเฉพาะอรหัตตมรรค อรหัตตผล ส่วนรูปาวจรกุศลจิต รู้เฉพาะอารมณ์ซึ่งเป็นบัญญัติเท่านั้น อนึ่ง เจตสิกประเภทเดียวกัน เมื่อเข้าประกอบกามจิตและเมื่อเข้าประกอบฌานจิต ก็ต้องถือว่าแตกต่างกันด้วย เพราะเกิดในภพภูมิต่างกันแล้ว นอกจากนี้บทบาทของเจตสิกแต่ละดวง ในจิตทั้งสองก็แตกต่างกันไปด้วย

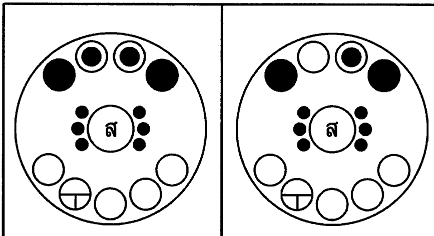
ภาพ ๒๐.๑

เปรียบเทียบแบบจำลองจิตเจตสิก ของ

(ก) มหากุศลจิตดวงที่ ๑ กับ

(ข) รูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๑ หรือ ปฐมฌานจิต

ความแตกต่างในองค์ประกอบอยู่ที่ปฐมฌานจิต ไม่มีวีรตีเจตสิก ๓

๒๐.๗ ในกรณีของ ฌานจิต เจตสิกที่มีบทบาทเด่นขึ้นมา ก็คือกลุ่มที่เรียกว่า **องค์ฌาน** อันได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ โสมนัส (เวทนา) และเอกัคคตา รวม ๕ เจตสิกด้วยกัน โดยเฉพาะในปฐมฌานจิต วิตก และวิจาร มีความสำคัญที่ควรได้รับการพิจารณาวิเคราะห์เป็นพิเศษ อย่างไรก็ตาม ในขั้นต้น สิ่งที่ควรพิจารณาก็คือ ความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างองค์ฌาน ๕ กับ นิวรณ์ ๕ ซึ่งจะมีความหมายสำคัญในเชิงปฏิบัติด้วย

๒๐.๘ ตาราง ๒๐.๑ ประกอบกับภาพ ๒๐.๒ แสดงการจับเป็นคู่ปรปักษ์ของนิวรณ์ ๕ กับองค์ฌาน ๕ โดยมีการขยายความ ให้เห็นตัวปรมัตถธรรม หรือเจตสิก ซึ่งเป็นตัวแสดงบทบาท ข้อควรสังเกตในเบื้องต้นนี้ก็คือ องค์ฌานทั้งหมดเป็น อัญญสมานาเจตสิก โดย (สุข อุเบกขา) เวทนา และ เอกัคคตา เป็นสัพพจิตตสาธารเจตสิก ส่วนวิตก วิจาร และปีติ เป็นปกิณณกเจตสิก เวทนา และ เอกัคคตา จำเป็นต้องเกิดประกอบจิตทุกดวง ส่วนวิตก วิจาร และปีติ เป็นตัวแปร ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเกิดประกอบจิตทุกดวง

๒๐.๙ สำหรับนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นปรปักษ์กับองค์ฌานนั้น เป็นอกุศลเจตสิก ๗ ดวง ในจำนวนอกุศลเจตสิกทั้งหมด ๑๔ ดวง ซึ่งเกิดประกอบอกุศลจิต ๑๒ กล่าวคือโลภมูลจิต ๘ ดวง โทสมูลจิต ๒ ดวง และโมหมูลจิต ๒ ดวง จะเห็นได้ว่า อกุศลธรรม ซึ่งไม่ถูกข่มขี่ย่ำยีโดยตรงจากองค์ฌาน คือ โมหะ (อวิชชา) อหิริกะ อโนตตัปปะ ทิฏฐิ มานะ อิสสา และมัจฉริยะ

๒๐.๑๐ องค์ธรรมซึ่งนับว่ามีบทบาทสำคัญที่สุดในฌานจิต คือ **เอกัคคตาเจตสิก** ซึ่งมีลักษณะตั้งมั่น ไม่ฟุ้งซ่าน มีหน้าที่รวบรวมองค์ธรรมที่เกิดร่วมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียว เกิดผลเป็นความสงบ มีเหตุใกล้ให้เกิดคือ สุขเวทนา

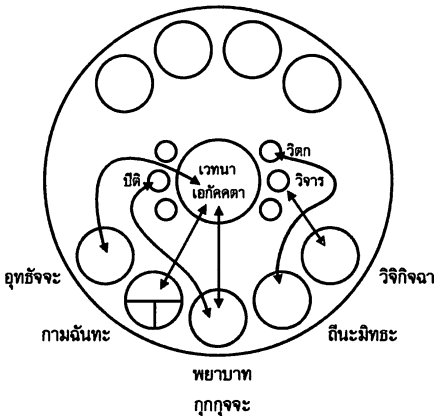
เอกัคคตาเจตสิกนี้ เมื่อเกิดประกอบกับกุศลจิต ก็คือ สัมมาสมาธิ การที่จิตจะมีคุณภาพสูง จนถึงเป็นฌานจิตได้นั้น เป็นเพราะอำนาจของเอกัคคตาเจตสิก หรือที่เรียกว่าสมาธินั้นเอง การปฏิบัติซึ่งทำให้เอกัคคตาเจตสิก มีกำลังมากขึ้นคือ การทำสมาธิ หรือปฏิบัติ สมถกรรมฐาน ซึ่งเมื่อเจริญถึงขั้นแล้ว รูปาวจรจิต หรือฌานจิต ก็จะเกิดเป็นผล

ภาพ ๒๐.๒

แบบจำลองโครงสร้างจิตเจตสิก

แสดงนิวรณ์กับองค์ฌาน ซึ่งเป็นปรปักษ์กัน

(พิจารณารายการในตาราง ๒๐.๑ ประกอบด้วย)

ตาราง ๒๐.๑

ธรรมซึ่งเป็นปรปักษ์กัน

แสดงธรรมในนิวรณ์และในองค์ฌานซึ่งเป็นปรปักษ์กันเป็นคู่ โดยมีอำนาจย่ำยีข่มขี่ฝ่ายตรงข้าม

นิวรณ์		องค์ฌาน	
ชื่อ	องค์ธรรม	ชื่อ	องค์ธรรม
กามฉันทะ	โลภะเจตสิก ที่ใน โลภมูลจิต ๘	เอกัคคตา	เอกัคคตาเจตสิก ที่ใน ฌานจิตทั้งหมด
พยาบาท	โทสะเจตสิก ที่ใน โทสมูลจิต ๒	ปีติ	ปีติเจตสิก ที่ใน ฌานจิตที่ ๑-๒-๓
ถีนมิทธะ	ถีนะเจตสิก และ มิทธเจตสิก ที่ใน อกุศลสสังขาริกจิต ๕	วิตก	วิตกเจตสิก ที่ใน ปฐมฌานจิต
อุทธัจจกุกกุจจะ	อุทธัจจะเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒ และกุกกุจจะเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒	สุข อุเบกขา	โสมนัสเวทนาเจตสิก ที่ใน ฌานจิต ๑-๒-๓-๔ อุเบกขาเวทนาเจตสิก ที่ในฌานจิต ๕ และอรูปฌานจิต ๔
วิจิกิจฉา	วิจิกิจฉาเจตสิก ที่ใน วิจิกิจฉาสัปปยุคจิต	วิจาร	วิจารเจตสิก ที่ใน ฌานจิตที่ ๑-๒

๒๐.๑๑ ผู้ประสงค์จะทำสมาธิบำเพ็ญฌาน จะต้องเรียนรู้จักนิวรณ์ ๕ และหาอุบายระงับ ประคับประคองให้องค์ฌานเจริญขึ้น ทำหน้าที่ข่มขี่นิวรณ์เหล่านั้นให้สงบราบคาบลง นิวรณ์ ๕ มีลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) **กามฉันทะ** คือ ความพอใจ เพ่งเล็งปรารถนาในกามอารมณ์ เป็นต้นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกายอันน่าใคร่ มีความติดใจอยากได้โน่นนี่ ทั้งวัตถุกามและกิเลสกาม

(๒) **พยาบาท** หมายถึงความไม่พอใจ ขัดใจ แค้น โกรธเคือง ผูกใจเจ็บ เกลียดชัง มองโลกในแง่ร้าย เห็นผู้อื่นเป็นศัตรู หงุดหงิด ฉุนเฉียว มุ่งร้ายทำลายผู้อื่น

(๓) **ถีนมิทธะ** คือ ความหดหู่ ถดถอย ท้อแท้ของจิต และความเฉื่อย ซึมเซา ของกองเจตสิก ที่เกิดประกอบจิต

(๔) **อุทธัจจกุกกุจจะ** คือ ความที่จิตซัดส่าย ฟุ้งซ่าน พล่านไปกับความรู้สึกนึกคิดต่างๆ กับความวุ่นวาย กลุ้มใจ รำคาญ ระแวง เดือดร้อนกังวลใจ

(๕) **วิจิกิจฉา** ได้แก่ความเคลือบแคลงสงสัย ไม่แน่ใจ ในหลักพระธรรม หลักการ และแนวทางปฏิบัติเพื่อความถูกต้องดีงาม

ตราบใดที่นิวรณ์ธรรมเหล่านี้ยังมีอำนาจครอบงำจิตอยู่ สมาธิ และฌาน ไม่อาจเกิดขึ้นได้ และในทางตรงข้าม เมื่อองค์ฌานเกิดขึ้นมีพลังเอกัคคตาจะข่มกามฉันทะ ปีติจะข่มพยาบาท วิตกเจตสิกจะข่มถีนมิทธะ ฌานสุขหรืออุเบกขาจะข่มอุทธัจจกุกกุจจะ และวิจารจะข่มวิจิกิจฉา และจิตบรรลุวิขัมภวนวิเวก คือ ความสงบสงัด เนื่องจากอกุศลธรรมถูกข่มขี่ย่ำยีให้ราบคาบในระยะนั้น

๒๐.๑๒ คำว่า ฌาน มีความหมาย ๒ อย่างคือ

(๑) ฌาน คือ **เครื่องเผา** อกุศลธรรม ซึ่งเป็นปรปักษ์ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างบนและ

(๒) ฌาน คือ **การเพ่ง** ซึ่งจำแนกได้ ๒ ประการคือ

(๒.๑) *เพ่งอารมณ์* เช่น เพ่งปฏิภาคนิมิต อารมณ์กสิณ เรียกว่า อารัมมณูปนิชฌาน และ

(๒.๒) *เพ่งลักษณะ* ในวิปัสสนากรรมฐาน กล่าวคือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ เรียกว่า **ลักขณูปนิชฌาน** เป็นการเพ่ง ที่นำไปสู่มรรคผลและนิพพาน

ในขั้นนี้ เราจะพิจารณาขั้นตอนของการเพ่งอารมณ์ ซึ่งเป็นเรื่องของสมถกรรมฐาน นำไปสู่การบรรลุฌานจิตในระดับต่างๆ คือ รูปาวจรจิต และอรูปาวจรจิต

๒๐.๑๓ **กรรมฐาน** แปลว่า ที่ตั้งแห่งการงานของจิต หมายความถึง สิ่งที่จิตเข้าไปยึดหน่วง เพื่อให้เกิดวิถีจิตที่พัฒนาไปสู่สภาพที่มีคุณธรรม อันพึงประสงค์ยิ่งขึ้น จำแนกเป็น ๒ ตามเป้าหมาย คือ

(๑) **สมถกรรมฐาน** เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้จิตมีสมาธิ หรือ เอกัคคตาเจตสิกกล้าแข็ง มีความสงบระงับแน่วแน่เป็นฌานจิตขั้นต่างๆ และ

(๒) **วิปัสสนากรรมฐาน** เป็นแนวทางการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดปัญญา กล้าแข็ง รู้เห็นโลกและชีวิตตามเป็นจริง จนถึงขั้นทำลายอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ได้สิ้นเชิง กล่าวคือบรรลุ มรรค ผล และนิพพานในที่สุด

๒๐.๑๔ **การปฏิบัติสมถกรรมฐาน** เรียกง่ายๆ ว่า **การทำสมาธิ** และ **การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน** เรียกว่า **การเจริญปัญญา** ทั้ง ๒ แนวทางนี้ แม้อาจแยกกันได้ แต่ในทางพุทธศาสนาถือว่า อิงอาศัย สัมพันธ์กันอยู่ และแม้ในชีวิตการงานโดยทั่วไปก็เช่นกัน ทั้งนี้เพราะการ ที่บุคคลจะศึกษาหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องราวอันใดก็ตาม ย่อมจะ ต้องมีความแน่วแน่มั่นคงในความนึกคิด หรือจิตในระดับหนึ่ง จึงจะ สามารถเรียนรู้ในเรื่องราวที่ต้องการทราบได้ แม้พุทธพจน์ก็มีกล่าวว่า สมาธิเป็นบาทฐานของปัญญา

อย่างไรก็ตาม ในขณะทำการพิจารณาสังขารธรรม กล่าวคือนามรูป ให้เห็นลักษณะธรรมดาทั้ง ๓ เพื่อให้เกิดปัญญารู้เห็นตามเป็นจริงนั้น นักปฏิบัติจำนวนมากมีความเห็นว่า ไม่จำเป็นต้องใช้สมาธิถึงขั้นฌานก็ได้

๒๐.๑๕ ในชีวิตประจำวันของบุคคลในโลกนี้ โดยทั่วไป วิถีจิตจะเกิดสลับกับภวังคจิตในขณะตื่นอยู่ และรับรู้โลกและชีวิต ผ่านทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ความรวดเร็วอันยิ่งยวดของการเกิดดับสืบเนื่อง ดังได้พรรณนามาแล้ว ทำให้บุคคลหลงเข้าใจผิดว่า มีความสืบเนื่องไม่ขาดสาย และไม่ล่วงรู้ถึงความเป็นชั่วขณะของชีวิตและโลก ที่ขาดเป็นห้วงๆ แต่มีความสัมพันธ์กันในลักษณะของความเป็นเหตุเป็นผลที่ซับซ้อนละเอียดอ่อนลึกซึ้ง แม้ในช่วงเวลาสั้นๆ วิถีจิตที่เกิดเป็นขบวน และดับไปนั้น มีทั้งที่เป็น **ผลจากอดีต** (วิบาก) และที่เป็นกุศลและอกุศล

ชวนจิต หรือจิตที่เสพอารมณ์ซึ่งเป็นกุศล เป็นสิ่งพึงประสงค์ เพราะนำไปสู่การกระทำ ที่ยังผลเป็นความสุขเจริญตามมา ตรงข้ามกับอกุศล ซึ่งจะนำความเสื่อมและความทุกข์มาให้ ทั้งนี้การที่กุศลและอกุศลจะเกิดมากน้อยอย่างไรนั้น เป็นไปตามเงื่อนไขปัจจัย ที่ผู้ปฏิบัติธรรมจะเรียนรู้ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

๒๐.๑๖ การปฏิบัติสมถกรรมฐาน เป็นอุบายที่พยายามทำให้เกิดวิถีอันชวนะ เป็นมหากุศลจิต ซึ่งเอกัคคตาเจตสิกมีกำลัง โดยให้วิถีจิตเช่นนี้เกิดติดต่อสืบเนื่องกัน ไม่ให้โอกาสที่วิถีจิตอันมีอกุศลชวนะ เข้ามาแทรกแซง ในระยะเริ่มต้น ความพยายามนี้จะเผชิญอุปสรรคพอสมควร เพราะเป็นการฝืนทวนกระแสความเคยชินตามธรรมชาติ ที่เป็นอยู่ตลอดมา อย่างไรก็ตาม ได้มีการสร้างระบบปฏิบัติที่ช่วยเกื้อกูล เป็นต้นว่า กำหนดขั้นตอนการเตรียมตัวเตรียมใจให้เหมาะสม ที่วิถีของมหากุศลจิตจะเกิดขึ้นโดยง่าย

บทที่ ๒๑
รูปาวจรจิต (ต่อ)

๒๑.๑ **รูปาวจรกุศลจิต ดวงที่** ๑ หรือ รูปปฐมฌานจิต มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

วิตกฺกวิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานกุสลจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

ปฐมฌานกุศลจิต เกิดพร้อมด้วยวิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ควรตั้งข้อสังเกตในที่นี้ว่า การตั้งชื่อฌานจิตนี้ ใช้วิธีกล่าวถึงองค์ฌานทั้งหมดที่เกิดกับจิต สำหรับในปฐมฌานจิต มีองค์ฌานเกิดครบ ๕ องค์ ทำหน้าที่ข่มขี่นิวรณ์ ๕ เพียงพอ เป็นวิขัมภนวิเวก อย่างไรก็ตาม ตัวองค์ฌานแต่ละองค์นั้น มีความละเอียดสุขุมแตกต่างกัน การเกิดขึ้นพร้อมเพรียงกันในปฐมฌาน หรือฌานขั้นที่ ๑ นี้ ก็เพื่อข่มขี่ย่ำยีนิวรณ์อันเป็นปรปักษ์ของตนๆ *(ตามหัวข้อ ๒๐.๘ และตาราง ๒๐.๑)* ให้ราบคาบลงก่อน เมื่อสภาวะปฐมฌานเกิดขึ้นเช่นนี้แล้ว การที่สภาพจิตอันสุขุมยิ่งกว่า กล่าวคือ ฌานจิตขั้นสูงขึ้นไปจะเกิดขึ้น องค์ฌานที่สุขุมน้อยกว่าคือหยาบกว่า จะต้องหมดไปด้วย

๒๑.๒ **รูปาวจรกุศลจิต ดวงที่** ๒ หรือ รูปทุติยฌานจิต มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

วิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

ทุติยฌานกุศลจิต เกิดพร้อมด้วย วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

การอาราธนาและรักษาศีล ที่แนะนำให้ปฏิบัติเป็นเบื้องต้น นับเป็นการเตรียมพื้นฐาน สภาพชีวิตจิตใจที่มีคุณค่ามาก เพราะการอยู่ในกรอบของวินัยที่ต้องการสติคอยกำหนดสังวรอยู่นั้น เป็นการสร้างสภาพแวดล้อมทางกายที่สงบ ลดความยุ่งยากรบกวนจากวัตถุกาม และจิตใจก็ปลอดจากกิเลสกาม

แม้การบริจาคบำเพ็ญทาน การสวดมนต์ และการแผ่เมตตา ก็มีความหมายสำคัญในการเตรียมกายเตรียมใจด้วย

จะเห็นได้ว่า องค์ฌานที่ถูกละไปในฌานจิตดวงนี้ คือ วิตก อันเป็นองค์ธรรมซึ่งทำหน้าที่ยกจิตและเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกับตนในจิต ขึ้นสู่อารมณ์ หรือกล่าวโดยย่อว่า เป็นตัวคิดถึงสิ่งที่ถูกรู้

การเกิดสมาธิในระดับฌานนี้ เมื่อวิเคราะห์ถึงวิถีจิต ท่านแสดงไว้ว่า ฌานจิตเกิดดับสืบเนื่องกัน ทำหน้าที่เสพอารมณ์เรื่อยไป ตลอดเวลาที่เข้าฌานขั้นนั้นๆ อยู่ โดยไม่หลุดจากวิถี ก็ที่เป็นเช่นนี้ ก็โดยอำนาจของององค์ฌาน.

ในฌานขั้นต้น เช่น ปฐมฌาน ยังต้องอาศัยองค์ฌานที่สุขุมน้อยกว่าหรือหยาบกว่า ยึดหน่วงอารมณ์ กล่าวคือ ปฏิภาคนิมิต ซึ่งเป็นบัญญัติอารมณ์ไว้ เพื่อให้องค์ฌานอื่นๆ ที่สุขุมกว่า แต่ยังไม่แสดงบทบาทเต็มที่ทำหน้าที่ของตนๆ เมื่อใดองค์ฌานเหล่านั้นเพิ่มกำลังขึ้น องค์ฌานที่หยาบกว่า เช่น วิตก วิจาร ก็จะถูกละไปตามลำดับ เพื่อการบรรลุฌานจิตที่สูงขึ้น

๒๑.๓ **รูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๓** หรือ รูปตติยฌานจิต มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

ปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

ตติยฌานกุศลจิต เกิดพร้อมด้วย ปีติ สุข เอกัคคตา

ในฌานจิตระดับนี้ วิจารเจตสิก อันเป็นธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์ ถูกละไป จิตไม่ประกอบด้วยวิตกและวิจาร ในสภาพจิตเช่นนี้อำนาจของอารมณ์ กล่าวคือ ปฏิภาคนิมิต ซึ่งมีต่อจิตลดลง แต่อำนาจขององค์ฌานที่เหลือในจิตเพิ่มขึ้น จิตมีความมั่นคงแน่วแน่ยิ่งขึ้น องค์ฌานที่มีบทบาทเด่นในระดับจิตนี้ คือ ปีติ คือ ความชื่นชมยินดีในอารมณ์ โดยไม่ต้องอาศัยวิตก วิจาร เพื่อยกจิตจับอารมณ์ และเคล้าคลึงพิจารณาอารมณ์อีก แต่ก็ชื่นชม เป็นสุขกับอารมณ์นั้นอย่างแน่วแน่

อย่างไรก็ตาม ในระดับจิตอันสุขุมละเอียดลึกซึ้งนี้ ตัวความชื่นชมยินดี หรือปีตินี้ ก็กลับกลายเป็นอุปสรรคของความแน่วแน่ หรือเอกัคคตาที่มีพลังสูงกว่า และความสุขที่สุขุมยิ่งขึ้นไป ดังนั้นเพื่อบรรลุฌานในระดับสูงกว่า ก็จำเป็นที่ปีติ ซึ่งบัดนี้นับเป็นตัวที่ทำให้จิตกระเพื่อม อยู่ไม่สงบนิ่งจริง ต้องถูกละต่อไปอีก

๒๑.๔ **รูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๔** หรือ รูปจตุตถฌานจิต มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

สุขเอกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานกุสลจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

จตุตถฌานกุศลจิต เกิดพร้อมด้วยสุข เอกัคคตา

เมื่อปีติสิ้นไปแล้ว องค์ฌานที่เหลือก็แสดงบทบาทได้ยิ่งขึ้น โดยเฉพาะสุขหรือโสมนัสเวทนา ซึ่งนับว่าเป็นตัวเด่นในฌานจิตขั้นนี้ ซึ่งแน่วแน่แนบนิ่งอยู่กับบัญญัติอารมณ์แห่งปฏิภาคนิมิต ด้วยความสุขอันสุขุมยิ่ง นานเท่านาน ที่ยังเข้าฌานขั้นนี้อยู่ สำหรับเอกัคคตาเจตสิก แม้มีกำลังมากขึ้นตามลำดับขั้นของฌาน แต่ก็ยังไม่บรรลุสภาพพลังสูงสุด เพราะองค์ฌานที่เกิดร่วมด้วยคือ สุข หรือโสมนัสเวทนานั้น ยังทำให้จิตกระเพื่อมอยู่ แม้จะไม่มากเท่าปีติ ในฌานขั้นต่ำกว่าก็ตาม

อำนาจของบัญญัติอารมณ์ กล่าวคือ ปฏิภาคนิมิต ซึ่งมีต่อจิตลดลง แม้ว่าจิตยังคงรู้อารมณ์นั้นอยู่ตามหลักจิตนิยาม คือกฎธรรมชาติของจิต แต่ทั้งเอกัคคตา และสุข ก็เป็นปัจจัยสำคัญของความมั่นคงไม่สั่นคลอน เกิดดับสืบเนื่องเสพอารมณ์เดียวนี้ โดยไม่หลุดจากวิถี ตลอดเวลาที่อยู่ในฌาน

๒๑.๕ รูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๕ หรือ รูปปัญจมฌานจิต มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฌานกุสลจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

ปัญจมชฌานกุศลจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

ฌานที่ ๔ ที่กล่าวถึงในหัวข้อที่แล้วมา ยังไม่ถึงขั้นแน่วแน่ มั่นคงสุขุมที่สุด เพราะอุปสรรค คือ สุขเวทนา เป็นองค์ธรรมที่ไม่ละเอียดสุขุมเพียงพอ แต่การที่จะละเวทนาเสียสิ้นเชิง เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เพราะขัดกับจิตนิยามที่ว่า ในจิตทุกดวงต้องมีเวทนาเกิดร่วมด้วยเสมอ ดังนั้นทางออกในเรื่องนี้ก็คือ จิตต้องแทนที่โสมนัสเวทนา ด้วยอุเบกขาเวทนาซึ่งละเอียดสุขุมกว่าในฌานจิตที่ ๕ นี้ และฌานจิตนี้จึงมีองค์ฌานคืออุเบกขา กับ เอกัคคตา นอกเหนือจากโสภณเจตสิกอื่นๆ (ยกเว้น วิรตีเจตสิก ๓) ซึ่งเกิดร่วมกับฌานจิตทุกดวง

ฌานจิตที่ ๕ เป็นรูปาวจรกุศลจิตขั้นสูงสุด ซึ่งอกุศลธรรมถูกข่มขี่อย่างราบคาบ ตลอดเวลาที่บุคคลเข้าฌานอยู่ เป็นสภาพจิตที่มีความสงบสูงสุดเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยอำนาจสมาธิ เอกัคคตาเจตสิกมีกำลังสูงสุด เป็นจิตที่มีความตั้งมั่น แน่วแน่ และสามารถในการงาน

แบบจำลองของรูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง แสดงดังในภาพ ๒๑.๑ แถวตั้งซ้ายมือ

๒๑.๖ รูปาวจรวิบากจิต เป็นผลจากรูปาวจรกุศลจิต ดังนั้นจึงมี ๕ ดวงเช่นกัน และมีองค์ประกอบทางเจตสิกเช่นเดียวกันกับ รูปาวจรกุศลจิตในระดับฌานอันเดียวกัน แบบจำลองของรูปาวจรวิบากจิต เหมือนกับของ รูปาวจรกุศลจิต *(ตามช่วงแถวตั้งด้านซ้ายของภาพ ๒๑.๑)*

รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวงนี้ ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ ในรูปาวจรภูมิ (รูปพรหมโลก) บุคคลผู้บรรลุรูปฌานขั้นใด หากสิ้นชีวิตไปโดยฌานยังไม่เสื่อม จะไปเกิดในพรหมโลก โดยปฏิสนธิจิตเป็นรูปาวจรวิบากจิตระดับนั้นๆ และมีภวังคจิตเป็นเช่นเดียวกัน และเมื่อสิ้นชีวิตในพรหมโลก จุติจิตที่เกิดขึ้น ก็เป็นรูปาวจรวิบากจิตระดับนั้น

รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวงนี้ จึงกำหนดภพชาติของบุคคลใน รูปพรหมโลก และเกิดมีเฉพาะในรูปพรหมภูมิ ๑๕ ชั้น (ยกเว้นอสัญญสัตตภูมิ ซึ่งมีแต่รูป ไม่มีจิตเจตสิก) ส่วนรูปาวจรกุศลจิต เกิดได้ในมนุษยภูมิ และเทวภูมิด้วย เมื่อบุคคลในภูมินั้นๆ บรรลุฌาน

อารมณ์ของรูปาวจรวิบากจิต ก็เป็นอารมณ์เดียวกันกับของรูปาวจรกุศลจิต ซึ่งเป็นเหตุของวิบากนั้นๆ

๒๑.๗ **รูปาวจรกิริยาจิต** สำหรับพระอรหันต์ผู้ได้ฌาน ฌานจิตที่เกิดขึ้น จะไม่ใช่รูปาวจรกุศลจิต เพราะในกรณีของพระอรหันต์นั้น ท่านปราศจากกิเลสนิวรณ์แล้วอย่างสิ้นเชิง ไม่เหลือแม้แต่เป็นอนุสัย กล่าวคือในระดับไร้สำนึกลึกที่สุด องค์ฌานที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ได้ทำหน้าที่ข่มขี่ย่ำยีอกุศลธรรม แต่ปรุงแต่งให้เกิดความสงบสุขและแน่วแน่ ตามลักษณะพิเศษของตน ฌานจิตของพระอรหันต์ไม่ใช่กุศลจิต ไม่ทำให้เกิดวิบากจิต จึงมีชื่อเรียกว่า รูปาวจรกิริยาจิต มี ๕ ดวงสำหรับระดับฌานทั้ง ๕

สำหรับแบบจำลองจิตเจตสิกของรูปาวจรกิริยาจิต แสดงไว้ในภาพ ๒๑.๑ ทางช่องขวามือเป็นคู่ๆ กับรูปาวจรกุศลและรูปาวจรวิบาก ควรสังเกตความแตกต่างที่ ไม่ปรากฏวงกลมช่องของอกุศลเจตสิก ซึ่งเป็นการแสดงว่า ในกรณีของพระอรหันต์นั้น อกุศลกรรมในจิตของท่านได้ถูกขจัดไปสิ้นแล้ว อย่างตัดรากถอนโคน

ภาพ ๒๑.๑

แบบจำลอง รูปาวจรจิต ๓ ประเภท

	กุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ	กิริยาจิตฺตํ	
วิตกฺกวิจารปีติสุข เอกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌาน	ส (๑)	ส (๑)	ปฐมฌาน เกิดพร้อมด้วย วิตกวิจาร ปีติสุขเอกัคคตา
วิจารปีติสุข เอกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌาน	ส (๒)	ส (๒)	ทุติยฌาน เกิดพร้อมด้วย วิจาร ปีติสุขเอกัคคตา
ปีติสุข เอกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌาน	ส (๓)	ส (๓)	ตติยฌาน เกิดพร้อมด้วย ปีติสุขเอกัคคตา
สุข เอกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌาน	ส (๔)	ส (๔)	จตุตถฌาน เกิดพร้อมด้วย สุขเอกัคคตา
อุเปกฺขา เอกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌาน	อ (๕)	อ (๕)	ปัญจมฌาน เกิดพร้อมด้วย อุเบกขาเอกัคคตา
	เป็นกุศลจิต เป็นวิบากจิต	เป็นกิริยาจิต	

บทที่ ๒๒
อรูปาวจรจิต

๒๒.๑ อรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๑ มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากาสานญฺจายตน กุสลจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

อากาสานัญจายตน กุศลจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

แบบจำลองของอรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ นี้ แสดงในช่องซ้ายมือของภาพ ๒๒.๑ ซึ่งเห็นได้ว่า โดยองค์ประกอบทางเจตสิกแล้ว ไม่แตกต่างจากปัญจมฌานรูปาวจรกุศลจิต ซึ่งแสดงไว้ในแถว (๕) ของช่องซ้ายมือในภาพ ๒๑.๑ ทั้งนี้เพราะโดยพลังของตัตรมัชฌัตตตา (อุเบกขา) เอกัคคตา (สมาธิ) อันประกอบด้วยสติบริสุทธิ์แล้ว อรูปาวจรจิตก็เป็นเช่นเดียวกับปัญจมฌานจิต ความแตกต่างซึ่งทำให้จิตมีความละเอียดสุขุมยิ่งขึ้นไปนั่นเป็นเพราะการเปลี่ยนอารมณ์จาก รูปสัญญา มาเป็น อรูปสัญญา

๒๒.๒ ในเชิงปฏิบัติ อรูปาวจรกุศลจิต จะเกิดขึ้นก็แต่ในอันดับสืบเนื่องจาก ปัญจมฌานกุศลจิต ที่มีกสิณบัญญัติเป็นอารมณ์ กล่าวคือ ผู้ที่จะเจริญอรูปฌานนั้น จะต้องเจริญรูปฌานประเภทกสิณ (เว้นอากาสกสิณ และอาโลกกสิณ) ให้ได้ถึงขั้นปัญจมฌานเสียก่อน เมื่อทำได้อย่างคล่องแคล่วชำนาญแล้ว จึงกำหนดใจให้ละ กสิณปฏิภาคนิมิตอันเป็นอารมณ์ของรูปฌานนั้น ด้วยการพิจารณาเบื่อหน่ายในรูปบัญญัติทั้งปวง หรือด้วยการพิจารณานิยมยินดี ในภาวะชีวิตที่ปราศจากรูปธรรมเห็นว่าอรูปภาวะเป็นสภาพสุขุมลึกซึ้งกว่า

เมื่อความนิยมยินดีปรารถนาในรูประงับไปสิ้น กสิณปฏิภาคนิมิตก็จะสูญไปจากใจ บัญญัติของที่ว่าง มีขอบเขตเท่ากสิณปฏิภาคนิมิตนั่นเกิดเป็นอารมณ์ของจิต ซึ่งเป็นอุปจารและอัปปนาปัญจมฌานตามลำดับ บุคคลผู้นั้นก็นับว่า บรรลุถึงอรูปภูมิระดับแรก อันมีสภาพแตกต่างจากรูปาวจรภูมิ และกามาวจรภูมิ

คำบริกรรมที่แนะนำให้ใช้ ในการเจริญอรูปกรรมฐานระดับแรกนี้ คือ อากาโส อนนฺโต (อากาศไม่มีที่สิ้นสุด) ซ้ำๆ กันไป หรืออาจใช้ย่อลงเพียงคำว่า อากาโสฯ ก็ได้

๒๒.๓ ข้อความในพระอภิธรรมปิฎกมีว่า :

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภูมิ เพราะก้าวล่วง ***รูปสัญญา*** *โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา เพราะไม่มนสิการซึ่งนานัตตสัญญา จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหรคตด้วยอากาสานัญจายตนสัญญา สหรคตด้วยอุเบกขา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ในสมัยใดผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะมีในสมัยนั้น ฯลฯ*

สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ เป็นทั้งความจำ และความกำหนดหมายองค์ธรรม คือ สัญญาเจตสิก เป็นสัญญาขันธ์ คือ กองนามธรรมกองหนึ่งในนามขันธ์ ๔ ซึ่งบัญญัติเป็นองค์ประกอบของชีวิต สัญญาเจตสิก เป็นปรมัตถธรรมซึ่งเกิดพร้อมกับจิตทุกดวง และสัพพจิตต-สาธารณเจตสิกอื่นๆ กล่าวคือผัสสะ เวทนา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์และมนสิการ (ดูทบทวนหัวข้อ ๕.๙ และ๗.๑๕) คำอธิบายในหัวข้อที่ผ่านมาแล้วและอ้างอิงถึงนั้น เป็นเพียงโดยสังเขป อันที่จริงสัญญามีความหมายครอบคลุมธรรมชาติที่มีบทบาทสำคัญกว้างขวางและซับซ้อนมากมาย

๒๒.๔ อภิธรรม กล่าวถึงการก้าวล่วงรูปสัญญา เพื่อเข้าถึงอรูปภูมิ จึงควรได้พิจารณาเรื่องรูป และอรูป และเทียบเคียงรูปสัญญา กับอรูปสัญญา เพื่อความเข้าใจที่กระจ่างชัดเจนขึ้น

ข้อควรพิจารณาในขั้นต้นก็คือ อากาส จัดเป็น **อรูป** ได้อย่างไร ในเมื่อในอภิธรรมนั้นจำแนกรูปธรรมไว้เป็น ๒๘ ประเภท โดยมี อากาสธาตุ หรือปริเฉทรูป เป็นรูปธรรมเป็นประเภทหนึ่ง

คำตอบขั้นต้นก็คือ ควรสังเกตว่า ท่านกำหนดแยกรูปธรรมเป็น ๒ ชนิด คือ (๑) รูปปรมัตถ์แท้ ซึ่งมีสภาวะลักษณะของตนๆ ๑๘ อย่าง และ (๒) รูปที่ไม่ใช่รูปปรมัตถ์แท้ ๑๐ อย่าง สำหรับอากาสธาตุ หรือปริเฉทรูปนั้น เป็นรูปธรรมชนิดที่ (๒) ซึ่งเป็นการกำหนดลักษณะปรากฏของรูปปรมัตถ์แท้ให้รับรู้ได้ชัดเจนขึ้น

คำว่าอากาส (บาลี) หรืออากาศ (สันสกฤต) ในที่นี้ควรระวังเรื่องความหมาย ไม่ให้ไปปะปนสับสนกับความหมายของคำว่าอากาศ ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันโดยทั่วไป ซึ่งบ่งถึงอากาศที่ปกคลุมพื้นผิวโลกและคนสัตว์หายใจเข้าออกดำรงชีวิตอยู่ คำว่าอวกาศของวิชาวิทยาศาสตร์ปัจจุบันน่าจะมีความหมายใกล้เคียงกับ **อากาสธาตุ** หรือปริเฉทรูปนี้ได้

๒๒.๕ โลกทัศน์ทางอภิธรรม กำหนดหมายรู้และจำแนกรูปธรรมได้ก็โดยการที่กลุ่มรูปธรรมมีขอบเขตของตนแยกกันอยู่ โดยมีที่ว่างระหว่างอันได้แก่อากาสธาตุ หรือปริเฉทรูปเป็นตัวคั่น ถ้ามิเช่นนั้นแล้ว รูปปรมัตถ์ทั้งหลายก็จะติดต่อสืบเนื่องกันเป็นพืด ไม่ปรากฏแยกให้กำหนดได้

อนึ่ง รูปปรมัตถ์ตามแนวอภิธรรม มีลักษณะปรากฏคล้ายคลึงกับที่แสดงไว้ตามทฤษฎีอะตอมของวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน

กล่าวคือ รูปปรมัตถ์ ในสภาพที่ละเอียดสุขุมเล็กที่สุดนั้น รวมกันอยู่เป็นกลุ่ม คล้ายกับที่อะตอมรวมกันอยู่เป็นโมเลกุล และประกอบกันขึ้นปรากฏเป็นก้อน เป็นแท่ง ทั้งที่มีที่ว่าง กล่าวคือ **อากาสธาตุ** หรือ **ปริเฉทรูป** คั่นอยู่โดยรอบของแต่ละกลุ่ม ไม่ให้แต่ละกลุ่มนั้นประสานเชื่อมติดต่อกันเป็นพืด กลุ่มรูปปรมัตถ์เช่นนี้เรียกว่า **รูปกลาป** ซึ่งจะได้พรรณนาโดยละเอียด เมื่อพิจารณาถึงเรื่องของรูปธรรมโดยเฉพาะในโอกาสข้างหน้า

อย่างไรก็ตาม โดยการวิเคราะห์อย่างละเอียดลึกซึ้ง จะพบว่า ปริเฉทรูป อากาสธาตุ ความว่างเปล่า หรือช่องว่าง นี้เป็นการกำหนดหมายหรือบัญญัติที่จิตสร้างขึ้นตามธรรชาติ เพื่อการกำหนดรู้โลกทัศน์ชีวทัศน์ทางรูปธรรมนั่นเอง

๒๒.๖ ในลักษณะที่ได้วิเคราะห์มาข้างบนนี้ สรุปได้ว่า อากาสธาตุไม่ใช่รูปโดยแท้จริง แต่เป็นบัญญัติ หรือการกำหนดหมาย เพื่อการปรากฏโดยชัดเจนของรูปปรมัตถธรรม ดังนั้นจึงสามารถจัดอากาสธาตุเข้าเป็นประเภทอรูป และเป็นอารมณ์ของสมถะกรรมฐานขั้นอรูปฌานได้

อรรถกถาตอน อากาสธาตุนิเทส กล่าวไว้ว่า อากาส คือ สิ่งที่ขีดเขียน ไถ ตัด ทำให้แตกไม่ได้ *เพราะไม่มีสภาวะของตน ไม่มีลักษณะอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ ไม่มีการเสื่อมสลายสิ้นไป กระทบถูกต้องไม่ได้* โดยมหาภูตรูปกล่าว คือ ปฐวี อาโป เตโช และวาโย และเป็นช่องว่างระหว่างกลุ่มรูปปรมัตถ์

อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา กล่าวว่า ประเทศที่ชื่อว่า อากาส เพราะอรรถว่า อันบุคคลจะไถไม่ได้ และชื่อว่า ธาตุ เพราะอรรถว่า ไม่มีชีวิต (คือไม่เป็นบุคคลตัวตน) ชื่อว่า **ปริเฉทรูป** เพราะกำหนดรูปกลาปแต่ละกลุ่มไม่ให้ปะปนกัน ชื่อว่า อากาส เพราะเป็นที่ว่างระหว่างรูป

อนึ่ง มีพุทธพจน์ว่า ธรรมที่เที่ยง มั่นคง ยั่งยืน ไม่แปรผันนั้น มีอยู่ ๒ ประการ ธรรมนั้นคือ อากาส (ซึ่งเป็นบัญญัติธรรม) และนิพพาน (ซึ่งเป็นปรมัตถธรรม)

๒๒.๗ ข้อความว่า **ก้าวล่วงรูปสัญญาด้วยประการทั้งปวง** ในหัวข้อ ๒๒.๓ นั้น คำว่ารูปสัญญา หมายความถึงปฏิภาคนิมิตของกสิณ ๘ คือ ปฐวีกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นีลกสิณ (เขียว) ปีตกสิณ (เหลือง) โลหิตกสิณ (แดง) และโอทาตกสิณ (ขาว) นอกจากนี้ หมายความด้วยถึง รูปสัญญา ๑๕ อันได้แก่ ทั้งสัญญาเจตสิกใน รูปาวจรจิต ๑๕ กล่าวคือ รูปาวจรกุศล ๕ รูปาวจรวิบาก ๕ และรูปาวจรกิริยา ๕ การก้าวล่วงรูปสัญญาด้วยประการทั้งปวง ก็คือการเลิกจำ เลิกกำหนดหมาย เพิกถอน สำรอก ดับสนิทของธรรมทั้งหลายดังกล่าวมานี้

๒๒.๘ ในหัวข้อเดียวกัน ข้อความว่า "ความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา" นั้น คำว่า "ปฏิฆะ" แปลว่า การกระทบ ปฏิฆสัญญา ก็คือความกำหนดหมายรู้เนื่องจากการกระทบทางทวาร ๕ กล่าวคือ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส สิ่งต้องกายกับกาย เมื่อกล่าวถึงปฏิฆสัญญา ก็ย่อมหมายคลุมถึง จิตรับรู้อารมณ์ทางทวาร ๕ ซึ่งปฏิฆสัญญาเกิดประกอบ คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ดวง อันเป็นอกุศลวิบาก ๕ และกุศลวิบาก ๕ ด้วย (ดูทบทวนหัวข้อ ๓.๒๒ และ ๔.๑)

อันที่จริงนั้น แม้เมื่อบุคคลบรรลุเพียงขั้นปฐมฌาน ก็จะไม่มีการกระทบทางทวาร ๕ แล้ว คือ ไม่รับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย ไม่มีทวิปัญจวิญญาณจิตเกิดขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม บุคคลผู้นั้นก็ยังมิได้ละความยินดีในรูปธรรม ซึ่งจะคลายไปก็ต่อเมื่อ รูปาวจรฌาน บังเกิดขึ้น จึงจะบรรลุความตั้งมั่นไม่หวั่นไหว อันเรียกว่า **อเนญชา**

อรูปสมาบัติชื่อว่า **สันติวิโมกข์** เพราะละปฏิฆสัญญาดังกล่าวได้อย่างแท้จริงแล้ว

อรรถกถาได้ยกตัวอย่างว่า ขณะเมื่อท่านอาฬารดาบสกาลามโคตรกำลังเข้าอรูปฌานสมาบัติอยู่นั้น แม้มีกองเกวียนใหญ่จำนวนประมาณ ๕๐๐ เล่ม เดินทางผ่านไปใกล้ที่พักอาศัยของท่าน ปรากฏว่าท่านดาบสไม่ได้รับรู้เลย คือ ทั้งไม่ได้เห็น และไม่ได้ยินอย่างใดทั้งสิ้น

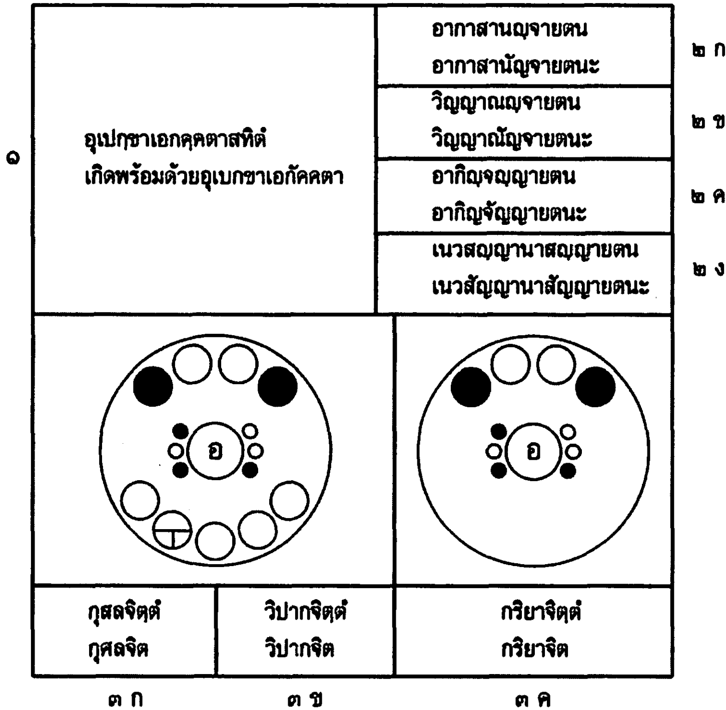
๒๒.๙ ข้อความว่า *ไม่มนสิการซึ่งนานัตตสัญญา* ในหัวข้อ ๒๒.๓ นั้นอธิบายขยายความคำ **นานัตตสัญญา** ว่า เป็นความจำได้กำหนดหมายรู้ในกามาวจรจิต ๔๔ ดวง อันได้แก่ มหากุศลจิต ๘ อกุศลจิต ๑๒ มหาวิบากจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อเหตุกอกุศลวิบาก ๒ อเหตุกกุศล-วิบากจิต ๓ และอเหตุกกิริยาจิต ๓ สรุปว่าเป็นกามาวจรจิตทั้งหมด โดยเว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ดวง เพราะกล่าวถึงมาแล้ว ในหัวข้อ ๒๒.๘ ว่าด้วยปฏิฆสัญญา

การเรียกสัญญาในจิต ๔๔ ดวงเหล่านี้ว่า นานัตตสัญญา ก็เพราะแต่ละสัญญาในแต่ละจิต มีอารมณ์ต่างกัน มีสภาวะต่างกัน ไม่เหมือนกัน แม้ว่าต่างก็เป็นธรรมชาติจำได้ กำหนดหมายรู้ และมีองค์ธรรมเป็นสัญญาเจตสิกเช่นเดียวกันก็ตาม

โดยสรุปแล้ว ข้อความที่อ้างจากอภิธรรมปิฎก ที่ปรากฏต้นหัวข้อ ๒๒.๓ แสดงว่าการบรรลุ อรูปภูมินั้น ก็โดย (๑) ก้าวล่วงรูปสัญญา ๑๕ (๒) ดับปฏิฆสัญญา ๑๐ และ (๓) เลิกใส่ใจใน นานัตตสัญญา ๔๔ กล่าวคือ ละกามาวจรธรรม และรูปาวจรธรรมอย่างสิ้นเชิงนั่นเอง

ภาพ ๒๒.๑

แบบจำลอง อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง

คำอธิบายภาพ ๒๒.๑

แบบจำลอง อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง

ภาพนี้แสดงแบบจำลองของ อากาสานัญจายตนจิต ทั้งที่เป็นกุศล วิบาก และกิริยา การอ่านชื่อของจิตตามภาษาบาลี ให้อ่านเรียงกันไปตามช่องที่มีหมายเลข ๑, ๒ และ ๓ กำกับไว้ สำหรับช่องหมายเลข ๒ แยกเป็น ก ข ค และ ง ตามลำดับฌานขั้นที่ ๑ ๒ ๓ และ ๔ สำหรับช่องหมายเลข ๓ แยกเป็น ก ข และ ค ตามที่กำหนดเป็นกุศลจิต วิบากจิต และกริยาจิต ตามลำดับ ในแต่ละช่องได้ให้คำแปลเป็นภาษาไทยกำกับไว้ด้วย

แบบจำลองของกุศลจิตและวิบากจิตเหมือนกัน แบบจำลองนี้ใช้กับ อรูปาวจรจิตในทุกระดับ คือ อากาสา-นัญจายตนฌานจิต ๓ (ที่พรรณนาในตอนที่ ๒๒ นี้) และวิญญาณัญจายตนฌานจิต ๓ อากิญจัญญายตนฌานจิต ๓ กับเนวสัญญานา-สัญญายตนฌานจิต ๓ ซึ่งจะได้พิจารณาในตอนต่อไปข้างหน้า

๒๒.๑๐ อรูปาวจรวิบากจิต ดวงที่ ๑ มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากาสานญฺจายตน วิปากจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

อากาสานัญจายตนวิบากจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

แบบจำลองของอรูปาวจรวิบากจิต ดวงที่ ๑ นี้เป็นเช่นเดียวกับของอรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๑ และปัญจมฌานกุศลจิต จึงใช้รูปในช่องซ้ายมือของภาพ ๒๒.๑ ด้วย

อรูปาวจรวิบากจิต ดวงที่ ๑ นี้ เป็นผลของอรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ โดยตรง เช่นเดียวกับที่รูปาวจรวิบากจิต เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิตตามลำดับขั้นฌาน

บุคคลผู้ได้อรูปฌานระดับใด เมื่อสิ้นชีวิตไปในขณะที่ยังไม่เสื่อมจากฌานระดับนั้น จะปฏิสนธิในอรูปภพในระดับของฌานนั้น โดยมีอรูปาวจรวิบากจิต ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติจากภพนั้น

บุคคลผู้บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน เมื่อดับจิตแล้ว จะเกิดขึ้นในอรูปภพ โดยมีอากาสานัญจายตนวิบากจิต เป็นปฏิสนธิจิต เป็นภวังคจิตกำหนดสถานะสภาพชีวิตในอรูปภพระดับนั้น และเป็นจิตดวงสุดท้ายในอรูปภพนั้นด้วย เมื่อสิ้นชีวิตเคลื่อนต่อไปสู่ภพอื่น อรูปาวจรวิบากจิตเกิดขึ้นได้เฉพาะในอรูปภูมิเท่านั้น

๒๒.๑๑ อรูปาวจรกิริยาจิต ดวงที่ ๑ มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากาสานญฺจายตนกิริยาจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

อากาสานัญจายตน กิริยาจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

แบบจำลองของอรูปาวจรกิริยาจิต ดวงที่ ๑ นี้ แสดงในช่องขวามือของภาพ ๒๒.๑ มีความแตกต่างจากแบบจำลองรูปทางซ้ายมือ ตรงที่ไม่ปรากฏวงกลมกำหนดตำแหน่งของอกุศลเจตสิก ในซีกเบื้องล่างของวงกลมใหญ่ซึ่งแทนตัวจิต ซึ่งเป็นการให้ความหมายว่า ในจิตดวงนี้ อกุศลธรรมทั้งหลาย ได้ถูกประหารให้พินาศสิ้นไปแล้ว อย่างถอนรากถอนโคน

อรูปาวจรกิริยาจิตดวงที่ ๑ นี้ เกิดขึ้นเมื่อ พระอรหันต์ผู้สิ้นกิเลสแล้ว ปฏิบัติสมาธิภาวนา เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน หรือเข้าฌานระดับนี้ ซึ่งท่านได้บรรลุมาก่อนแล้ว เพื่อเสวยความสุขสุขุม อันพึงได้โดยสิทธิของท่านในปัจจุบัน เป็นการพักสงบ ฌานจิตดวงนี้ แม้จะมีองค์ประกอบทางเจตสิกแบบเดียวกับอรูปาวจรจิตดวงที่ ๑ แต่ก็ไม่ยังให้เกิดผลคือวิบากจิต

อรูปาวจรจิตทั้ง ๓ ดวงที่ได้พรรณนามานี้ มีอารมณ์เช่นเดียวกัน คือที่ว่าง หรืออากาสบัญญัติ อันไม่มีขอบเขต

บทที่ ๒๓
อรูปาวจรจิต (ต่อ)

๒๓.๑ **อรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๒** มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ วิญฺญาณญฺจายตนกุสลจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

วิญญาณัญจายตนกุศลจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

แบบจำลองของอรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๒ นี้ แสดงในช่องซ้ายมือของภาพ ๒๒.๑ ในบทที่ ๒๒ ที่แล้วมา เช่นเดียวกับ อรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๑ เพราะโดยองค์ประกอบทางเจตสิกแล้ว เป็นเช่นเดียวกัน และเป็นเช่นเดียวกับ ปัญจมฌานรูปาวจรกุศลจิต

ความแตกต่างที่ทำให้จิตดวงนี้มีความละเอียดสุขุมกว่า อรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๑ นั้น เป็นเพราะการเปลี่ยนจาก อากาสานัญจายตนสัญญา มาเป็น วิญญาณัญจายตนสัญญา

๒๓.๒ ข้อความในพระอภิธรรมปิฎกมีว่า :

โยคาวจรบุคคลเจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภูมิ เพราะก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหรคตด้วย ***วิญญาณัญจายตนสัญญา*** *สหรคตด้วยอุเบกขา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะมีในสมัยนั้น ฯลฯ*

คำวิญญาณัญจายตนสัญญา แปลความว่า *ความจำได้หมายรู้ถึงวิญญาณอันไม่สิ้นสุด เป็นฐานที่ตั้งของฌานจิต* การกล่าวถึงสัญญา หรือความจำได้หมายรู้นี้ ย่อมเป็นนัยบ่งถึงว่า ตัวอรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๒ นี้เอง จับเอา อรูปาวจรจิตดวงที่ ๑ ซึ่งได้ดับไปแล้วในอดีตมาเป็นอารมณ์ของตน จิตดวงที่ ๑ นั้น เนื่องจากถือเอาอากาสไม่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ตัวจิตเอง ย่อมมีความไม่สิ้นสุดไปด้วย และยิ่งกว่านั้นยังมีความละเอียดสุขุมยิ่งกว่าอารมณ์ของมันเอง

โดยเหตุนี้ อรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๒ จึงมีความละเอียดสุขุมยิ่งขึ้นกว่าอรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ เพราะมีอารมณ์ซึ่งละเอียดสุขุมกว่า ซึ่งได้แก่อรูปาวจรกุศลจิตนั้นเอง อนึ่ง ควรสังเกตด้วยว่า อารมณ์ของฌานจิตขั้นนี้เป็นปรมัตถธรรม คือ จิต ซึ่งมิใช่บัญญัติธรรม

๒๓.๓ **อรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่** ๓ มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากิญฺจญฺญายตนกุสลจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

อากิญจัญญายตนกุศลจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

แบบจำลองของอรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๓ นี้ เป็นเช่นเดียวกับอรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ และ ๒ เพราะมีองค์ประกอบทางเจตสิกเหมือนกัน ความแตกต่างอยู่ที่อารมณ์ซึ่งสุขุมละเอียดยิ่งขึ้น

๒๓.๔ ข้อความในพระอภิธรรมปิฎกมีว่า :

*โยคาวจรบุคคลเจริญมรรคปฏิปทา เพื่อเข้าถึงอรูปภูมิ เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะด้วยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหรคตด้วย **อากิญจัญญายตนสัญญา** สหรคตด้วยอุเบกขา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะมีในสมัยนั้น ฯลฯ*

คำ อากิญจัญญายตนสัญญา แปลความว่า *ความจำได้หมายรู้ ถึงความไม่มีอะไรเหลืออยู่แม้น้อยนิด เป็นฐานที่ตั้งของฌานจิต* ข้อนี้หมายความถึงการที่ อรูปฌานจิตดวงที่ ๓ นี้ ก้าวล่วงอารมณ์ของฌานจิตดวงที่ ๑ และ ๒ โดยหมดสิ้น แล้วยึดบัญญัติของความไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์แทน

๒๓.๕ **อรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๔** มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

แบบจำลองของ อรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๔ นี้ เป็นเช่นเดียวกับของอรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๑, ๒ และ ๓ โดยมีองค์ประกอบทางเจตสิกเช่นเดียวกัน หากแต่แตกต่างโดยอารมณ์ ซึ่งสุขุมละเอียด ยิ่งขึ้นอีก

๒๓.๖ ข้อความในพระอภิธรรมปิฎกมีว่า :

โยคาวจรบุคคลเจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภูมิ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหรคตด้วย ***เนวสัญญานาสัญญยตนสัญญา*** *สหรคตด้วยอุเบกขา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ในสมัยใดผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะมีในสมัยนั้น ฯลฯ*

คำว่า **เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา** แปลความว่า ความจำได้หมายรู้ ถึงความสงบสงัดของจิตที่อยู่ในอรูปฌานสมาบัติ ขั้นอากิญจัญญา-ยตนะนั้น โดยละเอียดอย่างยิ่ง จนฌานจิตที่เกิดขึ้นนี้ นามธรรมที่เกิดขึ้นประกอบอยู่ กล่าวคือ ผัสสะ เวทนา สัญญา ฯลฯ และแม้ตัวจิตเอง ก็ละเอียดสุขุมยิ่งขึ้นไปอีก จนจะเรียกว่ามีหรือไม่มีก็เท่ากัน จึงชื่อว่า *"มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่"*

หมายความว่า อรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๔ นี้ ยึดเอาอรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๓ ที่ดับไปแล้วในอดีตเป็นอารมณ์ นับว่าเป็นอารมณ์ประเภทปรมัตถธรรม เช่นเดียวกับที่อรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๒ ยึดเอา อรูปาวจร-กุศลจิต ดวงที่ ๑ เป็นอารมณ์

๒๓.๗

(ก) **อรูปาวจรวิปากจิต ดวงที่ ๒** มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ วิญฺญาณญฺจายตน วิปากจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

วิญญาณัญจายตน วิปากจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

(ข) **อรูปาวจรวิปากจิต ดวงที่ ๓** มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากิญฺจญฺญายตน วิปากจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

อากิญจัญญายตน วิปากจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

(ค) **อรูปาวจรวิปากจิต ดวงที่ ๔** มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตน วิปากจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

เนวสัญญานาสัญญายตน วิปากจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๒๓.๘ **อรูปาวจรวิปากจิตทั้ง ๓ ดวง** ข้างบน ต่างก็เป็นผลของอรูปาวจรกุศลจิต ๓ ดวง ซึ่งมีชื่อเดียวกันตามลำดับ เช่นเดียวกับที่อรูปาวจรวิปากจิต ดวงที่ ๑ เป็นผลของ อรูปาวจรกุศลจิต ดวงที่ ๑ *(ทบทวนหัวข้อ ๒๒.๑๐ และพิจารณาวิปากจิตทั้ง ๓ ดวงนี้โดยนัยเดียวกัน)*

มีข้อควรเน้นก็คือ อรูปาวจรวิปากจิตทั้ง ๔ ดวง เกิดขึ้นได้เฉพาะในอรูปภูมิ ๔ ตามลำดับของตนเท่านั้น ไม่อาจเกิดขึ้นในภูมิอื่นเลย ซึ่งหมายความว่าเป็นจิตที่เกิดในอรูปพรหม ตามลำดับขั้นของตน เฉพาะในขณะปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติเท่านั้น

๒๓.๙

(ก) **อรูปาวจรกิริยาจิต ดวงที่ ๒** มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ วิญฺญาณญฺจายตน กิริยาจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

วิญญาณัญจายตน กิริยาจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

(ข) **อรูปาวจรกิริยาจิต ดวงที่ ๓** มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากิญฺจญฺญายตน กิริยาจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

อากิญจัญญายตน กิริยาจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

(ค) อรูปาวจรกิริยาจิต ดวงที่ ๔ มีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า :

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตน กิริยาจิตฺตํ แปลเป็นภาษาไทยว่า :

เนวสัญญานาสัญญายตน กิริยาจิต เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๒๓.๑๐ อรูปาวจรกิริยาจิตทั้ง ๓ ดวงข้างบน ต่างก็มีแบบจำลองจิตเจตสิกเหมือนกัน และเป็นเช่นเดียวกับแบบจำลองจิตเจตสิก ของอรูปาวจร-กิริยาจิตดวงที่ ๑ *(ทบทวนหัวข้อ ๒๒.๑๑ และช่องขวามือของภาพ ๒๒.๑)*

อรูปาวจรกิริยาจิต ๓ ดวงนี้ เกิดขึ้นเมื่อพระอรหันต์ปฏิบัติสมาธิภาวนาเข้าถึง วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน และเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ตามลำดับ หรือเข้าฌานในระดับเหล่านี้ ซึ่งท่านได้บรรลุมาก่อนแล้ว เพื่อเสวยความสุขสุขุมในปัจจุบัน อันเป็นสิทธิพึงได้ของท่าน

ฌานจิตซึ่งเป็นประเภทกิริยาจิตนี้ ไม่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดผลเป็นวิปากจิต เป็นจิตที่เกิดมีได้เฉพาะใน พระอรหันต์ ผู้เป็นอเสขบุคคล สิ้นกิเลสแล้ว

๒๓.๑๑ ในบรรดาฌานจิต ๒๗ ดวง ซึ่งจำแนกได้เป็นรูปาวจรจิต ๑๕ ดวง และอรูปาวจรจิต ๑๒ ดวงนั้น รูปาวจรจิตทั้งหมดมีอารมณ์เป็นบัญญัติธรรมารมณ์ ส่วนอรูปาวจรจิต ๖ ดวง มีอารมณ์เป็นบัญญัติ-ธรรมารมณ์ นอกจากนั้นอีก ๖ ดวง คือ วิญญาณัญจายตนฌานจิต ๓ ดวง และ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต ๓ ดวง มีอารมณ์เป็นมหัคคต-ธรรมารมณ์ ซึ่งจะได้พิจารณาขยายความในที่นี้ *(แผนผังภาพ ๒๓.๑ ประกอบ)*

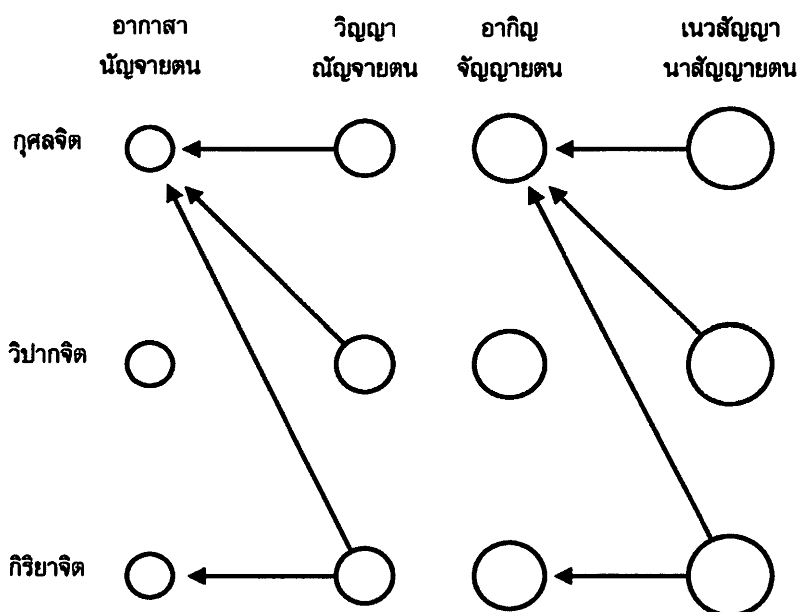
(๑) วิญญาณัญจายตน กุศลจิต ซึ่งมีในปุถุชนและพระเสขบุคคล จะจับเอา อากาสานัญจายตนกุศลจิต ของตนที่ดับไปแล้วในอดีต เป็นอารมณ์

(๒) วิญญาณัญจายตน วิปากจิต ซึ่งมีในปุถุชน พระเสขบุคคล และพระอรหันต์ จะจับเอา อากาสานัญจายตนกุศลจิต ของตน ที่ดับไปแล้วในอดีต เป็นอารมณ์

(๓) วิญญาณัญจายตน กิริยาจิต ของพระอรหันต์ ผู้เจริญมรรคปฏิบัติบรรลุอรหัตตผล เมื่อบำเพ็ญสมาธิได้ วิญญานัญจายตนฌาน แล้ว จะจับเอา อากาสานัญจายตนกุศลจิต ของตน ที่ดับไปแล้วในอดีต เป็นอารมณ์

ภาพ ๒๓.๑

การจับมหัคคตปรมัตถ์อารมณ์ ของวิญญาณัญจายตนฌานจิต และเนวสัญญานาสัญญายตนะฌานจิต

ปรับปรุงจาก
คู่มือการศึกษาหลักสูตร จูฬอาภิธรรมิกะโท
ฝ่ายวิชาการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

(๔) วิญญาณัญจายตน กิริยาจิต ของพระอรหันต์ผู้บรรลุพระอรหัต ตั้งแต่ยังได้ อากาสานัญจายตนฌาน หรือก่อนนั้น แล้วเจริญสมาธิจนได้ถึงขั้น วิญญาณัญจายตนฌาน จะจับเอา อากาสานัญจายตนกิริยาจิตของตน ที่ดับไปแล้วในอดีต เป็นอารมณ์

(๕) เนวสัญญานาสัญญายตน กุศลจิต ของปุถุชน และพระเสขบุคคล จะจับเอา อากิญจัญญายตนกุศลจิต ของตน ที่ดับไปแล้วในอดีต เป็นอารมณ์

(๖) เนวสัญญานาสัญญายตน วิปากจิต ของปุถุชน พระเสขบุคคล และพระอรหันต์ จะจับเอา อากิญจัญญยตนกุศลจิต ของตน ที่ดับไปแล้วในอดีต เป็นอารมณ์

(๗) เนวสัญญานาสัญญายตน กิริยาจิต ของพระอรหันต์ ผู้เจริญมรรคปฏิบัติบรรลุอรหัตตผลเมื่อบำเพ็ญสมาธิได้เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก่อนแล้ว จะจับเอา อากิญจัญญายตนกุศลจิต ของตน ที่ดับไปแล้วในอดีต เป็นอารมณ์

(๘) เนวสัญญานาสัญญายตน กิริยาจิต ของพระอรหันต์ ผู้บรรลุพระอรหันต์ ตั้งแต่เมื่อยังได้ อากิญจัญญายตนฌาน หรือขั้นต่ำกว่านั้นแล้วเจริญสมาธิจนได้ เนวสัญญานาสัญญยตนฌาน จะจับเอา อากิญจัญญา-ยตนกิริยาจิต ของตน ที่ดับไปแล้วในอดีต เป็นอารมณ์

บทที่ ๒๔
สรรพธรรม หรือ
อสาร กาล อวกาศ และเอกภพ

๒๔.๑ คนเราสามารถรับรู้โลกและชีวิต ในแง่มุมที่แตกต่างอย่างแจ้งชัด จากประสบการณ์ที่เป็นมาในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้โดยพัฒนาความเฉียบคม ของการวิเคราะห์มิติแห่งเวลา ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักของสำนึกรับรู้โลก และชีวิต เมื่อความหมายใหม่ของเวลาหรือความไร้กาลเวลาปรากฏชัดเจน โลกและชีวิตจะปรากฏในทรรศนะอันไม่เคยประจักษ์มาก่อน โดยปราศจาก ปัญหาและภาระ ซึ่งบุคคลในโลกและชีวิตเดิมแบกเอาไว้ตลอดมา

๒๔.๒ การไขความลับของเรื่องกาลเวลา จึงเป็นการไขกุญแจประตู ที่นำไปสู่สภาวะที่ล้ำลึก และถ้าหากในสภาวะนั้นปัญหาและภาระ ซึ่งเป็น ความทุกข์อันหนักสิ้นไปอย่างแท้จริง การพัฒนาความสามารถ ที่จะ วิเคราะห์มิติแห่งกาลเวลา ก็นับว่าเป็นวิธีการที่จะบรรลุถึงความหมาย สำคัญของชีวิต

๒๔.๓ โดยสามัญสำนึก และตามหลักปรัชญา รวมทั้งวิทยาศาสตร์ ถือเอาว่าโลกและชีวิต กล่าวคือสรรพสิ่ง ปรากฏต่อสำนึกรับรู้ของมนุษย์ ในกรอบกำหนดของอวกาศและเวลา วัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อมมีขนาด คือ กินที่ในอวกาศ และปรากฏอยู่ในรูปลักษณะนั้นในช่วงเวลา นี่เป็นโลก อย่างที่ปรากฏ และผู้คนก็คิดว่ามันเป็นจริงเช่นนั้น เพราะสามารถวัด ขนาดหรือการกินที่ของมัน ได้ด้วยอุปกรณ์วัดระยะทาง และวัดช่วงเวลา ได้ด้วยนาฬิกา

๒๔.๔ เมื่อเราแบ่งย่อยขนาดของวัตถุ ให้เล็กลงเรื่อยไปโดยไม่หยุดยั้ง อวกาศที่ถูกวัตถุกินที่ หรืออีกนัยหนึ่ง ขนาดของวัตถุนั้นจะเล็กลงเรื่อย ในที่สุดเราควรจะมาถึงขั้นที่ขนาดลดลงเป็นศูนย์ ซึ่งเล็กหรือกินที่ในอวกาศน้อยกว่าอนุภาคมูลฐานของฟิสิกส์ใดๆ สำหรับช่วงเวลาที่จะวัดได้นั้น ลองคิดถึงการเคลื่อนที่ของวัตถุที่เล็กที่สุดระหว่าง ๒ ตำแหน่งในอวกาศ เวลาที่ใช้จะขึ้นอยู่กับระยะทาง เมื่อระยะทางลดลงเป็นศูนย์ เวลาก็ลดลงเป็นศูนย์ด้วย

๒๔.๕ โดยวิธีคิดทำนองนี้ เราเคลื่อนความคิดคำนึงจากโลกในกรอบของกาลอวกาศที่รู้จัก เข้าสู่โลกของ **จุลภาคสุดโต่ง** ที่กาลอวกาศไม่มีความหมายอย่างเดิม เพราะทั้งเวลาและระยะทางลดลงเป็นศูนย์ ในแง่ของคณิตศาสตร์ ตำแหน่งนั้นในอวกาศเรียกว่าเป็น "จุด" ทางเรขาคณิต ส่วนช่วงเวลาที่ลดลงเป็นศูนย์ จากช่วงเวลาที่เราคุ้นเคยกันในชีวิต อาจเรียกว่า **ขณะ** ดังนั้น เราอาจเรียกกาลอวกาศที่หดตัวลงเป็นศูนย์นั้นว่า **ขณะจุด**

๒๔.๖ ในทรรศนะทางฟิสิกส์ ขณะจุดนี้คือ หลุมดำ หรือหลุมขาวก็ได้ ดังนั้นมันอยู่นอกเหนือจากกฎธรรมชาติทางกายภาพที่รู้จักกัน ถ้ากฎวิทยาศาสตร์ยังจะมีความหมายในระดับนี้ในทรรศนะของผู้คนทั่วไป นี่อาจเป็นความคิดฟุ้งซ่านเหลวไหลไม่เกี่ยวกับปากท้อง แต่ขอให้เราพิจารณาวิเคราะห์ต่อไปอีกสักหน่อย

๒๔.๗ เราเคลื่อนที่เข้าสู่เรื่องเดียวกันจากอีกด้านหนึ่ง โดยการวิเคราะห์ตัวสำนึกรับรู้ หรืออีกนัยหนึ่งที่เรียกชื่อว่า **จิต** คือ ธรรมชาติรู้นั่นเอง วิชาอภิธรรมเสนอว่า **โลกและชีวิต คือ ปรากฏการณ์ที่จิตรู้อารมณ์** จิตเป็นธรรมชาติรู้ ซึ่งเกิดดับสืบเนื่องกันอย่างรวดเร็ว โดยจิตดวงที่ดับไปเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งให้จิตดวงถัดไปเกิดขึ้น

อาจารย์ทางอภิธรรมเสนอว่า **ในช่วงเวลาที่ดีดนิ้วมือแปะเดียว จิตเกิดดับได้แสนโกฏิ หรือล้านล้านดวง** นั่นหมายความว่า **ช่วงอายุของจิตดวงหนึ่ง หรือขณะจิตหนึ่งนั้น เท่ากับประมาณ ๑๐$^{-๑๒}$ วินาที** ซึ่งนับว่าเป็นช่วงเวลา หรือขณะที่สั้นมาก แต่ก็ยังยาวกว่าขณะจุด ที่กล่าวถึงข้างบน

๒๔.๘ ขณะจิตหนึ่ง หรือจิตดวงหนึ่งนั้น ยังอาจแบ่งออกเป็น ๓ ขณะเล็ก คือ **ขณะเกิดขึ้น ขณะตั้งอยู่** และ **ขณะดับไป** รูปารมณ์ เช่น สี หรือเสียง มีอายุยาวเท่ากับ ๑๗ ขณะจิตใหญ่ จึงเป็นอารมณ์ของจิตได้ชัดเจน เหมือนกับความยาวของวัตถุ ที่วัดด้วยไม้วัดที่มีสเกลละเอียดกว่า ส่วนขณะจุดนั้น จิตธรรมดายากที่จะรับรู้ได้ เปรียบเหมือนกับการที่จะเอาไม้วัดที่มีสเกลละเอียดเพียงเซนติเมตร ไปวัดขนาดของผงชอล์ก ซึ่งจะไม่ได้ผลอะไร อย่างไรก็ตามสิ่งที่กล่าวมานี้ ควรถือเป็นเพียงข้ออุปมาเทียบเคียงเท่านั้น

๒๔.๙ ขณะจิต หรือจิตดวงหนึ่ง ซึ่งเป็นหน่วยของกาลเวลาสั้นที่สุด ก็มีการวิเคราะห์ศึกษา อันได้แก่วิชาอภิธรรม ซึ่งไม่ใช่เป็นเพียงหลักวิชา แต่มีรากฐานของสังเกตการณ์ กล่าวคือ การปฏิบัติสติปัฏฐาน สนับสนุนการวิเคราะห์จิตออกเป็นองค์ประกอบ คือ เจตสิก ให้ความเข้าใจในกฎธรรมชาติทางนามธรรม ที่กำหนดพฤติกรรมของสิ่งที่มีชีวิตจิตใจ ไม่ว่าจะอุบัติในภาวะชีวิตระดับใด ในที่แห่งใดในเอกภพ หลักวิชาอภิธรรมนั้นครอบคลุมทั่วหมด เพราะเป็นกฎธรรมชาติ ทั้งทางนามธรรมและรูปธรรม

๒๔.๑๐ ขณะจิตที่ปรากฏในสันดานของบุคคลใด ในขณะใด เป็นขณะแห่งการรับรู้ และเป็นการปรากฏของโลกและชีวิตสำหรับบุคคลนั้น ข้อนี้ตรงกับคำกล่าวที่ว่า **ชีวิตมีเพียงขณะเดียว** แต่ก็ควรเน้นเพิ่มด้วยว่า ขณะแห่งการรับรู้นี้ เกิดดับสืบเนื่องกันมาไม่หยุด นับแต่อดีตกาลที่หยั่งไม่ถึง ข้ามภพข้ามชาติเรื่อยมาจนถึงขณะปัจจุบัน และจะเกิดดับสืบเนื่องต่อไปในอนาคต ไม่มีสิ้นสุด ผ่านการตายและเกิดใหม่จนกว่าจะสิ้นกิเลส

๒๔.๑๑ เมื่อเพ่งพิจารณาเฉพาะขณะจิตหนึ่งที่เป็นปัจจุบัน ขณะจิตทั้งหลายที่เป็นอดีตนับว่าไม่มีอยู่ เพราะสิ้นไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับมาได้อีก ขณะจิตที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่มีอยู่ เพราะยังไม่เกิด นี่เป็นความหมายของคำกล่าวที่ว่า **ชีวิตมีเพียงขณะเดียว** อย่างไรก็ตาม ควรเน้นอีกว่า ขณะจิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นผลสืบเนื่องจากขณะที่ดับไปแล้ว ทั้งที่เพิ่งดับไป และที่ดับไปแล้วในอดีต และจะเป็นปัจจัยกำหนดขณะจิต ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตด้วย ความเป็นเหตุเป็นผลสืบเนื่องอย่างละเอียดอ่อนซับซ้อนของขณะจิตต่างๆ ในกระแสชีวิตนี้ เป็นกฎธรรมชาติที่สำคัญ ที่มีชื่อเรียกคลุมอย่างกว้างๆ ว่า **อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท** ตามพุทธพจน์ และยังมีชื่ออื่นที่ใช้กล่าวถึงอีกด้วย

๒๔.๑๒ ในระดับของการวิเคราะห์ทางตรรก เราย่อมกล่าวได้ว่า เมื่อมีขณะแห่งการรับรู้ หรือขณะจิตเกิดขึ้น ย่อมมีองค์ประกอบได้ ๒ อย่าง คือ ธรรมชาติรู้ หรือจิต กับสิ่งที่ถูกรู้ หรืออารมณ์ นี่เป็นการเสนอหลักวิเคราะห์ ประกอบกับการได้คำจำกัดความของคำว่า จิตกับอารมณ์ไปพร้อมกัน

๒๔.๑๓ **โลกและชีวิต หรือการปรากฏของสรรพสิ่ง คือ จิตรู้อารมณ์** ไม่มีอะไรนอกเหนือไปจากนี้ หมายความว่า บรรดาประสบการณ์หลากหลาย จะเป็นต้นไม้ ใบหญ้า ท้องฟ้า เสียงนก ผู้คน กลิ่นหอมหรือเหม็น ตึกรามบ้านช่อง ฯลฯ ล้วนสรุปลงได้ว่า เนื้อแท้ก็คือ **จิตรู้อารมณ์** เท่านั้นเอง!

๒๔.๑๔ ธรรมชาติเหนือระดับขณะจิต ผ่านขึ้นไปถึงระดับขณะจุด คงจะเป็นความละเอียดล้ำลึก เกินสติปัญญาวิเคราะห์ของปุถุชนตลอดไป สำหรับระดับขณะจิต ที่แยกแยะออกเป็นจิตและอารมณ์นั้น เนื่องจากมีหลักวิชาอภิธรรมพรรณนาไว้อย่างละเอียดแล้ว เป็นเครื่องชี้แนะประกอบกับการปฏิบัติสติปัฏฐานให้กำหนดรู้ทันได้ จึงเป็นอาณาบริเวณที่สามารถศึกษาค้นคว้าได้ โดยการตรึกตรองเป็นขั้นต้น

๒๔.๑๕ ในระดับที่สรรพสิ่ง ได้รับการวิเคราะห์แยกแยะเป็น **จิตรู้อารมณ์** ขึ้นไป ความเป็นอสาร และอนัตตา กล่าวคือ ไร้แก่นสาร ตัวตนบุคคล เป็นสิ่งประจักษ์อย่างชัดแจ้งต่อปัญญา ซึ่งจะประหารความหลงผิดยึดติดบัญญัติของความมีสาระ หรือสสาร และความเป็นอัตตาอันเที่ยงแท้แน่นอน ซึ่งเป็นรากเหง้าของปัญหาทั้งหลายของมนุษย์ให้สิ้นลงได้

๒๔.๑๖ กลไกสำคัญของการสร้างโลกแห่งสมมุติบัญญัติขึ้น เป็นกรงขังผู้คนไว้ในความทุกข์ คือ สัญญา หรือการกำหนดหมายรู้ ที่ไม่สอดคล้องกับสภาพตามเป็นจริง ซึ่งเรียกว่า **ปปัญจสัญญา** ในทางพุทธธรรม ความหมายรู้ที่ผิดนี้ เกิดเพราะการเสพเสวยอารมณ์ด้วยความยึดติดถือมั่นอย่างแรง เนื่องจากขาดปัญญารู้ทันสภาพตามเป็นจริงของสรรพสิ่ง

๒๔.๑๗ ข้อคิดเรื่องสสาร พลังงาน อนุภาคมูลฐาน โมเลกุล ดาว กาแลกซี เอกภพ ฯลฯ หรือโดยสรุปรวมแล้ว แนวคิดทั้งหลายทางวิทยาศาสตร์ เป็นเพียงสมมุติบัญญัติ ที่สติปัญญาอันจำกัดของมนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น ด้วยความพยายามจะอธิบายปรากฏการณ์ของสรรพสิ่งที่ไม่เข้าใจแจ้งได้ ด้วยเพียงการตริตรึกนึกคิดเท่านั้น

๒๔.๑๘ ย้อนกลับมามองสรรพสิ่ง ในทรรศนะของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เห็นว่าในกรอบแห่งกาลอวกาศอันยืนยาวนาน เอกภพได้อุบัติขึ้นในความรุนแรงสูงสุด อนุภาคมูลฐานของสสาร เกิดจากพลังงานอันร้อนแรงสว่างจ้า แต่บอดใบ้ไร้สำนึก แล้วก่อตัวเข้าเป็นก้อนกลุ่มกลั่นตัวลงเป็นดาวฤกษ์และดาวเคราะห์ ซึ่งเย็นลงจนเกิดวิวัฒนาการทางเคมีและชีววิทยา ปรากฏมีสิ่งที่บัญญัติเรียกว่า พืช สัตว์ และในบัดนี้ที่เป็นวิวัฒนาการสูงสุดของสสารธรรมทั้งหลาย ก็คือมนุษย์ ผู้มีความเลื่อมใสมั่นใจในความหมายของชีวิต พากเพียรเจริญสติ รวมแสงสว่างญาณ ปัญญา วิชา แน่วแน่ เพื่อการอุบัติของดวงตาเห็นชัดแจ้งว่า "กูคือใคร ?"

๒๔.๑๙ ในรูปกายที่ยาววาหนาคืบ มีใจครอง อันดำเนินบทบาทแห่งความทุกข์ สุข อยู่บนพื้นผิวของดาวเคราะห์บริวารสามัญของดาวฤกษ์สามัญดวงหนึ่ง ในดาราจักรหนึ่งในหมื่นล้านนี้เอง ที่ยอดสุดของวิวัฒนาการในสรรพสิ่งปรากฏอย่างชัดแจ้ง และยอดสุดของวิวัฒนาการของมนุษย์ ก็ปรากฏในท่านผู้สิ้นกิเลสทั้งหลาย ผู้ดำเนินชีวิตอันแสนจะสามัญในโลกนี้

๒๔.๒๐ สูงสุดคืนสู่สามัญ

บทที่ ๒๕
อารัมภบท เรื่องรูปปรมัตถ์

๒๕.๑ ในตอนที่ผ่านมาแล้ว ได้กล่าวถึงจิตประเภทต่างๆ โดยแสดงลักษณะ และเจตสิกที่เกิดประกอบ สรุปรวมโดยสังเขปคือ อเหตุกจิต ๑๘ อกุศลจิต ๑๒ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ รูปาวจรจิต ๑๕ และอรูปาวจรจิต ๑๒ รวมเป็นโลกียจิต ๘๑ ดวง จิตที่ยังไม่ได้กล่าวถึงคือ โลกุตตรจิต ๘ ดวง (หรือนับขยายละเอียดโดยจำแนกระดับฌานเป็น ๔๐ ดวง) โลกุตตรจิตเหล่านี้ เกิดขึ้นรู้อารมณ์อย่างเดียว คือ นิพพาน การที่จะกล่าวถึง จึงควรพรรณนาถึงนิพพานก่อน หรือพร้อมกันไป แต่นิพพานนั้นเป็นปรมัตถ-ธรรมที่สุขุมลึกซึ้งมาก ควรพิจารณาต่อเมื่อได้พิจารณาปรมัตถธรรมอื่น คือ จิต เจตสิกกับรูป และได้พิจารณาบัญญัติธรรม ให้เข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนก่อน

ดังนั้นในอันดับนี้ จึงขอเข้าสู่เรื่อง รูปปรมัตถธรรม โดยที่เรื่องจิตเจตสิกนั้น ก็ได้พิจารณากันมาเพียงพอที่จะเป็นพื้นฐาน ให้ผู้ศึกษาได้ใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนา เพื่อรู้เห็นประจักษ์โดยตรงแล้ว

๒๕.๒ ในการศึกษาเรื่อง **รูปปรมัตถ์** หรือสิ่งที่อาจเรียกโดยชื่ออื่นว่า **รูปธรรม** หรือ เรียกโดยย่อว่า **รูป** นั้น มีข้อพึงระมัดระวัง ให้พิจารณาความหมายตามคำจำกัดความให้ชัดเจน เพื่อป้องกันความหลงผิด ยึดถือเอาความคิดความเข้าใจความรู้เดิม ที่ได้สั่งสมอบรมมาในระบบการเรียนรู้อื่นนอกแนวอภิธรรมเข้ามาปะปน ทำให้เขวและสับสนได้ ทั้งนี้เพราะหลายสิ่งหลายอย่างที่ผู้คนปัจจุบัน และแม้ผู้ศึกษาธรรมบางท่าน ยึดถือว่าเป็นรูป หรือรูปธรรมนั้น ความจริงไม่ใช่

ตัวอย่างเช่น มีการกล่าวว่า **สสาร คือรูปธรรม?** ข้อนี้เป็นความเข้าใจผิด เพราะคำ **สสาร** ซึ่งแปลจากคำภาษาอังกฤษว่า matter นั้น เป็นสมมุติบัญญัติทางวิทยาศาสตร์ บ่งถึงสาระหรือแก่นสาร ซึ่งเชื่อว่ามีในวัตถุต่างๆ ส่วนรูปธรรม หรือรูปปรมัตถ์นั้น เป็น **สังขารธรรม** ซึ่งทางพุทธธรรมหรืออภิธรรม แสดงมติว่าเป็นอนัตตา เป็น **อสาระ** คือไร้แก่นสาร ดังนั้นเมื่อประสงค์จะศึกษาโลกและชีวิตตามแนวอภิธรรม ก็ควรวางแนวคิดตามระบบความรู้ความเข้าใจอื่นเสียก่อน และพิจารณาแต่ความหมายตามที่ท่านแสดงไว้ให้ชัดเจน โดยไม่ปะปน

๒๕.๓ โลกทัศน์ ชีวทัศน์ตามแนวอภิธรรมนั้น ปราศจากความเป็นตัวตนบุคคล และไร้แก่นสาร หรือสาระ สังขารธรรมทั้งหลายกล่าวคือ จิต เจตสิก รูป ล้วนแต่มีการปรุงแต่ง คือ ปรากฏขึ้นเพราะการประชุมกันเข้าขององค์ประกอบต่างๆ และดำรงอยู่เพียงชั่วขณะสั้นแล้วเสื่อมสลายไป เพื่อสิ่งใหม่จะได้ปรากฏขึ้นแทนที่กันต่อๆ ไปโดยรวดเร็ว จนคล้ายกับว่า มีการดำรงอยู่อย่างสืบเนื่อง

กรณีของจิตเจตสิก ซึ่งเป็นนามธรรมนั้น ได้พรรณนามาแล้ว รูปธรรมก็มีลักษณะเป็น อนิจจัง อนัตตา เช่นเดียวกับจิตเจตสิก แม้ว่ารูปจะมีอายุมากกว่าจิตเจตสิก เป็นต้นว่า รูปารมณ์มีอายุนานเท่ากับ ๑๗ ขณะจิต ก็นับว่าอายุของมันสั้นเหลือเกิน สิ่งทั้งหลายที่เราคิดว่าเป็นรูปธรรม เช่น กายมนุษย์ สัตว์ ดังที่เห็น เป็นก้อนเป็นแท่งเป็นตัวตนดำรงอยู่ข้ามวัน คืน เดือน ปีนั้น เมื่อนำเอาหลักอนิจจัง อนัตตาเข้าจับแล้ว จะเห็นว่าไม่ใช่รูปธรรม ข้อนี้รวมไปถึงสิ่งทั้งหลายที่ปรากฏแก่ความรับรู้ของเรามากมาย เช่น พื้นดิน ก้อนหิน ต้นไม้ ท้องฟ้า ฯลฯ ด้วย

ถ้าเป็นเช่นที่กล่าวนี้แล้ว รูปปรมัตถ์หรือรูปธรรมคืออะไร? แตกต่างจากสิ่งเหล่านี้อย่างไร?

๒๕.๔ ขอยกตัวอย่างรูปปรมัตถ์ประเภทหนึ่ง คือ **รูปารมณ์** ขึ้นมาพิจารณา รูปารมณ์นี้คือ รูปธรรมที่ปรากฏทางจักขุทวาร กล่าวคือ เป็นสิ่งที่ตาเห็น หรือรู้ได้ด้วยตา เมื่อพิจารณาตรวจสอบเรื่องนี้ในเชิงปฏิบัติ คือ หลับตาตั้งสติ แล้วลืมตาขึ้น พร้อมกับถามตัวเองว่า "เห็นอะไร?" คำตอบตามธรรมดาสามัญย่อมเป็นเช่นว่า "เห็นก้อนหิน ลำต้นไม้ ใบไม้ ฯลฯ" เป็นต้น ถ้าหากไปตั้งคำถามนี้ในโรงภาพยนตร์ ขณะเมื่อลืมตาขึ้นดูจอภาพยนตร์ และถ้าได้คำตอบเช่นกัน ก็อาจถูกย้อนถามได้ทันทีอีกว่า "เห็นอย่างนั้นแน่ละหรือ? มีก้อนหิน ต้นไม้ ใบไม้ ฯลฯ อยู่จริงหรือ? หรือว่าเห็นแต่เพียงสีสันที่ปรากฏอยู่บนจอว่าง แล้วความคิดก็ปรุงแต่งไปว่าเป็นก้อนหิน ลำต้นไม้ ใบไม้ ฯลฯ เท่านั้นเอง?" ก้อนหินที่แข็งเป็นก้อนเป็นแท่ง มิได้มีอยู่จริง ใบไม้ก็ไม่มี ต้นไม้ก็ไม่มี สิ่งอื่นๆ ก็ไม่มี นอกจากสีสันซึ่งแวบวาบอยู่ชั่วครู่ แล้วก็เป็นความว่างเปล่า สิ่งที่คิดเอาว่ามีนั้นเป็นของในโลกมายาที่จิตปรุงแต่งขึ้นเองเท่านั้น เรื่องเช่นนี้ได้เคยกล่าวถึงแล้ว ในตอนที่ ๑๙ "อภิธรรมในโรงภาพยนตร์"

๒๕.๕ จอโทรทัศน์ หรือแม้แผ่นภาพพิมพ์ต่างๆ ก็เข้าข่ายเช่นเดียวกันกับภาพบนจอภาพยนตร์ แต่สิ่งที่ผู้เขียนต้องการเน้นในที่นี้ก็คือ แม้ทิวทัศน์ที่ปรากฏทางจักขุทวาร ก็ไม่แตกต่างไปโดยหลักการ เพราะสิ่งที่เข้ามากระทบจักขุปสาทะ ที่เรียกว่า **รูปารมณ์** นั้น อันที่จริงก็เป็นเพียง **สีสัน สว่างมืด** นี่เป็นสิ่งที่วิถีจิตทางจักขุทวารเกิดขึ้นรับรู้ *(ทบทวนเรื่องวิถีจิตในบทที่ ๑๗)*

แต่หลังจาก วิถีจิตจำพวกรับรู้สีสัน ทำหน้าที่ของตนแล้ว ก็จะเกิดวิถีจิตทางมโนทวาร ซึ่งทบทวนประมวล และนำเอาความหมายรู้ที่สะสมไว้จากประสบการณ์ในอดีต มาปรุงแต่ง ตีความหมาย

รูปารมณ์ที่เป็นเพียงสีสันนั้น จึงถูกปรุงแต่ง ตีความหมาย ให้กลายเป็นสิ่งของ เช่น ก้อนหิน ที่มีความแข็งเป็นก้อนทึบ ฯลฯ ทั้งๆ ที่ความแข็งนั้นมองเห็นไม่ได้ เป็นรูปธรรมอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งจะรู้ได้ก็โดยกายปสาทะ หรือทางกายทวาร

วิถีจิตทั้งหลายเหล่านี้ ที่ทำหน้าที่ประมวลปรุงแต่ง เกิดติดตามการเห็นแท้จริง อย่างรวดเร็วเหลือประมาณ จนบุคคลนั้นเองก็ไม่รู้ทันการปรุงแต่งโดยจิตของตนเอง จึงเข้าใจผิดคิดว่า ตนเป็นผู้เห็นก้อนหิน ต้นไม้ ใบไม้ และสิ่งทั้งหลาย เป็นต้นว่า คน สัตว์ ฯลฯ

๒๕.๖ ดังนั้น อาศัยเหตุผลที่ได้แจกแจงมาข้างบน ก้อนหิน ต้นไม้ ใบไม้ และคน สัตว์ ฯลฯ จึงมิใช่รูปธรรม แต่เป็นสมมุติบัญญัติ ที่อาศัยรูปธรรมเป็นวัตถุดิบ ให้กลไกของจิตปรุงแต่งขึ้น สิ่งปรุงแต่งเหล่านี้ประกอบกันเป็น **โลกแห่งสมมุติบัญญัติ** ที่ผู้คนยึดถือว่ามีอยู่ และตัวตนบุคคล ซึ่งก็เป็นสมมุติบัญญัติ ดำเนินบทบาทเสวยทุกข์สุขอยู่ใน**โลกมายานี้**

วิชาอภิธรรม มุ่งหมายวิเคราะห์แจกแจงให้เห็น เข้าใจ และแยกปรมัตถธรรม ออกจาก บัญญัติธรรม เพื่อรู้ชัดเจนว่าอะไรเป็นอะไร จะได้ไม่หลงผิด ปรุงแต่งเป็นจริงเป็นจังให้เกิดวงจรชีวิตทุกข์ แห่ง **ปฏิจจสมุปบาท** ขึ้น ดังที่ปรากฏในตอนต้นของพระพุทธพจน์ แสดงหลักธรรมสำคัญนั้นว่า "เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารคือการปรุงแต่ง จึงมี... ฯลฯ" จนถึง "ชรามรณะโสกะปริเทวทุกข์โทมนัสอุปายาส"

รูปธรรม นับว่าหยาบกว่า นามธรรม บุคคลจึงอาจเห็นและเข้าใจรูปธรรม ก่อน นามธรรม แต่การที่จะเป็นเช่นนั้นได้ จำเป็นต้องเข้าใจรูปธรรม หรือ รูปปรมัตถ์ ให้ถูกต้องตามหลักวิชา คือ ปริยัติ ดังได้พยายามเน้นมาตั้งแต่ต้น

๒๕.๗ ปรากฏการณ์โลกและชีวิต ที่เป็นการประจักษ์โดยตรงในปฏิบัติการสติปัฏฐาน หรือวิปัสสนาภาวนานั้น คือ ขณะแห่งความรู้ อันเกิดดับสืบเนื่องกันไปโดยรวดเร็วยิ่ง จนสามัญสำนึกถือเอาว่า เป็นกระแสแห่งความรับรู้ที่ไม่ขาดตอน (สันตติ) ขณะแห่งความรู้อันเป็นต้นตอที่มาของสมมุติบัญญัติของกาละและเทศะ หรือกาลอวกาศนี้เอง เมื่อความคิดระดับเหตุผลเข้าไปจับพิจารณา ก็จำแนกแยกแยะออกเป็น จิตรู้อารมณ์ทางทวาร ๖ เกิดเป็นนามรูปปรมัตถ์ และบัญญัติขึ้น เป็นตน เป็นโลก และเป็นสรรพสิ่ง หรือสรรพธรรม *(สพฺเพธมฺมา)* โดยเฉพาะในกรณีที่ปราศจากความรู้ตามเป็นจริง คือ มีโมหะ *(อวิชชา)* เป็นพื้นฐาน การปรุงแต่ง *(สังขารา)* ก็เกิดขึ้นหลายขั้นหลายตอน ตั้งแต่มีการแยกแยะเป็น จิต *(วิญญาณ)* รู้อารมณ์ และปรุงแต่งต่อเป็นนามธรรม รูปธรรม *(นามรูป)* ซึ่งเป็นพื้นฐานให้จำแนกเป็นทวารและฐานที่ตั้งแห่งความรับรู้ *(อายตนะ)* ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เป็นการปรุงแต่ง และสิ่งปรุงแต่งทั้งสิ้น การกระทบ *(ผัสสะ)* ระหว่างอายตนะภายในกับภายนอก ทำให้เกิด *(เวทนา)* ซึ่งในบรรยากาศของอวิชชา ก็นำไปสู่ *ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ และชรามรณะ ทุกข์ ฯลฯ* ในโลกปรุงแต่งอันเป็นมายานั้นเอง.

๒๕.๘ ข้อความที่ได้เสนอ นำมาพิจารณาในหลายหัวข้อข้างบน ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่า แม้แต่การยกปรมัตถธรรมอันใดอันหนึ่งขึ้นมา การวิเคราะห์แยกแยะให้เข้าใจชัดเจน ประกอบกับการปฏิบัติสติปัฏฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน ก็อาจนำไปสู่ความล่วงรู้เข้าใจโลกและชีวิต ในทรรศนะที่ถูกต้อง ไม่หลงติดอยู่กับโลกของสมมุติบัญญัติอันปรุงแต่ง โดยมีอวิชชา ตัณหา อุปาทานเป็นปัจจัย แต่ทั้งนี้จำเป็นต้องเริ่มต้นโดยหลักวิชาที่ถูกต้อง บริสุทธิ์ ไม่สับสนปนเป เพราะไปนำเอาแนวคิดนอกแนวอภิธรรม หรือปรมัตถธรรมในพระพุทธศาสนา เข้ามาเจือปน

ข้อเตือนให้ระมัดระวัง นี้มีความสำคัญ โดยเฉพาะในยุคปัจจุบัน ซึ่งโลกทัศน์ ชีวทัศน์ทางสสารนิยมของวิทยาศาสตร์ กำลังครอบงำผู้คนทั่วทั้งโลก ทั้งนี้ความมั่นใจในความถูกต้องของสมมุติฐานทฤษฎีของวิทยาศาสตร์นั้น เกิดจากการที่เทคโนโลยี ที่อาศัยวิทยาศาสตร์กายภาพกำลังให้ผลเกื้อกูลพัฒนาการทางอุปกรณ์อำนวยความสะดวกสบายต่อการดำรงชีวิต แต่ว่าผู้คนได้มองข้ามข้อเท็จจริงที่ว่า ระบบการคาดคะเนแบบวิทยาศาสตร์นั้น ไม่ประสบผลในความพยายามเข้าใจธรรมชาติด้านนามธรรม และสังคมของมนุษย์เพียงพอที่จะอำนวยประโยชน์แท้จริงได้

๒๕.๙ ในขั้นนี้ จะได้พิจารณาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับ รูปปรมัตถ์ โดยสังเขป เพื่อใช้เป็นแนวทางแยกแยะรูปปรมัตถ์ ออกจากปรมัตถธรรมอื่น และจากบัญญัติธรรมด้วย

รูปเป็นสังขตธรรม หรือสังขารธรรม กล่าวคือ เป็นผลจากการประชุมปรุงแต่งของปัจจัยเงื่อนไขต่างๆ จิตเจตสิก ก็เป็นสังขตธรรม หรือสังขารธรรม เช่นเดียวกับรูป แต่จิตเจตสิกนั้นเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ ส่วนรูปไม่ใช่ธรรมชาติรู้อารมณ์ รูปเป็นอารมณ์ของจิตเจตสิกได้ รูปเป็น **ปรมัตถธรรม** เช่นเดียวกับจิต เจตสิก และนิพพาน ดังนั้น รูปแต่ละประเภท จึงมีสภาวะของตนๆ รูปมี **สามัญลักษณะ** ของสังขารธรรม คือ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา รูปมีปัจจัยปรุงแต่ง หรือ **สมุฏฐาน** ๔ ประการ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร (ซึ่งจะได้อธิบายขยายความในโอกาสต่อไป) รูปมี **การเสื่อมสิ้นสลายไป** เป็นลักษณะสำคัญ สรุปแล้วบุคคลผู้ปฏิบัติวิปัสสนา สามารถพิจารณารูปปรมัตถ์ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาได้

รูปปรมัตถ์มี ๑๘ ประเภทด้วยกัน มีชื่อเรียกดังต่อไปนี้คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ (สำหรับโผฏฐัพพารมณ์นั้น คือ ปฐวี เตโช วาโย) อิตถีภาวะ ปุริสภาวะ หทัยวัตถุ ชีวิตินทรีย์ และกวฬิงการาหาร

๒๕.๑๐ ยังมีธรรมะอีกประเภทหนึ่ง เกี่ยวข้องกับรูปปรมัตถ์ ๑๘ ประการนั้น ถือเป็นรูปพิเศษ ที่เกิดขึ้นในรูปปรมัตถ์เหล่านั้น เรียกว่ารูปเหมือนกัน แต่ไม่ใช่รูปปรมัตถ์โดยแท้จริง เพราะ

(๑) ไม่มีสภาวะของตนเอง

(๒) ไม่มีสามัญลักษณะ

(๓) ไม่ได้เกิดจากกรรม จิต อุตุ อาหาร

(๔) ไม่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป สรุปว่า

(๕) ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา ไม่อาจพิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้

รูปที่ไม่ใช่รูปปรมัตถแท้นี้ มี ๑๐ รูปด้วยกัน คือ ปริเฉทรูป กายวิญญัติ วจีวิญญัติ ลหุตา มุทุตา กัมมัญญตา อุปจยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา

พระอนุรุทธาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์ **อภิธัมมัตสังคห** เรียกชื่อรูปปรมัตถ์แท้ ๑๘ รูปตามเงื่อนไขในหัวข้อ ๒๔.๑๑ ย่อหน้า ๒ ว่าเป็น (๑) สภาวะรูป (๒) สลักขณรูป (๓) นิปผันนรูป (๔) รุปรูป (๕) สัมมสนรูป และเรียกชื่อรูปที่ไม่ใช่ปรมัตถ์แท้ ตามเงื่อนไขในย่อหน้าข้างบน ว่าเป็น (๑) อสภาวรูป (๒) อสลักขณรูป (๓) อนิปผันนรูป (๔) อรุปรูป (๕) อสัมมสนรูป

ตามแนวอภิธรรมมีศัพท์ว่า **วัตถุธรรม** หมายความถึงธรรมที่มีสภาวลักษณะ มีองค์ธรรมปรมัตถ์ของตนโดยเฉพาะ สามารถปรากฏแก่ปัญญาได้ ได้แก่ จิตทั้งหมดนับเป็น ๑ เจตสิก ๕๒ นิพพาน ๑ และนิปผันนรูป ๑๘ รวมเป็น ๗๒ ประเภท คำว่า **วัตถุธรรม** จึงแตกต่างจากคำว่า **วัตถุ** ที่ใช้กันทั่วไปในปัจจุบัน

บทที่ ๒๖
อารมณ์ที่ไม่มีจิตใดรู้ มีหรือไม่?

๒๖.๑ เมื่อวิเคราะห์โลกและชีวิตหรือสรรพสิ่งว่า คือ จิตรู้อารมณ์ ปัญหาข้อหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นได้ ก็คือ อารมณ์ที่ไม่มีจิตใดรู้นั้นมีอยู่หรือไม่?

เพื่อจะตอบปัญหานี้ขอทบทวนว่า เมื่อเริ่มการวิเคราะห์นั้น ได้อาศัยประสบการณ์โดยตรงเป็นหลัก เสนอว่า โลกและชีวิตเป็นขณะแห่งความรู้อันเกิดสืบเนื่องอย่างรวดเร็ว ในความละเอียดลุ่มลึกที่จะวิเคราะห์ได้นี้ ช่วงขณะที่กล่าวถึง คืออายุของจิตดวงหนึ่งๆ ระดับที่ละเอียดกว่านี้นั้นไม่เป็นวิสัยของการวิเคราะห์ด้วยความคิดอาศัยเหตุผล เพราะทั้งช่วงขณะ (กาล) และตำแหน่ง (อวกาศ) หดตัวลงหาศูนย์ ในระดับที่วิเคราะห์ได้นี้ ขณะแห่งความรู้ขณะหนึ่งๆ จำแนกออกเป็นจิต และอารมณ์ กล่าวคือ สิ่งที่รู้ และสิ่งที่ถูกรู้ หมายความว่า ถ้าขาดองค์ประกอบอันใดอันหนึ่งไป ขณะแห่งความรู้นั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้น ทั้ง *จิตและอารมณ์ จะต้องมีอยู่พร้อมกัน* จึงจะเป็นขณะชีวิตหนึ่งขึ้นได้

๒๖.๒ ปัญหาติดพันสืบเนื่องก็คือ สิ่งซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตดวงหนึ่งจะเป็นอารมณ์ของจิตดวงอื่นในขณะเดียวกัน ได้หรือไม่

คำตอบในขั้นต้น อาจตอบว่า เป็นไปได้

ประสบการณ์สามัญ ที่อาจอ้างอิงยกมาเป็นตัวอย่างวิเคราะห์ได้ เป็นต้นว่า ในห้องหนึ่ง ซึ่งมีคนหลายคน นั่งล้อมวงกัน เมื่อจุดเทียนขึ้นเล่มหนึ่งตรงกลางวง เปลวเทียนที่ลุกสว่างนั้น ย่อมเป็นอารมณ์ของจิตที่เกิดอยู่ในบุคคลทุกคนที่นั่งมองอยู่

แม้ว่าบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หลับตาลง เปลวเทียนนั้นไม่เป็นอารมณ์ของจิตของผู้นั้นอีกต่อไป ก็ย่อมจะเป็นอารมณ์ของผู้อื่นที่ยังมองอยู่

ด้วยเหตุผลเช่นเดียวกัน เราอาจกล่าวว่า แม้เมื่อทุกคนหลับตาลงแล้ว เปลวเทียนนั้นก็จะยังคงอยู่ พร้อมที่จะเป็นอารมณ์ในจิตของผู้หนึ่งผู้ใด ที่เข้ามาใหม่ หรือที่ลืมตาขึ้นมองอีกได้

๒๖.๓ เปลวเทียนนั้น ไม่เพียงแต่พร้อมที่จะเป็นอารมณ์ของมนุษย์ แต่เป็นอารมณ์ของตัวแมลง ที่บินเข้ามาทางหน้าต่างเพื่อจะเล่นไฟด้วย

จากการพิจารณานี้ อาจทำให้มีผู้สรุปว่า เปลวเทียนมีอยู่ได้ โดยไม่จำเป็นต้องมีผู้มองดู หรือขยายความครอบคลุมต่อไปก็คือ *อารมณ์มีอยู่ได้ โดยไม่ต้องมีจิตมารับรู้*

ส่วนจิตนั้น เป็นที่ยืนยัน และยอมรับกันแล้วว่า เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อรู้อารมณ์ *หากไม่มีอารมณ์แล้ว จิตจะเกิดมีขึ้นไม่ได้* จิตที่เกิดขึ้นว่าง ๆ ไม่รู้อารมณ์อะไรเลยไม่มีอยู่

แต่เรื่องอารมณ์ที่ไม่มีจิตรู้นี่สิ ยังเป็นปัญหาอยู่ เพราะอารมณ์คือสิ่งที่จิตรู้ สิ่งที่มีอยู่ โดยไม่มีจิตมารับรู้นั้น จะเรียกว่าอารมณ์ได้อย่างไร?

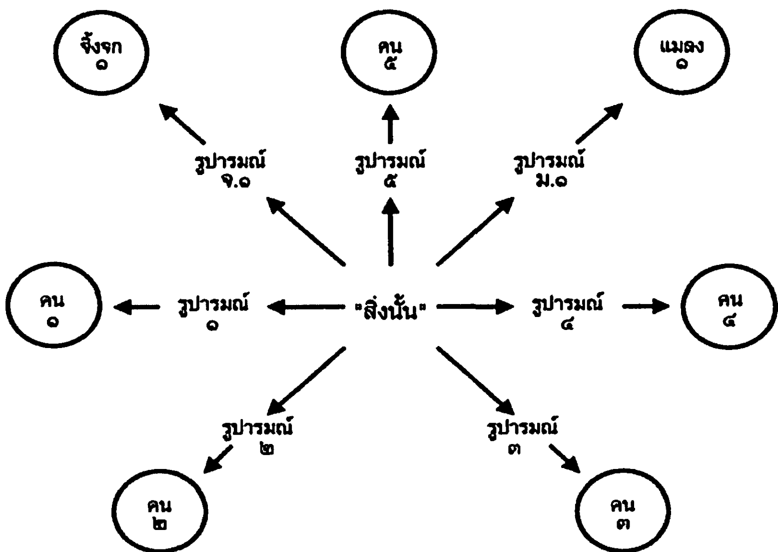
เรื่องเปลวเทียนที่ไม่มีผู้ใดมองดู ที่ยกมาข้างบน จึงควรจะได้มีการทบทวนวิเคราะห์โดยละเอียดถี่ถ้วนต่อไปอีก

๒๖.๔ สมมุติว่ามีคน ๕ คน นั่งมองดูเปลวไฟที่ลุกสว่าง ของเทียนแท่งเดียวกัน ที่ตั้งอยู่ตรงกลางวง ถามว่า รูปารมณ์ที่ปรากฏเป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณจิต ของแต่ละคน เป็นรูปารมณ์เดียวกันหรือ?

ก่อนตอบปัญหาขั้นนี้ ควรระลึกให้ชัดเจนถึง (๑) ความสั้นของขณะจิต (๒) ความรวดเร็วของจิต ที่เกิดดับสืบเนื่องแทนที่กัน (๓) อายุของรูปารมณ์อันหนึ่ง ๆ ที่ดำรงอยู่เพียง ๑๗ ขณะจิต (๔) หลักเกณฑ์ของวิถีจิต ที่เกิดรับรู้รูปารมณ์ โดยเฉพาะที่ว่า ในหนึ่งวิถีจิต มีจักขุวิญญาณจิตดวงเดียว ที่รับรู้รูปารมณ์โดยตรง

การรับรู้และกำหนดหมายว่า เห็นเปลวเทียนอยู่นั้น เป็นประมวลผลจากวิถีจิตนับแสนล้านวิถี ที่เกิดขึ้นทำหน้าที่ตามบทบาทต่างๆ เกี่ยวกับรูปารมณ์ ที่มาจากสิ่งที่สรุปเอาว่า เป็นเปลวเทียน ฯลฯ เมื่อพิจารณาสรุปรวมแล้ว จะได้ผลว่า รูปารมณ์ที่ปรากฏต่อจิตของแต่ละบุคคล ไม่ใช่รูปารมณ์เดียวกัน แต่มีแหล่งอ้างอิงเดียวกัน คือ **สิ่ง** ที่เป็นต้นกำเนิดของความรับรู้ของแต่ละคน ที่ต่างก็ยืนยันสอดคล้องกันว่า เป็นเปลวเทียนและอยู่ตรงกลางวง **สิ่งนั้น** คืออะไร?

ภาพ ๒๖.๑

แสดงรูปารมณ์ที่ปรากฏต่อคน ๕ คน จิ้งจก ๑ ตัว แมลง ๑ ตัว ทั้งคนและสัตว์ "เห็น" เปลวเทียนที่ลุกไหม้อยู่ การวิเคราะห์บ่งชี้ว่า รูปารมณ์ของแต่ละบุคคล ไม่ใช่รูปารมณ์เดียวกัน แต่น่าจะมีแหล่งที่มาคือ "สิ่งนั้น" ซึ่งมนุษย์ "เห็น" ตรงกันว่าเป็นเปลวเทียน ส่วนจิ้งจกและแมลง จะเห็นแตกต่างเป็นรูปลักษณะอย่างไรนั้น ยังจะต้องวิเคราะห์ต่อไปอีก ปัญหาสำคัญก็คือ "สิ่งนั้น" มีลักษณะธรรมชาติอย่างไร?

๒๖.๕ การศึกษาวิเคราะห์ดวงตาของ **มนุษย์** เปรียบเทียบกับ **จิ้งจก** และ **แมลง** ทำให้เชื่อได้ว่า เปลวเทียนไม่ปรากฏต่อดวงตาทั้ง ๓ ประเภทเหมือนกัน จึงควรอนุมานได้ว่า มนุษย์ จิ้งจก และแมลง เห็นเปลวไฟของเทียนแตกต่างกัน *คือ รูปารมณ์ที่ปรากฏทางทวารตาของมนุษย์ จิ้งจก และแมลง ไม่ใช่รูปารมณ์เดียวกัน* นอกจากนี้ คนแต่ละคนที่มองดูเปลวเทียนเดียวกัน ย่อมเห็นแตกต่างกันคนละแง่มุมด้วย ดังนั้นรูปารมณ์ที่มาปรากฏในคลองจักขุทวาร ของจิตสันดานแต่ละระบบนั้น ไม่ใช่รูปารมณ์เดียวกัน แม้ว่าอาจจะมีแหล่งที่มาจาก **สิ่งนั้น** ด้วยกัน

สิ่งนั้น ที่อนุมานจากการวิเคราะห์นี้ว่า เป็นต้นตอของรูปารมณ์ทั้งหมด และที่ทำให้ทุกคนที่นั่งล้อมวงอยู่ สรุปว่าเป็น "เปลวเทียน" ร่วมกันนั้นคืออะไร? มีธรรมชาติแท้จริงอย่างไร? มีความดำรงอยู่นอกเหนือ ความรับรู้โดยตรงของบุคคลหรือไม่? เป็นปัญหาที่น่าจะพิจารณาต่อไปอีก

๒๖.๖ คำตอบต่อปัญหาข้างบน คงจะไม่ได้มาโดยตรง การใช้ความคิดแยกแยะวิเคราะห์ โดยเริ่มจากสมมุติฐาน (โดยสามัญสำนึกของผู้คนทั่วไป) ว่ามีบุคคลหรือสัตว์ เป็นตัวตนผู้สังเกตการณ์ กำลังมองดู "สิ่งนั้น" ซึ่งอยู่ตรงกลางวง จากตำแหน่งต่างๆ กัน ทั้งนี้เพราะการถือเอาว่า มีตัวตนก็ดี มีอวกาศก็ดี มีทิศทางก็ดี ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นสมมุติบัญญัติ ที่จิตของมนุษย์ (อาจจะของสัตว์ด้วย) สร้างขึ้นเพื่อเป็นกรอบรองรับกำหนดหมาย ขณะแห่งความรู้บริสุทธิ์ ซึ่งอยู่ที่พรมแดนของขอบเขตกาลอวกาศ ดังนั้นเพื่อบรรลุคำตอบที่ให้ความกระจ่างต่อปัญหานี้ จิตจะต้องละจากอาณาจักร ของสมมุติบัญญัติ และเพ่งเฉพาะขณะรู้รูปารมณ์บริสุทธิ์ ที่ธรรมชาติรู้และอารมณ์ยังไม่ปรากฏแยกออกจากกัน สภาพนี้สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า "เห็นสักแต่ว่าเห็น" โดยยังไม่มีการปรุงแต่ง แม้ในระดับแรก ในลักษณะนี้ "สิ่งนั้น" ก็เป็นการปรากฏของอจินตธรรม ที่พรมแดนของความรับรู้นั่นเอง

๒๖.๗ มีหลักอภิธรรมที่สำคัญ จำเป็นต้องยกขึ้นมาประกอบการพิจารณาเรื่องนี้ กล่าวคือสรรพสิ่งอันได้แก่โลกและชีวิต สำหรับสันดานสืบเนื่องของสัตว์บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง นั่นคือ ขณะจิตเดียวที่กำลังเกิดขึ้นรู้อารมณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วก็จะดับไป เพื่อเป็นปัจจัยสืบเนื่อง *(อนันตร-ปัจจัย)* ให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ต่อไป ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า สำหรับบุคคลหนึ่งใด โลกและชีวิตของเขาในขณะจิตใด ก็ปรากฏเพียงในขณะจิตนั้นพร้อมกับอารมณ์ที่ขณะจิตนั้นรับรู้ แต่ทุกขณะจิต ก็แฝงไว้ด้วยความสามารถที่จะเป็นปัจจัย ให้เกิดขณะจิตอื่น รับรู้อารมณ์อื่นอีกไม่สิ้นสุด การครุ่นคำนึงถึงศักยภาพอันแฝงเร้นอยู่ในขณะจิตเดียวนี้ ควรจะทำให้ตระหนักได้ว่า :

จิตที่กำลังเกิดรู้อารมณ์อยู่เพียงขณะเดียว มีอายุซึ่งเทียบเวลาว่าเพียงประมาณเศษหนึ่งส่วนล้านล้านวินาทีเท่านั้น คือทั้งชีวิตของบุคคลหนึ่งแต่จิตดวงเดียวนี้เอง เป็นการปรากฏของศักยภาพที่สะสมสันดาน สืบเนื่องจากอดีต ผ่านปัจจุบัน ไปสู่อนาคต ตามหลักความเป็นเหตุผล คือปัจจยาการ ดังที่แสดงใน ปฏิจจสมุปบาทธรรมเทศนา

๒๖.๘ เมื่อย้อนไปพิจารณาเปลวเทียน ซึ่งยกตัวอย่างเป็น รูปารมณ์ทางจักขุทวาร จะเห็นได้ว่า แม้เปลวเทียนนี้ ก็ปรากฏแผ่ขยาย กินพื้นที่ขอบเขตอันหนึ่ง ดังนั้น จึงอาจแยกแยะออกเป็นส่วนย่อย เล็กลงจนเป็นจุดสีสว่างแตกต่างกันจำนวนมากประกอบกันอยู่ ข้อนี้เปรียบเหมือนภาพสีซึ่งเมื่อใช้แว่นขยายส่องดู ก็จะเห็นว่า ที่จริงเป็นจุดสีต่างๆ ประกอบกันหรือไม่ก็เปรียบด้วยภาพบนจอโทรทัศน์ ซึ่งเป็นจุดสีสว่างจำนวนมากปรากฏลวงตาให้เห็นเป็นรูปร่างหลากหลาย

๒๖.๙ การศึกษาวิจัยเรื่องการเห็นด้วยดวงตา ในวงวิชาการทางสรีรศาสตร์แผนใหม่ เปิดเผยข้อมูลว่า ในการมองเห็นภาพสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แม้เช่นเปลวเทียนที่มองอยู่ ตามตัวอย่างนี้ ดวงตาจะเคลื่อนไหว เพื่อให้รับรู้ทีละจุดในภาพอย่างรวดเร็ว แล้วจึงจะมีการรวบรวมประมวลข้อมูลทั้งหมด ตีความหมายเป็นความรับรู้ว่า เห็นอะไรในช่วงเวลาสั้น ต่อมาผลการศึกษาวิจัยนี้ สอดคล้องสนับสนุนหลักอภิธรรมเรื่องวิถีจิตที่ว่า รูปารมณ์ ที่มาปรากฏต่อวิถีจิต แม้ในการเห็นเปลวเทียนอันหนึ่งนี้ มีจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน (คือเป็นเรือนล้านวิถี) เกิดดับสืบเนื่องกันไป สลับกับภวังคจิต เป็นเงื่อนไขปัจจัยให้เกิดการรับรู้ส่วนต่างๆ ของภาพเปลวเทียน ในอันดับถัดไป ก็เกิดกระบวนวิถีที่ประมวลรวบรวมวิถีต่างๆ ที่ผ่านมาแล้ว เป็นการรับรู้ภาพรวม ถัดจากนั้น จึงเป็นกระบวนวิถีของการตีความหมาย แล้วก็ถึงกระบวนวิถีของการเรียกชื่อ ขั้นตอนทั้งหมดนี้เกิดขึ้นภายในเวลาเสี้ยวของวินาที ที่ลืมตาขึ้นมองเห็น แล้วเกิดความคิดขึ้นในใจว่า "เปลวเทียน"

๒๖.๑๐ อย่างไรก็ตาม หลักวิชาอภิธรรม ไม่ยืนยันสนับสนุนการมีบุคคล เป็นผู้มีดวงตามองดูเปลวเทียนอยู่ โดยที่บุคคลนั้นเป็นตัวตนที่ดำรงอยู่ แต่เสนอการมีธรรมชาติรู้คือ จิตรับรู้รูปารมณ์ ดังได้อภิปรายมาแล้วแต่ตอนต้น และเราก็ได้พิจารณากันมาในปัญหาที่ว่า มีรูปารมณ์อยู่หรือไม่ ขณะที่ไม่มีจิตหนึ่งใดเกิดขึ้นรับรู้เลย

เราได้พิจารณากันมาถึงขั้นที่ว่า แหล่งที่มาของรูปารมณ์ ที่ทำให้แต่ละบุคคล (ที่เป็นมนุษย์) เห็นเป็นเปลวเทียนอยู่ตรงกลางวงนั้น เป็น "สิ่งนั้น" ที่มีสภาพอยู่ที่พรมแดน ระหว่าง สังขารธรรม กับ วิสังขารธรรม ซึ่งเป็นตำแหน่งที่กาลอวกาศหมดความหมาย อย่างที่เข้าใจกันอยู่โดยสามัญสำนึก

คำว่า **วิสังขาร** หมายความว่า **ไม่ใช่สังขาร** หรือ **ไม่เป็นสังขาร** กล่าวคือ เป็นสิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

แนวอภิธรรมถือว่า **วิสังขาร** ที่แท้จริงก็คือ **นิพพาน** อันเป็น **ปรมัตถธรรม** นอกเหนือไปจากจิต เจตสิก รูป ซึ่งจัดเป็น **สังขารธรรม** หรือ **สังขตธรรม** คือมีปัจจัยปรุงแต่ง ส่วน **บัญญัติธรรม** นั้น ไม่ใช่สังขาร เพราะเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น จึงอนุโลมเป็นวิสังขาร แต่ก็มีความแตกต่างจากนิพพาน ซึ่งมีองค์ธรรมรองรับอย่างชัดเจน

๒๖.๑๑ สิ่งนั้น ซึ่งเป็นต้นตอของรูปารมณ์แห่งเปลวเทียน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เป็นเปลวเทียน ก่อนที่จะมาปรากฏเป็นอารมณ์ของจิตดวงหนึ่งใด ของสัตว์บุคคลใด หรือจะเรียกว่าเป็นความจริงอันติมะ (absolute reality) ของเปลวเทียน หรือจะกล่าวถึงโดยชื่ออื่นใด ก็อาจถือว่า เป็นสิ่งละเอียดลึกซึ้งที่สุด ที่ความคิดแยกแยะจะเข้าถึงได้

โดยนับอันเดียวกันนี้ ไม่ว่าจะพิจารณารูปารมณ์อื่นใด หรือแม้อารมณ์อื่นใดทั้งปวง เมื่อทวนย้อนกลับถึงต้นตอเช่นเดียวกันแล้ว ก็จะบรรลุถึง "สิ่งนั้น" อันเป็นขณะจุดเริ่มต้นของอารมณ์ทั้งปวง ก่อนที่จะมีจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้นๆ ก่อนที่จะมี สมมุติบัญญัติของกาลอวกาศปรุงแต่งขึ้นเป็นโลก และชีวิต ที่มีตัวตนบุคคลรับรู้ เสพเสวยทุกข์สุข

๒๖.๑๒ อย่างไรก็ตาม การพยายามเข้าถึงและเข้าใจโลกและชีวิตโดยความคิดแยกแยะวิเคราะห์ ก็คงจะมาถึงกำแพงแห่งอวิชชาที่กั้นขวางไว้ไม่ให้เกิดความรู้ความเข้าใจอะไรมากกว่านี้ และทำให้ยังไม่สามารถตอบปัญหาเช่นต่อไปนี้ได้ :

"สิ่งนั้น" มีอยู่จริงหรือ? ถ้ามีอยู่จริง เป็นวิสังขารแน่หรือ?

นิพพาน คืออะไร?

"สิ่งนั้น" กับนิพพาน เป็นสิ่งเดียวกันหรือ? ฯลฯ

น่าจะมีการอุบัติขึ้นของปัญญา ความรู้แจ้งที่จะก้าวล่วงความสงสัยทั้งปวงเหล่านี้ได้ เงื่อนไขของการอุบัติขึ้นจะเป็นอย่างไร

เป็นเรื่องสมควรที่จะนำมาพิจารณากันต่อไป

บทที่ ๒๗
สรรพสิ่ง

๒๗.๑ เพื่อจะมีความเข้าใจอย่างชัดเจนว่า **รูปปรมัตถ์** เป็นอย่างไร ตามประสบการณ์โดยตรงในทางปฏิบัติ กล่าวคือ ทางทวาร ๖ เพื่อตรวจสอบรู้เห็นได้จริง จึงควรที่จะทบทวนการจำแนก **สรรพสิ่ง** ที่ปรากฏเป็น *อารมณ์ของจิต* ตามหลักอภิธรรมให้ชัดเจน จะได้เห็นว่า **รูปปรมัตถ์** มีลักษณะพิเศษอย่างไร ที่แตกต่างจากองค์ธรรมอื่น

ในขั้นต้น สรรพสิ่งจำแนกออกเป็น ปรมัตถธรรม (ปรมัตถ์) และบัญญัติธรรม (บัญญัติ) โดยเงื่อนไขของการมีองค์ธรรมรองรับจริง หรือเป็นเพียงสิ่งที่จิตสร้างสรรค์ขึ้น โดยไม่มีของจริงรองรับในธรรมชาติ

คำจำกัดความของธรรมทั้ง ๒ ประการมีดังนี้ :

๒๗.๑.๑ **ปรมัตถธรรม** เป็นสิ่งซึ่งมีสภาวะลักษณะของตนเอง รู้ได้โดยทางทวารอันสมควร คำว่าปรมัตถ์ เมื่อวิเคราะห์ศัพท์คือ ปรม+อตฺถ คำ **ปรม** หมายความว่า **ประเสริฐ** หรือเป็นประธาน อธิบายว่า เป็นประธานในการกำหนดบัญญัติธรรม ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป คำ **อตฺถ** คือ **เนื้อความ** หรือตัวสภาวะ ซึ่งมีลักษณะให้กำหนดได้

ดังนั้น **ปรมัตถธรรม** หรือปรมัตถ์ ก็คือ *สิ่งซึ่งมีสภาวะลักษณะของตนๆ และเป็นหลักให้เกิดบัญญัติธรรมขึ้น*

๒๗.๑.๒ **บัญญัติธรรม** หรือบัญญัติ คือ เรื่องราวที่เกี่ยวกับปรมัตถ์ ซึ่งบุคคลกำหนดรู้ได้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งนี้โดยอาศัยปรมัตถ์เป็นหลักเริ่มต้น แต่จิตก็สามารถสร้างสรรค์บัญญัติที่ไม่มีสภาวะปรมัตถ์ปรากฏโดยตรงได้ ซึ่งจะได้อธิบายขยายความต่อไป

๒๗.๒ **ปรมัตถธรรม** จำแนกออกเป็น ๒ ประการใหญ่คือ

๒๗.๒.๑ **อสังขตธรรม** หรือวิสังขารธรรม *เรียกโดยย่อว่า อสังขตะ หรือวิสังขาร* ได้แก่ **นิพพาน** ซึ่งตามความหมายของศัพท์แยกได้เป็น **นิ+วาน นิ** แปลว่า พ้น **วาน** แปลว่า สิ่งที่เป็นเครื่องเกี่ยวโยง อธิบายว่า คือตัณหา ดังนั้น นิพพานแปลว่า ธรรมชาติที่พ้นจากตัณหา นิพพาน มีสภาวะลักษณะ คือ สันติ หรือ ความสงบจากเครื่องเศร้าหมองคือกิเลส ความหมายอื่นอีกมากมายของนิพพาน จะได้กล่าวถึงในโอกาสต่อไป ในขั้นนี้จะพิจารณานิพพานในแง่ซึ่งเป็นธรรมอันปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง จึงไม่มีเกิด ไม่มีดับ

๒๗.๒.๒ **สังขตธรรม หรือ สังขารธรรม** *(เรียกโดยย่อว่า สังขตะ หรือสังขาร ซึ่งคำหลังนี้ควรเข้าใจให้ชัดเจนว่า แตกต่างจากคำสังขารเดียวกัน ในเรื่องขันธ์ ๕)* ได้แก่ ปรมัตถ์ที่ปรากฏขึ้น โดยการเข้าร่วมปรุงแต่งของสิ่งอื่น เป็นเหตุผลสืบเนื่องกันไป สังขตธรรม หรือ สังขารธรรม จึงเป็นสิ่งซึ่งปรากฏ อนิจจลักษณะ คือ เปลี่ยนแปลงแปรผันอยู่เสมอ แสดงอาการเกิดขึ้น แปรปรวนไป แล้วดับไป สังขารใหม่เกิดขึ้นแทนที่ และแปรเปลี่ยนต่อไปไม่หยุดยั้ง

สังขตะ หรือ สังขารธรรม นี้เอง ที่พระพุทธเจ้าทรงมีปัจฉิมโอวาทว่า *"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนท่านทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ขอท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ตนประโยชน์ท่านให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด"*

ดังนั้น การปฏิบัติตามพระพุทธโอวาท ก็คือการมีความเพียร ประกอบด้วยสติปัญญา พิจารณาให้เห็นความเกิดดับของสังขารธรรม หรือสังขตธรรม เพื่อจิตจะได้ปล่อยวาง และมุ่งสู่วิสังขารธรรม หรือนิพพาน และการที่จะปฏิบัติเช่นนี้ได้ ย่อมจะต้องรู้ชัดเจนก่อนว่า สังขตธรรมมีลักษณะให้รู้เห็นพิจารณาได้อย่างไร

๒๗.๓ **สังขตธรรม** อันเป็นปรมัตถธรรมประเภทที่มีปัจจัยปรุงแต่งนั้น จำแนกออกเป็น **นามปรมัตถ์** *(เรียกโดยย่อว่านาม)* และ **รูปปรมัตถ์** *(เรียกโดยย่อว่ารูป)*

๒๗.๓.๑ **นามปรมัตถ์** (หรือเรียกโดยย่อว่านามธรรม หรือนาม) จำแนกออกเป็น (๑) **จิตปรมัตถ์** (หรือจิต) และ (๒) **เจตสิกปรมัตถ์** (หรือเจตสิก) ซึ่งได้พรรณนาอธิบายขยายความมาแล้ว ตั้งแต่บทที่ ๑ จนถึงบทที่ ๒๔

เมื่อเทียบเคียงกับระบบการจำแนกองค์ประกอบของชีวิตออกเป็นขันธ์ ๕ **จิตปรมัตถ์** ได้แก่ *วิญญาณขันธ์* ในเจตสิกปรมัตถ์นั้น **เวทนาเจตสิก** ได้แก่ *เวทนาขันธ์* **สัญญาเจตสิก** ได้แก่ *สัญญาขันธ์* ส่วน **เจตสิก ๕๐** (เว้นเวทนา และสัญญา) ได้แก่ *สังขารขันธ์* ดังนั้น จิตเจตสิกหรือนามปรมัตถ์ ได้แก่นามขันธ์ ๔ นั่นเอง

๒๗.๓.๒ **รูปปรมัตถ์** (หรือเรียกโดยย่อว่ารูปธรรม หรือรูป) ได้แก่รูปขันธ์ในขันธ์ ๕ เป็น ปรมัตถธรรม ซึ่งจะได้พิจารณากันต่อไป ถึงความหมายที่ถูกต้องตามหลักอภิธรรม ซึ่งย่อมจะทำให้เกิดความกระจ่างชัดเจน ในความเข้าใจเรื่องรูปขันธ์ในขันธ์ ๕ พร้อมกันไปด้วย เพราะโดยสภาวะลักษณะขององค์ธรรมแล้ว ก็เป็นสิ่งเดียวกัน

ปัญหาที่เกิดแก่ผู้ศึกษาและปฏิบัติ ก็คือความสับสนปนเประหว่าง **รูปปรมัตถธรรม** กับ **บัญญัติธรรม** ที่อาศัยรูปปรมัตถ์ เกิดขึ้นโดยการสร้างสรรค์ของจิต เพื่อเป็นอารมณ์ของจิตเอง ในวิถีชีวิตประจำวันโดยทั่วไปแล้วด้วยความหลงผิด รู้ผิด เข้าใจผิด จิตก็ยึดถือเอาบัญญัติเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งมีจริง และเที่ยงแท้แน่นอน ซึ่งทั้งนี้เป็นไปตามธรรมชาติของปุถุชนผู้ยังประกอบด้วยความหลงผิด คือ **โมหะ** หรือ **อวิชชา** โดยทั่วไป

ไม่เพียงแต่ รูปปรมัตถ์ เท่านั้น ที่เป็นหลักให้เกิดบัญญัติ แม้ **นามปรมัตถ์** ก็เช่นเดียวกัน แต่ในที่นี้จะเน้นเฉพาะกรณีของรูปปรมัตถ์ แม้ว่าเพื่อจะเข้าใจรูป เราจำเป็นต้องเข้าใจนามด้วย ในสภาวะลักษณะที่เปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างกัน เพื่อจะได้แยกออกว่า ในบรรดาสังขตะที่เผชิญอยู่ ในแต่ละปัจจุบันขณะนั้น อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม อะไรเป็นบัญญัติ

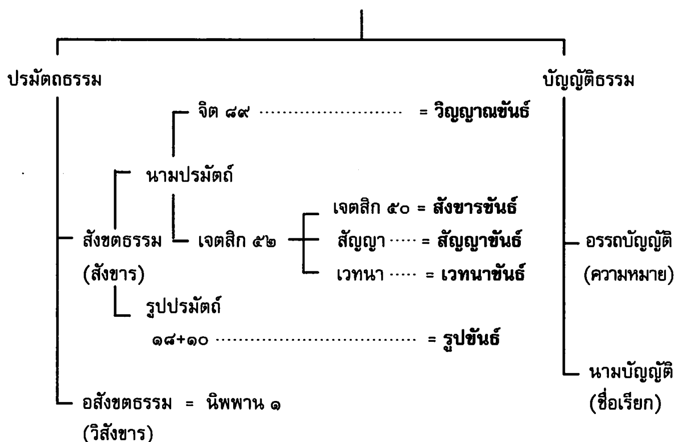
การปฏิบัติธรรมเจริญปัญญานั้น โดยแท้จริงในขั้นต้นก็คือ การตามรู้ประสบการณ์ชีวิตที่กำลังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า โดยสามารถแยกแยะได้ระหว่าง **ปรมัตถ์** กับ **บัญญัติ** และระหว่าง **รูป** กับ **นาม** ด้วย

๒๗.๔ **อารมณ์** อันจิตรับรู้ทางทวาร ๖ หรือที่เรียกว่า **สรรพสิ่ง** ซึ่งปรากฏเป็นโลกและชีวิตนั้น มีความวิจิตรพิสดารหลากหลาย แต่ก็อาจประมวลได้ตามแนวอภิธรรมเป็น **จิต เจตสิก รูป นิพพาน** และ **บัญญัติ** ดังได้กล่าวมาแล้วข้างบน จิตเจตสิก และรูป หรือนามและรูปเป็นสังขตธรรม นิพพาน เป็นอสังขตธรรม ทั้ง ๔ ประการ เป็นปรมัตถ-ธรรม แตกต่างจากบัญญัติธรรม

ข้อควรสังเกตในขั้นนี้ก็คือ **สรรพสิ่ง** หรือ **สรรพธรรม** (สพฺเพ ธมฺมา) นี้เป็นอารมณ์ของ **จิต** ส่วนจิตประเภทใด จะทำหน้าที่รู้อารมณ์ประเภทใดบ้างนั้น ก็มีหลักวิชาอภิธรรมกำหนดไว้อย่าง แจ้งชัดไม่สับสน เราได้ศึกษาการจำแนกจิตประเภทต่างๆ มาพอสมควรแล้ว แต่รายละเอียดในเรื่องจิตประเภทใด จะสามารถรู้อารมณ์ประเภทใดนั้น ยังจะต้องแจกแจงกันในลำดับต่อไป *(ภาพ ๒๗.๑)*

ในขั้นนี้ควรทราบความแตกต่างระหว่าง **ปรมัตถ์** กับ **บัญญัติ** ซึ่งได้เคยกล่าวถึงบ้างแล้วในหัวข้อ ๑๘.๗ ถึง ๑๘.๑๔ และควรย้อนไปทบทวนดูก่อนที่จะศึกษาพิจารณาต่อไปอีก

ภาพ ๒๗.๑

ภาพ ๒๗.๑ แผนผังแสดงการจำแนกสรรพธรรม (สพฺเพ ธมฺมา) หรือสรรพสิ่ง ซึ่งปรากฏเป็นโลกและชีวิตทั้งหมดทั้งสิ้น โดยเป็นอารมณ์ของจิตประเภทต่างๆ สำหรับบัญญัติธรรมนั้น แสดงไว้ในชั้นนี้แต่โดยสรุปย่อ ซึ่งจะได้อธิบายขยายความต่อไปข้างหน้า

๒๗.๕ บัญญัติเกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติของวิถีจิต (จิตนิยาม) และบทบาทหน้าที่ของจิตบางประเภท เพื่อความเข้าใจในหลักการนี้ อาจยกตัวอย่างการรับรู้อารมณ์ทางทวาร ๕ อันใดอันหนึ่งมาพิจารณา เช่น รูปารมณ์ (ได้แก่สีต่างๆ) ซึ่งเป็นรูปปรมัตถ์ประเภทหนึ่ง มาปรากฏทางทวารตา สมมุติว่าเป็นเปลวเทียนสีเหลือง ดังเช่นที่ยกมาเป็นตัวอย่างในบทที่ ๒๖ ที่ผ่านมา

เปลวเทียนอันใดอันหนึ่ง เป็นแหล่งของรูปารมณ์นับไม่ถ้วน ซึ่งจะมาปรากฏในจักขุทวารของบุคคลผู้มองดูอยู่ทีละหน่วย สมมุติว่าในตอนเริ่มพิจารณา รูปารมณ์ของตำแหน่งที่เขียนกำหนดด้วยเลข ๑ ตามรูปภาพ ๒๗.๒ มาปรากฏทางจักขุทวาร วิถีจิตทางทวารนี้ก็จะเกิดขึ้น ตามจังหวะที่สอดคล้องกัน ดังเช่นที่เคยกล่าวถึงในหัวข้อ ๑๗.๕ ภาพ ๑๗.๒ *(ขอให้ย้อนไปทบทวนดู)*

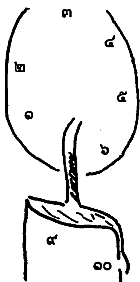
เมื่อวิถีจิตทางจักขุทวารนี้สิ้นสุดลง พร้อมกับรูปารมณ์ของตำแหน่ง ๑ แล้ว จิตตกภวังค์ คือ ลงจากวิถี ให้ภวังคจิตเกิดดับสืบเนื่องกันระยะหนึ่ง ต่อจากนั้นจิตจะขึ้นสู่วิถีของมโนทวาร

โดยจิตจะพิจารณาภาพประทับใจของรูปารมณ์ อันได้ดับไปแล้ว ซึ่งเรียกชื่อใหม่ว่า **อดีตรูปารมณ์** ทบทวนอีกอย่างน้อยที่สุด ๑ วิถี เป็นการทบทวน แล้วภวังคจิตก็เกิดดับคั่นไว้อีก

ต่อมารูปารมณ์จากตำแหน่งอื่นของเปลวเทียนเดียวกันนั้น เช่น จากตำแหน่ง ๒ ก็จะมาปรากฏทางจักขุทวาร และจิตขึ้นสู่วิถีรับรูปารมณ์นั้นแล้วสิ้นสุดลงเมื่อภวังคจิตเกิดคั่นตามสมควร แล้วจิตก็ขึ้นสู่มโนทวารวิถีพิจารณาอดีตรูปารมณ์ของตำแหน่งที่ ๒ ต่อไป

ในทำนองเดียวกัน รูปารมณ์จากตำแหน่ง ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ... และอื่นๆ อีกมากมายนับไม่ถ้วน ก็จะผลัดกันเวียนเข้ามาสู่วิถีจิต อย่างรวดเร็วยิ่ง ทั้งนี้เพราะความรวดเร็วของขณะเกิดดับของจิตแต่ละดวง และวิถีของจิตแต่ละวิถี ดังนั้นกล่าวได้ว่า ภายในเสี้ยวของวินาที รูปารมณ์ จากนับแสนนับล้านตำแหน่ง ได้ผ่านจักขุทวารในฐานะเป็น ปัจจุบันรูปารมณ์ และผ่านมโนทวารในฐานะเป็น อดีตรูปารมณ์

ภาพ ๒๗.๒

ภาพสิ่งซึ่งมาปรากฏต่อหน้าบุคคล เป็น "เปลวเทียน" แสดงตำแหน่งของแหล่งรูปารมณ์บางตำแหน่ง ในจำนวนซึ่งมีมากมาย เกินที่จะนับได้ เพื่อวิเคราะห์การเกิดความรับรู้ ที่เริ่มต้นจากทางจักขุทวาร

ตำแหน่ง ๑, ๒, ๓, ๔... ฯลฯ ของรูปารมณ์ จะเรียงกันอยู่อย่างไรนั้น คงจะเป็นเรื่องเงื่อนไขภายในของแต่ละบุคคล แต่ในที่สุดก็ควรจะครอบคลุมอาณาเขตแห่งการเห็นนั้นไว้ ทั้งปัจจุบันรูปารมณ์ และอดีตรูปารมณ์นี้ จัดเป็นปรมัตธรรม

๒๗.๖ เมื่อวิถีจิตทางจักขุทวาร รับปัจจุบันรูปารมณ์ กับวิถีจิตทางมโนทวาร รับอดีตรูปารมณ์ เกิดสลับกัน และเปลี่ยนรับรูปารมณ์จากตำแหน่งต่างๆ ที่แหล่งปรากฏของรูปารมณ์มากมายพอสมควรแล้ว จิตจะขึ้นสู่มโนทวารวิถีพิจารณาอารมณ์ ซึ่งเป็นลักษณะสรุปรวมประมวลอดีตรูปารมณ์ทั้งหมดที่ผ่านมาแล้ว เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อารมณ์อันนี้ตามคัมภีร์ท่านว่าเป็นอดีตรูปารมณ์ ปรากฏทางมโนทวารเท่านั้น จะไม่ปรากฏทางจักขุทวาร จึงไม่ใช่ปัจจุบันรูปารมณ์ อย่างไรก็ตามมีข้อน่าคิดว่าขั้นตอนนี้ อารมณ์เริ่มมีบัญญัติของอวกาศ คือความกว้าง ยาว ลึก และขนาดเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

ในขั้นตอนทั้ง ๓ ขั้นตอนที่ผ่านมา ซึ่ง (๑) จักขุทวารวิถีเกิดขึ้นรับรู้รูปารมณ์ คือ สีสันสว่างมืด (๒) มโนทวารวิถีเกิดขึ้นรับรู้ อดีตรูปารมณ์ (๓) มโนทวารวิถีเกิดขึ้นพิจารณา บัญญัติธรรมารมณ์ สรุปรวมรูปลักษณ์ของอดีตรูปารมณ์นั้น

บุคคลยังไม่ตระหนักว่ารู้เห็น "อะไร" จนกว่าวิถีจิตที่จะกล่าวถึงต่อไปข้างล่างเกิดขึ้น ตามหลักเกณฑ์ของจิตนิยาม คือ กฎธรรมชาติของจิตเสียก่อน วิถีจิตต่อไปนี้กำหนดบัญญัติความหมาย และชื่อเรียกของ "อะไร" ที่เห็นนั้น ในกรอบของภาษาที่บุคคลผู้นั้นใช้คุ้นเคย

๒๗.๗ วิถีจิตแต่ละขั้นที่กล่าวมาแล้ว สำหรับแต่ละตำแหน่งก็ดี หรือในขั้นที่ ๓ ซึ่งมีอารมณ์เป็นบัญญัติสรุปรวมก็ดี ไม่จำเป็นต้องเกิดเพียงวิถีเดียว แต่อาจเกิดซ้ำเพื่อย้ำให้ชัดเจน แล้วจึงเลื่อนไปสู่ตำแหน่งใหม่ ขั้นตอนใหม่ วิถีทางมโนทวาร ซึ่งพิจารณาบัญญัติธรรมารมณ์ที่จะเกิดขึ้นต่อไปก็เช่นเดียวกัน อาจเกิดซ้ำแล้วซ้ำอีกจนชัดเจน ซึ่งแม้จะเป็นจำนวนมากมายเป็นหมื่นเป็นแสนวิถี ก็จะกินเวลาเพียงชั่วเสี้ยวของวินาทีเท่านั้นเอง

เมื่อวิถีจิตขั้นที่ ๓ ซึ่งพิจารณารูปลักษณ์ตามบัญญัติของการแผ่ขยายในมิติของอวกาศได้เกิดขึ้นและสิ้นสุดลงแล้ว วิถีจิตขั้นที่ ๔ ก็จะเกิดขึ้นตาม กำหนดบัญญัติธรรมารมณ์อันเป็นความหมาย หรืออรรถของสิ่งนั้นในมโนทวาร กล่าวคือเป็นมโนทวารวิถีจิต

เมื่อวิถีจิตขั้นนี้เกิดขึ้นมากมายหลายครั้ง สำทับซับซ้อนกันเพียงพอบุคคลจะเกิดความรับรู้และเข้าใจว่า สิ่งที่ปรากฏให้รู้เห็นนี้เป็น "อะไร" (เปลวเทียน) โดยที่ยังไม่มีชื่อเรียกให้รับรู้ในใจก่อน ขั้นนี้เป็นการ *"รู้โดยไม่มีถ้อยคำเรียกชื่อสิ่งที่ถูกรู้"*

๒๗.๘ ต่อจากนั้นวิถีจิตขั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นมโนทวารวิถี ก็จะเกิดขึ้นพิจารณานามบัญญัติ คือชื่อเรียกของสิ่งนั้น ในภาษาที่บุคคลผู้นั้นคุ้นเคย เช่น ในกรณีตัวอย่างนี้ และบุคคลเป็นคนไทย วิถีจิตขั้นนี้ก็จะเกิดขึ้นพิจารณาคำว่า "เปลวเทียน" หรือ "เปลวไฟ" โดยไม่จำเป็นต้องเปล่งวาจาออกมา วิถีจิตในขั้นนี้ก็อาจเกิดขึ้นมากมายจนเป็นที่ชัดเจน

เมื่อวิถีจิตได้เกิดขึ้นครบ ๕ ขั้นตามสมควรดังกล่าวมานี้ บุคคลก็รับรู้ว่า ตนได้เห็นเปลวเทียนซึ่งกำลังลุกไหม้อยู่ ปรากฏการณ์ทั้งหมดที่ได้พรรณนามานี้ อาจใช้เวลาเกิดขึ้นเพียงเสี้ยวหนึ่งของวินาทีเท่านั้น โดยวิถีจิตได้เกิดขึ้นและผ่านไปแล้วนับหมื่นล้านวิถี

ที่ได้พรรณนามานี้ เป็นวิถีทางสามัญของธรรมชาติ เกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติของสังขารธรรม คือ จิตเจตสิก และรูปปรมัตถ์ ไม่อยู่ในวิสัยของผู้หนึ่งผู้ใดที่จะสกัดกั้นไว้ ให้หยุดอยู่ตรงระดับหนึ่งระดับใดได้

๒๗.๙ ตามที่ได้แสดงการวิเคราะห์เป็นขั้นตอนมาข้างบน ผู้ศึกษาจะเห็นได้ว่า ขณะเมื่อบุคคลลืมตาขึ้นมองดู "สิ่งนั้น" เพียงแวบเดียว แล้วรู้เห็นในใจว่า ตนได้เห็น "เปลวเทียน" นั้น กลไกในธรรมชาติของชีวิตได้เกิดขึ้น และผ่านไปแล้วมากมายหลายขั้นตอนเพียงไร ทั้งนี้ผู้ศึกษาควรตระหนักด้วยว่า แม้ขั้นตอนต่างๆ ที่ได้พรรณนามา ก็แสดงเพียงสังเขป ให้เห็นและเข้าใจหลักการ ส่วนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงนั้น มีความละเอียดซับซ้อนกว่าที่แสดงมามากมายนัก

หลักการสำคัญที่ควรกำหนดหมายไว้ในเรื่องนี้ก็คือ ในขั้นต้น ๒ ขั้น อารมณ์เป็น **ปรมัตถธรรม** อันได้แก่ รูปารมณ์ หรือสีสันสว่างมืด ซึ่งเป็นรูปปรมัตถ์ประเภทหนึ่ง แต่ในขั้น ๓-๔-๕ อารมณ์เป็น **บัญญัติธรรมารมณ์** หรือบัญญัติธรรม

ซึ่งหมายความว่า สิ่งที่บุคคลผู้นั้นรู้เห็น หรือคิดว่าตนรู้เห็น ว่าเป็น "เปลวเทียน" หรือ "เปลวไฟ" นั้น มิใช่ **ปรมัตถธรรม** หรือ รูปปรมัตถ์ ดังนั้นสิ่งที่เขารู้เห็น ก็จะไม่แสดงสามัญลักษณะของสังขารธรรม คือ ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ให้ประจักษ์โดยตรงได้ จึงไม่สามารถเป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานได้โดยแท้จริง

๒๗.๑๐ ในทำนองเดียวกันกับที่ได้แสดงมา เมื่อสัททารมณ์ คือ เสียง มาปรากฏทางโสตทวาร วิถีจิต ๕ ขั้นเช่นเดียวกันจะเกิดขึ้น แต่ในกรณีนี้ วิถีจิตขั้นที่ ๔ กับ ๕ จะสลับที่กัน คือ เกิดวิถีจิตของนามบัญญัติก่อน คือ รับรู้ถ้อยคำกล่าวขาน แล้ววิถีจิตของอรรถบัญญัติ ซึ่งกำหนดรับรู้ความหมาย จึงตามมาเป็นขั้นที่ ๕

สำหรับคันธารมณ์ คือ กลิ่น รสารมณ์ คือ รส และโผฏฐัพพารมณ์ คือ สิ่งต้องกายนั้น ขั้นตอนก็เป็นไปเช่นเดียวกับกรณีรูปารมณ์ อารมณ์ทั้ง ๕ ดังกล่าวมานี้ เป็นรูปปรมัตถ์ทั้งสิ้น แต่เมื่อมาปรากฏทางทวารที่รับรู้ตามสมควร กล่าวมาแล้วในขั้นตอน ๓-๔-๕ จิตก็จะยึดเอาบัญญัติธรรมารมณ์เป็นสิ่งที่รับรู้ แทนปรมัตถ์อารมณ์ซึ่งเข้ามาปรากฏในขั้นต้น

บัญญัติอารมณ์นี้ ปิดบังธรรมชาติแท้จริงของสิ่งที่รู้เห็นในขั้นต้นอันเป็นลักษณะอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา บุคคลจึงหลงผิดยึดติดอยู่ว่า สิ่งที่ตนรู้เห็น มีความเที่ยงแท้แน่นอน ไม่อาจล่วงรู้สภาพธรรมตามเป็นจริงได้

๒๗.๑๑ ขอย้อนพิจารณาการเกิด วิถีจิตขั้น ๓ ตามหัวข้อ ๒๗.๖ เพิ่มเติมอีก ในขั้นที่ ๑ และ ๒ นั้น ความรับรู้เกิดขึ้นเป็นขณะจุด *(ขอให้ทบทวนบทที่ ๒๕)* จึงยังไม่ปรากฏมิติแห่งอวกาศหรือกาล คือ ไม่มีความกว้าง ยาว ใกล้ ไกล และไม่มีก่อนหลัง การเกิดขึ้นของวิถีจิตขั้น ๓ ซึ่งสรุปรวมรูปลักษณ์นี้ ก็คือ การเริ่มต้นบัญญัติ (อวกาศ) คือกำหนด ซ้าย ขวา บน ล่าง เป็นพื้นที่

อนึ่ง การที่บุคคลมีตา ๒ ตานั้น รูปารมณ์จะปรากฏที่แต่ละจักขุทวารไม่พร้อมกัน คือ ในขณะใดขณะหนึ่ง จักขุปสาทในดวงตาข้างเดียวทำหน้าที่เป็นทวาร ไม่ใช่ทั้งสองข้างทำงานเป็นทวารพร้อมกัน กลไกธรรมชาติที่เกิดขึ้นเปรียบเทียบรูปารมณ์จากทั้งสองทวาร จะบัญญัติมิติอวกาศใกล้ไกล หรือความลึกความหนา ผลรวมก็คือ เป็นการบัญญัติอวกาศ ๓ มิติในการเห็น อันได้แก่ บัญญัติความเป็นแท่ง เป็นก้อน หรือมีปริมาตร ของสิ่งที่คิดว่าเห็นนั้น

สำหรับตัวอย่างของการบัญญัติมิติแห่งกาลนั้น เห็นได้ชัดในกรณีของเสียง หรือสัททารมณ์ ที่มาปรากฏทางโสตทวาร เพราะวิถีจิตขั้น ๑-๒ จะเกิดขึ้นรับรู้เสียงแต่ละขณะสั้นๆ แล้ววิถีจิตขั้น ๓ ก็ประมวลจากความก่อนหลังเป็นมิติเวลา สรุปว่าการบัญญัติกาล-อวกาศ เกิดขึ้นในวีถีจิต ขั้น ๓ นี้เอง

บทที่ ๒๘
โลกสมมติบัญญัติ

๒๘.๑ ขณะเมื่อบุคคลตื่นอยู่ อารมณ์ต่างๆ จะสลับกันเข้ามาสู่วิถีของจิต ซึ่งเกิดสลับกับกระบวนภวังคจิตอย่างรวดเร็ว จนบุคคลผู้นั้นไม่รู้ตัวเองว่า จิตเมื่อสิ้นสุดวิถีนั้น มีภวังคจิตคั่นอยู่เป็นปกติ ความรวดเร็วยิ่งของทั้งจิตและวิถีของจิต ซึ่งเกิดสลับกับภวังค์ พิจารณาอารมณ์ต่างๆ ตามลำดับขั้นตอนเช่นที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว (หัวข้อ ๒๗.๕-๒๗.๑๑) แสดงว่าแม้ในปรากฏการณ์ที่คิดว่าแสนสามัญของชีวิต เช่น เมื่อลืมตาขึ้นมองเห็น "เปลวเทียน" เพียงแว่บหนึ่ง แท้จริงนั้นเป็นกระบวนการธรรมชาติที่ละเอียดซับซ้อนอย่างยิ่ง

๒๘.๒ การวิเคราะห์เช่นนี้ มีผลให้ควรย้อนทบทวนความถูกต้องแม่นยำของระบบความรู้มากหลาย ที่ได้จากความพยายามเรียนรู้ลักษณะธรรมชาติของโลกและชีวิต โดยการวิเคราะห์ข้อมูลจาก "สังเกตการณ์" โดยไม่ได้ล่วงรู้ถึงกลไกอันละเอียดซับซ้อนของจิต ดังกล่าวมาแล้วนั้นเสียก่อน ข้อมูลเหล่านั้นแต่ละหน่วย เช่น แท่งเทียน ไส้เทียน เปลวไฟที่บุคคลถือเอาว่าเป็นสิ่งของมีเนื้อหาสาระ ดำรงอยู่ในกาลอวกาศ ล้วนเป็นบัญญัติธรรมที่อาศัยปรมัตถธรรม คือ สีสันสว่างมืด และอดีตอารมณ์มากมาย เป็นหลักให้จิตสร้างสรรค์ขึ้นมาเป็นอารมณ์สำหรับคิดนึก ตรึกตรอง และในโลกแห่งบัญญัติธรรมนี้เอง ที่บุคคลซึ่งก็เป็นบัญญัติธรรมเช่นกัน ดำเนินบทบาทแห่งชีวิตคล้ายคลึงกับตัวละครบนเวที โดยมีความแตกต่างที่ ผู้แสดงนั้นรู้ว่าเรื่องละครเป็นสมมติ แต่บุคคลในชีวิตจริงไม่ล่วงรู้ความเป็นสมมุติบัญญัติของโลกที่ตนหลงอยู่ และรวมทั้งสมมุติ-บัญญัติ ความเป็นตัวตนของตนเองด้วย

๒๘.๓ ผู้คนทั่วไปในโลก ถือเอาตาม *"สามัญสำนึก"* ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นอยู่และมีอยู่จริง ตามที่รู้เห็นทางทวาร ๕ คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น และกายประสาท นักคิด นักปราชญ์ และนักวิทยาศาสตร์ อาจพยายามมองลึกเข้าไปถึง *"เบื้องหลัง"* ของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ว่ามีองค์ประกอบหรือโครงสร้างอย่างไร ทั้งนี้ผู้วิเคราะห์ทุกฝ่าย ก็มักอาศัยข้อมูลเริ่มต้นชุดเดียวกัน คือ ที่ได้จากทางทวาร ๕ นั้นเอง โดยมิได้เฉลียวใจว่า มันมิใช่ข้อมูลเบื้องต้นแท้จริง แต่เป็นผลสรุปจากกระบวนการทำงานตามธรรมชาติของวิถีจิตมากมายหลายขั้นแล้ว *"ข้อมูล"* ซึ่งเป็นวัตถุดิบสำหรับกลั่นกรองเอา *"ความจริงแท้"* จึงสามารถหลอกลวงเขาได้มากมาย

๒๘.๔ ปุถุชนทั้งหลาย ดำเนินบทบาทชีวิตในโลกแห่งสมมุติบัญญัติที่จิตปรุงแต่งขึ้น แต่ละบุคคลมีโลกของตนเอง ที่หลงยึดถือว่ามีแก่นสารสาระจริงจัง ถือเอาบัญญัติว่าตนนั้นเป็นศูนย์กลางสำคัญ ที่จะต้องบำรุงบำเรอรักษา แม้จะได้ยินได้ฟังคำสอนของท่านผู้รู้ว่า สิ่งทั้งหลายของโลกเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา และอาจนำเอามาท่องบ่นสนทนากัน แต่ก็หาได้สำนึกตระหนักในความหมายอันแท้จริงของคำสอนนั้นๆ ไม่

ที่เป็นเช่นนี้ สาเหตุสำคัญก็คือ ความไม่รู้เท่าทันถึงกระบวนการตามธรรมชาติของขณะรู้ อันวิเคราะห์ออกได้เป็นจิตกับอารมณ์ ไม่สามารถแยกแยะปรมัตถ์กับบัญญัติธรรมออกจากกัน หลงติดอยู่กับบัญญัติ ฯลฯ ดังกล่าวมาแล้วเป็นลำดับ

ความไม่ล่วงรู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาก็ดี ความไม่ล่วงรู้กลไกการปรุงแต่งโดยกระบวนวิถีจิต ซึ่งนำไปสู่การมีโลกส่วนตนที่เป็นเวทีดำเนินชีวิต อันไร้แก่นสารสาระ แต่ตนหลงผิดว่าเป็นจริงจัง เสพเสวยทุกข์สุขอย่างหลงงมงายก็ดี เป็นความมืดบอดของปัญญา ซึ่งนับว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญของวงเวียนชีวิตที่เป็นทุกข์

ข้อนี้สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า อวิชชา ปัจจยา สังขารา ฯลฯ แปลความว่า เพราะโง่ จึงมีการปรุงแต่งเกิดขึ้น โดยปรุงแต่งว่า มีตัวตน บุคคล ที่มีชีวิตจิตใจ รู้โลก เสพเสวยทุกข์สุขอยู่ในโลก ฯลฯ

๒๘.๕ ปราชญ์และศาสดาทั้งหลายภายนอกพุทธศาสนา ได้ขบคิดปัญหาเรื่องชีวิตและโลก โดยเริ่มต้นยึดถือเอาว่า มีตนมีบุคคลอยู่ในโลก ด้วยความไม่รู้เท่าทันดังกล่าวมานี้ จึงเป็นการเริ่มต้นที่ไม่ถูกต้องสอดคล้องกับสภาวะตามเป็นจริง และย่อมนำไปสู่ข้อสรุปที่คลาดเคลื่อนจากความจริงแท้ยิ่งขึ้น

ผู้ศึกษาคงจะได้ตระหนักว่า มีระบบปรัชญาและลัทธิศาสนามากมายหลากหลาย เกิดขึ้นตลอดมาในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เสนอคำอธิบายเรื่องชีวิตและโลกในนานาทรรศนะ ซึ่งมีทั้งสอดคล้องและขัดแย้งตรงกันข้ามกัน จนยากที่จะหาข้อยุติได้แม้ในปัจจุบัน ทั้งนี้ต่างก็ยึดถือเอาสมมุติบัญญัติที่จิตปรุงแต่งขึ้นอย่างแตกต่างหลากหลาย ตามเงื่อนไขปัจจัยที่แตกต่างกันตามบุคคลและสภาพแวดล้อม ทั้งทางธรรมชาติ และสังคม รวมทั้งยุคสมัยด้วย จึงบรรลุถึงมติที่ห่างจากความจริงแท้ และขัดแย้งกันและกัน

๒๘.๖ วิทยาศาสตร์ปัจจุบัน ก็มิได้แตกต่างออกไปในแง่นี้ เพราะเริ่มต้นจาก “สามัญสำนึก” ของความเป็นตัวตน บุคคลในชีวิตประจำวัน กำหนดแยก “ผู้สังเกตุการณ์” ออกจากธรรมชาติแวดล้อม มโนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ เช่น อนุภาค สสาร พลังงาน ฯลฯ เป็นสมมุติบัญญัติ ซึ่งนักวิทยาศาสตร์สร้างขึ้น เป็นระบบเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่รวบรวมจำแนกเป็นหมวดหมู่ โลกของวิทยาศาสตร์จึงเป็นโลกของสมมุติบัญญัติ ซึ่งต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไขอยู่เสมอ เพื่อให้สอดคล้องกับประสบการณ์ใหม่ๆ

การที่เทคโนโลยีอันใช้วิทยาศาสตร์เป็นรากฐาน ได้ให้ประโยชน์ ความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต ทำให้ผู้คนในโลกเข้าใจเอาว่า วิทยาศาสตร์ได้บรรลุเข้าใจความจริงแท้ของธรรมชาติแล้ว ข้อนี้เป็น ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในปัจจุบัน ปัญหาเรื่องความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เป็นอย่างไร ถูกต้องใกล้ความจริงแท้หรือไม่เพียงใด ยังคงเป็นข้อถกเถียง อภิปรายกันอยู่ ตกลงกันไม่ได้ระหว่างนักปรัชญาทางวิทยาศาสตร์ ที่มี มติแตกต่างกัน เช่นค่ายปฏิฐานนิยม กับค่ายสสารนิยมวิภาษ เป็นต้น

๒๘.๗ คำสอนเรื่อง **อนัตตา** ของพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องใหม่ที่ได้มี การประกาศในโลกเป็นครั้งแรก ไม่เคยมีปราชญ์หรือศาสดาใดแสดงมา ก่อน จึงเป็นลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา ที่เปิดเผยถึงความจริงแท้ ในโลกและชีวิต ที่มิได้มีผู้ใดล่วงรู้มาก่อนในโลกนี้ การอุบัติขึ้นของ พระพุทธเจ้า จึงเป็นรุ่งอรุณของปัญญาของมนุษยชาติ ที่เกิดประทีป ส่องสว่างในโลก ที่เคยมืดมน อนธการ มาก่อน ด้วยความโง่ทึบงมงาย

๒๘.๘ หลังจากที่คำสอนเรื่อง *อนัตตา* ได้แผ่กระจายแพร่หลายไป และพระพุทธศาสนาได้ฝังรกรากเป็นปึกแผ่นในประเทศอินเดียโบราณ และประเทศอื่นๆ โดยรอบแล้ว เจ้าลัทธิและปราชญ์อื่นๆ ที่ได้ตระหนัก ถึงความสำคัญและความจริงแท้ของคำสอนอนัตตานี้ ก็ได้พยายามผนวก หลักอนัตตาเข้าในลัทธิคำสอนของตน ซึ่งส่วนใหญ่ขัดแย้งกับหลัก อนัตตานี้ โดยมีการปรับปรุงแก้ไขดัดแปลงให้ดูคล้ายจะสอดคล้องกัน ในหลายกรณีก็มีการบิดเบือนการตีความหมายพุทธพจน์ ให้เข้าได้กับ ลัทธิของตน

จะอย่างไรก็ตาม เป็นที่ยอมรับในวงวิชาการว่า คำสอนของพระ พุทธเจ้าได้มีอิทธิพลเป็นอย่างมาก ต่อพัฒนาการทางลัทธิศาสนา และ ปรัชญาของอินเดีย ตั้งแต่อดีตกาลมาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนที่ผู้คนและลัทธิศาสนาต่างๆ จะได้ยอมรับสัจธรรมคำสอนเรื่องอนัตตาอย่างถูกต้องแท้จริงเพียงใดนั้น ควรจะได้มีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดถี่ถ้วนเป็นกรณีไป

๒๘.๙ ในวิชาอภิธรรมนี้ ควรกล่าวย้ำข้อที่ได้เคยกล่าวมาแล้วในขั้นต้นอีกว่า *ทุกขั้นตอนของการแสดงหลักอภิธรรมนั้น หลักอนัตตาปรากฏอยู่ด้วยอย่างชัดเจน* จิต เจตสิก ตามที่ได้พรรณนามาแล้ว ล้วนเป็นสภาพธรรมที่เกิดดับเปลี่ยนแปรไปตามเหตุปัจจัยเงื่อนไข ไร้ความเป็นแก่นสารตัวตนบุคคล ส่วนรูปปรมัตถ์ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในอันดับต่อไปก็มีสภาวะลักษณะที่แสดงความอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างชัดเจนเช่นกัน เราได้เคยพิจารณาถึงอรรถหรือลักษณะ ๔ ประการของเจตสิกมาแล้ว บัดนี้ควรจะพิจารณาอรรถของ รูปปรมัตถ์ หรือที่จะเรียกโดยย่อว่ารูป หรือรูปธรรมบ้าง

๒๘.๑๐ อรรถ หรือลักขณาทิจตุกะ (ลักษณะ ๔) ของรูป คือ :

(๑) มีการสลายแปรปรวนเป็นลักษณะ

(รุปฺปนลกฺขณํ)

(๒) มีการกระจัดกระจายไปเป็นกิจ (หน้าที่ บทบาท)

(วิกิรณรสํ)

(๓) มีการเป็นอัพยากตะ เป็นการปรากฏในปัญญาของบัณฑิต

(อพฺยากต ปจฺจุปฏฺฐานํ)

(๔) มีวิญญาณเป็นเหตุใกล้

(วิญฺญาณปทฏฺฐานํ)

หมายเหตุ ที่แสดงไว้ในวงเล็บเป็นถ้อยคำในภาษาบาลี นำมาเทียบเคียงไว้ด้วย เพื่อความกระจ่างชัด

๒๘.๑๑ ข้อ (๑) กล่าวถึงความเป็นอนิจจังของรูป อันมีลักษณะเป็นการสลายแปรปรวน ทั้งนี้ คำว่า *รุปฺปน* ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า *รูป* นั้นก็แปลตรงตามความหมายว่า *สลายแปรปรวน* นั่นเอง ขยายความว่าสิ่งซึ่งเป็น **รูปธรรม นั้น** ไม่ดำรงคงทนอยู่ เมื่อเกิดขึ้นแล้วด้วยการเข้าปรุงแต่งของเหตุ ปัจจัย สมุฏฐาน ก็เคลื่อนเข้าสู่ความแตกดับสลายไป

วิชาอภิธรรม แสดงไว้ว่า **รูปปรมัตถ์** หรือ *รูปธรรม* มีอายุเพียง ๑๗ ขณะจิต คือเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะดำรงอยู่ได้เพียงช่วงเวลาเท่ากับ ๑๗ เท่าของอายุของจิตดวงหนึ่ง จึงนับว่ามีอายุสั้นมาก เทียบได้น้อยกว่าเศษหนึ่งส่วนหมื่นล้านวินาที

๒๘.๑๒ **รูปารมณ์** เป็นรูปปรมัตถ์ประเภทหนึ่ง ซึ่งรู้ได้ทางทวารตาได้แก่สีสันสว่างมืด ขอย้อนไปพิจารณาตัวอย่างรูปารมณ์ ที่เราสรุปเอาว่าเป็นเปลวเทียน (หัวข้อ ๒๗.๔ ๒๗.๑๑) ที่ได้วิเคราะห์มาแล้วอีกครั้งหนึ่งคราวนี้ในแง่ของความเป็นอนิจจัง จุดหนึ่งในเปลวเทียน เป็นแหล่งรูปารมณ์อันหนึ่ง ซึ่งมาปรากฏที่ทวารตา กระตุ้นให้เกิดวิถีจิตรู้อารมณ์นั้นทางทวารตา โดยเริ่มนับอายุตั้งแต่อตีตภวังค์ ผ่านภวังคจลน์ ภวังคุปัจเฉทเปิดทวารด้วยปัญจทวาราวัชชนะ รู้ด้วยจักขุวิญญาณ... ไปถึงตทาลัมพนะดวงที่ ๒ นับรวมได้ ๑๗ ดวงจิต แล้วรูปารมณ์ก็ดับลง พร้อมกับการดับของจิตดวงที่ ๑๗ นั้น ภวังคจิตก็เกิดขึ้นคั่นวิถีจิต จนกว่าอารมณ์ใหม่จะมาปรากฏทางทวารเดิม หรือทวารใดทวารหนึ่งอีก

๒๘.๑๓ กฎเกณฑ์การเกิดดับของรูป แม้จะมีจังหวะสอดคล้องกับการเกิดดับของจิต แต่ก็มีหลักเกณฑ์แตกต่างออกไป จิตนั้นมีอารมณ์เป็นเงื่อนไขปัจจัย และจิตดวงที่เพิ่งดับไปก็เป็นปัจจัยให้จิตดวงใหม่ถัดมาเกิดขึ้นด้วย สืบเนื่องกันไปไม่ขาดสาย

รูปปรมัตถ์นั้น มีสมุฏฐานซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิด ๔ ประการ คือ **กรรม จิต อุตุ** และ **อาหาร** และรูปที่เกี่ยวข้องกับบุคคลใด ก็เกิดตามจังหวะของการเกิดดับของจิตของบุคคลนั้น

การดับไปของรูป ไม่เป็นปัจจัยเงื่อนไขให้รูปเกิดขึ้น เหมือนดังกรณีของจิต รูปเพียงแต่เกิดขึ้นตามอำนาจของสมุฏฐาน ดำรงอยู่ตามอายุขัยของตน แล้วก็ดับสิ้นสลายไป รูปที่เกิดมาใหม่ตามจังหวะของจิตถัดไปๆ ก็เกิดตามอำนาจสมุฏฐาน ๔ นั้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงอายุของจิตดวงหนึ่งนั้น วิเคราะห์แยกออกเป็น ๓ ขณะ คือ ขณะเกิด (อุปาทะ) ขณะตั้งอยู่ (ฐิติ) และขณะดับ (ภังคะ) โดยที่ขณะดับของจิตดวงก่อนไม่ซ้อนกับขณะเกิดของจิตดวงถัดไป ดังนั้น รูปใดรูปหนึ่ง จึงมีอายุเท่ากับ ๑๗ คูณด้วย ๓ หรือ ๕๑ ขณะเล็กของจิต ซึ่งแม้จะยาวนานกว่าจิตมาก แต่เทียบกับขณะเวลาที่เราวัดได้ในชีวิตประจำวันแล้ว ก็แสนจะสั้นนิดเดียว

๒๘.๑๔ อาจมีปัญหาเกิดขึ้นในใจผู้ศึกษาว่า *"ถ้าหากรูปารมณ์เกิดดับอย่างรวดเร็วแล้ว เหตุใดเล่าเราจึงมองเห็นเปลวเทียนตั้งอยู่อย่างคงที่ตลอดเวลานานเป็นนาที หรือเป็นชั่วโมง จนกว่าแท่งเทียนจะหมดไป?"* คำตอบก็คือ สติของเราไม่ฉับไว ไม่ระลึกรู้ใกล้ขณะปัจจุบันเพียงพอ ที่จะตามรู้การเกิดดับอันรวดเร็วเช่นนั้น และปัญญาของเรายังไม่แหลมคมเพียงพอ ที่จะแยกรูปปรมัตถธรรม ออกจากบัญญัติของความเป็นรูปลักษณ์เปลวเทียน ที่กระบวนการตามธรรมชาติของวิถีจิตได้สร้างขึ้นครอบคลุมปิดบังรูปปรมัตถ์นั้นเสีย เราจึงรับรู้ชัดเจนแต่บัญญัติเปลวเทียน ทำให้หลงเข้าใจผิดว่า เป็นสิ่งที่เที่ยง และยืนยงดำรงอยู่ อย่างน้อยก็ในช่วงเวลาที่มองดูอยู่

๒๘.๑๕ ชีวิตและโลก ดังที่ปรากฏเป็นประสบการณ์ของปุถุชนทั้งหลาย เป็นเช่นนี้ คือเป็นโลกแห่งสมมุติบัญญัติที่วิถีจิตเนรมิตขึ้นโดยอาศัยรูปนามปรมัตถ์เป็นหลัก แต่ก็ปิดบังลักษณะแท้จริง คือสามัญลักษณะ อันได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตาของรูปนามเสียสิ้น โลกและชีวิตที่มีความหลากหลายงดงามวิจิตพิสดาร มีพื้นดิน ท้องฟ้า ป่าเขา บ้านเรือนผู้คน ยวดยานพาหนะ สถาบัน สังคม ฯลฯ เป็นที่รื่นรมย์น่าอยู่อาศัยให้หลงติด ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นสมมุติบัญญัติ ที่วิถีจิตเนรมิตขึ้น

โลกนี้เป็นโลกส่วนบุคคลโดยแท้ เพราะต่างคนก็อยู่ในโลกของตน มีตนเป็นศูนย์กลาง ความเป็นตัวตนบุคคล ก็ถูกเนรมิตปรุงแต่งขึ้น แสดงบทบาท เสพเสวยทุกข์สุขในโลกสมมุตินี้ ซึ่งแท้จริงแล้วทั้งหมด ล้วนแต่ไร้แก่นสาร ไร้สาระ ไร้ความเป็นตัวตนบุคคล เป็นสิ่งว่างเปล่าเช่นกับความเพ้อฝัน แต่ก็เป็นที่คุมขังจองจำอัตตา ที่ถูกเนรมิตขึ้นด้วยอำนาจของอวิชชา

๒๘.๑๖ วิชาอภิธรรม ชี้นำให้วิเคราะห์ เห็นกลไกของการเกิดความลวงอันยิ่งใหญ่นี้ โดยอาศัยคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การปฏิบัติตามแนวทางมหาสติปัฏฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน ก็เพื่อพัฒนาสติและปัญญา ให้ฉับไวและแหลมคมเพียงพอ ที่จะรู้เท่ารู้ทันความลวงทุกประการได้

บทที่ ๒๙

ธาตุ ๔

๒๙.๑ สิ่งที่ปรากฏอย่างหลากหลายประมวลเรียกว่า โลก นี้เป็นอารมณ์ของจิต ถ้าปราศจากจิตแล้ว สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมไม่ปรากฏในรูปลักษณ์อย่างที่มันปรากฏ หลักอภิธรรมมีอยู่ว่า จิตเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ ปัจจัยสำคัญที่เกื้อหนุนให้จิตเกิดขึ้น คืออารมณ์ ถ้าปราศจากอารมณ์แล้ว จิตจะเกิดขึ้นไม่ได้ ในเรื่องนี้อาจมีผู้ตั้งปัญหาขึ้นว่า *อารมณ์ที่ไม่มีจิตเกิดขึ้นรับรู้เลยนั้น มีอยู่หรือไม่?*

๒๙.๒ ในที่นี้จะได้พิจารณาเสนอคำตอบ ตามหลักวิชาอภิธรรม

(๑) ตามคำจำกัดความซึ่งกำหนดไว้ตั้งแต่บทแรก (หัวข้อ ๑.๒๑) อารมณ์คือ ธรรมชาติฝ่ายที่ถูกรู้ การถูกรู้นั้นจำเป็นต้องมีธรรมชาติฝ่ายรู้ กล่าวคือ จิต ถ้าไม่มีฝ่ายรู้ ฝ่ายถูกรู้จะมีได้อย่างไร ดังนั้นตามหลักเหตุผลนี้ *เมื่อไม่มีจิต ก็ไม่มีอารมณ์*

(๒) อย่างไรก็ตาม ย่อมจะมีผู้ที่ติดใจสงสัยอีกว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่จะมี *สิ่งใดสิ่งหนึ่ง* อยู่ก่อนแล้ว เมื่อจิตเกิดขึ้น จับสิ่งนั้นเป็นอารมณ์ สิ่งนั้นก็มาปรากฏเป็นอารมณ์ของจิตนั้น ในช่วงขณะสั้นๆ ที่วิถีจิตนั้นดำรงอยู่ เมื่อวิถีจิตนั้นสิ้นสุดลงแล้ว บทบาทการเป็นอารมณ์ของสิ่งนั้นก็สิ้นสุดลง แต่สิ่งนั้นก็อาจดำรงอยู่ต่อไปอีก?

(๓) นอกจากนี้ อาจเป็นไปได้ว่า *สิ่งนั้น* อาจเป็นอารมณ์ของวิถีจิตอื่น คือ ของบุคคลอื่นด้วย ในช่วงเวลาเดียวกัน และถ้าจิตอื่นนั้นแตกต่างออกไป เช่น เป็นวิถีจิตของจิ้งจก หรือแมลงวัน ฯลฯ แล้ว รูปลักษณ์ของอารมณ์ที่ปรากฏ ย่อมแตกต่างไปได้มาก จนไม่อาจถือเอาได้ว่าเป็นอารมณ์เดียวกัน แม้ว่าต้นตอหรือ "ตัวแสดง" คือ สิ่งใดสิ่งหนึ่งเดียวกันนั้นเอง

๒๙.๓ อันที่จริง เรื่องที่เรากำลังพิจารณากันอยู่นี้ เป็นการย้อนไปรื้อฟื้น **บทที่ ๒๖** ทั้งหมด มาพิจารณาเพิ่มเติมต่ออีกนั่นเอง จึงควรที่ผู้ศึกษา จะย้อนไปทบทวนอีกครั้ง ทั้ง **บทที่ ๒๖ และ ๒๗**

สรรพสิ่ง (ตามภาพ ๒๗.๑) ส่วนที่เป็นปรมัตถธรรมนั้น จำแนกเป็น **สังขาร** คือ *จิต เจตสิก รูป* และ **วิสังขาร** คือ *นิพพาน* นอกนั้นเป็น **บัญญัติธรรม**

ไม่ว่าอะไรในธรรมชาติ เมื่อจำแนกประเภทแล้ว จะต้องเป็นอันใดอันหนึ่งใน ๕ ประการคือ (๑) **จิต** (๒) **เจตสิก** (๓) **รูป** (๔) **นิพพาน** และ (๕) **บัญญัติ** จะเป็นสิ่งนอกเหนือธรรม ๕ ประเภทนี้ออกไปไม่ได้ นี่คือหลักวิชาอภิธรรม

๒๙.๔ เราได้ยกตัวอย่างเปลวเทียนมาพิจารณา ซึ่งถ้าหากผู้ศึกษาจะให้ เกิดความรู้สึกจริงจังในเรื่องนี้แล้ว ก็น่าจะจุดเทียนขึ้นตั้งดูสักเล่มหนึ่งด้วย แล้วนั่งเพ่งดูสักช่วงเวลาหนึ่ง ให้ขณะเดียวกันก็ทบทวนปัญหา และข้อคิดที่กล่าวมาแล้ว หรือไม่ก็ตั้งปัญหาถามตนเองว่า *นี่อะไร?*

วิถีจิต ที่เกิดดับสืบเนื่องกันไป และสลับกับกระบวน **ภวังคจิต** คือธรรมชาติรู้ สีสันสว่างที่เรียกชื่อในใจว่า เปลวเทียนนั้น คือ *สิ่งที่ถูกรู้* หรือ *อารมณ์* ของวิถีจิตในรูปกายนี้

จิ้งจก เกาะอยู่ข้างฝา มองเปลวเทียนนี้เหมือนกัน การศึกษาทางสรีรศาสตร์ พอจะให้เรามีความรู้ว่า ภาพในดวงตาจิ้งจก แตกต่างจากภาพในดวงตามนุษย์ ดังนั้นวิถีจิตที่เกิดในจิ้งจก จะมีอารมณ์ของมันที่มีรูปลักษณ์แตกต่างจากเปลวเทียนของมนุษย์ แต่ก็มาจากต้นตอเดียวกัน

แมลง ที่บินตรงเข้ามาวนเวียนรอบเปลวเทียน แล้วมักจะรี่เข้าไปให้ถูกเผาผลาญเป็นเถ้าถ่าน มีดวงตาที่แตกต่างจากทั้งมนุษย์และจิ้งจก วีถีจิตแมลง รับรู้อารมณ์ซึ่งย่อมแตกต่าง จากเปลวเทียน ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตมนุษย์ และอารมณ์ของจิ้งจก แต่ก็มาจากต้นตอ *"อันนั้น"* ซึ่งอยู่ *"ที่นั่น"* เหมือนกัน

๒๙.๕ จิ้งจกมองเห็นมนุษย์ อย่างที่มนุษย์มองเห็นตัวเองหรือ? ไม่ใช่!
แมลงมองเห็นมนุษย์ อย่างที่มนุษย์มองเห็นตัวเองหรือ? ไม่ใช่!
จิ้งจกมองเห็นตัวเอง อย่างที่มนุษย์มองเห็นมันหรือ? ไม่ใช่!

สรุปว่า มนุษย์ จิ้งจก และแมลง มองเห็นโลกไม่เหมือนกัน แม้ว่าจะคิดว่าอยู่ใกล้กัน อันที่จริงก็อยู่คนละโลก คนละภพ รู้อารมณ์แตกต่างกัน แม้ว่าอารมณ์จะมาจากต้นตอเดียวกัน

ไม่ใช่แต่เปลวเทียนที่ปรากฏแตกต่างกันสำหรับมนุษย์ จิ้งจก และแมลง ฯลฯ ทุกสิ่งทุกอย่าง คือ สรรพสิ่งที่เป็นสังขาร คือ จิต เจตสิก รูป รวมไปถึงบัญญัติด้วย ก็ปรากฏแตกต่าง นี่คือการเกิดขึ้นมาอยู่คนละโลกคนละภพ *ปัญหาที่น่าจะถามต่อไป คือ มนุษย์แต่ละคนมองเห็นโลกเหมือนกันหรือ?*

๒๙.๖ แต่ละคน มีดวงตาประเภทเดียวกันก็จริง แต่ขณะเมื่อมองดู *สิ่งใดสิ่งหนึ่ง* อยู่นั้น จำเป็นต้องมองจากคนละมุม อารมณ์ที่ปรากฏต่อวิถีจิตของคนละคน แม้อาจเทียบเคียงกันได้ว่าคล้ายคลึงกัน แต่ก็ไม่เหมือนกันทีเดียว นับได้ว่าไม่ใช่อารมณ์เดียวกัน ข้อนี้ได้พิจารณามาแล้ว *(ภาพ ๒๖.๑)*

อย่างไรก็ตาม ข้อที่น่าสนใจกำหนดหมายไว้ในที่นี้ก็คือ ผู้คนโดยทั่วไปมองข้ามความแตกต่างดังที่เราได้พิจารณาวิเคราะห์มาข้างบน และถือเอาว่า มนุษย์ทุกคนเห็นโลกเหมือนกัน อยู่ในโลกเดียวกัน และโลกก็มีสรรพสิ่งหลากหลายประชุมกันอยู่ ทั้งนี้มักเลยไปถึง คิดเอาว่า สัตว์ทั้งหลายก็มองเห็นโลกอย่างที่มนุษย์เรามองเห็นนี่แหละ

นอกจากจะได้ศึกษาวิชาการ ทางสรีรศาสตร์มากเพียงพอ จึงจะเริ่มฉุกคิดขึ้นมาบ้าง แต่ก็มักจะไม่ติดใจ ที่จะคิดสืบสาวไปให้ *“ครบวงจร” !*

๒๙.๗ อีกประการหนึ่ง ผู้คนนั้นไม่ได้ *“เห็นสักแต่ว่าเห็น”* แต่วิถีจิตทั้งที่เป็นไปตามธรรมชาติ *(หัวข้อ ๑๙.๔ และที่สืบเนื่อง)* และที่ปรุงแต่งต่อเพิ่มเติมด้วยความไม่รู้เท่าทัน ได้ช่วยทำให้ตนคิดว่า เห็นโลกอย่างที่ยอมรับกันโดยทั่วไป คือ ไม่ใช่เป็นแต่เห็นรูปารมณ์ กล่าวคือสีสันสว่างมืด หากเต็มไปด้วยสิ่งวิจิตรพิสดาร (เพราะจิตที่ปรุงแต่งมันนั้นวิจิตร) นานาชนิดนับไม่ถ้วน กล่าวคือ สรรพสัตว์มีชีวิต และสรรพสิ่งไร้ชีวิต จำแนกเป็น *อดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด ทรามประณีต ไกล ใกล้* ๑๑ ประการด้วยกัน เมื่อจะวิเคราะห์ตามแนวทางอภิธรรม

๒๙.๘ การเห็นรูปารมณ์ อันปรากฏทางจักขุทวาร ไม่เป็นเพียงสักว่ารูปธรรม แต่กลายเป็นก้อน สิ่งของ มีความเป็นตัวตน บุคคล มีความดำรงอยู่คล้ายว่าเที่ยงแท้ ได้เป็นที่ถือเอา และยอมรับทั่วไปในโลก ก่อนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นมา ประกาศหลัก **อนัตตา** และแม้ได้ทรงประกาศพระสัจธรรมอย่างชัดเจนมาแล้ว เป็นเวลากว่า ๒๕ ศตวรรษได้ช่วยให้ชาวโลกจำนวนหนึ่ง ลืมตาขึ้นเห็นโลกและชีวิตตามเป็นจริงแล้ว แต่ความโง่เขลามืดทึบแห่งปัญญา ก็ยังแผ่คลุมอยู่โดยทั่วไปในโลกปัจจุบัน

๒๙.๙ ดังนั้นเมื่อนักคิด นักปราชญ์ ศาสดาภายนอกพระพุทธศาสนา ได้ครุ่นคิดพิจารณา พยายามวิเคราะห์หาความหมาย เพื่ออธิบายการปรากฏของสรรพสิ่งในโลกและชีวิต ที่ปรากฏทางประสาทสัมผัส หรืออายตนะ ๕ ก็ย่อมถือเอาว่า สิ่งที่ได้รับรู้โดยการปรุงแต่งนั้น มีสาระเป็นจริงตามธรรมชาติ ประกอบด้วยแก่นสาร ตัวตน และก็ได้พยายามคิดค้นหาคำอธิบาย โดยไม่ได้เฉลียวใจว่าเป็นมายาภาพ ที่จิตปรุงแต่งขึ้น

เพราะไม่ได้มีความรู้ถึงเรื่องธรรมชาติของจิต ดังที่มีอยู่อย่างละเอียดในวิชาอภิธรรม ท่านเหล่านั้น ก็ได้พยายามใช้สติปัญญาเท่าที่มี คิดค้นวิเคราะห์ แสวงหาคำตอบ ต่อคำถามที่ว่า สิ่งต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในโลกและชีวิตนี้ คืออะไร เป็นมาอย่างไร ประกอบขึ้นด้วยอะไร เป็นต้น ความพยายามเช่นนี้ ได้ปรากฏผลบันทึกไว้มากมาย ในระบบปรัชญาและศาสนาต่างๆ ทั้งในวัฒนธรรมตะวันออกและตะวันตก

เป็นธรรมดาที่ท่านเหล่านั้น จะได้อาศัยประสบการณ์จากการเฝ้าสังเกตปรากฏการณ์ตามธรรมชาติรอบตัว ประกอบกับความสามารถของสติปัญญา ที่จะจดจำ จำแนก แยกแยะ วิเคราะห์ตามแนวทางแห่งเหตุผลเท่าที่จะสามารถ โดยไม่ได้พัฒนาศักยภาพทางนามธรรม ให้เกิดจิตที่มีสมรรถภาพถึงขั้นตรัสรู้ขึ้น ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นมนุษย์บุคคลแรกที่ได้ค้นพบวิธีการเช่นนั้น และได้ทรงวางรากฐานของวิชาอภิธรรม ที่เราศึกษากันอยู่ในปัจจุบัน

๒๙.๑๐ นักคิดทั่วไปในโลก ทั้งอดีตและปัจจุบัน เริ่มต้นวิเคราะห์โลกและชีวิต โดยถือเอาและยอมรับว่า ปรากฏการณ์ทั้งหลายของโลกและชีวิตมี **สาระ** กล่าวคือ ประกอบด้วย **ตัวตน** ซึ่งคงตัวอยู่ เขาได้เห็นสิ่งต่างๆ แปรเปลี่ยนรูปลักษณ์ไป เป็นต้นว่า คน สัตว์ เติบโตขึ้น แก่ชราและตายเน่าผุผังไป ใบไม้งอกงามจากตุ่มเป็นรูปร่าง แล้วร่วงหล่นแห้งท่อนไม้เมื่อเผาให้ความร้อนและแสงสว่าง โดยกลายเป็นควันและไอลอยหายไป เหลือเถ้าถ่านกองอยู่ น้ำในภาชนะที่ตั้งไฟเดือดและระเหยไปบนท้องฟ้าสดใส เมฆปรากฏขึ้นรวมตัวเป็นก้อนใหญ่ตกลงมาเป็นหยดน้ำหรือฝอยน้ำแข็ง ฯลฯ

ข้อที่น่าสนใจควรสังเกตก็คือ นักคิดในต่างกาลเทศะและวัฒนธรรม มีความคิดเห็นทำนองเดียวกันว่า สรรพสิ่งที่มีรูปลักษณ์หลากหลายในโลก ประกอบขึ้นมาจากสิ่งที่มีคุณลักษณะคงที่ในตัวเองไม่กี่ประเภทเป็นพื้นฐาน ซึ่งวิชาการที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันเรียกว่า ธาตุ (element)

๒๙.๑๑ ในระบบความคิดภายนอกพุทธศาสนา ทั้งตะวันออกและตะวันตก ตั้งแต่อดีตสมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน แนวความคิดเรื่อง ธาตุ มุ่งหมายกล่าวถึงคุณลักษณะ หรือสาระอันคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ในโลกที่ปรากฏความเปลี่ยนแปรไม่หยุดหย่อน นักคิดและนักปราชญ์จะถือเป็นความสำเร็จที่จะสามารถอธิบายได้ว่า การเปลี่ยนแปลงในสรรพสิ่งของโลกนั้น เป็นผลจากการรวมกัน และสลายจากกันโดยสัดส่วนต่างๆ ของธาตุ ซึ่งในตัวของมันเองไม่เปลี่ยนแปลง ถ้าคำอธิบายนั้นครอบคลุมโลกและชีวิตทุกแง่มุม และสามารถชี้นำให้เห็นความหมายของการเกิดมามีชีวิตของมนุษย์ได้ ก็ย่อมนับว่าเป็นความสำเร็จสูงสุดของระบบความคิดนั้นๆ ด้วย เมื่อเราสอบสวนศึกษาระบบปรัชญาศาสนาต่างๆ ก็จะได้เห็นความพยายามเช่นนี้เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยพุทธกาลสืบมาจนถึงยุคปัจจบัน ข้อเสนอที่ว่าสรรพสิ่งในโลกประกอบขึ้นจาก **ธาตุ ๔** คือ **ดิน น้ำ ไฟ ลม** มีการเริ่มต้นดังได้วิเคราะห์มาข้างบน ทั้งนี้เพื่อความชัดเจนควรจะได้พิจารณาความหมายของ **ธาตุ ๔** ในระบบความคิดดังกล่าว เทียบเคียงว่าแตกต่างจากในหลักวิชาอภิธรรมอย่างไรด้วย

๒๙.๑๒ สิ่งทั้งหลาย ที่ผู้คนยึดถือว่ามีสาระ ซึ่งอาจเรียกว่า **สารวัตถุ** ในโลกนี้ แม้แสดงรูปลักษณ์หลากหลาย และเปลี่ยนแปรอยู่ตลอดเวลา ก็อาจจำแนกได้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ ระหว่างความเป็นของแข็ง เช่น ดิน ความเป็นของเหลว เช่น น้ำ และความเป็นไอหรือก๊าซ เช่น ลม อากาศที่เราหายใจ

ความเปลี่ยนแปลงสถานะดังกล่าวนี้ ได้พิจารณามาแล้วว่า เกิดขึ้นได้โดยความร้อนของไฟ จากการพิจารณานี้ จะสังเกตที่มาของธาตุ ๔ อัน ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม ว่า ดิน น้ำ ลม นั้นตรงกับสถานะแข็ง เหลว ก๊าซ และไฟตรงกับความร้อนนั่นเอง

๒๙.๑๓ ทั้งนี้ แม้คำว่าดินจะมาจากศัพท์สามัญ ที่หมายความถึงพื้นดิน อันเป็นที่ตั้งของบ้านเรือน และใช้ทำการเพาะปลูก ฯลฯ แต่คำว่า **ดิน** ของธาตุ ๔ ได้ความหมายใหม่ว่า เป็นธาตุที่มีคุณสมบัติในตัวเป็นความแข็ง สิ่งที่เป็นของแข็งทั้งหลายมี **ธาตุดิน** เป็นองค์ประกอบหลัก

ธาตุน้ำ ก็เช่นเดียวกัน ไม่ใช่น้ำที่มนุษย์ดื่มกิน แต่เป็นธาตุองค์ประกอบหลักของสิ่งทั้งหลาย ที่เหลว และไหลลงสู่ที่ต่ำบนพื้นผิวโลกนี้

ธาตุไฟ ไม่ใช่เปลวไฟของการลุกไหม้ใดๆ แต่มุ่งหมายถึงความร้อนของไฟ ซึ่งมีพลังอำนาจทำให้สารวัตถุเปลี่ยนแปลงสถาน จากแข็งเป็นเหลว จากเหลวเป็นไอหรือก๊าซ ทั้งนี้รวมถึงความเย็นหรือความหนาว ซึ่งมีอำนาจในทางกลับกัน กล่าวคือ ทำให้เกิดการกลั่นตัวจากไอ เป็นของเหลว และจากของเหลวเป็นของแข็ง ดังเช่น น้ำในทะเลสาบ หรือหยดน้ำค้าง กลายเป็นน้ำแข็ง

ธาตุลม ไม่ใช่ลมอากาศ ที่พัดให้สิ่งต่างๆ ปลิว หรือธงทิวโบกสะบัด แต่หมายถึงการเคลื่อนไหวไม่ได้หยุดของสรรพสิ่ง ทั้งเล็ก ใหญ่ มีชีวิต และไร้ชีวิต ธาตุลมนี้ปรากฏในมนุษย์สัตว์ เป็นการหายใจเข้าออก การที่กล้ามเนื้อยืดหด ทำให้เคลื่อนแขนขาไปได้ รวมไปถึงสิ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกผ่อนคลาย หรือเจ็บปวดในร่างกายด้วย

๒๙.๑๔ จะเห็นได้ว่า แนวคิดหรือ "มโนทัศน์" เรื่องธาตุ ๔ นี้ เป็นการประมวลความคิดรวบยอด ของนักคิดตั้งแต่ยุคโบราณ ในเรื่องธรรมชาติของสารวัตถุ โดยการใช้สติปัญญาตรึกตรอง วิเคราะห์ประสบการณ์ชีวิต ที่สังเกตได้รอบตัวในชีวิตประจำวัน สำหรับในบางกรณีนั้น ก็ได้นำแนวคิดนี้ไปกลั่นกรอง เสนอ **มูลการณ์** หรือ ต้นกำเนิดของเอกภพด้วย โดยเสนอ **ปฐมธาตุ** แต่ธาตุใดธาตุหนึ่งธาตุเดียว เป็นต้นตอกำเนิดของสรรพสิ่ง

ปรัชญาที่กล่าวถึงองค์ประกอบรากฐานของสรรพสิ่ง ว่าเป็นธาตุ ๔ ทั้งหมด หรือเพียงธาตุใดธาตุหนึ่งใน ๔ ประการนี้ โดยไม่ระบุถึงด้านนามธรรม คือจิตใจ ย่อมถือเอาว่า จิตใจก็เป็นผลทุติยภูมิของธาตุเหล่านี้ จัดได้ว่าเป็นปรัชญาประเภท สสารนิยม (Materialism) นักปรัชญาประเภทนี้ ตอบปัญหา ตามหัวข้อ ๒๙.๑ ว่า *สารวัตถุหรือธาตุ ๔ มีอยู่ แม้ไม่มีจิตรับรู้*

๒๙.๑๕ ทาเลส (Thales) แห่งมีเลตุส *(ก่อน ค.ศ. ๕๘๗-๖๒๔ ปี)* ชาวกรีก ซึ่งมีผู้ขนานนามว่า เป็นบิดาแห่งปรัชญากรีก และมีชีวิตอยู่ในสมัยเดียวกันกับพระพุทธเจ้า เสนอว่า **ธาตุน้ำ** เป็นปฐมธาตุของเอกภพ ซึ่งมีกฎเกณฑ์สำคัญคือ กฎของการแปรรูปลักษณะของธาตุน้ำ มาให้ปรากฏเป็น สรรพสิ่ง

เอ็มเปโดเคลส (Empedocles) แห่งรัฐอากรีเก็นตุม *(ก่อน ค.ศ. ๔๓๐-๔๙๐ ปี)* เสนอว่า ปฐมธาตุ คือธาตุ ๔ นั่นเอง ซึ่งรวมตัว และแยกตัวกัน ให้เกิดสรรพสิ่งในเอกภพ

ทั้งทาเลส และเอ็มเปโดเคลส เป็นตัวอย่างนักปรัชญาประเภทสสารนิยม

ธาตุ ๔ ตามหลักวิชาอภิธรรมนั้น มีความหมายแตกต่างโดยประการสำคัญ จากที่พรรณนามาแล้วข้างบน ดังจะได้อธิบายขยายความในลำดับต่อไป

บทที่ ๓๐
บัญญัติ กับ ปรมัตถ์

๓๐.๑ ในชีวิตประจำวันโดยทั่วไป แม้ว่าผู้คนรับรู้ปรมัตถธรรมในขั้นต้น แต่เนื่องด้วย **อวิชชา** หรือ **โมหะ** จิตจึงปรุงแต่งข้อรู้ด้วยสมมุติบัญญัติ และสร้างโลกแห่งสมมุติบัญญัติขึ้นเป็นภพภูมิ ดำรงอยู่ในความหลงผิด ยึดติดถือมั่นในสมมุติบัญญัติ ว่ามีตัวตนบุคคล เกิด ตาย ว่ายวนอยู่ในสังสารวัฏ กล่าวได้ว่า **บัญญัติ บังปรมัตถ์** ไม่ให้เห็นลักษณะแท้จริง คือ *อนิจจตา ทุกขตา* และ *อนัตตตา*

นักวิทยาศาสตร์ แม้อาจตระหนักในความเป็นสมมุติบัญญัติ ของหลายสิ่งหลายอย่างที่ผู้คนรับรู้ในชีวิตประจำวัน แต่ได้มองข้ามสมมุติบัญญัติสำคัญ คือ ความเป็นตัวตน บุคคล กล่าวคือ **อัตตา** โลกทัศน์ของวิทยาศาสตร์ จึงไม่สามารถไปพ้นจาก **อัตตวิสัย** อนึ่งในการแสวงหาสิ่งจริงแท้เบื้องหลังปรากฏการณ์ในโลกแห่งสมมุติบัญญัติ **นักวิทยาศาสตร์ก็ได้เสนอสมมุติบัญญัติชุดใหม่ขึ้นแทนที่** สร้างโลกซึ่งมีสูตรสัญลักษณ์ อนุภาคมูลฐาน สนามเส้นแรง ฯลฯ แสดงบทบาท โลกแห่งสมมุติบัญญัติทางวิทยาศาสตร์นี้ แม้จะมีประโยชน์ในการพยากรณ์การเกิดขึ้นของปรากฏการณ์ ที่ตรวจสอบได้ผลพอประมาณในทางสารวัตถุ และเป็นหลักของการพัฒนาเทคโนโลยีที่ให้ความสะดวกสบายในความเป็นอยู่ แต่ก็ไม่ตรงกับ **โลกปรมัตถ์** และไม่สามารถให้ความรู้ตามเป็นจริงได้ในเรื่องของจิตหรือนามธรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของโลกและชีวิต

โลกทัศน์ตามสามัญสำนึกของผู้คน ซึ่งถูกครอบงำด้วยสมมุติบัญญัติแห่งอวิชชาก็ดี โลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นสมมุติบัญญัติในระบบสสารนิยมก็ดี ไม่เพียงพอที่จะอธิบายปรากฏการณ์อันซับซ้อนของโลกและชีวิตได้

๓๐.๒ **การแยกปรมัตถ์ออกจากบัญญัติ**

พุทธธรรม สอนให้วิเคราะห์แยกแยะประสบการณ์ชีวิตออกเป็นขณะซึ่งเล็กละเอียด สั้นลงอย่างที่สุด เท่าที่สติปัญญาที่พัฒนาแล้วจะเอื้ออำนวย ในกระบวนการอันนี้ สมมุติบัญญัติที่ห่อหุ้มปรมัตถ์ จะถูกลอกออกเป็นชั้นๆ พร้อมกับแก้ไขความหมายรู้ที่คลาดเคลื่อนว่า สิ่งทั้งหลายที่รู้เห็นนั้นเที่ยงแท้แน่นอน และมีสาระเป็นตัวเป็นตน เป็นแท่งเป็นก้อน ฯลฯ

เมื่อปรมัตถ์สังขารธรรม คือ รูปและนามปรากฏชัดเจน สิ่งเหล่านั้นก็จะแสดงทั้งลักษณะพิเศษเฉพาะของตนให้หมายรู้ได้ และแสดงสามัญลักษณะของความเป็นสังขารธรรม คือ *อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา* เมื่อบุคคลผู้ศึกษาเห็นอยู่เช่นนี้ ย่อมเกิดปัญญาในระดับที่เรียกว่า **วิปัสสนาญาณ** เป็นขั้นๆ เป็นการพัฒนาศักยภาพภายในให้กล้าแข็งยิ่งขึ้น และดำเนินตามวิถีทางไปสู่ความรู้แจ้งชัด ที่จะปลดปล่อยชีวิตจิตใจให้เป็นอิสระ จากความลวง ของทั้งสมมุติบัญญัติ และสังขารธรรมอย่างสิ้นเชิง

๓๐.๓ **สสาร กับ รูปธรรม**

พุทธธรรม จำแนกองค์ประกอบของชีวิตออกเป็น *รูปธรรม* กับ *นามธรรม* หรือ *รูปปรมัตถ์* กับ *จิตเจตสิกปรมัตถ์*

วิทยาศาสตร์ เสนอสมมุติฐานขั้นต้น กำหนดความเป็นสาระของโลกและชีวิต สาระนั้น คือ *สสาร* กับ *พลังงาน* ซึ่งก็เป็นการปรากฏของสาระเดียวกัน

ทฤษฎีอะตอม และทฤษฎีอนุภาคมูลฐาน ทางวิทยาศาสตร์เสนอว่า สารวัตถุที่หลากหลายในธรรมชาติ มีองค์ประกอบสำคัญเป็นเม็ดสสารเล็กจิ๋ว ซึ่งมีอายุยืนเป็นนิรันดร์ (infinite) ได้แก่ อิเล็กตรอน โปรตอน นิวตริโน และโฟตอน และแม้อะตอม ไฮโดรเจน ดิวทีเรียม อนุภาคดิวทีรอน และอนุภาคอัลฟา ก็เป็นนิรันดร์ คือ ไม่รู้ดับสูญเช่นกัน

พุทธธรรม เสนอลักษณะสามัญของธรรมชาติที่มีการปรุงแต่งทั้งปวง คือ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา คัมภีร์อภิธรรมแสดงว่า ในช่วงเวลาที่ดีดนิ้วมือแปะเดียว จิตเจตสิกเกิดดับแล้วแสนโกฏิขณะ และรูปธรรมมีอายุยืนอยู่เพียง ๑๗ ขณะจิต ดังนั้น อาจคำนวณได้ว่า รูปปรมัตถ์มีอายุเพียง เศษสองส่วนแสนล้านวินาที

ดังนั้นรูปธรรมไม่ใช่สสารพลังงานตามที่มีผู้เปรียบเทียบไว้

๓๐.๔ สสารพลังงาน เป็นบัญญัติสมมุติ นามรูป เป็นปรมัตถ์

ในประวัติพัฒนาการของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ มโนทัศน์เรื่องพลังงาน เป็นสมมุติฐาน เสนอความมีอยู่ของสิ่งทำให้สสารเปลี่ยนแปลงสถานะ (เช่น จากแข็งเป็นเหลว จากเหลวเป็นไอ) หรือสภาวะเกี่ยวกับการเคลื่อนที่ ต่อมาภายหลังได้มีการค้นพบว่า สสารและพลังงานเปลี่ยนแปรระหว่างกันได้ตามสูตร $E=mc^2$ เสนอโดย อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ E แทนพลังงาน m แทนมวลสาร และ c แทนความเร็วของคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้า (เช่น แสงสว่างในสูญญากาศ) ดังนั้น *สสารและพลังงาน เป็นการปรากฏของธรรมชาติพื้นฐานอันเดียวกัน*

อย่างไรก็ตาม ทั้ง **สสาร** และ **พลังงาน** เป็นเพียง **สิ่งสมมุติ** ที่นักวิทยาศาสตร์ **บัญญัติ** ขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์ในการคาดคะเน เป็นการสร้างสมมุติฐานขึ้น เพื่อพยายามอธิบายปรากฏการณ์ที่สังเกตได้ และวิเคราะห์โดยหลักเหตุผล ตามระเบียบวิธีการของวิทยาศาสตร์

ดังนั้น ทั้งสสาร และพลังงาน ไม่อาจนำมาเปรียบเทียบได้ว่า เป็นรูปปรมัตถ์ หรือจิตเจตสิกปรมัตถ์ เพราะบัญญัติธรรมเป็นสิ่งต่างประเภทจากปรมัตถธรรม

๓๐.๕ **จักรวาลวิทยา**

นักวิทยาศาสตร์ในสาขาดาราศาสตร์ (astronomy) และจักรวาลวิทยา (cosmology) ได้พยายามค้นคว้าหาจุดเริ่มต้นของการอุบัติโลกธาตุ โดยยึดถือทรรศนะที่ว่า เกิดมีโลกแห่งสาระวัตถุ ที่ไร้ชีวิตจิตใจขึ้นก่อน และต่อมาภายหลัง จึงได้เกิดสิ่งที่มีชีวิตจิตใจ กล่าวคือ สัตว์มนุษย์ขึ้น แนวคิดอันนี้สืบเนื่องมาจากแนวปรัชญาสสารนิยมของกรีก เช่นที่ **ทาเลส** (Thales) ปราชญ์กรีกสมัยเดียวกันกับพระพุทธเจ้า เสนอว่า ธาตุน้ำเป็นปฐมธาตุของเอกภพ และต่อมา **เอ็มเปโดเคลส** (Empedocles) เสนอว่า ปฐมธาตุคือ **ดิน น้ำ ไฟ ลม** ทั้ง ๔ ธาตุ ในปัจจุบันมีทฤษฎี เช่น บิ๊กเปรี้ยง หรือ มหากัมปนาท (Big Bang) เสนอว่า ปฐมธาตุและปฐมเหตุคือ การระเบิดมหึมาของก้อนพลาสม่าร้อนจัดอัดแน่น เมื่อประมาณ ๑๓,๗๕๐ ล้านปีมาแล้ว

คัมภีร์อภิธรรม **จัดโลกธาตุ** เช่น แผ่นดิน ภูเขา ฯลฯ เป็น *บัญญัติธรรม จำพวก อัตถบัญญัติ ประเภท สันตานบัญญัติ โดยถือว่าการบัญญัตินั้น อาศัยอาการเป็นไปของมหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวี อาโปเตโช วาโย* ซึ่งไม่ตรงทีเดียวกับ **ปฐมธาตุ** คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่มาในปรัชญากรีก

๓๐.๖ **บัญญัติสมมุติของปรัชญากรีก และของวิทยาศาสตร์**

ความแตกต่างสำคัญ ระหว่าง **ธาตุ ๔** ในปรัชญากรีก กับ **มหาภูตรูป ๔** ในพุทธธรรมก็คือ ฝ่ายหลังนั้นเป็น **รูปปรมัตถ์-สังขารธรรม** เป็นสิ่งมีจริง (ปรมัตถ์) เป็นสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้น (สังขาร) มีลักษณะเป็น **อนิจจัง** และ **อนัตตา** เกิดดับตามการเกิดดับของ**สมุฏฐาน** มีอายุอยู่เพียง ๑๗ ขณะจิต คือ เทียบเท่ากับประมาณ เศษหนึ่งส่วนห้าหมื่นล้านของวินาที ส่วน **ธาตุ ๔ ในปรัชญากรีก** นั้น เป็นบัญญัติธรรม ที่นักปรัชญากำหนดขึ้นด้วย จินตามยปัญญา ในการแสวงหาความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์โลกและชีวิต

สสาร พลังงาน อนุภาคมูลฐาน คลื่นแม่เหล็กไฟฟ้า สนามเส้นแรง ฯลฯ ก็เป็นบัญญัติธรรมของ *นักวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน* ในลักษณะเดียวกันนักปรัชญากรีก บัญญัติธาตุ ๔ ขึ้นมา ว่าเป็นสิ่งเที่ยงแท้ ที่เป็นปฐมธาตุสร้างเอกภพขึ้น เช่นเดียวกับที่นักวิทยาศาสตร์บัญญัติ สสาร พลังงานในรูปแบบต่างๆ ขึ้นด้วยความยึดถือว่า เป็นปฐมธาตุของเอกภพ ที่ดำรงอยู่ตลอดมา หรืออุบัติขึ้นก่อน แล้วจึงเป็นปัจจัยให้มีสิ่งมีชีวิตจิตใจ และสติปัญญาเช่นมนุษย์เกิดขึ้นภายหลัง

๓๐.๗ **มหาภูตรูป ๔ เป็นปรมัตถธรรม**

คัมภีร์อภิธรรมกล่าวถึงรูปปรมัตถธรรม ในบทบาทที่เป็นสิ่งมีจริงและเป็นอารมณ์ของจิตเจตสิกปรมัตถ์ได้ ไม่ใช่บัญญัติธรรมที่จิตคิดขึ้นโดยไม่มีสภาวะตามเป็นจริงรองรับ

ปฐวีธาตุ ซึ่งเป็นมหาภูตรูปอันหนึ่งนั้น ตรวจสอบได้โดยตรงโดยการกระทบกับ **กายปสาทรูป** ปรากฏลักษณะเฉพาะเป็นความแข็งอ่อนเมื่อจับต้องสัมผัสด้วยกาย

เตโชธาตุ นั้น ปรากฏเป็นความเย็นร้อน

วาโยธาตุ ปรากฏเป็นความตึงและเคลื่อนไหว

ทั้ง **ปฐวี เตโช และวาโย** นี้ เป็นรูปที่ปรากฏชัดเจน และรู้ได้โดยตรง โดยสัมผัสทางกาย มีชื่อเรียกทางอภิธรรมว่า **รูปหยาบ** (โอฬาริกรูป) เป็นรูปที่รู้ได้ง่าย (สันติเกรูป) และเป็นรูปที่กระทบกันได้ (สัปปฏิฆะรูป) ด้วย

ส่วน **อาโปธาตุ** อันเป็นธรรมชาติที่ทำให้รูปต่างๆ เกาะกุมกันเป็นก้อน หรือทำให้ไหลไปเป็นสายธารนั้น ไม่อาจสัมผัสทางกายได้ และก็ไม่อาจรู้ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น ทางใดทางหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ต้องกำหนดรู้ด้วยการอนุมานทางใจ นับเป็นรูปที่ไม่ปรากฏชัด เรียกว่า **รูปละเอียด** (สุขุมรูป) เป็นรูปรู้ได้ยาก หรือรูปไกล (ทูเรรูป) และเป็นรูปที่กระทบกันไม่ได้ (อัปปฏิฆะรูป) ด้วย

โดยสรุป แล้วมหาภูตรูป ๔ ทางอภิธรรม ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นจากการคาดคะเน ดังเช่น ธาตุ ๔ ของปรัชญาตะวันตก แต่เป็นสิ่งซึ่งมีอยู่แท้จริง และรู้ได้โดยสภาวะลักษณะของตนๆ

๓๐.๘ **อัตถบัญญัติ และ สัททบัญญัติ**

ในการศึกษาอภิธรรม ซึ่งมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปรมัตถธรรมนั้น ผู้ศึกษาควรทบทวนให้ชัดเจนเสมอ ถึงความแตกต่างระหว่าง **ปรมัตถ์** กับ **บัญญัติ** หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **สมมุติ** บางครั้งก็เรียกรวมกันไปว่า **สมมุติบัญญัติ**

ปรมัตถ์ หมายถึง สิ่งซึ่งมีอยู่โดยแท้จริงตามธรรมชาติ เป็นอารมณ์แห่งจิตเจตสิก โดยไม่ผิดแปลกผันแปร เพราะมีลักษณะตามสภาวะปรากฏให้รับรู้โดยตรงทางทวาร คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

ส่วน **บัญญัติ** นั้น เป็นสิ่งที่บุคคลคิดตั้งขึ้น เรียกชื่อตามภาษาที่ตนใช้ ประกาศกำหนดหมายไว้ในใจ คิดเอาเอง สร้างสรรค์ขึ้น อาจอาศัยปรมัตถ์เป็นหลัก หรือไม่อาศัยก็ตาม

ตัวอย่างเช่น เมื่อลืมตาขึ้น **รูปารมณ์** ที่ปรากฏทางจักขุทวาร เป็นปรมัตถธรรม ความแตกต่างแห่งสี ซึ่งบุคคลรู้กำหนดหมาย โดยยังไม่เรียกชื่อ เป็น **อัตถบัญญัติ** ซึ่งอาจแตกต่างกันไปได้ตามบุคคล เช่น สัตว์ย่อมถือความหมายของสีแตกต่างจากมนุษย์ ชื่อสีที่เรียกว่า *แดง เขียว เหลือง ฯลฯ* นั้น เป็น **บัญญัติ** ในภาษาไทย เรียกสิ่งที่ตาเห็นนั้น ให้รู้ความแตกต่าง เพื่อการกำหนดโดยถูกต้อง ในการสื่อสารระหว่างคนไทยด้วยกัน คนชาติอื่นภาษาอื่น ย่อมตั้งชื่อเรียกแตกต่างออกไป และสื่อสารกันได้เฉพาะผู้ที่ใช้ภาษาเดียวกัน จะเห็นได้ว่า **ปรมัตถ์** นั้น ปรากฏต่อคนต่างชาติต่างภาษาเหมือนกัน ไม่ผันแปร แต่ **บัญญัติ** ชื่อเรียก ซึ่งอาศัยปรมัตถ์อันเดียวกันเป็นประธานนั้น อาจมีได้มากมาย บัญญัติชื่อเรียกตามภาษานี้เรียกว่า สัททบัญญัติ

๓๐.๙ **ความซับซ้อนของเรื่องบัญญัติ และ ปรมัตถ์**

มีมากกว่าที่กล่าวแล้วข้างบน แม้คำ **รูปารมณ์** เอง ก็เป็นบัญญัติใช้เรียกชื่อ *ธรรมชาติที่ปรากฏทางจักขุทวาร* ซึ่งโดยตัวของมันเองแล้วไม่มีชื่อ (และไม่รับรู้การที่ผู้ใดจะมาตั้งชื่อให้) อนึ่ง บุคคลไม่เพียงได้รับรู้รูปารมณ์ โดยลักษณะที่เป็นเพียงสีสันต่างๆ อย่างหลากหลาย ที่จุดต่างๆ ในขอบเขตที่เห็นได้ แต่วิถีจิตรับรู้สืบเนื่องต่อมา จะประมวลเป็นกลุ่มๆ และ **บัญญัติ** เป็นแท่ง เป็นก้อน มีสัณฐาน และ/หรือเป็นตัวตนบุคคล รวมทั้งหมายรู้ว่า มีความแข็ง อ่อน ร้อน เย็น ทั้งๆ ที่ไม่ได้มีการรับรู้โดยตรงทางกายทวาร ซึ่งมีหน้าที่กระทบอารมณ์เช่นนั้นเลย แต่อนุมานเอาจากประสบการณ์ทางกายทวารในอดีต

๓๐.๑๐ วิชชมานบัญญัติ และ อวิชชมานบัญญัติ

เมื่อบุคคลลืมตามองดูโลก รูปารมณ์ที่ปรากฏทางจักขุทวาร ซึ่งเป็นเพียงสีสันหรือวรรณะนั้น ได้ถูกบัญญัติที่ยังไม่มีชื่อเรียก แต่มีความหมายแล้ว เรียกว่า **อัตถบัญญัติ** ครอบคลุมไว้ ซึ่งยังไม่อยู่ในรูปที่จะสื่อสารกันได้ เมื่อภาษาพูดสื่อความหมายเกิดขึ้น อัตถบัญญัตินั้นก็ได้ชื่อเรียกและเกิดเป็น **สัททบัญญัติ** ขึ้น สัททบัญญัติ ประเภทที่มีสภาวลักษณะของ *ปรมัตถ์* รองรับ เรียกว่าเป็น **วิชชมานบัญญัติ** ตัวอย่างเช่น ชื่อ ปฐวี อาโป จักขุ ปสาทรูป โสมนัสเวทนา โสตวิญญาณจิต ฯลฯ ส่วนสัททบัญญัติ ประเภทที่ไม่มีสภาวลักษณะรองรับ เช่น ภูเขา โลก รถ รัฐมนตรี ผู้หญิง ตัวตน ทิศต่างๆ เวลาเช้า ฤดูหนาว วันจันทร์ เดือนสิงหาคม ปีกุน บ่อ อุโมงค์ ฯลฯ เรียกว่าเป็น **อวิชชมานบัญญัติ**

เมื่อพิจารณาดังนี้ จะเห็นได้ว่า ชีวิตประจำวันของผู้คนในโลกนี้ดำรง อยู่ในโลกของ อวิชชมานบัญญัติ เป็นส่วนใหญ่ เป็นโลกซึ่งจิตได้สร้างสรรค์ ขึ้นเป็นเวทีชีวิต และเป็นที่จองจำพันธนาการตัวตน (ซึ่งก็เป็นสมมุติบัญญัตินั่นเอง) เอาไว้ในวงเวียนแห่งความทุกข์

ซึ่งทั้งหมดก็ล้วนเป็นความลวง หรือมายาการซึ่ง “คิดเอาเอง”.

บทที่ ๓๑
รูปปรมัตถ์ จำแนกโดยสภาวลักษณะ

๓๑.๑ จากอารัมภบทเรื่องรูปตามแนวทางอภิธรรม ดังที่ได้พรรณนามาแล้วในแง่มุมต่างๆ จะเห็นได้ว่า รูปปรมัตถ์นั้นกำหนดรู้ได้ทางทวาร ๖ โดยจิตเจตสิกที่เกิดตามทวารเหล่านั้นตามสมควร ถ้าปราศจากจิตแล้ว รูปย่อมไม่ปรากฏ และที่ปรากฏนั้น ก็โดยลักษณะหรือคุณภาพเป็นขั้นต้น ซึ่งมีทั้งสามัญลักษณะ กล่าวคือลักษณะทั่วไป และวิเสสลักษณะ หรือลักษณะเฉพาะประเภทย่อย สำหรับปริมาณมากน้อย รวมทั้งการกำหนดขนาดใหญ่เล็ก รวมไปถึงแนวคิดองค์ประกอบย่อยเรื่องอณู ปรมาณูนั้น เป็นทิศาบัญญัติ หรือเทศะบัญญัติ ซึ่งเกิดสืบเนื่องในขั้นต่อมา ไม่ใช่ระดับปรมัตถ์ การจำแนกรูปปรมัตถ์ ซึ่งจะได้พิจารณาโดยสังเขปต่อไปนี้ จึงควรสังเกตว่า เป็นการจำแนกโดยลักษณะ ไม่ใช่โดยปริมาณ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ไม่จำเป็นต้องนำความคิดเรื่องปรมาณู หรือทฤษฎีอะตอมของวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน เข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งจะทำให้เกิดความสับสนมากกว่าความกระจ่างชัด

๓๑.๒ **รูปปรมัตถ์ ๒๘** รูปเป็นอารมณ์ของจิตเจตสิก แต่ตัวรูปเองนั้นไม่รู้อารมณ์ รูปเป็นธรรมฝ่ายกลาง คือ ไม่ดีไม่ชั่ว ที่กล่าวกันตามภาษาชาวโลกว่า รูปดี รูปชั่วนั้น เป็นสมมุติบัญญัติที่กำหนดโดยอาศัยเงื่อนไขต่างๆ เป็นต้นว่า รสนิยมและสังคม ลักษณะทั่วไปของรูปทั้งหลาย คือ การดำรงอยู่ และเสื่อมสลายสิ้นไป โดยปัจจัยเกื้อหนุนและทำลายตามธรรมชาติ ซึ่งที่สำคัญก็คือความเย็นความร้อน

เมื่อพิจารณารูปโดยลักษณะทั่วไป ก็อาจถือเอาได้ว่ารูปมี ๑ เช่นเดียวกับที่ถือเอาว่า จิตมีลักษณะรู้อารมณ์ จึงมี ๑ แต่เมื่อนำเอาลักษณะพิเศษตามที่ปรากฏต่อทวาร และสถานการณ์ต่างๆ มาประกอบ ก็ย่อมจำแนกออกได้ตามความแตกต่างของลักษณะเฉพาะ ที่กำหนดสภาวะของแต่ละกรณี ดังนั้น รูปจึงจำแนกออกเป็น ๒๘ โดยเป็นรูปปรมัตถ์แท้ ซึ่งมีลักษณะพิเศษตามสภาวะของตนๆ จำนวน ๑๘ รูป และรูปปรมัตถ์ไม่แท้ ซึ่งเป็นผลปรากฏของรูปปรมัตถ์แท้อีก ๑๐

๓๑.๓ **นิปผันนรูป กับ อนิปผันนรูป พระอนุรุธาจารย์** ผู้รจนาคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ได้แจกแจงให้เห็นความแตกต่าง ระหว่างรูปปรมัตถ์แท้ กับรูปที่ไม่ใช่รูปปรมัตถ์แท้ โดยวิธีการเรียกชื่อให้แตกต่างตรงข้ามกัน ประเภทละ ๕ ชื่อ คือ **รูปปรมัตถ์แท้** มีชื่อเรียกว่า

(๑) **สภาวรูป** คือ รูปที่มีสภาวะของตนเอง

(๒) **สลักขณรูป** คือรูปที่มีไตรลักษณะ คืออนิจจะ ทุกขะ และอนัตตะ

(๓) **นิปผันนรูป** คือ รูปที่มีกรรม จิต อุตุ อาหาร เป็น **สมุฏฐาน**

(๔) **รุปรูป** คือรูปที่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป และ

(๕) **สัมมสนรูป** คือ รูปที่บุคคลจะสามารถพิจารณาได้ ในการปฏิบัติวิปัสสนา โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ส่วนรูปที่ไม่ใช่รูปปรมัตถ์แท้นั้นเรียกว่า (๑) **อสภาวรูป** (๒) **อสลักขณรูป** (๓) **อนิปผันนรูป** (๔) **อรุปรูป** และ (๕) **อสัมมสนรูป** ทั้งนี้โดยเหตุผลที่มีความเป็นตรงข้ามกับของรูปปรมัตถ์แท้ ดังที่พรรณนาไว้ข้างบน

๓๑.๔ **อาโป แตกต่างจากมหาภูตรูปอื่น มหาภูตรูป ๔** อันได้แก่ **ปฐวี อาโป เตโช และ วาโย** นั้น อยู่ในจำพวกรูปปรมัตถ์แท้ ที่มีชื่อเรียกว่า **มหาภูต** ก็เพราะปรากฏชัดเจนโดยลักษณะ และโดยสันฐานคือที่ตั้งของตน มหาภูตรูปนี้ตั้งอยู่ในสันดาน (การสืบเนื่อง) ของทั้งสิ่งมีใจครองและสิ่งไม่มีใจครอง

ปฐวี เตโช และวาโยนั้น ปรากฏทางกายทวาร คือทางกายปสาท เป็น

(๑) **ปฐวีโผฏฐัพพารมณ์** โดยลักษณะ *อ่อน แข็ง*

(๒) **เตโชโผฏฐัพพารมณ์** โดยลักษณะ *เย็น ร้อน* และ

(๓) **วาโยโผฏฐัพพารมณ์** โดยลักษณะ *หย่อน ตึง*

สรุปว่า เป็นรูปที่กายปสาทถูกต้อง รู้ได้ทางกายทวารโดยตรง.

ส่วน **อาโป** นั้น กายปสาทกระทบไม่ได้ ไม่จัดเป็นโผฏฐัพพารมณ์ อาโปมีลักษณะไหล หรือ เกาะกุม ไม่รู้ได้ทางทวาร ๕ คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย แต่จะปรากฏทางทวารที่ ๖ คือ ทางมโนทวาร กล่าวคือ รู้ด้วยใจ จึงไม่ปรากฏชัดเท่ามหาภูตรูปอื่น และจัดอยู่ในพวกสุขุมรูป ๑๖ ซึ่งจะได้แจกแจงต่อไปข้างหน้า

๓๑.๕ **อุปทายรูป ๒๔** ข้อควรสังเกตในขั้นนี้ก็คือ การพรรณนาถึงรูปปรมัตถ์ ตามแนวอภิธรรมนี้ อ้างอิงถึงการที่จะตรวจสอบได้เป็นปรากฏการณ์ทางทวาร ๖ ไม่ใช่สิ่งสมมุติบัญญัติขึ้น จากความพยายามคาดคะเน สภาวะลักษณะที่ปรากฏทางทวารใดทวารหนึ่งตามสมควรนั้นเอง จะบ่งชัดถึงความมีอยู่จริงของรูปปรมัตถ์นั้นๆ และเป็นสิ่งชี้ให้บุคคลรู้ชัดว่า รูปใดกำลังปรากฏอยู่

มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช และวาโย ถือกันว่าเป็นรูปใหญ่และเป็นที่มาของรูปอื่นๆ อีก ๒๔ รูป ที่เหลือ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า **อุปาทายรูป** เพราะเกิดขึ้นโดยอาศัยมหาภูตรูป ๔ นั้น

ในแง่นี้อาจถือได้ว่า มหาภูตรูป ๔ เป็นต้นตอที่มาของรูปอื่นๆ ที่เหลือ คือ อุปาทายรูป ๒๔ ข้อนี้แม้จะสอดคล้องกับปรัชญาอื่นๆ ที่ว่า โลกแห่งวัตถุประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม แต่ก็พึงสังเกตความแตกต่างของการกำหนดคำจำกัดความ มหาภูตรูป จากคำจำกัดความของ ธาตุ ๔ ในปรัชญาระบบอื่นๆ เหล่านั้น

๓๑.๖ **แจกแจงอุปาทายรูป** อุปาทายรูป ๒๔ แจกแจงดังต่อไปนี้

ปสาทรูป ๕ ได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท

วิสัยรูป ๕ ได้แก่ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ (ปฐวี เตโช วาโย)

ภาวรูป ๒ ได้แก่ อิตถีภาวะ และปุริสภาวะ

หทัยรูป ๑ ได้แก่ หทัยวัตถุ

ชีวิตรูป ๑ ได้แก่ ชีวิตินทรีย์

อาหารรูป ๑ ได้แก่ กวฬิงการาหาร

รูปที่กล่าวถึงข้างบนนี้ เป็นรูปปรมัตถ์แท้ ส่วนอุปาทายรูป ๑๐ ที่เหลือ ซึ่งไม่ใช่รูปปรมัตถ์แท้ มีดังต่อไปนี้ :

ปริจเฉทรูป ๑ ได้แก่ อากาสธาตุ หรือช่องว่าง

วิญญัติรูป ๒ ได้แก่ กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ

วิการรูป ๓ ได้แก่ ลหุตา มุทุตา กัมมัญญตา

ลักขณรูป ๔ ได้แก่ อุปจย สันตติ ชรตา และอนิจจตา

๓๑.๗ ควรเรียนรู้รูป เมื่อเข้าใจเรื่องจิตเจตสิกดีแล้ว

รูปทั้ง ๒๘ ดังที่ได้แจกแจงมาข้างบน ปรากฏมีในสัตว์ มนุษย์ กล่าวคือ สังขารที่มีใจครองทั้งหมด ส่วนรูปที่ปรากฏในสังขารที่ไม่มีใจครองด้วยก็มีมหาภูตรูป ๔ วิสัยรูป ๔ (โผฏฐัพพารมณ์ นับแล้วในมหาภูตรูป ๓) อาหารรูป ๑ และปริเฉทรูป ๑ และลักขณรูป ๔

การจำแนกเช่นนี้อาจถือเป็นข้อพิจารณาได้ว่า สังขารที่มีใจครองนั้นเป็นส่วนสำคัญของธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้น มิใช่ว่าเป็นเพียงผลผลิตโดยบังเอิญของธรรมชาติที่ไร้จิตใจ การศึกษาและวิเคราะห์ทั้งนามปรมัตถ์และรูปปรมัตถ์ตามหลักอภิธรรม แสดงความสำคัญข้อนี้ให้แจ่มชัดว่า การปรากฏของสรรพสิ่ง ซึ่งนามรูปของมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งนี้ มีความหมายสำคัญในด้านการพัฒนาสติปัญญา อันเป็นนามธรรม การที่จะเข้าใจรูปธรรมได้ จำเป็นต้องเข้าใจนามธรรม คือ จิตเจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติรู้ให้ดีก่อน พระอนุรุธาจารย์ได้พรรณนาเรื่องรูปไว้ในปริเฉทที่ ๖ ของคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคห หลังจากผู้ศึกษาได้เรียนรู้เรื่องจิตเจตสิกอย่างดีแล้วในปริเฉทต้นๆ

๓๑.๘ **รายการแสดงองค์ธรรม และที่เกิดของรูปในกาย** รายการข้างล่างนี้แสดง

(ก) สภาวลักษณะอันกำหนดความเป็นองค์ประกอบหรือองค์ธรรมของรูป และ

(ข) ที่เกิดปรากฏในรูปกายของสัตว์ มนุษย์

รูปปรมัตถ์	(ก) องค์ธรรม	(ข) ที่เกิดปรากฏ
ปฐวี	อ่อน แข็ง	ในรูปกายทั่วไป
อาโป	ไหล เกาะกุม	ในรูปกายทั่วไป
เตโช	เย็น ร้อน	ในรูปกายทั่วไป
วาโย	หย่อน ตึง	ในรูปกายทั่วไป
จักขุปสาท	ความใสสามารถรับ รูปารมณ์	ในลูกตา
โสตปสาท	ความใสสามารถรับ สัทธารมณ์	ในรูหู
ฆานปสาท	ความใสสามารถรับ คันธารมณ์	ในโพรงจมูก
ชิวหาปสาท	ความใสสามารถรับ รสารมณ์	ที่ลิ้น
กายปสาท	ความใสสามารถรับ โผฏฐัพพารมณ์	ทั่วกาย
รูปารมณ์	สีต่างๆ	ทั่วกาย
สัทธารมณ์	เสียงต่างๆ	ทั่วกาย
คันธารมณ์	กลิ่นต่างๆ	ทั่วกาย
รสารมณ์	รสต่างๆ	ทั่วกาย
โผฏฐัพพารมณ์	เย็น-ร้อน อ่อน-แข็ง หย่อน-ตึง	ทั่วกาย
อิตถีภาวะ	เหตุแห่งความเป็นหญิง	ทั่วกายหญิง
ปุริสภาวะ	เหตุแห่งความเป็นชาย	ทั่วกายชาย
หทยะ	ที่อาศัยเกิดของ จิตเจตสิก	(มติแตกต่างกันอยู่)
ชีวิตะ	สิ่งรักษา กัมมัชรูปทั้งหลาย	ทั่วกาย
อาหาระ	สิ่งนำให้อาหารรูปเกิด	ทั่วกาย
ปริจเฉทะ	ที่ว่าง คั่นระหว่างกลุ่มรูป	ทั่วกาย
กายวิญญัติ	การเคลื่อนไหวกาย	ทั่วกาย
วจีวิญญัติ	การเปล่งวาจา	ปาก
ลหุตา	ความเบา ของนิปผันนรูป	ทั่วกาย
มุทุตา	ความอ่อน นุ่มนวล ของนิปผันนรูป	ทั่วกาย
กัมมัญญตา	ความควรแก่การงาน ของนิปผันนรูป	ทั่วกาย
อุปจย	ความเกิดขึ้น	ทั่วกาย
สันตติ	ความเกิดสืบต่อ ของนิปผันนรูป	ทั่วกาย
ชรตา	ความแก่	ทั่วกาย
อนิจจต	ความดับ	ทั่วกาย

๓๑.๙ **ปัญหาเรื่องหทยรูป** ในรายการข้างบน มีข้อควรสังเกตในเรื่องหทัยรูปที่แสดงในช่อง (ข) ที่เกิดปรากฏ ไว้ว่า มีมติแตกต่างกันอยู่ ทั้งนี้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกเองไม่ได้อธิบายขยายความไว้ การกำหนดว่าเป็น **วัตถุหทยรูป** คือรูปที่เกิดจากกรรมชนิดหนึ่ง เกิดอยู่ภายใน **มังสาหทยรูป** ซึ่งเป็นอวัยวะหัวใจ มีลักษณะคล้ายดอกบัวตูมนั้น เป็นการวินิจฉัยของคัมภีร์รุ่นหลัง ทั้งนี้มีการอธิบายต่อไปอีกว่า **หทยรูป** ซึ่งเป็นตัวรูปปรมัตถ์นี้ ตั้งอยู่ในช่องที่มีลักษณะเหมือนบ่อ โตประมาณเท่าเม็ดดอกบุนนาค ภายในก้อนอวัยวะหัวใจ หทยรูปนี้เป็นที่อาศัยเกิดของ **มโนธาตุ** คือ สัมปฏิจฉันจิต ๒ ดวง ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง กับ **มโนวิญญาณธาตุ** คือ จิตทั้งหมด ๗๖ ดวง (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ดวง) การผ่าตัดเปลี่ยนหัวใจที่ชำรุด หรือใช้หัวใจเทียมแทนที่ ในการแพทย์ปัจจุบัน ซึ่งคนไข้ไม่ได้แสดงพฤติกรรมที่บ่งว่า มโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ เปลี่ยนแปลงไปเป็นของสันดานอื่น เป็นหลักฐานโต้แย้งการกำหนดอวัยวะก้อนเนื้อหัวใจให้เป็นที่อาศัยเกิดของจิต

๓๑.๑๐ **ข้อวินิจฉัยเรื่องหทยรูป** ในขณะเดียวกัน หลักฐานจากวิชาสรีรศาสตร์ และการแพทย์ปัจจุบัน บ่งชัดเจนว่า **ระบบประสาทกลาง** (Central Nervous System – CNS) ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่เนื้อเยื่อสมอง ไขสันหลัง และเส้นประสาทที่แผ่กระจายออกไปทั่วร่างกายของมนุษย์ สัตว์ มีความสัมพันธ์แน่นอนกับความรู้สึกนึกคิดของ **มนุษย์ สัตว์** โดยที่ความชำรุดเสียหายของส่วนใดก็ตาม ของ CNS นี้ จะมีผลกระทบกระเทือนถึงความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรม ในลักษณะที่ตรวจสอบได้ในปฏิบัติการ

ข้อเท็จจริงนี้ทำให้น่าพิจารณา CNS ในบทบาทของที่ตั้งของจิตที่เป็นมโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุรวม ๗๙ ดวง

การที่ CNS แผ่กระจายอยู่ทั่วร่างกายของมนุษย์สัตว์ หมายความว่า ในขณะใดขณะหนึ่ง บางส่วนของ CNS นี้จะเป็นที่อาศัยเกิดของจิตบางดวง ซึ่งสรุปว่า ตัวหทัยวัตถุ อาจเลื่อนที่ไปที่ตำแหน่งใดของ CNS ก็ได้

หรือไม่เช่นนั้น CNS ทั้งระบบนั้นเอง คือ หทยวัตถุรูปปรมัตถ์

บทที่ ๓๒
จักขุปสาทรูป

๓๒.๑ **ความรู้ความเข้าใจของบุคคล ในเรื่องโลกและชีวิต** เป็นประสบการณ์ทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ *รูปปรมัตถ์* อันเป็นสังขตธรรม กล่าวคือมีปัจจัยปรุงแต่งนั้น มีสภาวลักษณะเสื่อมสลายไปโดยอำนาจของสภาพแวดล้อมมัน ไม่ใช่ธรรมชาติรู้ เช่น จิต เจตสิก แต่มีบทบาทเป็นสิ่งที่ถูกรู้ คือ อารมณ์เท่านั้น ผู้ศึกษาเชิงปฏิบัติย่อมสามารถตรวจสอบประสบการณ์ของตนเอง และแยกส่วนที่เป็นรูปธรรม ออกจากนามธรรมได้ โดยอาศัยยึดสภาวลักษณะดังกล่าวชี้นำ

ข้อนี้เป็นหลักขั้นต้นของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งอาจให้ความหมายอย่างง่ายว่า เป็นการเรียนรู้จักธรรมชาติของโลกและชีวิตตามเป็นจริง เมื่อรู้ว่าธรรมชาติจำพวกใดเป็นรูปธรรม หรือรูปปรมัตถ์แล้ว ขั้นต่อไปก็คือการจำแนกแยกประเภทออก เพื่อขยายขอบเขตของความรู้ความเข้าใจต่อไป

๓๒.๒ **ความสำคัญของจักขุทวารและกายทวาร** หลักวิชาอภิธรรมยืนยันความรู้ที่ประจักษ์โดยตรง และมีสภาวลักษณะอันตรวจสอบได้ทางทวาร ว่ามีความสำคัญเป็นอันดับแรก รูปปรมัตถธรรมบางประเภทปรากฏชัดเจนต่อทวาร คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกายปสาท เป็นปัจจุบันธรรม กล่าวคือ ในขณะกำลังตั้งอยู่ ขณะปัจจุบัน จึงมีความสำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนา และการศึกษาเรื่องรูปปรมัตถ์ หรือรูป จึงอาศัยการวิเคราะห์ประสบการณ์ทางทวาร ๕ นั่นเอง

เมื่อตรวจสอบทวาร ๕ หรือช่องทางแห่งประสบการณ์ ๕ ทาง ในชั้นต้นจะพบว่า ความมีอยู่ของโลกปรากฏอย่างชัดแจ้งได้ใน ๒ ทวาร คือ ทางตา และทางกายปสาท ส่วนช่องทางอื่นอีก ๓ ประการ คือ หู จมูก และลิ้นนั้น เป็นทวารเสริม เพื่อประโยชน์เพิ่มเติมในเรื่องความอยู่รอด และการดำเนินชีวิตทางรูปกายที่สะดวกดีขึ้น ดังนั้น เป็นการสมควรที่จะเริ่มต้นศึกษาเรื่องรูปธรรม หรือรูปปรมัตถ์ ในฐานะที่เกี่ยวข้องกับทวารตา และทวารกาย ก่อนทวารอื่น

๓๒.๓ **ประสบการณ์พื้นฐาน** เมื่อเทียบ **ทวารตา** กับ **ทวารกาย** หรืออีกนัยหนึ่ง *จักขุปสาท* กับ *กายปสาท* โดยพิจารณาสรรพสัตว์ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน นับตั้งแต่ชั้นต่ำ เช่น แมงกะพรุน จนชั้นสูง คือ มนุษย์แล้ว จะเห็นได้ว่า ทวารที่แพร่หลายและนับเป็นพื้นฐานกว่า ได้แก่ทวารกาย หรือกายปสาท ข้อนี้ยืนยันว่า กายทวารเป็นพื้นฐานขั้นต้น สำหรับประสบการณ์แสดงความมีอยู่ของโลกและชีวิต อย่างไรก็ตาม ในระดับวิวัฒนาการที่สูงต่อมา ช่องทางแห่งความรับรู้ที่เสริมให้ประสบการณ์ สมบูรณ์ขึ้น ก็คือ จักขุทวาร หรือจักขุปสาท ดังนั้นการศึกษาเรื่องรูปธรรม ชนิดที่เป็นอารมณ์ทางทวาร ๕ ใน ขั้นต้นนี้ จึงควรเป็นการพิจารณาประสบการณ์ทางกายทวารและจักขุทวาร เป็นอันดับแรก สิ่งที่รับรู้ทางทวารทั้งสองนี้โดยตรง ควรเป็นรูปปรมัตถ์ ในสภาวะพื้นฐาน

๓๒.๔ **การจำแนกสภาวลักษณะ** ในบรรดาประสบการณ์หลากหลายที่ปรากฏทางทวาร ๕ นั้น แม้ดูคล้ายจะสับสนปนเปอย่างยากที่จะจำแนกแยกประเภทได้ แม้เพียงเมื่อเพ่งพิจารณา เฉพาะที่เห็นได้ด้วยตา แต่เมื่อนำเอากายปสาทเข้าประกอบด้วยแล้ว ก็อาจจำแนกออกได้ตามสภาวลักษณะ ที่ปรากฏต่อกายทวาร หรือกายปสาท และต่อจักขุทวารพร้อมกัน

สภาวลักษณะที่มีความหมายสำคัญในที่นี้ ก็คือสิ่งที่ทางวิทยาศาสตร์ปัจจุบันเรียกว่า สถานะทั้งสามของสสาร อันได้แก่ ความเป็นของแข็ง ของเหลว และก๊าซ และอำนาจที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จากสถานะหนึ่ง ไปสู่อีกสถานะหนึ่ง อันได้แก่ ความร้อน กับความสูญเสียความร้อนไป อันอาจเรียกว่าความเย็น บุคคลรับรู้ถึงสถานะทั้งสาม และอำนาจดังกล่าวได้ โดยจักขุทวารประกอบกับกายทวาร

๓๒.๕ **ทวารคืออะไร** ในขั้นนี้สมควรทำความชัดเจนในเรื่องของทวาร ก่อนที่จะพิจารณาเรื่องอื่นต่อไป

คำว่า **ทวาร** ตามภาษาที่ใช้กันโดยทั่วไป แปลว่า *ประตู* ซึ่งหมายความถึง ช่องทางเข้าออกของอาคารบ้านเรือนโดยผู้คน การนำคำนี้มาใช้ในวิชาอภิธรรม ก็โดยการเปรียบเทียบว่า *รูปนาม* ซึ่งประกอบกันปรากฏเป็นบุคคลนั้น คือ อาคารบ้านเรือน *วิถีจิต* ซึ่งปรากฏขึ้นในรูปนามนั้น คือ ผู้คนที่เข้าออกทางประตูอาคาร ซึ่งมีอยู่ ๖ ประตู หรือ ๖ ทวาร ดังนั้น การปรากฏขึ้นของวิถีจิตในบุคคล จะเป็นไปได้ ก็จำเป็นต้องอาศัยทวารใดทวารหนึ่ง มิฉะนั้นแล้วจะเกิดขึ้นไม่ได้

บุคคลจะปรากฏในภพภูมิ กล่าวคือสภาพชีวิตระดับใดก็ตาม *(ยกเว้นอสัญญีภพ หรือขณะเข้านิโรธสมาบัติอยู่)* จะมีกระบวนของจิตซึ่งเกิดดับสืบเนื่องกันไปตลอดเวลา ตั้งแต่อดีตกาลที่หยั่งไม่ได้ ผ่านขณะปัจจุบันไปสู่อนาคตไม่สิ้นสุด ยกเว้นเมื่อบรรลุความเป็นพระอรหันต์ และดับขันธ-ปรินิพพานเท่านั้น จิตที่เกิดดับสืบสันดานของบุคคลข้ามภพชาตินี้ คือ ธรรมชาติรู้ ที่ได้พรรณนาแจกแจงมาแล้ว ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวงนั้นเอง

๓๒.๖ **ทวาร กับ ปสาทรูป** ในแง่ของการปรากฏทางทวาร หรือไม่นั้น มีการจำแนกจิตออกเป็น ๒ ประเภท คือ จิตที่เกิดในทวาร ๖ และจิตที่เกิดพ้นทวาร ๖

เพื่อเข้าใจการจำแนกนี้ ควรทราบก่อนว่า ทวาร ๖ ซึ่งมีทวาร ๕ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ กับมโนทวาร ซึ่งได้แก่ ภวังคจิต ๑๙ ดวง กล่าวคือ อุเบกขาสันตีรณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ และมหัคคตวิบากจิต ๙ ดวง ดังนี้ จะเห็นได้ว่า ทวาร ๖ นั้น มีทั้งที่เป็นรูปปรมัตถ์ และเป็นจิตปรมัตถ์

การกำหนดว่าทวาร ๕ คือ ปสาทรูป ๕ ยกตัวอย่างเช่น จักขุทวาร ได้แก่จักขุปสาทนั้น มีความสำคัญคือ ช่วยให้ทราบถึงตำแหน่งของทวาร ในรูปกายของบุคคล ว่าอยู่ตรงไหน หรืออยู่ตรงบริเวณใด แต่มีข้อพึงสังเกตและระวังไว้ว่า ปสาทรูปนั้น บุคคลมองเห็นด้วยตาไม่ได้ ทั้งนี้ เพราะสิ่งที่เห็นได้ด้วยตา ก็มีแต่รูปารมณ์ คือ สีต่างๆ เท่านั้น รูปปรมัตถ์ประเภทต่างๆ นอกจากรูปารมณ์ ซึ่งแสดงไว้ตามรายการหัวข้อ ๓๑.๘ ล้วนแล้วแต่เห็นไม่ได้ด้วยตาทั้งนั้น ข้อนี้รวมถึงจักขุปสาทรูปด้วย

๓๒.๗ **อารมณ์กับทวาร** เมื่อบุคคลตรวจสอบประสบการณ์ ทางจักขุทวารของตน ด้วยสติสัมปชัญญะที่ฝึกอบรมแล้วตามสมควร ก็จะสามารถยืนยันได้ดังกล่าวข้างบนว่า สิ่งที่ปรากฏทางจักขุทวาร คือ สีเท่านั้น ส่วนการที่มีความคิดนึกรู้เพิ่มเติมว่า เป็นรูปร่างสิ่งของ หรือผู้คน ฯลฯ นั้น เป็นผลของกระบวนวิถีจิต ที่เกิดสืบเนื่องต่อมาภายหลังในมโนทวาร อย่างรวดเร็วจนแยกไม่ออก ทำให้เข้าใจผิดไปว่า ที่ตาเห็น หรือที่ปรากฏทางจักขุทวารนั้น เป็นสิ่งของ ผู้คน ฯลฯ ที่มีรูปร่างเป็นแท่ง เป็นก้อน มีขนาด อยู่ห่าง ใกล้ไกล และมีสีต่างๆ กัน

โดยทำนองเดียวกัน สิ่งที่ปรากฏทางโสตทวาร ก็เป็นเพียงเสียงสูงต่ำดังค่อย ยังไม่ใช่เสียงคน เสียงสัตว์ หรือเสียงตามธรรมชาติ ความคิดรู้ขั้นหลังนี้ เป็นผลจากการตีความหมายของวิถีจิต ซึ่งเกิดสืบเนื่องต่อมาทางมโนทวาร ทั้งนี้เป็นเช่นเดียวกันสำหรับประสบการณ์ ทางฆานทวาร ชิวหาทวาร และกายทวารด้วย รวม ๕ ทวารด้วยกัน

๓๒.๘ **อวินิพโภครูป** ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อ ๓๑.๑ และ ๓๑.๒ ว่า การจำแนกรูปปรมัตถ์นั้น อาศัยลักษณะพิเศษที่ปรากฏให้รู้ทางทวาร อย่างไรก็ตาม มีลักษณะ ๘ ประการซึ่งปรากฏพร้อมกันเสมอ ไม่ว่าในกรณีใด หมายความว่ามีรูปปรมัตถ์ ๘ ประการ ที่จะเกิดอยู่ร่วมกันเสมอ ไม่ว่ารูปนั้นจะมีสัณฐานใหญ่ หรือแม้เล็กลงเป็นปรมาณู รูปปรมัตถ์ ๘ ซึ่งแยกจากกันไม่ได้นี้ มีชื่อในภาษาบาลีว่า **อวินิพฺโภครูป** ได้แก่ *ปฐวี อาโป เตโช วาโย รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ และอาหารรูป* ซึ่งแต่ละรูป จะปรากฏต่อทวารตามความเหมาะสม กล่าวคือ ปฐวี เตโช วาโย รู้ทางกายทวาร อาโป รู้ทางมโนทวาร รูปารมณ์ รู้ทางจักขุทวาร คันธารมณ์ รู้ทางฆานทวาร รสารมณ์ รู้ทางชิวหาทวาร และอาหารรูป รู้ทางมโนทวาร สำหรับจะปรากฏต่อทวารใดชัดเจนที่สุด ในขณะใดนั้นแล้วแต่กรณี และจะไม่ปรากฏในทุกทวารพร้อมกัน โดยทั่วไปนั้น ส่วนใหญ่รูปในโลก ปรากฏทางจักขุทวาร เป็นรูปารมณ์ แล้วเราก็อาจตรวจสอบความมีอยู่ของอวินิพโภครูปอื่นๆ ได้ต่อไป

ตัวอย่างเช่น มีทุเรียนยวงหนึ่ง วางอยู่ตรงหน้า รูปารมณ์ กล่าวคือ สีของสิ่งนั้น ปรากฏให้รู้ทางจักขุทวาร แม้ขั้นนี้หลักอภิธรรมก็ชี้บ่งว่า อวินิพโภครูปอื่นๆ คือ มหาภูตรูป ๔ พร้อมด้วย กลิ่น รส และโอชา มีอยู่กับสีที่เห็นทางตานั้นพร้อมมูลแล้ว โดยยังไม่ปรากฏ เราอาจทดสอบสำหรับบางรูปได้ เช่น เอื้อมมือไปจับดู ก็จะรู้ความแข็งอ่อน *(ปฐวี)* ร้อน เย็น *(เตโช)* ทางกายทวาร เมื่อดมดู ก็รู้กลิ่น *(คันธารมณ์)* ทาง ฆานทวาร เมื่อชิมดู ก็รู้รส *(รสารมณ์)* ทางชิวหาทวาร การปรากฏเป็นแท่งเป็นก้อนนั้น รู้ด้วยใจว่าเพราะอำนาจเกาะกุมกัน *(อาโป)* ส่วน *โอชา* นั้นไม่ปรากฏ จนกว่าจะกลืนกินเข้าไปแล้ว ทำให้ร่างกายมีกำลังเติบโตหรือสมบูรณ์ มีชีวิตอยู่ได้ นับว่าปรากฏให้รู้ทางมโนทวาร กล่าวคือ รู้ด้วยปัญญาอันเกิดประกอบจิต

เมื่อเห็นสีสันใดปรากฏในคลองจักษุ เช่น แม้เพียงเมฆขาวเป็นปุยเล็กบนท้องฟ้า ก็พึงทราบว่า ที่นั่นมีอวินิพโภครูป ๘ ครบถ้วน เมื่อลมพัดมาต้องกายรู้สึกร้อน (เตโช) ก็พึงรู้ว่า ในลมนั้นมี ปฐวี อาโป วาโย และอื่นๆ อีก ๔ รูป รวมทั้งรูปารมณ์ด้วย แม้จะมองไม่เห็นด้วยตาในขณะนั้นก็ตาม

๓๒.๙ **วินิพโภครูป** ส่วนรูปอื่น อีก ๒๐ รูปนั้น ไม่จำเป็นต้องเกิดพร้อมกัน จึงเรียกว่า **วินิพโภครูป ๒๐** แม้กระนั้น เนื่องจากแต่ละรูปเป็นอุปาทายรูป (หัวข้อ ๓๑.๕–๓๑.๖) ต้องอาศัยมหาภูตรูป ๔ เกิด ดังนั้นไม่ว่าวินิพโภครูปใดจะเกิดขึ้น ก็ต้องมีอวินิพโภครูป ๘ เกิดพร้อมด้วยเสมอไป โดยอาจมีรูปอื่นเกิดประกอบตามสมควร

ยกตัวอย่าง **จักขุปสาทรูป** ที่จะเกิดขึ้นในดวงตามนุษย์สัตว์นั้นจำเป็นต้องมีอวินิพโภครูป เกิดประกอบอยู่ด้วย เป็นกลุ่มเดียวกันเสมอไป นอกจากนั้นในฐานะที่เป็นดวงตาของมนุษย์สัตว์ที่ยังมีชีวิตอยู่ คือยังไม่ตาย ก็จำเป็นต้องมี *ชีวิตรูป* เกิดอยู่ด้วย ดังนั้น จักขุปสาทรูปจึงปรากฏอยู่เป็นหมวดที่มี ๑๐ รูป ด้วยกันเสมอ โดยนับอวินิพโภครูป ๘ และชีวิตรูป ๑ เข้าไปด้วย เราเรียกหมวดหรือหมู่ รูปที่ (๑) เกิดพร้อมกัน (๒) ดับพร้อมกัน (๓) อาศัยมหาภูตรูปอย่างเดียวกัน ว่า รูปกลาป

ดังนี้จะเห็นได้ว่า การปรากฏของรูปปรมัตถ์ ในรูปกายของมนุษย์สัตว์นั้น วิเคราะห์ได้เป็นหมวด เป็นหมู่ เรียกว่าเป็น *รูปกลาป* ซึ่งจำแนกประเภทได้ตามบทบาทต่างๆ กันในรูปกาย

๓๒.๑๐ **จักษุ และจักขุปสาทรูป** คำว่า **ดวงตา** หรือ *จักษุ* ในพุทธศาสนาใช้ในความหมาย ๒ ประการคือ (๑) ตาปัญญา หรือ *ปัญญาจักษุ* (๒) ตาเนื้อ หรือ *มังสจักษุ*

(๑) **ปัญญาจักษุ** จำแนกออกเป็น ๕ ชนิด คือ

(ก) *พุทธจักษุ* ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ตรวจสัตว์โลก ว่าผู้ใดมีกิเลสมากหรือน้อย เพื่อเสด็จไปเทศนาโปรด

(ข) *สมันตจักษุ* ได้แก่ พระสัพพัญญุตญาน

(ค) *ญาณจักษุ* เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นในการตรัสรู้ ดังมีปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

(ง) *ทิพยจักษุ* คือ ตาทิพย์

(จ) *ธรรมจักษุ* ได้แก่ มรรค ๓ เบื้องต่ำ กล่าวคือ โสดาปัตติมรรค สกทาคมิมรรค และอนาคามิมรรค

(๒) **มังสจักษุ** แจกแจงเพื่อการกำหนดรู้ชัดเจนเป็น ๒ ประการคือ :

(ก) *สสัมภารจักษุ* คือ ก้อนเนื้อลูกตา ดังที่ฝังอยู่ในเบ้าตา คำ *สสัมภาร* แปลว่า ส่วนประกอบ หลักอภิธรรมจำแนกส่วนประกอบของก้อนเนื้อลูกตาออกเป็น *อวินิพโภครูป ๘* กับ *ชีวิตรูป ภาวรูป* (อาจเป็น อิตถีภาวรูป หรือ ปุริสภาวรูป แล้วแต่ว่าเป็นหญิงหรือชาย) *กายปสาทรูป จักขุปสาทรูป สัมภวะ* (ความเกิด) *และสัณฐาน* (เนื่องกับปริจเฉทรูป) รวมเป็น **รูป ๑๔** ในรูป ๑๔ นี้ ชีวิตรูป ภาวรูป กายปสาทรูป และจักขุปสาทรูป ๔ อย่าง มีกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว รูปอื่น ๑๐ รูป มีทั้งกรรม จิต อุตุ และอาหารเป็นสมุฏฐาน ดังนั้น ถ้าคิดองค์ประกอบโดยพิสดารแล้ว จะต้องมีรูป ๔๔ รูป เป็นส่วนประกอบของ **สสัมภารจักษุ** หรือก้อนเนื้อลูกตานี้

รูปารมณ์ ที่อยู่ในอวินิพโภครูป ๘ ทำให้ลูกตาปรากฏเป็นสีต่างๆ เช่น ขาว ดำ น้ำตาล ฯลฯ *ปฐวี* ทำให้แข็ง *อาโป* ทำให้เป็นก้อน และมีน้ำตาไหลออกมา *เตโช* ทำให้แห้งเกรียม *วาโย* ทำให้เคลื่อนไหวกลอกไปมาได้ นี่เป็นลักษณะการวิเคราะห์ก้อนเนื้อลูกตา ออกเป็นองค์ประกอบจากปรากฏการณ์ ซึ่งรู้ได้โดยตรงจากประสบการณ์

(ข) ปสาทจักษุ คือ ตัวจักขุปสาทรูป ได้แก่ ความใส สามารถรับรูปารมณ์ได้นั้น ควรพิจารณาลักษณะธรรมชาติ จากคัมภีร์อัฏฐสาลินี อรรถกถา ธรรมสังคณี[1] ดังมีข้อความต่อไปนี้ :

ปสาทรูปใดอาศัยมหาภูตรูป ๔ เหล่านี้ อยู่ในสสัมภารจักษุนี้ เนื่องเฉพาะในสสัมภารจักษุนี้ รูปนี้ชื่อว่า ปสาทจักขุ จักขุปสาทนี้ตั้งอยู่ซึมซาบตลอดเยื่อตา ๗ ชั้น เหมือนน้ำมันที่ลาดลงที่ปุยนุ่น ๗ ชั้น ในแววตา (มณฑล) ที่เห็นรูป เป็นเช่นกับถิ่นที่เกิดขึ้นแห่งสรีรสัณฐาน ของบุคคลทั้งหลายผู้ยืนอยู่ตรงหน้าในท่ามกลางแห่งแววตาสีดำ แวดล้อมด้วยแววตา (มณฑล) สีขาวแห่งสสัมภารจักษุนั้น มีอุปการะอันธาตุทั้ง ๔ อุปการะด้วยกิจ มีการให้ทรงไว้ ให้ชุ่มอยู่ ให้อบอุ่น ให้เคลื่อนไหวไปมาได้ เปรียบเหมือนแม่นม ๔ คน ทำหน้าที่เลี้ยงดูอุ้มชูให้ทรงสนาน ให้การประดับตบแต่งพระองค์ และให้อยู่งานคอยพัดวี ฉะนั้น อันอุตุจิตและอาหารอุปถัมภ์อยู่ อันอายุคือ ชีวิตินทรีย์คอยเฝ้าอนุบาลแวดล้อม ด้วยโคจรรูปมีวรรณะ คันธะ และรสะ เป็นต้น

เมื่อว่าโดยประมาณ จักขุปสาทนี้มีประมาณเท่าหัวเล็น[2] ให้สำเร็จความเป็นไปแห่งวัตถุและทวารของจิตทั้งหลาย มีจักขุวิญญาณ เป็นต้น ตั้งอยู่ตามควร สมดังคำพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ว่า :

สัตว์ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย ด้วยจักขุปสาทรูปใด จักขุปสาทรูปนี้เล็กละเอียด มีประมาณเท่าศีรษะเล็นดังนี้

---

[1] อัฏฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี ในพระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ หน้า ๒๑๖-๒๑๗ ฉบับภาษาไทย มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๗

[2] น. ชื่อแมลงหรือสัตว์ขนาดเล็กมาก ที่กัดหรือทำให้เกิดความระคายเคืองต่อร่างกาย ซึ่งอาจหมายถึง พวกไร เหา เห็บ หมัด หรือมด ก็ได้

บทที่ ๓๓
อภิธรรมภาคปฏิบัติการ

๓๓.๑ การพิจารณา **รูปปรมัตถ์** โดยวิธีวิเคราะห์ด้วยเหตุผล ซึ่งอาจเรียกว่า จินตามยปัญญานั้น มีข้อควรระมัดระวัง เพราะเป็นการยากที่จะหลีกเลี่ยงการหลงติดอยู่กับสมมุติบัญญัติโดยความเคยชิน ตัวอย่างเช่น กรณีของอารมณ์ทางจักขุทวาร ที่เรียกว่า **รูปารมณ์** หรือ **รูปายตนะ** ซึ่งปรากฏให้รับรู้เมื่อบุคคลลืมตาขึ้น สิ่งที่เขาคิดว่าเขาเห็น เป็นต้นว่า คน สัตว์ ต้นไม้ เมฆ ฯลฯ ล้วนแต่เป็นสมมุติบัญญัติทั้งนั้น มันเป็นผลจากกระบวนวิถีจิตทางมโนทวาร ที่เกิดสืบเนื่องต่อจากกระบวนวิถีจิตทางจักขุทวาร ดังได้เคยกล่าวถึงมาแล้ว (หัวข้อ ๒๗.๕-๒๗.๗) ตัวรูปารมณ์ที่ปรากฏทางจักขุทวารนั้น เป็นเพียงความสว่างที่มีสีสันต่างๆ เท่านั้นเอง

๓๒.๒ โลกที่ผู้คนมักคุ้นเคยชิน คือ โลกแห่งสมมุติบัญญัติ ที่วิถีจิตทางมโนทวารสร้างสรรค์ขึ้นเป็นมายาภาพ ซึ่งคล้ายกับว่ามีสาระ ดำรงอยู่ในทิศาบัญญัติและกาลบัญญัติ อันเรียกในภาษาปัจจุบันว่า กรอบแห่งกาลอวกาศ จิตเป็นผู้ปรุงแต่งประสบการณ์ทางทวาร ๕ ด้วยสมมุติบัญญัติ ให้เป็นโลกและชีวิตอันวิจิตรพิสดารและซับซ้อนซ่อนเงื่อน แล้วก็กลับหลอกล่อให้จิตที่เกิดสืบเนื่อง หลงติดในโลกมายานั้นเอง ทั้งนี้โดยที่ประสบการณ์ทางทวารต่างๆ ประสานสัมพันธ์เกื้อกูลกันและกัน ในการสร้างมายาภาพ และปกปิดธรรมชาติที่แท้จริง ของปรากฏการณ์บริสุทธิ์ที่ยังไม่ถูกปรุงแต่งเอาไว้

ในการวินิจฉัยแยกแยะให้ออก ระหว่างปรมัตถ์กับบัญญัตินั้น เราอาจอาศัยหลักไตรลักษณ์ อันเป็นลักษณะสามัญทั่วไปของปรมัตถธรรมประเภทสังขาร กล่าวคือ จิต เจตสิก และรูป โดยบัญญัติธรรมจะไม่แสดงลักษณะอนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ส่วนสังขารธรรม เช่น รูปารมณ์ หรือ รูปายตนะ ซึ่งเป็นรูปปรมัตถ์ประเภทหนึ่งนั้น จะต้องแสดงลักษณะทั้งสามนี้ให้ปรากฏชัดเจน

๓๓.๓ *ปัญหาโต้แย้งจึงเกิดขึ้น เมื่อเราทดสอบหลักการดังกล่าวนี้ในประสบการณ์ชีวิตจริง ว่าสิ่งที่เรามองเห็นด้วยตาอย่างหลากหลาย โดยรอบตัวขณะตื่นอยู่นี้ ส่วนไหนเป็นปรมัตถ์ และส่วนไหนเป็นบัญญัติ?*

มะม่วงอกร่องสุกลูกหนึ่ง ซึ่งยังไม่ได้ปอก วางอยู่ในจานกระเบื้องขาวตรงหน้า เมื่อเราลืมตาขึ้นมองดูแม้เพียงแวบเดียว ก็สามารถเห็นทั้งสีเหลืองบนพื้นขาว และรูปร่างขอบเขตของทั้งสีเหลืองของมะม่วง และจานขาว รวมทั้งความหมายรู้ของความเป็นก้อน เป็นลูก กินที่ว่างตรงนั้นไว้ไม่ให้สิ่งอื่นเข้ามาอยู่ได้ และความเป็นสาระคือมีตัวตนคงอยู่ของมันตลอดช่วงเวลาที่เราลืมตามองดูมันอยู่...ฯลฯ

และแม้เราจะหลับตาลงครู่หนึ่ง แล้วกลับลืมตาขึ้นมองดูมันใหม่ ทั้งสีสัน รูปร่าง ความเป็นก้อน มีสาระของมัน ก็ยังคงปรากฏเช่นเดิมทุกประการ นอกจากว่าขณะเมื่อเราหลับตาลงนั้น มีผู้มาหยิบฉวยเอาไป หรือว่าสถานการณ์แวดล้อม เช่น ความสว่างในที่นั้น ฯลฯ เปลี่ยนแปรไปอย่างกะทันหัน

ประเด็นที่มุ่งเน้นในที่นี้ก็คือ มะม่วงบนจานขาวนั้น ไม่ได้แสดงความเป็นอนิจจัง คือเปลี่ยนแปรไป ไม่แสดงความเป็นทุกขัง คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และไม่ได้แสดงความเป็นอนัตตา คือความไร้สาระ ตัวตนให้เราได้เห็นในช่วงเวลาที่กล่าวถึง ซึ่งอาจยาวนานเป็นชั่วโมงก็ได้

๓๓.๔ ตามหลักวิชาอภิธรรมนั้น รูปารมณ์มีอายุเท่ากับ ๑๗ ขณะจิต ในช่วงเวลาหนึ่งลัดนิ้วมือ *(ซึ่งเป็นหน่วยวัดเวลาในอดีต สมัยอรรถกถาเทียบเท่ากับ ๑/๔ วินาที)* จิตเกิดดับได้แสนโกฏิดวง

จากนี้คำนวณได้ว่า รูปารมณ์มีอายุเพียง ๑๗ x ๑/๔ x ๑๐$^{-๑๒}$ วินาที หรือ เศษ ๔.๒๕ ส่วนล้านล้านวินาที (๔.๒๕/๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ วินาที) ซึ่งนับว่าสั้นมาก ข้อนี้หมายความว่า ถ้ารูปารมณ์ คือสีเหลืองของมะม่วงและสีขาวของจาน สีทั้งสองจะต้องปรากฏขึ้นและดับไป สลับกันอยู่ประมาณ ๒๓๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ครั้งต่อวินาที ซึ่งเราไม่ได้เห็นการเกิดดับนั้น เราเห็นแต่ลูกมะม่วงและจาน ซึ่งคงอยู่โดยไม่เปลี่ยนแปร ดังนั้น สิ่งที่เราเห็น หรือคิดว่าเห็น ก็ไม่ใช่รูปารมณ์ แต่เป็นบัญญัติอันถูกจิตปรุงแต่งขึ้น โดยอาศัยรูปารมณ์

ทุกสิ่งทุกอย่างที่เราคิดว่าเราเห็น ในโลกรอบตัว ก็เป็นบัญญัติธรรมโดยนัยเดียวกันนี้

(เพื่อให้หลักการที่กล่าวถึงข้างบนชัดเจน ผู้ศึกษาควรพิจารณาจากประสบการณ์จริงๆ โดยจะเพ่งพิจารณาสิ่งใดก็ได้ ที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้า)

๓๓.๕ หลักการทางอภิธรรมอีกประการหนึ่ง ซึ่งควรนำเข้ามาประกอบการพิจารณาวิเคราะห์เรื่องนี้ก็คือ *สิ่งที่ปรากฏทางจักขุทวาร จะต้องเป็นรูปารมณ์ หรือรูปายตนะเท่านั้น* บัญญัติธรรมนั้นไม่ปรากฏทางจักขุทวาร แต่จะเป็นอารมณ์ทางมโนทวาร

ดังนั้นที่ว่าเรา **เห็น** มะม่วง ซึ่งมีรูปร่างสัณฐานเป็นก้อน เป็นลูกมีสาระนั้น แท้จริงต้องไม่ใช่การ “เห็น” แต่เป็น **ความคิด** ที่สืบเนื่องต่อจากการเห็นที่แท้จริง ดังนั้น ความมีรูปร่างสัณฐาน ฯลฯ รวมทั้งความเป็น **มะม่วง** ก็เป็นบัญญัติธรรมที่วิถีจิตทางมโนทวารปรุงแต่งขึ้น

และโดยนัยอันเดียวกันนี้ เราก็อนุมานได้ว่า *โลกและชีวิตดังที่ปรากฏเป็นสรรพสิ่งหลากหลาย แผ่กระจายในกาลอวกาศ มีรูปร่างสัณฐานนานัปการ ล้วนเป็นบัญญัติธรรม อันวิถีจิตเนรมิตสร้างสรรค์ขึ้นโดยอาศัยเริ่มต้นจากรูปปรมัตถ์ที่ปรากฏทางทวาร ๕* กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส และ สิ่งต้องกาย แต่โลกแห่งบัญญัติธรรมนี้เอง ที่มีอำนาจครอบงำคุมขัง พันธนาการบุคคลไว้ ทั้งที่มันเป็นเพียงมายาการอันสูญเปล่า จากแก่นสารใดๆ ทั้งสิ้น

๓๓.๖ ดังนั้นเองผู้คนส่วนใหญ่ในโลก ซึ่งไม่ได้มีโอกาสศึกษาปฏิบัติพุทธธรรมอย่างถ่องแท้ *จึงสำคัญผิดถึงความเป็นตัวตนบุคคล ดำรงชีวิตอยู่ในโลกซึ่งเต็มไปด้วยสรรพสิ่ง อันมีวิถีทางของการปรากฏและเปลี่ยนแปรไป ในลักษณะที่เขาไม่สามารถจะเข้าใจได้* เขาจึงประสบปัญหาต่างๆ ทั้งใหญ่น้อยที่กลุ้มรุม ทำให้ต้องดิ้นรนต่อสู้แก้ไขตลอดเวลา โดยส่วนใหญ่ก็ไม่สามารถทำได้ และมักต้องพ่ายแพ้ในที่สุด ชีวิตจึงปรากฏเป็นภาระหนัก เป็นความทุกข์ในโลกที่มืดมน เพราะขาดความรู้จริง ไม่รู้เท่าทันมายาการ อันกลไกของวิถีจิตปรุงแต่งขึ้นเอง ดังที่ได้พรรณนามาข้างบนและในโอกาสอื่นๆ

ความมุ่งหมายสำคัญของการเจริญวิปัสสนา ก็คือการพัฒนาศักยภาพภายในของแต่ละบุคคล อันได้แก่ **สติ ปัญญา สัมปชัญญะ** และ **สมาธิ** ให้สมบูรณ์เพียงพอที่จะสามารถรู้เห็นปรมัตถธรรมชัดเจน แยกออกจากบัญญัติธรรมได้ แล้วเห็นทั้งไตรลักษณ์ของสังขารธรรม และรู้เท่ารู้ทันความลวงของบัญญัติธรรม อันปรุงแต่งขึ้นจากความโง่เขลาหรืออวิชชาในบุคคลนั้นเองด้วย

๓๓.๗ **ปัญญา** หรือ **ปัญญินทรีย์เจตสิก** เป็นองค์ธรรมประกอบโสภณจิต ที่กำหนดความรอบรู้ในเรื่องของโลกและชีวิต อาจจำแนกเป็น ๓ ประเภท เรียงลำดับตั้งแต่ที่เป็นพื้นฐานขั้นต้นขึ้นไป ทั้งนี้แต่ละประเภทอาจจำแนกย่อยออกไปได้มาก สำหรับปัญญา ๓ ประเภทหลัก ได้แก่ :

(๑) **สุตตามยปัญญา** เป็นความรอบรู้ เนื่องจากการได้ยินได้ฟังคำสอน คำกล่าว คำบอกเล่าของผู้อื่น นับเป็นขั้นต้นของการเรียนรู้ ผู้ศึกษาอาศัยรับทราบจากประสบการณ์ของผู้อื่น ในเรื่องที่ต้องการทราบ แต่ตนเองไม่มีประสบการณ์โดยตรง

ความรู้ในระดับนี้ จึงมีค่าในฐานะชี้นำการปฏิบัติชั่วคราว จนกว่าความรู้ความเข้าใจที่เกิดจากประสบการณ์โดยตรงจะเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม การแสวงหาและใช้ประโยชน์ความรู้ในระดับนี้ เป็นสิ่งจำเป็นในขั้นต้นของการดำรงชีวิต ซึ่งผู้คนโดยทั่วไปก็ใช้กันอยู่เป็นธรรมดา

การศึกษาปริยัติธรรม อันได้แก่พุทธพจน์ตามพระไตรปิฎก ประกอบด้วยคำอธิบายขยายความโดยพระอรรถกถาจารย์ ฯลฯ จัดนับเนื่องเข้าในความรู้ระดับสุตตามยปัญญานี้ ถ้าหากว่าผู้ศึกษา นำความรู้นี้ไปขบคิดตรึกตรองวิเคราะห์สังเคราะห์ เสริมต่อเป็นความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นใหม่ ก็นับว่าพัฒนาขึ้นสู่ขั้นต่อไป

๓๓.๘ (๒) **จินตามยปัญญา** เป็นความรู้ความเข้าใจ ที่เกิดขึ้นจากการใช้ความคิด พิจารณาข้อรู้ ทั้งในระดับสุตตามยปัญญา และจากประสบการณ์สามัญในชีวิตประจำวัน ตามหลักการของตรรก และอนุมานตามนัยแห่งอาการปรากฏ ฯลฯ ข้อสรุปที่เกิดขึ้นโดยกระบวนการประเภทนี้ นับเป็นความรู้ความเข้าใจใหม่ ที่ใช้ประโยชน์ชี้นำแนวทางปฏิบัติได้ถูกต้องพอประมาณ ในขอบเขตจำกัดอันหนึ่ง

กระบวนการหาความรู้เช่นนี้ ได้ใช้กันมาแล้วในวงการปรัชญา ความรู้ที่เกิดขึ้น นับเป็นผลจากการคาดคะเนแบบหนึ่ง ซึ่งอาจถูกหรือผิดก็ได้ เพราะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการ วิทยาศาสตร์ได้พัฒนาระบบการแสวงหาความรู้แบบนี้ โดยเพิ่มเงื่อนไขว่า ข้อสรุปใดๆ จากการคาดคะเนจะต้องถูกทดสอบโดยสังเกตการณ์เสมอไป การทดสอบนี้จะเป็นเงื่อนไขกำหนดประโยชน์ในงานของสมมุติฐานหรือทฤษฎี ซึ่งเป็นผลผลิตของจินตามยปัญญา เงื่อนไขการทดสอบด้วยประสบการณ์จริง ในชีวิตประจำวันนี้ ได้มีส่วนทำให้วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้า เป็นรากฐานของเทคโนโลยี ที่ยังประโยชน์ไพศาลในโลกปัจจุบัน

ในกระบวนการปฏิบัติธรรม ขั้นที่ผู้ปฏิบัติยังไม่สามารถกำหนดรู้นามรูปปรมัตถ์ได้ และรู้แต่เพียงบัญญัติธรรมนั้น ผู้ปฏิบัติจะไม่สามารถเห็นไตรลักษณ์ที่แท้จริงได้ เพราะบัญญัติธรรมที่เป็นอารมณ์ของเขาไม่แสดงอนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา สิ่งที่ผู้ปฏิบัติมักจะกระทำก็คือการนำเอาข้อที่เรียนรู้ในระดับสุตตามยปัญญามาใช้ ประกอบกระบวนการในระดับจินตามยปัญญา โดยใช้ความคิดพิจารณาบัญญัติธรรมเกี่ยวกับโลกและชีวิต ในแง่มุมที่คล้ายกับว่าจะเป็น **วิปัสสนา** แต่ความจริงไม่ใช่ อาจารย์บางท่านจึงเรียกกระบวนการนี้ว่า **วิปัสสนึก** คือ นึกคิดเอาเอง ไม่ใช่การเห็นนามเห็นรูปปรมัตถ์เกิดดับ ตามธรรมชาติของมันโดยแท้จริง

ตัวอย่างเช่น เมื่อบุคคลได้อ่าน อนัตตลักขณสูตร ถึงข้อความว่า "รูปไม่เที่ยง" ก็อาจจินตนาการถึงรูปกายของตนเอง ที่เคยได้เห็นในกระจกเงา หรือรูปกายของผู้อื่น ที่ได้เห็นด้วยตา

รูปกายดังที่ปรากฏ พร้อมด้วยความรู้ ถึงความเป็นแท่ง เป็นก้อน มีสาระ เป็นสมมุติบัญญัติดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นนี้ ไม่แสดงลักษณะอนิจจตา คือ ไม่ว่าจะเป็นภาพตนเองในกระจกเงา หรือจะเป็นรูปกายบุคคลอื่นที่มองเห็นอยู่ก็ดี ไม่ปรากฏการเปลี่ยนแปรหรือเกิดดับให้เห็น แม้หลับตาลงแล้ว กลับลืมตาขึ้นมองดูใหม่ ก็คงเห็นเป็นเช่นเดิม สัญญาวิปลาส ที่เกิดขึ้นจากการที่บัญญัติปิดบังปรมัตถ์เสียอย่างมิดชิดนี้ ทำให้ดูคล้ายกับว่า ตามประสบการณ์ชีวิตจริงนั้น ตรงข้ามกับหลักไตรลักษณ์ที่ทรงประกาศ

เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ปฏิบัติก็ใช้จินตนาการ ทบทวนกลับไปในอดีตกาลว่าเมื่อปีหนึ่งมาแล้ว หรือเมื่อหลายปีมาแล้ว หรือเมื่อในวัยเด็กอ่อน รูปกายของเราไม่ได้เป็นเช่นนี้ และได้เปลี่ยนแปลงมามาก อนึ่ง ในอนาคตอีก ๕ ปี อีก ๑๐ ปี ก็จะไม่เป็นเช่นนี้ แต่ก็จะเปลี่ยนแปลงไปอีกตามวัยเป็นต้น ฯลฯ เมื่อพิจารณาเช่นนี้แล้ว ก็คิดเอาว่า ได้กระทำวิปัสสนากรรมฐาน โดยพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง คือ อนิจจตา อันที่จริงการปฏิบัติเช่นนี้ แม้เป็นแนวทางความคิดที่สอดคล้องกับวิปัสสนา แต่ก็ยังไม่เข้าอยู่ในขอบเขตของวิปัสสนาที่แท้จริง เพราะอารมณ์ที่จิตเข้าจับพิจารณานี้เป็นบัญญัติ ไม่ใช่ปรมัตถ์ธรรมคือ รูปนามอันเป็นปัจจุบัน

๓๓.๙ (๓) **ภาวนามยปัญญา** เป็นความรู้ความเข้าใจธรรมชาติตามเป็นจริง โดยการประจักษ์แจ้งปรมัตถธรรม ซึ่งปรากฏอยู่เฉพาะหน้าในปัจจุบัน ความรู้ระดับนี้ เกิดขึ้นในกระบวนการวิปัสสนาที่ถูกต้อง และจะเริ่มต้นขึ้นก็ต่อเมื่อ บุคคลได้มองทะลุม่านบางๆ แห่งสมมุติบัญญัติ เห็นประจักษ์นามรูปปรมัตถ์ที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันเฉพาะหน้า

ความรู้ในระดับนี้ ขั้นต้น มีชื่อเรียกในระบบวิปัสสนาว่า **นามรูป-ปริจเฉทญาณ** ซึ่งมีความหมายว่า นอกจากจะรู้แยกนามรูปปรมัตถ์ออกจากบัญญัติธรรมแล้ว ยังสามารถแยกนามปรมัตถ์ และรูปปรมัตถ์ออกจากกันได้ด้วย กล่าวคือ รู้ชัดเจนถึงความแตกต่างระหว่างนามกับรูป ความรู้ หรือ **ญาณ** ขั้นนี้ นับว่าเป็นบันไดขั้นต้น หรือประตูเข้าสู่กระบวนการวิปัสสนาที่แท้จริง คือ **ญาณ** ขั้นสูงขึ้นไป

การพิจารณาเห็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา เป็นกุญแจสำคัญไขประตูมรรค ผลและนิพพาน

บุคคลจะเห็นไตรลักษณ์ไม่ได้ ถ้ายังไม่เห็นประจักษ์และรู้จักนามรูปปรมัตถ์

เพราะนามรูปปรมัตถ์เท่านั้น ที่แสดงอาการของไตรลักษณ์

บทที่ ๓๔
อวินิพโภครูป ๘

๓๔.๑ เมื่อผู้คนโดยทั่วไปเกิดความสนใจ เริ่มต้นศึกษาและปฏิบัติธรรม เขาย่อมนำเอาประสบการณ์ชีวิต ตามสามัญสำนึกของตน เข้ามาเป็นพื้นฐานประกอบการพิจารณาข้อธรรมที่ได้เรียนรู้ เป็นต้นว่า เมื่อทราบว่าชีวิตมีองค์ประกอบ จำแนกออกได้เป็น **รูป** กับ **นาม** หรือ **กาย** กับ **ใจ** ก็ย่อมนึกเอาว่า ที่เรียกว่า **รูป** หรือ **กาย** ก็คือ **ร่างกาย** ที่ปรากฏมองเห็นได้เป็นรูปร่าง คนสัตว์ ทั้งที่เป็น *"ของตนเอง"* และ *"ของผู้อื่น"* มีความเป็นก้อน เป็นแท่ง กินที่ มีน้ำหนัก มีสาระ ในขณะเดียวกันนี้เอง ความรู้ที่ได้เรียนมาตามหลักสูตรวิชาวิทยาศาสตร์ ก็ถูกนำเข้ามาเสริมให้คิดต่อไป *(จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม)* ว่าเป็นสารวัตถุ **คือเป็น สสาร** ประกอบด้วยแร่ธาตุ ที่จำแนกได้ทางวิทยาศาสตร์ เช่น คาร์บอน ออกซิเจน ไฮโดรเจน ไนโตรเจน ฯลฯ ซึ่งแม้การประกอบกันเข้าเป็นเลือด เนื้อ กระดูก จะเปลี่ยนแปรไป แต่จะไม่สูญหายไปจากโลก ฯลฯ

๓๔.๒ แนวความคิดเช่นที่กล่าวมานี้ นำไปสู่ข้อสรุป ที่แฝงอยู่ใต้สำนึกว่า มีโลกของสารวัตถุดำรงอยู่ตลอดมา ไม่ว่าจะมีมนุษย์ สัตว์ ที่มีจิตใจอุบัติขึ้นมารับรู้ความมีอยู่ของมันหรือไม่ก็ตาม ชีวิตของมนุษย์และสัตว์ จึงเป็นเพียงปรากฏการณ์ในช่วงเวลาสั้น เมื่อเทียบกับอายุของโลกและอายุของเอกภพ กล่าวคือสภาพรวมหมดของความมีอยู่เป็นอยู่ของสารวัตถุทั้งหมดทั้งสิ้น อาจกล่าวได้ว่า ผู้คนส่วนใหญ่ที่เติบโตขึ้นมาในระบบการศึกษา ที่มีอิทธิพลของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ปัจจุบันครอบคลุมอยู่ มีโลกทัศน์ชีวทัศน์ตามแนวความคิดเช่นนี้

ปัญหาที่นักวิชาการปัจจุบันจะต้องขบคิดหาคำตอบ เพื่อขจัดความสงสัยมีอยู่หลายประการ เป็นต้นว่า จากสารวัตถุ ซึ่งเชื่อกันว่าแต่เดิม **บอด ใบ้ ไร้จิตสำนึก นั้น** สิ่งที่เรียกว่า **ชีวิต** และ **จิตใจ** อุบัติขึ้น และมีวิวัฒนาการมา จนเป็นอย่างที่ปรากฏอยู่รอบตัวเราทุกคนในทุกวันนี้ได้อย่างไร ความพยายามที่จะตอบปัญหาเช่นนี้ ได้ปรากฏสืบต่อกันมาในประวัติศาสตร์อารยธรรมของมนุษยชาติ ได้เกิดสรรพวิทยาการขึ้นมากมาย แต่แม้ในปัจจุบัน มนุษย์ก็ยังไม่ได้รับคำตอบที่พึงพอใจ

๓๔.๓ ด้วยแนวความคิดว่า **รูป** คือ **ร่างกาย** หรือ *ก้อนสารวัตถุ* ดังกล่าวมานี้ เมื่อบุคคลได้รับทราบพุทธพจน์ว่า **รูปเป็นอนิจจัง** ก็ย่อมไม่สามารถตรวจสอบยืนยันความจริงตามพุทธพจน์นั้นได้ จากประสบการณ์เฉพาะหน้า เพราะ *ร่างกาย* หรือ *ก้อนสารวัตถุ* ที่ปรากฏให้เห็นอยู่นั้น ไม่ได้แสดงความเปลี่ยนแปรโดยชัดเจน นอกจากนั้น หลักการทางวิทยาศาสตร์ เช่น *สสารย่อมไม่สูญหายไปจากโลก* ยังคัดค้านทวนกระแสพุทธพจน์นั้นเสียอีก ประเด็นนี้ผู้เขียนได้เสนอไว้ในหัวข้อ ๓๓.๓ ที่แล้วมาเป็นต้น การย้อนมากล่าวถึงในที่นี้อีก ก็เพื่อเน้นความแตกต่างระหว่าง รูป หรือรูปธรรม หรือรูปปรมัตถ์ ที่เราศึกษากันในอภิธรรม กับสารวัตถุหรือสสาร ซึ่งเป็นสมมุติบัญญัติในวงวิชาวิทยาศาสตร์ การนำมาเทียบเคียงกัน จะทำให้เกิดความสับสนปนเป นำไปสู่ข้อสรุป และความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนได้มาก

๓๔.๔ ในการศึกษาอภิธรรม ผู้ศึกษานอกจากควรจะระมัดระวังไม่นำเอาข้อธรรมไปเทียบเคียงกับมโนทัศน์ในวิชาวิทยาศาสตร์แล้ว ก็ยังควรระวัง ไม่นำเอาสามัญสำนึกเข้ามาใช้ตีความหมายของข้อธรรมต่างๆ อีกด้วย เพราะโลกทัศน์ชีวทัศน์ทางอภิธรรมแตกต่าง ทั้งจากโลกทัศน์ชีวทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ และโลกทัศน์ชีวทัศน์ตามสามัญสำนึกทั่วไปของผู้คน ซึ่งยึดถือความมีตัวตนบุคคลเป็นหลัก

โลกทัศน์ชีวทัศน์อภิธรรมนั้น แสดงหลัก **อนัตตา** ในทุกขั้นตอน แม้เมื่อกำหนดว่า *"โลกและชีวิต คือ ขณะแห่งปรากฏการณ์รู้"* (หัวข้อ ๑๕.๕) หรือ *"โลกและชีวิต คือ จิตรู้อารมณ์"* (หัวข้อ ๑.๑๙-๑.๒๑)

การพยายามระมัดระวังนี้ กระทำได้เมื่อผู้ศึกษาจำกัดวงการพิจารณาวิเคราะห์ข้อธรรม ให้อยู่ในกรอบกำหนดของหลักวิชาอภิธรรม หาความหมายตามคำแสดงลักษณะอาการขององค์ธรรม โดยอาศัยประสบการณ์ปัจจุบันในชีวิต ที่เป็นการปฏิบัติสติปัฏฐานจริงเข้าประกอบ นับเป็นการรู้เห็นโลกและชีวิตตามเป็นจริง อันเป็นความมุ่งหมายของการศึกษาธรรม

๓๔.๕ คัมภีร์อภิธรรมปิฎก เมื่อเริ่มพรรณนาเรื่องรูปนั้น อาศัยหลักการจำแนก ธรรม ออกเป็น ๓ ประเภท คือ **กุศล อกุศล** และ **อัพยากฤต** กำหนดให้รับรู้ชัดเจนว่า **รูป เป็น อัพยากฤต** คือ เป็นกลางไม่ดีไม่ชั่วในตัวเอง ทั้งนี้ในบทเริ่มต้นแสดงไว้ก่อนว่า ธรรมที่เป็นอัพยากฤตนั้นมีทั้งที่เป็น (๑) นามธรรม ได้แก่ จิตเจตสิกที่เป็น *กรรมวิบาก* คือ ผลของกรรม (๒) ที่เป็น **อสังขตธาตุ** คือ **นิพพาน** และ (๓) **รูปทั้งหมด** กล่าวคือ *มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป* ที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด

ในบทต่อมา ก็มีข้อความที่แสดงว่า **รูป** เป็น *สังขตธรรม* คือมีปัจจัยปรุงแต่ง เป็น *โลกียธรรม* เป็น *อารมณ์ของอกุศล* ต่างๆ คือ อาสวะ สัญโญชน์ คันถะ โอฆะ โยคะ นิวรณ์ ปรามาส อุปาทาน สังกิเลส เป็น *อัพยากตธรรม* ไม่เกิดประกอบจิต ไม่ใช่เจตสิก ไม่ใช่จิต ไม่ใช่วิบาก (ซึ่งเป็นจิตผลของกรรม) ไม่ทำให้เกิดวิบาก รูปเองไม่เศร้าหมอง แต่เป็นอารมณ์ของสังกิเลส (ความเศร้าหมอง) ไม่เกี่ยวข้องกับเจตสิกธรรมที่เป็นองค์ฌาน มรรคทั้ง ๔ *ไม่ประหาณรูป* และรูปก็ไม่มีสัมปยุตต์เหตุ ให้มรรคทั้ง ๔ ประหาณด้วย รูปไม่เป็นเหตุให้จุติปฏิสนธิ หรือถึงนิพพาน

รูปไม่เป็นของอริยบุคคลระดับใด รูป เป็นธรรมระดับกามาวจร ไม่ใช่รูปาวจร ไม่ใช่อรูปาวจร รูปเป็นปัจจุบันธรรม รู้ได้ด้วยวิญญาณ ๖ รูปไม่เที่ยง มีความเสื่อมเข้าครอบงำ ที่กล่าวมานี้ เป็นการพรรณนาขั้นต้นในคัมภีร์อภิธรรม ให้ผู้ศึกษารู้ชัดเจนว่า รูปคืออะไร

๓๔.๖ ข้อควรสังเกตในที่นี้ก็คือ การพรรณนาถึงรูปตามข้างบนอ้างอิงถึงนามธรรม คือ จิต เจตสิก ไว้อย่างมากมายเกือบจะทั้งหมด หมายความว่า *การที่จะรู้จักรูปได้นั้น จำเป็นต้องรู้จักเข้าใจชัดเจนในเรื่องของจิตเจตสิกก่อน* ทั้งหมดนี้สอดคล้องกับธรรมชาติตามเป็นจริงที่ว่า *รูปเป็นอารมณ์ของจิต* ถ้าหากไม่มีจิตแล้ว ลักษณะอาการของรูป ย่อมไม่ปรากฏ และบุคคลก็จะไม่มีทางรับรู้ความมีอยู่ของรูปได้ อนึ่ง การที่จะรู้ชัดเจนว่าอะไรเป็นรูป อะไรไม่ใช่รูปนั้น ผู้ศึกษาย่อมต้องรู้จักจิตเจตสิกให้ชัดเจน และสามารถแยกบัญญัติและปรมัตถ์ออกจากกันด้วย

๓๔.๗ ในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนีอรรถกถาพระวิภังค์ อ้างพุทธพจน์ว่า : *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุไรพวกเธอจึงเรียกรูปเล่า เพราะเหตุที่รูปย่อมย่อยยับไปแล ฉะนั้นจึงเรียกว่ารูป รูปย่อมย่อยยับเพราะอะไร? ย่อมย่อยยับเพราะความเย็นบ้าง ย่อมย่อยยับเพราะความร้อนบ้าง ย่อมย่อยยับเพราะความหิวบ้าง ย่อมย่อยยับเพราะความกระหายบ้าง ย่อมย่อยยับเพราะสัมผัสเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่รูปย่อมย่อยยับไปแล เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่ารูป ดังนี้*

สรุปว่า **รูปมีลักษณะที่สังเกตได้ คือการย่อยยับ** หมายถึงการที่มีแล้วไม่มี โดยแตกสลายไป เพราะการเปลี่ยนแปรของสภาพแวดล้อม หรือเพราะสิ่งที่เป็นปรปักษ์มาเบียดเบียน ฯลฯ

การที่เราพิจารณาร่างกายอย่างที่มองเห็น ลูบคลำ สัมผัสได้ และหมายรู้ว่าเป็นแท่ง เป็นก้อน แล้วถือเอาว่าเป็น *รูปปรมัตถ์* ทั้งที่มันไม่แสดงอาการย่อยยับให้ปรากฏ จึงเป็นการยึดถือผิด เพราะนั่นเป็นเพียงบัญญัตินิมิตประเภทหนึ่ง

๓๔.๘ รูปปรมัตถ์ จำแนกในขั้นพื้นฐานเป็น มหาภูตรูป ๔ หรือธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม หรือปฐวี อาโป เตโช วาโย (บททวนหัวข้อ ๓๐.๗, ๓๑.๑) ส่วนรูปอื่นอีก ๒๔ อาศัยธาตุ ๔ นี้เกิด (หัวข้อ ๓๑.๕) ดังนั้นถ้าประสงค์จะเข้าใจรูปปรมัตถ์ ก็จำเป็นต้องทำความเข้าใจ มหาภูตรูป ๔ หรือธาตุ ๔ ให้ชัดเจน ข้อควรทราบในขั้นต้นก็คือ ตามหลักวิชาอภิธรรมนั้น *ธาตุ ๔ เกิดพร้อมกัน โดยอิงอาศัยกันเกิดขึ้น ไม่มีธาตุใดเกิดก่อนหรือหลัง* ทำให้อาจวิเคราะห์ได้ว่า เป็นลักษณะ หรืออาการปรากฏของธรรมชาติ ที่เรียกว่ารูปปรมัตถ์ในสถานการณ์ต่างๆ เท่านั้น ดังนั้นการแจกแจงรูปปรมัตถ์เป็นประเภทต่างๆ จึงเป็นไปตามลักษณะที่รู้ได้ทางทวารต่างๆ นั่นเอง การที่ธาตุ ๔ เกิดพร้อมกัน จึงหมายความว่า เมื่อบุคคลรับรู้ธาตุใดธาตุหนึ่ง ก็พึงทราบว่าอีก ๓ ธาตุแฝงอยู่ที่นั่นด้วยแล้ว แม้ว่าจะยังไม่ปรากฏให้รับรู้ในขณะนั้นก็ตาม

๓๔.๙ นอกเหนือจากธาตุ ๔ ซึ่งนับเป็นรูปธรรมรากฐาน คือ มหาภูตรูปแล้ว ยังมีอุปาทายรูปอีก ๔ รูป ซึ่งพลอยผสมโรงเกิดพร้อมกันกับธาตุ ๔ อีกด้วยเสมอไปในธรรมชาติ อุปาทายรูป ๔ ที่กล่าวถึงนี้คือ รูปารมณ์ รสารมณ์ คันธารมณ์ และอาหารรูป หมายความว่ารูปทั้ง ๘ นี้ไม่แยกจากกัน ต้องเกิดพร้อมกันเสมอ แยกจากกันไม่ได้ ไม่ว่ารูปที่ปรากฏจะเล็กหรือใหญ่เพียงใด และในการอุบัติขึ้นของรูปให้รับรู้ได้นั้นจะต้องมีการรวมกลุ่มของรูป หมายความว่า รูปใดรูปหนึ่งจะเกิดขึ้นโดดๆ ไม่ได้ ต้องปรากฏเป็นกลุ่มที่เรียกว่า **กลาป** ซึ่งจะได้กล่าวถึงในโอกาสต่อไป

ข้อควรทราบในขั้นนี้ก็คือ อย่างน้อยต้องเป็นกลุ่มที่รูปทั้ง ๘ นี้ นอกนั้นก็อาจมีอุปทายรูปอื่นเข้าประกอบด้วยกับรูปทั้ง ๘ รูปทั้ง ๘ ที่แยกจากกันไม่ได้ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า **อวินิพโภครูป ๘ นี้** จึงมีความสำคัญในเรื่องรูปปรมัตถ์ เพราะเป็นคล้ายกลุ่มแกนของรูปปรมัตถ์ทั้งปวง ที่มาปรากฏให้รับรู้ได้

๓๔.๑๐ การพิจารณารายการลักษณะ ๔ ของอวินิพโภครูป ๘ ที่นำมาแสดงข้างบน ประกอบกับหลักการที่ว่า รูปทั้ง ๘ นี้แยกจากกันไม่ได้ต้องเกิดพร้อมกันเสมอ ควรนำไปสู่ข้อสรุปว่า การปรากฏของรูปปรมัตถ์ในครั้งใดก็ตาม ย่อมเป็นการเกิดขึ้นของศักยภาพ ที่จะทำให้ลักษณะอาการ ๔ X ๘ = ๓๒ ตามรายการนี้ สามารถปรากฏขึ้น ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องปรากฏพร้อมกันทั้งหมด หากแต่เลือกปรากฏขึ้นสัมพันธ์กับจิต และทวารที่มีการรับรู้ เป็นแต่ละขณะหรือวิถีของจิตไป

อนึ่ง ควรสังเกตว่า *อวินิพโภครูปนี้เป็นเพียงกลุ่มแกน ที่พร้อมจะประกอบกับอุปาทายรูปอื่นเข้าเป็นกลุ่มของรูปปรมัตถ์ ซึ่งจะปรากฏบทบาทต่างๆ ขององค์ประกอบของชีวิต* เช่น เป็นกลุ่มจักขุปสาทรูป ของคนสัตว์ โดยมีจักขุปสาทรูป และชีวิตรูป เข้าร่วมประกอบด้วย รวมเป็นกลุ่ม ๑๐ รูปด้วยกัน ทำหน้าที่กระทบรูปารมณ์ และประชุมพร้อมกับจักขุวิญญาณในการเห็น เป็นต้น

ส่วนสังขารที่ไร้ใจครอง อันได้แก่แร่ธาตุ สิ่งของตามธรรมชาติ เช่น ภูเขา เมฆ ต้นไม้ ฯลฯ เป็นการปรากฏของอวินิพโภครูปทั้งนั้น ที่มีเพิ่มพิเศษเข้ามาประกอบ ได้แก่ สัทธารมณ์ หรือเสียง ในกรณีที่เสียงตามธรรมชาติ เช่น เสียงฟ้าร้อง เสียงน้ำตก เป็นต้น

๓๔.๑๐ รายการอรรถ หรือลักษณะ ๔ เฉพาะตัวของอวินิพโภครูป ๘

อวินิพโภค รูป ๘	ลักษณะ (ลักขณา)	กิจ (รสา)	ผล (ปัจจุปัฏฐาน)	เหตุใกล้ให้เกิด (ปทัฏฐาน)
ดิน (ปฐวี)	แข็งอ่อน	ตั้งมั่น	เป็นที่รองรับรูปที่เกิดพร้อม	น้ำ ไฟ ลม
น้ำ (อาโป)	ไหล ซึมซาบ เกาะกุม	พอกพูน	ยึดไว้	ดิน ไฟ ลม
ไฟ (เตโช)	ร้อนเย็น	เผาลน	อ่อน	ดิน น้ำ ลม
ลม (วาโย)	เคร่งตึง	ไหว	นำออก	ดิน น้ำ ไฟ
สี (รูปารมณ์)	กระทบจักขุปสาท	เป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณ	เป็นโคจรของจักขุวิญญาณ	ดิน น้ำ ไฟ ลม
กลิ่น (คันธารมณ์)	กระทบฆานปสาท	เป็นอารมณ์ของฆานวิญญาณ	เป็นโคจรของฆานวิญญาณ	ดิน น้ำ ไฟ ลม
รส (รสารมณ์)	กระทบชิวหาปสาท	เป็นอารมณ์ของชิวหาวิญญาณ	เป็นโคจรของชิวหาวิญญาณ	ดิน น้ำ ไฟ ลม
อาหาร (โอชา)	ทำให้รูปเจริญ	นำมาซึ่งรูป	อุปถัมภ์กาย	อาหารที่ควรบริโภค

๓๔.๑๑ เมื่อเราลืมตาขึ้น เห็นสิ่งที่มีสีแม้น้อยหนึ่ง พึงรู้ว่า แม้ที่เห็นอยู่นั้น เป็นรูปารมณ์อันหนึ่ง แต่สิ่งนั้นอย่างน้อยก็มีอวินิพโภครูปอื่นอีก ๗ ชนิดประกอบอยู่ด้วยอย่างสมบูรณ์ ในบางกรณี เราอาจทดสอบได้โดยกายประสาท คือ เอื้อมมือไปแตะ ถ้ารู้ความแข็งอ่อน ก็หมายความถึงปฐวี ถ้ารู้สึกเย็นร้อน ก็คือเตโชปรากฏให้รับรู้ในขณะนั้น นี้เป็นตัวอย่างของปฏิบัติการตรวจสอบหลักวิชาอภิธรรม ที่ว่าอวินิพโภครูป ๘ เกิดอยู่พร้อมกัน ไม่ได้แยกจากกัน

ทั้งหมดที่ได้พรรณนานี้ อาจนำไปสู่ข้อสรุปรวมในเรื่องรูปปรมัตถ์ได้ว่า รูปปรมัตถ์นี้ โดยลักษณะที่ย่อยยับไปได้ โดยปัจจัยที่เป็นปรปักษ์กับตนแล้วก็เป็นอย่างเดียว การจำแนกประเภทออกเป็นมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ รวมเป็น ๒๘ นั้น เป็นการจำแนกโดยลักษณะปรากฏในปริบทต่างๆ ในขณะต่างๆ กันไปตามการรับรู้ และเป็นการจำแนกเพื่อศึกษาเข้าใจ

เป็นรากฐานของการเรียนรู้จักโลกและชีวิต ในแง่มุมต่าง ๆ นั่นเอง

บทที่ ๓๕
แจกแจงเรื่องรูป ตามคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหบาลี

๓๕.๑ หัวข้อ ๓๔.๕ ที่ผ่านมาแล้ว ได้อ้างอิงถึงการพรรณนาเรื่องรูปตามคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ในขั้นนี้จะได้นำการแจกแจงเรื่องรูป ซึ่งพระอนุรุทธเถระรจนาไว้ใน **คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคห** และ **พระสุมังคลเถระ** อธิบายขยายความเพิ่มเติมใน **คัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา** มาเสนอในรูปแบบที่ผู้เขียนหวังว่า จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจได้โดยง่ายขึ้น ทั้งนี้โดยจะได้อธิบายเพิ่มเติมอีกตามสมควร

จะขอคัดลอกเนื้อความตอน **รูปวิภาค** โดยพระอนุรุทธเถระ ตามสำนวนแปลของ **พระมหาแพร กมฺม สํโร** ตามที่มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์มาแสดงไว้ เพื่อให้เห็นก่อนว่า งานของท่านพระอนุรุทธาจารย์นั้นเป็นหัวข้อย่อยอย่างมาก จึงจำเป็นที่ท่านพระสุมังคลาจารย์ และฎีกาจารย์อื่นๆ จะต้องขยายความให้ผู้ศึกษาเข้าใจได้ง่ายขึ้น และท่านอาจารย์อื่นๆ ภายหลัง ก็ได้เพิ่มเติมขยายความขึ้นอีก เช่นที่ปรากฏในหนังสือ **ปรมัตถโชติกะ** รจนาโดยพระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

๓๕.๒ (รูปวิภาค) *"ก็แล รูปทั้งหมดนี้ แม้มีอย่างเดียวเช่นนี้ (คือ) เป็นอเหตุกะ มีปัจจัย มีอาสวะ เป็นสังขตะ เป็นโลกียะ เป็นกามาวจร ไม่มีอารมณ์ ละไม่ได้เลย ก็ถึงความแตกต่างกันมากหลาย ด้วยอำนาจรูปที่เป็นภายในและรูปภายนอก เป็นต้น ฉะนี้ฯ อย่างไร?*

คือ รูปแม้ทั้ง ๕ อย่าง กล่าวคือ ปสาทรูป ๕ ชื่อ อัชฌัตติกรูป (รูปภายใน) รูปนอกนี้ชื่อว่า พาหิรรูป (รูปภายนอก)ฯ

รูปทั้ง ๖ อย่างคือ ปสาทรูป ๕ กับหทัยรูป ๑ ชื่อว่าวัตถุรูป รูปนอกนี้ชื่อ อวัตถุรูปฯ

รูปทั้ง ๗ อย่าง คือ ปสาทรูป ๕ และวิญญัติรูป ๒ ชื่อทวารรูป รูปนอกนี้ชื่อ อทวารรูปฯ

รูปทั้ง ๘ อย่างคือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑ ชื่อว่าอินทรีย์รูป รูปนอกนี้ชื่อ อนินทรียรูปฯ

รูปทั้ง ๑๒ อย่างคือ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูป ๗ ชื่อโอฬาริกรูป สันติเกรูป และสัปปฏิฆรูป รูปนอกนี้ชื่อ อนุปาทินนกรูปฯ

สุขุมรูป (รูปละเอียด) ทูเรรูป (รูปในที่ไกล) และ อัปปฏิฆรูป (รูปไม่มีการกระทบ)ฯ กัมมชรูป (รูปเกิดแต่กรรม) ชื่ออุปาทินนกรูป รูปนอกนี้ชื่อ อนุปาทินนกรูปฯ

รูปายตนะ (อายตนะคือรูป) ชื่อสนิทัสสนรูป (รูปที่เห็นได้) รูปนอกนี้ชื่อ อนิทัสสนรูป (รูปที่เห็นไม่ได้)ฯ

แม้รูปทั้ง ๕ อย่าง คือ รูปทั้ง ๒ มีจักขุเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งการรับอารมณ์ที่ยังไม่มาถึง รูป ๓ มีฆานะ เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งการรับอารมณ์ที่มาถึง ชื่อโคจรคาหิกรูป รูปนอกนี้ชื่อ อโคจรคาหิกรูปฯ

รูปทั้ง ๘ อย่างคือ วรรณะ (สี) คันธะ (กลิ่น) รส โอชะ และภูตรูปทั้ง ๔ ชื่ออวินิพโภครูป รูปนอกนี้ชื่อ วินิพโภครูปฯ"

๓๕.๓ ตามหัวข้อ ๓๕.๒ ตอนต้นนั้น :

(๑) **รูปเป็นอเหตุกะ** คือไม่ประกอบด้วย **เหตุ** คำว่า **เหตุ** ในที่นี้หมายถึงโลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ และอโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้นามธรรมเป็นอกุศล และกุศล

รูปไม่มีปัจจัยประเภทเหตุปัจจัยเหล่านี้ เพราะรูปเป็นกลาง คือ อัพยากฤต ไม่ดีไม่ชั่ว ดังกล่าวแล้วตามหัวข้อ ๓๔.๕

(๒) **รูปมีปัจจัย** หรือ **รูปเป็น สปัจจยะ** คือ มีธรรมชาติที่เกื้อหนุนให้เกิดขึ้น ปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดขึ้นเรียกว่า **สมุฏฐานแห่งรูป** ได้แก่ **กรรม จิต อุตุ** และ **อาหาร** รูปที่ไม่มีปัจจัยให้เกิดนั้นไม่มี

(๓) **รูปมีอาสวะ** หรือ **รูปเป็นอาสวะ** หมายความว่า รูปเป็นอารมณ์ของอกุศลประเภทหมักดองสันดาน หรือมอมพื้นจิต อันได้แก่ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ และอวิชชาสวะ รูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะไม่มี *(อย่างไรก็ตาม ข้อนี้ไม่ใช่หมายความว่ารูปเป็นอารมณ์ของอกุศลได้เท่านั้น รูปอาจเป็นอารมณ์ของกุศลธรรม เช่น ปัญญินทรีย์ก็ย่อมได้ เช่นในกรณีที่บุคคลเจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่)*

(๔) **รูปเป็นสังขตะ** เพราะมีปัจจัยปรุงแต่งดังกล่าวแล้วในข้อ (๒) ข้างบน รูปที่เป็นอสังขตะ กล่าวคือ ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งนั้นไม่มีอยู่

(๕) **รูปเป็นโลกิยะ** การมีปัจจัยปรุงแต่งตามข้อ (๔) ทำให้รูปมีลักษณะเป็นอนิจจตา ทุกขตา คือไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนแตกดับไป จึงนับว่าเป็นของโลก เกี่ยวข้องกับโลก คือ อุปาทานขันธ์ ไม่ใช่เหนือโลก รูปที่เป็นโลกุตระจึงไม่มี

(๖) **รูปเป็นกามาวจระ** ก็เพราะรูปเป็นอารมณ์ของกามตัณหา สำหรับรูปาวจรจิต และอรูปาวจรจิตนั้น มีบัญญัติหรือนามปรมัตถ์เป็นอารมณ์ ดังนั้นรูปที่เป็นรูปาวจร และอรูปาวจรจึงไม่มี

(๗) **รูปเป็นอนารัมมณะ** หรือรูปไม่สามารถรู้อารมณ์ได้ รูปที่เป็นสารัมมณะ คือ ที่รู้อารมณ์ได้นั้นไม่มี สิ่งที่รู้อารมณ์ได้ก็มีแต่พวก จิต เจตสิก

(๘) **รูปที่เป็นอัปปหาตัพพะ** เพราะรูปไม่ใช่สิ่งที่บุคคลจะต้องประหาณดังเช่นกิเลส

การเรียกรูป ๒๘ โดยชื่อ ๘ ประการข้างต้น จึงเป็นการแสดงสภาวะของรูปให้เป็นที่รู้จักชัดเจนขึ้นชั้นหนึ่ง ในขั้นต่อไป ก็คือการจำแนกรูป ๒๘ นี้ โดยเงื่อนไขที่แยกออกเป็น ๒ ประเภท ๑๑ แบบ ด้วยกัน

ภาพ ๓๕.๑

จำแนกรูป ๒๘ โดยพิสดาร	นิปผันนรูป ๑๘																		อนิปผันนรูป ๑๐			
	มหาภูต ๔				ปสาทรูป ๕					โคจรรูป ๔				ภาว ๒								
	ปฐวี	อาโป	เตโช	วาโย	จักขุ	โสต	ฆาน	ชิวหา	กาย	รูปารมณ์	สัททารมณ์	คันธารมณ์	กามฉันทะ	อิตถีภาว	ปุริสภาว	หทัย ๑	ชีวิต ๑	อาหาร ๑	ปริจเฉท ๑	วิญญัติ ๒	วิการ ๓	ลักษณ ๔
อัชฌัตติก ๕					■	■	■	■	■													
พาหิร ๒๓	■	■	■	■						■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
วัตถุ ๖					■	■	■	■	■							■						
อวัตถุ ๒๒	■	■	■	■						■	■	■	■	■	■		■	■	■	■	■	■
ทวาร ๗					■	■	■	■	■											■		
อทวาร ๒๐	■	■	■	■						■	■	■	■	■	■	■	■	■	■		■	■
อินทรีย ๘					■	■	■	■	■					■	■		■					
อนินทรีย ๒๐	■	■	■	■						■	■	■	■			■		■	■	■	■	■
โอฬาริก ๑๒	■		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■									
สุขุม ๑๖		■												■	■	■	■	■	■	■	■	■
สันติเก ๑๒	■		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■									
ทูเร ๑๖		■												■	■	■	■	■	■	■	■	■
สัปปฏิฆ ๑๒	■		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■									
อัปปฏิฆ ๑๖		■												■	■	■	■	■	■	■	■	■
อุปาทินน ๑๘	๑	๑	๑	๑	■	■	■	■	■	๑		๑	๑	■	■	■	■	๑	๑			
อนุปาทินน ๔๐	๓	๓	๓	๓						๓	๒	๓	๓					๓	๓	๑๐	๓ ๓๓	
สนิทัสสน ๑										■												
อนิทัสสน ๒๗	■	■	■	■	■	■	■	■	■		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
โคจรัคคหก ๕					■	■	■	■	■													
อโคจรัคคหก ๒๓	■	■	■	■						■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
อวินิพโภค ๘	■	■	■	■						■		■	■					■				
วินิพโภค ๒๐					■	■	■	■	■		■			■	■	■	■		■	■	■	■

๓๕.๔ ข้อความต่อมา ในหัวข้อ ๓๕.๒ ตั้งแต่มีการจำแนกเป็นรูปภายใน และรูปภายนอก ไปจนถึงเป็น อวินิพโภครูป และวินิพโภครูปในตอนสุดท้ายนั้น ผู้เขียนได้นำมาจัดทำเป็นแผนผังตามภาพ ๓๕.๑ ที่นำมาแสดงประกอบไว้ด้วยแล้ว ซึ่งจะได้อธิบายขยายความดังต่อไปนี้ :

(๑) ที่อยู่ในช่องซ้ายสุด เป็นการจำแนกรูป ๒๘ ตามเงื่อนไขต่างๆ เป็นคู่ๆ ๑๑ แบบด้วยกัน เช่น เป็นคู่อัชฌัตติก (ภายใน) กับพาหิร (ภายนอก) และเป็นคู่วัตถุ (ที่ตั้งของจิต) กับอวัตถุ (ไม่ใช่ที่ตั้งของจิต) เป็นต้น ฯลฯ

(๒) ในช่องถัดมา สำหรับนิปผันนรูป ๑๘ นั้น จำแนกแต่ละรูป รูปใดเป็นชนิดใด ก็แสดงโดยให้ช่องที่ตรงกับรูปที่เป็นเช่นนั้นเป็นช่องทึบ สำหรับอนิปผันนรูป แสดงเป็นกลุ่มคือ วิญญัติรูป ๒ วิการรูป ๓ และลักษณะรูป ๔ เพราะรูปเหล่านี้จะถูกจำแนกเป็นพวกเดียวกันเสมอ.

การอ่านจะทำได้ไม่ยาก ตามตัวอย่างต่อไปนี้ :

อัชฌัตติกรูป ๕ คือ ปสาทรูป ๕ ส่วนที่เหลืออีก ๒๓ รูป จะเป็น พาหิรรูป

วัตถุรูป ๖ คือ ปสาทรูป ๕ กับหทัยรูป ๑ นอกนั้นเป็นอวัตถุรูป

ฯลฯ

จะสังเกตุได้ด้วยจากแผนผังว่า มีกรณีพิเศษคือ คู่ **อุปาทินนรูป** (รูปที่เกิดจากกรรม) มี ๑๘ กับ **อนุปาทินนรูป** (รูปที่ไม่ได้เกิดจากกรรม) มี ๔๐ ทั้งนี้เพราะต้องพิจารณาโดยสมุฏฐาน คือ กรรม จิต อุตุ อาหารด้วย ดังนั้นอุปาทินนรูป คือ รูปที่เกิดจากกรรมมี ๑๘ ส่วนรูปที่ไม่ได้เกิดจากกรรมนั้น ได้แก่ รูปที่เกิดจากจิตมี ๑๕ ที่เกิดจากอุตุมี ๑๓ ที่เกิดจากอาหารมี ๑๒ รวมเป็น ๔๐ ด้วยกัน เรื่องสมุฏฐานของรูปนี้จะได้พิจารณาในตอนต่อไป

ต่อไปนี้เป็นการอธิบายขยายความรูป ตามที่จำแนกโดยมีเงื่อนไขต่างๆ ๑๑ คู่ (แผนผังภาพ ๓๕.๑ ประกอบด้วย) :

๓๕.๕ คู่ที่ ๑ อัชฌัตติกรูป กับพาหิรรูป

ปสาทรูป ๕ มีบทบาทสำคัญให้เกิด ทวิปัญจวิญญาณจิต เมื่อโคจรรูป ๔ และโผฏฐัพพารมณ์มากระทบ โคจรรูป ๔ นับได้ว่าเป็นสิ่งภายนอกรูปกายของบุคคลชัดเจน และรูปกายนี้ หากปราศจากปสาทรูป ๕ แล้ว ก็ไม่ต่างจากท่อนไม้ ดังนั้น ก็ควรนับว่าปสาทรูป ๕ เป็นภายใน *(อัชฌัตติกะ)* ส่วนรูปอื่น ๒๓ ที่เหลือ ก็นับเป็นภายนอก *(พาหิระ)*

๓๕.๖ คู่ที่ ๒ วัตถุรูป กับอวัตถุ

ในปัญจโวการภพ ซึ่งมีขันธ์ ๕ นั้น *จิตเจตสิกต้องมีที่อาศัยเกิด ซึ่งเรียกว่า วัตถุ* ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ อาศัยปสาทรูป ๕ **อรูปาวจรวิบากจิต ๔** ไม่ต้องมีที่อาศัยเกิด ส่วนจิต ๗๕ ที่เหลืออาศัยหทัยรูป ดังนั้น ปสาทรูป ๕ กับหทัยรูป ๑ จึงรวมเรียกว่า วัตถุรูป ๖ ส่วนรูปอีก ๒๒ ไม่ใช่ที่อาศัยเกิดของจิต จึงมีชื่อเรียกว่า อวัตถุรูป ๒๒

๓๕.๗ คู่ที่ ๓ ทวารรูปกับอทวารรูป

คำว่าทวาร แปลว่าประตู หรือช่องทางเข้าออก ปสาทรูป ๕ นั้น ถือได้ว่าเป็นช่องทางซึ่งอารมณ์ ๕ จะเข้ามา ทำให้ทวิปัญจวิญญาณจิตและวิถีจิตเกิดขึ้น จึงได้ชื่อว่าเป็น **อุปปัตติทวาร** สำหรับวิญญัตติรูป ๒ นั้น **กายวิญญัติรูป** เป็นช่องทางของกายกรรม และ **วจีวิญญัติรูป** เป็นช่องทางของวจีกรรม ดังนั้นทั้งสองจึงได้ชื่อว่าเป็นกรรมทวาร

สรุปว่า ปสาทรูป ๕ กับวิญญัติรูป ๒ รวมเรียกเป็น ทวารรูป ๗ และรูป ๒๑ นอกนั้นเป็น **อทวารรูป ๒๑**

๓๕.๘ คู่ที่ ๔ อินทรียรูป กับอนินทรียรูป

คำว่า **อินทรีย** หมายความว่า ธรรมที่เป็นใหญ่ หรือมีความสำคัญในหน้าที่ของตน ปสาทรูป ๕ นั้นเป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์ ๕ ภาวรูป ๒ เป็นใหญ่ในการกำหนดเพศเป็นหญิงหรือเป็นชาย ชีวิตรูป ๑ เป็นใหญ่ในการหล่อเลี้ยงรักษากัมมัชรูป ซึ่งเกิดพร้อมตน ให้ดำรงอยู่ตามอายุ (คือ ๕๑ ขณะเล็กของจิต) ดังนั้น ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ และชีวิตรูป ๑ จึงรวมเรียกว่า **อินทรียรูป** ๘ ส่วนรูป ๒๐ ที่เหลือเรียกว่า **อนินทรียรูป ๒๐**

๓๕.๙ คู่ที่ ๕ โอฬาริกรูป กับสุขุมรูป

โอฬาริก แปลว่าหยาบ **สุขุม** แปลว่าละเอียด นำมาใช้แยกรูปที่รู้ได้โดยง่าย ออกจากรูปที่รู้ได้ยาก ดังเช่นที่ของหยาบ มองเห็นได้ง่ายกว่าของละเอียด โคจรรูป ๔ กับโผฏฐัพพารมณ์ กล่าวคือ ปฐวี เตโช และวาโย รู้ได้ง่ายและชัดเจนโดยปสาทรูป ๕ ดังนั้นรูปที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จึงนับรวมเป็นโอฬาริกรูป ๑๒ ส่วนรูปที่เหลือ ไม่สามารถรู้ได้ทางทวาร ๕ รู้ได้ทางมโนทวารเท่านั้น จึงรวมเรียกว่า สุขุมรูป ๑๖

๓๕.๑๐ คู่ที่ ๖ สันติเกรูป กับทูเรรูป

โอฬาริกรูปนั้น เนื่องจากรู้ได้ง่ายและชัดเจน จึงเปรียบเหมือน สิ่งอยู่ใกล้ (สันติเก) ส่วนสุขุมรูป เนื่องจากรู้ได้ยากกว่า จึงไม่คุ้นเคยเท่า เปรียบเหมือน สิ่งอยู่ไกล

ดังนั้น โอฬาริกรูปจึงเรียกว่า **สันติเกรูป ๑๒** และสุขุมรูปจึงเรียกว่า **ทูเรรูป** ๑๖ ด้วย

๓๕.๑๑ คู่ที่ ๗ สัปปฏิฆรูป กับอัปปฏิฆรูป

คำว่า **ปฏิฆะ** แปลว่ากระทบกระทั่ง พวกโอฬาริกรูปนั้นกระทบกันเป็นคู่ๆ เช่น รูปารมณ์กระทบจักขุรูป และปฐวี เตโช วาโย หรือรวมเรียกว่า โผฏฐัพพารมณ์ กระทบกายปสาทรูป ดังนั้นโอฬาริกรูปจึงชื่อว่า **สัปปฏิฆรูป ๑๒** (รูปที่กระทบกันได้) ด้วย

ส่วนสุขุมรูปนั้นไม่สามารถกระทบกันและกันได้ จึงชื่อว่า **อัปปฏิฆรูป ๑๖**

๓๕.๑๒ คู่ที่ ๘ อุปาทินนรูป กับอนุปาทินนรูป

อุปาทินนรูป คือรูปซึ่งเป็นผลจากกรรม อันได้กระทำแล้วในอดีต มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **กัมมัชรูป** นั่นเอง เรื่องปัจจัยให้เกิดรูปนี้ จะได้กล่าวถึงอย่างละเอียดขึ้นในตอนต่อไป ในขั้นนี้จะแจกแจงเพียงให้ทราบว่า **อุปาทินนรูป** หรือ **กัมมัชรูป** มีดังต่อไปนี้คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทัยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ ปริเฉทรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ (ดูตอน ๓๔) รวมเป็น ๑๘ รูปด้วยกัน

ส่วน **อนุปาทินนรูป** นั้นไม่มีกรรมเป็นปัจจัย จำแนกออกดังต่อไปนี้คือ

(๑) จิตตชรูป ๑๕ มีจิตเป็นปัจจัย ได้แก่ วิญญัติรูป ๒ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ ปริเฉทรูป ๑ และ อวินิพโภครูป ๘

(๒) อุตุชรูป ๑๓ มีอุตุเป็นปัจจัย ได้แก่ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ ปริจเฉทรูป ๑ และอวินิพโภครูป ๘

(๓) อาหารชรูป ๑๒ มีอาหารเป็นปัจจัย ได้แก่ วิการรูป ๓ ปริจเฉทรูป ๑ และอวินิพโภครูป ๘

รูปทั้ง ๓ ประเภทข้างบน รวมเป็นอนุปาทินนรูป ๔๐

๓๕.๑๓ **คู่ที่ ๙ สนิทัสสนรูป กับอนิทัสสนรูป**

คำว่า **ทัสสนะ** แปลว่าเห็น ในที่นี้หมายความจำกัดเพียงการเห็นทางจักขุทวาร ไม่รวมการรู้เห็นด้วยตาปัญญา เป็นต้น ดังนั้นรูปที่เห็นทางจักขุทวาร หรือด้วยจักขุปสาทรูป กล่าวคือ สนิทัสสนรูป ก็มีอยู่เพียงรูปเดียวคือ **รูปารมณ์** นั่นเอง

ส่วนรูปนอกจากนั้น ไม่สามารถเห็นทางจักขุทวารได้เลย จึงมีที่เหลือ ๒๗ รูปนั้น สรุปว่ารูป ๒๘ จำแนกเป็น **สนิทัสสนรูป ๑** กับ **อนิทัสสนรูป ๒๗**

การจำแนกอันนี้ ควรนำไปเป็นข้อเตือนใจว่า สิ่งที่เห็นทางตานั้นเป็นเพียงสี หรือวรรณะเท่านั้น ปฐวี อาโป ความเป็นหญิงชาย ฯลฯ นั้นต้องรู้ทางมโนทวาร คือด้วยใจ

๓๕.๑๔ คู่ที่ ๑๐ **โคจรัคคหกรูป กับอโคจรัคคหกรูป**

คำว่า **โคจรัคคหกรูป** หมายความถึง รูปที่รับอารมณ์ ๕ ได้ จึงมุ่งหมายความเฉพาะ **ปสาทรูป ๕** นั่นเอง รูปอื่นไม่สามารถรับอารมณ์ ๕ ได้เลย จึงเรียกว่าเป็น **อโคจรัคคหกรูป ๒๓**

๓๕.๑๕ **คู่ที่ ๑๑ อวินิพโภครูป ๘ กับวินิพโภครูป ๒๐**

เรื่อง **อวินิพโภครูป ๘** ได้กล่าวละเอียดเพียงพอแล้วในตอนที่ ๓๔ รูปที่เหลือเป็นวินิโภครูป ๒๐

บทที่ ๓๖
สมุฏฐานของรูป

๓๖.๑ รูปเป็นปรมัตถธรรม ประเภทสังขาร คือ เกิดขึ้นโดยมีสิ่งที่เป็นอุปการะปรุงแต่ง หรือเป็นเหตุ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า **สมุฏฐานของรูป** (เรียกสั้นๆ ว่า สมุฏฐาน) **สมุฏฐาน** จำแนกออกเป็น ๔ คือ (๑) **กรรม** (๒) **จิต** (๓) **อุตุ** (๔) **อาหาร** รูปปรมัตถ์มีอายุ ๑๗ ขณะจิต รูปที่เกิดขึ้นเมื่อดับลงแล้ว ไม่เป็นปัจจัยปรุงแต่งให้รูปใหม่เกิดขึ้นแทน ดังเช่นจิต อย่างไรก็ตาม *ในขณะใดขณะหนึ่งของชีวิต หรือการสืบสันดานของบุคคล ซึ่งจะมีจิตเกิดปรากฏอยู่ดวงเดียวนั้น รูปปรากฏซับซ้อนกันอยู่ได้มากมาย* ที่เป็นเช่นนี้ เพราะรูปที่มีสมุฏฐานต่างๆ เกิดขึ้นทุกขณะของจิต กล่าวคือ **กัมมชรูป** (รูปเกิดจากกรรม) **อุตุชรูป** (รูปเกิดจากอุตุ) และ **อาหารรูป** (รูปเกิดจากอาหาร) ทั้ง ๓ นี้เกิดทั้งใน **อุปาทักขณะ** (ขณะเกิดขึ้น) **ฐีติขณะ** (ขณะตั้งอยู่) และ **ภังคขณะ** (ขณะดับไป) ของจิต ส่วน **จิตตชรูป** (รูปเกิดจากจิต) เกิดเฉพาะในขณะเกิดขึ้นของจิต

๓๖.๒ **กรรมสมุฏฐาน** ในขณะเมื่อบุคคลกระทำกรรม ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจก็ดี **เจตนาเจตสิก** ที่เกิดประกอบชวนจิตในขณะนั้น คือตัว **กรรม** เป็นเหตุให้เกิดผลคือ **กัมมชรูป** ในสันดาน (อันได้แก่การเกิดดับสืบเนื่องของนามรูป) ชวนจิตที่กล่าวถึงในที่นี้ ได้แก่ *อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕* ดังนั้น เจตนาเจตสิก ๒๕ ในจิต ๒๕ ดวงนี้เรียกว่า **กรรม ๒๕** เป็นสมุฏฐานของ **กัมมชรูป**

สำหรับอรูปาวจรกุศลจิต ๔ และโลกุตตรกุศลจิต ๔ นั้น ไม่เป็นสมุฏฐานของรูป เพราะอรูปาวจรกุศล มีเจตนามุ่งหมาย อรูป ส่วนรูปาวจรกุศลคือ มรรคจิต ๔ นั้นเป็นตัวทำลายภพชาติอันมีรูปเป็นองค์ประกอบอยู่ด้วย

๓๖.๓ **จิตตสมุฏฐาน** ในบรรดาจิต ๘๙ นั้น มีจิต ๗๕ ดวง ที่เป็นสมุฏฐานของรูป ทั้งนี้โดยเว้นจิตต่อไปนี้ :

(๑) **ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐** ซึ่งเป็นธรรมชาติรู้ทางทวาร ๕ เพราะจิตเหล่านี้มีกำลังอ่อน ที่เกิดขึ้นนั้นอาศัยอำนาจของปัญจารมณ์เป็นใหญ่

(๒) **อรูปวิบากจิต ๔** เป็นผลจากอรูปาวจรกุศล และเป็นองค์ของอรูปภพอยู่แล้ว จึงไม่เป็นเหตุให้เกิดรูปได้

(๓) **ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย** จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิในภพภูมิที่มีรูป คือ *อุเบกขาสันตีรณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ รูปาวจรวิบากจิต ๕* รวมเป็น ๑๕ ดวงนี้ เมื่อทำหน้าที่ปฏิสนธิ คือ เกิดขึ้นเป็นดวงแรกในภพภูมิใหม่นั้น ยังมีกำลังอ่อนอยู่ จึงไม่สามารถทำให้เกิดจิตตชรูปขึ้นได้ในขณะเกิดขึ้นนั้น

(๔) **จุติจิตของพระอรหันต์** เป็นจิตดวงสุดท้ายที่เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ ผู้ปราศจากกิเลสอย่างสิ้นเชิง จึงไม่ทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้น จุติจิตของพระอรหันต์อาจมีได้ดังนี้ คือ *มหาวิปากญาณสัมปยุตจิต ๔ รูปาวจรวิบากจิต ๔ อรูปาวจรวิบากจิต ๔* จิต ๒ ประเภทข้างต้น ๘ ดวง เมื่อเกิดเป็นจุติจิตของผู้มิใช่พระอรหันต์แล้ว สามารถทำให้เกิด จิตตชรูป ขึ้นได้

จิต ๗๕ ดวง ซึ่งมีเจตนาเจตสิกเป็นจิตตสมุฏฐานของรูป *จะทำหน้าที่นั้น ก็แต่ในขณะเกิดขึ้น (อุปปาทักขณะ)* เท่านั้น เพราะขณะตั้งอยู่และขณะสิ้นไป มีกำลังอ่อนลงแล้ว

๓๖.๔ **อุตุสมุฏฐาน อุตุ** ได้แก่ **เตโชธาตุ** ตามลักษณะปรากฏในธรรมชาติ เมื่อมีลักษณะร้อนเรียกว่า **อุณหเตโช** เมื่อมีลักษณะเย็นเรียกว่า **สีตเตโช** เตโช มีหน้าที่ทำให้วัตถุสุก และละเอียดนุ่มนวล ปรากฏในร่างกายสัตว์เป็นไออุ่น และทำหน้าที่ย่อยอาหาร เมื่อวิปริตก็ทำให้เป็นไข้ตัวร้อนจัด หรือเกิดความทรุดโทรมชราภาพ **อุตุชรูป** เริ่มเกิดในสัตว์ตั้งแต่ขณะตั้งอยู่ (ฐิติขณะ) ของปฏิสนธิจิต และเกิดขึ้นทุกขณะย่อยของจิตแต่ละดวง อนึ่ง **อุตุชรูป** ก็มีเกิดขึ้นด้วยในธรรมชาติที่ไร้ใจครอง อันได้แก่วัตถุสิ่งของต่างๆ ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ อาคาร ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เมฆ ฯลฯ

๓๖.๕ **อาหารสมุฏฐาน อาหารรูป** เป็นรูปปรมัตถ์ มีชื่ออื่น คือ กพฬิงการาหาร และโอชา ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี รูปกัณฑ์ทุกนิเทศ หัวข้อ ๕๓๘ มีใจความว่า :

รูปที่เรียกว่า กพฬิงการาหารเป็นไฉน? ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย หรือรูปอื่นใดมีอยู่ อันเป็นของใส่ปากขบเคี้ยวกลืนกินอิ่มท้องของสัตว์นั้นๆ ในชนบทใดๆ สัตว์ทั้งหลายเลี้ยงชีวิตด้วยโอชาอันใด รูปทั้งนี้เรียกว่า กพฬิงการาหาร

อรรถกถา **กพฬิงการาหารนิเทศ** ขยายความว่า

*อาหารที่ชื่อว่า **กพฬิงการ** เพราะถูกกระทำให้เป็นก้อน (เป็นคำข้าว) ชื่อว่า **อาหาร** เพราะถูกกลืนกิน... อีกอย่างหนึ่งที่ชื่อว่า **อาหาร** เพราะอรรถว่า ย่อมนำมาซึ่งรูป*

ความหมายประการหลังนี้แสดงว่า *อาหารรูป* เป็นเหตุ หรือสมุฏฐานของรูปในกายสัตว์

อรรถกถาแสดงลักษณะ ๔ (ลักขณาทิจตุกะ) ของกพฬิงการาหารว่า :

กพฬิงการาหาร มี **โอชา** เป็นลักษณะ มีการนำมาซึ่งรูป เป็นหน้าที่ (รสะ) มีการอุปภัมภ์ เป็นผลปรากฏ (ปัจจุปัฏฐาน) มีวัตถุที่บุคคลทำเป็นคำข้าวแล้วกลืนกิน เป็นเหตุใกล้ให้เกิด (ปทัฏฐาน)

ในที่อีกแห่งหนึ่งให้ความหมายของ **โอชา** ว่า คือธรรมชาติที่ยังรูปให้เกิดขึ้นติดต่อกัน พร้อมกับการเกิดขึ้นของตน โอชาที่มีอยู่ในภายในกายบุคคลเรียกว่า **อัชฌัตตโอชา** โอชาที่มีอยู่ภายนอกเรียกว่า **พหิทธโอชา**

เมื่อบุคคลดื่มกิน พหิทธโอชา จะเข้าไปผสมกับ อัชฌัตตโอชา ทำให้เกิดอาหารชรูปขึ้น รักษารูปกายของบุคคลผู้นั้นไว้

๓๖.๖ **จำแนกรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔**

(๑) **กัมมัชรูป ๑๘** ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทัยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑

(๒) **จิตตชรูป ๑๕** ได้แก่ วิญญัติรูป ๒ สัททารมณ์ ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโภครูป ๘ ปริเฉทรูป ๑

(๓) **อุตุชรูป ๑๓** ได้แก่ สัททารมณ์ ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโภครูป ๘ ปริเฉทรูป ๑

(๔) **อาหารชรูป ๑๒** ได้แก่วิการรูป ๓ อวินิโภครูป ๘ ปริเฉทรูป ๑

ส่วนลักษณะรูป ๔ คือ อุปจยะ สันตติ ชรตา และอนิจจตานั้น ไม่มีสมุฏฐาน เพราะเป็นสภาพของกลุ่มรูปที่ดำเนินอยู่

ควรสังเกตว่า มีรูปที่เกิดได้จากสมุฏฐานเดียว หรือเกิดได้จากสมุฏฐาน ๒, ๓, ๔ ประเภทก็ได้ ดังแสดงเปรียบเทียบไว้ชัดเจน เป็นรายการตามตาราง ๓๖.๑ ซึ่งจะเห็นได้ว่า

ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทัยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ มีกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว วิญญัติรูป ๒ มีจิตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว

สัททารมณ์มี ๒ สมุฏฐานคือ จิตตสมุฏฐาน และอุตุสมุฏฐาน

วิการรูป ๓ มีจิต อุตุ และอาหารรวมเป็น ๓ สมุฏฐาน

ส่วนมหาภูตรูป ๔ รูปารมณ์ ๑ คันธารมณ์ ๑ รสารมณ์ ๑ อาหารรูป ๑ ปริเฉทรูป ๑ มี ๔ สมุฏฐาน

สำหรับลักษณรูป ๔ ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด

๓๖.๗ แผนผังรูปธรรมของบุคคลในกามาวจรภูมิ

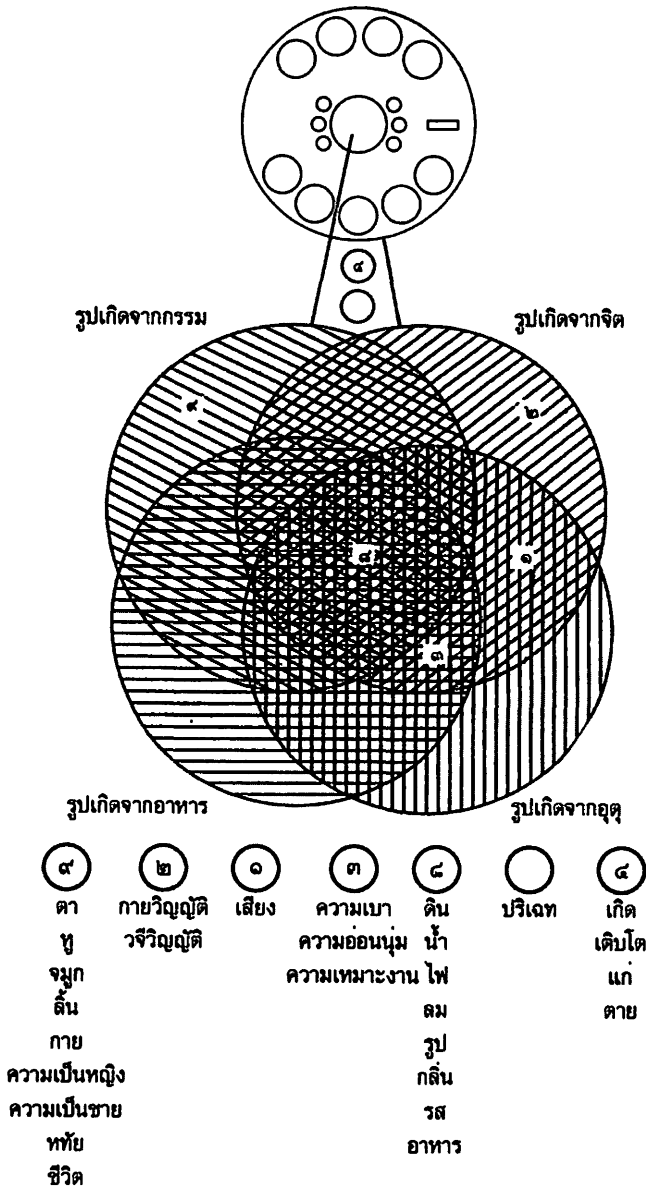
ภาพ ๓๖.๑ แสดงแบบจำลองนามรูป หรือขันธ์ ๕ ของบุคคลที่มีรูปปรมัตถ์ครบ ทั้งนี้โดยนำเอาแบบจำลองจิตเจตสิกที่เคยพรรณนาไว้แล้วมาแสดงประกอบไว้ด้วยโดยสังเขปเท่านั้น ความมุ่งหมายของแผนผังนี้ ก็เพื่อแสดงองค์ประกอบด้านรูปธรรม ให้เห็นรูปประเภทต่างๆ ชัดเจนขึ้น

วงกลมเดียวข้างบน ซึ่งมีวงกลมขนาดเล็กอยู่ภายในนั้น เป็นแบบจำลองจิตเจตสิก ร่างไว้อย่างสังเขป เพื่อแสดงองค์ประกอบด้านนามธรรมของบุคคล ส่วนที่แสดงรูปปรมัตถ์ จำแนกออกตามสมุฏฐานเป็นวงกลม ๔ วงที่ซ้อนกันอยู่บางส่วน ตัวเลขที่เขียนไว้ในขอบเขตของวงกลมใด หมายความว่า รูปที่แทนด้วยตัวเลขนั้น มีสมุฏฐานตามที่กำหนดให้แก่วงกลมนั้น กล่าวคือ วงกลมซ้ายบน แสดงรูปที่เกิดจากกรรม วงกลมขวาบน แสดงรูปที่เกิดจากจิต วงกลมขวาล่าง แสดงรูปที่เกิดจากอุตุ และวงกลมซ้ายล่าง แสดงรูปที่เกิดจากอาหาร ตัวเลขที่อยู่ในพื้นที่ๆ วงกลมซ้อนกัน ก็แสดงรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๒, ๓, หรือ ๔ อย่าง

สำหรับความหมายของเลขต่างๆ ในแผนผัง ได้แสดงไว้ข้างล่างของภาพแล้วอย่างสังเขป กล่าวคือ **ตัวเลข** ๙ แสดงปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทัยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ **ตัวเลข** ๒ แสดงวิญญัติรูป **ตัวเลข** ๑ แสดงสัททรูป **ตัวเลข** ๓ แสดงวิการรูป **ตัวเลข** ๘ แสดงอวินิพโภครูป **วงว่างที่ไม่มีตัวเลข** แสดงปริจเฉทรูป และ **ตัวเลข** ๔ แสดงลักษณรูป ซึ่งอยู่ภายนอกวงกลมทั้ง ๔

ภาพ ๓๖.๑

แบบจำลองนามรูป

๓๖.๘ ความเป็นไปของรูป ๔ สมุฏฐานในร่างกายตั้งแต่ปฏิสนธิขณะ

๓๖.๘.๑ **กัมมชรูปและอุตุชรูป** การเกิดของบุคคลในภพภูมิ คือ การเกิดขึ้นของปฏิสนธิจิต พร้อมกับ **กัมมชรูป** ซึ่งจะเกิดขึ้นพร้อมกับอุปปาทะขณะ (ขณะเกิด) ของปฏิสนธิจิตนั้น และต่อจากนั้นไป กัมมชรูปก็จะเกิดขึ้นทุกขณะย่อยของจิตแต่ละดวง รวมทั้งปฏิสนธิจิตนั้นด้วย สรุปว่าในการเกิดดับของจิตที่สืบเนื่องกันแต่ละดวงนั้น มีกัมมชรูปประเภทที่สมควรเกิดขึ้นทีละรูป รวม ๓ รูปด้วยกันเรื่อยไป แต่ละรูปดำรงอยู่ โดยมีอายุ ๑๗ ขณะจิตใหญ่หรือ ๕๑ ขณะจิตเล็ก แล้วก็ดับไป

ในกรณีของมนุษย์ ซึ่งเป็นสัตว์อาศัยเกิดในครรภ์ของมารดา (คัพภเสยยกะ) กัมมชรูปที่เกิดพร้อมอุปปาทะขณะของปฏิสนธิจิตมี ๓ ประเภท คือ กายปสาทรูป ๑ ภาวรูปอันใดอันหนึ่ง ๑ และหทัยรูป ๑

สภาพที่เป็นจริงนั้น รูปใดรูปหนึ่ง ไม่เกิดขึ้นตามลำพังโดดเดี่ยว แต่จะมีรูปอื่นเกิดร่วมกันเป็นกลุ่มรูป หรือ **รูปกลาป** เสมอไป ซึ่งจะได้กล่าวถึงให้ชัดเจนในโอกาสต่อไป สำหรับในขั้นนี้ จะพิจารณาหลักการของการเกิดขึ้นของรูป โดยอาศัยการอุปถัมภ์ของสมุฏฐาน ให้เกิดความเข้าใจเป็นพื้นฐานไว้ก่อน

กัมมชรูปที่เกิดขึ้นนี้ เป็นสิ่งกำหนดรูปร่างสัณฐานอวัยวะต่าง ๆ ถัดจากนั้น **อุตุชรูป** ซึ่งอาศัย กัมมชรูปเป็นปัจจัยด้วย จะเกิดขึ้นช่วยปรับปรุงให้ปรากฏสมบูรณ์ชัดเจนขึ้น ตั้งแต่ขณะจิตย่อยถัดไป โดยเหตุที่ในร่างกายของมนุษย์และเดียรัจฉานทั้งหลาย มีอุตุชรูปเกิดอยู่ทั่วไปหมด และยังคงปรากฏอยู่ต่อไป (แม้สัตว์บุคคลนั้นตายแล้ว คือจุติจิตเกิดขึ้นแล้ว รูปที่มีสมุฏฐานอื่นดับไปหมดแล้ว) ดังนั้น เราจึงควรพิจารณาเรื่องอุตุชรูปให้ชัดเจน อุตุชรูปนี้จำแนกออกได้เป็น ๔ ประเภท ตามปัจจัยที่สนับสนุนการเกิดขึ้น คือ

(๑) **กัมมปัจจัยอุตุชรูป** คือ อุตุชรูปที่เกิดขึ้นต่อเมื่อมี *กัมมัชรูป* เกิดก่อน ๑ ขณะจิตเล็ก *เป็นปัจจัย*

(๒) **จิตตปัจจัยอุตุชรูป** คือ อุตุชรูปที่เกิดขึ้นต่อเมื่อมี *จิตตชรูป* เกิดก่อน ๑ ขณะจิตเล็ก *เป็นปัจจัย*

(๓) **อุตุปัจจัย อุตุชรูป** คือ อุตุชรูปที่เกิดขึ้นต่อเมื่อมี *อุตุชรูป ชนิด (๑) และ (๒) ข้างบน* และ*ชนิด (๔) ที่จะกล่าวถึงข้างล่าง* เกิดขึ้นก่อน ๑ ขณะจิตเล็ก *เป็นปัจจัย*

(๔) **อาหารปัจจัยอุตุชรูป** เป็น อุตุชรูปที่เกิดขึ้นต่อเมื่อมี ***อาหารชรูป*** ซึ่งเกิดก่อน ๑ ขณะจิต-เล็ก *เป็นปัจจัย*

๓๖.๘.๒ **จิตตชรูป** หลังจากปฏิสนธิจิตดับลงแล้ว ภวังคจิตเกิดขึ้นสืบต่อ ในขณะเกิดขึ้น (อุปปาทะ) ของภวังคจิตดวงแรกนี้เอง **จิตตชรูป** ก็เกิดเป็นครั้งแรก และจะตั้งอยู่เรื่อยไปจนครบ ๕๑ ขณะจิตเล็ก จึงดับลง จิตตชรูปต่อไปจะเกิดขึ้นเรื่อยๆ ในขณะเกิดขึ้นของภวังคจิตดวงถัดๆ ไป ไม่เกิดในขณะตั้งอยู่ (ฐิติ) และขณะดับ (ภังค) ของจิต เพราะใน ๒ ขณะนั้น จิตมีกำลังน้อย

๓๖.๘.๓ **อาหารรูป** รูปประเภทนี้ ในกรณีของมนุษย์และเดียรัจฉานซึ่งอาศัยครรภ์ จะเกิดขึ้นภายหลัง เมื่อกัมมชรูปประเภทชีวิตรูปได้เกิดขึ้นก่อนแล้ว ซึ่งอาจเป็นขณะใดขณะหนึ่งในช่วงสัปดาห์ที่ ๒ หรือที่ ๓ หลังปฏิสนธิขณะ และอาหารที่มารดาบริโภค ได้ซาบซึมในร่างกายของทารกแล้ว โดยจะเกิดในขณะใดของจิตดวงใดก็ได้

ตาราง ๓๖.๑

แสดงสมุฏฐานของรูป

จำแนก สมุฏฐาน ของ รูป ๒๘	นิปผันนรูป ๑๘																		อนิปผันนรูป ๑๐			
	มหาภูต ๔				ปสาทรูป ๕					โคจรรูป ๔				ภาว ๒		๑	๑	๑		๒	๓	๔
	ปฐวี	อาโป	เตโช	วาโย	จักขุ	โสต	ฆาน	ชิวหา	กาย	รูปารมณ์	สัททารมณ์	คันธารมณ์	รสารมณ์	อิตถีภาว	ปุริสภาว	หทัย	ชีวิต	อาหาร	ปริจเฉท	วิญญัติ	วิการ	ลักขณ
กรรม ๑๘	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		/	/	/	/	/	/	/	/			
จิต ๑๕	/	/	/	/						/	/	/	/					/	/	/	/	
อุตุ ๑๓	/	/	/	/						/	/	/	/					/	/		/	
อาหาร ๑๒	/	/	/	/						/		/	/					/	/		/	

บทที่ ๓๗
รูปกลาป หรือ หมวดรูป

๓๗.๑ การปรากฏของรูปปรมัตถ์นั้น ประชุมกันอยู่เป็นหมวดหรือเป็นหมู่พร้อมกันหลายรูป ไม่ใช่โดยเอกเทศ **รูปกลาป** คือ หมวดของรูปจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีสภาพความเป็นไปพร้อมกัน (สหวุตติ) ๓ ประการคือ เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน และมีที่อาศัยอันเดียวกัน (คือมหาภูตรูป ๔ นั่นเอง) ในบรรดารูปปรมัตถ์ ๒๘ นั้น มีรูป ๒๓ รูป ที่อาจรวมกันปรากฏเป็นรูปกลาปได้ ๒๓ กลาป รูป ๕ รูป ที่ไม่รวมเป็นรูปกลาป ได้แก่

(๑) ปริจเฉทรูป ๑ ซึ่งเป็นรูปกำหนดขอบเขตระหว่างรูปกลาปเอง จึงไม่นับเข้าในองค์กลาป

(๒) ลักขณรูป ๔ เป็นเครื่องหมายของรูปกลาป ไม่นับเข้าในองค์กลาปเช่นกัน

การจำแนกประเภทของรูปกลาป อาศัยนัยของรูปสมุฏฐานดังกล่าวมาแล้วในตอน ๓๖ เป็นหลักจำแนกได้ *กัมมชกลาป ๙ จิตตชกลาป ๘ อุตุชกลาป ๔ และอาหารชกลาป ๒* รวมเป็น ๒๓ กลาปด้วยกัน

๓๗.๒ อวินิพโภครูป ๘ เป็นองค์ประกอบของทุกรูปกลาป

อวินิพโภครูป ๘ กล่าวคือ มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ และอาหารรูป ซึ่งเคยได้กล่าวถึงมาแล้วบทที่ ๓๔ ว่าแยกจากกันไม่ได้ ต้องปรากฏพร้อมกันเสมอ เมื่อพิจารณาตามนัยของกลาป ก็เป็นองค์ประกอบของทุกรูปกลาปนั่นเอง และโดยตัวเองก็เป็นรูปกลาปที่มีองค์ประกอบน้อยที่สุดที่จะมีได้ หรือเมื่อพิจารณาอีกแง่หนึ่งอาจนับได้ว่าเป็นแกนของรูปกลาปทั้ง ๒๓ กลาปนั่นเอง

ในการจำแนกรูปกลาปตามสมุฏฐานนัยต่อไปนี้ เราอาจใช้แผนผังเป็นสัญลักษณ์ประกอบ เพื่อความเข้าใจง่ายและชัดเจน ให้เห็นองค์ประกอบของแต่ละกลาป

ขั้นแรกเขียนแทน **อวินิพโภครูป ๘** ด้วยเครื่องหมาย (๘) ซึ่งเมื่อปรากฏโดยลำพังเดี่ยวๆ ก็ให้หมายความถึงรูปกลาป ที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ และอาหารรูป รวม ๘ รูปเท่านั้น

๓๗.๓ อวินิพโภครูป ๘ เป็นรูปกลาปประเภทใดได้บ้าง

(๘) ที่เป็นกัมมชกลาปไม่มี เพราะในกัมมชกลาปทุกกลาป จะต้องมี **ชีวิตรูป** (ชีวิตินทรีย์) เข้าประกอบด้วยเสมอไป (๘) โดยลำพังจึงไม่มีที่เป็นกัมมชกลาป

(๘) อาจปรากฏเป็นกลาปได้ในอีก ๓ สมุฏฐาน คือ เป็นจิตตชกลาป หรืออุตุชกลาป หรืออาหารชกลาปก็ได้ สุดแล้วแต่สมุฏฐานเป็นกรณีไป และในทุกกรณีนั้น ก็มีชื่อเรียกเหมือนกันว่า สุทธัฏฐกกลาป

๓๗.๔ ข้อสังเกตในการพิจารณารูปกลาป

อาจารย์บางท่าน นำเอาเรื่องรูปกลาปไปเปรียบเทียบกับทฤษฎีอะตอมของสสาร ในลักษณะชี้แนะว่าตรงกัน หรือบางกรณี ก็คล้ายจะยืนยันว่า **กลาปคือกลุ่มของปรมาณู (อะตอม) นั่นเอง** แนวคิดเรื่องสสารก็ดี เรื่องสสารมีองค์ประกอบแยกย่อยเป็นอนุภาคเล็กจิ๋วที่ไม่แตกสลายดับสูญก็ดี มาจากหลักปรัชญาตะวันตก ซึ่งไม่ตรงกับหลักธรรมในพระไตรปิฎก การเปรียบเทียบเช่นนี้ จึงอาจทำให้เกิดความเข้าใจสับสนคลาดเคลื่อนได้

รูปปรมัตถ์ เป็นสังขารธรรมประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิต เจตสิก โดยที่ตนเองไม่สามารถรู้อารมณ์ใดๆ ได้ การจำแนกรูปปรมัตถ์ ออกเป็น ๒๘ ประเภทนั้น อาจพิจารณาได้ว่า เป็นการจำแนกลักษณะต่างๆ ที่รูปปรมัตถ์นั้นจะปรากฏแก่จิตเจตสิกนั่นเอง ในบริบทต่างๆ การกำหนด อวินิพโภครูป ๘ ก็เป็นการแสดงว่า ตามธรรมชาติ รูปปรมัตถ์จะปรากฏลักษณะให้รู้ได้โดยจิตเจตสิก ๘ ลักษณะพร้อมกันเป็นหมวดในบริบทหนึ่งๆ เรียกว่าเป็นจำพวก **สุทธัฏฐกกลาป** และหากปรากฏลักษณะให้รู้ได้มากกว่า ๘ ขึ้นไป ก็จะจัดเป็นกลาปจำพวกอื่นๆ ที่จะกล่าวถึงต่อไป

ดังนั้น เราจึงไม่จำเป็นต้องสร้างมโนภาพว่า กลาป คือกลุ่มปรมาณู หรือ รูป เป็นปรมาณู (หรืออะตอมโมเลกุลของวิทยาศาสตร์ หรือปรัชญาตะวันตก) เราอาจถือเพียงว่า **กลาป คือ หมวดหมู่แห่งลักษณะของรูปปรมัตถ์ ซึ่งปรากฏให้จิตเจตสิกจับเป็นอารมณ์ได้ในกรณีร่วมกัน** การพิจารณาเช่นนี้ จะหลีกความสับสนปนเปกับแนวคิดหรือทฤษฎี ที่ไม่ใช่พุทธธรรมได้

๓๗.๕ **อุตุชกลาป** อุตุชกลาป คือ หมวดหรือหมู่ของอุตชรูป ซึ่งเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน และมีที่อาศัยคือมหาภูตรูป ๔ อย่างเดียวกัน

หลักอภิธรรม จำแนกอุตุชกลาป (และอุตุชรูปด้วย) ออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ที่อยู่ในสิ่งต่างๆ ทั่วไป อันไม่มีใจครอง (๒) ที่อยู่ในร่างกายของสัตว์อันมีใจครอง

อุตุชกลาปประเภท (๑) นั้นจัดเป็นรูปธรรม ที่มีอยู่ทั่วไปในโลก ถือว่าเป็นธรรมชาติส่วนที่มีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะมีสัตว์อุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม

ประเด็นนี้ อาจเป็นรากฐานให้วินิจฉัยต่อไปได้ว่า รูปธรรมเป็นสิ่งมีมาก่อนแล้ว แม้เมื่อยังไม่มีนามธรรมปรากฏขึ้น โดยมีอุตุเป็นสมุฏฐาน อุตุนี้คือ เตโชธาตุ ซึ่งเป็นมหาภูตรูปประเภทหนึ่ง

อนึ่ง หลักอภิธรรมกำหนดว่า มหาภูตรูป ๔ นั้นอิงอาศัยกันเกิดเป็นสหชาติปัจจัย ไม่อาจกล่าวได้ว่า ในบรรดาธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม นั้น ธาตุใดเกิดก่อน การกล่าวว่า อุตุชรูป หรืออุตุชกลาป มีอุตุ หรือเตโชธาตุเป็นปัจจัย จึงหมายความถึง การดำรงอยู่ในสภาพเกิดดับสืบเนื่องกันไป โดยเตโชธาตุในอวินิพโภครูป ๘ นั้นเองเป็นสมุฏฐานให้เกิด อวินิพโภครูปใหม่แทนรูปที่ดับไปแล้ว อุตุชกลาปในธรรมชาติที่ไร้ใจครอง จึงปรากฏสืบเนื่องอยู่ไม่ขาดสาย

อุตุชกลาปที่ประกอบด้วย อวินิพโภครูป ๘ โดยเฉพาะ ไม่มีรูปอื่นร่วมด้วยนี้ เรียกว่า **สุทธัฏฐกกลาป** หมายถึงรูปกลาปที่มีจำนวนรูป ๘ อย่างเข้าประกอบกัน กลาปประเภทนี้ในธรรมชาติที่ไร้ใจครอง ได้แก่ ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ เมฆ อาคาร ลม ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาว แสงสว่าง เงา เป็นต้น

๓๗.๖ **สัททนวกกลาป** อุตุชกลาปที่มี **สัททรูป** หรือ **สัททารมณ์** อันได้แก่ เสียง เข้ารวมหมวดกับอวินิโภครูป ๘ จึงเป็นรูปกลาปที่มีจำนวนรูป ๙ อย่างอยู่ด้วยกันนั้น เรียกว่า **สัททนวกกลาป**

รูปกลาปประเภทนี้ ที่ปรากฏเองในธรรมชาติที่ไร้ใจครอง คือ นอกกายสัตว์ ได้แก่ เสียงลมพัด เสียงฟ้าร้อง เสียงน้ำไหล เสียงน้ำตก เสียงเครื่องยนต์ เสียงระฆัง เสียงรถ เสียงเรือ เป็นต้น

เราอาจเขียนสัญลักษณ์ของ สัททนวกกลาป ได้ดังต่อไปนี้คือ (๘)(สัท) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เป็นรูปกลาป ที่มีอวินิพโภครูป ๘ ประกอบกับสัททรูป สำหรับสุทธัฏฐกกลาปนั้น เขียนแทนด้วยสัญลักษณ์ (๘) ของ อวินิพโภครูปเท่านั้น

เอกภพทางสารวัตถุที่ไร้ใจครอง ซึ่งทางฝ่ายวิทยาศาสตร์ถือเอาว่ามีมานานก่อนที่จะมีสัตว์ สิ่งมีวิญญาณหรือใจครองอุบัติขึ้นนั้น ถ้าพิจารณาในแง่อภิธรรมแล้ว ก็เป็นโลกที่มีแต่ (๘) และ (๘)(สัท) คือรูปกลาป ๒ ประเภทนี้เป็นจำนวนมากมายหลายชนิด แผ่กระจายกันอยู่ทั่วไปไม่สิ้นสุด โดยมี ปริเฉทรูป คั่นอยู่ระหว่างรูปกลาปทั้งหลายเหล่านั้น ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นอุตุชกลาปจำพวกภายนอกกายสัตว์ทั้งสิ้น ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ในบรรดารูปปรมัตถ์ทั้งหลายนั้น ในธรรมชาติที่ไร้ใจครอง จะมีรูปปรมัตถ์เกิดอยู่เพียง ๑๐ รูป คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อาหารรูป สัททรูป และปริเฉทรูป (อากาศ) ในบางแห่ง ท่านย่อลงเป็นธาตุ ๕ คือ มหาภูตรูป ๔ และ อากาศธาตุ ๑ สงเคราะห์ว่ารูปนอกนั้นอาศัยมหาภูตรูป ๔ เกิด ไม่ต้องนับ

๓๗.๗ อุตุชกลาปในสิ่งที่มีใจครอง (คือในสัตว์)

๓๗.๗.๑ สัตว์ทั้งปวงมาเกิดเพราะกรรม ดังนั้น **กัมมชรูป** จึงเกิดก่อน (ดูทบทวนหัวข้อ ๓๖.๘) ในขณะอุปปาทะของปฏิสนธิจิต เป็นกัมมชกลาป ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป แล้วในขณะต่อมานั้นเอง อุตุชกลาปก็จะเกิดขึ้นในสัตว์นั้น โดยอาศัย **กัมมชกลาป** เป็นปัจจัย จึงเรียกชื่อเต็มว่าเป็น **กัมมปัจจัยอุตุชกลาป** นี่คือการเริ่มต้นของ **อุตุชกลาป** ในสัตว์นั้นและก็เป็นชนิด **สุทธัฏฐกกลาป** คือ (๘) นั่นเอง แต่ดำรงอยู่ในกายสัตว์อาศัยกัมมชรูป หรือกัมมชกลาปเป็นปัจจัยจึงเกิด เมื่อสัตว์เติบโตขึ้น ก็เพิ่มขึ้น และเติบโตเป็นร่างกายของสัตว์นั้นๆ ทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม ถ้าเกิดขึ้นในสัตว์แต่ลำพัง (๘) สัตว์นั้นจะมีสุขภาพไม่สมบูรณ์ ไม่ปกติ อ่อนเพลีย ไม่สบาย ต่อเมื่อมีวิการรูป ๓ ซึ่งจะเขียนแทนด้วยสัญลักษณ์ (๓) เข้าประกอบด้วยคือ เป็น (๘)(๓) แล้ว จึงจะเป็นร่างกายของสัตว์ที่มีสุขภาพดีเป็นปกติสบาย

(๘)(๓) นี้ เนื่องจากมีพวกลหุตารูป มุทุตารูป และกัมมัญญตารูป เข้าประกอบรวม ๑๑ รูป ด้วยกัน จึงเรียกชื่อตามจำนวนนั้นว่า **ลหุตาทิเอกาทสกกลาป**

๓๗.๗.๒ ในกรณีที่เป็นเสียงปรากฏออกมาจากร่างกายของสัตว์ เช่น เสียงท้องร้อง กรน หรือเสียงตบมือ ดีดนิ้ว ก็นับเป็นสัททนวกกลาป คือ (๘)(สัท) ซึ่งถ้ามีเพียงองค์ประกอบ ๙ อย่างเช่นนี้ จะเป็นเสียงที่ไม่มีความชัดเจน ต่อเมื่อมีวิการรูป ๓ เข้าประกอบด้วย เป็นองค์ประกอบรวม ๑๒ จึงจะมีความแจ่มใสชัดเจน อุตุชกลาปประเภทนี้ เรียกชื่อตามลักษณะและจำนวนขององค์ประกอบว่า **สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป** และอาจเขียนแทนได้ด้วยสัญลักษณ์ (๘)(สัท)(๓)

ควรสังเกตว่า วิการรูป ๓ คือ **ลหุตา มุทุตา** และ **กัมมัญญตา** นั้น เป็นองค์ประกอบของรูปกลาป ซึ่งเกิดในสัตว์สิ่งที่มีใจครองเท่านั้น ไม่เกิดในธรรมชาติภายนอกกายสัตว์ซึ่งไร้ใจครอง จึงเป็นรูปซึ่งแสดงคุณภาพของรูปกายสัตว์ และไม่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่ไร้ชีวิตจิตใจ

๓๗.๘ จากการเปรียบเทียบหัวข้อ ๓๖.๘ กับหัวข้อ ๓๗.๗ ข้างบนเพิ่มเติม จะเห็นได้ว่ามีอุตุชกลาปที่เกิดขึ้นโดยจิตอุตุเอง และอาหารเป็นปัจจัย เกิดซับซ้อนกันในร่างกายของสัตว์ด้วย กล่าวคือ

(๑) เมื่อเกิดจิตตชรูปขึ้น ก็เกิดจิตตชกลาป เป็นปัจจัยให้เกิดจิตตปัจจัยอุตุชรูป และ **จิตตปัจจัยอุตุชกลาป**

(๒) เมื่อเกิดอุตุชรูปขึ้น ก็เกิดอุตุชกลาป เป็นปัจจัยให้เกิดอุตุชรูป และ **อุตุปัจจัยอุตุชกลาป**

(๓) เมื่อเกิดอาหารชรูปขึ้น ก็เกิดอาหารชกลาป เป็นปัจจัยให้เกิดอาหารปัจจัยอุตุชรูป และ **อาหารปัจจัยอุตุชกลาป** นอกเหนือจาก

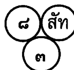
(๔) กัมมปัจจัยอุตุชกลาป ซึ่งกล่าวถึงมาแล้วข้างบน

๓๗.๙ สรุปว่า ในร่างกายของสัตว์มนุษย์ที่มีชีวิตและจิตใจครองอยู่ ประกอบขึ้นด้วยอุตุชกลาปทั้ง ๔ ประเภท เกิดดับซับซ้อนกันอยู่ สืบเนื่องกันไป เป็นองค์ประกอบด้านรูปธรรม สอดคล้องกับองค์ประกอบด้านนามธรรม อันได้แก่ จิตเจตสิก นับเป็นการสืบสันดานของแต่ละบุคคลในภพภูมิของตน และเมื่อสรุปลงโดยย่อแล้ว อุตุชกลาป เหล่านี้ก็จำแนกได้เป็น

(๑) สุทธัฏฐกกลาป

(๒) ลหุตาทิเอกาทสกกลาป

(๓) สัททนวกกลาป

(๔) สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป

บทที่ ๓๘
รูปกลาป หรือหมวดรูป (ต่อ)

๓๘.๑ ในตอนนี้จะเสนอรูปกลาป จำแนกประเภทตามปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร โดยอาศัยรายการที่แสดงสัญลักษณ์องค์ประกอบ ช่วยให้เกิดความเข้าใจกระจ่าง ในเรื่องการเข้ารวมของรูปปรมัตถ์เป็นรูปกลาป รายการ ๓๘.๑ แสดง **กัมมชกลาป** ๙ จากกัมมชรูป ๑๘ รายการ ๓๘.๒ แสดง **จิตตชกลาป** ๘ จากจิตตชรูป ๑๕ รายการ ๓๘.๓ แสดง **อุตุชกลาป** ๔ จากอุตุชรูป ๑๓ และรายการ ๓๘.๔ แสดง **อาหารกลาป** ๒ จากอาหารชรูป ๑๒ ควรสังเกตว่า ปริจเฉทรูปนั้น แม้จะนับว่ามีปัจจัยเป็นทั้งกรรม จิต อุตุ และอาหาร แต่ก็ไม่เข้าไปร่วมเป็นองค์ประกอบของรูปกลาปใดเลย เพราะมีหน้าที่ตามลักษณะที่เป็นช่องว่างระหว่างรูปกลาปทั้งหลาย ไม่ให้รูปกลาปเชื่อมติดกันเป็นเนื้อเดียว แยกไม่ออก ดังกล่าวแล้วในหัวข้อ ๓๗.๑ อนึ่ง จากการสำรวจสัญลักษณ์ของรูปกลาปทั้งหมด ในรายการทั้ง ๔ ของตอนนี้เป็นขั้นต้น จะเห็นได้ว่า อวินิพโภครูป ๘ ซึ่งมีสัญลักษณ์เป็น (๘) นั้น เป็นองค์ประกอบหลักในรูปกลาปทั้งปวง ดังกล่าวมาแล้วเช่นกัน

๓๘.๒ **กัมมชกลาป**

องค์ประกอบสำคัญกำหนดความเป็นกัมมชกลาป คือ **ชีวิตรูป** หรือ **รูปชีวิตินทรีย์** ซึ่งให้สัญลักษณ์เป็น (ชีว) และมีบทบาทเป็นธรรมชาติที่รักษากัมมัชรูปอื่นที่เกิดพร้อมตนนั้น ตั้งอยู่ได้ตามอายุ

มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า แม้กัมมชรูปทั้งหลายจะเกิดจากกรรม คือ มีกรรมเป็นสมุฏฐาน แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว กรรมก็ไม่มีอำนาจหล่อเลี้ยงรักษาให้ตั้งอยู่ได้จนถึงอายุของตน ส่วนจิตตชรูป อุตุชรูป และอาหารรูปนั้น จิต อุตุ และอาหาร นอกจากจะเป็นสมุฏฐานให้เกิดตามลำดับแล้ว ยังเป็นผู้รักษาอีกด้วย จึงไม่จำเป็นต้องอาศัยชีวิตรูปมาเกี่ยวข้อง

ควรสังเกตได้จากการพิจารณารายการ ๓๘.๑ ว่า **อายตนะภายใน ๖** หรือ **ทวาร ๖** นั้น มีหมวดรูปหรือกลาปที่เป็นกัมมชกลาป ประกอบด้วย **อวินิโภครูป ชีวิตรูป** กับ **กัมมชรูปเฉพาะ** อีก ๑ รูป ที่ทำหน้าที่พิเศษเฉพาะของตน รวมเป็น ๑๐ รูป เช่น ตัวอย่าง หมวดรูปที่ทำหน้าที่เป็นตานั้น มีสัญลักษณ์แสดงเป็นองค์ประกอบชัดเจนคือ (จ)(๘)(ชีว) สำหรับชื่อเรียกภาษาบาลีนั้น บอกว่าเป็นอวัยวะหรืออายตนะอะไร **(จักขุ)** ต่อด้วยจำนวนรวมของรูปปรมัตถ์ในกลาป (ทสก = สิบ) รูปกลาปที่เป็นทวาร ๖ คือ เลขที่ ๑ ถึง ๕ และเลขที่ ๘

๓๘.๓ **ภาวทสกกลาป ๒**

ความเป็นหญิงหรือความเป็นชายของบุคคลนั้น ถูกกำหนดโดยรูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน กล่าวคือ **อิตถีภาวรูป** หรือ **ปุริสภาวรูป** ภาวรูปนี้แต่ละรูปจะปรากฏรวมอยู่กับอวินิพโภครูป และชีวิตรูป เป็น

อิตถีภาว- ทสกกลาป (สัญลักษณ์ (อิ)(๘)(ชีว))

หรือ **ปุริสภาวทสกกลาป** (สัญลักษณ์(ปุ)(๘)(ชีว))

แผ่กระจายแทรกซึมอยู่ทั่วรูปกาย แล้วแต่ว่าเป็นหญิงหรือเป็นชายโดยมีอยู่แต่ ประเภทเดียวตามเพศของตน หลักการนี้แสดงให้เห็นว่า ความเป็นหญิงหรือชายนั้น มิได้กำหนดโดยเพียงอวัยวะเพศที่ปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนในรูปกาย หากแต่รูปกลาปที่เกิดจากกรรม ที่แทรกซึมอยู่ทั่วรูปกายต่างหากเป็นเงื่อนไขกำหนด ตั้งแต่ขณะปฏิสนธิ

ทั้งนี้เพราะภาวทสกกลาปนี้ เกิดขึ้นพร้อมกับอุปปาทะขณะ ของปฏิสนธิจิตเลยทีเดียว

รายการ ๓๘.๑

สัญลักษณ์ แทนกัมมชรูป ๑๘

จักขุ	โสต	ฆาน	ชิวหา	กาย	อิตถี	ปุริส	หทัย	ชีวิต	อวินิ	ปริเฉท
(จ)	(โส)	(ฆ)	(ชิว)	(กาย)	(อิ)	(ปุ)	(หทย)	(ชีว)	(๘)	( )

รายการแสดง ชื่อ ความหมายและสัญลักษณ์ ของกัมมชกลาป ๙

ที่	ชื่อกลาป (หมวดรูป)	ความหมาย	สัญญลักษณ์
๑	จักขุทสกกลาป	ตา	(จ)(๘)(ชีว)
๒	โสตทสกกลาป	หู	(โส)(๘)(ชีว)
๓	ฆานทสกกลาป	จมูก	(ฆ)(๘)(ชีว)
๔	ชิวหาทสกกลาป	ลิ้น	(ชิว)(๘)(ชีว)
๕	กายทสกกลาป	กาย	(กาย)(๘)(ชีว)
๖	อิตถีภาวทสกกลาป	ความเป็นหญิง	(อิ)(๘)(ชีว)
๗	ปุริสภาวทสกกลาป	ความเป็นชาย	(ปุ)(๘)(ชีว)
๘	วัตถุทสกกลาป	ที่ตั้งของจิต	(หทย)(๘)(ชีว)
๙	ชีวิตนวกกลาป	ความมีชีวิตทั่วกาย	(๘)(ชีว)

การผ่าตัดเปลี่ยนรูปร่างอวัยวะเพศ ที่กระทำกันในสมัยปัจจุบัน ไม่มีผลในการเปลี่ยนเพศอย่างแท้จริง เพราะไม่ได้มีส่วนไปเปลี่ยน **ภาวทสก-กลาป** ซึ่งแทรกซึมอยู่ทั่วรูปกาย และเป็นผลจากอดีตกรรม ตามหลักการนี้ ปรากฏการณ์การเปลี่ยนเพศอย่างกะทันหันในชาติภพเดิม โดยยังไม่มีการ จุติ-ปฏิสนธิ อาจเกิดขึ้นได้ หากว่ามีการประกอบกรรมอันหนักจนพอเพียงที่จะให้ผลตัดรอนผลของกรรมเก่า และให้ผลของตนในเรื่องการกำหนดเพศนี้แรงพอเท่านั้น ซึ่งควรนับเป็นกรณีพิเศษเป็นอย่างมาก

๓๘.๔ **ชีวิตนวกกลาป**

ชีวิตรูป หรือชีวิตินทรีย์ มีกรรมเป็นสมุฏฐาน หมายความว่า การที่ปรมัตถธรรมประชุมกัน เกิดดับสืบเนื่องกันอยู่ได้นั้น ต้องมีการหล่อเลี้ยงรักษาซึ่งเกิดจากกรรมเช่นกัน ดังนั้นหมวดรูปของการรักษานี้ ก็จะต้องแทรกซึมอยู่ทุกส่วนของรูปกายด้วย หมวดรูปนี้มีองค์ประกอบคือ

อวินิพโภครูป กับชีวิตรูป จึงเขียนสัญลักษณ์ได้เป็น (๘)(ชีว)

และมีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า **ชีวิตนวกกลาป**

(คำ นว = เก้า หมายความว่าประกอบด้วยรูป ๙ รูป)

การเกิด ของสัตว์ประเภทเกิดในครรภ์มารดา ดังเช่นมนุษย์เรานั้น ในขณะที่ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น กัมมชกลาปเกิดได้มากที่สุด ๓ กลาป คือ **กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป** และ **วัตถุทสกกลาป** ภายหลังขณะนั้นต่อมา **ชีวิตนวกกลาป** จึงจะเกิดขึ้น แต่จะเป็นในขณะใดของจิตดวงใดนั้นไม่แน่ชัด เชื่อว่าแตกต่างกันไปตามชนิดของบุคคลด้วย ถือกันตามพระฎีกาจารย์ว่า น่าจะเกิดในขณะใดขณะหนึ่งของจิตดวงใดดวงหนึ่ง ที่เกิดหลังจากปฏิสนธิจิต และภายในสัปดาห์แรกของการเกิดปฏิสนธิจิต ทั้งนี้ถือว่าเกิดก่อน การเกิดขึ้นของกัมมชกลาปที่เหลือ ๔ กลาปอันได้แก่ **จักขุ-ทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกลาป** และ **ชิวหาทสกกลาป** ด้วย

๓๘.๕ จิตตชรูปประเภทต่าง ๆ

เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการพิจารณา **จิตตชกลาป** ควรทำความเข้าใจกับ **จิตตชรูป** ในความสัมพันธ์กับจิตประเภทต่างๆ ที่เป็นสมุฏฐาน โดยจำแนกประเภทของจิตตชรูป ตามประสบการณ์ของชีวิตประจำวันก่อน

จิตตชรูป เป็นสิ่งซึ่งคนสัตว์ผู้มีจิตใจแสดงออก โดยการเคลื่อนไหวของรูปกาย หรือการเปล่งเสียง หรือถ้อยคำให้เป็นที่รับรู้ได้จากสังเกตการณ์ จิตตชรูปอาจจำแนกได้เป็นหลายระดับและประเภท ตั้งแต่ที่เป็นอาการปรากฏออกตามธรรมชาติ เช่น การเต้นของหัวใจ การหายใจ จนถึงที่เป็นการแสดงวาจาให้รับรู้ความประสงค์ ดังต่อไปนี้

(๑) จิตตชรูปสามัญ เช่น หัวใจเต้น หายใจเข้าออก เกิดจากจิตทั้งหมด ยกเว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ และมโนธาตุ ๓

(๒) การหัวเราะ การยิ้ม เกิดจากโลภมูลโสมมนัส ๔ หสิตุปาท ๑ มหากุศลโสมนัส ๔ มหากิริยาโสมนัส ๔ รวม ๑๓ ดวง.

(๓) การร้องไห้ เกิดจากโทสมูลจิต ๒

(๔) การเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย เกิดจากจิต ๓๒ ดวง คือ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๙ อภิญญาจิต ๒

(๕) การพูดเกิดจากจิต ๓๒ ดวง ตามข้อ (๔)

(๖) อิริยาบถใหญ่ ๔ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน เกิดจากจิต ๓๒ ดวง ตามข้อ (๔)

(๗) อิริยาบถใหญ่ ๔ ตั้งมั่น เกิดจากจิต ๕๘ ดวง คือ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๙ อภิญญาจิต ๒ อัปปนาชวนะ ๒๖

รายการ ๓๘.๒

สัญลักษณ์ แทนจิตตชรูป ๑๕

กายวิญญัติ	วจีวิญญัติ	สัททารมณ์	วิการรูป	อวินิพโภค	ปริจเฉท
(กว)	(วว)	(สัท)	(๓)	(๘)	( )

รายการแสดง ชื่อ ความหมาย และสัญลักษณ์ ของจิตตชกลาป ๙

ที่	ชื่อกลาป (หมวดรูป)	ความหมาย	สัญลักษณ์
	มูลกลาป		
๑	สุทธัฏฐกกลาป	อาการพื้นฐานของสิ่งมีจิต	(๘)
๒	สัททนวกกลาป	เสียงจากร่างกาย	(สัท)(๘)
๓	กายวิญญัตินวกกลาป	การเคลื่อนไหวกาย	(กว)(๘)
๔	วจีวิญญัติสัทททสกกลาป	การพูดจา	(วว)(สัท)(๘)
	มูลีกลาป		
๕	ลหุตาทิเอกาทสกกลาป	อาการพื้นฐานของสิ่งมีจิต	(๘)(๓)
๖	สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป	เสียงจากร่างกาย	(สัท)(๘)(๓)
๗	กายวิญญัติลหุตาทิทวาทสกกลาป	การเคลื่อนไหวกาย	(กว)(๘)(๓)
๘	วจีวิญญัติสัททลหุตาทิเตรสกลาป	การพูดจา	(วว)(สัท)(๘)(๓)

๓๘.๖ **จิตตชกลาป**

รายการ ๓๘.๒ แสดงสัญลักษณ์ของ **จิตตชรูป ๑๕** และ **จิตตช-กลาป ๘** ที่เกิดขึ้นโดยการ เข้าประกอบกันเป็นหมวดหมู่ ของ จิตตชรูป

เมื่อพิจารณาดูรายการนี้แล้ว จะเห็นได้ว่ามีหลักการดังต่อไปนี้ :

(๑) ทุกกลาป มี อวินิพโภครูป ๘ เป็นองค์ประกอบหลัก

(๒) จิตตกลาป ๘ แบ่งเป็น ๒ ชุด คือ **มูลกลาป** และ **มูลีกลาป** ซึ่งแต่ละกลาปของชุดหลัง มี วิการรูป ๓ เข้าประกอบด้วย ทำให้เป็นหมวดรูปที่มีคุณภาพ เกิดจากจิตใจที่สบายหรือเข้มแข็ง ส่วน **มูลกลาป** นั้น เกิดจากจิตใจที่ไม่สบายหรืออ่อนแอ เพราะสุขภาพไม่ดี จิตตชกลาปจึงจัดได้เป็นคู่ ๔ คู่ด้วยกันคือ กลาปที่ ๑ กับ ๕, ๒ กับ ๖, ๓ กับ ๗ และ ๔ กับ ๘

กลาปที่ ๑ กับ ๕ เป็นอาการหายใจเข้าออก พองยุบที่ท้อง หน้าแดง หน้าซีด ขนลุก ขนพอง ถ้าเกิดเวลาเสียใจ โกรธ อ่อนเพลีย ก็เป็น **สุทธัฏฐกกลาป** ถ้าเกิดเวลาดีใจ สบายใจ ชื่นบาน มีปีติ ก็เป็น **ลหุตาทิเอกาทสกกลาป**

กลาปที่ ๒ กับ ๖ เป็นเสียงปรากฏที่ไม่เกี่ยวกับการพูด เช่น เสียงลมหายใจครืดคราด ไอ จาม เรอ หาว ละเมอ เวลาจิตใจอ่อนเป็น **สัททนวกกลาป** ถ้าเป็นเสียงแจ่มใส ชัดเจน ในเวลาจิตใจเข้มแข็ง สบายใจ ก็เป็น **สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป**

กลาปที่ ๓ กับ ๗ เป็นการเคลื่อนไหวกายต่างๆ เช่น เดิน ยืน นั่ง นอน คู้ เหยียด เหลียวซ้ายและขวา เดินหน้าถอยหลัง กระพริบตา ถ้าเป็นเวลาจิตใจอ่อนแอ ก็เป็น **กายวิญญัตินวกกลาป** ถ้าเวลาจิตใจเข้มแข็ง ก็เป็น **กายวิญญัติลหุตาทิทวาทสกกลาป**

กลาปที่ ๔ กับ ๘ เป็นการพูด อ่านหนังสือ ร้องเพลง สวดมนต์ ฯลฯ ถ้าเวลาไม่สบาย จิตใจอ่อนแอหดหู่เป็น **วจีวิญญัติสัททสกกลาป** ถ้าสบายจิตใจเข้มแข็งก็เป็น **วจีวิญญัติสัททลหุตาทิเตรสกกลาป**

รายการ ๓๘.๓

สัญญลักษณ์แทนอุตุชรูป ๑๓

สัททารมณ์	วิการรูป	อวินิพโภครูป	ปริเฉทรูป
(สัท)	(๓)	(๘)	( )

รายการแสดง ชื่อ ความหมาย และสัญลักษณ์ ของอุตุชกลาป ๔

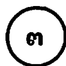
ที่	ชื่อกลาป (หมวดรูป)	ความหมาย	สัญลักษณ์
	มูลกลาป		
๑	สุทธัฏฐกกลาป	ร่างกายของสัตว์	(๘)
๒	สัททนวกกลาป	เสียงท้องร้อง กรน ฯลฯ	(สัท)(๘)
	มูลีกลาป		
๓	ลหุตาทิเอกาทสกกลาป	ร่างกายของสัตว์	(๘)(๓)
๔	สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป	เสียงท้องร้อง กรน ฯลฯ	(สัท)(๘)(๓)

๓๘.๗ **อุตุชกลาป**

รายการ ๓๘.๓ แสดงสัญลักษณ์ของ **อุตุชรูป** ๑๓ และการเข้าประกอบกันเข้าของอุตุชรูป เป็น **อุตุชกลาป** ๔ โดยหลักการเช่นเดียวกับในกรณีของจิตตชกลาป โดยมีการแบ่งเป็นคู่ ๒ ชุด คือ **มูลกลาป** และ **มูลีกลาป** ด้วย เรื่องอุตุชกลาปนี้ได้พรรณนามาแล้วในหัวข้อ ๓๗.๕-๓๗.๙ เพียงพอเป็นรากฐานความเข้าใจ จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวซ้ำหรือเพิ่มเติมอีก นอกจากจะแสดงรายการ เพื่อเปรียบเทียบกับกลาปประเภทอื่นในที่นี้

รายการ ๓๘.๔

สัญญลักษณ์แทนอาหารชรูป ๑๒

วิการรูป	อวินิพโภครูป	ปริเฉทรูป
		

รายการแสดง ชื่อ ความหมาย และสัญลักษณ์ ของอาหารชกลาป ๒

ที่	ชื่อกลาป (หมวดรูป)	ความหมาย	สัญลักษณ์
๑	มูลกลาป สุทธัฏฐกกลาป	กลุ่มอาหารชรูปภายในร่างกาย	๘
๒	มูลีกลาป ลหุตาทิเอกาทสกกลาป	กลุ่มอาหารชรูปภายในร่างกาย	๘ ๓

๓๘.๘ **อาหารชกลาป**

รายการ ๓๘.๔ แสดงสัญลักษณ์ของ **อาหารชรูป** ๑๒ และการเข้าประกอบกันเป็น **อาหารชกลาป** ๒ โดยหลักการเช่นเดียวกับ จิตตชกลาป โดยมี **มูลกลาป** และ **มูลีกลาป** ทั้งนี้เป็นสิ่งที่เกิดเฉพาะภายในสัตว์ ไม่มีอยู่ภายนอก เพราะอาศัย **กัมมโอชา** ภายในเปลี่ยนแปร **พหิทธโอชา** ในอาหารต่างๆ ที่บุคคลกินเข้าไป ให้เป็นอาหารชรูป และอาหารชกลาป ถ้าทำให้ร่างกายไม่สบายอึดอัด ก็เป็น **สุทธัฏฐกกลาป** ถ้าทำให้ร่างกายแข็งแรง สดชื่น ก็เป็น **ลหุตาทิเอกาทสกกลาป**

บทที่ ๓๙
ทบทวน และเน้นหลักสำคัญ

๓๙.๑ อภิธรรมคืออะไร

อภิธรรม เป็นวิชาการที่มีเนื้อหาครอบคลุมประสบการณ์ทั้งหมดทั้งสิ้นของมนุษย์ อย่างเป็นระบบ ความรู้ทางอภิธรรม เกี่ยวโยงกันเป็นโครงสร้างสมบูรณ์ตามหลักความเป็นเหตุเป็นผล มีรากฐานคือ มูลบท ซึ่งเป็นประสบการณ์โดยตรงตรวจสอบได้ อภิธรรมมีคำตอบต่อปัญหาสำคัญที่สุดในชีวิตของผู้คน ที่เกี่ยวข้องกับความหมายของชีวิต ธรรมชาติของโลกและชีวิต ฯลฯ ในลักษณะที่สามารถนำไปเป็นหลักดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างมั่นใจ อภิธรรมเป็นแหล่งความรู้ ซึ่งเป็นประทีปส่องสว่างให้ผู้ศึกษาเห็นโลกตามเป็นจริง โดยเป็นขุมปัญญาสูงสุดของมนุษย์

ที่มาของอภิธรรม คือการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ความรู้ทางอภิธรรม ก็มิใช่ที่จะเสนอให้ผู้ศึกษารับไว้ด้วยความงมงาย การศึกษาอภิธรรม เป็นการรับรู้เพื่อนำมาวิเคราะห์ให้ชัดเจนด้วยเหตุผล แล้วตรวจสอบกับประสบการณ์จริงไปกับการปฏิบัติ ซึ่งเป็นสังเกตการณ์จากชีวิตจริง ความรู้ทางอภิธรรมจึงสมบูรณ์ และเป็นหลักชี้แนวทางดำเนินชีวิตของบุคคลได้

อภิธรรมเสนอการวิเคราะห์สรรพสิ่ง ในระดับรากฐานที่สุด โดยอ้างถึงประสบการณ์โดยตรง มิได้สร้างสมมุติฐานขึ้นมาเป็นมูลบท ซึ่งแม้แต่ในการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้คนทั่วไป ก็มักทำเช่นนี้โดยไม่รู้ตัว เนื่องจากการหล่อหลอมทางความคิดของสังคมแวดล้อมตั้งแต่เกิด

การถือเอาความมีตัวตน บุคคล รวมทั้งการจำแนกบุคคลตามเงื่อนไขความสัมพันธ์ในสังคม การถือเอาว่าสิ่งของต่างๆ มีสาระ เป็นก้อน เป็นแท่ง ดำเนินอยู่ในกาลเวลา รวมถึงการกำหนดทิศทางและอื่นๆ ฯลฯ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นโลกทัศน์อันสามัญของบุคคลนั้น อภิธรรมถือเป็นสมมุติบัญญัติ ที่ยังจะต้องตรวจสอบความมีอยู่ตามเป็นจริงก่อน โลกทัศน์ทางอภิธรรม เริ่มต้นด้วยข้อเสนอให้พิจารณาหาคำตอบจากประสบการณ์โดยตรงว่า **ชีวิตคืออะไร**

คำตอบต่อคำถามนี้ ไม่ได้มาจากการแสวงหาจากตำรับตำราหรือคัมภีร์ ไม่ได้มาจากการทบทวนความทรงจำของประสบการณ์ในอดีต คำถามนี้เป็น **คำท้า** ให้พิจารณาปัจจุบันขณะแห่งชีวิตอย่างตรงไปตรงมาที่สุด โดยไม่มีความคาดหมายล่วงหน้าใดๆ ทั้งสิ้น เพราะความคาดหมายล่วงหน้า จะเป็นม่านกำบังไม่ให้รู้เห็นชีวิตที่ปรากฏเฉพาะหน้าตามเป็นจริง โดยเหตุนี้เอง การฝึกฝนที่จะทำความคิดให้แจ่มใสกระจ่าง ไม่ถูกครอบงำด้วยความทรงจำของอดีต หรือสมมุติฐานทฤษฎีใดๆ ทั้งสิ้น จึงเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง เน้นในการศึกษาอภิธรรม

คัมภีร์อภิธรรม เป็นเสมือนแผนที่ แสดงการปรากฏของสรรพสิ่งในประสบการณ์ของบุคคล โดยจำแนกแยกแยะให้สามารถเรียนรู้และเข้าใจได้ เป็นระบบแห่งเหตุผล เช่นเดียวกับแผนที่ ต้องอาศัยสัญลักษณ์ที่ผู้ใช้จะต้องเรียนรู้ให้ถูกต้อง อภิธรรมมีภาษาและศัพท์วิชาการที่ผู้ศึกษาจะต้องทำความรู้ความเข้าใจเป็นเบื้องต้น ศัพท์อภิธรรมนั้น แต่ละคำมีความหมายชัดเจนไม่กำกวม มีคำจำกัดความแน่ชัด ตรวจสอบได้โดยประสบการณ์จริง ไม่ใช่สิ่งที่บัญญัติสมมุติขึ้นมาตามจินตนาการเพ้อฝันอย่างไรก็ตาม ข้อควรระลึกไว้ก็คือ แผนที่ไม่ใช่ภูมิประเทศจริง เป็นเพียงแผนผังและสัญลักษณ์ ที่ช่วยให้ผู้อ่านสามารถเดินทางในโลกที่เป็นตามจริงได้ โดยไม่หลงทางเท่านั้น

๓๙.๒ ชีวทัศน์อภิธรรม

โดยการตั้งคำถามอย่างชัดเจนในใจที่สงบนิ่งแน่วแน่ว่า "ชีวิตคืออะไร" อย่างไม่ให้มีความนึกคิดอื่นเข้าแทรกแซง กำหนดความรู้ตัวทั่วพร้อม ที่ฝึกฝนมาพอเพียงแล้วลงในปัจจุบันขณะ โดยไม่ยึดเหนี่ยวอยู่กับอดีต ไม่กังวลอนาคตที่ยังไม่มาถึง ในความสงัดที่ไร้กาลเวลาและความคิดพูดพร่ำนั้น คำตอบอาจเกิดขึ้นได้ชัดเจน เป็นการมองเห็นโลกและชีวิตในทรรศนะใหม่ แตกต่างจากที่เคยเป็นมาก่อน แม้คำตอบนี้ความจริงปราศจากถ้อยคำ แต่เมื่อจำเป็นต้องถ่ายทอดเข้าสู่ความคิดนึกสามัญที่คุ้นเคย ก็อาจใช้สัญลักษณ์ของภาษา กล่าวได้ว่า **"ชีวิตคือขณะอันแสนสั้นของความรับรู้ ซึ่งเกิดดับสืบเนื่องกันไป"** นี่คือโลกทัศน์ ชีวทัศน์ตามแนวอภิธรรม และเป็นมูลบทเริ่มต้นของวิชาการอภิธรรม

คำตอบนี้รวบยอด ครอบคลุมทุกสิ่งอย่างไม่ละเว้น กล่าวให้สั้นลงเพื่อความกะทัดรัดก็ได้ว่า **ชีวิตคือขณะรู้** แล้วในขั้นต่อๆ ไป จะขยายความคลุมจักรวาลก็ได้ ทั้งนี้ประสบการณ์ชีวิตทั้งปวง เช่น ผู้คน ดินฟ้า ป่าเขา บ้านเมือง ความรู้สึกนึกคิด แม้กระทั่งความฝัน ฯลฯ ก็รวมอยู่ใน **ขณะรู้** นี้แล้วทั้งสิ้น คำตอบนี้เป็นประสบการณ์โดยตรงของทุกบุคคล แม้อาจถูกมองข้ามไปในชีวิตประจำวันของผู้คนทั่วไป ในการทำความกระจ่าง เราควรระลึกไว้ว่า ภาษาพูด ภาษาเขียนก็ดี มโนภาพและบัญญัติสมมุติทั้งหลาย ที่กำหนดโครงสร้างและองค์ประกอบอันหลากหลาย และวิจิตรพิสดารของโลกและชีวิตก็ดี ล้วนเป็นผลสร้างสรรค์ ที่เริ่มต้นด้วย **ขณะรู้** ทั้งหมดทั้งสิ้น

เมื่อกำหนดว่าชีวิตและโลกในสภาวลักษณะมูลบท คือ **ขณะรู้** ก็สามารถวิเคราะห์คำว่ารู้ได้ว่า มี ๒ องค์ประกอบคือ (๑) ธรรมชาติรู้ กับ (๒) สิ่งที่ถูกรู้ ซึ่งต้องอิงอาศัยกันปรากฏ อภิธรรมเรียกธรรมชาติรู้ว่า **จิต** และเรียกสิ่งที่ถูกรู้ว่า **อารมณ์**

การวิเคราะห์ในขั้นนี้ จึงให้คำจำกัดความที่แน่นอนชัดเจนของทั้ง **จิต** และ **อารมณ์** พร้อมกัน มาถึงขั้นนี้ คำถามที่ว่า **ชีวิตคืออะไร** ก็อาจตอบเสียใหม่ว่า **ชีวิตคือจิตรู้อารมณ์** หรือขยายให้ครอบคลุมกว้างขึ้นว่า **โลกและชีวิต คือจิตรู้อารมณ์**

โลกและชีวิต นั้น ปรากฏพร้อมกัน และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้พิจารณาโดยสามัญสำนึกของผู้คน ก็เห็นได้ว่า หากไม่มีโลก ชีวิตก็ไม่เกิดขึ้น และหากชีวิตจิตใจไม่อุบัติ ก็ไม่มีสิ่งใดมารับรู้ว่าโลกมีอยู่หรือไม่ ดังนั้นในการพิจารณานี้ คำทั้งสองจึงมีความหมายเช่นเดียวกัน เมื่อกล่าวคำหนึ่ง ก็หมายความครอบคลุมอีกคำหนึ่งด้วย สำหรับ **อารมณ์** นั้นก็คือ **สรรพสิ่ง** ทั้งหมดทั้งสิ้น ที่สามารถรับรู้ได้โดย **จิต** หรือตัวธรรมชาติรู้ การพิจารณาขั้นต่อไปก็คือ วิเคราะห์สภาวลักษณะของ **จิต** และ **อารมณ์** ทั้งนี้โดยเพ่งประสบการณ์ชีวิตจริง

๓๙.๓ อภิธรรมกับวิปัสสนา

อภิธรรมเป็นเนื้อหาวิชาการของพุทธศาสนา ซึ่งได้มีการจัดจำแนกเป็นหัวข้อย่อยอย่างเป็นระบบ โดยไม่พาดพิงถึงบุคคลและเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ นับว่าเป็นหลักความรู้เรื่องชีวิตและโลก ซึ่งละเอียดลุ่มลึกและครอบคลุมกว้างขวางทุกแง่ทุกมุม โลกทัศน์ ชีวทัศน์ตามแนวอภิธรรมเป็นรากฐานของหลักประพฤติปฏิบัติ หรือจริยธรรมในพุทธศาสนา เพราะอภิธรรมเป็นความรู้ที่ถูกต้องตามความจริงแท้ของธรรมชาติ จึงเป็นหลักและเป็นแก่นที่มั่นคงและยืนยงของพุทธศาสนา ทำให้พุทธธรรมท้าทายการพิสูจน์ทดสอบได้ ไม่ว่าในยุคสมัยและสภาพแวดล้อมใดๆ

อภิธรรมเป็นระบบความรู้เรื่องธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้น ที่เป็นปรากฏการณ์อันมนุษย์จะล่วงรู้ได้ในระดับสติปัญญาต่างๆ ซึ่งตนสามารถพัฒนาให้บรรลุถึง ระบบความรู้นี้มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ไม่ต้องอิงอาศัยหลักวิชาการอื่นสนับสนุน ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นที่ผู้ศึกษาจะต้องเป็นกังวลว่า ในข้อธรรมใดตรงกับหลักวิทยาศาสตร์ ทฤษฎีวิทยาศาสตร์ หรือไม่อย่างไร อันที่จริงนั้น มีเรื่องราวมากมายที่วิทยาศาสตร์ยังไม่เข้าใจ โดยเฉพาะในขั้นเริ่มต้นศึกษาอภิธรรมแล้ว ก็ควรพิจารณาหลักธรรมตามระบบวิธีของอภิธรรม จะป้องกันความสับสนเข้าใจผิดเพราะการเทียบเคียงได้มาก

บุคคลรับรู้ความมีอยู่ของสิ่งทั้งหลายทั้งสิ้น โดยทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ความรู้ที่กล่าวถึงในอภิธรรมตรวจสอบได้ เพราะมิใช่สิ่งที่อยู่นอกวิสัยของทวาร ๖ นี้ อย่างไรก็ตาม ธรรมชาติจำแนกออกได้มากมายหลายระดับ มีความหยาบละเอียดแตกต่างกัน แต่ละประเภทเป็นวิสัยของแต่ละทวาร ความรู้จะเกิดก็ต่อตามทวารที่เหมาะสมแก่กัน เนื่องจากเป็นวิชาที่ว่าด้วยเรื่องของธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้น และต้องมีการตรวจสอบ ดังนั้นการศึกษาอภิธรรมที่สมบูรณ์ จึงต้องควบคู่ไปกับการปฏิบัติ ซึ่งหมายความถึงการพัฒนาคุณภาพทางจิตและสติปัญญาเพื่อใช้สังเกตุพิจารณาสิ่งที่กล่าวถึงโดยชัดเจน

ในกระบวนการศึกษา และวิเคราะห์โลกและชีวิต ตามแบบพระอภิธรรมนั้น ลักษณะสามัญคือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ปรากฏอยู่ทุกขั้นตอน ตั้งแต่ต้น จนถึงระดับความรู้ความเข้าใจที่ละเอียดลึกซึ้งที่สุด ทั้งนี้เพราะอภิธรรม พิจารณาธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้นตามความจริงแท้ ซึ่งโลกและชีวิตแสดงอาการแปรเปลี่ยนอยู่ทุกขณะ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และไร้สิ่งซึ่งจะยึดถือเอาได้ว่าเป็นแก่นสารตัวตนบุคคล

โดยนัยนี้ การศึกษาอภิธรรมที่ถูกต้องสมบูรณ์ ควรเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาไปด้วยพร้อมกัน

๓๙.๔ จิตและเจตสิก

จิต ซึ่งเป็นธรรมชาติรู้ หรือการรู้นั้น เป็นประสบการณ์โดยตรงของการมีชีวิต หรือการปรากฏของโลก ข้อนี้ผู้ที่กระทำความคุ้นเคยกับความรู้สึกนึกคิดของตนเอง โดยการปฏิบัติสมาธิ หรือปฏิบัติสติปัฏฐานแบบจิตตานุปัสสนาสักระยะหนึ่ง จะยืนยันกับตนเองได้ และเมื่อรู้จักจิตโดยตรงแล้ว ก็จะพบว่า การรู้นั้นมิได้เกิดขึ้นลอยๆ ว่างๆ แต่ต้อง

(๑) **รู้อะไร** ซึ่งอะไรนั้นก็คือ **อารมณ์** ดังที่กล่าวมาแล้ว และ

(๒) **รู้อย่างไร** ด้วยการรู้ **อย่างไร นี้** หมายความว่า **จิต** ที่เกิดขึ้นรู้ **อารมณ์** แต่ละขณะนั้น มีลักษณะแตกต่างกันอย่างไร เช่น รู้อย่างดีใจ รู้อย่างโกรธ รู้อย่างอยากได้ รู้อย่างเจ็บปวด รู้อย่างเลื่อมใส เป็นต้น ฯลฯ ความดีใจ ความโกรธ ความอยากได้ ความเจ็บปวด ความเลื่อมใส ฯลฯ เหล่านี้ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่เกิดประกอบกับจิตแต่ละขณะ มีศัพท์ทางวิชาการเรียกว่า **เจตสิก** ดังนั้น **เจตสิก** ก็คือธรรมชาติที่

(๑) เกิดพร้อมจิต

(๒) น้อมไปสู่อารมณ์เดียวกับจิต

(๓) ดับไปพร้อมกับจิต และ

(๔) จิตเกิดที่ไหนเจตสิกก็เกิดที่นั้นด้วย

หมายความว่า มีวัตถุที่อาศัยเช่นเดียวกับจิต ตามข้อมูลจากประสบการณ์ที่ประมวลมานี้ ทำให้สามารถกำหนดหลักการได้ในขั้นนี้ว่า

(๑) จิตต้องมีเจตสิกเป็นองค์ประกอบเสมอ อย่างน้อยจำนวนหนึ่ง จิตที่ไม่มีเจตสิกประกอบเลยไม่มีอยู่

(๒) เจตสิกเกิดขึ้นเองลอยๆ ไม่ได้ จะต้องเกิดประกอบกับจิตเสมอไป

เจตสิก เป็นธรรมชาติ (ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า **ธรรม**) ประเภทที่ไม่เพียงแต่อาการปรากฏ ที่ทำให้จิตที่เกิดขึ้นแต่ละขณะ มีลักษณะเฉพาะตัว เช่น ดีใจ โกรธ ฯลฯ ดังที่ได้ยกตัวอย่างมาข้างบนเท่านั้น แต่เป็นธรรมที่กำหนดตั้งแต่เงื่อนไขของการเกิดขึ้น บทบาทหน้าที่ ระดับทางจริยธรรม และคุณค่าทุกประการของจิต หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ดังที่สรุปมาข้างบนแล้วว่า โลกและชีวิต คือ จิตรู้อารมณ์ เจตสิกที่เกิดประกอบจิต จะเป็นธรรมที่กำหนดว่า โลกนั้น ชีวิตนั้น จะอยู่ในระดับสูงต่ำดีชั่วอย่างไร เจตสิกเป็นธรรมจำแนกจิต ซึ่งอาจถือว่ามีหนึ่งเดียว ในแง่เป็นธรรมชาติรู้ ให้แยกประเภทออกเป็น ๘๙ หรือ ๑๒๑ ตามระดับชีวิตที่ปรากฏ ตามบทบาทหน้าที่ ตามคุณค่าทางจริยธรรม เป็นต้น

เมื่อบุคคลฝึกฝนเจริญสติ หรือความรู้ตัวทั่วพร้อม ตามพิจารณาความรู้สึกนึกคิดของตนเองจนชำนาญ จะสังเกตได้ว่า มันเปลี่ยนแปรไปอย่างรวดเร็ว ยิ่งความคิดแต่ละเรื่องที่แวบไปมานั้น เป็นนัยชี้บ่งว่า แต่ละช่วงขณะจิตที่เกิดขึ้น รู้อารมณ์อยู่ครู่หนึ่งแล้วดับไปนั้น เทียบเป็นช่วงเวลาแล้วแสนสั้นยิ่งนัก อภิธรรมเรียกจิตที่เกิดขึ้นและสิ้นไป ในขณะที่กล่าวมานี้ว่า เป็นจิตดวงหนึ่ง เจตสิกที่ประกอบจิต ก็ถือว่าเกิดเป็นดวงๆ เช่นกัน แต่จิตดวงหนึ่งๆ ประกอบด้วยเจตสิกหลายดวง ดังจะได้แสดงรายละเอียดต่อไป

คัมภีร์อภิธรรมกล่าวว่า ในช่วงเวลาหนึ่งลัดนิ้วมือ ซึ่งเป็นหน่วยวัดเวลาเทียบเท่ากับ ๑/๔ วินาทีนั้น จิตเกิดดับไปแสนโกฏิดวง เมื่อเทียบกับมาตราวัดเวลาปัจจุบัน โดยถือช่วงเวลานั้นประมาณเท่ากับ ๑ วินาที และสำหรับมาตราการวัดปริมาณนั้น แสนโกฏิก็คือ ล้านล้าน (ล้านเท่าของล้าน หรือ $๑๐^{๑๒}$) ก็จะกล่าวได้ว่า ใน ๑ วินาที จิตเกิดดับไปสี่ล้านล้านดวง หรือกล่าวได้อีกแบบหนึ่งว่า ช่วงอายุของจิตดวงหนึ่ง เท่ากับเศษหนึ่งส่วนสี่ล้านล้านวินาที ($๑/๔ \times ๑๐^{๑๒}$ วินาที)

ช่วงอายุของเจตสิก ที่ประกอบกับจิตมีค่าเท่ากันนี้ ดังนั้นการเกิดดับของจิตและเจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติรู้และน้อมไปสู่อารมณ์ จึงมีความรวดเร็วเหลือประมาณ ข้อเสนอตามคัมภีร์อภิธรรมนี้ ย่อมท้าทายการพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ของแต่ละบุคคล

เมื่อพิจารณาถึงขั้นนี้ จะเห็นได้ว่า ชีวิตและโลกสำหรับบุคคลใดบุคคลหนึ่งนั้น ปรากฏเป็นขณะๆ ซึ่งมีอายุแสนสั้น อันได้แก่ ขณะจิตซึ่งเกิดดับรู้อารมณ์ อย่างไรก็ตาม การเกิดดับนั้น สืบเนื่องกันมาอย่างไม่มีจุดเริ่มต้น และจะยังคงดำเนินต่อไป อย่างคล้ายจะไม่มีการสิ้นสุด เรียกว่าเป็นการสืบสันดานโดยการเกิดดับสืบเนื่องนั้น เป็นไปตามหลักการของความเป็นเหตุเป็นผล อันมีความละเอียดลึกซึ้ง ดังที่แสดงไว้ในพระอภิธรรมปิฎก คัมภีร์ปัฏฐาน

๓๙.๕ การจำแนกประเภทของจิต

จิต ซึ่งเกิดดับในสันดานของบุคคล ย่อมแตกต่างกัน และแตกต่างไปทุกขณะ เพราะเงื่อนไขปัจจัยที่ปรุงแต่ง อาจเปรียบเทียบได้กับใบไม้ในป่าซึ่งไม่เหมือนกันเลย อย่างไรก็ตาม โดยอาศัยหลักวิชา ก็จำแนกอย่างพิสดารออกเป็น ๑๒๑ ประเภท (หรือดวง) ซึ่งตามจำนวนนี้ ในการศึกษาพิจารณา ก็อาจจำแนกตามกำหนดเงื่อนไขต่างๆ เรียกว่าเป็น **นัย** ต่างๆ ๙ นัยด้วยกัน ดังต่อไปนี้

(๑) จำแนกเป็น อกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๓๗ วิปากจิต ๕๒ และกิริยาจิต ๒๐ เรียกว่าจำแนกโดย **ชาติเภทนัย**

(๒) จำแนกเป็น กามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปวจรจิต ๑๒ และโลกุตตรจิต ๔๐ เรียกว่าจำแนกโดย **ภูมิเภทนัย**

(๓) จำแนกเป็น อโสภณจิต ๓๐ และโสภณจิต ๙๑ เรียกว่าจำแนกโดย **โสภณเภทนัย**

(๔) จำแนกเป็น โลกียจิต ๘๑ และโลกุตตรจิต ๔๐ เรียกว่าจำแนกโดย **โลกเภทนัย**

(๕) จำแนกเป็น อเหตุกจิต ๑๘ และสเหตุกจิต ๑๐๓ เรียกว่าจำแนกโดย **เหตุเภทนัย**

(๖) จำแนกเป็น อฌานจิต ๕๔ และฌานจิต ๖๗ เรียกว่าจำแนกโดย **ฌานเภทนัย**

(๗) จำแนกเป็น สุขสหคตจิต ๑ ทุกขสหคตจิต ๑ โสมนัสสหคตจิต ๖๒ โทมนัสสหคตจิต ๒ และอุเบกขาสหคตจิต ๕๕ เรียกว่าจำแนกโดย **เวทนาเภทนัย**

(๘) จำแนกเป็น สัมปยุตตจิต ๘๗ วิปปยุตตจิต ๓๔ เรียกว่าจำแนกโดย **สัมปโยคเภทนัย**

(๙) จำแนกเป็น อสังขาริกจิต ๓๗ สสังขาริกจิต ๘๔ เรียกว่าจำแนกโดย **สังขารเภทนัย**

ทั้งนี้ อเหตุกจิต ๑๘ สังเคราะห์เข้าใน วิปปยุตตจิต

ฌานจิต ๖๗ สังเคราะห์เข้าใน สัมปยุตตจิต

โมหมูลจิต ๒ สังเคราะห์เข้าใน อสังขาริกจิต

ฌานจิต ๖๗ สังเคราะห์เข้าใน สสังขาริกจิต

ธรรมชาติรู้ หรือจิตที่เกิดขึ้น เสพอารมณ์อันใดอันหนึ่งนั้น ย่อมจัดได้เป็นประเภทใดประเภทหนึ่งใน ๑๒๑ ประเภท การศึกษาวิเคราะห์ตามแนวอภิธรรมให้เข้าใจลักษณะธรรมชาติของจิตดวงนี้ ก็กระทำโดยการจำแนกจิตดวงนี้ ตามนัยต่างๆ ๙ นัยข้างบน

ตัวอย่างเช่น ขณะที่บุคคลมองดู หรือคิดถึงผลไม้อร่อย เช่น ทุเรียนด้วยความอยากกิน จิตที่เกิดขึ้นเสพอารมณ์ เป็นจิตที่พร้อมกับความยินดี (โสมนัสเวทนา) ประกอบด้วยความโลภ (มีโลภเหตุและโมหเหตุ) และเกิดขึ้นเองโดยไม่มีการชักจูง (อสังขาริกัง)

ดังนั้นจิตดวงนี้ จึงจำแนกประเภทตามนัยต่างๆ ที่แสดงมาข้างบนได้เป็น (๑) อกุศลจิต (๒) กามาวรจิต (๓) อโสภณจิต (๔) โลกียจิต (๕) สเหตุกจิต (๖) อฌานจิต (๗) โสมนัสสหคตจิต (๘) สัมปยุตตจิต และ (๙) อสังขาริกจิต

หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง เมื่อพระโกณฑัญญะได้สดับปฐมเทศนา แล้วได้ดวงตาเห็นธรรม หมายความว่า โสดาปัตติมรรคจิต เกิดขึ้น มีนิพพานเป็นอารมณ์ จิตดวงนี้จำแนกประเภทเป็น (๑) กุศลจิต (๒) โลกุตตรจิต (๓) โสภณจิต (๔) โลกุตตรจิต (๕) สเหตุกจิต (๖) ฌานจิต (๗) โสมนัสสหคตจิต (๘) สัมปยุตตจิต และ (๙) สสังขาริกจิต

การที่จะจำแนกได้ดังตัวอย่างข้างบน ย่อมต้องมีความรู้ความเข้าใจหลักอภิธรรมเบื้องต้นตามสมควร

จิตซึ่งเกิดขึ้น โดยมีเจตสิกเป็นองค์ประกอบด้วยเสมอไปนั้น มีชื่อเรียกรวมว่า **จิตตุปาท** เป็นฝ่ายธรรมชาติรู้อารมณ์ ของการปรากฏของโลกและชีวิต อย่างไรก็ตาม ทั้งจิตและเจตสิก จะแสดงบทบาทเป็นสิ่งที่ถูกรู้ คือ เป็นอารมณ์ได้ด้วย ตามตัวอย่างข้างบน เมื่อจิตโลภเกิดขึ้นในขณะอยากกินทุเรียนนั้น บุคคลไม่รู้ตัวเองว่ามีความอยาก แต่เมื่อขณะผ่านไปแล้ว เกิดจิตที่รู้ตัวเอง คือจิตดวงใหม่ จับเอาจิตโลภที่ดับไปแล้วมาเป็นอารมณ์ จิตดวงใหม่นี้มีสติรู้ จึงเป็นกุศลจิต รู้ว่าตนเองมีความอยากเกิดขึ้นและสิ้นไปแล้ว ทั้งจิตและเจตสิกเป็นอารมณ์ของจิตเจตสิกได้

สิ่งที่เป็นอารมณ์ของจิตเจตสิกได้นั้น มีมากเหลือคณนา และก็คือสิ่งทั้งหลายทั้งสิ้นที่เป็นปรากฏการณ์โลกและชีวิต กล่าวคือสรรพสิ่ง หรือสรรพธรรม (สพฺเพธมฺมา) นั่นเอง อภิธรรมกำหนดระบบการจำแนกสรรพธรรมนี้อย่างกระจ่างชัดเจนเป็นขั้นตอน ซึ่งเมื่อพิจารณาประกอบกับฝ่ายธรรมชาติรู้แล้ว จะเป็นหลักให้เข้าใจปรากฏการณ์ทั้งหมดทั้งสิ้นที่เป็นโลกและชีวิตได้อย่างหมดข้อสงสัย

จิตมีความสามารถพิเศษ ที่สำคัญประการหนึ่งคือ การสร้างสรรค์อารมณ์ขึ้น เพื่อรู้เพื่อเสพ โดยอาศัยสภาวะมีจริงรองรับหรือไม่ก็ตาม ความรู้ทางอภิธรรม จะเปิดเผยให้ผู้ศึกษาได้ตระหนักว่า *สิ่งต่างๆ ที่ปรากฏในโลกและชีวิตอย่างหลากหลาย เต็มไปด้วยความวิจิตรพิสดารนานัปการนั้น เป็นผลการเนรมิตของจิตเป็นส่วนใหญ่* ทั้งนี้ แม้ที่สืบเนื่องมาจากอารมณ์ ซึ่งเป็นสภาวะมีจริงตามธรรมชาติ แต่ก็มักถูกปกปิดลักษณะของความเป็นจริงเสีย ทำให้เกิดความหลงผิดในเรื่องคุณค่าความหมายที่แท้จริง บุคคลทั่วไปซึ่งไม่มีโอกาสได้รู้ทันกลไกของความลวงนี้ จึงหลงถูกจองจำ พันธนาการอยู่ในโลกมายาซึ่งจิตสร้างขึ้นเอง การปฏิบัติธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนาก็คือ การเรียนรู้ให้เข้าใจกลไกของการปรากฏในโลกและชีวิต ทั้งตามเป็นจริงและในความลวง ซึ่งเกิดจากการเนรมิตสร้างสรรค์ของจิต

โดยการพัฒนาสติปัญญา ให้รู้แจ้งรู้ชัดและรู้ทันวิถีทางและกลไกของจิตเอง แล้วก็ไม่ถูกพันธนาการโดยความลวงอีกต่อไป

บทที่ ๔๐
โลกุตตรจิต

๔๐.๑ **จิต** คือธรรมชาติรู้ เกิดขึ้นรู้ **อารมณ์** อันใดอันหนึ่ง ในช่วงขณะเวลาอันแสนสั้น แล้วก็ดับไป เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้นต่อไปอีก ดังนั้นจึงได้กล่าวมาแล้วว่า ปรากฏการณ์ชีวิตและโลกนี้ วิเคราะห์ได้เป็นเรื่อง **จิตรู้อารมณ์**

การจำแนกประเภทของจิตวิธีหนึ่ง ในหลายวิธี กระทำโดยใช้ชนิดของอารมณ์ที่จิตนั้นๆ สามารถรู้เป็นเงื่อนไข ตัวอย่างที่ผ่านมาแล้วในตอนต้นๆ มีมากมาย เช่น **จักขุวิญญาณจิต** จะรู้ **รูปารมณ์** (สีสัน) แต่อย่างเดียว ไม่สามารถรู้อารมณ์อื่น เช่น **สัททารมณ์** (เสียง) ได้เลย กล่าวได้ว่า จิตแต่ละดวงมีบทบาทหน้าที่ของตนจำกัดเป็นพิเศษ ซึ่งรายละเอียด ผู้สนใจอาจศึกษาหาความรู้ได้จากตำราอภิธรรมขั้นสูงต่อไป

สำหรับ **โลกุตตรจิต** นั้น รู้อารมณ์อย่างเดียวคือ **นิพพาน** ไม่สามารถรู้อารมณ์อื่นได้ จึงมีบทบาทหน้าที่เฉพาะของตนคือ เกิดขึ้นจับนิพพานเป็นอารมณ์ และในขณะอันแสนสั้นที่เกิดขึ้นนั้น ก็กระทำหน้าที่อันสำคัญยิ่งในชีวิตของบุคคลด้วย

๔๐.๒ จำแนกโลกุตตรจิต

แม้ว่า **โลกุตตรจิต** ทุกดวง เมื่อเกิดอยู่ จะ **จับนิพพานเป็นอารมณ์** ด้วยกันทั้งนั้นก็ตาม แต่ก็มีความแตกต่างกันไป เมื่อพิจารณาตามเงื่อนไขอื่น กล่าวคือหน้าที่ เป็นขั้นๆ และ องค์ฌาน ที่เข้าประกอบอยู่ โดยหน้าที่นั้น โลกุตตรจิตจำแนกเป็น ๒ ประเภทคือ

(๑) **โลกุตตรมรรคจิต** หรือเรียกย่อว่า **มรรคจิต** ทำหน้าที่ ทำลายอกุศลธรรมในขันธสันดาน ให้สิ้นไปอย่างไม่ย้อนกลับมาอีก การทำลายอกุศลธรรมนี้ กระทำเป็นขั้นๆ ๔ ขั้นด้วยกัน โดยการเกิดขึ้นของมรรคจิตขั้นละ ๑ ดวง ซึ่งมีชื่อเรียกตามลำดับต่อไปนี้คือ :

(ก) โสดาปัตติมรรคจิต (ข) สกทาคามิมรรคจิต

(ค) อนาคามิมรรคจิต (ง) อรหัตตมรรคจิต

การเกิดขึ้นของ **อรหัตตมรรคจิต** นั้น เป็นการทำลายอกุศลธรรมในขันธสันดานของบุคคลอย่างเสร็จสิ้นสมบูรณ์ โดยไม่เหลือเศษ อนึ่งในขณะที่มรรคจิต จับนิพพานเป็นอารมณ์ และทำลายรากของอกุศลธรรมนั้น ก็ทำหน้าที่ **ตรัสรู้** อริยสัจไปด้วยพร้อมกัน มรรคจิต เป็น **กุศลจิต** ประเภทหนึ่งด้วย

(๒) **โลกุตตรผลจิต** หรือเรียกย่อว่า **ผลจิต** เกิดสืบเนื่องกับ **มรรคจิต** ที่เป็นคู่ระดับเดียวกัน **โดยทันที** ในฐานะเป็น **วิบากจิต** ในวิถีของจิตที่เกิดมรรคนั้นๆ กล่าวคือ ทำหน้าที่เป็นผลของมรรคจิต มีชื่อเรียกตามลำดับขั้นดังต่อไปนี้คือ

(๑) โสดาปัตติผลจิต (๒) สกทาคามิผลจิต

(๓) อนาคามิผลจิต (๔) อรหัตตผลจิต

ผลจิตทุกดวงเมื่อเกิดขึ้น ก็มี **นิพพาน** เป็นอารมณ์เสมอไป ความแตกต่างประการหนึ่งระหว่าง **มรรคจิต** กับ **ผลจิต** นั้นคือ สำหรับบุคคลใดบุคคลหนึ่งนั้น **มรรคจิต** แต่ละขั้นจะมีโอกาสเกิดขึ้นได้ขณะจิตเดียวหรือดวงเดียว แล้วก็จะไม่เกิดขึ้นอีก

ส่วน **ผลจิต** นั้นเมื่อเกิดเป็นวิบากของ **มรรคจิต** ใน **มรรควิถี** แล้วภายหลังเมื่อบุคคลเสวยผลสมาบัติ หรือที่เรียกว่า เข้าผลสมาบัตินั้นผลจิตก็จะเกิดขึ้นมากดวง สืบเนื่องกันได้ยาวนานตามประสงค์

๔๐.๓ อกุศลธรรมที่มรรคจิตทำลาย

อกุศลธรรม ได้แก่ **อกุศลเจตสิก ๑๔** *(หัวข้อ ๖.๑-๖.๑๒)* ซึ่งจะนำมาทบทวน เพื่อความเข้าใจเรื่องบทบาทของมรรคจิต โดยใช้ภาพ ๖.๑ และ ๖.๒ ประกอบการพิจารณา อกุศลเจตสิก ๑๔ จำแนกเป็นกลุ่มได้ดังนี้ :

(๑) **สัพพากุศลสาธารณะเจตสิก ๔** ได้แก่ **โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ** และ **อุทธัจจะ** ซึ่งเกิดพร้อมกันในอกุศลจิตทุกดวง

(๒) **ปกิณณกอกุศลเจตสิก ๑๐** เลือกเกิดในอกุศลจิตเฉพาะบางดวงเป็นรายๆ ไป จำแนกย่อยออกเป็น ๔ กลุ่มคือ

(๒.๑) **โลติกะเจตสิก ๓** ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ และมานะ

(๒.๒) **โทจตุกกะเจตสิก ๔** ได้แก่ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ และกุกกุจจะ

(๒.๓) **ถีนะ มิทธะ** คือ ความหดหู่ถดถอยของจิต และความหดหู่ถดถอยของกองเจตสิก

(๒.๔) **วิจิกิจฉา** คือ ความเคลือบแคลงสงสัยในคุณธรรม เช่น พระรัตนตรัยฯ

อกุศลธรรมเหล่านี้จะถูกมรรคจิตทำลายเป็นขั้นๆ และหมดสิ้นไปเมื่อบุคคลบรรลุอรหัตตผล

๔๐.๔ การทำลายอกุศลเป็นขั้น ๆ โดยมรรคจิต ๔

๔๐.๔.๑ **โสดาปัตติมรรคจิต** เกิดขึ้นทำลาย **วิจิกิจฉา** และ **ทิฏฐิ** สิ้นเชิง มีผลทำให้ **อกุศลจิต ๕ ดวง** ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ในสันดานของบุคคลผู้นั้นอีกต่อไปคือ

(๑) **โมหมูลจิต** ซึ่งเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยวิจิกิจฉา (ความเคลือบแคลงสงสัยในคุณธรรม) ๑ ดวง *(หัวข้อ ๑๑.๑ และภาพ ๑๑.๑)*

(๒) **โลภมูลจิต ๔** ดวง ซึ่งเกิดประกอบด้วยทิฏฐิ จำแนกโดยเวทนา (ดีใจหรือเฉยๆ) กับโดยมีการชักจูงหรือไม่ (ทบทวนตอนที่ ๙ ทั้งตอน)

นอกจากนี้ โสดาปัตติมรรคจิต ยังทำลายโลภและโทสะ ประเภทที่หยาบมากจนสามารถนำบุคคลไปสู่อบายภูมิอีกด้วย

สำหรับอกุศลอื่นนั้น โสดาปัตติมรรค ก็ช่วยขูดเกลาให้เบาบางลงด้วยบางส่วน

๔๐.๔.๒ **สกาทาคามิมรรคจิต** เกิดขึ้นทำลาย **โลภะ** และ **โทสะ** ประเภทที่หยาบยังไม่ถึงกับนำบุคคลไปสู่อบาย แต่สามารถกีดกั้นมิให้ไปสู่กามสุคติภูมิในระดับสูงขึ้นไปได้

นอกจากนี้ สกทาคามิมรรค ยังช่วยขูดเกลาอกุศลอื่นให้เบาบางลงจากที่เหลืออยู่อีกขั้นหนึ่งด้วย

๔๐.๔.๓ **อนาคามิมรรคจิต** เกิดขึ้นทำลาย **โลภะ** ประเภท **กามราคะ** หมดสิ้น แต่ยังไม่ทำลาย **รูปราคะ** และ **อรูปราคะ** เพียงแต่ให้เบาบางลง

อกุศลประเภทที่อนาคามิมรรคจิตทำลายได้สิ้นเชิง คือ **โทสะ** อย่างละเอียดประณีตสุขุม รวมทั้งบริวารของโทสะ กล่าวคือ *อิสสา (ริษยา) มัจฉริยะ (ตระหนี่) และ กุกกุจจะ (ความรำคาญใจ)* โดยเหตุนี้ อกุศลจิตซึ่งเป็นโทสมูล ๒ ดวง (หัวข้อ ๑๐.๒) จะไม่สามารถเกิดขึ้นในสันดานของบุคคลผู้นั้นได้อีกด้วย

๔๐.๔.๔ **อรหัตตมรรคจิต** เกิดขึ้นทำลายอกุศลทั้งปวง ที่เหลืออยู่จากการทำลายของมรรค ๓ ขั้นต้น ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างบนอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ **โลภะ** ประเภท **รูปราคะ** และ **อรูปราคะ** พร้อมด้วยบริวารของโลภะที่เหลืออยู่ คือ **มานะ** (ความถือตัวถือตน)

นอกจากนี้ อรหัตตมรรคจิตยังทำลายอกุศล ซึ่งเบียดเบียนแม้อกุศลด้วยกันเอง คือ **ถีนะ มิทธะ** (ความหดหู่ ถดถอย ของจิต และของกองเจตสิก) ให้หมดสิ้นไปด้วย

การที่อรหัตตมรรคจิต ทำลายอกุศลได้อย่างสิ้นเชิงไม่เหลือเศษ ก็เพราะทำลายมูลเหตุที่สำคัญของกุศลทั้งปวง อันได้แก่ **โมหะ** *(อวิชชา)* พร้อมกับบริวารของมัน กล่าวคือ **อหิริกะ** *(ความไม่ละอายบาป)* **อโนตตัปปะ** *(ความไม่เกรงกลัวบาป)* และ **อุทธัจจะ** *(ความฟุ้งซ่าน)* อย่างถอนรากถอนโคน

โดยเหตุนี้ ก็นับว่า เมื่ออรหัตตมรรคจิตเกิดขึ้นนั้น ได้ทำลายอกุศลจิตที่เหลืออยู่ในสันดานของบุคคลนั้น กล่าวคือ **โลภมูลจิต ๔ ดวง ที่ไม่ประกอบด้วยทิฏฐิ** เป็นอันว่า นับตั้งแต่บัดนั้น อกุศลจิตทั้งหมด รวม ๑๒ ดวง จะไม่มีโอกาสเกิดขึ้นในสันดานของบุคคลผู้นั้นอีกต่อไป ไม่ว่าในกรณีใด ทั้งนี้เพราะอกุศลเจตสิก ๑๔ ได้ถูกทำลายไปแล้วอย่างถอนรากถอนโคนทุกดวง ไม่สามารถปรากฏขึ้นได้อีก

๔๐.๕ องค์ประกอบของมรรคจิต

มรรคจิต เป็นโลภณจิตประเภทหนึ่ง ดังนั้นจึงมี **สัพพากุศลสาธารณเจตสิก ๑๙** เป็นองค์ประกอบสำคัญ สำหรับ **วิรตีเจตสิก ๓** อันได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ นั้น เกิดขึ้นประกอบกับมรรคจิตพร้อมกันเป็นกรณีพิเศษ (ในมหากุศลจิตนั้น วีรตีเจตสิก เมื่อเข้าประกอบ ก็จะเกิดเพียงดวงใดดวงหนึ่งดวงเดียว)

อย่างไรก็ตาม **อัปปมัญญาเจตสิก ๒** กล่าวคือ **กรุณา** และ **มุทิตา** ไม่อาจเข้าประกอบกับมรรคจิตได้ ทั้งนี้เพราะเป็นเจตสิกที่จับอารมณ์ได้เฉพาะที่เป็นบัญญัติของสัตว์บุคคล มรรคจิตนั้นกล่าวมาแล้วว่า มี **นิพพาน** เป็นอารมณ์ กรุณาและมุทิตาจึงไม่มีบทบาทในมรรคจิต

สำหรับ **เมตตา** และ **อุเบกขา** พรหมวิหาร ซึ่งแฝงอยู่ในร่มของ **อโทสะ** และ **ตัตรมัชฌัตตตา** เจตสิกก็เช่นกัน ไม่มีบทบาทในมรรคจิต ดังนั้น อโทสะ และตัตรมัชฌัตตตาซึ่งเป็น โสภณสาธารณเจตสิก ขณะเกิดในมรรคจิตจึงไม่มีเมตตา และอุเบกขาแฝงอยู่ด้วย

สรุปว่า **พรหมวิหารธรรม** ไม่มีบทบาทในมรรคจิต เพราะติดอยู่กับอารมณ์ ซึ่งเป็น สัตวบัญญัติ

สำหรับ **ปัญญาเจตสิก** นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งในมรรคจิตทุกขั้น มีบทบาทหน้าที่พิเศษ ซึ่งควรจะได้พิจารณารายละเอียดต่อไป

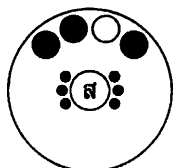
มรรคจิตจำแนกออกเป็นประเภทย่อยได้ ตามเงื่อนไขของการเป็นฌาน ในระดับใดระดับหนึ่ง ๕ ระดับ ตามแนวอภิธรรมที่เรียกว่า **ปัญจกนัย** หรือ ๔ ระดับตามแนวพระสูตรที่เรียกว่า **จตุตกนัย**

อย่างไรก็ตาม **มรรคจิต** นั้น นับเป็น **ฌานจิต** อยู่ในตัวแล้ว ดังนั้นแม้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนายังไม่ได้ฌานขั้นใดๆ แต่ขณะเมื่อ **มรรคจิต** เกิดขึ้นนั้นก็เทียบเท่ากับเป็น **ปฐมฌาน** ไปด้วยในตัวด้วย

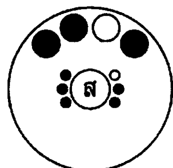
มรรคจิตทั้ง ๔ ขั้น มีองค์ประกอบทางเจตสิกเหมือนกัน แต่บทบาทของเจตสิกแตกต่างกันไป เช่นที่ได้กล่าวแล้วในกรณีของปัญญาเจตสิก ดังนั้นการแสดงแบบจำลองของมรรคจิต จึงแสดง **แยกประเภทโดยฌาน** เท่านั้น ถือเอาว่า แบบจำลองที่แสดงตามภาพ ๙๐.๑ แทนมรรคจิตทั้ง ๔ ขั้น ตั้งแต่ **โสดาปัตติมรรค ถึงอรหัตตมรรค**

ภาพ ๔๐.๑

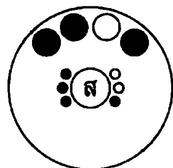
แบบจำลองของโลกุตตรจิต จำแนกตามลำดับฌานปัญจกนัย

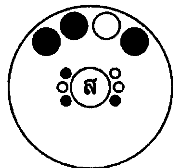
วิตกวิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ
ปฐมชฌานโลกุตตฺตรจิตฺตํ

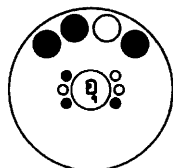
วิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ
ทุติยชฺฌานโลกุตตฺตรจิตฺตํ

ปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ
ตติยชฺฌานโลกุตตฺตรจิตฺตํ

สุขเอกคฺคตาสหิตํ
จตุตฺถชฺฌานโลกุตตฺตรจิตฺตํ

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ
ปญฺจมชฺฌานโลกุตตฺตรจิตฺตํ

๔๐.๖ **แบบจำลองของมรรคจิต** *(ภาพ ๔๐.๑)*

ในขณะเกิดมรรคจิตนั้น **อกุศลเจตสิก** ถูกทำลายเป็นขั้นๆ ไป ที่ยังไม่ถูกทำลาย ก็ไม่สามารถปรากฏแม้ร่องรอยได้ในขณะแห่งมรรคจิต ดังนั้นในแบบจำลอง จึงไม่แสดงแม้ตำแหน่งของอกุศลเจตสิกใดๆ

สำหรับ **โสภณเจตสิก** นั้น **กลุ่มอัปปมัญญา ๒** ไม่เข้าประกอบด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้วข้างบน **กลุ่มวิรตีเจตสิก ๓** เข้าประกอบครบในบทบาทที่เป็นองค์มรรค **กลุ่มโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙** เข้าประกอบอย่างมีบทบาทสำคัญ มี **สติเจตสิก** เป็น **สัมมาสติ** (องค์มรรค) และเจตสิกอื่นๆ สนับสนุนเกื้อกูลอย่างเต็มที่ ตามกำลังของตน

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ จำแนกเป็น ๒ กลุ่มย่อย ใน **สัพพจิตต-สาธารณ ๗** นั้น **เอกัคคตาเจตสิก** มีบทบาทสำคัญเป็น **สัมมาสมาธิ** (องค์มรรค) ทำหน้าที่แม่ทัพ นำองค์มรรคและองค์ธรรมประกอบอื่นทำลายอกุศลลงอย่างเฉียบขาดฉับพลัน ในขณะแห่งมรรคจิตนั้นเอง

สำหรับ **เวทนาเจตสิก** นั้น ในระดับขั้นฌานจิต ๔ ขั้น เป็น **โสมนัสเวทนา** ในระดับฌานจิตขั้นสุดท้าย เป็น **อุเบกขาเวทนา**

ในกลุ่ม **ปกิณณกเจตสิก ๖** ซึ่ง ตามแบบจำลองเขียนกำหนดตำแหน่งเป็น ๖ จุด อยู่รอบๆ วงกลมกลางดวง ซึ่งแทน สัพพจิตต-สาธารณเจตสิกนั้น วิตก วิจาร และปีติ ไม่เข้าประกอบในมรรคจิตฌานที่ ๔ และที่ ๕

สำหรับ **ปัญญาเจตสิก** ในมรรคจิตนั้น มีบทบาทพิเศษ ดังจะพิจารณาต่อไปนี้ :

๔๐.๗ ปัญญาเจตสิกในมรรคจิตและผลจิต

ปัญญาเจตสิก ในมรรคจิต มีบทบาทตรัสรู้ **อริยสัจ ๔** ซึ่งรวม **นิพพาน** (นิโรธ) อยู่ด้วยในตัว มีการจำแนกไว้และเรียกชื่อแตกต่างกันในมรรคขั้นแรก (โสดาปัตติมรรค) กับในมรรคเบื้องบน คือ มรรคที่สูงขึ้นไปอีก ๓ มรรค ในชื่อที่แตกต่างกันนั้น มีคำที่ใช้ร่วม คือคำว่า **อินทรีย์** สมาสลงท้าย เพราะคำนี้มีความหมายว่า เป็น **ผู้ปกครอง** หรือผู้เป็นใหญ่ควบคุมหน้าที่พิเศษเฉพาะของตน เช่น ที่ **จักขุนทรีย์** มีหน้าที่เป็นใหญ่ควบคุมการเห็น รูปารมณ์ เป็นต้น

ในขั้น **โสดาปัตติมรรค** นั้น ปัญญเจตสิกทำหน้าที่เป็น **อนัญญู-ตัญญัสสามีตินทรีย์** มีบทบาทเป็นใหญ่ควบคุมการรู้แจ้ง อริยสัจ ๔ ที่ตนไม่เคยรู้แจ้งมาก่อนเลย ตลอดกาลที่ได้ท่องเที่ยวมาในสังสารวัฏ กล่าวคือ เป็นการรู้นิพพานเป็นครั้งแรก โสดาปัตติมรรคจึงได้ชื่อว่าเป็น **ดวงตาเห็นธรรม** (ธรรมจักษุ) ที่เปิดขึ้นเป็นครั้งแรก

ในขั้น **โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล** และ**อรหัตตมรรค** นั้น ปัญญาเจตสิก ทำหน้าที่เป็น **อัญญินทรีย์** มีบทบาทเป็นใหญ่ควบคุมการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ที่ได้เคยรู้แล้วตั้งแต่ใน **โสดาปัตติมรรค**

อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ และอัญญินทรีย์ ๒ ประการนี้ เป็นปัญญาประเภท **โลกุตตรอินทรีย์** ซึ่งยังมีอีกประเภทหนึ่ง คือ **อัญญา-ตาวินทรีย์** ได้แก่ปัญญาใน **อรหัตตผลจิต** ทำหน้าที่รู้นิพพานอย่างสมบูรณ์ที่สุด ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปข้างหน้าในเรื่อง **โลกุตตรผลจิต**

๔๐.๘ ลักษณะพิเศษของมรรคจิต

จากที่ได้พรรณนามาโดยสังเขปในตอนนี้ จะเห็นได้ว่ามรรคจิตเป็นสภาวธรรมที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเมื่ออุบัติขึ้นในสันดานของผู้ใด ก็จะมีผลเป็นการ **ปฏิวัติชีวิต** ของผู้นั้นอย่างถอนรากถอนโคนเฉียบขาด และรวดเร็วยิ่งกว่าที่จะกล่าวว่า **ในพริบตาเดียว** ทั้งนี้ *มรรคจิตแต่ละขั้น เกิดขึ้นขณะจิตเดียว คือดวงเดียวเท่านั้น* ซึ่งกินเวลาน้อยกว่าเศษหนึ่งส่วนล้านล้านวินาทีดังเคยกล่าวมาแล้ว

ปุถุชน บุคคลผู้หนาแน่นด้วยกิเลส เปรียบเหมือนคนหลงทางอยู่ในภูมิประเทศที่มืดสนิท รอบด้านเต็มไปด้วยขวากหนามพงรกและหุบเหว มีอันตรายจากสัตว์ร้ายและอุบัติเหตุ ได้แต่วนเวียนคลำหาทางไปสู่ **แดนสันติสุข** ซึ่งเชื่อว่ามีอยู่ แต่ไม่รู้ทิศและทางไป ต่างคนต่างก็กระเสือกกระสน คลำทางหรือชักจูงกันไป ในลักษณะบอดจูงบอด ผลก็คือวนเวียนอยู่ในความมืด ความหวาดหวั่นพรั่นพรึง และทุกข์ทรมานต่าง ๆ

โสดาปัตติมรรค เกิดขึ้นแก่ผู้ใด ก็เปรียบเหมือน **ฟ้าแลบ** เกิดขึ้นเฉพาะสำหรับให้ผู้นั้นได้เห็นประจักษ์โลกที่เป็นจริง ที่ตนเคยหลงทางอยู่ ได้เห็นว่า **แดนสันติสุข** นั้นอยู่ในทิศใด และเห็นทางที่จะเดินตรงไปยังแดนนั้นอย่างชัดเจนในชั่วแวบเดียวนั้น ประสบการณ์นี้จะฝังแน่นในความทรงจำ และนำทางเดินชีวิตของผู้นั้นไปสู่จุดหมายปลายทาง โดยไม่ตก หุบเหวของอบายภูมิอีก

สกทาคามิมรรค และ **อนาคามิมรรค** ก็เป็นเช่นกัน ในระดับชีวิตและทางเดินที่ใกล้จุดหมายปลายทางยิ่งขึ้น

สำหรับ **อรหัตตมรรค** นั้น เปรียบได้กับ **ฟ้าผ่า** เพราะทำลายภพ ชาติ โดยสิ้นเชิง โดยทำลายอกุศลทั้งปวง ไม่ว่าในบทบาทหรือรูปแบบใดๆ กล่าวคือ อาสวะ โอฆะ โยคะ คันถะ อุปาทาน นิวรณ์ อนุสัย สังโยชน์ และ กิเลส ความมืดที่ครอบงำกลุ้มรุมสูญสลายไปสิ้น มรรคสุดท้ายนี้ เกิดขึ้นเป็นเครื่องหมายของการบรรลุแดนสันติสุขอย่างสมบูรณ์ องค์ประกอบชีวิตของผู้บรรลุคือ รูปนามขันธ์ ๕ หลุดพ้นจากอุปาทาน ท่านผู้นั้นนับว่าอยู่เหนือโลกแล้วอย่างสมบูรณ์

ผลที่เกิดจากอรหัตตมรรค คือ อรหัตตผล นี้ เป็นยอดสุดของการบรรลุผล ที่มนุษย์จะถึงได้.

บทที่ ๔๑
โลกุตตรจิต (ต่อ)

๔๑.๑ **โสดาปัตติผลจิต** เมื่อ **โสดาปัตติมรรคจิต** ได้เกิดขึ้นทำหน้าที่ของตนและดับลงแล้ว **โสดาปัตติผลจิต** ก็จะเกิดขึ้นตามมาทำหน้าที่เป็นวิบาก คือ ผลของมรรคจิตนั้น โดยไม่มีระหว่างคั่น กล่าวคือจะไม่มีจิตอื่นใดเกิดขึ้นแทรกซ้อนก่อนเป็นอันขาด กล่าวได้ว่าเมื่อ **มรรค** เกิดแล้ว **ผล** ต้องเกิดตามทันทีไม่มีการเว้นช่วง และไม่เลือกกาละและเทศะใด ข้อนี้นับว่าเป็นไปตามคำสรรเสริญพระธรรมคุณที่ว่า **อกาลิโก** คือ บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที

ทั้งนี้ในกรณีของบุคคลผู้มีปัญญาสูง **โสดาปัตติผลจิต** จะเกิดขึ้นติดต่อกัน ๓ ดวง แล้วต่อด้วยภวังคจิต ส่วนกรณีของบุคคลผู้มีปัญญาด้อยกว่านั้น **โสดาปัตติผลจิต** จะเกิดติดต่อกัน ๒ ดวง แล้วต่อด้วยภวังคจิตเช่นกัน ถัดจากนี้ไป บุคคลผู้นั้นนับว่าเปลี่ยนโคตร จากปุถุชนเป็นอริยบุคคลแล้ว และมีชื่อเรียกว่า **พระโสดาบัน**

แบบจำลองของโสดาปัตติผลจิต เป็นเช่นเดียวกับโลกุตตรจิตอื่นๆ และได้แสดงแล้วตามภาพ ๔๐.๑ ของตอน ๔๐ ที่แล้วมา

๔๑.๒ **โสดาปัตติมรรควิถี** ในอันดับนี้ จะได้กล่าวถึงการเกิดสืบเนื่องของวิถีจิต เมื่อบุคคลบรรลุความเป็นพระโสดาบัน วิถีจิตชุดนี้เรียกว่า **โสดาปัตติมรรควิถี** เกิดขึ้นเมื่อบุคคลได้เจริญปัญญา พิจารณาไตรลักษณ์อย่างกระจ่างแจ้งชัดเจนที่สุด มีอินทรีย์คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาแก่กล้าสม่ำเสมอ เหมาะแก่การตรัสรู้แล้ว วิถีจิตตามชื่อต่อไปนี้จะเกิดดับนับจากบนไปหาล่างรวม ๘ ดวง ตามรายการซึ่งแสดง ทั้งกรณีของผู้มีปัญญาสูง *(ติกขบุคคล)* และผู้มีปัญญาด้อยกว่า *(มันทบุคคล)*

	ติกขบุคคล	**มันทบุคคล**	ติกข	มันท
	-----	-----		
	ภวังค์	ภวังค์	ภ	ภ
	ภวังคจลนะ	ภวังคจลนะ	น	น
	ภวังคุปัจเฉทะ	ภวังคุปัจเฉทะ	ท	ท
๑.	มโนทวาราวัชชนะ	มโนทวาราวัชชนะ	ม	ม
๒.	อุปจาร	ปริกรรม	อุ	ปริ
๓.	อนุโลม	อุปจาร	นุ	อุ
๔.	โคตรภู	อนุโลม	โค	นุ
๕.	**มรรค**	โคตรภู	ม	โค
๖.	**ผล**	**มรรค**	**ผ**	ม
๗.	**ผล**	**ผล**	**ผ**	**ผ**
๘.	**ผล**	**ผล**	**ผ**	**ผ**
	ภวังค์	ภวังค์	ภ	ภ
	-----	-----		
	ปัจจเวกขณะวิถี	ปัจจเวกขณะวิถี		

ภาพ ๔๑.๑

แสดงโสดาปัตติมรรควิถี

โสดาปัตติมรรควิถี มีปัจจเวกขณะวิถีตามต่อมา ภวังคจิตกับวิถีจิต แสดงไว้โดยแยกระดับ เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างจิตพ้นวิถี กับจิตในวิถี

```
                           ๑   ๒   ๓   ๔   ๕   ๖   ๗   ๘
ติกขบุคคล   ภ—น—ท ⟋ ม—อุ—นุ—โค—ม—ผ—ผ—ผ ⟍ ภ—ภ--
มันทบุคคล   ภ—น—ท ⟋ ม—ปริ—อุ—นุ—โค—ม—ผ—ผ ⟍ ภ—ภ--
(ปัจจเวก)   ภ—น—ท ⟋ ม—ช—ช—ช—ช—ช—ช—ช ⟍ ภ—ภ--
```

ลำดับการเกิดดับของวิถีจิต จะอธิบายโดยใช้ ภาพ ๔๑.๑ ประกอบด้วยดังนี้ ภวังคจิตมีการสั่นไหว ๒ ขณะ (ดวง) คือเป็น **ภวังคจลนะ** *(ภวังคไหว)* และ **ภวังคุปัจเฉทะ** *(ตัดภวังคขึ้นสู่วิถี)* ถัดจากนั้น **มโนทวาราวัชชนะจิต** ทำหน้าที่รับอารมณ์ทางใจเกิดขึ้น ๑ ขณะ เพื่อให้ชวนจิตเกิดขึ้นเสพอารมณ์ ๗ ขณะ ตามหลักทั่วไปของจิตนิยามแล้ว การเกิดดับของจิตในวิถีก็สิ้นสุดลง ภวังคจิตเกิดขึ้นพ้นวิถีต่อไป ก่อนที่จะขึ้นสู่วิถีของ **ปัจจเวกขณะ** ซึ่งเป็นการทบทวนยืนยันปรากฏการณ์พิเศษ คือ การบรรลุมรรคผลที่เกิดขึ้นต่อไปอีก

๔๑.๓ **บทบาทของ กามชวนะจิต ในมรรควิถี** ในกรณีของปัญจทวารวิถีนั้น **ชวนจิต** ที่เกิดขึ้นในวิถีจะเสพอารมณ์เดียวกันทั้ง ๗ ขณะ แต่ในกรณีของ **มรรควิถี** ชวนจิตแต่ละดวงใน ๗ ดวง (ขณะ) นั้น จะทำหน้าที่พิเศษ แตกต่างสืบเนื่องกันเป็นขั้นๆ และเสพอารมณ์ต่างกัน ดังจะพรรณนา โดยยกกรณีของ มันทบุคคล มาพิจารณาดังต่อไปนี้

เมื่อ **มโนทวาราวัชชนะจิต** (๑) ดับลงแล้ว ชวนจิตที่มีชื่อว่า **ปริกรรม** (๒) จะเกิดขึ้นทำหน้าที่จัดแจงปรุงแต่งเพื่อสร้างให้ **มรรคชวนะ** และ **ผลชวนะ** เกิดต่อไป ทั้งนี้โดยทำให้อินทรีย์ ๕ มีความสม่ำเสมอกัน เป็นต้น ถัดจากนี้เมื่อปริกรรมชวนะดับลงแล้ว **อุปจารชวนะ** (๓) ก็จะเกิดขึ้น ใกล้ขอบเขตของการเกิดขึ้นของมรรคและผล ตามความหมายของคำชื่ออุปาจาร ว่าใกล้ชิด ถัดจากนั้น **อนุโลมชวนะ** (๔) ทำหน้าที่แหวกไล่ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์แก่มรรคและผล โดยคล้อยตามทั้ง อุปจาร-ชวนะ และมรรคชวนะ ผลชวนะ ที่กำลังจะเกิดขึ้นต่อไป

จิตซึ่งทำหน้าที่ **ปริกรรม อุปจาร** และ **อนุโลม** ทั้ง ๓ นี้ เป็น **กามาวจรมหากุศลญาณสัมปยุต** ดวงใดดวงหนึ่งใน ๔ ดวง (ทบทวนตอน ๑๒ และภาพ ๑๒.๑) โดยมีพระไตรลักษณ์ของรูปนามเป็นอารมณ์

เมื่อ **อนุโลมชวนะ** ดับลงแล้ว กามชวนะที่ชื่อว่า **โคตรภูชวนะ** (๕) ก็เกิดขึ้นต่อมา ทำการทำลายตัด **เชื้อชาติปุถุชน** ให้บุคคลเข้าถึง **เชื้อชาติโลกุตตระ** ความเป็นพิเศษของ **โคตรภูชวนะ** นี้คือเป็น **กามาวจรมหากุศลญาณสัมปยุต** เช่นเดียวกับชวนจิต ๓ ดวงที่ผ่านมาแล้ว แต่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เมื่อ **โคตรภูชวนะ** นี้ดับลง **มรรคจิต** (๖) ก็เกิดขึ้นทำหน้าที่ของตนต่อไป

สำหรับกรณีของ ติกขบุคคล ซึ่งมีสติปัญญาแรงกล้านั้น หลังจาก **มโนทวาราวัชชนะจิต** (๑) ดับลงแล้ว ไม่มีปริกรรมชวนะ แต่ **อุปจารชวนะ** (๒) จะเกิดขึ้นแทน ตามต่อด้วย **อนุโลมชวนะ** (๓) และ **โคตรภูชวนะ** (๔) **มรรคจิต** (๕) ก็เกิดเป็นชวนจิตต่อไป

๔๑.๔ **โคตรภูบุคคล** ในขณะที่ **โคตรภูชวนะ** กำลังเกิดอยู่นี้ บุคคลได้ชื่อว่าก้าวล่วงความเป็นปุถุชนแล้ว และจะย่างเข้าสู่ความเป็น **อริยบุคคล** นับว่าอยู่ในระหว่างกึ่งทาง การประหาณกิเลสยังไม่เด็ดขาด โคตรภูจิตนั้น แม้มีนิพพานเป็นอารมณ์ แต่ตัวจิตก็ยังเป็นโลกิยะอยู่ สภาวะของโคตรภูบุคคล ซึ่งมีช่วงชีวิตเพียงขณะจิตเดียวนี้ อาจเปรียบเทียบเสมือนคนที่กระโดดข้ามคูน้ำกว้าง แม้เท้าทั้งสองหลุดจากฝั่งหนึ่งแล้ว และร่างกำลังลอยข้ามอยู่ แต่เท้าก็ยังไม่แตะฝั่งตรงข้าม ขณะจิตต่อไป จะต้องเป็น **มรรคชวนะ** แน่นอนไม่ย้อนกลับ

๔๑.๕ **โสดาปัตติมรรคชวนะ (๖ หรือ ๕)** ที่เกิดต่อจากโคตรภูชวนะ ทั้งในกรณีของมันทบุคคล และติกขบุคคล รับพระนิพพานเป็นอารมณ์ ทั้งนี้โดยกระทำกิจ ๔ ประการให้สำเร็จในขณะจิตเดียว นั้นคือ

(๑) **ปริญญากิจ** คือ การกำหนดรู้ทุกขสัจจะ

(๒) **ปหานกิจ** คือ การประหาณสมุทัยสัจจะ

(๓) **สัจฉิกิริยากิจ** คือ การรู้แจ้งนิโรธ (นิพพาน)

(๔) **ภาวนากิจ** คือ การเจริญมรรคสมังคี

การสำเร็จกิจ ๔ ประการนี้ กล่าวโดยย่อก็คือ **ตรัสรู้อริยสัจ ๔** นั่นเอง **โสดาปัตติมรรคชวนะ** หรือ **โสดาปัตติมรรคญาณ** นี้เรียกว่า **ปฐมมรรค** ด้วย เพราะเป็นมรรคแรกที่เกิดขึ้นให้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ที่ไม่เคยได้รู้มาก่อน ตลอดการเร่ร่อนวนเวียนว่ายมาในวัฏสงสารอันยาวนาน ปฐมมรรคนี้มีอำนาจทำลายวัฏฏะคือ **กิเลส กรรม วิบาก** ให้เหลือที่จะต้องเวียนตายเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ

ทั้งนี้ถ้าบุคคลใดมีอินทรีย์แก่กล้ายิ่งยวดแล้ว ก็อาจทำมรรคผลขั้นสูงขึ้นสืบต่อกันไปอีก จนถึงขั้นอรหัตตผล และดับขันธปรินิพพานในภพชาติปัจจุบัน ไม่ต้องระหกระเหินเร่ร่อนในวัฏสงสารอีกต่อไป

๔๑.๖ **โสดาปัตติผลชวนะ (๗, ๘, หรือ ๖, ๗, ๘)** เกิดต่อจาก **ปฐมมรรค** หรือ **โสดาปัตติมรรคชวนะ** เป็นการเสวยผล สืบต่อจาก **มรรคจิต** ซึ่งได้ทำหน้าที่ประหาณกิเลสแล้ว ผลจิตนี้เสพพระนิพพานเป็นอารมณ์ ๒ ขณะ (มันทบุคคล) หรือ ๓ ขณะ แล้วภวังคจิตก็เกิดขึ้นเป็นอันสิ้นสุดโสดาปัตติมรรควิถี ซึ่งจะเกิดขึ้นครั้งเดียวแล้วไม่เกิดอีกตลอดจนบุคคลผู้นั้นบรรลุมรรคผลสูงสุด และปรินิพพาน

ในกรณีที่ **พระโสดาบัน นั้น** มิได้เจริญมรรคเบื้องสูงต่อไป แต่ในคราวใดปรารถนาจะเสวยสุข ในผลซึ่งตนได้รับแล้ว ในขั้นนี้ก็อาจเข้าผลสมาบัติ รับพระนิพพานเป็นอารมณ์ได้ตามต้องการ ซึ่งโสดาปัตติผลชวนะก็จะเกิดดับสืบเนื่องกันเป็นเวลายาวนาน ตามที่จะอธิษฐานได้

๔๑.๗ **มรรควิถีเบื้องบน** เมื่อบุคคลเป็นพระโสดาบันแล้ว ย่อมมีโอกาสเจริญมรรคเบื้องสูงขึ้นไปตามลำดับขั้น ได้แก่ **สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค** และ **อรหัตตมรรค** ทั้งนี้เมื่อแต่ละมรรคเกิดขึ้นนั้น **ผลชวนะ** ในขั้นของตน ก็จะต้องเกิดตามมาทันที เช่น ในกรณีของ **โสดาปัตติมรรค** กับ **โสดาปัตติผล** ส่วนการลำดับจิต ที่เกิดดับสืบเนื่องกันนั้น ก็เช่นเดียวกับกรณี **โสดาปัตติมรรควิถี** (หัวข้อ ๔๑.๒ ข้างบน) ยกเว้นตรงที่เกิด **โคตรภูชวนะ** นั้น มี **โวทานชวนะ** เกิดขึ้นแทน เพราะมิใช่การเปลี่ยนโคตรปุถุชนไปสู่โคตรของอริยบุคคลอีก แต่เป็นการเปลี่ยนระดับภูมิธรรมของความเป็นอริยบุคคลสูงขึ้น โดยกิเลสถูกขูดเกลาและประหาณสิ้นไปมากขึ้น

จนในที่สุดก็ไม่เหลืออยู่อีกเลย เมื่อถึงขั้นอรหัตตมรรคเกิดขึ้นและบรรลุอรหัตตผลในที่สุด

บทที่ ๔๒
ปรมัตถ์ บัญญัติ และความว่าง

๔๒.๑ ปรมัตถธรรม ไม่ผิดแปลกผันแปร

หลักอภิธรรม แสดงความแตกต่างระหว่างองค์ปรมัตถธรรมต่างๆ โดยการแจกแจง **อรรถ** หรือ ***สภาวลักษณะ*** (หัวข้อ ๗.๑๑) อย่างชัดเจน ผู้ศึกษาที่ปฏิบัติ **สติปัฏฐาน** ควบคู่ไปด้วย จะสามารถนำความรู้ด้านหลักวิชานี้ ไปตรวจสอบโดยประสบการณ์ของตนเอง เช่น เมื่อโทสะเจตสิกเกิดขึ้น ก็รู้ชัด หรือเมื่อจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ชัด หรือเมื่อสัททารมณ์ คือเสียงปรากฏทางโสตทวาร ก็รู้ชัด เป็นต้น ฯลฯ ทั้งนี้การตามรู้ด้วยสตินั้นจะประกอบด้วย **สัมปชัญญะ** อันเป็นภาวนามยปัญญา ว่าองค์ธรรมเหล่านั้น เป็น **อนิจจัง ทุกขัง** และ **อนัตตา** ในกรณีที่องค์ธรรมนั้นเป็น **สังขตะ** หรือ **สังขาร** กล่าวคือ **จิตปรมัตถ์ เจตสิกปรมัตถ์** และ **รูปปรมัตถ์**

ความเป็นปรมัตถ์ ที่ควรจะปรากฏต่อปัญญาของผู้ศึกษาและปฏิบัติอย่างเด่นชัดก็คือ *ความไม่ผิดแปลกผันแปร ของสภาวลักษณะ* ขององค์ธรรมแต่ละตัวเมื่อเกิดขึ้น ไม่ว่าเมื่อใดและในสันดานใด ยกตัวอย่างเช่น

กามราคะ *(โลภะเจตสิก)* ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในมนุษย์คนใด หรือเดียรัจฉานตัวใด หรือสัตว์โลกใดก็ตาม ในขณะใดก็ตาม ย่อมถือมั่นติดใจไม่ยอมสละกามารมณ์ที่มันน้อมไปสู่ *(อรรถของโลภะตามหัวข้อ ๙.๙)* เช่นเดียวกัน ไม่ว่าคนหรือสัตว์

โกรธ *(โทสะ – หัวข้อ ๑๐.๓)* จิตของผู้นั้น ก็จะมีความดุร้าย หยาบกระด้าง ร้อนรน กระสับกระส่าย มุ่งผลเป็นการประทุษร้าย ทำลายล้างเสมอไป

หรือเมื่อ **รส** *(รสารมณ์)* ปรากฏขึ้นทางชิวหาทวาร ของคนใดสัตว์ใดก็ตาม ก็จะต้องกระทบชิวหาปสาท เป็นอารมณ์ของชิวหาวิญญาณ เป็นโคจรของชิวหาวิญญาณในขณะนั้นเสมอไป

ตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า **ปรมัตถธรรม** *(หรือเรียกย่อว่าปรมัตถ์นั้น)* จะปรากฏต่อปัญญาของบุคคลใด *(สันดานใด)* เมื่อใดก็ตาม ย่อมมีสภาวลักษณะของตนๆ เป็นเครื่องให้หมายรู้ได้เสมอ ความไม่ผิดแปลกผันแปรอันนี้เอง ที่ทำให้สิ่งนั้นๆ ได้ชื่อว่า **ปรมตฺถ = ปรม + อตฺถ** ซึ่งแปลว่า เป็นสิ่งที่มีอรรถหรือเนื้อความอันเป็นบรมคือ ประเสริฐ ไม่มีการผิดแปลกผันแปรอย่างใด *(เพิ่มเติม หัวข้อ ๒๗.๑)*

๔๒.๒ บัญญัติบางประเภทอาศัยปรมัตถ์เกิด

อารมณ์ที่มาปรากฏทางทวาร ๕ ของบุคคล และกระตุ้นให้เกิดวิถีจิตรับรู้ขึ้นนั้นเป็น **รูปปรมัตถ์** อันได้แก่ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ และโผฏฐัพพารมณ์ อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาสั้นหลังจากนั้นจะเกิดขบวนวิถีจิตเกิดขึ้น *รู้อารมณ์อีกประเภทหนึ่ง* ซึ่งจิตสร้างสรรค์ขึ้นโดยอาศัย **ปรมัตถอารมณ์** นั้นเองเป็นหลัก เป็นการที่จิตใจให้ความหมาย และกำหนดชื่อเรียกสิ่งนั้น เพื่อน้อมนำมาเป็นส่วนหนึ่งของโลกและชีวิตส่วนตน ซึ่งในกรณีของปุถุชนทั่วไปแล้ว จะไม่สอดคล้องกับสภาวะตามเป็นจริง

อนึ่ง แต่ละบุคคลย่อมจะให้ความหมายและเรียกชื่อ **ปรมัตถ์** ที่ตนรับรู้ในขั้นต้นนั้น แตกต่างกันไปตามภาษาของตน ความหมายที่บุคคลกำหนดในใจให้แก่องค์ธรรมปรมัตถ์ เรียกว่า **อรรถบัญญัติ** ส่วนชื่อเรียกที่กำหนดขึ้นคือ **นามบัญญัติ** ทั้ง ๒ ประการนี้จัดเข้าเป็น **บัญญัติธรรม** ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตได้ เช่นเดียวกับปรมัตถธรรม แต่เป็นสิ่งที่จิตสร้างสรรค์ขึ้น ไม่ใช่สิ่งที่มีสภาวลักษณะรองรับดังเช่น **ปรมัตถธรรม** *(ทบทวนตอน ๒๗)*

๔๒.๓ โลกแห่งสมมุติบัญญัติ เป็นกรงขังตัวตนบุคคล

เมื่อไม่นับ **นิพพาน** อันเป็น **ปรมัตถ์** ประเภท **อสังขตะ** ซึ่งจะยังไม่พรรณนาถึงในขั้นนี้ สิ่งที่หลักอภิธรรมถือว่า **มีจริง** เพราะมีสภาวะลักษณะอันไม่ผิดแปลกผันแปรรองรับ ดังกล่าวแล้ว ก็มีแต่จิต ๑๒๑ *(หรือ ๘๙ โดยย่อ)* เจตสิก ๕๒ และรูปปรมัตถ์แท้ ๑๘ ซึ่งได้พรรณนามาแล้ว ส่วนสิ่งอื่นใดนอกจากที่กล่าวมาล้วนแต่เป็น **บัญญัติธรรม** *(หรือเรียกย่อว่า **บัญญัติ** และอาจเรียกอีกอย่างว่า **สมมุติ**)*

ดังนั้น **สรรพสิ่ง** หรือ **สรรพธรรม** *(สพฺเพธมฺมา)* ซึ่งเป็น **อารมณ์** ของจิต ก็ประมวลได้เป็น จิต ๑๒๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๑๘ นิพพาน ๑ และบัญญัติ สรรพสิ่งนี้เองปรากฏขึ้นเป็นสัตว์บุคคล ดำเนินบทบาทในโลกภพอันวิจิตรพิสดาร ดังที่เป็นประสบการณ์ชีวิต ที่แต่ละบุคคลต้องเผชิญ และมีหน้าที่ต้องเรียนรู้เท่ารู้ทัน ให้เข้าใจอย่างถูกต้อง ในขั้นนี้ สิ่งที่ควรวิเคราะห์ให้กระจ่างชัด ก็คือ **บัญญัติ** หรือ**สมมุติ** ทั้งนี้เพราะสิ่งนี้ บุคคลได้ปรุงแต่งสร้างสรรค์ขึ้นเป็นสภาพแวดล้อมแห่งโลกส่วนตัว และได้กลายเป็นกรงขังของตนเองตลอดชีวิต ในโลกภพนั้นๆ

๔๒.๔ วิเคราะห์ปรากฏการณ์สามัญในชีวิต

อารมณ์ทางทวาร ๕ ซึ่งเป็น **รูปปรมัตถ์** ดังได้กล่าวมาแล้วข้างบนนั้น ขณะปรากฏต่อจิตยังไม่ประกอบด้วยมิติของ **กาลอวกาศ** ซึ่งเป็น **บัญญัติ** ที่จิตสร้างสรรค์ขึ้นในช่วงเวลาต่อมา เพื่อให้ความหมายในกรอบของการมีชีวิตอยู่ในโลกสมมุติของบุคคลนั้น เพื่อจะเข้าใจกระบวนการนี้ จำเป็นต้องย้อนไปเน้นหลักการของวิชาอภิธรรมที่ว่า เป็นการวิเคราะห์อย่างละเอียดที่สุดของการรับรู้ในมิติแห่งเวลา การเกิดของจิตขึ้นรู้อารมณ์ในขณะรู้หนึ่งๆ นั้น เป็นช่วงเวลาเพียง เศษหนึ่งส่วนสี่ล้านวินาที (ทบทวนหัวข้อ ๓๓.๑-๓๓.๕) นี่คืออายุของจิตดวงหนึ่งๆ ซึ่งเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งแล้วดับไป เป็นปัจจัยอันหนึ่ง ให้เกิดจิตดวงถัดไปเกิดขึ้นกระทำหน้าที่ของตน และเกิดดับตามกันเป็นวิถีและพ้นวิถี ตามหลักเกณฑ์ที่เรียกว่า **จิตตนิยาม** อันเป็นส่วนหนึ่งของ **ธรรมนิยาม** (กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมสรรพสิ่ง) ปรากฏการณ์ในขณะหนึ่งๆ ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ในชีวิตประจำวันของเขา อาจเป็นผลจากการประมวลกันเข้า ของวิถีจิตที่เกิดขึ้นนับแสนล้านวิถี จากการรับรู้กลุ่มของอารมณ์กลุ่มหนึ่งเท่านั้น

ยกตัวอย่าง บุคคลผู้หนึ่ง นอนหงายหลับตาอยู่ก่อน เขาลืมตาขึ้นมองดู เห็นท้องฟ้าสีคราม มีก้อนเมฆสีขาวก้อนหนึ่ง ภายในเวลาไม่ถึงวินาที แล้วกลับหลับตาลง เราอาจทำการวิเคราะห์โดยสังเขปอย่างยิ่งว่าในช่วงเวลาอันสั้นนั้น มีอะไรเกิดขึ้นบ้าง

ท้องฟ้าสีคราม กับก้อนเมฆสีขาว เป็นกลุ่มรูปารมณ์ ซึ่งอาจแยกแยะออกเป็นจุดสีครามกับจุดสีขาวจำนวนมาก แต่ละจุดเป็นอารมณ์ของวิถีจิตอันหนึ่ง ที่เกิดขึ้นรับรู้มัน *(ทบทวน หัวข้อ ๑๘.๑๕ และตอน ๒๖)*

สำหรับแต่ละจุดนั้น อาจเกิดวิถีจิตขึ้นรับรู้ ซ้ำซ้อนกันอยู่ได้มากมายก่อนที่จะย้ายเลื่อนไปรับรู้จุดต่อๆ ไป จักขุปสาท หรือ จักขายตนะ (จักขุทวาร) จะกวาดไปทั่วบริเวณขอบเขตของการเห็น และรับรู้รูปารมณ์ทีละจุด

ต่อจากนั้นก็จะเกิดวิถีจิต ที่ประมวลรูปารมณ์ทั้งหมด ที่ผ่านมาเข้าสู่กรอบแห่ง **มิติอวกาศที่จิตบัญญัติขึ้น** มีความกว้างยาวและลึก (หรือสูง) ว่าเป็นก้อนสีขาว ในเวหาแวดล้อมสีคราม ต่อจากนั้นจะมีวิถีจิตที่นำเอาความทรงจำจากประสบการณ์ในอดีตเข้ามาเปรียบเทียบ ทำให้เกิดความกำหนดหมายรู้ *(สัญญา)* ว่า *สีคราม* นั้นคือ *ท้องฟ้า* และ *สีขาว* คือ *ก้อนเมฆ* ซึ่งในวิถีจิตขั้นต้นยังเป็นเพียงความหมายรู้อารมณ์ที่ปราศจากชื่อเรียก *(อรรถบัญญัติ)* แล้วในขั้นต่อมา จึงเกิดวิถีจิตเรียกชื่อในภาษาที่ตนคุ้นเคย ว่า **ท้องฟ้า!** และ **ก้อนเมฆ!** กลไกของการปรุงแต่งสร้างสรรค์อาจไม่หยุดอยู่เพียงนั้น โดยสมมติบัญญัติของ **ความเป็นตัวตนบุคคล** จะแทรกเสริมเข้ามาด้วยว่า “ฉัน เห็น ก้อน เมฆขาว บนท้องฟ้าสีคราม!”

หลักอภิธรรมชี้ให้เห็นว่า ในกรณีเช่นนี้ สิ่งที่มีจริง คือ **รูปารมณ์** (สีครามและสีขาว) **จักขุปสาท** และ **จักขุวิญญาณจิต** กับ **จิตอื่นๆ** ที่เกิดเป็นขบวนแถว ทั้งในวิถีต่างๆ และนอกวิถี พร้อมด้วยเจตสิกประกอบเท่านั้น **ก้อนเมฆ ท้องฟ้า ในอวกาศ ๓ มิติ** รวมทั้ง **ตัวตน** “ฉัน” ผู้เห็นนั้น เป็นเพียง **สมมุติบัญญัติ** ที่ถูกปรุงแต่งขึ้นเป็น **โลกมายา** ซึ่งไม่มีอยู่จริง ตัวอย่างที่ยกขึ้นมานี้เป็นเพียงการขยายความเรื่อง *อภิธรรมในโรงภาพยนตร์ (ตอน ๑๙) บัญญัติกับปรมัตถ์ (ตอนต่อ) และอภิธรรมภาคปฏิบัติการ (ตอน ๓๓)* ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นในแง่มุมใหม่เท่านั้น

๔๒.๕ การหลุดพ้นจากกรงขังของโลกสมมุติบัญญัติ

ทั้งหลักการและตัวอย่างซึ่งยกมาแสดงข้างบน ชี้ให้เห็นว่า **แม้ข้อมูลขั้นต้น** คือ **อารมณ์** ที่เข้ามาสู่ทวาร ๕ จะเป็น **ปรมัตถ์** แต่กลไกปรุงแต่งของวิถีจิตของปุถุชนที่รองรับต่อมา ก็ได้สร้างสรรค์ **สมมุติบัญญัติ** มากมายหลากหลายขึ้น ให้เกิดโลกอันวิจิตรตระการตา พร้อมด้วยตัวตน ผู้รับรู้เสพเสวยแสดงบทบาทเป็นทุกข์

ตัวตน ผู้ดิ้นรนแสวงหาความพ้นทุกข์ ในความมืดบอดของ **อวิชชา** (หรือโมหะ) เพราะไม่รู้เท่าทันวิถีทางธรรมดาของการสร้างกรงขังตนเองของจิต ดังพรรณนามาแล้ว

เมื่ออาศัยความรู้จากหลักวิชาอภิธรรมชี้นำแล้ว บุคคลก็อาจเจริญสติสัมปชัญญะให้เกิดรวดเร็วเฉียบคม และมีความตั้งมั่นหนักแน่น จนเพียงพอที่จะตามรู้ และขจัดความหลงผิดนั้นในขณะเกิดขึ้นได้ทันการ หากทำได้เช่นนี้ ก็จะเป็นการทำลายกรงขังอันนั้น และเป็นอิสระจากพันธนาการของโลกสมมุติบัญญัติ อันเป็นมายานั้นได้ อย่างไรก็ตาม **การหลุดพ้น** มีทั้งที่เป็นไปชั่วขณะชั่วคราว และที่เป็นไปโดยเด็ดขาด เป็นเรื่องที่มีรายละเอียดในขั้นตอนการบรรลุ สมควรกล่าวถึงเฉพาะเรื่องในโอกาสข้างหน้าต่อไป

๔๒.๖ **มายาการในโรงภาพยนตร์อีกครั้ง**

ผู้ชมภาพยนตร์ที่นั่งมองดูจอว่าง ซึ่งมีแสงสีสว่างมืด ฉายไปติด และเคลื่อนไหวอยู่นั้น คิดว่าเขากำลังมองเห็นโลกซึ่งมีสรรพสิ่งสารพัน รวมทั้งตัวตนบุคคล ซึ่งเต็มไปด้วยชีวิตชีวามีเลือดเนื้อครบถ้วน ดำเนินบทบาทอันน่าตื่นเต้นเร้าใจ จนเขารู้สึกถูกดูดกลืนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของโลกมายาอันนั้นด้วย ทั้งนี้แม้ว่าเขาจะเป็นช่างภาพยนตร์ ซึ่งมีความรู้เรื่องระบบการฉายที่ทำให้เกิดภาพลวงตา พร้อมด้วยเสียงประกอบให้รู้เห็นเป็นจริงจัง แต่เมื่อเขานั่งลงบนเก้าอี้คนดู เขาก็จะปล่อยใจให้เตลิดไปกับเหตุการณ์สมมุติในโลกมายานั้น เช่นกับผู้ชมทั่วไป

แม้เราจะได้เรียนรู้จากวิชาอภิธรรม ถึงความเป็นมายาของโลกสมมุติบัญญัติอย่างละเอียดชัดเจนแล้ว และพยายามปฏิบัติสติปัฏฐานเพื่อนำความรู้นั้นมาใช้กับประสบการณ์จริง โดยพยายามให้รู้เห็น นามรูปปรมัตถ์ และรู้ทันบัญญัติเท่าที่จะทำได้

แต่ส่วนใหญ่ก็จะพบว่า *มายาการของการปรุงแต่งนี้ ล้ำลึกละเอียดครอบคลุมยิ่งนัก* ไม่เป็นการง่ายเลยที่จะมี **สติ** ตามทันรู้การปรุงแต่งซึ่งเกิดขึ้นทุกลมหายใจเข้าออก หรือเร็วไวยิ่งกว่านั้นได้

๔๒.๗ ความสว่างจ้า และความว่าง

ในโรงภาพยนตร์ที่ยกตัวอย่างมาข้างบนนั้นเอง ขณะเมื่อผู้ชมกำลังเพลิดเพลินอยู่กับเหตุการณ์อันน่าระทึกใจของโลกมายา หากมีใครสักคนหนึ่งจุด **ไฟแฟลช** ขึ้นให้ **สว่างจ้า** เพียงวินาทีเดียวในช่วงเวลาสั้นนั้นเอง โลกมายาจะจางหายไปสิ้น ผู้ชมจะได้มองเห็นสภาพตามเป็นจริงของโรงภาพยนตร์ คือ **จอว่าง!** และมีเพื่อนร่วมชม นั่งหันหน้ามองดูจอว่างนั้น ความเพ้อฝันแห่งโลกมายา ซึ่งเมื่อครู่นี้เองดูเป็นจริงจัง *สูญสลายไปในความว่างของจอ!* ไม่มีนางเอกไม่มีพระเอก ไม่มีบทบาทอันน่าระทึกใจทั้งหมดสิ้นนั้นเป็นเพียงความเพ้อฝันที่จิตปรุงแต่งขึ้น โดยอาศัยจังหวะการเคลื่อนไหวของสีสันสว่างมืดบนจอเท่านั้น!

คนจุดไฟแฟลชอาจถูกรุมประชาทัณฑ์ เพราะเขาละเมิดทำลายความเพ้อฝันร่วมของสาธารณชน แต่นั่นเป็นเพียงตัวอย่างสมมุติ อย่างไรก็ตาม โลกและชีวิตจริง เป็นจอภาพยนตร์ใหญ่ ที่สามารถยิ่งกว่าเทคโนโลยีของโรงภาพยนตร์ใด ๆ ในการสร้างโลกมายาของสมมุติบัญญัติและจองจำสรรพสัตว์ไว้ในโลกมายาอันนี้

๔๒.๘ มรรค ผล และ นิพพาน (อุปมาขั้นต้น)

ในโลกและชีวิตจริง ก็มีความสว่างจ้าเกิดขึ้นได้ แต่ไม่ใช่การจุดแฟลชให้ลุกจ้าขึ้น แบบในโรงภาพยนตร์ ให้ผู้ชมทุกคนเห็นสภาพตามเป็นจริง ในโรงภาพยนตร์ใหญ่แห่งโลกและชีวิตนี้เอง *ความสว่างจ้าเกิดขึ้นภายในจิตของแต่ละบุคคล* โดยผู้อื่นไม่มีโอกาสรู้เห็นได้

นี่คือการเกิด **มรรคจิต ผลจิต** ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้วใน ๒ บท ที่ผ่านมา (บทที่ ๔๐ และ ๔๑) มรรคจิต และผลจิตนั้น จับ **นิพพาน ปรมัตถ์** เป็นอารมณ์ ในขณะเดียวกันก็ทำลายความยึดมั่นถือมั่น ในตัวตน บุคคล ที่ดำรงชีวิตอยู่ในโลกสมมุติบัญญัติของกาลอวกาศ ผู้ศึกษาจะเห็น อุปมาคล้ายคลึงกับการที่ไฟแฟลชสว่างจ้าขึ้น ให้เห็นสภาพโรงภาพยนตร์ และจอว่างตามเป็นจริง ในขณะเดียวกันก็ทำลายความเพ้อฝัน ในโลก มายาของผู้ชมด้วย

คนที่จะจุดไฟแฟลชขึ้นในโรงภาพยนตร์นั้น อาจเป็นผู้ที่เกิดความ เบื่อหน่ายในโลกมายาจนทนไม่ไหว ผู้ที่จะมี **มรรคจิต ผลจิต** เกิดขึ้นรู้ **นิพพาน** นั้นจะต้องเบื่อหน่ายต่อมายาการของ **โลกสมมุติบัญญัติ** ที่อาศัย **รูป นามปรมัตถ์** เกิดในทุกรูปแบบอย่างทนไม่ได้เด็ดขาด แท้จริงก่อน

บทเพิ่มพิเศษ ท้ายเล่ม
บทที่ ๔๓
วิถีจิตทางปัญจทวาร

๔๓.๑ อารมณ์ทางปัญจทวารเป็นปรมัตถธรรม

จิตดวงใดดวงหนึ่ง พร้อมด้วยเจตสิกที่เกิดประกอบ รวมเรียกว่า **จิตตุปาท**

ส่วน **ปัญจทวาร** นั้น มีชื่อเรียกโดยย่อว่า *ตา หู จมูก ลิ้น และกาย* โดยองค์ปรมัตถธรรม ก็ได้แก่ *จักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป และกายปสาทรูป* ทั้งนี้อาจพิจารณาในแง่เป็น **อายตนะ** ซึ่งหมายความว่า เป็นฐานที่ตั้งแห่งความรู้ (ภายใน) ก็เรียกว่า *จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ และกายายตนะ*

อายตนะภายนอก ที่เป็นคู่กันกับอายตนะภายในข้างบน คือ **รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ** และ **โผฏฐัพพายตนะ** หรือกล่าวถึงอย่างย่อ คือ *รูป รส กลิ่น เสียง และ สิ่งต้องกาย* ทั้งนี้เมื่อเรียกโดยความเป็นอารมณ์ที่ปรากฏทางทวาร ก็เรียกชื่อว่า **รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์** และ **โผฏฐัพพารมณ์** อารมณ์ทั้ง ๕ นี้ เป็น **รูปปรมัตถ์** ซึ่งเรื่องนี้ได้พรรณนาไว้แล้วใน **บทที่ ๓๑** ขอนำมาทบทวนเล็กน้อย เพื่อเป็นหลักดำเนินเรื่องต่อไปว่า **รูปารมณ์** นั้น ได้แก่ สีต่างๆ **สัททารมณ์** คือเสียงต่างๆ **คันธารมณ์** คือกลิ่นต่างๆ **รสารมณ์** คือรสต่างๆ ส่วน **โผฏฐัพพารมณ์** นั้น จำแนกเป็น *แข็งอ่อน* ได้แก่ **ปฐวี** *เย็นร้อน* ได้แก่ **เตโช** และ *ตึงไหว* ได้แก่ **วาโย** ทั้งหมดนี้เป็น **รูปปรมัตถ์**

การกล่าวทบทวนข้างบนนี้ ผู้เขียนมุ่งหมายเพื่อเน้นว่า *อารมณ์ที่มาปรากฏทางทวาร ๕ นั้น เป็นปรมัตถธรรม* วิถีจิตแรกที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์เหล่านี้ จึงรู้แต่ปรมัตถธรรม ซึ่งปราศจากบัญญัติสมมุติของตัวตนบุคคลก่อน แล้วต่อมาภายหลัง จึงได้เกิดวิถีจิตทางมโนทวาร ที่รับช่วงต่อไป และนำเอาบัญญัติต่างๆ เข้ามาปรุงแต่งให้เกิดเป็นประสบการณ์ชีวิตและโลก อย่างที่ผู้คนทั่วไปรับรู้กันอยู่ในชีวิตประจำวัน

๔๓.๒ การตัดภวังค์ก่อนขึ้นสู่วิถีจิต

เราจะได้พิจารณาขั้นตอนของความรับรู้อารมณ์ ซึ่งเริ่มขึ้นทางทวารใดทวารหนึ่งใน ๕ ทวาร ตัวอย่างเช่น **จักขุทวาร** อารมณ์ที่มาปรากฏให้รับรู้ทางทวารนี้คือ รูปารมณ์ (สีต่างๆ) *(ควรทบทวนบทที่ ๑๕-๑๙ ด้วย จะช่วยให้เข้าใจเนื้อหาได้ชัดเจนขึ้น)* รูปปรมัตถ์แท้ทั้งหลาย มีอายุเท่ากับอายุของจิต ๑๗ ดวง เมื่อรูปารมณ์ซึ่งเป็นรูปปรมัตถ์ชนิดหนึ่ง มาปรากฏที่จักขุทวาร และมีกำลังพอเพียงที่จะทำให้วิถีจิตเกิดขึ้นรับรู้ ปรากฏการณ์อันมีรายละเอียดดังจะได้พรรณนาต่อไปนี้ จะเกิดขึ้นตามลำดับ :

ก่อนที่รูปารมณ์จะมาปรากฏที่จักขุทวารนั้น สมมุติว่าเป็นขณะที่บุคคลนั้นยังไม่ได้รับรู้อารมณ์ใด ข้อนี้หมายความว่า **ภวังคจิต** กำลังเกิดดับสืบเนื่องกันอยู่พันวิถี (หัวข้อ ๑๗.๙) เมื่อรูปารมณ์มาปรากฏที่จักขุทวาร อำนาจของมันจะมีผลต่อภวังคจิตดวงที่เกิดถัดมา ทำให้มันไหวตัว เราเรียกภวังคจิตดวงที่เกิดพร้อมกับการปรากฏของรูปารมณ์ว่า **อตีตภวังค์** และดวงที่เกิดถัดมานั้นว่า **ภวังคจลน์** *(ภวังค์ไหว)* อำนาจของรูปารมณ์นั้นเองจะให้ภวังคจิตดวงที่ ๓ เป็นดวงสุดท้ายในขบวนภวังค์ก่อนที่จะตัดขึ้นสู่วิถี เราเรียกภวังค์ดวงนี้ว่า **ภวังคุปัจเฉท** *(ภวังค์ตัด)* เมื่อภวังคจิตดวงนี้ดับไป รูปารมณ์นั้นก็นับอายุได้เท่ากับอายุของจิต ๓ ดวงแล้ว และมันก็เริ่มถูกรับรู้โดยจิตที่เกิดในวิถี

๔๓.๓ กลไกของการเกิดดับสืบเนื่องของจิตตุปาท

ข้อควรรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับ **ทวารวิถี** ก็คือ **ทวิปัญจวิญญาณจิตตุปาท** **นั้น** มีวัตถุที่อาศัยเกิดคือ **ปสาทรูป ๕** ตามสมควร เช่น จักขุวิญญาณจิตตุปาท ก็อาศัยจักขุปสาทรูปเกิดขึ้น ฯลฯ แต่จิตตุปาทอื่นๆ ในปัญจทวารวิถี นอกจากนั้น ล้วนแต่เกิดที่ **หทัยรูป** ไม่ใช่เกิดที่ปสาทรูป

แม้ในขั้นต้น ดังที่พรรณนามาใน **หัวข้อ ๔๓.๒** ข้างบน **ภวังคจิต** ทั้งปวงนั้นเกิดที่ **หทัยรูป รูปารมณ์** นั้น มาปรากฏที่คลอง **จักขุทวาร** แต่อำนาจของมัน สามารถทำให้ภวังคจิตที่เกิด ณ **หทัยรูป** ซึ่งอยู่คนละแห่ง สั่นไหว และตัดขึ้นสู่วิถีได้

ในขั้นต่อไป **ปัญจทวาราวัชชนจิต** อันเป็นจิตดวงแรกในวิถี ซึ่งทำหน้าที่เปิดทวาร ๕ *(ในกรณีตัวอย่างนี้เปิดจักขุทวาร)* ก็เกิดขึ้นทำงานที่หทัยรูป แต่เปิดจักขุทวาร นำเอา **รูปารมณ์ จักขุปสาทรูป** และ **จักขุวิญญาณจิตตุปาท** เข้าประสานกัน โดยมีวัตถุที่อาศัยเป็นจักขุปสาทรูป **นั้น** จักขุวิญญาณจิตเกิดขึ้นรู้รูปารมณ์นั้นเพียง ๑ ดวง หรือ ๑ ขณะจิต (ใหญ่) แล้วก็ดับไป

ถัดจากนั้น **สัมปฏิจฉันนจิต** ก็เกิดขึ้นที่ **หทัยรูป** รับรูปารมณ์สืบต่อจาก **จักขุวิญญาณจิต** ซึ่งดับไปแล้ว ที่จักขุปสาทรูป

ทั้งนี้ไม่ว่า **หทัยรูป** กับ **จักขุปสาทรูป** จะอยู่ห่างกันเพียงใด การเกิดดับรับช่วงอารมณ์ ก็จะคงเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ ไม่ใช้เวลาแตกต่างกันกับที่กรณีจิตเกิดดับในที่เดียวกัน และส่งต่ออารมณ์ให้แก่กัน ดังเช่นที่ **สันตีรณจิต** จะเกิดที่ **หทัยรูป** รับอารมณ์จาก **สัมปฏิจฉันนจิต** มาไต่สวน และส่งรับกันกับจิตดวงต่อไป

โดยตระหนักว่า **ปสาทรูป ๕** นั้นอยู่ตามตำแหน่งต่างๆ ในรูปกายของมนุษย์สัตว์ **ปัญจวิญญาณจิต** จึงเกิดขึ้นที่ตำแหน่งต่างๆ ตามปสาทรูปนั้น แต่จิตอื่นในปัญจทวารวิถีกลับเกิดดับเฉพาะที่ **หทัยรูป** แห่งเดียว ดังนั้นควรเป็นที่กำหนดหมายว่า ในขณะที่มีการรับรู้ทางทวาร ๕ ทวารใดทวารหนึ่งนั้น แม้จะมีชื่อเรียกวิถีจิตตามทวาร เช่น เรียกว่า **จักขุทวารวิถี** ก็ตาม แต่ความเป็นจริง ในวิถีหนึ่งๆ จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ปสาทรูปเพียงดวงเดียว จิตนอกจากนั้นทำงานของตน โดยรับรู้อารมณ์อยู่ที่ **หทัยรูป** ทั้งสิ้น

๔๓.๔ กลไกของจิตไม่อยู่ในกรอบกาลาวกาศ

ในระบบรูปกาย และนามกาย ที่ประกอบสัมพันธ์กัน สืบสันดานเป็นสัตว์บุคคลนี้ จิตตุปาทดูคล้ายจะมีเสรีในการเลื่อนตำแหน่ง ปรากฏไปเกิดดับโดยไม่เสียเวลาเคลื่อนที่ กล่าวคือมิติของเทศะ หรือระยะทางไม่เข้ามาเกี่ยวข้องเป็นเงื่อนไข **กลไกของจิตจึงนับว่า ไม่อยู่ในกรอบของบัญญัติแห่งอวกาศ-เวลา**

เมื่อขยายการพิจารณานี้ออกไป ถึงเรื่องการจุติและปฏิสนธิ คือ **การตายและเกิดใหม่** หลักอภิธรรมแสดงว่า *เมื่อจุติจิตดับลงในภพหนึ่ง ปฏิสนธิจิตจะเกิดขึ้นในภพใหม่โดยทันที* เหมือนกับที่จิตเกิดดับสืบเนื่องกัน อยู่ในภพเดียวกันในช่วงชีวิตนั้นเอง ทั้งนี้ไม่ว่าภพทั้งสองจะอยู่ห่างกันตามหลักการวัดระยะทางเพียงใด ยกตัวอย่างง่ายๆ สมมุติว่า บุคคลผู้หนึ่งสิ้นใจจากจุติจิตเกิดขึ้นแล้วดับที่กรุงเทพฯ และเขามีภพใหม่เป็นบุคคลที่เกิดที่นิวยอร์ก ทันทีที่จุติจิตดับในภพเก่าที่กรุงเทพฯ นั้น ปฏิสนธิจิตจะเกิดขึ้นสืบเนื่องโดยทันที ในครรภ์ของหญิงที่นิวยอร์ก กล่าวคือ ตายปุ๊บ เกิดปั๊บ ไม่มีช่วงเวลาต้องใช้เหมือนกัน ไม่ว่าจะเกิดใหม่ใกล้ไกลเพียงใด ตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงว่า **กลไกสืบเนื่องของจิตพ้นวิถีและในวิถีของบุคคลนั้น ไม่อยู่ในเงื่อนไขของบัญญัติทางกาลาวกาศ**

๔๓.๕ กรรมและวิบากในวิถีจิต

เมื่อ **สัณตีรณจิต** รับช่วงรูปารมณ์มาพิจารณาไต่สวนแล้วดับไป รูปารมณ์นั้นก็ตกมาถึงจิตอีกดวงหนึ่ง ซึ่งทำหน้าที่ **ตัดสิน** ก่อนที่จะส่งต่อให้จิตซึ่งทำหน้าที่ **เสพ** รูปารมณ์นั้นในทางหนึ่งทางใด

ในขั้นนี้ สมควรจะได้นำเอาการจำแนกจิตโดย **ชาติเภทนัย** มาร่วมพิจารณาด้วย ว่ามี ๔ ชาติ คือ ที่เป็น **อกุศลชาติ** หรือเป็น **อกุศลจิต ๑๒ ดวง** เป็น **กุศลชาติ** หรือเป็น **กุศลจิต ๓๗ ดวง** เป็น **วิปากชาติ** หรือเป็น **วิบากจิต ๕๒ ดวง** และเป็น **กิริยาชาติ** หรือเป็น **กิริยาจิต ๒๐ ดวง**

เจตนาเจตสิกใน **อกุศลจิต** และ **กุศลจิต** **นั้น**เป็นตัวกรรม ซึ่งสามารถยังผล คือวิบาก ให้เกิดขึ้นได้ในอนาคตของตน เมื่อมีการเสพอารมณ์ด้วยจิตทั้ง ๒ ประเภท ก็จะมีผลเกิดขึ้นในอนาคต แม้ว่า **จิตตุปาท** นั้นๆ จะดับไปแล้ว

วิบากจิตตุปาท ๕๒ ดวง เป็นผลของกรรมในอดีต ซึ่งปรากฏขึ้นในลำดับกาลต่อมา **ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต** และ **จุติจิต** ซึ่งสำหรับบุคคลหนึ่งๆ จะเป็นวิบากจิตตุปาทดวงใดดวงหนึ่งๆ คือ ประเภทใดประเภทหนึ่ง เกิดดับสืบเนื่องกันอยู่เช่นนั้น ตลอดชีวิตในภพชาตินั้นๆ กำหนดความเป็นสัตว์บุคคลเช่นนั้น โดยเป็นผลของอดีตกรรมที่นำมาเกิด

กรรมในอดีต ไม่เพียงแต่ให้เกิด **วิบากจิตตุปาท** เท่านั้น ยังเป็นสมุฏฐานของ **กัมมัชรูป** กล่าวคือ ปสาทรูป ๕ เพศ หทัยรูป และชีวิตรูป รวมทั้งอวินิพโภครูป ซึ่งเป็นพื้นฐานของรูปเหล่านี้ด้วย *(ตอน ๓๖)*

อนึ่ง การมาประจวบของ **อารมณ์ ทวาร** (ปสาทรูป) และ **ทวิปัญจ-วิญญาณจิต** ใน **ผัสสะ** (หรือการกระทบ) ทางทวารใดทวารหนึ่งนั้น ก็เป็นผลจากอดีตกรรม

ทวิปัญจวิญญาณจิตนั้นเป็น วิบากจิต ประสบการณ์ทางทวาร ๕ ของบุคคล จึงนับว่าเป็นผลของอดีตกรรม อย่างน้อยโดยจิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์ในขั้นต้นของวิถีเป็นวิบากจิต ซึ่งในกรณีตัวอย่างนี้ก็ได้แก่ *จักขุ-วิญญาณจิต สัมปฏิจฉันนจิต และ สันตีรณจิต รวมทั้ง ตทาลัมพนจิต ที่จะกล่าวถึงต่อไป*

๔๓.๖ **พระอรหันต์ไม่กระทำกรรมแล้ว**

สำหรับกิริยาจิต ๒๐ ดวงนั้น จำแนกเป็นกิริยาจิตของพระอรหันต์ ๑๘ ดวง อีก ๒ ดวงนับเป็นกลไกธรรมชาติ ที่เอื้ออำนวยแก่การดำเนินงานของวิถีจิตทั่วไป ได้แก่ จิตที่ทำหน้าที่เปิดทวาร ๕ หรือ **ปัญจทวารา-วัชชนจิต** ๑ ดวง กับจิตที่ทำหน้าที่เปิดมโนทวาร หรือ **มโนทวารา-วัชชนจิต** ๑ ดวง

ที่เรียกว่า **กิริยาจิต** นั้น ก็โดยความหมายว่า เป็นเพียงกิริยาอาการตามธรรมชาติของจิตที่มีต่ออารมณ์ โดยปราศจากความยึดมั่นผูกพันเจตนาเจตสิกในจิตประเภทนี้ จึง *ไม่เป็นกรรม ที่ยังให้เกิดผลเป็นวิบากในอนาคตของตน* พระอรหันต์เสพอารมณ์ด้วยกิริยาจิต ๑๘ ประเภท จึงไม่กระทำกรรมอันสร้างวิบากสำหรับภพชาติต่อไป

๔๓.๗ **จิตตัดสินอารมณ์**

จิตดวงที่ **ตัดสิน** อารมณ์ ซึ่งรับช่วงต่อมาจากสันตีรณจิต คือ **โวฏฐัพพณจิต** ซึ่งเป็น **มโนทวาราวัชชนจิต** หรือจิตที่ทำหน้าที่เปิดมโนทวารนั่นเอง *(แบบจำลองของจิตนี้ แสดงในภาพ ๘.๔)* จิตดวงนี้เป็น **กิริยาจิต** ดังกล่าวแล้ว คือ เป็นกลไกธรรมชาติทางจิต ที่ให้วิถีจิตเป็นไปตาม **จิตนิยาม** *(กฎธรรมชาติของจิต)*

อย่างไรก็ตาม **โวฏฐัพพณจิต** ดวงนี้ มีบทบาทสำคัญคือ **ตัดสิน** ซึ่งหมายความว่า จะกำหนดประเภทของจิตที่จะทำหน้าที่ **เสพอารมณ์** นั้น ในอันดับต่อไป เช่น ว่าจะเสพด้วยโลภมูลจิต โทสมูลจิต โมหมูลจิต หรือมหากุศลจิต เป็นจิตที่สัมปยุต หรือวิปยุต เป็นต้น ทั้งนี้กล่าวว่า **อโยนิโสมนสิการ** *(การคิดอย่างผิดพลาด)* หรือ **โยนิโสมนสิการ** *(การคิดอย่างถูกทาง)* เป็นเงื่อนไขสำคัญ ที่กำหนดแนวทางการตัดสิน ของโวฏฐัพพนจิตนี้

๔๓.๘ **ชวนจิต หรือจิตเสพอารมณ์**

วิถีจิตขั้นเสพอารมณ์ ซึ่งเกิดสืบต่อจากการตัดสิน มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในกรณีของผู้ที่มิใช่พระอรหันต์ เพราะเป็น *การสร้างกรรม ซึ่งจะให้วิบาก และกัมมัชรูป* สำหรับสร้างภพชาติในอนาคตยืดยาวต่อไป เมื่อชวนจิตประเภทใดประเภทหนึ่ง (ดวงใดดวงหนึ่ง) เกิดขึ้นเสพอารมณ์ต่อจาก โวฏฐัพพนจิต แล้ว จิตประเภทนั้นจะเกิดขึ้นสืบเนื่อง และเสพอารมณ์นั้นๆ ต่อไป ซ้ำๆ กันอีกจนครบ ๗ ครั้ง (ตามปกติ) การเสพซ้ำๆ กันเช่นนี้เป็นการเสริมกำลังกันของจิต ที่กำลังประกอบกรรม **เจตนาเจตสิก** อันเป็นตัวกรรม จึงมีกำลังแรงขึ้นเป็นลำดับ จากชวนจิตดวงที่ ๑ ไปแรงที่สุดในชวนจิตดวงที่ ๔ และกำลังนั้นค่อยลดลงตามลำดับจนถึงชวนจิตดวงที่ ๗

หลักอภิธรรมวิเคราะห์แสดงการยังผล กล่าวคือวิบาก และกัมมัชรูปของชวนจิต ๗ ดวง ในกระบวนวิถีจิตไว้ดังต่อไปนี้ คือ

กรรมในชวนจิต ดวงที่ ๑ ให้ผลภายในภพชาติปัจจุบัน

กรรมในชวนจิตดวงที่ ๗ ให้ผลในภพชาติหน้าที่จะถึง

ส่วนกรรมในชวนจิตดวงที่ ๒, ๓, ๔, ๕, ๖ นั้น จะให้ผลในภพชาติถัดๆ ไปในอนาคต ไม่กำหนดแน่ว่าเป็นภพชาติใด สุดแต่โอกาสจะอำนวย

หลักการนี้แสดงว่า **กรรมในวิถีจิตเดียว ให้ผลได้ทั้งชาตินี้และชาติหน้า และชาติภพอื่น ๆ อีก**

๔๓.๙ ตทาลัมพนจิต

ในกรณีตัวอย่าง รูปารมณ์ที่ยกมาแสดงนั้น เมื่อชวนจิตดวงสุดท้ายดับลงแล้ว อายุของรูปารมณ์ยังเหลืออยู่อีก เท่ากับอายุของจิต ๒ ดวง จึงจำเป็นต้องมีจิตอีก ๒ ดวง เกิดขึ้นรับช่วงต่อจิตนั้น เรียกว่า **ตทาลัมพนจิต** เป็น **วิบากจิต** เกิดขึ้น ๒ ดวงซ้ำกัน ดวงที่ ๒ นั้นดับลงพร้อมกับการดับของรูปารมณ์นั้น นับเป็นการเกิดดับสอดคล้องได้จังหวะกันของอารมณ์กับวิถีจิต ต่อจากนั้น **ภวังคจิต** คือจิตพ้นวิถี ก็เกิดขึ้นแทนวิถีจิตซึ่งสิ้นสุดลง

๔๓.๑๐ สรุปข้อควรสังเกต

ตามที่ได้ยกตัวอย่างรูปารมณ์ และจักขุทวารขึ้นมาพรรณนาโดยสังเขปถึงขั้นนี้ เพื่อแสดงว่า ในวิถีจิตของการรับรู้นั้น กลไกทางจิตที่น่าสนใจเกิดขึ้นหลายประการ ซึ่งอาจสรุปรวมเป็นข้อ ๆ ได้ดังต่อไปนี้ :

(๑) อำนาจของอารมณ์ ทำให้ภวังค์ไหว และตัดภวังค์ขึ้นสู่วิถีการรับรู้

(๒) จิตรับรู้คือ ปัญจวิญญาณจิต ซึ่งในกรณีนี้เป็นจักขุวิญญาณจิตเกิดขึ้นที่ทวาร กล่าวคือ จักขุปสาทรูปเพียง ๑ ดวง (หรือ ๑ ขณะ) ในวิถีจิตนั้น

(๓) จิตอื่นทั้งที่พ้นวิถี (ภวังคจิต) และจิตในวิถีต่าง ๆ ล้วนแต่เกิดที่หทัยรูปทั้งนั้น แต่จิตทั้งหมด ก็เกิดสืบเนื่องกันอย่างไม่มีการล่าช้า เหมือนดังว่าเกิดในที่เดียวกัน เท่ากับว่ามิติแห่งกาลาวกาศไม่มีความหมาย

(๔) ในวิถีจิตทางจักขุทวารนี้ สิ่งที่ถูกรับรู้เป็นเพียงสีเท่านั้น คือเป็นรูปปรมัตถ์ ยังไม่มีบัญญัติต่าง ๆ เช่น รูปร่าง ความเป็นก้อนเป็นแท่งหรือความเป็นตัวตนบุคคล เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเลย

(๕) ในวิถีจิตเดียว มีทั้งวิบากจิต กิริยาจิต และชวนจิต ที่สร้างกรรมเกิดขึ้น หมายความว่า มีทั้งการชดใช้กรรมเก่า (วิบาก) และสร้างกรรมใหม่เกิดขึ้น ส่วนจิตพ้นวิถีนั้น เป็นวิบากทั้งสิ้น เมื่อตระหนักว่า การดำรงชีวิต คือการที่มีจิตรู้อารมณ์ขึ้นสู่วิถี สลับกับขบวนแถวภวังคจิตอย่างรวดเร็ว และแต่ละวิถี ใช้ช่วงเวลาสั้นเหลือประมาณ การวิเคราะห์นี้ก็แสดงว่าในช่วงเวลาเป็นเศษหนึ่งส่วนแสนล้านวินาทีนั้น มีทั้งการสร้างกรรม และเสวยผลของกรรมเกิดขึ้น

(๖) ในการรับรู้อารมณ์ ๕ ทางทวาร ๕ นั้น วิถีจิตแรกทางทวารจะรับรู้แต่ **ปรมัตถอารมณ์** แต่ผู้คนทั่วไปคิดว่าเขา **เห็น** วัตถุสิ่งของ หรือผู้คนอื่น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็น **บัญญัติธรรม** ข้อนี้หมายความว่า จะต้องเกิดวิถีจิตทางมโนทวารขึ้นรับช่วงต่อไปอีก เป็นขั้นตอนอย่างรวดเร็ว แล้วสรุปรวมด้วย ซึ่งได้กล่าวมาแล้วโดยสังเขปในบทที่ ๒๗

บทที่ ๔๔
วิถีจิตทางปัญจทวาร (ต่อ)

๔๔.๑ ภาพผังแสดงการเกิดดับสืบเนื่องของจิตในวิถี

การศึกษาเรื่องวิถีจิต จะสะดวกเข้าใจง่ายและชัดเจนขึ้น เมื่อใช้ภาพแผนผังประกอบ โดยแสดงสัญลักษณ์ของจิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้น เป็นลำดับกันไป การกำหนดสัญลักษณ์แทนจิตนั้น อาจใช้อักษร ซึ่งแสดงไว้ตามรายการ ๔๔.๑ สำหรับวิถีจิตทางปัญจทวาร และทางมโนทวาร ซึ่งยังไม่ถึงขั้น อัปปนาชวนะ *(อันได้แก่ ฌาน อภิญญา มรรค และผล)* เมื่อพิจารณาถึงขั้นอัปปนา ก็จะมีรายการอักษรย่อเพิ่มเติมอีกต่อไป

วิธีแสดงวิถีจิตทางปัญจทวารแบบง่ายที่สุดก็คือ เขียนอักษรย่อแทนจิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้น ตามลำดับกันไปในวิถี ซึ่งเมื่ออาศัยคำอธิบายในบทที่ ๔๓ ที่ผ่านมา ก็จะเขียนได้ดังนี้ :

ตามแผนผังนี้ อักษรย่อแต่ละตัว ซึ่งมีความหมายตามรายการ ๔๔.๑ แทนการเกิดขึ้นและดับไปของจิตแต่ละดวงตามลำดับ อารมณ์ ๕ อันใดอันหนึ่งเกิดขึ้นที่ขณะเกิด (อุปาทะขณะ) ของอตีตภวังค์ ตี และจะดำรงอยู่โดยถูกรับรู้เป็นทอดๆ โดยจิตในวิถีเรื่อยไป อารมณ์ ๕ นี้ (เช่น รูปารมณ์-สีทั้งหลาย) มีอายุเท่ากับจิต ๑๗ ดวง ดังนั้นจึงไปหมดอายุสิ้นสุดลง พร้อมกับการดับลงของตทาลัมพนจิต ต ดวงที่ ๒ ซึ่งนับได้เป็นดวงที่ ๑๗ จาก ตี เป็นดวงที่ ๑ ตามลำดับตัวเลขที่เขียนไว้ เพื่อเป็นเครื่องเปรียบเทียบข้างใต้ของอักษรย่อแทนดวงจิต

สำหรับอักษร ภ ที่อยู่ตรงหัวและท้าย แสดงถึงภวังคจิตที่เกิดขึ้นสืบเนื่องกันอยู่เป็นประจำ กำหนดสภาพชีวิต หรือภพของบุคคลสัตว์นั้นเรื่อยมา ก่อนอารมณ์มาปรากฏ และต่อไปภายหลังจากอารมณ์สิ้นสุดลงแล้ว

ภาพ ๔๔.๑

...ภ	ตี	น	ท	ป	ปัญ	สํ	ณ	วุ	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ช	ต	ต	ภ
	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒	๑๓	๑๔	๑๕	๑๖	๑๗	

รายการ ๔๔.๑

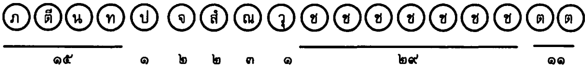
รายการอักษรย่อของจิต เรียกตามหน้าที่ และบทบาท

อักษรย่อ	ชื่อเรียก	หน้าที่หรือบทบาทโดยสังเขป
ภ	ภวังคจิต	เกิดดับสืบเนื่องประจำอยู่นอกวิถี เป็นพื้นฐานกำหนดภพชาติของบุคคล
ตี	อตีตภวังคจิต	ภวังคจิตที่ผ่านไป ระหว่างเมื่อปัญจารมณ์เกิดขึ้นแล้ว แต่ยังไม่กระทบปัญจทวาร
น	ภวังคจลนจิต	ภวังคจิตที่กระเพื่อมไหวด้วยอำนาจของปัญจารมณ์ อันมากระทบทวารแล้ว
ท	ภวังคุปัจเฉทจิต	ภวังคจิตดวงสุดท้าย ก่อนการตัดกระแสภวังค์ขึ้นสู่วิถี
ป	ปัญจทวาราวัชชนจิต	จิตดวงแรกในปัญจทวารวิถี เป็นกลไกธรรมชาติ ทำหน้าที่เปิดทวาร ๕ ทวารใดทวารหนึ่งเพื่อให้ทวิปัญจวิญญาณจิตรู้อารมณ์ ๕ อันใดอันหนึ่ง

อักษรย่อ	ชื่อเรียก	หน้าที่หรือบทบาทโดยสังเขป
ม	มโนทวาราวัชชนจิต	จิตดวงแรกในปัญจทวารวิถี เป็นกลไกธรรมชาติ ทำหน้าที่เปิดมโนทวาร เพื่อให้จิตกระทำหน้าที่ของตนๆ กับอารมณ์ ๖ อันใดอันหนึ่ง
ปัญ	ทวิปัญจวิญญาณจิต	ทำหน้าที่รู้อารมณ์ ๕ ซึ่งมากระทบทวาร ๕ กล่าวคือ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท และกายปสาท โดยเป็นวิบากของกุศลและอกุศลในอดีตตามสมควร
สํ	สัมปฏิจฉนจิต	ทำหน้าที่รับรองอารมณ์ ๕ ต่อจาก ปัญ เพื่อส่งต่อ
ณ	สันตีรณจิต	รับอารมณ์ ๕ จาก สํ มาไต่สวน *(ดูหัวข้อ ๔๓.๕)*
วุ	โวฏฐัพพนจิต	รับช่วงอารมณ์ทั้งใน ๕ จาก ณ มาตัดสิน เพื่อส่งให้ชวนจิตเสพอารมณ์นั้นต่อไป *(ดูหัวข้อ ๔๓.๗)*
ช	ชวนจิต (อ่าน ชะวะนะจิต)	ทำหน้าที่เสพอารมณ์ทั้งในปัญจทวารวิถี และในมโนทวารวิถี การเสพอารมณ์ของชวนจิตนี้เป็นการกระทำกรรม ซึ่งจะให้ผลในอนาคต โดยชวนจิตจะเกิดขึ้นเสพอารมณ์ในวิถีซ้ำ ๗ ครั้ง ตามปกติ *(ดูหัวข้อ ๔๓.๘)*
ต	ตทาลัมพนจิต	ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อจาก ช ก่อนที่จะสิ้นสุดวิถีของจิต และภวังคจิตเกิดต่อไป

ภาพ ๔๔.๒

ภาพวิถีจิตตามแบบของพระสัทธัมมโชติก

๔๔.๒ **ภาพวิถีจิตตามแบบของพระสัทธัมมโชติก**

ภาพผังข้างบน อาจปรับปรุงให้สื่อความหมายชัดเจน และเพิ่มเติมขึ้นอีก โดยเขียนวงกลมรอบอักษรย่อ แทนจิตแต่ละดวง ให้ขอบวงกลมชิดกัน ถือเป็นที่เข้าใจกันเองว่า จิตแต่ละดวงมี ๓ ขณะคือ ขณะเกิดขึ้น *(อุปปาทะ)* ขณะตั้งอยู่ *(ฐิติ)* และขณะดับลง *(ภังคะ)* สำหรับตัวอย่างวิถีแบบหนึ่ง ซึ่งยกมาจากหนังสือนามรูปวิถี วินิจฉัยโดยพระสัทธัมโชติก-ธัมมาจริย (อาจารย์โช) มีดังนี้

ในภาพผังแบบนี้ ซึ่งแสดงวิถีจิตทางจักขุทวาร (ตัวย่อ จ แทน ปัญ) และอารมณ์มีกำลังพอ ที่จะทำให้จิตในวิถีทุกประเภทเกิดทำหน้าที่เต็มที่ เรียกว่า **จักขุทวาริก อติมหันตารมณ์วิถี** อนึ่ง ท่านได้ให้ตัวเลขกำกับไว้ข้างใต้ เพื่อแสดงว่า ในวิถีของจิตแบบนี้ จิตที่อาจเกิดขึ้นทำหน้าที่หรือบทบาท อาจเป็นจิตประเภทใดได้บ้างตามสมควร การยกตัวอย่างนี้มาจึงเป็นโอกาสที่จะทบทวนการจำแนกประเภทของจิตในตอนต้นๆ ที่ผ่านมาแล้ว ซึ่งจะได้พรรณนาขยายความต่อไปนี้

๔๔.๓ **จิตซึ่งแสดงบทบาทเป็นภวังค์ของบุคคล ที่สามารถรับรู้ทางปัญจทวาร** มี ๑๕ ดวง (ตามตัวเลข ๑๕ ที่แสดงไว้ควบกับ **ภ ตี น ท** ในช่วงต้น และ **ภ** ในช่วงท้าย) จำแนกได้ดังนี้ :

(๑) **อเหตุกอกุศลวิบากสันตีรณจิต ๑ ดวง** *(หัวข้อ ๘.๗ และ ภาพ ๘.๒)* เป็นภวังคจิตที่กำหนดภพของสัตว์ในอบายภูมิ ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย และเดียรัจฉาน

(๒) **อเหตุกกุศลวิบากสันตีรณจิต ๑ ดวง** *(หัวข้อ ๘.๗ และ ภาพ ๘.๒)* เป็นภวังคจิตที่กำหนดภพของมนุษย์ และเทพชั้นจาตุมหาราชิกาที่ไม่สมประกอบ เช่น บอด ใบ้ ปัญญาอ่อน เพราะกรรมที่นำมาปฏิสนธิมีกำลังอ่อน

(๓) **มหาวิบากจิต ๘ ดวง** *(หัวข้อ ๑๓.๑-๑๓.๔ และภาพ ๑๓.๑)* มีบทบาทเป็นภวังคจิตของมนุษย์และเทพชั้นกามาวจร ๖ ชั้น ตามสมควร

(๔) **รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง** *(หัวข้อ ๒๑.๖ ภาพ ๒๑.๑)* เป็นภวังคจิต กำหนดภพของรูปพรหม ๑๕ ชั้น *(ยกเว้นอสัญญสัตภูมิ ซึ่งมีแต่รูปขันธ์ ไม่มีนามขันธ์)*

รวมภวังคจิต ๑๕ ดวง ข้อนี้หมายความว่าสัตว์ บุคคล ที่จะรับรู้ทางทวาร ๕ ทวารใดทวารหนึ่ง ทุกทวาร หรือบางทวาร อยู่ในภพซึ่งมีขันธ์ ๕ คือ อบาย ๔ มนุษย์ ๑ เทวภูมิ ๖ พรหมโลก ๑๕ ส่วนอสัญญีพรหม (“พรหมลูกฟัก”) และอรูปพรหม ๔ นั้น ไม่สามารถรับรู้อารมณ์ ๕ คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสิ่งต้องกายได้

สำหรับรูปพรหม ๑๕ ภูมินั้น รับรู้ได้แต่ รูปารมณ์ กับสัททารมณ์ ไม่มีทวารที่จะรับรู้รส กลิ่น และสิ่งต้องกาย นอกจากนั้นก็สามารถรับรู้ธรรมารมณ์ได้

๔๔.๔ **จิตซึ่งทำหน้าที่เปิดทวาร ๕** หรืออีกนัยหนึ่ง รับอารมณ์ใหม่ทาง **ป** มีชื่อว่า **ปัญจทวาราวัชชนจิต** *(หัวข้อ ๘.๒-๘.๖ ภาพ ๘.๒)* สัตว์ บุคคล ไม่ว่าในภพภูมิใดที่กล่าวถึงข้างบน เมื่อจิตขึ้นสู่วิถีรู้อารมณ์ ๕ จะมีจิตดวงนี้เกิดขึ้นเปิดทวาร ๕ เช่นเดียวกันทั้งสิ้น

๔๔.๕ **ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ดวง** *(ปัญ ซึ่งครอบคลุมจักขุวิญญาณจิต ๒ ดวง ตามตัวอย่าง)* (จ) ๒ ทำหน้าที่รู้อารมณ์ ๕ โดยแต่ละกรณีอาจเป็น อกุศลวิบาก หรือกุศลวิบาก ตามสมควร *(ทบทวนตอน ๗ และโดยเฉพาะหัวข้อ ๗.๙-๗.๒๐ และ ๘.๑ ด้วย)*

๔๔.๖ **สัมปฏิจฉนจิต ๒ ดวง** มีทั้ง (สํ) ๒ ที่เป็นอกุศลวิบาก และกุศลวิบาก ทำหน้าที่รับอารมณ์ จากวิญญาณจิตข้างบน จิตคู่นี้มีบทบาทเฉพาะกับอารมณ์ ๕ เท่านั้น *(หัวข้อ ๘.๖ ภาพ ๘.๒)*

๔๔.๗ **สันตีรณจิต ๓ ดวง** คือ (ณ) ๓ อุเบกขาสันตีรณจิต ทั้งที่เป็นอกุศลวิบาก และกุศลวิบาก *(หัวข้อ ๘.๗ ภาพ ๘.๒)* และโสมนัส-สันตีรณกุศลวิบากจิต *(หัวข้อ ๘.๘ ภาพ ๘.๓)* ทำหน้าที่ สอบสวนอารมณ์ ๔ ที่ไม่ดี ดี และดีมาก ตามสมควร

๔๔.๘ **โวฏฐัพพนจิต ๑ ดวง** (วุ) ๑ จิตที่แสดงบทนี้คือ มโนทวารา - วัชชนจิต ซึ่งทำหน้าที่เปิดมโนทวาร ในกรณีที่เป็นการขึ้นสู่มโนทวารวิถี แต่ในกรณีนี้มาทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ มีธรรมชาติเป็นกิริยาจิต คือ เป็นกลไกธรรมชาติที่เอื้ออำนวยการเกิดวิถีของจิต ไม่สร้างกรรม หรือเป็นวิบาก *(ทบทวนหัวข้อ ๘.๑๑ ภาพ ๘.๔ และหัวข้อ ๔๓.๗)*

๔๔.๙ **ชวนจิต ๒๙ ดวง** (ช) ๒๙ เป็นจิตที่เกิดขึ้นเสพอารมณ์ แสดงบทบาทตามสมควรแก่เงื่อนไขและบริบทต่างๆ โดยจิตประเภทต่างๆ เป็นกรณีไป คือ

(๑) ชวนจิตที่เป็น **อเหตุกจิต** ได้แก่ **หสิตุปาทจิต ๑ ดวง** ซึ่งเป็นจิตเกิดเฉพาะกับพระอรหันต์เท่านั้น *(หัวข้อ ๘.๔ ภาพ ๘.๕)*

(๒) ชวนจิตที่เป็น **อกุศลจิต ๑๒ ดวง** จำแนกเป็น โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒ *(บทความบทที่ ๙.๑๐ และ ๑๑ รวมภาพประกอบ)* เกิดกับบุคคลในภพภูมิต่างๆ ตามบริบทและเงื่อนไข

(๓) ชวนจิตที่เป็น **มหากุศลจิต ๘ ดวง** จำแนกโดยเวทนา ญาณ และการชักจูง *(บทที่ ๑๒ และภาพประกอบ)*

(๔) ชวนจิตที่เป็น **มหากิริยาจิต ๘ ดวง** จำแนกโดยเวทนา ญาณ และการชักจูง เป็นจิตที่เกิดเฉพาะในพระอรหันตบุคคลเท่านั้น *(บทที่ ๑๔ และภาพประกอบ)*

รวมทั้งหมด ๔ ประเภทใหญ่ เป็นจิต ๒๙ ดวง ซึ่งจะเกิดกับบุคคลที่กำหนดโดยภวังคจิตดังกล่าวมาแล้วในหัวข้อ ๔๔.๓ ตามบริบทและเงื่อนไขเฉพาะกรณีไป *(เพิ่มเติมทบทวนหัวข้อ ๔๓.๘)*

๔๔.๑๐ ตทาลัมพนจิต หรือ ตทารัมมณจิต ๑๑ ดวง (ต) ๑๑

แสดงบทบาทรับช่วงอารมณ์ที่เหลือจากการเสพของชวนจิต โดย สันตีรณจิต – ๓ ดวง ซึ่งพรรณนาแล้วข้างบน กับ **มหาวิบากจิต ๘ ดวง** *(ทบทวนบทที่ ๑๓ และภาพประกอบ รวมทั้งทบทวนหัวข้อ ๔๓.๙ ด้วย)*

๔๔.๑๑ ภาพวิถีจิตอิงรูปแบบกราฟทางคณิตศาสตร์

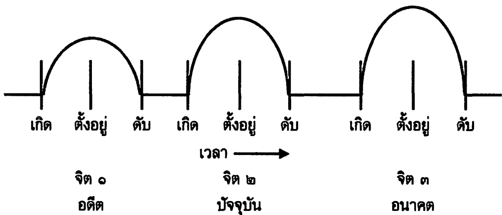
การเขียนสัญลักษณ์แทนการเกิดดับของจิตดวงหนึ่งนั้น แทนที่จะใช้เพียงวงกลม ก็อาจเขียนขีดตั้งขนานกัน ๓ ขีดกำกับไว้ เพื่อแสดงขณะเล็ก ๓ ขณะของจิต คือ อุปปาทะ ฐิติ และภังคะด้วย เช่น

III III III

อนึ่ง เราอาจพัฒนาการเขียนขบวนวิถีของจิต โดยอิงรูปแบบกราฟทางคณิตศาสตร์ แสดงการเกิดดับสืบเนื่องของจิต อันเป็นธรรมชาติรู้ในมิติแห่งเวลาได้ โดยกำหนดแกนตั้งฉาก ๒ แกน ให้แกนนอนเป็นแกนเวลา ให้แกนตั้งเป็นการเกิดดับของจิตหรือธรรมชาติรู้ ในรูปแบบของเส้นกราฟ ซึ่งถือว่าเป็นรูปคลื่น ขึ้นจากปริมาณสูญใน ขณะเกิด (อุปาทะ) เคลื่อนสู่จุดสูงสุดในขณะตั้งอยู่ (ฐิติ) และลดลงสู่สูญในขณะดับ (ภังคะ) ตามภาพ

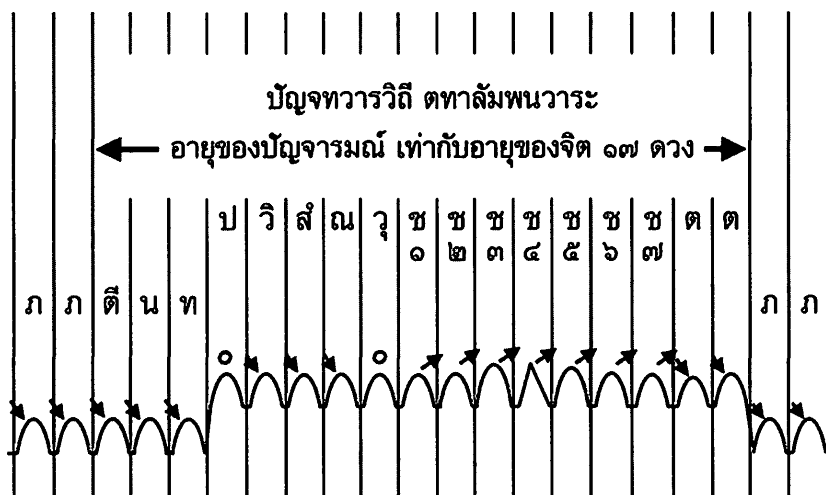
ภาพ ๔๔.๓

ภาพ ๔๔.๓ แสดงจิต ๓ ดวงเกิดดับสืบเนื่องกัน สมมุติว่าจิตดวงที่ ๑ ดับไปแล้วในอดีต จิตดวงที่ ๒ กำลังเกิดอยู่ในปัจจุบัน และจิตดวงที่ ๓ จะเกิดในอนาคต ภาพแสดงขณะเล็ก ๓ ขณะของจิตแต่ละดวง และแสดงโดยชัดเจนด้วยว่า ขณะดับของจิตดวงที่ ๑ กับขณะเกิดของจิตดวงที่ ๒ นั้นต่างกัน ซึ่งหมายความว่า ในระหว่างขณะทั้งสองนั้น มีช่องว่างซึ่งจิตดวงเดิมดับไปแล้ว และจิตดวงใหม่ยังไม่เกิดขึ้น ข้อนี้ไม่ปรากฏไว้ในคัมภีร์ใดมาก่อน และควรได้รับความสนใจศึกษาค้นคว้าความหมายกันต่อไป

เมื่อนำวิธีการแสดงรูปแบบจิตนี้ มาใช้แสดงกระบวนวิถีของจิตในปัญจทวารวิถี แทนภาพ ๔๔.๑ และ ๔๔.๒ โดยเพิ่มเติมสัญลักษณ์แสดงรายละเอียดอีกบางประการเข้าไป ก็ได้ดังภาพ ๔๔.๔ :

ภาพ ๔๔.๔

ในภาพนี้จิตพ้นวิถี อันได้แก่พวกภวังคจิต เขียนไว้ในระดับต่ำกว่าจิตในวิถี เพื่อให้แยกออกจากกันชัดเจน ตัวอักษรย่อบอกชื่อจิตแยกออกมาเขียนไว้อีกชุดหนึ่งต่างหาก

สัญลักษณ์เป็นลูกศรลง แสดงว่าเป็นวิบาก คือผลจากอดีตกรรม

ลูกศรขึ้น เป็นชวนจิตประเภทสร้างกรรม คือ อกุศลจิต หรือ กุศลจิต ส่วนสัญลักษณ์ ๐ แสดงว่าเป็นกิริยาจิต สำหรับตัวเลขบอกจำนวนจิตที่สามารถทำหน้าที่บทบาทได้นั้น ถ้าปรารถนาจะเติมไว้ข้างใต้ เช่นตามภาพ ๔๔.๒ ก็ย่อมทำได้

บทที่ ๔๕
จิตกับอารมณ์

๔๕.๑ หลักการพื้นฐานของอภิธรรมคือ ข้อพิจารณาวิเคราะห์ว่า **โลกและชีวิตคือจิตรู้อารมณ์** ในลักษณะที่เป็นปรากฏการณ์อันเกิดขึ้นเป็นขณะๆ สืบเนื่องกันไป นี่คือ **ขณิกวาท** ของพระพุทธศาสนา เมื่อเป็นเช่นนี้ เรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง **จิต** กับ **อารมณ์** จึงเป็นประเด็นสำคัญของวิชาอภิธรรม ที่ควรกระทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจน

การที่จิตจะเกิดขึ้นได้นั้น จำเป็นต้องมี **อารมณ์** เป็นที่อาศัยยึดหน่วง อารมณ์จึงมีชื่อเรียกว่า **อาลัมพณะ** ซึ่งหมายความว่า เป็นที่ยึดหน่วงของจิตและเจตสิกทั้งหลาย ส่วนคำว่า **อารมณ์ นั้น** ก็หมายความว่าเป็นที่ยินดีของจิตและเจตสิก ซึ่งยืนยันความสำคัญที่กล่าวถึงข้างบนว่าเพราะจิตเจตสิกต้องอาศัยอารมณ์เป็นปัจจัยเกื้อกูล จึงเกิดขึ้นได้นั่นเอง

การนำเอาเจตสิกเข้ามาร่วมพิจารณากล่าวถึงด้วยนั้น เพราะเจตสิกเป็นธรรมซึ่งเกิดประกอบจิตอยู่เสมอ จิตรู้อารมณ์ใด เจตสิกก็รู้ และกระทำหน้าที่เฉพาะของตนต่ออารมณ์นั้นด้วยพร้อมกัน อนึ่ง เป็นไปไม่ได้ที่จะมีจิตเกิดขึ้นว่างๆ โดยไม่ยึดหน่วงอารมณ์ใดๆ เลย เพราะแม้แต่บัญญัติแห่งความว่าง ก็ย่อมเป็นอารมณ์อันหนึ่งให้จิตยึดหน่วงเกิดขึ้นได้ ดังนั้น จิตที่ว่างจากอารมณ์ทุกประการจึงไม่มี

ส่วนที่เรียกกันว่า **"จิตว่าง"** นั้น น่าจะหมายความว่า เป็นจิตที่ว่างจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ แต่ไม่ใช่ว่างจากอารมณ์

ส่วนจิตที่เป็นโลกุตตระนั้น ก็เป็นจิตที่มี **นิพพาน** เป็นอารมณ์ ไม่ใช่จิตที่เกิดขึ้นมาโดยว่างจากอารมณ์ทุกประการ อย่างที่มีผู้เข้าใจผิดกัน

๔๕.๒ อารมณ์ ๖

อันที่จริง สิ่งที่เป็นอารมณ์ของจิตทุกประเภทก็คือ **สรรพสิ่ง** หรือ **สรรพธรรม** นั้นเอง หมายความถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ที่อาจรู้ได้โดยจิตเจตสิกทุกประเภท ประมวลหมดทุกประการ สรรพสิ่งนี้อาจพิจารณาจำแนกตามทวาร ๖ ซึ่งหมายความถึง ทางที่จิตอาศัยเกิดขึ้นรับอารมณ์ มี ๖ ทางด้วยกันคือ

(๑) **รูปารมณ์** ได้แก่ **สี** ต่างๆ

(๒) **สัททารมณ์** ได้แก่ **เสียง** ต่างๆ

(๓) **คันธารมณ์** ได้แก่ **กลิ่น** ต่างๆ

(๔) **รสารมณ์** ได้แก่ **รส** ต่างๆ

(๕) **โผฏฐัพพารมณ์** ได้แก่ **สิ่งต้องกาย** ซึ่งจำแนกย่อยออกเป็น :

(ก) **ปฐวีรูป** มีสภาวลักษณะ **อ่อน แข็ง**

(ข) **เตโชรูป** มีสภาวลักษณะ **เย็น ร้อน**

(ค) **วาโยรูป** มีสภาวลักษณะ **หย่อน ตึง**

(ดูทบทวนบทที่ ๓๑ และรายการ ๓๑.๘)

(๖) **ธรรมารมณ์** ได้แก่ **ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ เจตสิก ๕๒ บัญญัติ** และ **นิพพาน**

จะเห็นได้ว่า **อารมณ์ ๖** นี้ก็คือ **สรรพธรรม** (สพฺเพ ธมฺมา) หรือ **สรรพสิ่ง** ซึ่งปรากฏเป็นโลกและชีวิตทั้งหมดทั้งสิ้นนั่นเอง (ดูทบทวนหัวข้อ ๒๗.๔ และ ภาพ ๒๗.๑)

อารมณ์ ๕ ประเภทแรกนั้นเป็น **รูปปรมัตถ์** เมื่อนับได้ ๕ ตามทวาร ก็อาจเรียกชื่อได้ว่า **ปัญจารมณ์** ถ้าหากว่านับเป็น ๗ และถือว่าเป็นอารมณ์ของจิตเจตสิกที่เกิดทางทวาร ๕ โดยตรง ก็เรียกว่า **วิสยรูป ๗** ถ้าถือว่าเป็นที่ท่องเที่ยว (โคจร) ไปของจิตเจตสิกที่เกิดทางทวาร ๖ ก็เรียกว่า **โคจรรูป ๗**

สำหรับ **ธรรมารมณ์ นั้น** เป็นธรรมชาติทั้งหมดที่เว้นจากวิสัยรูป ๗ หรือโคจรรูป ๗ ข้างบน และไม่สามารถรู้ได้ทางปัญจทวาร แต่จะปรากฏให้รู้เฉพาะทางมโนทวาร และมีทั้งที่เป็น **รูป นาม นิพพาน** และ **บัญญัติ** ดังกล่าวถึงในหัวข้อย่อย (๖) ข้างบน ทั้งนี้อาจทบทวนรายละเอียด ของธรรมชาติแต่ละอย่างได้ ในตอนต่างๆ ที่ผ่านมาแล้วแต่ต้น

๔๕.๓ สามัญญอารมณ์ และอธิบดีอารมณ์

อารมณ์บางชนิด มีอำนาจมากเป็นพิเศษในการเหนี่ยวรั้งจิตเจตสิกให้เข้ามาหาตน และครอบครองไว้อย่างเหนียวแน่น จึงมีชื่อเรียกว่า **อธิบดีอารมณ์** อารมณ์นอกนั้น ซึ่งนับว่าเป็นไปอย่างธรรมดา เรียกว่า **สามัญญอารมณ์** ตัวอย่างของอธิบดีอารมณ์ ก็คือ รูปปรมัตถ์ ๑๘ ปัจจุบันจำพวกที่น่าชื่นชม หรือนามธรรม กล่าวคือจิตเจตสิก เว้นพวกโทสะ โมหะ ทุกขกาย วิจิกิจฉา และอัปปัญญา อนึ่ง นิพพานก็เป็นอธิบดีอารมณ์ด้วย จิตที่ตกอยู่ใต้อำนาจของ **อธิบดีอารมณ์** มีทั้งที่เป็น **โลภะจิต ๘ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาญาณสัมปยุต ๔** ขณะเป็นอธิบดี และ **โลกุตตรจิต** ๘ รวม ๒๓ ดวง

๔๕.๔ การจำแนกอารมณ์และจิตโดยทวาร

๔๕.๔.๑ อารมณ์ที่ปรากฏทาง **ปัญจทวาร** นั้น ได้แก่ ปัญจารมณ์ ซึ่งเป็นปัจจุบันเท่านั้น เป็นต้นว่า **รูปารมณ์** หรือ **สี** ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น จะปรากฏทาง **จักขุทวาร** คือ **จักขุปสาทรูป** *(ทบทวนหัวข้อ ๓๒.๕ และ ๓๒.๖)* และเกิด **จักขุทวาริกจิต ๔๖** ดวงขึ้นได้ โดยทำนองเดียวกันก็จะมี **โสตทวาริกจิต ฆานทวาริกจิต ชิวหาทวาริกจิต** และ **กายทวาริกจิต** เกิดขึ้นได้ทวารละ ๔๖ ดวง จาก **สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์** และ **โผฏฐัพพารมณ์** ซึ่งเป็น **ปัจจุบัน** ตัวอย่างการจำแนก **จักขุทวาริกจิต** ๔๖ ดวง คือ **กามจิตทั้งหมด** (๕๔ ดวง) ยกเว้นจิตในทวารอื่น ๔ ทวาร เสีย ๘ ดวงนั่นเอง

๔๕.๔.๒ สำหรับ **ธรรมารมณ์** ที่มาปรากฏทาง **มโนทวาร** ซึ่งได้แก่ ภวังคจิต ๑๙ (จำแนกเป็นอุเบกขาสันตีรณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปาก ๙) นั้น ทำให้เกิด **มโนทวาริกจิต** ได้ ๖๗ ดวง หรือ ๙๙ ดวง กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตกิริยาจิต ๙ และโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

ธรรมารมณ์ที่มาปรากฏทางมโนทวารนี้ มี อารมณ์ ๖ ที่เป็น **ปัจจุบัน อดีต อนาคต** และ **กาลวิมุตต์** กล่าวคือ พ้นจากกาลด้วย ได้แก่ **บัญญัติ** และ **นิพพาน** ซึ่งไม่ใช่สังขตธรรม **นิพพาน** เป็น **อสังขตะ** ส่วนบัญญัตินั้น ก็จะจัดอยู่ฝ่ายอสังขตะด้วย

๔๕.๔.๓ จิตที่เกิดดับนอกวิถี (**วิถีมุตตจิต**) และก็เป็นจิตที่เกิดดับนอกทวาร (**ทวารวิมุตตจิต**) ด้วย ได้แก่ จิตที่ทำหน้าที่ **ปฏิสนธิ ภวังค์** และ **จุติ** ๑๙ ดวง (ดังจำแนกไว้ข้างบน)

จะมีอารมณ์ ๖ ที่เรียกว่า **กรรม กรรมนิมิต** และ **คตินิมิต** อันใดอันหนึ่งที่ไม่เกี่ยวกับปัจจุบันภพ แต่เป็นอารมณ์เดียวกันกับที่ชวนจิตสุดท้ายก่อนจุติ (**มรณาสันนชวนะ**) ในภพก่อนรับเอาไว้

เรื่องนี้น่าสนใจ เพราะการสืบสันดานของบุคคลนั้น จิตเกิดดับสืบเนื่องกันไป เมื่อขึ้นสู่วิถีนั้น จิตจับและรู้อารมณ์ของภพปัจจุบัน นับเป็นขณะตื่น หรือฝัน แต่ในช่วงที่หลับสนิท หรือแม้ช่วงเวลาที่ผ่านไประหว่างวิถีนั้น ภวังคจิตซึ่งกำหนดความเป็นบุคคลของภพชาติปัจจุบัน ก็เกิดดับจับ **กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์** หรือ **คตินิมิตอารมณ์** อันใดอันหนึ่งตลอดเวลา โดยบุคคลผู้นั้นไม่อาจรู้ได้เลย เรื่องนี้จึงควรทำความเข้าใจให้ชัดเจนในโอกาสข้างหน้า

๔๕.๕ การจำแนกอารมณ์โดยกาล

๔๕.๕.๑ เตกาลิกอารมณ์

อารมณ์ที่เป็น **รูป จิต เจตสิก นั้น** เป็นปรมัตถธรรมฝ่ายสังขตะ คือ มีปัจจัยปรุงแต่ง ย่อมมีสามัญญลักษณะ คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ดังนั้น จึงเกี่ยวกับกาลทั้งสาม คือ ปัจจุบัน อดีต อนาคต เรียกว่าเป็น **เตกาลิอารมณ์**

รูป จิต เจตสิก ที่เป็น **ปัจจุบันอารมณ์** หมายความว่ากำลังปรากฏต่อทวาร ๖ และยังไม่ดับไป

รูป จิต เจตสิก ที่เป็น **อดีตอารมณ์** หมายความว่าได้ปรากฏต่อทวาร ๖ แล้ว และดับไปหรือผ่านไปแล้ว

รูป จิต เจตสิก ที่เป็น **อนาคตอารมณ์** หมายความว่า จะมาปรากฏต่อทวาร ๖ ในกาลข้างหน้า

๔๕.๕.๒ **กาลวิมุตตอารมณ์**

(ก) **นิพพาน** เป็น ปรมัตถธรรมฝ่าย **อสังขตะ** ไม่ได้ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยใดๆ จึงไม่มีการเกิดขึ้น และการดับไป กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสิ่งมีอยู่ในกาลคือ ปัจจุบัน อดีต อนาคต จึงนับเป็น **กาลวิมุตตอารมณ์**

(ข) **บัญญัติ** ซึ่งอาจจำแนกเป็น **อัตถบัญญัติ** และ **สัททบัญญัติ** (ทบทวนรายละเอียดในบทที่ ๓๐) นั้น เป็นสิ่งซึ่งจิตสร้างขึ้นสำหรับคิดนึก **ไม่มีสภาวะรองรับ** ดังเช่น ปรมัตถธรรม จึงไม่มีความเที่ยงหรือไม่เที่ยง ไม่มีการเกิดการดับ ไม่เข้าอยู่ในกาลทั้ง ๓ **บัญญัติ** จึงนับเป็น **กาลวิมุตตอารมณ์** ด้วย

๔๕.๖ **การจำแนกอารมณ์ ๖ เป็น ๔ ประเภทใหญ่** อารมณ์ ๖ จำแนกออกได้เป็น :

(๑) **กามอารมณ์** มีองค์ธรรมคือ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ เทียบได้เป็นอารมณ์ทั้ง ๖ ทวาร

(๒) **มหัคคตอารมณ์** มีองค์ธรรมคือ มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิก ๓๕ เทียบได้เป็นธรรมารมณ์ทางมโนทวาร

(๓) **โลกุตตรอารมณ์** มีองค์ธรรมคือ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ และนิพพาน เป็นธรรมารมณ์ทางมโนทวาร

(๔) **บัญญัติอารมณ์** มีองค์ธรรมคือ อัตถบัญญัติ และสัททบัญญัติ เป็นธรรมารมณ์ทางมโนทวาร

กามอารมณ์ และ **มหัคคตอารมณ์** นั้น รวมเรียกว่าเป็น **โลกิยอารมณ์**

บทผนวกที่ ๑
ทุกสิ่ง ทุกอย่าง ทั้งหมด
แผนผังสรรพสิ่ง

คำนำ

๑. แผนผังสรรพสิ่งชุดนี้ สร้างขึ้นเพื่อช่วยในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างประเภทสิ่งต่างๆ ในประสบการณ์โลกและชีวิตของบุคคล วงกลมที่ใช้วางไว้ตามตำแหน่งในแผนผังพื้นฐานกำหนดประเภทโดยมุ่งหมายให้ชัดเจนในระบบความคิดของผู้ใช้ เส้นที่ต่อระหว่างวงกลมแสดงการจำแนกแยกประเภท หรือแสดงอันตรกิริยา หรือแสดงความสัมพันธ์อื่นระหว่างประเภท ซึ่งจะมีการกล่าวถึงรายละเอียดเฉพาะกรณี

๒. ปรัชญาทั้งตะวันตกและตะวันออก ไม่จำแนกประเภทของสิ่งต่างๆ และหลักความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานแห่งความเข้าใจ ไว้เป็นรากฐานของระบบความคิดของตน (ดูศัพท์ category ในพจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งยกตัวอย่างกรณี คานต์ อาริสโตเติล และไวเศษิกะ) แผนผังสรรพสิ่งชุดที่เสนอนี้ อาศัยหลักตามคัมภีร์อภิธรรม เน้นชัดเจนสำหรับการพิจารณาสภาพโลกและชีวิตปัจจุบัน

๓. แผนผังพื้นฐานที่เสนอ แจกแจงสิ่งต่างๆ ออกเป็น ๑๐ ประเภท แสดงด้วย ๑๐ วงกลม (หรือศูนย์) ทั้งจำนวนและตำแหน่งของศูนย์ตามที่กำหนดวางไว้ในแผนผังนี้ ได้พบจากการทดสอบใช้งานในช่วงเวลาหนึ่ง ว่ามีความเหมาะสมพอดี จึงเสนอในรูปแบบนี้ ตัวเลขที่ให้แก่แต่ละศูนย์ ก็กำหนดไว้แน่นอน ตามความหมายสังเขปที่ประกอบแผนผังด้วย

๔. เพื่อเสนอตัวอย่าง กระบวนการใช้ประโยชน์แผนผังนี้ สมควรเริ่มโดยให้ทำความเข้าใจหลักธรรมสำคัญทางพุทธศาสนา แล้วนำเปรียบเทียบกับลัทธิศาสนาอื่น โดยเฉพาะที่ถือบรมเทพ ขั้นถัดไปควรพิจารณาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ต่อจากนั้นน่าจะพิจารณาสังคมศาสตร์ กล่าวคือ จิตวิทยา ปรัชญา การเมือง เศรษฐกิจ การคลัง การเงิน และการศึกษา

แผนผังสรรพสิ่ง

อะไร คืออะไร ในแผนผัง

๑ สรรพสิ่ง, ทั้งหมดทั้งสิ้น, ขณะชีวิต –
ทั้งหมดและทุกสิ่ง, ปรากฏการณ์โลกและชีวิต
๒ สิ่งมีจริงตามธรรมชาติ – ของแท้
๓ สิ่งมีอยู่เอง ดำรงอยู่เหนือกาลอวกาศ –
รากฐานลึกที่สุดของศาสนธรรม
๔ สิ่งถูกปรุงแต่ง หรือสิ่งเกิดดับตามเหตุปัจจัย
๕ รูป สิ่งที่เสื่อมสลายไปเรื่อย รูปธรรม มักเรียกกันว่า "วัตถุ"
๖ นาม ธรรมชาติรู้ กล่าวคือจิตและองค์ประกอบ (เจตสิก)
เรียกง่ายๆ ว่า ความรู้สึกนึกคิด แฝงด้วยพลังปรุงแต่งสร้างสรรค์
๗ วิปัสสนา ปัญญารู้แจ้ง
๘ สมมุติบัญญัติ สิ่งที่จิตคิดขึ้น เช่น สัตว์ บุคคล ตัวตน กาลอวกาศ
ฯลฯ...ฯลฯ...ฯลฯ... รวมทั้งโลกธรรม
๙ อัตถบัญญัติ ความหมายที่ยังไม่มีถ้อยคำของสมมุติบัญญัติ
คือ "ความคิด" ที่ยังไม่มีถ้อยคำ
๑๐ สัททบัญญัติ ภาษา คำพูด ชื่อเรียก

คำอธิบาย

๒ ถึง๗ เป็นประเภทของแท้ตามธรรมชาติ เรียกรวมว่า ปรมัตถ์
๘ ถึง ๑๐ เป็นประเภทสิ่งที่จิต ๖ ปรุงแต่งขึ้น เรียกรวมว่า สมมุติบัญญัติ
๑ คือการประมวลทั้งสองพวก คือ ปรมัตถ์ กับ สมมุติบัญญัติ
เข้าด้วยกัน

คำอธิบายขยายความขั้นต้น

๑ สรรพสิ่ง

สรรพสิ่งคือทุกสิ่งและทั้งหมดไม่มีเหลือ ความคิดที่กำหนดรู้สรรพสิ่ง ก็เป็นส่วนย่อยของสรรพสิ่งด้วย แม้แต่ละบุคคลที่คิด ก็เป็นส่วนแห่งสรรพสิ่งด้วย

บุคคลมีความสามารถแตกต่างกันในการรับรู้ และจำแนกสรรพสิ่ง สรรพสิ่งย่อมครอบคลุมทั้งหมด ทั้งที่รู้ได้และรู้ไม่ได้

ในแต่ละทวารรับรู้ สรรพสิ่งก็มาปรากฏหลากหลาย สีสันทางจักขุทวาร สรรพสำเนียงทางโสตทวาร กลิ่นทางฆานะทวาร รสทางชิวหาทวาร เย็นร้อนอ่อนแข็งตึงไหวทางกายทวาร

กับทั้งรับรู้ รู้สึก นึก กำหนดหมาย และคิดปรุงแต่งทางมโนทวาร อันยึดถือว่าเป็นชีวิตและโลกของแต่ละบุคคล

ประมวลเข้าทุกตัวตนบุคคล และทั้งที่ดำรงอยู่นอกเหนือทั้งหมดที่พรรณนาได้ จัดเป็นสรรพสิ่งไม่ละเว้น

การพรรณนาถึงสรรพสิ่งด้วยถ้อยคำ อาจทำได้ไม่รู้จบ แต่ก็ไม่จำเป็น และอาจเป็นอุปสรรคต่อการเจริญปัญญา ดังนั้นจึงควรหยุดไว้เพียงนี้

๒ สิ่งมีจริง

สิ่งมีจริงนั้น กำหนดรู้เมื่อใดก็เป็นเช่นเดิม กำหนดรู้โดยผู้ใดก็เป็นเช่นกัน มิได้เปลี่ยนแปลงแปรผันเป็นอย่างอื่น

เป็นการปรากฏของธรรมชาติธรรมดาตรงตัว ปราศจากการปรุงแต่งเสแสร้งด้วยความคิด นับเป็นส่วนแห่งสรรพสิ่งที่มีเนื้อหายิ่งยวด

ในการจำแนกประเภท จึงได้ชื่อเรียกว่า ปรมัตถ์ หรือ บรมอัตถ์ (บรมอรรถ)

๓ สิ่งมีเอง

ที่ว่ามีเองนั้น คือไม่อาศัยเครื่องเกื้อหนุนใดเลย ไม่เป็นผลเนื่องจากเหตุ ไม่มีสิ่งใดมาปรุงแต่งขึ้น ไม่มีฤทธิ์อำนาจใดสร้างสรรค์ขึ้น ดำรงอยู่พ้นสมมุติบัญญัติของกาลและสถานที่ ความคิดของผู้คน ซึ่งเป็นสิ่งปรุงแต่ง ไม่อาจกำหนดได้

ในการจำแนกประเภท ชื่อเรียกสิ่งมีเองนี้ จึงเป็นเพียงเครื่องชี้บอกโดยภาษาส่อความหมายตามวัฒนธรรมของยุคสมัย ซึ่งผู้แสวงหาสัจธรรมพึงตระหนัก ตัวอย่างเช่นคำว่า อสังขตะ ซึ่งหมายความว่า ไม่ถูกปรุงแต่ง, วิสังขาร ซึ่งหมายความว่า ไม่มีการปรุงแต่ง, ชื่อเรียกอื่นในพุทธศาสนามีหลากหลาย ดังเช่น นิพพาน สุญญตา ตถตา สันติ ไกวัล ฯลฯ, ส่วนในศาสนาที่ยึดถือบรมเทพ สิ่งมีเองนี้ ก็เรียกกันว่า ปรมาตมัน พรหมัน สยัมภู พระเป็นเจ้า ฯลฯ, ปรัชญาก็มีชื่อเรียกมากมาย เป็นต้นว่า สิ่งสัมบูรณ์ องคสมบูรณ์ สัต ฯลฯ

แต่ชื่อเรียก ก็เป็นเพียงบัญญัติทางภาษา เปรียบดุจนิ้วชี้ แต่มิใช่ "สิ่ง" นั้น

๔ สิ่งถูกปรุงแต่ง

โดยนัยตรงข้ามกับสิ่งมีเอง สิ่งเช่นนี้จึงมีชื่อเรียกว่า : สังขตะ หมายความว่า ถูกปรุงแต่ง, สังขาร หมายความว่า มีการปรุงแต่ง ทั้งนี้เป็นการปรุงแต่งด้วยเครื่องเกื้อหนุนตามธรรมชาติ ซึ่งเครื่องเกื้อหนุนก็เป็นสังขตะหรือสังขารด้วย

ดังนั้น มันจึงมีลักษณะ อนิจจตา ไม่คงอยู่ได้ เปลี่ยนแปรได้, ทุกขตา ถูกบีบคั้นไม่ให้อยู่ในสภาพหนึ่งใดถาวร, อนัตตตา ขาดความเป็นตัวตนใด ๆ

สิ่งมีจริงอันประกอบกันเป็นโลกและชีวิตของบุคคล มีธรรมชาติธรรมดาเป็นสังขตะเช่นนี้ การสำคัญผิด ยึดถือเอาว่าเป็นสิ่งเที่ยงแท้และเป็นตัวตนถาวร ทำให้ผิดหวังเป็นทุกข์โทมนัส

บุคคลจึงควรเจริญปัญญา กำหนดรู้ชัดสังขตธรรมที่ปรากฏทางทวาร ๖ เพื่อการละความยึดมั่นสำคัญผิดจะได้เกิดขึ้น นำสู่สภาพชีวิตไร้ทุกข์

๕ รูป

ชื่อว่ารูป เพราะลักษณะอาการเสื่อมสลายสิ้นไป โดยเงื่อนไขปัจจัยที่ขัดแย้งต่อการดำรงอยู่ รูปจึงเป็นอนิจจัง หรือไม่เที่ยง การปรากฏเกิดขึ้นของรูป มีปัจจัยอันเรียกว่า สมุฏฐาน

ปสาทรูปของ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย เกิดได้เพราะ เจตนาในอดีต ที่ปรารถนาจะได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส แล้วรู้เย็นร้อนอ่อนแข็งตึงไหว

เจตนาเหล่านั้น คือ กรรมสมุฏฐาน การเคลื่อนไหวกายเพื่อสื่อความหมาย เช่น โบกมือ ส่ายหน้า การเคลื่อนไหวเป็นสำเนียงพูดจาเป็นรูปเกิดได้เพราะจิต เรียกว่า จิตสมุฏฐานรูป

อุตุสมุฏฐาน และอาหารสมุฏฐาน ก็เป็นปัจจัยปรุงแต่งรูปอีกสองประการ อุตุนั้นคือสภาวะทางกายภาพ อาหารคือโอชะรูป ที่แฝงอยู่ในแกนรากฐานของรูปทั้งปวง เป็นศักยภาพที่นำรูปมาปรากฏ โดยเฉพาะในรูปกายของสิ่งมีชีวิตจิตใจ

๖ นาม

ชื่อว่า นาม เพราะน้อมสู่อารมณ์

นามเป็นกลุ่มธรรมชาติรำพึง รู้อารมณ์

คำสอน ขณิกวาทะ กล่าวว่า โลกและชีวิตปรากฏเป็นขณะ ขณะชีวิตเกิดดับสืบเนื่องรวดเร็วยิ่ง

เมื่อวิเคราะห์ในระดับนึกคิด ขณะชีวิต คือนาม เกิดและน้อมสู่อารมณ์แล้วดับไป นามใหม่ น้อมสู่อารมณ์อีก แล้วดับอีก สืบเนื่องกันไปไม่มีต้นไม่มีปลาย เป็นกระแสโลกและชีวิตของแต่ละบุคคล

นามอาจจำแนกได้เป็นจิตและเจตสิก

จิตคือธรรมชาติรู้ เรียกอีกชื่อว่า วิญญาณ

เจตสิก คือ องค์ประกอบของจิต เกิดพร้อมจิต ดับพร้อมจิต รู้อารมณ์ เดียวกับจิต และมีวัตถุที่อาศัยเดียวกับจิต

จิตและเจตสิก อิงอาศัยกัน ปรากฏเป็นขณะชีวิต

จิตเป็นประธานการรับรู้และการปรุงแต่งสร้างสรรค์

เจตสิกทำให้จิตมีลักษณะอาการได้หลากหลาย ทำให้ขณะจิตหรือขณะชีวิต ทุกขณะพิเศษเฉพาะ ไม่เคยซ้ำเดิม

๗ วิปัสสนา

วิปัสสนา คือ ปัญญาเจตสิก หรือปัญญินทรีย์ อันได้พัฒนาถึงระดับสูงสุด

หรืออีกนัยหนึ่ง คือ ปัญญาในมรรคจิตและผลจิต

ปัญญาในโสดาปัตติมรรคจิต รู้อริยสัจ อันยังไม่เคยรู้มาก่อน

ปัญญาในโสดาปัตติผลจิต ในสกทาคามิมรรคและสกทาคามิผลจิต ในอนาคามิมรรคและอนาคามิผลจิต ในอรหัตมรรคจิต รู้อริยสัจที่รู้มาก่อนแล้วชัดแจ้งยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

ปัญญาในอรหัตผลจิต รู้อริยสัจแจ้งจบสมบูรณ์

โดยรวม วิปัสสนา รู้แจ้งชัดทั้งนาม รูป และสิ่งมีเอง กล่าวคือ รู้ปรมัตถ์ชัดเจน และรู้ทันบัญญัติสมมุติ ที่จิตปรุงแต่งเสแสร้งขึ้นในทุกรูปลักษณะ

๘ สมมติบัญญัติ

บุคคลผู้ยังไม่ถึงวิปัสสนา ชื่อว่าปุถุชน อันหมายความว่า ยังมีจิตห่อหุ้มด้วยสิ่งเศร้าหมอง ที่ประมวลรากเรียกว่า โลภะ โทสะ และโมหะ

รากลึกซึ้งที่สุด คือ โมหะ มีชื่อเรียกว่า อวิชชา แปลง่ายๆ ว่า ความโง่ ไม่รู้จริง หรือรู้ไม่จริง

ผู้ถึงวิปัสสนาแล้ว ชื่อว่า อริยบุคคล คือผู้เจริญ

อริยบุคคลผู้พัฒนาถึงอรหัตผลจิต คือ พระอรหันต์ หรือ อรหัตบุคคล ผู้ถึงยอดสุดแห่งพัฒนาการของมนุษย์ เป็นพุทธะ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้นิรทุกข์แท้จริง

อริยบุคคลผู้ยังไม่ถึงอรหัตผล ยังต้องศึกษาพัฒนาตนต่อไป เรียกว่า เสขบุคคล

พระอรหันต์ นั้นเป็นอเสขบุคคล กล่าวง่ายๆ ว่า จบหลักสูตรการศึกษาแล้ว

จิตมนุษย์เป็นธรรมชาติลี้ลับและล้ำลึก มีลักษณะอาการและกระบวนการหลากหลาย ทั้งรวดเร็วและยอกย้อนซ่อนเงื่อน สามารถหลอกล่อ หลอกลวงทั้งจิตอื่น และขบวนแถวของจิตนั้นเอง

ทันทีในขณะถัดจากการรำพึงรู้อารมณ์ปรมัตถ์ จะทางทวารใดก็ตาม จิตสามารถสร้างสรรค์ปรุงแต่งอารมณ์สมมติบัญญัติอันไม่มีจริงขึ้น เพื่อจะได้รำพึงรู้ และเสพเสวยเวทนาที่หลงติดต่อไปไม่หยุดหย่อน ในโลกสมมุติบัญญัตินั้น

โลกซึ่งปุถุชนทั้งปวงว่ายเวียน เสพลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และวิบัติ สิ้นยศอำนาจ ถูกติเตียนว่าร้าย เป็นทุกข์อยู่นี้ คือโลกมายาอันจิตสร้างสรรค์ขึ้น เพื่อจิตเองนั่นแหละมัวเมาลุ่มหลงอยู่

อารมณ์ปรมัตถ์เป็นปัจจุบัน ตรงรอยต่อของอดีตกับอนาคต ซึ่งเป็นสมมุติบัญญัติ

อดีตคือปัจจุบันขณะที่ดับไปแล้ว จึงไม่มีจริง

อนาคตคือความคาดหมายอาศัยอดีต ก็ไม่มีจริง

ดังนั้นความหวังทั้งปวงก็จอมปลอม

อัตตาหรือตัวตน เป็นผลรวมของความหวัง

อัตตาจึงจอมปลอม ไม่มีอยู่จริง

ท่านผู้รู้จึงประกาศหลักอนัตตา หรือสุญญตา

๙ อัตถบัญญัติ

๑๐ สัททบัญญัติ

เมื่อสีสันอันเป็นปรมัตถอารมณ์ปรากฏทางจักขุทวาร และจักขุวิญญาณจิตเกิดในวิถีแห่งการรับรู้แล้วช่วงหนึ่ง ขบวนวิถี เช่นที่บัญญัติว่านี่คือใบไม้ แต่ยังไม่มีถ้อยคำเป็นภาษาสื่อความหมาย จะเกิดตามมาอย่างรวดเร็ว แล้วต่อมา ถ้อยคำในภาษาที่บุคคลผู้นั้นคุ้นเคย ก็จะเกิดขึ้นในขบวนวิถีจิตอีกชุดหนึ่ง จับอารมณ์เป็นถ้อยคำว่า "ใบมะม่วง"

บัญญัติขั้นต้นนั้นคือ อัตถบัญญัติ หรือ อรรถบัญญัติ เป็นสมมุติกำหนดหมายด้วยใจว่าเป็นอะไร ในโลกของสมมุติบัญญัติของตน แต่ยังไม่เกิดถ้อยคำในใจ

บัญญัติขั้นต่อมา จิตจับภาษาเสียงพูดเรียกชื่อ เป็นอารมณ์ของวิถีจิต ซึ่งผู้คนต่างภาษาต่างวัฒนธรรม ย่อมบัญญัติชื่อเรียกแตกต่างกันไป ทั้งที่หมายความถึงอัตถบัญญัติเดียวกัน นี่คือ สัททบัญญัติ

ในโลกส่วนตัวของแต่ละบุคคล ประสบการณ์โลกและชีวิต ที่เริ่มต้นเป็นปรมัตถอารมณ์ ถูกแปรต่อด้วยจิตเป็นอัตถบัญญัติ และสัททบัญญัติเสมอ

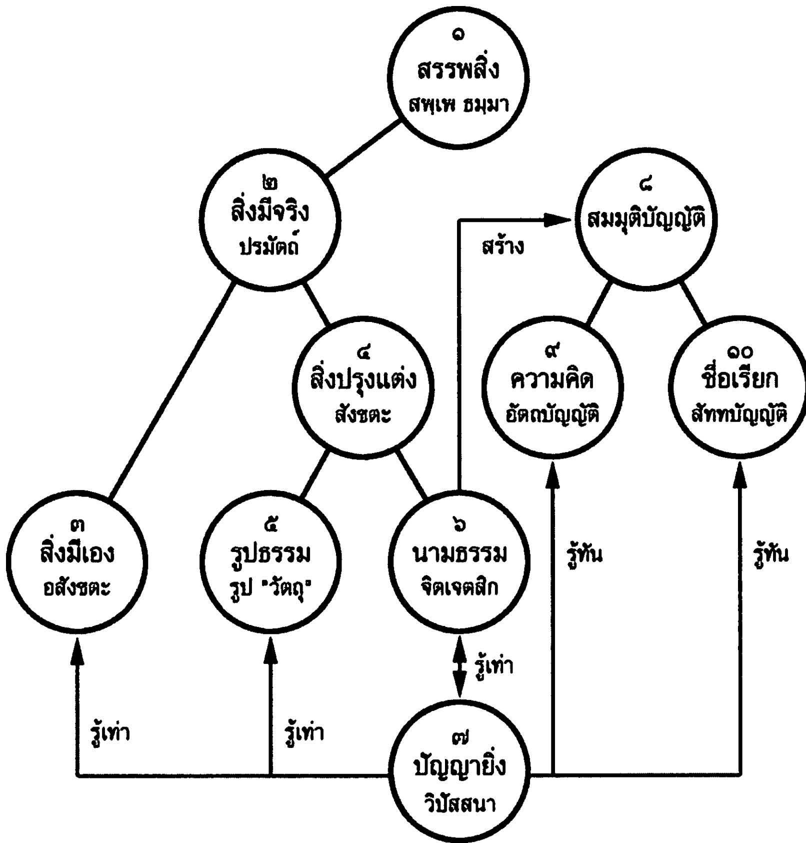
สรุป (เท่าที่จะสรุปได้ในขั้นนี้)

การจำแนกแยกประเภทสรรพสิ่ง เป็นการสนองตอบความปรารถนาของจิต ที่จะปรุงแต่งความคิด เพื่อยืนยันสมมุติบัญญัติความเป็นตัวตนให้คงอยู่ ในกระบวนการแยกออกจากหนึ่ง เป็นสอง เป็นสิบ เป็นร้อย พัน หมื่น แสน... ถึงอสงไขย ไม่สิ้นสุดในความหลากหลาย กระบวนการย้อนรวมจากอสงไขยกลับถึงหนึ่ง แล้วก็สูญสิ้นความเป็นตัวตน พ้นกาลอวกาศ จิตอันเป็นผลสะสมของอดีตก็ไม่เหลือ ความคิดปรุงแต่งใดๆ ก็สิ้นสุด

ตราบใดที่ยังมีจิต ยังมีความคิดฉงนสนเท่ห์ ประทับใจ ก็ยังจำเป็นต้องมีการจำแนกแยกประเภท เพื่อจิตจะได้อาศัยไตร่ตรองพิเคราะห์ เพื่อแสวงหาแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมที่สุด เพื่อจะอยู่ในโลกที่ประสานสัมพันธ์สนิทกับสรรพสิ่ง

ความมีอยู่ คือ ๑
ความสูญสิ้น คือ ๐
สองข้อของสรรพสิ่ง คือ ๑ กับ ๐
ตัวเลขระหว่างนั้น เป็นสภาพชั่วคราว
ความหลากหลายมีได้ถึงอนันต์-ไม่สิ้นสุด
อจินไตย ?

แผนผังสรรพสิ่ง

แผนผังสรรพสิ่ง ที่กำหนดตัวเลขลำดับ ตามหน้า ๒ นำมาแสดงอีก ให้เห็นชัดเจนถึงความสำคัญของวิปัสสนา หรือปัญญา (ตรัสรู้) ในมรรคจิต และโดยเฉพาะในอรหัตผลจิต ที่จะรู้เท่า จิตเจตสิก (นาม ๖) รูป ๕ และสิ่งมีเอง ๓ และรู้ทันสมมุติบัญญัติ ๘ ๙ ๑๐ ที่จิตเจตสิกนั้นเอง สร้างขึ้น

แผนผังสรรพสิ่ง

๑
สรรพสิ่งเป็นอารมณ์
ของจิตได้ โดยจิต
ต้องพัฒนาถึงระดับ
เหมาะสม
ในแต่ละอารมณ์

๒
สิ่งที่มีจริง
ตามธรรมชาติ
ไม่ว่าจะมีจิตเกิดขึ้นรู้
หรือไม่ เป็นรากฐานของ
สมมุติบัญญัติด้วย

นามขันธ์
ที่ครอบงำด้วยอวิชชา
สร้างสมมุติบัญญัติขึ้น
เพื่อเสพเสวย

๘
สมมุติบัญญัติ
ที่นามขันธ์ (จิตเจตสิก)
สร้างขึ้นเป็นโลกมายา
ที่ซับซ้อนครอบงำจิต
ให้หลงเสพเสวยเอง

๔
สิ่งปรุงแต่ง
ซึ่งส่วนหนึ่งมาปรากฏ
เป็นองค์ประกอบของ
ชีวิตมนุษย์สัตว์
ในด้านมีจริง

๙
มโนทัศน์
เกิดในจิต และยังไม่มี
ชื่อเรียก เป็นผลจาก
อำนาจสร้างสรรค์
ของจิตเอง

๑๐
ชื่อเรียก
มโนทัศน์อันเป็น
สมมุติบัญญัติ
อาศัยภาษาพูด
ของสังคม

๓
สิ่งมีจริง
ที่พ้นจากการปรุงแต่ง
จึงพ้นจากความสามารถ
ของจิตอันถูกปรุงแต่ง
ที่จะตระหนักรู้ได้

๕
สิ่งปรุงแต่ง
ที่ปรากฏเป็นด้านรูปกาย
และธาตุตามธรรมชาติ
แม้ไม่เป็นองค์ประกอบ
ของชีวิต

๖
สิ่งปรุงแต่ง
ที่เป็นด้านนามธรรม
ของชีวิต คือนามขันธ์
ได้แก่ เวทนา สัญญา
สังขาร และวิญญาณ

รู้ทัน

รู้ทัน

รู้เท่า

รู้เท่า

รู้เท่า

๗
ปัญญารู้แจ้ง
อันเกิดจากการ
พัฒนาจิต พ้นจาก
อวิชชา ตัณหา
อุปาทาน

แผนผังสรรพสิ่งตามหน้า ๒ นำมาเขียนอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้กรอบสี่เหลี่ยมแทนวงกลม ทั้งนี้เพื่อให้สามารถบรรจุข้อความอธิบายสำหรับแต่ละประเภทได้โดยสะดวก อนึ่ง คำอธิบายก็จำเป็นต้องโดยย่อ นำมาเน้นจากอะไรคืออะไร (หน้า ๑) และขยายความขั้นต้น (หน้า ๒-๓) เป็นการทบทวนให้เกิดความเข้าใจชัดเจนขึ้น

ในความสัมพันธ์และบทบาทอันสำคัญยิ่งของจิตเจตสิก ในการสร้างโลกสมมุติบัญญัติขึ้น เพื่อจะเสพเสวยเป็นอารมณ์ แล้วหลงติดอยู่ในโลกนั้น พร้อมทั้งหลงว่าเกิดสุขทุกข์ วนเวียนดิ้นรนอยู่ในโลกมายาแห่งสมมุติบัญญัตินั่นเอง ตราบที่ปัญญารู้เท่ารู้ทัน (วิปัสสนา) ยังไม่อุบัติขึ้น

อนึ่ง การสร้างโลกสมมุติบัญญัติ โดยจิตเจตสิก จะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มีสิ่งมีจริง คือ ปรมัตถ์รองรับ แต่เมื่อจิตเจตสิกสร้างโลกสมมุติบัญญัติขึ้นแล้ว ก็กลับหลงติด แล้วก็ลืมหรือมองข้ามโลกปรมัตถ์ไปโดยไม่เห็นปัญหานานัปการจึงเกิดขึ้น และไม่สามารถจะแก้ไขได้ ถ้าไม่เกิดปัญญารู้แจ้ง (วิปัสสนา) ขึ้น

การวิเคราะห์และสังเคราะห์คำสอนอภิธรรมในแง่นี้ จึงมีความสำคัญ เป็นฐานรองรับวิถีทางแก้ปัญหาทั้งปวงของสังคมมนุษย์ปัจจุบันได้.

บทผนวกที่ ๒

สู่สันติภาพ

๑. นับตั้งแต่เอกภพนี้อุบัติขึ้นโดยมหากัมปนาท เมื่อราวหนึ่งหมื่นห้าพันล้านปีมาแล้ว อาการที่กำหนดได้ชัดเจน คือการเปลี่ยนแปลงไม่หยุด เป็นวิวัฒนาการซึ่งมีลักษณะบีบคั้น ไม่ยอมให้คงอยู่ในสภาพเดิม

๒. สรรพสิ่งหลากหลาย ดังที่ปรากฏทางทวารรับรู้ของมนุษย์ปัจจุบัน ล้วนแต่เป็นผลชั่วขณะของการประชุมปรุงแต่ง โดยเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ ซึ่งแต่ละอย่าง ก็เป็นผลสืบเนื่องเช่นกัน โยงใยของความสัมพันธ์ของเหตุกับผล มีทั้งที่ชัดแจ้งและแฝงเร้น ครอบคลุมทั้งเอกภพ

๓. มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของวิวัฒนาการ และนับเป็นผลผลิตของสารวัตถุ อันได้เปลี่ยนแปรตลอดมา จากสภาพร้อนจัดอัดแน่น ขยายตัวรวดเร็ว ผ่านความหนาทึบ แล้วโปร่งบาง เกิดความเป็นคู่ตรงข้ามของอนุภาคกับคลื่น มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ถัดจากนั้นแยกกลุ่ม รวมตัวเป็นหน่วยย่อย อันกลายมาเป็นดาราจักรนับหมื่นล้านในปัจจุบัน

๔. โลกพิภพที่มนุษย์และเดรัจฉานเกิดอยู่ เป็นบริวารรอบลูกไฟใหญ่ ที่เรียกกันว่า ดวงอาทิตย์ ซึ่งเป็นเพียงหนึ่งในลูกไฟประเภทเดียวกันในดาราจักรหน่วยหนึ่ง ระยะทางระหว่างแต่ละลูกไฟนั้นแสนไกล จนเราเห็นเป็นเพียงจุดสว่าง หรือละอองเรืองบนท้องฟ้ามืดไร้เมฆหมอก จุดสว่างอันมีปริมาณนับแสนล้าน ซึ่งส่วนใหญ่สายตามนุษย์ไม่ไวพอที่จะเห็นได้นั้น ถูกเรียกว่า ดาวฤกษ์

๕. วิวัฒนาการของสรรพสิ่ง ที่ปรากฏให้มนุษย์ปัจจุบันได้เรียนรู้ คือการเปลี่ยนแปลงในลักษณะก้าวกระโดด จากแร่ธาตุอันบอดใบ้ไร้สำนึก เป็นเซลล์ชีวิตของพืชสัตว์ ผ่านความมีสำนึกรู้ตนแบบสัตว์ สู่สติปัญญาสร้างสรรค์ถึงขั้นมีมโนธรรมของมนุษย์

ร่างกาย รวมสมองมนุษย์ ควรนับว่าเป็นยอดสุดของวิวัฒนาการแห่งเอกภพ

๖. สรรพสิ่ง แสดงลักษณะปรากฏเป็นคู่ตรงข้าม ต่อความรับรู้ของมนุษย์

ในวงการวิทยาศาสตร์ ซึ่งศึกษาด้านรูปธรรม แสงเป็นคลื่น หรือเป็นอนุภาคก็ได้ แล้วแต่วิธีการตรวจสอบ อิเล็กตรอนก็ปรากฏเป็นเม็ดและเป็นคลื่นได้เช่นกัน

ประดิษฐกรรม จุลทรรศน์อิเล็กตรอน ยืนยันลักษณะปรากฏเป็นคลื่นของอิเล็กตรอน

๗. เป็นที่ยอมรับว่า ชีวิตมนุษย์ สัตว์ ประกอบด้วยกาย และจิตอันมีลักษณะแตกต่างกัน

มีการเน้นความสำคัญขององค์ประกอบทั้งสองแตกต่างกัน ในวงการศาสนา ปรัชญา และวิทยาศาสตร์ เกิดมติหลากหลาย

จึงควรพิจารณาวิเคราะห์ ความเป็นไปได้ว่า กายและจิต คือการปรากฏของลักษณะความเป็นคู่ตรงข้าม โดยนัยเดียวกับสสารและพลังงาน

๘. ปรากฏการณ์ คู่ตรงข้าม ชี้บ่งถึงเอกภาพในระดับล้ำลึก ครอบคลุมหมด เท่าที่สติปัญญามนุษย์หยั่งได้ คล้ายจะเป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่ง ทั้งที่ชัดแจ้งและแฝงเร้น

มืดสว่าง วันคืน แข็งอ่อน ร้อนเย็น เกิดดับ และอื่นๆ อีกหลากหลาย ดำเนินอยู่อย่างไม่มีต้นไม่มีปลาย

สติปัญญา ความรอบรู้ ที่มนุษย์ได้พัฒนาและสะสม ถ่ายทอดถึงปัจจุบัน อาจนำมาขจัดความไม่รู้ไม่เข้าใจได้อย่างไร

๙. วิทยาศาสตร์ซึ่งเน้นความมีอยู่ของสารวัตถุ เสนอว่า เอกภพอุบัติเมื่อราวหมื่นห้าพันล้านปีมาแล้ว ในลักษณะมหากัมปนาท รังสฤษฏ์สสาร พลังงาน กาลอวกาศขึ้น แล้วมีวิวัฒนาการสืบมา จนปรากฏดาวเคราะห์ โลก และมนุษย์ สัตว์ ปัจจุบัน

๑๐. ดาวฤกษ์ที่เป็นดวงอาทิตย์นี้ อายุได้ห้าพันล้านปี และเกิดก่อนโลกห้าร้อยล้านปี เมื่อโลกเย็นตัวลง เกิดวิวัฒนาการทางเคมี แล้วเริ่มมีจุลินทรีย์ สาหร่าย แอลจีน้ำเงินเขียวเซลล์เดียว แล้วที่เป็นสายตามลำดับ ตั้งแต่ยุคสี่พันล้านปี ถึงราวพันล้านปีมาแล้ว

๑๑. ต่อจากนั้นเกิดพวกเห็ดรา และเริ่มการสืบพืชพันธุ์ทางเพศถึงหกร้อยล้านปี เริ่มต้นวิวัฒนาการรวดเร็ว เกิดสัตว์ไร้กระดูกสันหลังในทะเล เมื่อถึงห้าร้อยล้านปีในอดีต ก็เกิดสัตว์มีกระดูกสันหลังในทะเล

๑๒. ช่วงสี่ร้อยสามสิบห้าถึงสี่ร้อยล้านปี มีพืชบก ต่อมาเกิดต้นไม้ และสัตว์บก ต่อมาก็ถึงยุคที่มีสัตว์เลื้อยคลาน และป่าใหญ่ อันเป็นแหล่งถ่านหิน ที่ขุดขึ้นมาใช้ในยุคปัจจุบัน

สัตว์เลี้ยงลูกด้วยน้ำนมปรากฏขึ้น ในช่วงอดีตสองร้อยยี่สิบห้าถึงร้อยแปดสิบสามล้านปีมาแล้ว

๑๓. ต่อจากนั้นก็ถึงยุคสัตว์เลื้อยคลานยักษ์ คือ พวกไดโนเสาร์ครองโลก แล้วเมื่อถึงราวหกสิบเจ็ดล้านปีในอดีต พวกมันก็สูญพันธ์ไปอย่างกะทันหัน

ก่อนหน้านั้นและต่อมาจนถึงสิบล้านปีในอดีต มีการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นผิว และภูมิอากาศของโลก โดยการเคลื่อนตัวของทวีปจากกันและชนกัน เกิดมหาสมุทร แล้วเมื่อระหว่างสิบล้านถึงสองล้านปีมานี้ก็เกิดพวกสัตว์เลี้ยงลูกด้วยน้ำนมชั้นสูงขึ้น

๑๔. มนุษย์เพิ่งจะปรากฏบนเวทีโลก เมื่อราวล้านปีครึ่งมานี้เอง

มนุษย์กับสัตว์โลกอื่น มีทั้งลักษณะร่วม และลักษณะแตกต่างอย่างชัดเจน

องค์ประกอบทางร่างกาย ของทั้งมนุษย์และสัตว์ เป็นสารวัตถุแร่ธาตุของจักรวาลอย่างเดียวกัน ซึ่งจำแนกทางกายวิภาคเป็น กระดูก เลือด เนื้อ และอื่นๆ เช่นกัน อาศัยธรรมชาติแวดล้อมเป็นแหล่งพลังงานเพื่อการดำเนินชีวิตเช่นกัน

๑๕. ทั้งมนุษย์และสัตว์ แสดงพฤติกรรมดิ้นรนต่อสู้ เพื่อความอยู่รอดของตนเองและเผ่าพันธุ์ เป็นการแสวงหาอาหาร และสมสู่สืบพันธุ์

แต่มนุษย์ก็แสดงพฤติกรรมบางอย่าง ที่แตกต่างจากสัตว์อย่างชัดเจน หลักฐานอันปรากฏอยู่รอบด้าน คือประดิษฐกรรมสร้างสรรค์ ซึ่งนอกจากการอำนวยความสะดวกต่อการดำเนินชีวิตแล้ว ยังช่วยให้มนุษย์มีอำนาจครอบครอง ถึงขั้นครอบครองโลกนี้ด้วย

๑๖. ทบทวนย้อนกลับไปพิจารณาอุบัติการณ์ มหากัมปนาทของพินทุ เกิดเอกภพแห่งสารวัตถุ แล้วก็วิวัฒนาการ มีขั้นก้าวกระโดดจากแร่ธาตุเป็นพืชมีชีวิต จากพืชเกิดสัตว์ แล้วก้าวกระโดดที่สำคัญก็คือจากสัตว์เป็นมนุษย์ ซึ่งมีสติปัญญาเหนือสรรพสัตว์

๑๗. สติปัญญาคืออะไร เป็นวัตถุหรือสมอง หรือเป็นความรู้สึกนึกคิด ที่เรียกว่าจิต

สมองกับจิตเป็นคู่ตรงข้าม ซึ่งในปัจจุบันระบบการศึกษาค้นคว้ายังไม่ได้นำมาประสานกัน

ระบบการศึกษาเรื่องสมอง ครอบคลุมวิทยาศาสตร์หลายสาขา กล่าวคือ กายวิภาควิทยา สรีรวิทยา นำสู่ความรู้เรื่องเซลล์และระบบประสาท ประสานสัมพันธ์กับพฤติกรรมอย่างซับซ้อนเป็นต้น

มีนักวิจัยทั่วโลก กำลังร่วมสร้างสรรค์ผลิตผลงานเป็นความรู้ใหม่เผยแพร่สืบทอดไม่หยุดหย่อน

๑๘. ความรู้ด้านนี้ของมนุษย์ แสดงว่าสมองเป็นยอดสุดของวิวัฒนาการ สารวัตถุในปัจจุบัน ซึ่งยังจะต้องใช้เทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ดำเนินการศึกษาค้นคว้าต่อไป เพื่อเปิดเผยกระบวนการรายละเอียดอันจะเป็นประโยชน์เพิ่มความรู้ความเข้าใจยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่ออธิบายสาเหตุของปรากฏการณ์ทางพฤติกรรม ทั้งที่ดีและร้าย จะได้นำความรู้มาใช้เผชิญวิกฤตการณ์ ทั้งส่วนบุคคลและสังคมได้

๑๙. ด้านปฏิบัติการแสวงความรู้ อันเป็นคู่ตรงข้าม คือการพัฒนาจิต ให้เกิดสติสัมปชัญญะฉับไวกล้าแข็ง รู้เท่ารู้ทันขณะชีวิต อันกำลังเกิดดับเปลี่ยนแปรอยู่

สติสัมปชัญญะดังกล่าว เปรียบดังลำไฟฉาย ส่องรวมจุดให้เห็นรูปร่างกาย ความรู้สึกนึกคิด คือจิตใจ และธรรมชาติอื่นของชีวิตตน ผลัดเปลี่ยนเวียนวนให้ได้รู้เห็น และเกิดปัญญาแจ่มแจ้งเรื่องโลกและชีวิต

๒๐. ระบบกระบวนการ เพื่อบรรลุความรู้ด้านนี้ อาศัยความพากเพียรไม่หยุดหย่อน พัฒนาศักยภาพอันแฝงเร้นอยู่ในองค์ประกอบชีวิตส่วนบุคคลอย่างถูกทาง ทำให้สติสัมปชัญญะ ปัญญา และสมาธิ เกิดมีมากถึงขั้นก้าวกระโดด หยั่งถึงเอกภาพในระดับล้ำลึก ครอบคลุมความเป็นคู่ขัดแย้งของรูปกายกับจิตใจได้สมบูรณ์

พัฒนาการด้านนี้ ไม่ต้องอาศัยอุปกรณ์ทางสารวัตถุ ดังเช่นในด้านความรู้เรื่องสมอง

๒๑. นอกจากกายและจิต อันนับว่ามีอยู่จริงตามธรรมชาติแล้วยังมีอีกที่ไม่มีอยู่จริง แต่ก็มีบทบาทร่วมกำหนดการตัดสินใจ และพฤติกรรมด้วย อย่างมีความหมายสำคัญ

สิ่งจำพวกไม่มีจริงนั้น จิตคิดปรุงแต่งขึ้น เพื่อกำหนดกรอบและวิถีการปฏิบัติในชีวิต ทั้งส่วนตัวและสังคม

เป็นต้นว่า ความเป็นตัวตน กาล อวกาศ ภาษาพูดและเขียน สัญลักษณ์ ข้อบังคับ กฎหมาย กฎหมู่ อุดมคติ อุดมการณ์ ขนบประเพณี ทรัพย์สิน เศรษฐกิจ เป็นต้น ฯลฯ

๒๒. ทั้งหมดนี้ รวมเรียกว่า สมมุติ บัญญัติ อาจใช้คำใดคำหนึ่ง หรือทั้งสองก็ได้

ส่วนกายและจิตนั้น รวมเรียกว่า ปรมัตถ์ นับเป็นคู่ตรงข้ามของบัญญัติ

ถึงขั้นนี้ ก็ควรพิจารณาได้อีกว่า โลกและชีวิตเป็นเอกภาพ ที่ครอบคลุมความเป็นคู่ตรงข้าม ของปรมัตถ์และบัญญัติด้วย

๒๓. นับแต่เริ่มอุบัติขึ้น เอกภพแห่งสารวัตถุได้แสดงพลังแห่งวิวัฒนาการ ซึ่งยังคงเข้มข้นอยู่ตลอดมา และแสดงออกเป็นการสร้างสรรค์สังเคราะห์ ตั้งแต่แร่ธาตุ หน่วยชีวิต ชีวิตินทรีย์ องคาพยบ ร่างกาย และสมองสัตว์มนุษย์ปัจจุบัน ส่วนอนาคตจะเป็นอย่างไรนั้น เป็นปัญหาน่าคิด

อย่างไรก็ตาม บทบาทเหมาะสมของมนุษย์ก็คือ ประมวลความรู้ทั้งปวงที่มีอยู่ในเรื่องโลก ชีวิต และการดำรงอยู่อย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้

๒๔. หลักการก็คือ เมื่อรู้ว่าสิ่งใดพฤติกรรมใดดีงาม มีผลประโยชน์สนับสนุนวิวัฒนาการ ก็พึงทำจริง สิ่งใดพฤติกรรมใดเลวทราม มีผลเป็นโทษ ขัดขวางวิวัฒนาการ ก็พึงละเว้นเด็ดขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วย

ต่อคำถามที่ว่า จะเริ่มต้นอย่างไร คำตอบก็คือ แต่ละบุคคลต้องเริ่มต้นที่ตนเองด้วยการปฏิบัติ โดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับชีวิตของตนเอง ที่ได้รับรู้ถ่ายทอดมา นำเอามาทดลองทดสอบดูผล แล้วเลือกสรรใช้ประโยชน์ในทุกขณะชีวิต จนเกิดเป็นความเคยชิน เป็นวิถีชีวิตที่ตนเองกำหนดได้

๒๕. เหตุการณ์ทั้งปวงที่ปรากฏในโลกและชีวิต ล้วนเป็นผลจากการประชุมปรุงแต่งของเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติธรรมดา ไม่ขึ้นอยู่กับความพอใจหรือไม่ของผู้หนึ่งผู้ใด

ปรากฏการณ์ทุกระดับ ตั้งแต่ส่วนบุคคล ถึงสังคมประเทศชาติและโลก เกิดขึ้นอย่างถูกต้องสมบูรณ์ ประกาศความเป็นหนึ่งเดียวของสรรพสิ่ง ไม่แตกแยกเป็นหมู่เหล่า เป็นเราเป็นเขา

๒๖. ในวิวัฒนาการนั้น นอกจากพลังรุดหน้า ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแล้ว ยังมีความเฉื่อย อันเป็นลักษณะของสารวัตถุ กระทำขัดแย้งอยู่ในทิศทางตรงข้าม ด้วยลักษณะอาการเป็นคู่ตรงข้ามนี้ เป็นรากฐานของพลังผลักดัน ให้เกิดการเคลื่อนไหวอย่างได้สมดุลตลอดมา และตลอดไป

สภาวะไม่หยุดนิ่งที่เป็นอยู่ คือเมื่อมีข้อเสนอ ก็จะมีข้อค้านขัดแย้งมาเผชิญ มีผลเป็นแนวทางใหม่ สังเคราะห์ทั้งสองด้านเข้าด้วยกัน เป็นทั้งปฏิบัติการและข้อเสนอใหม่ เคลื่อนไหวต่อไป เป็นวิวัฒนาการขั้นใหม่

๒๗. ความขัดแย้งจึงมิใช่สิ่งไม่พึงประสงค์ เพราะเป็นองค์ประกอบของวิวัฒนาการ ทำให้มันเป็นไปได้ แต่การแก้ความขัดแย้งโดยใช้ความรุนแรง นำไปถึงขั้นทำลายทรัพย์สินและประหัตประหารนั้น เป็นเพราะขาดปัญญา ไม่รู้ไม่เข้าใจวิถีทางธรรมชาติ และไม่ตระหนักคุณค่าความเป็นมนุษย์

๒๘. พลังแห่งวิวัฒนาการกระทำอยู่ทุกระดับ ตั้งแต่เอกภพ ถึงภายในมนุษย์แต่ละบุคคล มีโยงใยสัมพันธ์กันหมด เมื่อตระหนักหลักธรรมชาติธรรมดานี้ บุคคลก็ควรตรวจสอบชีวิตของตนเองแต่ละขณะทุกขณะ ด้วยสติปัญญาสัมปชัญญะ ว่ามีความขัดแย้งภายใน เช่น ระหว่างอารมณ์กับเหตุผล หรือระหว่างความดีงามกับความต่ำทราม ทั้งที่ชัดแจ้งและแฝงเร้นอยู่หรือไม่ แล้วรีบจัดการให้สิ้นไปเด็ดขาด ก่อนที่จะนำไปสู่ความรุนแรงภายใน ทำให้เกิดความล่มสลายของชีวิตส่วนตัว

๒๙. แม้มนุษย์แต่ละบุคคล จะเป็นหน่วยย่อยนิดในเอกภพ แต่ปัญญาอันพัฒนาเต็มเปี่ยม ประกอบเมตตาธรรม จะนำก่อเกิดมโนธรรมสำนึกดีชั่ว กำหนดพฤติกรรมเกื้อกูลความอยู่รอด และวัฒนธรรมดีงามสืบไป

๓๐. ทุกขณะแห่งวิวัฒนาการของสรรพสิ่ง ปรากฏทั้งการรังสฤษฏ์และความพินาศย่อยยับ เป็นกระบวนการคู่ตรงข้ามสวนทางกัน สังเกตุการณ์สถานภาพของชีวิตและสังคมปัจจุบัน ปรากฏให้เห็นผู้คนแตกแยกแสดงพฤติกรรมขัดแย้งรุนแรง ถึงขั้นประหัตประหารกันทั่วไปในโลก สภาพเช่นนี้มีมาแล้วไม่หยุดหย่อน ตั้งแต่อดีตที่ทบทวนย้อนไปได้ มนุษย์จึงดูคล้ายเป็นหุ่น ซึ่งถูกพลังแฝงเร้นเหนือกว่า ชักใยให้แสดงบทบาทอันตนไม่สำนึกตระหนักตลอดชีวิต สิ่งที่เรียกกันว่าอิสรภาพ เสรีภาพ และสันติภาพ เป็นเพียงความฝันเท่านั้นหรือ?

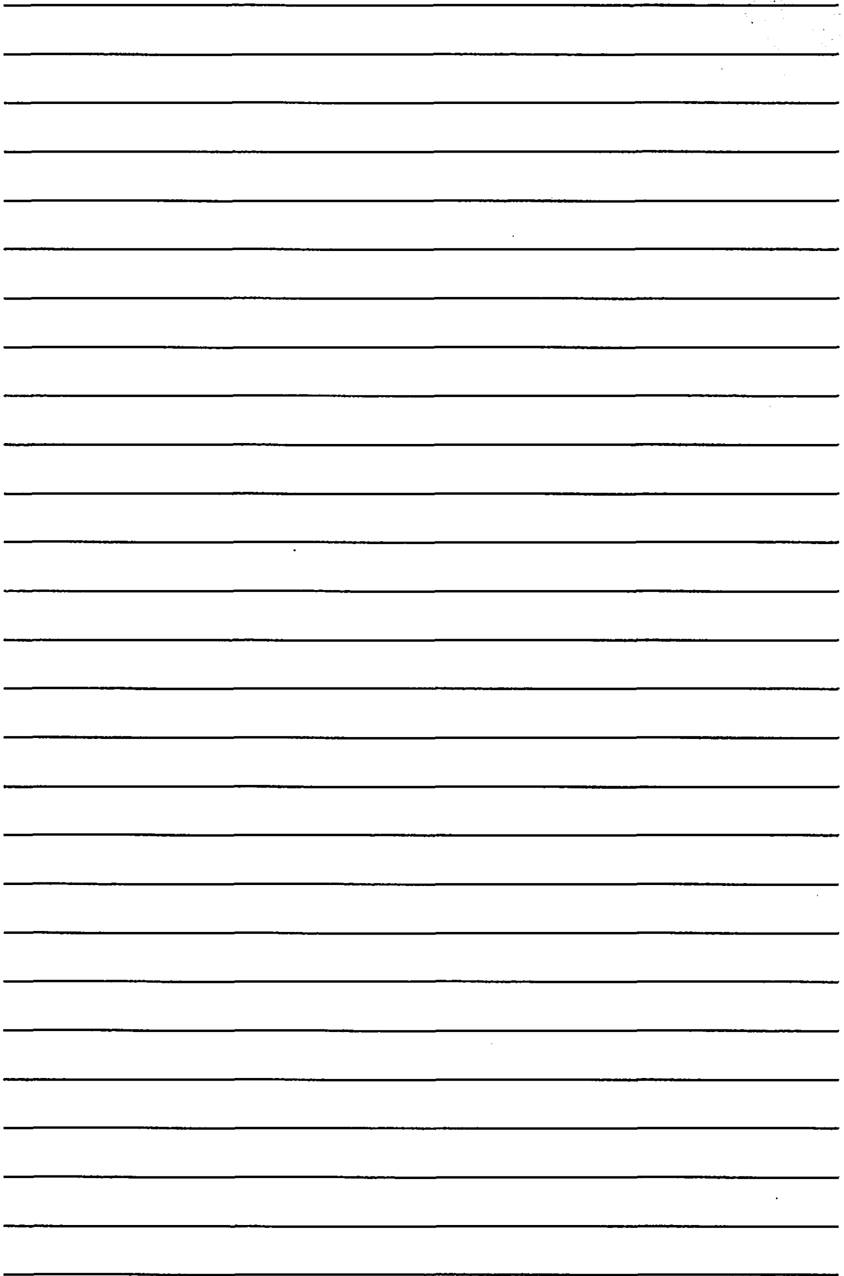
๓๑. สิ่งพึงประสงค์สำหรับบุคคล ไม่ว่าในยุคสมัยใด คือการบรรลุปัญญารู้รอบรู้ลึก รู้เท่ารู้ทันชีวิตและโลกในตนเอง ถึงประจักษ์อิสรภาพ เสรีภาพ และสันติภาพส่วนตน เป็นพื้นฐานมั่นคง เพื่อเข้าร่วมวิวัฒนาการของสรรพสิ่งได้โดยถูกต้อง

ผลอันควรจะเติมต่อ คือพัฒนาการของสำนึกชัดแจ้ง ในศักยภาพของมนุษย์ ในอันที่จะร่วมกันสร้างสรรค์สังคมและสันติสุข ประกอบด้วยคุณธรรมความงาม และความจริงให้เกิดขึ้นได้ในโลกและชีวิตนี้

ระวี ภาวิไล

๓๐ ธันวาคม ๒๕๔๕

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

รายนามผู้บริจาคร่วมพิมพ์

วันชัย-วันเพ็ญ-วันดี-วันจนา คูประเสริฐวงศ์ ครอบครัว, วรรธณะ ธนะทิชากร ครอบครัว, วรรณา ศานติพงศ์ ครอบครัว, วรรณี หวังธีระประเสริฐ ครอบครัว, วันพร เหล่าศิริลือชาไกร ครอบครัว, อุทิศแด่ แม่งิ้ม แซ่คู 20,000 บาท, ครอบครัว นีระสิงห์ 9,100 บาท, พล.ต.ต. วรเศรษฐ-ชยุตา-ด.ช.ชยุต-ด.ญ.ชัญญานุต วิทยกุล 7,020 บาท, กฤช-รศ.ดร.กมลพร-ศรัณย์ภัทร-วรุตม์ บัณฑิตยานนท์ 7,000 บาท, สมพงษ์-ณัชชา เดียวสุรินทร์, ทิพวรรณ ธรรมเกษร, วันดี ศิริรูป, สมใจ ลีทองหลาง, ซูเกียรติ ณ เชียงใหม่, จิรวรรณ ชื่นสกุล, แสงฟ้า แซ่โค้ว, พิชญาพัด กาวินคำ 4,550 บาท, ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยฯ 4,000 บาท, ภิรดี พิจารณ์จิตร 3,500 บาท, ยุพา การชฎิล 3,400 บาท, อุทิตย์-นวลจันทร์ วีราคินทร์ 3,380 บาท, สถิตย์ ไชยแพทย์, กฤษณา แซ่มสะอาด 2,500 บาท, วรรณพร เทพหัสดิน ณ อยุธยา 1,950 บาท, จินต์ณัชชา กุลกีรติยุต ครอบครัว 1,200 บาท, เชาวรัช ศรีบัวบาน, รจนกร แบ่งทิศ 1,108 บาท, อสมา โพธิ์บุญ 975 บาท, เด่นดาว โอกิซากิ 845 บาท, สุนิสา วงศ์เจริญ 780 บาท, พรรณี นวลใหม่ 670 บาท, ธรรชณน สกฤษศิลป์ ครอบครัว 651 บาท, ชาสุนิตา ภู่เจริญยศ, ชาตสิทากร ทาพิลา 640 บาท, ไม่ประสงค์ออกนาม 620 บาท, นันทวัฒน์ นนทะการ 510 บาท, ครอบครัว ตรีปิยวรกุล 480 บาท, พระศรีนรินทร ธนปาโล (มโนกุล) 456 บาท, ธัฒภูมิ พรรณสุข 444 บาท, วรวรรณ-สุวรรณนภา อุปสา 340 บาท, สุนิสา กาหลิบ 280 บาท, ธนภร วราพันธ์ ครอบครัว, สุพินดา วิริยะพงษ์สุกิจ ครอบครัว 250 บาท, ไม่ประสงค์ออกนาม 210 บาท, ณฐมน แย้มปรางค์ 160 บาท, ไม่ประสงค์ออกนาม 120 บาท, รุ่งนภา ปัญญา ครอบครัว 66 บาท

รายละ 6,500 บาท ๑) ไพโรจน์-สมศรี บัณฑิตยานนท์ ครอบครัว ๒) สุวรรณา ภราดรปัจจัย ๓) วิมลวรรณ ศฤงคารินทร์ ๔) ศุภวรรณ ศฤงคารินทร์

รายละ 5,000 บาท ๑) ซูโม่ตุ๋ย อรุณ ภาวิไล ๒) เธียรชัย-ไพจิตร กลุ่มเหรียญทอง ครอบครัว ๓) วีณา จง, วิจิตรา เชษฐชาตรี ๔) กนกรักษ์ เชิดไชยกุล อุทิศแด่ ประเวศน์ เชิดไชยกุล ๕) ครอบครัวชัยอรรคพงษ์ และครอบครัวแสงชื่อ ๖) สุรัตน์-กรรณิกา วงศ์ชาญศิลป์

รายละ 3,250 บาท ๑) หจก.เอ-ทอปเท็ค ๒) อัจฉรา กิตติรัตนไพบูลย์ ๓) ฤยาพร ยนตรรักษ์ ๔) นลิน วิภูษณมังคละ ๕) เกริกชัย กังสดาร ๖) กรกช คุณาลังการ ๗) สุภาพร จิตต์รัตนธรรม

รายละ 3,000 บาท ๑) คุณหญิง พยอม สิงห์เสน่ห์ ๒) ดร.พิธาน สิงห์เสน่ห์ ครอบครัว ๓) รศ.นพ.ดำรง-จันทิรา ภาวิไล ครอบครัว ๔) วรชาติ-รวีรัตน์-ณัฏฐชัย คูหิรัญรัตน์ ๕) สายฝน ตั้งใจตรง, วรชาติ โฆวินวิพัฒน์ ๖) ลินดา รักวาทิน ๗) ดร.สหธรณ-ดร.นารีรัตน์-เมทริกซ์-เมทรินทร์-มรรค-มัชฌ์ เนาวรัตน์พงษ์, ดารารัตน์-วันดี ชิ้มพัฒนวงษ์ ครอบครัว-บรรพบุรุษ

รายละ 2,000 บาท ๑) พระอาจารย์คเชนทร์ สุนฺทโร ๒) นันทิรัตน์ รัชตะปีติ ๓) ยุพดา ภัทรประสิทธิ์ ๔) พล.อ.ธีระวัฒน์-อาภา บุณยะประดับ ครอบครัว ๕) วรพจน์-วรพล อินทุลักษณ์ ๖) ผศ.มณฑิรา ล่ำซำ ๗) นภาจันทร์ ไพศาลสุทธิ ครอบครัว ๘) อรุณศรี ธนกิจจำรูญ ครอบครัว ๙) พล.ต.หญิง รัตนา เอื้อบุณยะนันท์ ๑๐) ชูศรี เชิญขวัญมา

รายละ 1,500 บาท ๑) ญาณี แจวเจริญ ครอบครัว ๒) พิษณุ-นงรัตน์-จิรกิตติ์-นงนภัส ถนอมธรรม ๓) กิ่งแก้ว-สมศักดิ์-ปิตินันท์-ภทร คูอมรพัฒนะ ๔) มณเฑียร-กิ่งกมล-คัทธลินณ์-มณฑล-มณธนา บุญวณิชวัฒน์

รายละ 1,300 บาท ๑) ไพศาล-พาณี พันพึ่ง ครอบครัว ๒) ศรีประภา มิ่งประเสริฐ ๓) วิภา ขันเจริญสุข ครอบครัว ๔) สมศักดิ์ ไชยยันบูรณ์ ๕) ชูศักดิ์ วิวัฒน์วงศ์เกษม ครอบครัว ๖) ธนา-นวลปรางค์ พุฒรังษี ๗) ปริศนา ศิริสมถะ ๘) นันทวรรณ อินทเสน ๙) สิริกัญญา โพธิ์บุญ ๑๐) กุลิสรา ศรีชุตินธโรดม

รายละ 1,000 บาท ๑) มุกดา สุทธิภูพันธ์ อุทิศยายโป๋ แซ่โค้ว ๒) กนกรัตน์ พินิจจันทร์ ๓) นพนาถ-ธีระ-นิธิ-จักรวาล-พธา สุรรักษ์ ๔) อิศรา รักษ์กุล, อรญา สมตน ครอบครัว ๕) วิชาญ พิสุทธิ์ชาน ครอบครัว ๖) วัฒนา ศักยชีวกิจ ครอบครัว ๗) ธัชพนธ์-วิไลลักษณ์ โฆษิตบันเทิง ๘) วิภา โฆษิตบันเทิง ๙) อัฐพล รัตนวรี ครอบครัว ๑๐) นันทยา-ศักดิ์ชัย แก้วรัตนปัทมา ครอบครัว, อุทัย วัชโรบล ๑๑) ณัฏฐ์ทิทัฒณ์-ณัฏฐ์ฤดีมณฑ์ ฐานพฤฒิภัณฑ์ ครอบครัว ๑๒) ยงชัย ดำเนินกิตติกุล ๑๓) พันธุ์เทพ-ด.ญ.จินณห์ญาดา เล็กสกุลกมลศิริ, วรินดา-วิไลภรณ์-พงศ์ธร มนูพิพัฒน์พงศ์ อุทิศแด่ ธีรภาพ กมลมงคลสุข ๑๔) ครอบครัว วงศ์กุนทร ๑๕) กัปตันบัณฑิตย์-กนกรัตน์-พิราภรณ์-โชติวิทย์ ด่านกุลชัย ๑๖) กองทุนดอกบัวกลางน้ำ ๑๗) รุ่งชัย-พรมสุปรีย์ วิริยะบัณฑิตกุล ๑๘) ศิริลักษณ์ นันทยาภิรมย์ ๑๙) กาญจนา บูรณะบัญญัติ, ชาญยุทธ-ชลิดาพร-ณัฐนันท์ อินทร์แป้น ๒๐) สุทธิวัฒน์ ลิ้มจิรวัฒนา, ศิรประภา จอนกิ่ง ๒๑) เอื้อมพร หนูรอด ๒๒) พรรษชล จิระศักดิ์วิทยา, ฐิติรัตน์ นุ่มน้อย ๒๓) ศุภโรจน์-ปิยะภรณ์-ดิศรณ์-ปภาวรินท์ บัวศรี ๒๔) บุญเสริม-สมศักดิ์ ยุทธศิลป์, สุชาดา วาจาเกียรติ ครอบครัว, สิรวุฒิ จันทร์พร ๒๕) ทพ.วิศิษฐ์-ทญ.สุปราณี วิจยกุล ๒๖) กลินท์-เพชรพริ้ง สารสิน ๒๗) รศ.นิรมล สวัสดิบุตร ๒๘) ผศ.ดร.อำไพ ตีรณสาร ๒๙) ผศ.จำรูญ ณ ระนอง ๓๐) รศ.ดร.อุมา สุคนธมาน ๓๑) รศ.วารี ถิระจิตร ๓๒) ผศ.ทิพพดี อ่องแสงคุณ ๓๓) ศ.กิตติคุณ ดร.สุจริต เพียรชอบ ๓๔) รศ.ดร.พันทิภา อุทัยสุข ๓๕) ภูมิชาย ตันตยารักษ์ ๓๖) ธรรมรัตน์ เม่งพัฒน์ ๓๗) มัทนี สิทธิพลพร ๓๘) พ.ญ.ภัทรวรรณ ธาดาดลทิพย์ ๓๙) คุณยายสอย ชลวัฒนะ ๔๐) ณัฐพล-พรพรรณ วรรัตน์ ครอบครัว ๔๑) ภีมศิษฏ์ สมบูรณ์ศิลป์, ปาลิกา รุ่งโรจน์รัตกุล ๔๒) วัชรีภรณ์ เกษภาษาดาขจรเดช ครอบครัว ๔๓) ถนัด ตันสกุล ๔๔) กนกกาญจน์-เควิน ตีน อินแกรม ๔๕) กฤษฎ์ คณานุวัฒน์ ๔๖) ดร.เครือวัลย์ ลิ่มอภิชาต ๔๗) ดร.ศนินุช สวัสดิโกศล ๔๘) เจษฎา-นันทวัน-ด.ญ.เณศวร์ณภิชญ์ โสภาผล ๔๙) จองใจ วาณิชยานนท์ ๕๐) จิรประภา แสงจันทร์

๕๑) ศศิธร ศาลิคุปต ๕๒) พัชรวดี ทุนทุสวัสดิ์ ๕๓) ประภาภรณ์ ปัณณวิชญ์, ภัสธนมนท์-วสันต์ บุญสว่าง ๕๔) ณัชชา-ศุภสิทธิ์ นนท์นิทยารักษ์ ๕๕) มงคล-ภาวิณี-ณิชมน-มนภัทร เตชะกำพุ ๕๖) พล.ท.รังสรรค์-เดือนน้อย โพธิกนิษฐ ครอบครัว ๕๗) ธนกร ชาเวียง ๕๘) รศ.ดร.เอกชัย-เบญจวรรณ กี่สุขพันธ์ ๕๙) แพรพัฒณิน จิระกุลจารุวัชร์ ๖๐) สิริรัตน์ ศุภธาดาพงศ์ ๖๑) วัฒนา-ศิริเพ็ญ ภาวิไล

รายละ 900 บาท ๑) หจก.ทรัพย์มงคล 59, หจก.ม.ทศพรปรีชา, ธนภัทร ทศพรปรีชา, นันท์นภัส ตระกูลธนวิรุฬห์, สรวิศ ลิขิตธรรมสาร, เซี่ยวจือ แซ่ตั้ง, ซุ้ย แซ่ปึง, อรุณ-ยุพิน พงษ์ปรีชา ๒) ครอบครัวสุวีรานนท์

รายละ 888 บาท ๑) ชัยฤทธิ์-วิสารินท์ ชามพูนท ๒) ดวงกมล สุวิชชากุล

รายละ 800 บาท ๑) เจนเนตร รัตนสุวรรณ ๒) ณัฐชารียา วงศ์ภิรมรัตน์, ณัฐพัชร์ เมฆีธรรมรัตน์ ๓) รัฐธินี ปั้นดี ครอบครัว ๔) ณิชาภัทร เอี่ยมวิถีวนิช, มาธ์ณัชศวีร์-กวินณิษฐาณ์ ลิมาภรณ์วณิชย์

รายละ 700 บาท ๑) ปุญชรัสมิ์ ข่ายม่าน ๒) พัชรี แก้วมุนีวงศ์ ๓) สุรีรัตน์ แซ่เอี้ยว, วนิดา แซ่เอียะ

รายละ 650 บาท ๑) มลระพีร์ จิตตะเสนีย์ ๒) จำลอง ดวงสา ครอบครัว ๓) ทรายทอง สุขอารีย์ ครอบครัว ๔) กาญจน์กนก บุญญเศรษฐ์ ๕) พิพัฒน์ พันธุ์ภักดีดิสกุล ๖) จินตนา อยู่คงศักดิ์ ๗) ภัทรภร บำรุงตระกูลสุข ๘) วชิรา ปุณณรุจาวงษ์ ๙) ศิวาพร จงเจริญคุณวุฒิ ๑๐) วัลลภ แสงเถกิง ๑๑) ดวงกมล วิจิตรพาหนการ ๑๒) ศศิธร ไกรฤกษ์ ๑๓) สุพพัต อ่องแสงคุณ ๑๔) พลภัช สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ๑๕) เอกวัจน์ อมรวิวัฒน์ ๑๖) พัชรวรรณ เกษมสันต์ ณ อยุธยา ๑๗) ขวัญชนก ธนวิชชบูรณ์ ๑๘) ประอร อุทธังกร ๑๙) กรวิภา เจริญผล ๒๐) ผศ.ดร.จันทร์ทรงกลด คชเสนี ๒๑) วรรณวีรา รัชฎาวงศ์ ๒๒) สร้อยเพชร สุจริตวงศานนท์ ๒๓) วรรณวิภา โรจนมณเฑียร, ไตรรัตน์ รัตนจันทร์ ๒๔) อริยา บัณฑิตยานนท์, ชูศักดิ์-สุชัญญา-ณัฐณิชา-ณดล จูทะสมพากร ๒๕) ใจเอื้อ เปรื่องโอภาส ๒๖) บงกช นักเสียง ๒๗) ศิวาพร จงเจริญคุณวุฒิ ๒๘) ผศ.กัญญา คงคานนท์ ๒๙) ขวัญชนก ธนวิชชบูรณ์ ๓๐) อุษณี หิรัญภัทรศิลป์ ๓๑) ทมิกา หิรัญภัทรศิลป์ ๓๒) พล.อ.ต.วีระ-ศจีศิลป์-ศุภานัน-ณัฐพล-สิริรุ่ง-รวีโรจน์ จันทร์เรือง ๓๓) ปฐมา-หฤษฎ์-ธรรมธีร์ ตู้จินดา ครอบครัว ๓๔) อังคณา-ไพศาล นาคปฐมกุล ครอบครัว ๓๕) หลิวซีน แซ่กสว๊อก, ดุษณี-ยั่งยืน กองวัฒนศิลป์ ๓๖) สวัสดิ์ อมรสิทธิ์ ๓๗) อมรา ทรงสุวรรณ ครอบครัว ๓๘) ธงชัย-ธนัชภรณ์-ด.ช.พชรวิชญ์ วุฒิเจริญกิจ ๓๙) วรพันธุ์-พรทิพย์ ตระกูลธนวิรุฬห์ ครอบครัว ๔๐) พัชรี แก้วมุณีวงศ์ ๔๑) กฤษพล วุฒิศิริพรรณ ครอบครัว ๔๒) สการัตน์ กลิ่นสุคนธ์ ๔๓) แมรี่แอนน์ วณิชย์กุล ๔๔) อรนุช ตั้งตรงจิต ๔๕) คนึงสุข เนียมกุลรักษ์ ครอบครัว, ภัควรินทร์-ธีรเมศร์-ณิชารัศม์ สิริปัญญาลักษณ์ ๔๖) โภควดี เพ็ญสว่างวัฒนะ ๔๗) ศ.ดร.วัลลภา-ณัชเบญญา เทพหัสดิน ณ อยุธยา, นงนภัส ธนปสันน์ ๔๘) สุวดี เชื้อวัชรินทร์ ๔๙) กลอยใจ อัครวิเนค ๕๐) ทิพนรินทร์ สังข์ทอง ๕๑) รัชนี (บาลี) สุขเทียบ ๕๒) มณฑา อนุรัตน์ศร

๕๓) กาญจน์สิตา บุญถนอม ๕๔) สุชีลา พุหิรัญ ๕๕) ขันทอง-ยม จุคำ ๕๖) นลินรัตน์ เกรียงธีรศร ครอบครัว ๕๗) นันทน์นภัส จันตี ๕๘) กนกวรรณ-สุพร-ปิยพร วัฒนะกิจ ๕๙) ธนู หะรังษี ครอบครัว

รายละ 600 บาท ๑) บุญช่วย บุญยินดี, ชนานาถ บุญธนนิตย์ อุทิศแด่ เกษชญา จิระญาณปิติ ๒) พริม-แพรวา-พราว เจริญชัยปิยกุล

รายละ 585 บาท ๑) ลักษณ์ แซ่โค้ว, ครอบครัวรัตนธีรโรจน์ ๒) วิทวัส-สุวรรณี-วิสณี ธรรมมงคล

รายละ 580 บาท ๑) สุกัลยา คงประเสริฐอมร ๒) เจียมจิต กุลมาลา

รายละ 520 บาท ๑) ณัฏฐยุทธ มนตรีสุริยการ ๒) หทัยภร หอมหวล

รายละ 500 บาท ๑) กนกรัตน์ เชิดไชยกุล, ครอบครัว เชิดไชยกุล ๒) ปิยะดา ยูโซ๊ะ ๓) พลตรีฉมาวิทย์-โชติกา สาตรรอด ๔) เอกชัย ถนอมโอภาส ๕) เกศรา มณีวัณณ์ ครอบครัว ๖) พาณี ซื่อวาจา, ทองดี สาตรพันธุ์ ๗) วันทนีย์ วงษ์มณฑา ครอบครัว ๘) สิทธิชัย-วรรณี-พิชชาพร หวังธีระประเสริฐ ๙) น้ำทิพย์ ธรรมมา ๑๐) ชลธิชา พลอยขาว ๑๑) ธัชพัทธ์ โฆษิตบันเทิง ๑๒) ธัชกร โฆษิตบันเทิง ๑๓) ธัชนันต์ โฆษิตบันเทิง ๑๔) ชินวัฒน์ แกล้วกล้า ๑๕) ภัทรภร หวังใจชื่น ๑๖) นพัตธร เวกชาลิกานน ๑๗) ชุติกาญจน์ กันทะพร้อม ครอบครัว ๑๘) ผศ.กวิศรา รัตนากร ๑๙) ฉัตรสุพัฒน์ โชคชัยอาชา ๒๐) ติษยพัฒน์ โชคชัยอาชา ๒๑) สุดเขตต์ พจน์ประไพ, สุภลัคน์ ลวดลาย ๒๒) ศุภเดช-ปนัดดา บุญธนนิตย์ ครอบครัว ๒๓) อารยา บุญธนนิตย์ ๒๔) ขวัญจิรา พฤกษ์ไพศาล ๒๕) วิมล-จรัส ดิษฐ์แก้ว ครอบครัว ๒๖) ณัฐปภัสร์ ศรีนพรัตนกุล ครอบครัว ๒๗) เถวียน-สุพัชรี รินทร ๒๘) สุมลทา โพธิรัชต์ ครอบครัว ๒๙) ปริยฉัตต์ วิจิตร์ ครอบครัว ๓๐) พัสนี โสภาผล ๓๑) ศุภกิจ-วิริยาภรณ์ วรศิลป์ชัย ๓๒) ชลวิชา ชลวัฒนะ ๓๓) วุธิชัย โสภาผล, จารุวี ค่ายมั่น ครอบครัว, ชูกอน นิกา ครอบครัว ๓๔) สราวุธ-เสาวลักษณ์ ชูวาณิชย์ ครอบครัว ๓๕) ปาริชาต แก้วเกตุ ๓๖) อัฉรา วิจักขณ์เศรณี ๓๗) อรณี วิถีพานิช ๓๘) สุมาลี มอนโย่ ๓๙) ธนพัฒน์-ฉัตรพร-อรรถยา-ฐิตาวรรณ์ บุญแสง ๔๐) อมรา เม่งพัฒน์ ๔๑) ผศ.ชยการ-ปรางวไล คีรีรัตน์ ครอบครัว ๔๒) ธนาเศรษฐ์-พิมพ์ฐดา-ด.ญ.นวศมนย์ วัฒนพงศ์สถิต ๔๓) ปาณิกา บุญนาม ๔๔) ธวัชชัย-ทวีพร สันติศิระกุล และบุตร ๔๕) สาคร พิมพ์สวัสดิ์ ครอบครัว ๔๖) สาลินี สมทบเจริญกุล

รายละ 400 บาท ๑) เดชาธร เตียววณิชกุล, จุฑามาศ เจตะวัฒนะ ๒) วรวลัญช์ วงศ์ทวีรัตน์ ๓) กิตติโชติ์ รำพรรณ, สาธิต แก้วจันทร์ ๔) เกตุแก้ว-อมร บุญเสวก ๕) เบญจมาพร บุญเสวก ๖) กัญญนันทน์ จันทร์โชคทวี

รายละ 350 บาท ๑) ณัฐนันท์ จันทริกานน ๒) สถิตย์ เวกชาลิกานน ๓) สรินพร แกรม

รายละ 325 บาท ๑) ไพเราะ โพธิ์ศรี ๒) สมใจ โพธิ์ศรี ๓) ศรีเพ็ญ สิงห์แก้ว ๔) วรนันท์ บุญสำราญจิตต์ ครอบครัว ๕) พักตร์สินีย์ สุดเสงี่ยม ๖) สุพรรณี บุญเสวก ๗) ปวันรัตน์ พูนพิมลชาติ

รายละ 300 บาท ๑) ไสว ฤทธิลึก, นภัสภรณ์ ฤทธิลึกภูมิรัตน์ ๒) กนกพร พุ่มดอกไม้ ๓) บรรจง แสงศรีจันทร์, ฐิติรัฐ พุทธรักษา ๔) สังข์-เย็น-ประทิน-ประเวศน์ เชิดไชยกุล และบรรพบุรุษ ๕) อินทิรา เนียมศรี, ยงยุทธ งามพัตราพันธุ์ ๖) นิ่มนวล เนาวรัตน์ ๗) สมศรี สรสิริ และลูกๆ ๘) กิตติวรงค์-ธนดล เดชบำรุง, จุฑาลักษณ์ เดชบำรุงไชยพัฒน์ ๙) ภพ-ฐิติรัตน์ ศรวรเวทย์ ๑๐) สาวิตรี กังสดาร ๑๑) กุลริศา นันทกิจ ๑๒) สจินนา นิวาส ๑๓) เยาวลักษณ์ อำไพสุวรรณ ๑๔) ษัฐฐบท เม่งพัฒน์ ๑๕) สิตาภา จันทร์แสง ๑๖) กรวรรณ-ดวงกมล-วรัทยา-ด.ช.กรวิชญ์ จินาถ้วน

รายละ 260 บาท ๑) พิศวัสน์ อาภรณ์ศิลป์, ปัณณรัตน์ มูลทอง ๒) วันเพ็ญ เกตุแก้ว

รายละ 200 บาท ๑) สุนัน แซ่ตั้ง ครอบครัว, พนมพร ศิริรัตน์ ครอบครัว ๒) พิมพา แย้มศรี ครอบครัว ๓) ทิพวรรณ-ด.ญ.เมทิชา นาคบัว ๔) ตุลยาพร แสงซื่อ ๕) พรรัตน์ ศักดิ์ดีวงศ์ ๖) พรรณรายณ์ เลิศอัครพิทูร ครอบครัว ๗) ผดุงเกียรติ-ดวงฤดี-ชยกร-ธนพล กรศิลป ๘) จินต์ชจี นราสินประดิษฐ์ ๙) วนิดา ตัณศุภผล ๑๐) นำพล-เจิมศิริ สมบูรณ์ ๑๑) สุรพงษ์-อณัญภร สรสิริ และลูกๆ ๑๒) ถวิล-ลาภ ทองแสง ๑๓) สมใจ ทองแดง ๑๔) กนกนาถ พิพัฒนมงคล, นพสิทธิ์ เธียรไชยวรรณ ๑๕) ไพรัตน์ ลิ้มสกุล ๑๖) สุภาพ ยูระสิทธิ์ ๑๗) นิดา อิ่มลา ๑๘) เฮี้ยะ แซ่กัง ๑๙) สุทิน สุขวิสุทธิโชติ ๒๐) ดวงใจ สุขวิสุทธิโชค ๒๑) จุฑามาศ ดลโสภณ ๒๒) อ.ปู่ ธนาชัย โรจน์อร่าม ๒๓) สมจิตร์ เจตน์จิราวัฒน์ ๒๔) พิราภรณ์ ขจรพันธุ์ ๒๕) กษิรา สุจริตจิตร ๒๖) พิราภรณ์-โชติวิทย์ ด่านกุลชัย ๒๗) นิพนธ์-วรรณะ สุวกร ๒๘) ศิริพรรณ เมธากิตตินันต์ ๒๙) ชนะกิจ ยูงทอง ๓๐) อภิสรา ธนวิรุฬห์ ๓๑) ภคมนต์ ลีนาวงศ์ ครอบครัว ๓๒) สมจิตร์ เจตน์จิราวัฒน์ ๓๓) ครอบครัวในพิมาย ๓๔) ศิริรัตน์ สัตย์ธรรม ๓๕) พรรณนฤมิตร-สนชัย พิรุณสาร ๓๖) ชมพูนุท-ชนนิกานต์ พิรุณสาร ๓๗) ทนงศักดิ์ วิกุล ๓๘) ภาวิณี-พุฒิสิทธิ์ รัตนสมบูรณ์ ๓๙) กวี สุวกร, วราพร ตาปราบ ๔๐) ฐิตาภรณ์-อาทิตย์ อิศรางกูร ณ อยุธยา ครอบครัว ๔๑) สิริกร อัศวเมธ, อัคราวัตน์ ยู ๔๒) พริ้มเพรา สุนากร

รายละ 195 บาท ๑) อาภรณ์ แดงสุวรรณ์ ๒) ผศ.ประภัสสร์ รุจิพร

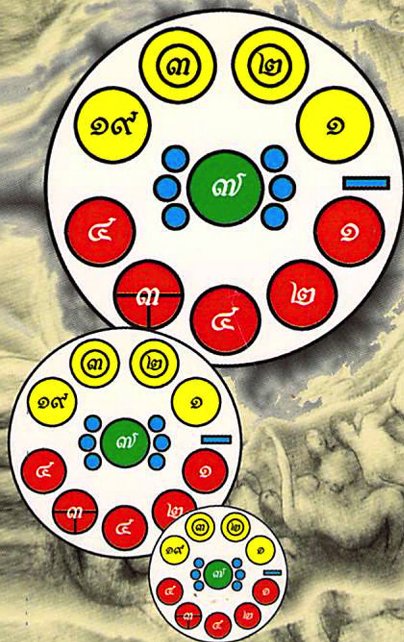
รายละ 150 บาท ๑) พระรัตน์ ฉนฺทชาโต (สมสุด) ๒) เพลินจิตร การีพัฒน์

รายละ 100 บาท ๑) ลัคนัย รัตนกิจพิศาล ๒) ชญาภา มณีนิล ๓) ศัลยา อักษรมัต ๔) ลัดดาวัลย์ อร่ามเรืองสกุล ๕) พาณี โรจนานนท์ ๖) อังคณา เต็มเปี่ยม ๗) อุทิศแด่ น.อ.ชัชวาลย์ แก้วพรหมมาลย์ และญาติพี่น้องผู้ล่วงลับ ๘) นนทชา วัชรสินธุ์ อุทิศแด่ บัวคำ-เสกสรรค์ ธนะสมบัติ, บุ่น แซ่ภู่, สันติ สุภานันท์ ๙) สุพิชชา ติรรัตน์ทวี ๑๐) นีรนุช กนกวิไลรัตน์ ๑๑) ภาวิณี รัตนสมบูรณ์ ๑๒) สุภัทรา คุณาวงศ์เดช ๑๓) ณัฐวดี ศรีทองดี ๑๔) เยาวนุช บัวเจริญ ๑๕) วิบูลย์ศิริ เจดีย์ศรี ๑๖) วลัยพร ต่อสกุล ๑๗) คมสันติ์ บุญชุ่มใจ ๑๘) ทวีศักดิ์ สุขกมล ๑๙) สุปรีดา เอี่ยมวิถีวนิช ๒๐) พงศธร โชคศักดิ์ศรีกุล ๒๑) จตุพร แก้วนิ่ม

ยอดรวม (๔/๒/๒๕๕๙) ๓๖๕ รายการ = 373,986

ยอดพิมพ์รวม 6,500 เล่ม

พุทธศาสนาชี้ทางแก้ปัญหาของมนุษย์ ด้วยความรู้ที่ถูกต้องสอดคล้องกับสภาพตามเป็นจริงของชีวิตและโลก ระบบความรู้นี้เริ่มต้นที่ **การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า** และตกทอดมาถึงปัจจุบันในรูปของ **พระไตรปิฎก**

อภิธรรม เป็นเนื้อหาวิชาการของพุทธศาสนา **เป็นระบบความรู้เรื่องธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้น...** ซึ่งได้มีการจัดจำแนกเป็นหัวข้อย่อยอย่างเป็นระบบ... นับว่าเป็นหลักความรู้เรื่องชีวิตและโลก... เป็นรากฐานของหลักประพฤติปฏิบัติหรือจริยธรรมในพุทธศาสนา เพราะอภิธรรมเป็นความรู้ที่ถูกต้องตามความจริงแท้ของธรรมชาติ... ท้าทายการพิสูจน์ทดสอบได้ไม่ว่าในยุคสมัย และสภาพแวดล้อมใด ๆ

ระวี ภาวิไล

มูลนิธิธรรมวิหาร พระภาสกร ภูริวฑฺฒโน ภาวิไล